

Fr. Vinding Kruse

MOD KULTUR FORFALDET

I KOMMISSION HOS G.E. C. GAD

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S
KØBENHAVN 1956

INDHOLDSFORTEGNELSE

Side

1. AFSNIT

Det politiske kulturforfald.

Kapitel 1.

Det moderne diktatur og den nordiske ånd 9- 24

Kapitel 2.

Det moderne diktatur og demagogi..... 25- 34

En fare for den menneskelige kultur.

Kapitel 3.

Efter os kommer overfloden 35- 40

Kapitel 4.

Det danske folks svigten af Sydslesvig..... 41- 72

Kapitel 5.

Et nordisk kultursprog i forfald..... 73- 90

2. AFSNIT

Den etiske værdinihilisme i nutiden.

Kapitel 6.

Den etiske værdinihilisme

Kan den videnskabeligt bevises? 93-124

Kapitel 7.

Samfundsvidenskabernes metode..... 125-165

I. Samfundsvidenskabens usikkerhed 125-129

Den moralske opløsning

II. Den etiske nihilisme og grundproblemet om virkelighed og værdi..... 129-133

III. Beskrivelse. Eksperiment 133-165

A. Beskrivelse 134-153

B. Eksperiment 154-165

3. AFSNIT

Samfundets forfald ved svækkelsen af dets økonomi	167-215
Indledning	169-170

I. Del.

Svækkelse af tilliden til statens pengevæsen.

Kan en lovgivning modvirke denne svækkelse?	171-215
---	---------

Kapitel 8.

Hidtidige lovgivninger mod devaluering

Opskrivningsproblemer i fortid og nutid	173-197
A. Den dansk-norske pengeforordning i 1813	184-194
B. Den tyske pengelovgivning i 1923-24	194-197

Kapitel 9.

Lovgivning mod fremtidig inflation	198-215
A. Opskrivning	199-207
B. Andre midler. En fast erhvervsretsordning	207-215

II. Del.

Lovgivning om truste, karteller o. l.	217-330
Trustkommissionens betænkning og regeringens lovforslag om tilsyn med monopol- og konkurrencebegrænsning	217-295

Kapitel 10.

Indledende vurdering	219-225
----------------------------	---------

Kapitel 11.

Erfaringerne fra hidtidig lovgivning og domspraksis	226-280
I. England	226-231
II. Nordamerikas forenede stater	231-259
III. Sverige	259-262
IV. Norge	263-270
V. Danmark	270-278
Sammenfatning	278-280

Kapitel 12.

Nærmere bedømmelse af lovforslaget	281-295
I. Nye hovedbestemmelser	281-294
II. Nye administrative lovbestemmelser	294-295

Kapitel 13.

Den endelige lov	296-298
------------------------	---------

III. Del.

Side

Forslag til en rationel lovordning om erhvervsorganisationerne og priser og lønninger m. v.	299-330
Indledning	301-303

Kapitel 14.

En samfundsmæssig, saglig retsordning af konkurrencereguleringer af priser og lønninger m. m.	304-319
--	---------

Kapitel 15.

Udkast til lov om konkurrenceregulerende aftaler, sammenslutninger og enkeltvirksomheder	320-330
--	---------

4. AFSNIT

Den sociale forsørgelseslovgivning og folkekarakteren	331-358
Folkekarakterens svækkelse gennem den offentlige forsørg	333-334

Kapitel 16.

Er folkepensionen en statsopgave?	335-348
Udkast til lov om folkepension	348-358

5. AFSNIT

Lovgivningens og domstolenes forhold til folkestemningen	359-383
--	---------

Kapitel 17.

Retten og folkestemningen i nutiden og i ældre tid	361-383
1. Den personlige frihed og ejendomsretten.	
Uafhængige domstole	367-368
2. Regeringen og lovgivningsarbejdet	368-373
3. Trykkefriheden og åndslivet	373-374
4. Det nationale spørgsmål	375-379
5. Den offentlige mening, derunder pressens værdi	379-383

6. AFSNIT

Ødelæggelsen af Danmarks natur	385-396
I. Storbyggeriet i Nordsjælland	387-391
II. Hvorledes redde Nordsjælland og lignende områder i landet?	392-396
TILLÆG	397-416
Person- og Sagregister	417-419
Tidligere skrifter af forfatteren om visse sider af emnet	420

1. AFSNIT

DET POLITISKE KULTURFORFALD

KAPITEL 1
DET MODERNE DIKTATUR OG
DEN NORDISKE ÅND

I.

Gennem det 18. og 19. århundrede kæmpede Europa sig efterhånden fri af enevælden og adelsvældet og frem til den lighed for loven og til den personlige og åndelige frihed, som i reglen var nægtet under enevælden ved folkets underkuelse, men som nu gennemførtes under folkestyret. Der opstod derfor hos Europas folk i det 19. århundrede en optimistisk tro på et stadig fortsat fremskridt i den kommende tid under denne frihed. Da skete der det overraskende og besynderlige, at der i det 20. århundrede i flere af de største europæiske lande opstod et diktatur, hvor den personlige og åndelige frihed atter blev kuert. Vel opstod der under demokratiet i det 19. århundrede betænkelige misbrug, navnlig en partipolitisk splittelse, opløsning og en tøjlesløs presse, der var baggrunden for diktaturets opståen i det 20. århundrede; og demokratiet trængte utvivlsomt til en reform, ligesom dette diktatur også på forskellige særlige områder indførte betydelige sociale reformer; og det er derfor forståeligt, at der, selv i de andre stadig demokratiske lande i Europa i ret vide befolkningskredse opstod en vis sympati med det moderne diktatur, særlig blandt store dele af ungdommen, selv i de nordiske lande. Alligevel betegner det moderne diktatur afgjort et forfald, ligesom det i oldtiden betegnede et forfald, da den frie romerske republik i de første århundreder af vor tidsregning afløstes af de romerske kejseres diktatur, der tilsidst udviklede sig til et østerlandsk despoti, der kvalte al personlig og åndelig frihed og personligt initiativ. Da den nordiske akademiske ungdom i 1935 henvendte sig til mig og anmodede mig om at tale om moderne samfundsproblemer på det nordiske studentermøde dette år, holdt jeg på dette møde følgende tale:

Dette nordiske studentermøde står i saglighedens og nøgternhedens tegn. Derved er der en væsensforskel mellem dette studentermøde og de skandinaviske studentermøder omkring midten af forrige århundrede. Der holdes ved dette nordiske studenterstævne en række faglige videnskabelige møder inden for hver gruppe af fagstuderende, for medicinere, jurister, polyteknikere o. s. v., på samme måde som på de møder af erhvervs- og fagfolk fra hele Norden, der er blevet så hyppige i den senere tid. Der har forud for dette studentermøde fra enkelte sider været udtalt en gammelmandsfrygt for, at mødet skulle rumme en fare i retning af de skandinaviske illusioner fra forrige århundrede. Denne frygt er efter min opfattelse ubegrundet. Der er ingen grund til at tro, at vor tids saglige og nøgternt indstillede studenter efter katastrofen i 1864 nogen sinde skulle forveksle drøm med virkelighed. De dybe skygger fra denne katastrofe hviler endnu over Norden.

Når dette studenterstævne ved siden af de mange faglige gruppemøder også har enkelte fællesmøder for alle studenter, er det naturligt på fællesmødet at forsøge at behandle de store problemer, der er oppe i tiden, og præger denne. Inden for *samfundsproblemerne* er der jo i nyeste tid ude i Europa opstået nye mægtige bevægelser, der tilsigter en dybtgående omdannelse af samfundet, og som efter deres egen opfattelse skal medføre en afgørende forbedring af samfundets indretning og styrelse. Disse nye bevægelser kommer til Norden fra vidt forskellige verdenshjørner og er i øvrigt også fundamentalt forskellige både i tankeindhold og gennemførelse: Fascismen og nazismen, der er af samme ånd, og begge kommer til os fra syd, og kommunismen, der kommer fra øst.

Hidtil har vi her i Norden fået de fleste strømninger, både alment åndelige og samfundsmæssige, *udefra*, fra det øvrige Europa. For blot at holde os til de sidste århundreder, må vi konstatere, at i det 18. århundrede modtog vi oplysningsfilosofien og rationalismen udefra, og i det 19. århundrede først romantikken, senere i den sidste del af århundredet, realismen. Som realismens fører hos os fremhævede, var det strømninger, han havde mødt ude i Europa, navnlig i Frankrig og England, som han havde sat sig til opgave at lede ind over Norden. Men ikke blot de almene åndelige retninger modtog vi udefra; det samme gjaldt de sociale og politiske. Liberalismen modtog vi fra England og Frankrig i det 18. og 19. århundrede, socialismen fra Tyskland i slutningen af det 19. århundrede. Enevælden i vort for-

fatningsliv fik vi også ved påvirkning udefra, navnlig fra Frankrig i det 17. og 18. århundrede; senere, i det 19. århundrede, modtog vi demokratiet udefra, navnlig fra England og andre vesteuropæiske lande.

Det store problem er imidlertid: Skal vi da atter nu forholde os modtagende, også over for de sidste nye strømninger udefra? Eller kan det mulig tænkes, at vi her i Norden, midt i denne urolige og forvirrede tid, med påvirkninger fra fundamentalt forskellige bevægelser i Europa, kunne begynde i al stilfærdighed at besinde os på os selv, at finde os selv? Kan det mulig tænkes, at tiden lidt efter lidt vil komme til for Norden at yde en selvstændig indsats? En indsats i samfundets og samfundenes liv og retsorden?

Der findes nu allerede ét område, hvor Norden har gjort en indsats, hvoraf de andre folk kan lære. Der er nemlig sket det besynderlige mellem Nordens folk i de sidste to menneskealdre, at en stor drøm om enhed, som hos andre folk først er blevet til virkelighed gennem den politiske enhed, gennem den *politiske sammenslutning mellem stater*, hos Nordens folk er blevet virkeliggjort uden nogen sådan sammenslutning, i det hele *uden ydre magt*, alene i kraft af sin egen indre åndelige styrke; og det er drømmen om *rettens enhed*. Retsenhed, fælles lov og ret blev således i de tyske stater ført gennem den politiske enhed, da den ydre fælles *magt*, det nye tyske rige blev skabt i 1871. Men *den nordiske fælleslovgivning*, der begyndte i det små og i al stilfærdighed få år efter katastrofen i 1864, har allerede nu, gennem en langsom, men sikker vækst i løbet af de sidste to menneskealdre nået at *beherske* en række af de *praktisk vigtigste områder af det daglige liv hos Nordens folk*, både på det *personlige* og det *økonomiske livs* område. Vi lever således på det personlige område nu her i Norden under en i alt væsentlig *fælles nordisk personret og familieret*, og i de økonomiske forhold under fælles ret på en række af det praktiske forretningslivs vigtigste områder, nemlig: *fælles nordisk ret om aftaler* eller kontrakter, om disses afslutning og deres forbindende kraft, fælles ret om *køb og salg*, om *handelskommission* og *-agentur*, *firmaret*, *fælles vekselret*, *forsikringsret* og *søret*, og i vidt omfang fælles *tinglysningsret*.

Når de nordiske folk således har nået dette store mål, en *fælles retsordens indre magt over livet uden at behøve* til dette måls virkeliggørelse nogen ydre politisk *magtorganisation*, kan Norden herved tjene til *forbillede* for alle andre lande. En fælles *verdensret* på alle

de vigtigste livsområder burde kunne gennemføres, uden noget ydre magtapparat.

Men ikke blot i de daglige personlige og økonomiske forhold *mellem individerne*, men også i *forholdet mellem staterne* har Norden frembragt en retsorden, der må blive et forbillede for andre folk. Dette er forlængst anerkendt uden for Norden. Allerede for flere år siden udtalte en ledende amerikansk finansmand, at for en udenforstående iagttager er Europa opfyldt af en mængde indbyrdes mistænksomme og mod hinanden rustende stater, som synes at være rede til atter at styrte denne verdensdel ud i katastrofen. Kun i en enklave, et hjørne af Europa, råder fornuften, nemlig mellem de nordiske stater. Og han fremhævede med rette, at i langt over 100 år har der ikke været krig mellem de nordiske folk, og at alle stridsspørgsmål er blevet bilagt mellem dem *uden magtanvendelse*.

Her er der særlig grund til for os at fremhæve, at i det 20. århundrede har der været en hel række af de *alvorligste stridsspørgsmål* mellem de nordiske folk, både *territoriale* spørgsmål og spørgsmål om *opløsning af statsforbindelser*, netop sådanne stridsemner, som *ellers* i den øvrige verden normalt kun afgøres ved *krig*. Men i Norden er de alle blevet afgjort gennem forhandling mellem staterne eller ved voldgiftsret. Således opløstes som bekendt statsforbindelsen mellem Norge og Sverige i 1905, og Island fik sin selvstændighed som stat i forholdet til Danmark i 1918, begge gange ved forhandling. Og de territoriale stridsspørgsmål: mellem Sverige og Finland om Ålandsøerne, i 1921, og mellem Norge og Danmark om Grønland, i 1933, blev begge afgjort ved forbunds- eller voldgiftsrets-afgørelse. Da konventionerne af 1926 mellem Nordens regeringer fremtidig henviste *alle stridsspørgsmål uden undtagelse* mellem de nordiske riger til afgørelse ved forhandling eller voldgiftsret, var disse konventioner altså i virkeligheden kun en stadfæstelse ved traktat af, hvad der allerede forlængst var trængt igennem i de nordiske rigers mellemstatlige *praksis*. Den udenforstående amerikaner har således ret: de nordiske lande har allerede nu i gerning virkeliggjort det ideal, som de andre europæiske folk og jordens folk i det hele først i fremtiden må søge at kæmpe sig frem til.

Det karakteristiske ved de to bevægelser indenfor Nordens retsliv, som jeg her kort har skitseret, er således, at de begge betegner: en fælles *højere retsordens sejr* mellem en række stater og mellem deres borgere *uden* anvendelse af *magt* mellem disse stater. Menneskeslægtens primitive, ydre magt- og besiddelsesforestillinger er her vejet for en indre, usynlig retsordens stilfærdige magt.

I denne fælles retsordens sejr mellem folkene har vi da ret til at se en selvstændig nordisk indsats. Og på grundlag af vore erfaringer må vi mene, at *den nordiske ånds sejr mellem folkene* er intet mindre end *betingelsen for Europas frelse*.

Lad os da rolig besinde os på os selv og ikke lade os gå på af noget nyt udefra, hvor det end kommer fra. Lad os nøgternt iagttage og vurdere, hvad der kommer fra det øvrige Europa. Forrige gang, vi havde særlig grund til at iagttage disse lande, var *under verdenskrigen*: Hvad var denne verdenskrig andet end: Europas besynderlige forsøg på selvmord, set i forhold til den økonomiske konkurrence med de andre verdensdeles racer og nationer, og et *hadets orgie* uden side-stykke i historien. Hvad *religionskrigene* såede af had mellem menneskene i det 16. og 17. århundrede, har *nationalitetskrigene* i det 19. og 20. århundrede sået mellem menneskene i det samme Europa, blot mangefold mere. Men hvis vi nu iagttager, her fra Norden, dette samme Europa udenfor os *efter* verdenskrigen, må vi spørge: er da hadet mellem nationerne eller anderledes tænkende nu endt, efter alle de erfaringer, Europa har haft i de svundne århundreder, efter religionskrigenes og nationalitetskrigenes tid? Hertil må svares nej.

Såvidt jeg formår at se, i denne forvildelsens og begrebsforvirringens tid, med dens kampe mellem fundamentalt forskellige bevægelser, kræves der derfor ikke denne eller hin nye sociale eller statslige retning eller trosbekendelse, men en *helt ny ånd* mellem menneskene, om Europa, ja alle vor klodes racer og folk skal frelses fra et nyt krigenes og forfølgelsesernes kaos.

Den nye ånd må for det første være modsat den hadets ånd, der har hærget Europa, både nationalt, socialt og religiøst, lige til nu, gennem århundrederne. Men hvis vi siger, at hadet mellem mennesker må forsvinde: Hadet mellem nationer, mellem racer og mellem forskellig tænkende og troende, så må det, efter hvad vi nylig har oplevet, begrundes. Det er nu ingen videnskabelig begrundelse heraf at appellere til følelserne. Jeg vil derfor ganske jævnt og nøgternt appellere til fornuften. Og begrundelsen må være: Hadet mellem mennesker er *upraktisk*; thi det hindrer *det produktive samarbejde* mellem mennesker. Vi erfarer det jo for det første daglig i det praktiske liv, både i interessentskabs-, aktieselskabs-, organisationsforhold, embedsforhold o. l.; ofte ødelægger her det golde had mellem personer, strid, underminering, kværu-lans, det produktive samarbejde, til skade for bedriften, til ødelæg-

gelse af helheden. Og klassehadet hindrer og hæmmer det produktive samarbejde i vide kredse af samfundet. Men det gælder i alle livets forhold, mellem nationer og klasser så vel som mellem de enkelte mennesker. Goethe siger i et af sine epigrammer:

.....
*Willst du dir ein hübsches Leben zimmern,
 musst dich ums Vergangne nicht bekümmern,
 besonders keinen Menschen hassen
 und die Zukunft Gott überlassen.*

Det i god forstand overlegne menneske hader ikke; det gælder Goethe som Cæsar; han har simpelthen ikke *tid* dertil; han har andet nyttigt at tage sig til, sit *produktive arbejde*. Måtte Europas folk i den tid, der nu kommer, og som bliver en alvorlig økonomisk konkurrence med de øvrige verdensdele, følge Goethes råd: *glemme fortiden og hadet*, lære at forstå, at hele Europa simpelthen *ikke* har *tid* til nationalitetskrige, til kampe om nogle territorier, der overhovedet ikke er ofrene fra en krig, endsige en verdenskrig, værd, men at alle Europas stater i forening må sætte hele deres kraft og tid ind på det nøjeste produktive samarbejde, både økonomisk og åndeligt. Europa må lære at indse, at nationalitetskrigene i det 19. og 20. århundrede må forsvinde som religionskrigene i det 16. og 17. århundrede jo dog til gavn for Europa er forsvundet.

Selvom den øvrige verden nu på *disse områder* kan lære noget af Nordens folk, nemlig i retning af fordragelighed i nationale spørgsmål, idet disse folk har kunnet glemme fortiden og hadet og nu arbejder produktivt sammen, både åndeligt og økonomisk, så kan vi dog ikke farisæisk overfor det øvrige Europa mene, at ikke også *vi* trænger til en *helt ny ånd* på en række *andre* områder. Også vi kender jo her i Norden, i samfundslivet det uproduktive had, der hindrer det rette samarbejde mellem mennesker, klassehadet, partihadet og det personlige had i det offentlige liv, såvelsom i det private. *Også vi* kender forfølgelsen af mennesker, *menneskejagten*, både i *organisationer, forsamlinger og presse*.

Ser vi ud over menneskelivet, det personlige, og samfundslivet, er der derimod een kamp, der altid må bestå, fordi den er værdifuld for produktionen, men den er fundamentalt forskellig fra krig, klassekamp og andre kampe, der dikteres af hadet. Denne kamp er det frie

kapløb eller konkurrence, der er og altid må bestå, så længe der er liv – mellem nationer, racer og individer, åndeligt og økonomisk, og herunder også frie meningsudvekslinger. Denne kamp, kappestriden, har imidlertid i modsætning til krigen den mulighed i sig, at den på alle områder kan føres uden had og dettes følger. Hertil kræves den samme ånd, som vi møder under en ideal *idrætskamp*. Denne ejendommelige ånd, der bør gøre sig gældende mellem de kæmpende selv i den stærkeste kappestrid, og som går som en fælles understrøm under denne, og hæver den enkelte over hans egne snævre interesser og over enhver hensynsløs forfølgelse af disse, er vanskelig at definere. Undertiden bruger vi fremmedord, navnlig engelske, for at betegne den ånd, ord som *fair*, som en gentleman værdig eller lignende. I virkeligheden har vi i Norden et gammelt ord – der er gået noget af brug, idet det moderne liv ikke er den egenskab, ordet betegner, helt gunstig – og det er ordet: *ridderlig*. Det er et *stærkt ideal*; det hviler i forestillingen om den, der har et overskud af styrke i sig selv, både styrke til at beherske sig selv og til at hjælpe de svage og forstødte i livets kamp, og som selv i en dyst eller kappestrid for den højeste ydelse, åndelig eller legemlig, strides ligesom i en *fælles ånd med sine medkæmpende*, efter fælles love af en *usynlig retsorden*, for hvilke den *enkeltes særinteresser* viger. Ridderlighedens ånd er således inderst inde *tjenende*.

Så vidt jeg formår at se, ud fra mine undersøgelser af samfundslivets fænomener, må der komme *et nyt samfund* til afløsning af det gamle, hvori vi i øjeblikket lever, om menneskeheden skal gå fremad. Under den nuværende samfunds- og statsordning hæmmes de bedste, mest værdifulde kræfter ofte i at skabe de for samfundet bedste tilstande under uproduktive kampe i erhvervslivet og det offentlige liv.

Vi lever vel ikke under *den meningernes og opførselsens ensrettethed*, som hersker i diktaturstaterne, og som vi nordboere ikke kan tænke os at arbejde under. Men til gengæld *spilder vi vor tid og kraft på uproduktive klassekampe og partikampe*.

Til at føre ud heraf, til at frigøre de nu bundne kræfter, må et nyt samfund fødes, en ny retsorden blive til. Men det er en erfaring under samfundets udvikling, at forud for store nye samfundsdannelser og retsordninger må der altid ske en forandring af menneskenes indstilling, må der altid skabes en ny ånd.

To retningslinier må der, så vidt jeg kan se, her kræves. Som led i en ny ånd må der næst efter ridderligheden kræves et andet grundideal, nemlig: *saglighed*. Saglighed betyder for det første *åbenhed og*

modtagelighed for de forskellige synspunkter. Saglighed er således det modsatte af *forudfattede meninger* eller teorier, altså det modsatte af de forskellige sociale, åndelige og politiske retninger, hvor forudfattede teorier forkalker i hjernen som bestemte programmer eller programpunkter. Saglighed er således intet andet end selve videnskabens ånd, overført på alle, også på *samfundsproblemernes område*. Videnskaben må undersøge alle forudfattede meninger og teorier, også de sociale, uden forkærlighed for nogen. Det andet element i sagligheden foruden åbenhed og modtagelighed er også videnskabens: *Prøvelsen og afvejelsen* af de forskellige sociale teorier for en eneste domstol: Erfaringen, *erfaringerne fra alle de mange særlige*, men ofte *nøje sammenhængende områder, hvoraf samfundslivet består*. Ofte er en social teori opstået, blot fordi dens ophavsmand eller ophavsmænd kun undersøgte et enkelt særligt område, men ikke erfaringerne fra de mange andre særlige områder, og hvad disse førere mangler i erfaringer, erstatter de med *følelserne*, der ganske vist vejer stærkt i den offentlige agitation i det nuværende samfund, men *intet* vejer i videnskaben og intet vil veje i det nye saglighedens samfund, som vi styrer henimod.

Overfor alle de mange, vidt forskellige sociale og politiske retninger, både de nye bevægelser ude i Europa i syd og øst og de gamle retninger i Nord- og Vest-Europa, overfor al denne forvirring af vidt forskellige samfundsopfattelser kan man ikke give den akademiske ungdom bedre, sundere retningslinie end at blive videnskabens ånd tro også på de sociale områder. Ud fra denne saglighedens neutrale ånd, uden fjendtlighed og uden forkærlighed overfor nogen retning eller parti, uden nogen social eller politisk trosbekendelse, uden slagord og dogmer, må vi møjsommeligt undersøge erfaringerne på det ene særlige område af samfundslivets efter det andet og derefter i sammenhæng.

Kun ud fra denne ånd får vi her i Norden for det første den rette sandhedssøgende indstilling overfor de nye sociale og politiske bevægelser ude i Europa, uden nogen art af fordomme og uden lidenskaber; og vi lader os ikke gå på. Tiden i dag tillader ikke at gå i enkeltheder; men jeg kan, ud fra mine undersøgelser af lovgivningen i det nye Italien, i det nye Tyskland og det nye Rusland, sige, at der vel findes *adskillige særlige* områder, derunder både sociale og teknisk juridiske, hvor vi her i Norden kan lære en del; det gælder den fascistiske og nazistiske såvelsom Sovjetruslands lovgivning. Men derfor er der ingen som helst grund for os til at slutte os til fascismen, nazis-

men eller kommunismen på andre særlige områder eller til deres *statsordninger*. Dertil berettiger en *rent saglig* undersøgelse os ikke.

Men ganske den samme neutrale, saglige indstilling er det sundest for ungdommen at indtage overfor de meget forskellige sociale og politiske retninger i Vesteuropa og Norden. Det er i denne forbindelse værd at undersøge lovgivningsarbejdet i de forskellige lande på en række betydningsfulde sociale områder. Tag f. eks. *spørgsmålet om trust- og kartellovgivning, om en huslejelovgivning, en boycottlovgivning, en frednings- og bygningslovgivning*. Hvis De søger at gå nærmere til bunds i disse samfunds- og lovproblemer, vil De begynde med: at *undre* Dem, thi De vil se, at De hverken i undersøgelsen eller i løsningen af disse samfundsproblemer vil finde *nogen som helst vejledning i nogen af de herskende sociale eller politiske retninger, teorier eller programmer*, hverken de liberale, de socialistiske eller konservative, eller andre retninger i de vesteuropæiske og nordiske lande. Alle disse sociale og politiske retninger og partier har overset, at den sokratiske intellektuelle beskedenhed gælder ikke blot på naturvidenskabens, men også på samfundsvidenskabens område. De herskende retninger og partier siger: vi mener, og vi ved, og det går vi ud og lærer befolkningen fra møde til møde. I stedet for skal man begynde med det sokratiske: vi mener intet, og vi ved intet, og vi må først gennem de majsommeligste erfaringsundersøgelser, saglige og tekniske, på hvert enkelt særligt område se at finde en løsning for dette enkelte område, og uden at vi derfor *drager slutninger til det næste særlige område*. Man må altså undersøge og lovgive, uden alle teorier, vom Fall zu Fall, og så vil man blive overrasket over at finde, at løsningen ikke kan passes eller klemmes ind i en eneste af de herskende retningers eller partiers teorier, men går *på tværs af dem alle*. Ud fra mine undersøgelser af ejendomsretten vil der således, såvidt jeg formår at se, i det kommende samfund på *adskillige områder* blive brug for en *lige så stærk og omfattende samfundsindgriben* som de socialistiske og kommunistiske partier håber; men omvendt vil der på *adskillige andre områder* blive brug for en *lige så kraftig hævdelse af den private ejendomsret og det private initiativs frihed*, som de liberale og konservative retninger anbefaler.

Heraf må vi forstå, at både den meningernes ensrettethed, der hersker i diktaturstaterne i syd og øst, og det partipolitiske system, der hersker i de parlamentariske lande i nord og vest, begge strider mod den saglighedens ånd, der er ensbetydende med den rette videnskabe-

lige eller sokratiske beskedenhed over for et så sammensat, omfattende og vanskeligt fænomen i verdensaltet som det menneskelige samfund. Der gives, saglig set, *ingen universalrecept* til dette samfunds behandling eller til helbredelse af dets sygdomme; den fascistiske, nazistiske og kommunistiske åndsretning har lige så lidt opfundet denne universalrecept under ensretningen som de liberale, konservative og socialistiske retninger har fundet den under partisplittelsens system. Og heraf vil man forstå, at saglighedens ånd er uadskillelig forbundet med ridderlighedens. Ti denne ånd er modsat både ensrettethedens og partipolitikkens fanatisme, som ikke er andet end goldt had.

Men er det ikke en *utopi* at tro, at de såkaldte frie samfund skulle kunne bevæges til at opgive klassekampen og partistriden uden ved *tvang*, uden gennem den *ensrettethed*, der i diktaturstaterne har gjort ende på disse kampe? Er det overhovedet muligt under de nuværende frie forfatninger, hvorunder klassekampen og partikampen er opstået, ad *frivillighedens* vej at arbejde for at få gennemført en afløsning af disse kampe af det produktive samarbejde?

Jeg vil dertil svare, at *hvis* dette ikke lykkes, så er der som andet alternativ ensrettetheden, som vi ikke ønsker; og alene derfor bør der gøres et forsøg på ad frivillighedens vej at virke for det nuværende partisystems afløsning af saglighedens system uden nogen forandring af den frie forfatning. Og det er jo det, alle fornuftige mennesker ønsker.

De frie forfatninger, vi har her i Norden, kan meget godt bruges til at føre os ind i helt nye retstilstande. Selve en forfatnings indhold, dens lovbestemmelser, er i det hele underordnet i sammenligning med den *brug*, man gør af den, dens praksis. Da der efter den franske revolution dannedes republikker i Italien efter den store franske republiks forbillede, udarbejdede disse italienske republikkers ledere meget udførlige forfatninger med mange paragraffer, efter de bedste Rousseauske mønstre, og derefter viste de forfatningsudkastet til den store franske republiks leder, førstekonsulen. Det berettes imidlertid, at *Bonaparte* sagde til dem: »De misforstår Deres opgave, mine herrer. En forfatning skal være kort og uklar«. Man studser; navnlig jurister bruger jo evig og altid ordene kort og *klar*. Nu vil jeg ikke just anbefale Bonapartes recept for forfatninger. Men der ligger det gran af sandhed i den, at *brugen* af en forfatning er mange gange vigtigere end dens indhold. Og over for de mange angreb på de nordiske frie

forfatninger, vil jeg gentage, at de meget godt kan bruges, også til at føre ind i en bedre samfundstilstand.

Der findes en ganske stilfærdig måde at give de frie forfatninger en fornyelse på forfatningens grund. Der kræves blot praktisk organisation og hånddelag. Vi har et utal af sammenslutninger og foreninger. Men den vigtigste af alle, den, der er mest påkrævet i vor tid, mangler, nemlig en sammenslutning af alle saglig arbejdende mennesker, der vil begynde at virke for en saglighedens ånd i de lovgivende forsamlinger, for *en fornyelse af disse forsamlinger*, ved et samarbejde mellem erhvervslivets og åndslivets organisationer og institutioner om at vælge de saglig bedst udrustede til den lovgivende virksomhed, uden hensyn til sociale eller politiske teorier.

Det ville være uretfærdigt over for de nuværende parlamentariske forsamlinger i de nordiske lande at hævde, at de ikke rummer sagkundskab. Der findes tværtimod i vore rigsdage, folketing og storting adskillige sagkyndige, både ingeniører, jurister, landmænd o. l., der har gjort en indsats ude i livet. Men de er *relativt for få* i antal. Og de arbejdsvilkår, der bydes de sagkyndige i de nuværende lovgivningsforsamlinger, er ikke gode. Grunden til, at man ikke kan få flere sagkyndige til at søge sæde i disse forsamlinger, er, som de alle gentager: Jeg har ikke tid. Det nuværende partisystem er først og sidst et uforholdsmæssigt tidsspilde: Først tiden til agitationen og kampen blandt vælgerne for og imod nogle teorier eller partidogmer, der ikke er tiden og anstrengelserne værd, dernæst den uforholdsmæssige tid til forhandlingerne i forsamlingerne, til tovrækningen, taktikken o. l. Partisystemet er såvel som klassekampens system forældet af mange grunde, men navnlig af een: Det forfærdende misbrug og spild af tid og gode kræfter. Dette misbrug og spild af produktive kræfter må afskaffes i det samfund, der skal komme.

I kampen for det nye samfund, der må og skal komme, ligger der en stor opgave for den akademiske ungdom. Under de vældige samfundsproblemer, der bevæger vor tid, kan jeg ikke give Dem noget mere nøgternt råd end dette: Lad Dem ikke indfange af den *suggestionens magt*, som bevægelserne ude i Europa har haft over *masserne*; og lad Dem ikke indfange af den gølge kamp mellem politiske partier og klasser, som hersker her i Norden i denne tid. Den hører fortiden til, den er *forældet*. Lad Dem ikke indrullere i noget bestemt socialt eller politisk parti; men hold sindet åbent og frit modtageligt for alt

værdifuldt, hvorfra det end kommer. Slut Dem kun til én magt, videnskabens møjsommelige, erfaringsbestemte arbejde, der på tværs af alle sociale teorier og partidogmer søger på de mange særlige områder af samfundslivet at nå frem til den rette løsning. Vil De kæmpe for det nye samfund, så kæmp hverken for denne eller hin teori, men i mindre eller større kredse for den ridderlighedens og saglighedens ånd, uden hvilken det nye samfund ikke kan opstå, og uden hvilken klassekampen og partikampen ikke kan besejres.

Lad Dem ikke her skræmme af gammelmandsskepsis og gammelmandsspot om utopier; thi man må erindre, *at uden disse såkaldte utopier er der ikke sket en eneste fornyelse af samfundet.* Og skepsis og spot kommer fra dem, der har indlevet sig i klassekampens og partikampens system og ikke kan tænke sig noget andet. Gennem al skepsis og spot vil det vise sig at være en *praktisk realitet, at uden et nyt åndens broderskab, der vil kæmpe for saglighed og ridderlighed i det offentlige som i det private liv,* skabes der *ikke den fornyelse af det nuværende samfund,* som alle fornuftige mennesker anser for nødvendigt og ønsker gennemført *uden ensrettethedens tvang.* Ethvert samfund bygger på en bærende retsidede. I det kommende samfunds retsidede vil de nævnte egenskaber findes, og de kan forenes i én: Uselviskhed. For at udtrykke vor nordiske retsidede trænger vi ikke til nye symboler. Vort nordiske flag er os tilstrækkeligt. De nordiske flag er jo meget forskellige fra hverandre i farver; men i ét er de fælles: Korsbanneret. Og uden hensyn til religiøse anskuelser, kan vi være enige om, at korsbanneret er symbol på den højeste menneskelige egenskab: Det enkelte menneskes offer til menneskehedens gavn, uselviskheden. Og vi kan ikke være enige med de moderne despotiske stater, at dette symbol, denne egenskab skulle afløses af andre.

Til det nordiske juristmøde i fjor skrev en norsk jurist nogle linier, som synes mig i al deres enkelhed at give Nordens ånd og retsidede:

*Nordisk rett har gamle ahner
for i mer enn tusen år
har dens rene, stolte faner
vaiet over folkets kår.
Små er Nordens korsflagslande,
men kanhende får vi lagt
nettop nu på os at danne
retsidedens fanevakt.*

II.

I tiden efter 1935 vandt diktaturerne den ene sejr efter den anden og truede med at undertvinge størstedelen af Europa. Under den anden verdenskrig besatte det tyske diktatur Polen, Belgien, Frankrig, Holland, Danmark og Norge. Der kom da efter min tale i 1935 en tid, hvor jeg fik en aktuel lejlighed til at udtale mig særlig om det moderne diktators raceforfølgelse, idet jeg under den tyske besættelse af Danmark, i jødeforfølgelsens år, 1943, i min retslære, der udkom dette år, i forsvar for jøderne skrev:

Et vanskeligt mindretals-problem er jødespørgsmålet. I adskillige lande består der en stærk spænding mellem et lille jødisk mindretal (varierende fra 1 promille til 10 procent) og den øvrige befolkning, idet dette mindretal ofte føler sig i stærk modsætning til befolkningen og denne til mindretallet. Når der er et sådant modsætningsforhold til stede, kræver det en løsning, der yder retfærdighed mod jøderne, dels, *at* disse, så længe de er i landet, nyder den samme retsstilling som andre borgere, og *at* der fremtidig skabes jøderne et nyt fædreland, hvortil alle de jødiske mindretal fra de lande, hvor et sådant modsætningsforhold består, kan udvandre. En begyndelse er jo allerede gjort i Palæstina. Men da der er ca. 15 millioner jøder på hele kloden, er Pælastina ikke tilstrækkeligt stort til at rumme hele det jødiske folk. Der er jord nok i mellemøstens lande. Disse lande, der er svagt befolkede, er i tidens løb blevet stærkt vanrøgtet under et hårdt fremmedherredømme, således at disse egne, der i oldtiden var blomstrende kulturlande, nu for store dele ligger øde og udyrkede hen. Når man til gengæld ser, hvorledes de til Palæstina i nyeste tid indvandrede jøder har forstået at forvandle hidtil øde landstrækninger i dette land til blomstrende egne med et højt udviklet landbrug – hvorved den gamle påstand om, at jøderne ikke egner sig til landbrug, er blevet gendrevet – og en dertil svarende industri og handel, kan der ingen tvivl være om, at dette intelligente og energiske folk også af andre lande vil kunne skabe frugtbare, både landbrugsmæssig og industrielt fuldt udnyttede lande, navnlig da disse er rige på værdifulde råstoffer og andre naturlige hjælpekloder. I de lande, hvor der ikke består nogen spænding mellem befolkningen og det jødiske element, er der ingen grund til at fremtvinge en udvandring af det sidste element.

Et grundigt og objektivt værk om jødespørgsmålet er *Arthur Rupin: Die Juden der Gegenwart*, 2. udg. 1911, der indeholder udførlige oplysninger om jødernes historie, kultur, antal, udbredelse og fordeling

mellem landene. Det er sikkert den stærke konservative vedhængen ved den fra forfædrene nedarvede religiøse kultus, der mest har bidraget til at bevare jøderne som folk. De jøder, der i nyere tid bryder med den jødiske religion og kultus, går tabt for folket. Ruppin fremhæver iøvrig i denne forbindelse, at de fleste betydelige jødiske ånder (som Spinoza, Ricardo, Heine, Marx, Disraeli, Lasalle) i deres ungdom har brudt med den jødiske religion og kultus.

Det bælte, hvor den tætteste jødiske befolkning findes, var i det 19. århundrede en firkant, hvis hjørnepunkter er omtrent Wien, Reval, Charkov og Donaumundingen. Rusland, Polen og Galizien var tættest befolket med jøder. I nyere tid er der imidlertid (siden 1881) netop fra disse lande foregået en særlig stærk jødisk udvandring, navnlig på grund af forfølgelser. De fleste er udvandret til U. S. A. I årene fra 1881 til 1902 udvandrede 960.000 jøder fra Europa; deraf var de 800.000 fra Rusland og Polen, 110.000 fra Galizien, 50.000 fra Rumænien. Af disse 960.000 har 750.000 valgt U. S. A., 110.000 England, 40.000 Kanada, Sydamerika og Afrika og 30.000 Palæstina. Medens antallet af jøder i U. S. A. i 1880 var ca. 230.000 (i 1818: 3.000, i 1848: 50.000), var de i 1902 vokset til ca. 1.100.000 og i 1950 til 4.000.000. Af disse lever ikke mindre end 2.000.000 i New York, der derved er blevet den stærkest jødisk befolkede stad i verden.¹

Det har været en almindelig antagelse, at jøderne er et folk, der formerer sig særlig stærkt. Dette trænger imidlertid til et væsentligt korrektiv. I de lande, hvor jøderne lever i dårlige kår, formerer de sig stærkt. Men i de lande, hvor jøderne har nået til gode kår og velstand, formerer de sig kun i ringe grad. Jøderne følger i så henseende i reglen den almindelige lov for alle folk. Det er en almindelig erfaring, at jo større velstand og rigdom, jo færre ægteskaber, jo *senere* ægteskaber og jo færre børn. Iøvrig bemærkes, at jo bedre jøderne behandles i et land, jo mere vil de blande sig med den øvrige befolkning ved ægteskab og tilsidst helt forsvinde.

Med hensyn til sygdomsforhold bemærkes, at jøderne gennemgående har større tilbøjelighed til kræft, hjertefejl, sindssygdomme og nervesygdomme end andre folk, men mindre tilbøjelighed til brystsyge end andre. *Ruppin* mener, at den stærke tilbøjelighed til de først-

¹ Før den anden verdenskrig boede der endnu mange jøder i Polen og Tyskland. Men under jødeforfølgelserne lige før og under denne krig er jøderne i disse lande – under to diktaturer – næsten helt forsvundet, dræbt eller fordrevet.

nævnte sygdomme hænger sammen med den større åndslivlighed og de stærkere åndelige anstrengelser i kampen for tilværelsen, som jo er særlig intens i byerne, hvortil jøderne hidtil overvejende har været henvist.

Med hensyn til jøderne i Danmark bemærkes, at der år 1900 fandtes ca. 4000 jøder i dette land. De fleste af disse tilhørte familier, der havde boet i Danmark i 100–200 år – ofte i provinsen – og som derfor havde assimileret sig stærkt med det øvrige folk, i vaner, i naturel og i kærlighed til det fælles fædreland, hvortil ikke mindst deres ligestilling i retslig henseende med de andre borgere i høj grad havde bidraget. To af vore betydeligste forfattere, Goldschmidt og Hertz, var jøder; og deres værker er præget af Danmarks natur og dansk følelses- og stemningsliv. Eksempelvis kan nævnes, at den smukkeste, stærkest følte skildring af det nationalt mest bevægede øjeblik i Danmarks nyere historie, troppernes indtog i København efter krigen 1848–50, er givet af Goldschmidt i hans skønne, romantiske novelle »Ravnen«.

Da de fleste danske jøder før 1900 hørte til de velstillede lag, formerede de sig, efter den sædvanlige ovenomtalte lov, ikke synderligt; og gennem talrige ægteskaber med den øvrige befolkning var de i færd med at gå op i denne og forsvinde. I årene 1873–1891 blev der indgået ikke mindre end 121 blandede ægteskaber mod 308 rent jødiske, altså 40 pct. Det jødiske element i landet ville derfor sikkert i løbet af få slægtled være forsvundet, hvis det ikke havde fået nyt tillæg udefra. Men i årene lige efter 1900 skete der en ny indvandring af jøder, væsentlig fra Rusland, nemlig på grund af jødeforfølgelserne i dette land. Medens jøderne som nævnt år 1900 udgjorde ca. 4000, hvoraf de 3000 i København, udgjorde de, som følge af nævnte indvandring, i 1931 over 6000; og man kan sikkert regne med, at der nu i alt findes ca. 7000 jøder i Danmark. De fra Rusland indvandrede er gennemgående mindre bemidlede og formerer sig derfor stærkt. Men selv med denne tilgang udgør det jødiske element altså i dette land knap 2 promille af befolkningen.

Trefjerdedele af samtlige jøder i landet har dansk statsborgerret. Af de efter en statistik fra 1931 konstaterede, siden år 1900 indvandrede 2000 jøder havde godt 900 opnået dansk indfødsret. De fleste danske jøder er beskæftiget ved industri, håndværk, handel og pengeomsætning. Hvad indtægtsforhold angår, er jødernes gennemsnitsindtægt (efter statistikken fra 1931) taget under ét dobbelt så stor som den øvrige befolknings gennemsnitlige indtægt. De er relativt stærkt repræsen-

teret i indtægtsgrupperne over 5000 kr. Men de gængse forestillinger om jødernes store indtægter og dominerende finansielle stilling er stærkt overdrevne og modsiges bestemt af de statistiske undersøgelser, jfr. *Colding Jørgensen* i *Nationaløkonomisk tidsskrift: Jøderne i Danmark omkring 1931*. Hvis man nemlig sammenligner jødernes indtægter med indtægter hos den øvrige befolkning i de *samme erhvervsgrupper*, hvortil jøderne hører, ligger deres indtægter ikke højere end de ikke-jødiske industri- og handelsfolks indtægter; og hvis man sammenligner jøderne i så henseende med den del af det danske folk, der har vist mest talent for handel og pengevæsen, vestjyderne, der indvandrer til byerne, har disse gennemsnitlig større indtægter og formuer end jøderne. Den overvejende del af de meget store indtægter og formuer i dette land er på disse vestjyders hænder, hvilket navnlig gælder i hovedstaden, København, der som bekendt er den største jyske by i landet.¹

¹ Efter befrielsen i 1945 skrev overrabbiner, dr. phil *Marcus Melchior* i det jødiske tidsskrift: »Jødisk Samfund« en artikel i februar 1948, der varmt anerkendte ovenstående afsnit af bogen: *Retslæren* og dennes holdning under besættelsen i jødeforfølgelsens år og sluttede således: »Professor Vinding Kruses skildring af det jødiske spørgsmål gives i *Retslæren* uden egentlig nødvendighed. Ikke mindst i betragtning af dette forhold bliver det tydeligt, at forfatteren har vovet sig længere ud overfor den tyske besættelsesmagt end – mig bekendt – nogen anden publicist. Og når vi opstiller en liste over vore gode venner fra de år, hvor det virkelig betød en indsats at demonstrere venskab for os, bør professor Vinding Kruses navn stå på en fremtrædende plads.« (Udhævet af dr. Melchior).

KAPITEL 2

DET MODERNE DIKTATUR OG DEMAGOGI

En fare for den menneskelige kultur.

Det østerlandske despoti, der i oldtiden herskede i stater som Assyrien, Babylonien, Ægypten og senere i det store omfattende rige Persien, var rimeligvis udsprunget af dybe praktiske, navnlig økonomiske behov. Beherskelsen af den vanskelige natur i østerlandene, navnlig landene i de store floddale krævede rimeligvis en stærk koncentration af magten i samfundet til afværgelse af naturkatastrofer og til frugtbargørelse af landet ved omfattende reguleringer af floderne. Alt dette krævede et intensivt, planmæssigt samarbejde, som samfundets enkelte mennesker måtte tvinges ind under. Flodlandenes herskere organiserede med fast hånd dette samarbejde og denne koncentration af magten. Under de ældste primitive forhold virkede denne enevælde sikkert gavnligt for hele folket. Men under den senere kulturudvikling blev denne mægtige koncentration, dette enevælde en fare for selve den menneskelige kultur. Det enkelte menneskeliv havde under dette styre ingen værdi, ingen beskyttelse mod den despotiske hersker, ingen frihed, hverken personlig eller åndelig. Individet blev en slave og ofredes hensynsløst, dels i krige og dels i arbejder for herskeren. De mægtige pyramider i Ægypten kan tages blot som et enkelt typisk eksempel herpå. Det, vi i vore dage kalder menneskerettigheder, eksisterede den gang ikke. Hele denne åndelige og legemlige ufrihedstilstand, denne individets absolutte underkastelse under herskerens luner eller ensretning gennem tiderne har måske også sin andel i det ejendommelige fænomen, at kulturen i det ægyptiske, babyloniske og lignende despotisk styrede samfund efterhånden stagnerede og stivnede i ret stereotype, gennem århundreder, ja årtusinder, fastholdte former, både i kunst, teknik, videnskab og samfundsformer.

Da det seneste og største af de østerlandske despotier, der havde opslugt de andre – både det babyloniske, assyriske og det ægyptiske –

nemlig perserriget, også søgte at udvide sin magt hinsides havet, til Europa, stødte det sammen med et folk, grækerne, hvis statsstyre var af en helt anden beskaffenhed end despotiet. Grækerne i oldtidens Hellas var splittet i en række små selvstændige stater; de fleste af disse havde et ejendommeligt frit styre. Dette havde på det tidspunkt endnu ikke udviklet sig til det uindskrænkede demagogiske demokrati, som senere blev disse småstaters ulykke og tilsidst medførte deres undergang; men det var en stor del af folket, der havde andel i styret, og denne del lededes ofte af de bedste blandt det; den enkelte borger havde – efter tyranniernes fald – i de fleste græske stater en betydelig retsbeskyttelse ved domstolene og en ikke ringe personlig og åndelig frihed – der navnlig benyttedes til kritik af de styrende –, og hele denne frihed har formentlig haft en væsentlig andel i, at grækerne snart, både i kunst, teknik og videnskab, nåede langt videre end deres østerlandske læremestre, ægypterne, babylonerne o. l. Da Perserriget i sin trang til magtudvidelse stødte sammen med de græske stater, var det ikke blot et militært sammenstød mellem to folk, men et sammenstød mellem to kulturer og to statsformer, det østerlandske despoti og det frie græske borgerstyre, hvor den enkeltes menneskeværd og menneskeret var grundlaget for kulturens udfoldelse, og hvorved Hellas blev al senere europæisk kulturs vugge. I farens stund sluttede de græske småstater sig sammen; i slagene ved Marathon, Salamis og Plataea afgjordes den europæiske kulturs skæbne for lange tider; der stete det forunderlige, at det lille græske folk afslog det mægtige Perserriges angreb og afværgede derved det østerlandske despotis indtrængen i og undertvingelse af den mest udsatte del af Europa. Da hellenerne i disse hårde kampe sejrede over de i tal overmægtige barbarer, har vi måske lov til heri at se et erfaringens vidnesbyrd om, at en stat af frie borgere, hvor anerkendelse af individets menneskerettigheder er det trygge retsgrundlag, er i stand til at hæve samfundet til en højere kultur end noget despoti magter, til at frigøre de gode kræfter i folket og derved skabe en højere mennesketype, der både personlig og teknisk i kampen for tilværelsen, derunder også den fysiske, militære, kan stå sig mod barbarernes masser, og endog slå despotiets mægtige hære af uselvstændige slaver.

Også den senere oldtids europæiske verdensrige, det romerske, var i republikkens tid en retsstat af frie borgere, både under aristokratisk og demokratisk styre. Først i Romerrigets senere udviklingsstadier indførtes en enevælde, hvor den personlige og åndelige frihed var stærkt beskåret, og som under de senere kejsere stærkt nærmede sig det østerlandske despoti. Men netop denne undertrykkelse af borgernes

personlige og åndelige frihed, med fortrængning af selvstyre og privat initiativ, har formentlig været en af årsagerne til Romerrigets forfald.

Ingen havde dog drømt om, at der endog under Europas seneste kulturudvikling, i det 20. Aarhundrede, skulde opstå despotier, der ved sin undertrykkelse af borgernes frihed og menneskerettigheder, ved sin hensynsløse ødslen med menneskeliv, ved sin tilintetgørelse af millioner af mennesker af anden overbevisning eller race end de herskendes, kan ligestilles med oldtidens østerlandske despotier. Men dette er netop det, der skete ved indførelsen af det moderne nazistiske, fascistiske og kommunistiske diktatur. Og når de første to bukkede under, navnlig for Englands og de Forenede Staters efterhånden eventyrlige tekniske militære kraftudfoldelse, tør vi måske atter her se et erfaringens vidnesbyrd om, at borgerfrihed, personlig og åndelig, at menneskerettighederne idethele som grundlag for et samfund ialtfald er en af årsagerne til, at diktatur- eller despot-stater i det lange løb tilsidst vil bukke under i kampen mod stater, der anerkender denne frihed og menneskeret.

De afsløringer, som retssagerne mod lederne af den tyske stat under det nazistiske diktatur har bragt, har – hvad man end vil mene om disse retssager – dokumenteret for menneskeheden, hvilke farer for kulturen diktaturet, al magts koncentration i en enkelts hånd rummer. Hvad der kendetegnede det tyske diktatur under nazismen i modsætning til en fri borgerstat, var i korte træk, *at* individet er til for statens skyld og ikke omvendt, *at* den enkelte borger ikke har nogen virkelig retsbeskyttelse ved uafhængige domstole, overfor regeringsmagten, og *at* borgerne idethele ikke har nogen frihed, hverken legemlig eller åndelig, men at de til enhver tid er udsat for en forfølgning fra statsmagtens side for deres overbevisnings, tros eller races skyld, samtidig med at den politiske og sociale meningsdannelse ikke er fri, men er underkastet en ensretning, der er bestemt af statsmagtens propaganda.

Gennem afsløringerne under de nævnte retssager har vi nu erfaret frugterne af dette styre i alle retninger, både i statens adfærd udadtil og indadtil. Denne diktaturstat var ingen retsstat. Dens ledere følte sig hævet over alle love, som menneskeheden efterhånden gennem årtusinder har kæmpet sig frem til og erfaret som uundværlige for en kulturstat, som nødvendige for et samfunds tryghed, trivsel og fremgang.

Til disse love hører også og først og fremmest loven om indgåede aftalers forpligtende kraft. I strid med indgåede ikke-angrebs-traktater

overfaldt den tyske diktaturstat de omboende lande, tilintetgjorde i disse angrebskrige millioner af menneskeliv, ødelagde deres byer og ejendom i stort omfang og udøvede i de besatte lande et voldsregimente med vilkårlige henrettelser, tortur, indespærringer i koncentrationslejre o. l. i en udstrækning, som man intet sidestykke har til i tidligere europæiske krige.

Indadtil øvedes der et lignende voldsregimente mod borgere af anden mening end magthavernes eller af anden race end flertallets. I Tyskland selv og i de besatte lande blev millioner af jøder mishandlede i koncentrationslejre og myrdede, med påskud i forvirrede, uvidenskabelige raceteorier. Magthaverne i Tyskland hånedes menneskerettighederne som en opfindelse af den franske revolution. I deres uvidenhed og manglende forståelse af menneskehedens kamp for retskulturen, for det enkelte menneskes rettigheder mod staten, så disse magthavere ikke, at den franske revolution kun er et enkelt stadium i denne årtusinders kamp, hvori den kristne ånds sejr, de engelske revolutioner i 1640–50 og 1688, den amerikanske revolution i 1776, Abraham Lincoln's kamp mod slaveriet er andre, ligeså afgørende stadier.

De nazistiske ledes raceteorier og deres opfattelse af den franske revolution og menneskerettighederne er kun enkelte eksempler på hele den fordummende ensretning af folket, som under diktaturets propaganda gennemførtes af den samling forvirrede åndelige proletarer, som de nazistiske ledere faktisk var. At en samling mænd som denne med så ringe åndskultur og viden under diktaturet har kunnet regere et stort europæisk kultursamfund gennem 12 år og påtrykke folkets flertal gennem den ensrettede presse disse mænds mer eller mindre fåbelige meninger, er formentlig det bedste bevis for, hvilke uhyggelige farer for kulturen det moderne diktatur med alle nutidens tekniske propagandamidler er. I disse 12 år måtte den bedste del af tysk videnskab og tysk åndsliv tie og tildels trælle, hvis man ikke ville udsætte sig for forfølgelse eller gå i landflygtighed¹.

¹ At en bog som Hitlers: *Mein Kampf*, kunne vinde en så stor udbredelse og tilslutning, som sket i Tyskland, er et mærkeligt vidnesbyrd om, hvor let folkets masser kan lade sig lokke og blænde af et underlødigt agitationskrift, der er en besynderlig blanding af uvidenhed, en ikke ringe forvirring i grundbegreberne og personlige iagttagelser fra forf.s ungdom i Wien. Det eneste i denne bog, der har interesse, er hans egne iagttagelser af de politiske og sociale forhold i det gamle habsburgske monarki, hvis uensartelighed i national henseende før eller senere måtte føre til opløsning, og hans iagttagelser af arbejdernes forhold og sindelag fra de arbejdspladser, hvor han havde ansættelse. Men såsnart han i bogen går over til at fremstille sine egne konstruktive sociale ideer, gør hans uvidenhed, begrebs-

Det moderne diktatur er i sin underkuelse af åndsfriheden på et fundamentalt punkt endog langt farligere end den gamle enevælde i det 17. og 18. århundrede, thi denne enevælde indskrænkede sig dog i reglen til det *negative* angreb på åndsfriheden, der lå i sådanne foranstaltninger som censur, straf o. l., der skulle modarbejde skrifter, der af fyrsten og hans ministre ansås for samfundsfarlige. Men det moderne diktatur har ikke indskrænket sig til disse negative skridt, men har påtaget sig den *positive* opgave: gennem statens propagandaskrifter og pressen at indgive borgerne de politiske og sociale meninger, som efter magthavernes opfattelse anses for de rette. Og denne ensretning er med den mægtige moderne teknik – radio, nutidens dagspresse o. l. – mange gange farligere, til en forgiftning af folkets ånd, end den gamle enevældes censur og straf for borgernes skrifter.

Dertil kom, at i adskillige af de gamle enevældige stater, navnlig i de skandinaviske og i Frederik den Stores Preussen, havde borgerne en betydelig retsbeskyttelse ved domstolene, som i det hele og store var uafhængige.

Overfor de her fremhævede slette erfaringer om diktaturet har man på den anden side anført, at end ikke m. h. t. et statsstyre som diktaforvirring og hans mangel på almindelig ånds dannelse sig stærkt gældende. Hitler sammenblander her på den besynderligste måde begreber som marxisme, kommunisme, liberalisme, kapitalisme og semitisme. Hans mangel på videnskabelig dannelse og træning afsporer her gang på gang hans argumentation. Hans politiske og sociale anskuelse er et konglomerat af ufordøjede Nietzsche'sk overmenneskefilosofi, overfladiske historiske betragtninger, uvidenskabelige raceteorier m. m., isprængt med voldsomme, men veltalende og ofte træffende agitatoriske angreb på partipolitikerne og demagogerne i Weimarrepublikken og disses ikke ringe leflen for de sletteste materialistiske instinkter i folket. Men at denne halvdannede, åndelige proletars værk, navnlig ved dets voldsomme og velskrevne polemik og overfladiske samfundsfilosofi, kunne få en så stor vægt over folkemasserne, er et vægtigt vidnesbyrd om, hvor let folkets flertal kan lade sig forlede til uholdbare, uvidenskabelige sociale, politiske og racemæssige anskuelse, der var egnet til at ophidse masserne til en fanatisme og et uforsonligt had, der tilsidst førte til de råeste raceforfølgelser og tilsidst til krig.

Da Hitler efter sit oprørsforsøg i München i 1923 blev arresteret, anmodede statsadvokaten under retssagen imod ham, den ansete psykiatriker og racehygiejniker, professor ved universitetet i München, Max von Gruber, om en udtalelse om arrestanten; og v. Gruber afgav da følgende erklæring om Hitler: »Gesicht und Kopf schlechte Rasse, Mischling, Niedere, fliehende Stirn, unschöne Nase, breite Backenknochen, kleine Augen, schwarzes Haar, Gesichtsausdruck nicht eines in voller Selbstherrschaft Gebietende, sondern eines wahnwitzig Erregten. Zum Schluss der Ausdruck beglückten Selbstgefühls«. Erklæringen findes aftrykt i Konrad Heiden's bog: Adolf Hitler, 1936, s. 340.

turet skal man generalisere, thi selvom dette har ført til de sletteste resultater i nogle lande, navnlig *Tyskland* og *Italien*, har dette styre dog i andre lande, navnlig *Rusland* og *Portugal*, haft held med sig og ført til gavnlige resultater for samfundet. Det kan således fremhæves, at når *Rusland* i årene før verdenskrigen 1930–40 kan opvise en mægtig udvikling af industrien og teknikken idethele, og når Rusland med stort held modstod angrebet fra den stærkeste militærmagt og krigsmaskine, man nogensinde har set, den tyske, ville dette efter kyndige iagttageres mening næppe have været muligt, hvis ikke magten i Rusland havde været koncentreret i en enkelt eller nogle få personers diktatur. M. h. t. *Portugal* er alle kendere af dette lands forhold enige om, at diktatoren, *Salazar*, for ca. 30 år siden overtog en stat, hvis lovgivning og forvaltning var dybt korrumperet af et slet parlamentarisk styre, der havde medført en statsgæld af så mægtigt et omfang, at ingen fremmed magt ville låne dette land penge uden at forlange dets finanser sat under fremmed administration, og en almindelig forvirring og opløsning i landets erhvervsmæssige forhold, men at det er lykkedes *Salazar* gennem sit faste økonomiske styre i disse 30 år at afbetale statsgælden, idethele at sanere statens finanser, forvaltning og lovgivning, og at bringe orden i alle erhvervslivets forhold. *Portugal* har under dette styre stadig været i stærkt økonomisk samarbejde med England og Amerika; og medens man også fra disse staters side er stærkt kritisk overfor et land som Spanien, der ligeledes er under diktatur, har forholdet mellem den portugisiske stat og England og U.S.A. hele tiden været det bedste. Og diktaturet i Rusland har som bekendt heller ikke været til hinder for det intimeste militære samarbejde mellem dette land og vestmagterne under verdenskrigen.

Det store spørgsmål er imidlertid, om de gunstige erfaringer fra diktaturet i lande som Rusland og *Portugal* virkelig, objektivt bedømt, kan være afgørende for vor endelige vurdering af denne styreformens hensigtsmæssighed, ligesåvel som, om de gode erfaringer fra det demokratiske, parlamentariske styre i England kan være afgørende for vor endelige stillingtagen til dette styre.

Hvad nu *Rusland* angår, må for det første fremhæves, at det er muligt, at det russiske folks mentalitet er af en sådan særlig beskaffenhed, at det egner sig mere end andre kulturfolk for et enevældigt styre. At det til alle tider, både under kejserdømmet og republikken, har fundet sig til rette under denne styreform, kunne tyde på en sådan særlig mentalitet. Men dernæst kan anføres, at hvad man end vil mene herom, er det ikke udelukket, at diktaturet selv i Rusland kun er at betragte som noget *midlertidigt*, som en overgangsform, der er hensigtsmæssig,

så længe det russiske folk, industrielt og landbrugsteknisk, befinder sig på et stade, der står langt tilbage for det vestlige Europa og Amerika. Ligesom det kun lykkedes Peter den Store i kraft af hans enevældige magt at hæve det russiske folk fra et østerlandsk barbarisk stade til et stade, der i byudvikling, håndværkerteknik og ydre former nærmer sig det vesteuropæiske på hans tid, således er det muligt, at det i nutiden kun kan lykkes et enevældigt styre at hæve det russiske folk op til et vesteuropæisk stade i industriel og landbrugsmæssig teknik og folkeoplysning ved det stærke sociale og politiske tag i befolkningen, som alene magtens koncentration i enkelte mænds hænder kan skabe. Hvis denne antagelse er rigtig, er det også sandsynligt, at den politiske og åndelige ensretning og mangel på pressefrihed og anden åndelig og personlig frihed, som i det lange løb er alle diktaturers svage side, kun er et overgangsfænomen, der vil forsvinde, når den tid kommer, da det russiske folk almenåndeligt og teknisk er nået til jævnbyrdighed med Vesteuropas folk. Det russiske samfund vil sikkert også tilsidst erfare, at den højeste åndelige og tekniske udvikling i det lange løb kun nås under en fuldstændig åndsfrighed, en frihed for borgerne til i presse, skrifter og tale at kæmpe for deres forskellige anskuelser om samfundets forbedringer, om videnskabens og teknikens rette udvikling. – Iøvrig må det fremhæves, at den fare, der har vist sig forbundet med de fleste diktaturer, nemlig faren for hensynsløse angrebskrige mod nabostaterne, har det russiske diktatur jo desværre også vist sig at rumme. Ruslands angreb – i strid med traktater – på de små nabolande, Finland, Estland, Letland og Lithauen i 1939–41, minder påfaldende om det tyske og italienske diktators overfald på Tjekoslovakiet, Polen, Holland, Belgien, Danmark, Norge, Albanien og Abessinien, og Ruslands undertrykkelse efter erobringen af Estland, Letland og Lithauen af disse landes folk – og senere af folkene i Polen, Tjekoslovakiet, Rumænien og Bulgarien – og deres åndelige elite minder stærkt om det gamle russiske kejserdømmes undertrykkelse af disse og andre undertvungne folk.

Hvad *Portugal* angår, må det fremhæves, at når diktaturet der i det hele og store har haft gode virkninger og ikke vist de slette sider, som det har vist i Tyskland og Italien, skyldes det formentlig ganske særlige egenskaber hos Portugals diktator, *Salazar*, så at man ikke derfra kan drage slutninger til et diktators gavnlighed i al almindelighed. For det første må erindres, at *Salazar*, i modsætning til de åndelige plebejere, Hitler og Mussolini, er en mand af den højeste åndsdannelse, kultur og viden. Dernæst er han ingen stræber. Han har aldrig selv søgt magten, men kun overtaget den på indtrængende opfordring, da landet

var i den yderste nød. Selv ville han helst være blevet ved sin videnskabelige virksomhed som professor ved det gamle ansete universitet i Coimbra. Men endelig er hans syn på forholdet mellem *individ og stat* fundamentalt forskelligt fra fascismens og nazismens. Han har selv kort udtrykt denne forskel ved, at han ønsker at virkeliggøre den *autoritære*, men ikke den *totalitære* stat. Dette hænger sammen med hele hans etiske og religiøse grundsyn. For ham er individet ikke til for statens, men staten for individets skyld. Det enkelte menneske har sit selvstændige værd, uafhængig af staten, nemlig overfor Gud. De enkelte menneskers velfærd skal derfor ikke ofres for den Molok, som den totalitære stat og dens selviske, materielle interesser er. Statens opgaver må indskrænkes til at beskytte individerne, hjælpe de svage i kampen for tilværelsen, skabe orden og fasthed i erhvervslivet gennem visse retningslinjer, navnlig gennem faglige erhvervsorganisationer, men iøvrigt give den enkelte så megen frihed og plads for initiativ som muligt og beskytte den private ejendomsret, der er frugten af den enkeltes arbejde. Endvidere bør staten afholde sig fra enhver indblanding i borgernes privatliv.

For Salazar er den kristne næstekærlighed grundvolden for menneskers samfund og kultur; og derfor er han imod krig og enhver art af vold. I sidste instans må staten såvelsom individet virke for høje åndelige mål. Den privatkapitalistiske liberalisme med dens udbytning af de svage og al anden materialisme må staten såvelsom individet modvirke og istedetfor stræbe efter uselvished.

Det er klart, at for en statsmand af denne åndelige indstilling og dette syn på individ og stat er enhver vold og forfølgelse af anderledes troende eller tænkende eller af mennesker for deres races skyld forkastelig. Diktaturet i Portugal viser sig derimod dels i, at magten er koncentreret hos denne enkelte mand, dels i, at der ikke er pressefrihed. Salazar har, for at udrydde den tidligere partipolitiske presses hadefulde og usaglige indbyrdes stridigheder, ment det nødvendigt at gennemføre en censur, både overfor udenrigspolitiske og indre politiske presseartikler. Men for nogen tid siden gjorde han en undtagelse herfra, idet der nemlig indrømmedes fuld pressefrihed de sidste to måneder før de politiske valg. Iøvrig erindres, at en stor del af Portugals befolkning endnu er analfabeter. Kun 60 pct. af befolkningen kan læse og skrive.

Manglende pressefrihed er dog altid en svaghed ved et statsstyre, selvom dette iøvrig er nokså saglig dygtigt. Til syvende og sidst er en fri presse formentlig det bedste middel for statens ledere til at få føling med, hvilke ønsker om reformer af samfundet der rører sig i

folket. Disse ønsker kan være forkerte, vildledte, og de kan være rigtige. Men det er i alle tilfælde af stor værdi for en regering at få kontakt med dem. Når man opholder sig i Portugal, er det, man mand og mand imellem hører størst misfornøjelse med, foruden manglende pressefrihed, de lave lønninger til arbejdere og tjenestemænd. Salazar selv stiller meget små personlige fordringer til livet og lever kun for sit arbejde og sine åndelige interesser; derfor savner han måske i nogen grad kontakt med disse folkets materielle krav. Men det turde i det lange løb være bedre, at lønkrav o. l. kommer frit til orde i den offentlige presse, end at der skimles mand og mand imellem, ganske uanset om kravene iøvrig måtte være berettiget eller ej.¹

Hvis man ved diktatur forstår en statsform, hvor både 1) den politiske magt er samlet i en enkelt mands hånd, og hvor 2) der ingen pressefrihed er, idet diktatoren også har magten over den offentlige mening gennem censur o. l., kan man efter det ovenfor anførte ikke påstå, at diktaturet i Rusland og Portugal giver noget afgørende bevis for et sådant diktators gavnlighed i det lange løb. Erfaringerne fra disse to lande beviser kun m. h. t. 1), at en koncentration af magten i en enkelt mands hånd kan give udmærkede resultater, når denne mand er en saglig fremragende personlighed, hvad også erfaringerne fra den gamle enevælde, når fyrsten var fremragende, bekræfter (Frederik den Store, Cromwell, Karl den 9. af Sverrig o. l.). Men vanskeligheden ligger i at finde den rette mand til denne meget krævende plads. Og m. h. t. 2) burde selv under et sådant styre fuld åndelig frihed, navnlig pressefrihed, hvor offentlig kritik kan gøre sig gældende, være det mest betryggende og til syvende og sidst til gavn for det diktatoriske styre selv. En fri offentlig mening er det bedste værn for borgerne mod misbrug af den diktatoriske magt. Erfaringerne fra Tyskland under det nazistiske styre viser, hvor farligt for borgernes retsikkerhed det er at give enkelte uindskrænket magt, hvilke mishandlinger og myrderier disse magthavere kan tillade sig at begå, når de samtidig behersker hele pressen, og derfor systematisk kan undertrykke alle oplysninger i pressen om deres administration. Der var ingen, der anede, end ikke i Tyskland selv, i hvilket uhyggeligt omfang det nazistiske styre havde

¹ De forfølgelser og grusomheder overfor politiske modstandere, jøder og befolkningen i de besatte lande, som den tyske nazistiske regering gjorde sig skyldig i, er først blevet indgående og saglig oplyst ved de offentlige retslige forhør i Nürnberg-sagen, der nu er udgivet.

Om *Salazar*, hans anskuelser og virksomhed, se hans bog: *Doctrine and Action. Internal and foreign Policy of the New Portugal 1928-39*, der indeholder en engelsk oversættelse af *Salazar's* taler, med en indledning af ham selv, og: *F. C. C. Egerton: Salazar, Rebuilder of Portugal*, London, 1943.

gjort sig skyldig i tortur, andre mishandlinger og myrderier af mennesker på grund af overbevisning, race o. a., før retsforhandlingerne for domstolen i Nürnberg bragte dem frem i offentligt lys. Dernæst er ingen udenforstående i stand til at danne sig et virkeligt skøn over, hvorledes de sociale forhold faktisk er i et diktatorland uden en fri presse. Fremmede stater kan derfor aldrig få fuld tillid til et sådant, heller ikke i økonomisk henseende.

Det er iøvrig et problem, om selv fuld pressefrihed er en tilstrækkelig garanti mod misbrug af et diktatorisk styre, om der ikke må træffes yderligere sikrende forholdsregler imod den stærke koncentration af magten. End ikke demokratiet er et effektivt værn mod åndelig ufrihed og ensretning. Et uhæmmet flertalsstyre giver også, efter alle hidtidige erfaringer, slette resultater og er end ikke i stand til at sikre åndelig frihed.

Et demokrati med uindskrænket stemmeret til alle, uden saglige kvalifikationer, fører, som historien viser, til demagogi, endeløse parti-stridigheder, undergravning af et lands økonomi ved partiernes bestandige overbyden hinanden med sociale understøttelser til vælgerflertallet uden nogen ydelse eller pligt fra dette flertals side, og endelig også til en åndelig ensretning fra flertalspartiernes side overfor nye politiske strømninger, ti de politiske flertalspartier kan vel være uenige om andre ting, men de er alle enige om at holde sig selv ved magten med deraf følgende betydelige økonomiske fordele for dem selv og derfor gennem flertalspartiernes presse at ensrette folket om at holde al kritik af demokratiet ude. Hele dette demokrati og partivælde har alle dage tilsidst ført til demokratiets fald og diktaturet, således i oldtidens Grækenland, i Rom, der endte i Cæsarernes despoti, i England efter revolutionen 1649, der endte i Cromwell's diktatur, i Frankrig, hvor revolutionen 1789 endte i Napoleons enevælde, i Spanien, Portugal, i Italien, Tyskland og Rusland i moderne tid. Et uindskrænket demokrati med partistyre og dets ensretning fører således, ligeså vel som diktaturet, til åndeligt og samfundsmæssigt forfald.

Som jeg andetsteds har påvist, er der kun ét, der kan redde samfundet fra det kulturforfald, som diktaturet og det partipolitiske demagogi betyder i nutiden, og det er en fri forfatning, hvor et elitevælgerkorps af de saglig dygtigste elementer bestemmer parlamentets sammensætning, et idethale saglig stærkt styre, forenet med fuld personlig og åndelig frihed, og helt uafhængige domstole¹.

¹ Se min bog: *The Community of the Future*, 1950, Oxford University Press s. 643-782.

KAPITEL 3

EFTER OS KOMMER OVERFLODEN

En optimistisk social åndsretning, der navnlig har vundet udbredelse i U.S.A., har spået, at den tekniske udvikling i fremtiden på alle områder efterhånden vil blive så mægtig, at menneskene til sidst med et minimum af arbejdskraft vil frembringe et overmål af materielle goder. Man har udtrykt dette fremtidsperspektiv således: efter os kommer overfloden, et optimistisk modstykke til Ludvig XV's berygtede: efter os kommer syndfloden (après nous le déluge). Den tekniske udvikling har jo i de sidste 150 år været så mægtig, at et sådant fremtidsperspektiv ikke længer forekommer fantastisk. Blot et enkelt eksempel, som at maskinerne i den engelske storindustri allerede i 1860 udrettede lige så meget, som 1.200 millioner flittige håndværkere kan præstere, viser, hvilke muligheder den moderne maskinteknik rummer for menneskeheden i retning af at producere store mængder af materielle goder med en ringe anvendelse af arbejdskraft. Det er ikke mærkeligt, at denne optimistiske sociale retning netop har vundet udbredelse i U.S.A., thi netop her har de tekniske fremskridt jo i nyeste tid været mægtige.

Hele menneskehedens fortid synes at tyde på en fortsat teknisk udvikling i retning af større og større *materielt* velvære. Slavearbejdet fra oldtid og middelalder er ophørt. Maskinerne er trådt i slavernes sted. Sammenligner vi oldtidens teknik og slavearbejde med nutidens forhold, da har den damp-, motor- og atomkraft, der står til rådighed i nutiden, nået i alt en mekanisk energi, der svarer til 30 milliarder menneskers muskelkraft; og dette vil altså sige, at der i nutiden – ved en ligelig fordeling – står 12 »mekaniske slaver« til rådighed for ethvert af jordens 2,5 milliarder mennesker.

Under nutidens teknik behøver mennesker altså ikke længere slide sig op ved at arbejde de fleste af døgnets timer, således som slaverne i oldtid og middelalder. Kvinder og børn behøver ikke længere ødelægge

deres helbred ved et overmål af arbejde i fabrikkerne som i den industrielle revolutions tid i begyndelsen af det 19. århundrede. Arbejderne er nu tilsikret 8 timers fritid og 8 timers søvn. Og nu rejses der jo mange steder kravet om kun 6 eller 7 timers arbejde om dagen og en hel ugelov (hele lørdagen plus søndag). Alt dette har de mekaniske slaver, maskinerne, allerede udrettet. Denne udvikling kan sikkert ventes fortsat; og den *mulighed* kan ikke på forhånd afvises, at den nævnte *materielle lyksalighedstilstand* for alle mennesker *engang i fremtiden indtræder*.

Om denne optimistiske sociale åndsretning, der spår overfloden i menneskeheds fremtid, får ret, skal jeg ikke udtale mig. En vis skepsis vil være på sin plads. Men, hvad der er langt vigtigere, er spørgsmålet: vil denne overflod af goder og frihed for arbejde virkelig føre til lykke for menneskeheden. Lad os i det hele se lidt nærmere på, hvilke følger den materielle lyksalighedstilstand – »overfloden« – vil få.

Denne tilstand vil sikkert, hvis den bliver til virkelighed, få dybtgående følger for hele menneskeheds udvikling og samfundets indretning; og man kan desværre ikke spå, at disse følger ubetinget vil blive heldige. Dette ligger i, hvad de ord, jeg ovenfor særlig betoned, siger, nemlig, at det kun er det *materielle* velvære, den maskintekniske udvikling kan tænkes at medføre.

Det, vi kalder nationaløkonomi, vil forsvinde, alle sociale spørgsmål vil ophøre, for så vidt *økonomiske* værdier angår. Alle kampe om disse værdier vil forsvinde sammen med deres fagforeninger, arbejdsgiverforeninger og alle de politiske partier. *Noget* arbejde med godernes produktion og fordeling vil der vel altid blive; men det vil ved at fordeles på alle mennesker blive forsvindende, vel nærmest en lille adspredelse.

Samfundsproblemer bliver vi dog ingenlunde fri for, selv forudsat, at dette tilsyneladende lokkende fremtidsperspektiv helt bliver til virkelighed.

Samfundsproblemerne vil blot blive flyttet fra det økonomiske over på de *sjælelige* og *åndelige* områder, og disse samfundsproblemer vil blive *mange gange vanskeligere* at løse end de nuværende *økonomiske* sociale problemer.

Juraen vil under overflodstilstanden overleve nationaløkonomien. De økonomisk begrundede rettigheder, navnlig obligationsretten og pantetretten, vil, ialtfald i deres nuværende mægtige omfang og karakter, forsvinde. Men de *personlige rettigheder* vil bestå. Menneskenes liv,

ære og fred, deres samværsret såvel som deres ensomhedsret, vil vedblive at bestå og må beskyttes af retsordenen. Og de rettigheder, jeg i min bog om ejendomsretten har karakteriseret som den *sjælelige og åndelige ejendomsret*, vil vedblive at bestå.

Den åndelige ejendomsret. Forfatteren, kunstneren og opfinderen vil stadig have den største personlige interesse i at hævde sig som skaber af værket og i at være herre over, under hvilke former værket skal fremtræde for offentligheden.

Den sjælelige ejendomsret. Men for langt videre kredse af *befolkningen* vil den sjælelige ejendomsret være af den allerstørste værdi og kræve retsordenens beskyttelse. Og denne ejendomsret vil få mange gange større betydning for menneskeheden, efter at den materielle ejendomsret er faldet bort. Alle de værdifulde mennesker vil da blive mere og mere optaget af at omforme deres ejendom, grund, bygninger og løsøre til en særpræget skønhedsverden, som de kan kalde: mit, et fristed i livet, hvor de ret føler sig hjemme, en roens og ensomhedens egn, hvortil de altid kan trække sig tilbage, når de ønsker at blive fri for samkvem med mennesker.

Arbejdet vil, når det frigøres for alle økonomiske formål, for den enkelte helt kunne samle sig om at skabe en sådan skønhedsverden af hans ejendom.

For *samfundet* opstår det store vanskelige problem om uden for de enkelte menneskers ejendomme, på de *store naturområders og byernes område*, ved retsregler at bevare en skønhedsverden og skabe en ny.

Men det mest vidtrækkende, mest skæbnesvangre sociale problem for menneskeheden vil, hvis den profeterede overflodstilstand indtræder, blive: hvorledes skal man, når alle mennesker befries for økonomiske bekymringer og for arbejde, opnå at få disse milliarder af mennesker til at udnytte deres udstrakte frihed på en *kvalitativt* værdig og højnende måde. Dette mægtige sociale problem om de sjælelige værdier for menneskeheden vil give samfundstænkere i fremtiden mange gange mere at gruble over end samtlige tidligere tiders sociale økonomiske problemer.

Dette problem er jo allerede under den seneste tids udvikling begyndt lidt efter lidt på et begrænset område at rykke samfundet ind på livet. Efter gennemførelsen af 8 timers (eller 7 timers) arbejdsdagen bliver det for hver dag mere og mere påtrængende nødvendigt for samfundet at virke for, at samfundets borgere udnytter deres 8-9 timers frihed på en sådan måde, at friheden ikke bliver til lediggang, der er

roden til forbrydelser, umoral og alt andet ondt, og til at ødelægge deres legemlige og åndelige helbred ved overdrevne materielle nydelser.

Men hvilke dimensioner får ikke dette sociale problem den dag, da den profeterede overflod ved teknikens alt beherskende magt bliver til virkelighed, og arbejdet for udkommet i det væsentlige ophører!

Arbejdet har jo efter al hidtidig erfaring i menneskehedens historie været den mægtigste *karakterskabende* faktor. Arbejdet har skabt den flid, udholdenhed, selvbeherskelse, evne til at bringe ofre og bære lidelser, som gør menneskene værdifulde og hæver dem over dyrene. *Karakter i kvalitativ* betydning synes uadskillelig forbundet med arbejdet. Vor store naturforsker *Julius Thomsen* valgte som sit livs motto: Arbejdet giver livet værd. Et gammelt indisk ord siger: Arbejdet er din bedste ven. Den, der arbejder, synker ikke hen.

Men vil livet ikke miste sin værdi, og vil menneskeheden ikke synke hen, i forfald af evner og karakter, når arbejdet ophører?

En trøst er det vel, at overgangen til denne materielle lyksaligheds-tilstand formentlig vil blive gradvis og langsom. Men mellemtiden må samfundet da benytte til at forberede behandlingen og, om det er muligt, løsningen af dette forfærdende sociale problem. Men det bliver en meget lang og besværlig vej; og *det er ikke for tidligt allerede nu at begynde de dybestgående overvejelser af dette problem, efterhånden som fritiden stadig vokser.*

Den værdi, jeg har kaldt den sjælelige ejendomsret, vil, så vidt jeg kan se, kunne blive en stor hjælp til at beskæftige menneskenes tanker og arbejde på en kvalitativ, højnende måde. Når man iagttager, med hvilken omhu og kærlighed mange mennesker, ikke mindst arbejderne, i deres fritid behandler deres havelod, ikke blot dyrker den, men stadig forbedrer og forskønner denne deres ejendom, synes her at være gode muligheder for en udvidelse af sjælens rige, når den materielle, økonomiske verden er forsvundet.

Men dette område berører desværre kun en del af vanskelighederne. Et langt vanskeligere problem er: Den store befolknings forhold til de moderne tekniske påvirkningsmidler: Pressen, radioen og filmen. De gamle, nedarvede grundsætninger om pressefrihed, i det hele åndelig frihed for enhver påvirkning, både af dårligt og godt, vil ikke slå til over for de mægtige problemer, vi her står overfor. *Allerede i den nuværende tid* rejses jo for alvor det spørgsmål, *hvorledes* man skal sikre, at *befolkningen ikke gennem radioen og filmen får en kunstnerisk underlødige eller moralsk nedbrydende påvirkning.* Den gamle grund-

sætning om pressefrihed kan ikke uden videre overføres på disse områder i den vanskeligste af alle tider, den, der venter os.

Gennem den masseproduktionsteknik, som radioen og filmen repræsenterer, er der åbnet muligheder for direkte påvirkning af mange millioner mennesker, hvor der i tidligere tid var tale om påvirkning af tusinder. Og de mægtige menneskemasser, der her er tale om at påvirke, rummer i sig selv en stor fare for en åndelig, ikke mekaniseret kultur. I løbet af det 19. århundrede tredobledes Europas befolkning. Denne befolkningstilvækst blev kun mulig på grundlag af den mest intensive anvendelse af hele den nye masseproduktions-teknik. Men den spanske filosof *Ortega y Gasset* har med rette fremhævet, at det ikke er lykkedes at gennemsyre disse menneskemasser med den nedarvede åndelige kultur, ej heller at opdrage dem til at føle deres store historiske forpligtelser og den dybe kultur, samtidig med at de fik den udvendige instruktion i det moderne livs teknik. *Ortega y Gasset* mener, at masse mennesket på grund af manglende kultur og opdragelse bringer selve de principper på afgrundens rand, som det skylder sin tilværelse. Fortsætter denne mennesketype i endnu et slægtled at være Europas herre, er barbariet uundgåeligt. Det problem, vi da tvinges til at løse, om vor kultur skal bestå, ja, selve vor tilværelse som mennesker i sand forstand skal sikres, bliver da problemet om masse menneskets opdragelse.

Dette bliver imidlertid en meget vanskelig opgave. Det moderne masse menneske er et forkælet barn, der vil en uhemmet tilfredsstillelse af alle sine ønsker og en fri udfoldelse af sine sensuelle lyster uden skranker og hemninger, samtidig med, at han er uden forståelse for de moralske og kulturelle faktorer, der netop muliggjorde hans moderne verden og hans trygge tilværelse. Han er uden taknemlighed og føler ingen personlige forpligtelser, intet dybere ansvar. Han har den tro, at fremskridtet er noget naturnødvendigt, at det kommer af sig selv; han tænker ikke på, ja, forstår slet ikke, at det hele netop til forudsætning har personligt arbejde, offervilje og uselvisk hengivelse. Han er heller ikke klar over, at »fremskridtet« og den høje levestandard er ganske afhængig af opretholdelsen af en høj moral, hvis svigten hurtigt vil få hele den strålende bygning til at vakle, forfalde og forsvinde.

At finde en betryggende fremgangsmåde, hvorved man på den ene side skiller den underlødige og nedbrydende kunst ud fra bøgernes, pressens, radioens og filmens påvirkninger, og dog på den anden side ikke ophæver åndsfriheden, vil allerede frembyde en overordentlig

vanskelig opgave. Men allerværst vil det under en overflods tid blive at forhindre, at den mægtige fritid virker svækkende og nedbrydende på massernes moral og det høje åndelige stade, hvortil netop kampen og arbejdet for eksistensen har udviklet menneskeheden.

De, der har udtalt spådommen: Efter os kommer overfloden, har troet, at når denne lyksalighedstilstand indtrådte som følge af vor mægtige teknik, ville alle sociale problemer være løst. Dette vil, efter hvad jeg ovenfor har anført, vise sig at være en stor illusion. Kulturforfaldet ved den for store fritid er som anført allerede begyndt at vise sig. Hvis menneskeheden nogen sinde kommer ind i denne materielle overflods rige, vil der møde den de største farer, den nogen sinde har mødt, nemlig for at synke ned til lavere dyriske stadier, hvorfra netop i fortiden et vedholdende arbejde og kampen for eksistensen havde hævet menneskene. De store sociale problemer vil altså ingenlunde ophøre under overfloden. De vil blot flyttes til helt andre områder, de sjælelige og åndelige, og her vise sig mange gange vanskeligere, end de var på det økonomiske område. Og det er, som ovenfor vist, på grund af den stadig stigende fritid ikke for tidlig allerede nu – og så snart som muligt – at beskæftige sig med disse mægtige sociale problemer, der truer hele grundlaget for vor kultur.

I det foregående har vi beskæftiget os med de kulturforfald, der truer alle samfund i nutiden, idet disse forfald rører ved den politiske, sociale og åndskulturelle udvikling indenfor alle folk.

Men samtidig hermed viser der sig visse forfaldssymptomer, som er særegne for de enkelte folk. De har det tilfælles, at de alle bunder i den omtalte opløsende politiske udvikling; men de ytrer sig ofte forskelligt hos de forskellige nationer, efter disses særlige natur, beliggenhed og udvikling. For os er det naturligt at beskæftige sig med en kultursvækkelse, som vi sporer blandt Nordens folk; og i det følgende vil særlig to eksempler herpå blive belyst. Hos det danske folk har der vist sig en betænkelig svaghed i karakteren og en åndelig sløvhed overfor det livsvigtige spørgsmål om danskhedens og dermed den nordiske kulturs bevaring i Sydslesvig; i det norske folk viser der sig en lige så betænkelig svækkelse i livsinteressen for bevaringen af den fælles nordiske åndskultur på et vigtigt område. Hos begge disse folk hænger denne svækkelse og tilbagegang for nordisk kultur nøje sammen med det forfald, som den partipolitiske udvikling har ført folkene ind i.

KAPITEL 4

DET DANSKE FOLKS SVIGTEN AF SYDSLESVIG

Da der efter det tyske diktators sammenbrud i 1945 viste sig en stærk fremgang for danskheden i Sydslesvig og en levende interesse både i dette lands danske og frisiske befolkning for den nordiske kultur, og da de danske stemmer ved landdagsvalget i 1947 udgjorde flertallet af hele Sydslesvigs hjemmehørende befolkning, var det eneste naturlige, at den danske regering nu gjorde den uret god, som Danmark gennem århundreders misregering havde tilføjet de danske i Sydslesvig og krævede Sydslesvig tilbage til Danmark.

I den hosfølgende redegørelse, som i et særskilt skrift (1955) blev tilstillet den danske regering og rigsdag inden den endelige afgørelse, er der givet en nærmere begrundelse for dette retfærdige krav eller ialtfald for et krav om selvstyre for Sydslesvig. Men også denne gang svigtede det danske folk sine sydslesvigske landsmænd, i tiden 1945–1955.

Forspillet.

En betydelig dansk udenrigsminister har engang med rette fremhævet, at et lands udenrigspolitik skal ledes af forstanden, ikke af følelsen. Dette bekræftes af vor historiske erfaring. De national-liberale politikere, der ledede Danmarks udenrigspolitik 1855–1864, mænd som Monrad, Hall, Krieger, Lehmann o. l., var ikke nøgterne realistiske mænd, men ideologer, der var ledet af nationale følelser og stemninger, der førte det danske folk til national selvovervurdering. Dette førte til katastrofen i 1864. Først ved dette chok vågnede det danske folk op af denne nationale følelsesrus og selvovervurdering. I tiden mellem 1920–1940 levede flertallet af det danske folk og dets politiske repræsentanter i en naiv pacifistisk følelse og tro på det folkeforbund, Wilsons ønskedrøm, som en erfaren engelsk politiker med rette stemp-

lede som en mægtig farce («a gorgeous farce»); og dette førte som bekendt i årene 1930–1940 til den systematiske undergravning af det danske militære forsvar, der endte i katastrofen 1940 med hele landets besættelse af fremmed magt, det andet chok for det danske folk i to menneskealdre, dets anden opvågning af naive følelser.

Man må håbe, at når det danske folk og dets repræsentanter nu i nær fremtid står over for en tredje stor afgørelse, nemlig: Sydslesvigs skæbne, at det da ikke igen vil lade sig lede af naive følelser og stemninger, men vil dømmes nøgternt, realistisk og med nøje kendskab til de faktiske forhold i Sydslesvig.

Den første betingelse for en sådan nøgtern afgørelse er da: det nøjeste praktiske kendskab til de reale forhold i Sydslesvig og deres hidtidige udvikling. Men det må desværre siges, at et så indgående praktisk kendskab til Sydslesvig har flertallet af det danske folk og dets repræsentanter ikke.

Det er et væsentligt træk i den tid, vi lever i, at en mængde mennesker mener sig berettiget til offentligt at udtale deres uforgribelige mening om spørgsmål, som de kun har et overfladisk kendskab til; dette gælder endog i ganske særlig grad det sydslesvigske spørgsmål. Endvidere gælder det samme uheldigvis også en vis del af pressen, der påtager sig at vejlede det danske folk i dette spørgsmål. Vi har oplevet, at en journalist, der i bil fo'r igennem Sydslesvig på 3 dage, herefter mente sig kompetent til i sit blad at udtale en absolut mening om forholdene i denne landsdel. Når man ser, på hvor løst og uvederhæftigt et grundlag opinionsdannelsen hidtil er foregået i Danmark i dette problem, må man desværre frygte, at det danske folk i den store afgørelse, der nu nærmer sig, skal gribe ligeså katastrofalt fejl som i de andre fundamentale spørgsmål for landet i 1864 og 1940.

Inden jeg udtaler mig nærmere om det sydslesvigske problem, er det derfor min pligt først at oplyse, hvorfor jeg overhovedet mener mig berettiget til at udtale en opfattelse. Jeg er derfor nødt til at give nogle personlige oplysninger.

For det første har jeg gentagne gange opholdt mig i længere tid i Sydslesvig og i måneder vandret Sydslesvig igennem til fods, ikke blot fra landsby til landsby, men fra gård til gård og talt med alle slags mennesker, bønder, arbejdere, både dansk- og tysksindede, både angler og friser, både plattysktalende, dansk-talende og tysktalende, adskillige gange boet hos dem, og levet mig ind i deres tænkemåde og skikke. I 1920 var jeg den danske regerings delegerede ved forhand-

linger i Paris og London om det mellemslesvigske spørgsmål¹. Dernæst har jeg som formand for den af det danske justitsministerium nedsatte kommission, der indførte den danske ejendomsret og obligationsret i Nordslesvig, inden min udarbejdelse af lovgivningen herom i 1920 og 1926, sat mig praktisk ind i det tyske retssystem og den tyske administration i hele Slesvig. Uden dette kendskab kunne jeg ikke have udarbejdet den danske tinglysningslov, der afløste det tyske grundbogsvæsen i Nordslesvig. Endelig har jeg (i 1920–22) som Grænseforeningens første formand og organisator af dens forskelligartede virksomhed købt grunde og bygninger i Sydslesvig til skoler, biblioteker, forsamlingshuse o. l., ordnet en række andre praktiske spørgsmål, og derfor haft mange forhandlinger med sydslesvigske grundejere, forretningsmænd og jurister. Ud fra dette kendskab til den sydslesvigske befolkning og dens økonomiske og åndelige problemer tør jeg mene, at jeg har en vis saglig berettigelse til at udtale mig om det for Sydslesvig og Danmark vitale spørgsmål om den sydslesvigske befolknings skæbne. Det er faldet i min lod flere gange offentligt at tage undertrykte dele af det danske folk i forsvar, de danske jøder under den tyske besættelse, i jødeforfølgelsens år, 1943, de danske sydslesvigere i 1920 og efter 1945. Når jeg denne gang for sydslesvignerens vedkommende længe har tøvet med en udførlig redegørelse, er det, fordi jeg, efter hvad der hidtil er sket i dette spørgsmål, og efter den ringe forståelse i det danske folk for dette, gang på gang har spurgt mig selv: kan det overhovedet nytte noget? Når jeg alligevel nu – i formentlig den sidste fase af udviklingen henimod en endelig fredsoordning med Tyskland – har bestemt mig for at forsøge at belyse de faktiske forhold i det sydslesvigske spørgsmål og tage ordet for en realistisk løsning af dette, er det, fordi jeg ikke senere vil bebrejde mig, at jeg har forsømt en pligt, som de, der har størst kendskab til sagen, har til at oplyse deres landsmænd, inden afgørelsen træffes.

For at forstå den sydslesvigske befolkning og dens hidtidige skæbne må man naturligvis først til baggrund nøje kende den behandling, dette folkeelement har været udsat for fra de skiftende statsmagters side, og de trængsler for dette folk, som denne behandling har medført. Jeg skal derfor til orientering om denne faktiske baggrund kort belyse de vigtigste træk af denne udvikling.

Der findes næppe noget andet spørgsmål, der er blevet så grundigt

¹ Jfr. fremstilling og aktstykker, udgivet af det danske udenrigsministerium, 1921, s. 88 ff., 436 ff.

og systematisk forkludret fra de skiftende danske regeringers side som det sønderjyske, derunder det sydslesvigske spørgsmål. Den første afgørende fejl blev begået af Frederik den 3die, thi da arve- og enevoldsregeringen over Danmark og Norge blev ham overdraget af rigets stænder i 1660, indførte han en arvefølge, hvori spiren lå til begge hertugdømmers, altså også til Sønderjyllands udskillelse af kongeriget.

Den næste store fejl blev begået af præsidenten for det daværende tyske kancelli, *A. P. Bernstorff* derved, at han i 1773, da kongen af Danmark ved traktat med det gottorpske fyrstehus fik sit herredømme over hele Slesvig endelig anerkendt, ikke benyttede lejligheden til at indlemme Slesvig i Danmark. Kongen burde da have benyttet den lejlighed, han ved sit fuldstændige herredømme over begge hertugdømmerne havde, til endelig at sammensmelte Slesvig med Danmark.

Samtidig kunne man ialtfald ved denne lejlighed have udvidet den danske rigslov for kongeriget, Chr. den V's Danske Lov og de andre danske love, til også at gælde for Sønderjylland.

Men samtidig med disse afgørende politiske fejlgreb forspildte de danske enevældige regeringer på det sproglig-kulturelle område alle de mange chancer, der var til at bevare og fæstne dansk sprog og kultur i Sønderjylland. Det må her erindres, at lige fra oldtiden, i over tusind år, har langt den overvejende del af befolkningen i Sønderjylland ned til Slien og Dannevirke – fra gammel tid endda ned til Egernførde fjord – været dansktalende og har også, lige til Ejderen, statslig været knyttet til Danmark gennem dette årtusinde. Kun på et enkelt område i det sydvestlige hjørne af Slesvig var befolkningen frisisk, men på ingen måde tysk.

Med reformationen og senere andre tyske åndsretningers udbredelse til Danmark trængte det tyske sprog i det 16., 17. og 18. århundrede ind i de dannede kredse, derunder særlig i embedsstanden, både i kongeriget og i Sønderjylland. Som bekendt var endog kommandosproget i den danske hær dengang en lang tid tysk. I flere sønderjyske købstæder var allerede tidligt sproget blandt forretningsfolk blevet tysk. Men bortset fra embedsmænd og forretningsfolk samt de fra Holsten indvandrede godsejere vedblev den store jævne befolkning, navnlig bønder og husmænd, at tale dansk i hele Sønderjylland, altså også i Sydslesvig. Men her begik de danske regeringer den grundfejl, at de og deres af tysk væsen påvirkede embedsmænd påtvang den jævne danske befolkning i størstedelen af Sønderjylland det tyske sprog, både tysk kirkesprog, skolesprog og retssprog, gennem det 16., 17. og 18. og første halvdel af det 19. århundrede.

Mærkeligt er det, at statsminister *Høegh-Guldberg*, der ellers i ger-ning viste sin varme interesse for det danske sprog og dansk nationa-litet, ikke i årene 1772–84, hvor han var den ledende i regeringen, be-nyttede lejligheden til at indføre dansk sprog i skolen, kirken og retten i Sønderjylland.

Århundredskiftet 1800 er skæbnesvangert for det danske sprog i Sønderjylland. Tilbagegangen for vort sprog satte for alvor ind på dette tidspunkt, da man ved en ny skoleordning fik gennemført et virkeligt rationelt skolevæsen, men stadig tysksproget som det fore-gående mindre effektive. Thi omkring ved denne tid begyndte den danske bondebefolkning i Sydslesvig at lade deres børn gå over til tysk tale, træt som denne befolkning nu tilsidst var blevet af den systematiske indpodning med tysk skole-, kirke- og retssprog ovenfra, d. v. s. fra myndighederne i Slesvig med fuld billigelse af den danske regering i København. Nu hævner for alvor den danske centralrege-rings antidanske sprogpolitik sig i Sønderjylland, særlig skæbnesvan-gert i Sydslesvig.

Først i 1810 og 1811 begyndte Frederik den 6. og hans rådgivere at vise interesse for det danske sprog i Slesvig. Ved reskripter af 15. de-cember 1810 og 19. januar 1811 forsøgte den danske regering endelig for første gang at indføre dansk kirke-, skole- og retssprog i de egne i Sønderjylland, hvor dansk endnu var menigmands sprog, ligesom det også efterhånden skulle være dansktalende embedsmænd, der ansattes som præster, dommere, skolelærere o. l. Men dels var det allerede da for sent for store områders vedkommende, og dels blev disse kongelige forordninger aldrig ført ud i livet, af grunde, der endnu ikke er helt opklaret. Den senere danske politik i 30erne og 40erne var svag og vaklende, hvad navnlig sprogreskriptet af 1840 og sprogpatentet af 1844 viser.

Den urealistiske politik 1848–1920.

Katastrofen og svagheden.

De danske regeringer, der kom efter 1848, var imidlertid ikke bedre end enevældens regeringer, men har tværtimod ved mangel på reali-stisk sans og praktisk håndelag skadet danskheden i Sydslesvig lige så meget som enevælden. De nationalliberale førere, der som ministre fik ledelsen i det sønderjyske spørgsmål, *Monrad, Krieger, Hall, Leh-mann* o. l., var velmenende og på specielle områder dygtige mænd; men de var teoretiske og følelsesbetonede i deres sønderjyske politik og forstod navnlig ikke de magtpolitiske forhold og intriger mellem

stormagterne på den tid. Hvis den danske stat på den tid i stedet for disse følelsesbetonede ideologer havde haft nogle fremragende praktikere til regering, ville de med en vis sandsynlighed i 1862–63 kunne have slået en handel af med *Bismarck* om Kieler-havn og Holsten, som særlig interesserede ham, så at vi kunne have beholdt Sydslesvig eller den væsentligste del deraf. Den tyske nationale begejstring for Slesvig-Holsten som tysk forbundsstat interesserede ikke *Bismarck* det ringeste. Det tyske folks nationale begejstring kaldte *Bismarck* foragtelig for »Bierhaus-enthusiasm«, der måske kunne imponere Paris og London, men ikke ham. Det, der interesserede realpolitikeren *Bismarck*, var ikke, at *Tyskland*, men at *Preussen* fik Kieler-havn til flådeøjemed og en kanal gennem Holsten. Derom kunne der 1862–63 vistnok været handlet med ham af en praktisk dansk statsminister, der resolut havde ofret Holsten og Lauenborg mod at beholde Slesvig eller størstedelen heraf (jfr. herved *Bismarck: Gedanken und Erinnerungen*, 2. bd. s. 4–35).

Nu forspildtes denne chance imidlertid af den danske regering. Denne indlod sig endog fåbeligt i en krig med to stormagter og tabte derved både Slesvig og Holsten i 1864.

Ved disse to stormagters nederlag og sammenbrud 54 år senere fik den danske stat i 1918 atter en chance for en rationel løsning af det sønderjyske spørgsmål. Men også denne chance forsømtes.

Naturligvis burde *Preussen* ikke ved grænseafgørelsen i 1920 have haft nogen nytte af sin tvangsfortyskning af Slesvig mellem 1864–1918, en vold, der bl. a. medførte, at ca. 60.000 danske udvandrede i denne periode og blev erstattet af tyske sydfra. Som første betingelse i fredstraktaten burde den danske stat da, af hensyn til den sydslesvigske befolkning, selvfølgelig have forlangt, at en folkeafstemning vel burde foretages, men at grænsen ialtfald aldrig burde drages nordligere end en linje, ovenfor hvilken danskheden havde flertal endnu i 1867, nemlig ved de tyske valg dengang, altså forinden tvangsfortyskningen for alvor satte ind. Herefter ville størstedelen af Nord- og Mellemslesvig være tildelt Danmark i 1920, altså også Flensborg, der ligeledes havde dansk flertal i 1867, men som også senere ved tvangsfortyskningen med masseindvandringen af tyske 1864–1914 havde fået tysk flertal. Men dernæst talte også afstemningen i 1920 i Nord- og Mellemslesvig for samme resultat, thi i hele afstemningsområdet afgaves der ved denne folkeafstemning 88.000 danske og 73.000 tyske stemmer, altså et absolut flertal for danskheden på 15.000 stemmer. Trods tvangsfortyskningen og masseindvandringen af tyske

havde danskheden altså alligevel beholdt flertal i hele Nord- og Mellemslesvig. Med sund fornuft og retssans skulle man have troet, at der ikke var mere at diskutere om, at med andre ord den danske stat med disse to vægtige kendsgerninger bag sig: 1) Afstemningsgrænsen i 1867 og 2) afstemningen i 1920, begge gange med dansk flertal, som en selvfølge burde have forlangt Nordslesvig og Mellemslevig (altså med Flensborg) indlemmet i sit område. Der kan næppe være tvivl om, at var en ordning, hvorefter grænsen ikke måtte sættes nordligere end afstemningsgrænsen i 1867 (før tvangsfortyskningen), blevet foreslået i 1919 fra den danske regerings side, ville den være blevet akcepteret af de allierede magter. Og de allierede magters konference i Paris, 1920, ville sikkert med tilfredshed have overgivet den danske stat hele Nordslesvig og Mellemslesvig.

Som bekendt forlangte den danske stat imidlertid ikke denne retfærdige grænse. Den danske stat fik derfor kun Nordslesvig. Man forstår, at statsmændene og deres afstemningsteknikere, der i 1920 formede Versaillestraktaten, blev højst forbavsede over denne holdning af den danske stat. Direktøren i det franske udenrigsministerium, der – som en af Frankrigs hoveddelegerede i den belgisk-slesvigske kommission – behandlede dette grænsespørgsmål, *Jules Laroche* udtalte således om den danske regerings holdning: »Vi står overfor en regering, som i modsætning til, hvad tilfældet plejer at være, forlanger mindre, end den ville have ret til at kræve.«

Grunden til denne besynderlige danske politiske holdning må først og fremmest søges i den stilling, som de ledende nordslesvigere med *H. P. Hanssen* i spidsen indtog; og disse politikere var atter stærkt påvirkede af to historikere *H. V. Clausen* og *Aage Friis*, der var ukyndige i praktisk juridisk afstemningsteknik og intet hensyn tog til tvangsfortyskningen. Herved opstod den mærkelige idé, at folkeafstemningen ikke skulle foregå i hele afstemningsområdet, Nord- og Mellemslesvig, under ét, men i 2 zoner, hvorved man delte de danske og tyske stemmer således, at i 1. zone, Nordslesvig, afgaves ca. 75.000 danske stemmer og ca. 25.000 tyske, og i 2. zone, Mellemslesvig, ca. 13.000 danske og ca. 48.000 tyske, og med det resultat, at kun 1. zone blev tildelt Danmark og 2. zone Tyskland, Versaillestraktatens art. 109 og 110. Denne afstemning i zoner gav for det første et misvisende totalbillede af afstemningen: flertallet for danskheden i begge zoner tilsammen, og for det andet gik de 13.000 danske stemmer i Mellemslesvig helt tabt for danskheden; og *den danske stat forærede gavmildt Tyskland hele resultatet af tvangsfortyskningen*. Det skal så vist

ikke tjene til et godt forbillede i fremtiden, at voldsregeringer som den preussiske får bonus af deres brutale tvangsnationalisering. Der er da heller ingen andre nationer, hverken den tjekoslovakiske, polske, serbiske eller andre, der nogensinde har gjort brug af denne originale danske idé og vist en voldsstat en så besynderlig gavmildhed.

Selv om man nu ville mene, at det er ønskeligt, at der er mere end absolut flertal for en befolknings tilbagevenden til moderlandet, altså et kvalificeret flertal, så var der jo $\frac{3}{4}$ af stemmerne (75.000 af 100.000) alene i Nordslesvig for denne tilbagevenden til Danmark. Men selv hvis man havde taget Flensborg og den nærmeste omegn med foruden Nordslesvig, ville der også have været kvalificeret flertal, nemlig $\frac{2}{3}$. Og der står intetsteds skrevet i folkeretten, at det kvalificerede flertal i afstemningsdistriktet netop skal være $\frac{3}{4}$ og ikke $\frac{2}{3}$. Men som sagt er ethvert krav om kvalificeret flertal, mere end absolut flertal, jo allerede af den grund ubegrundet, at kun tvangsfortrykningen og de mange tusinde danskes fordrivelse fra Slesvig i tiden 1864–1918, gav tyskerne ved afstemningen i 1920 et vist, relativt stort mindretal. Og det må gentages, at det ved grænseafgørelsen i 1920 burde være indskærpet den preussiske stat den folkeretlig sunde lære, at man aldrig skal få profit ved erobring og et *voldsregimente*.

Når man undertiden har givet udtryk for frygt for at få et stort fremmed mindretal indenfor landet, vidner denne frygt om ukendskab til de praktiske virkninger af afstemninger. Erfaringen viser nemlig overalt, at hvis en landsdel har været tvangsnationaliseret med deraf følgende kunstig indvandring af tvangsstatens borgere, sker der, når landsdelen befries og vender tilbage til moderlandet, altid et betydeligt svind i disse fremmedes antal. Det skete f. eks. i Irland, da fremmedherredømmet ophørte, og i Elsass-Lothringen efter befrielsen i 1918; og det samme skete i Nordslesvig efter befrielsen i 1920. Som nævnt var der i det år *25.000 tyske stemmer* mod *75.000 danske*. De senere valg, også det sidste, i 1953, viser, at i tiden fra 1920 til 1953 har det tyske mindretal i Nordslesvig i det hele og store været stagnerende, altså relativt set – i forhold til den voksende danske befolkning i Nordslesvig – en tilbagegang. Endvidere kan nævnes, at i 1921 havde *de tyske skoler* i Sønderjylland et samlet elevantal af 3.150; men i 1955 udgjorde tallet kun noget over 1.000.

Hvis vi i 1920 havde fået Nord- og Mellemslesvig, ville det utvivlsomt have vist sig, at det danske flertal på 13.000 stemmer den gang allerede nu i 1953 ville været vokset betydeligt og det tyske mindretal

have fået en tilsvarende relativ tilbagegang, ligesom det er sket i Nordslesvig; og det er kun, hvad man kan vente, thi af de tyske stemmer i Nord- og Mellemslesvig i 1920 var en stor del jo kun en kunstig tilvækst, en følge af tvangsfortyskningen med indvandring af talrige tyske embedsmænd, officerer, forretningsfolk o.l. Iøvrigt erindres det her, at selve afstemningsresultatet påvirkedes meget stærkt af tilrejsende tyske embedsmænd m. fl. sydfra, medens tilrejsende danske nordfra var relativt langt færre. Regnes de tilrejsende både sydfra og nordfra, ikke med, havde danskheden i Nordslesvig næsten $\frac{4}{5}$ af stemmerne, og i Mellemslesvig en væsentlig større procent, end det ovennævnte tal 13.000 angiver.¹

Den nationale omvæltning efter 1945.

Når størstedelen af den jævne befolkning i Sydslesvig, som nævnt, har været dansk talende i ca. 1000 år og først fra ca. 1800, altså kun i ca. 150 år efterhånden er blevet tysktalende eller plattysktalende, forstår man, at det tyske sprog i Sydslesvig kun er et fremmedelement, der særlig trængte ind blandt de næringsdrivende i byerne og akademikerne. Den, der personlig gennem længere tid har lært den sydslesvigske befolkning at kende, vil da også blive overbevist herom. Iøvrigt er der stadig et betydeligt dansk sprogbælte syd for grænsen vesterude. Dagligt dansk sprog tales i det hele i Sydslesvig af adskillige tusinde mennesker; og det såkaldte plattyske er ofte dansk præget.

Sproget er dernæst kun et enkelt moment i befolkningens åndelige fysiognomi. Lever man i Sydslesvig og omgås befolkningen der i længere tid, opdager man, at befolkningens væremåde og tænkemåde, dens skikke er stærkt præget af det danske grundlag. Stednavnene er danske; og byggeskikken er dansk. Der er her i det hele i Angel en stærk modsætning til befolkningen syd for Ejderen, i Holsten. Det lille frisiske folk i vesteregnet og på øerne er et nationalt selvstændigt folk, oprindeligt med eget sprog. Dette folk føler sig som helhed ikke som tysk, men er en stamme, der i hele sin tænke- og væremåde er langt mere beslægtet med de nordiske folk end med det tyske.²

¹ En frygt for den store nabo mod syd, for dens revanchelyster, er også mærkelig naiv. Al erfaring om voldsstaten Preussen viser, at dens rovbegær er lige glubsk, hvad enten det område, den har mistet, er stort eller lille. Man opnår altså intet overfor denne stat ved at være beskedene.

² Under Frislands tusindårige forbindelse med Danmark gav friserne gang på gang udtryk for deres trofasthed mod Danmark. Da kong Erederik 6. i begyndelsen af det 19. århundrede besøgte den frisiske ø Før, rejste fri-

Når man betænker, hvor mishandlet den jævne befolkning i Sydslesvig er blevet i sproglig-kulturel henseende, hvorledes denne befolkning er blevet påtvunget det tyske sprog, først af de danske regeringer i flere hundrede år (før 1850) gennem udelukkende tysk skole-, kirke- og retssprog, og derefter i perioden 1864–1920 har været underkastet den preussiske statstanke og den deraf følgende åndelige tvang, er det ikke underligt, at denne befolkning tilsidst blev desorienteret, sjælelig hjemløs og i sproglig henseende denationaliseret. Men vi ved af talrige erfaringer, at en sådan befolkning ved en statlig omvæltning eller katastrofe kan vågne, komme åndelig i skred og atter finde hjem til sit eget folks sprog og kultur. *Renationalisering* er som åndelig proces en lige så uomtvistelig kendsgerning som denationalisering. Vi kender i forvejen denne renationalisering fra Tjekoslovakiet, Irland, Elsass-Lothringen o. l. Det er en sådan renationalisering, en opvågning fra århundredes åndelige undertrykkelse, en frigørelse fra en fremmed kulturfernis, som betydelige dele af den sydslesvigske befolkning har oplevet efter Tysklands sammenbrud i 1945. Den sydslesvigske befolkning har i løbet af en menneskealder måttet ofre sin ungdoms blod i to verdenskrige, og begge er endt med den preussiske voldsstats sammenbrud. Det har vakt folket til eftertanke og til at spørge: har vi overhovedet hjemme i denne militærstat? Men dernæst har den katastrofale indvandring af de østpreussiske flygtningemasser i Sydslesvig – i 1946 338.000 flygtninge i forhold til 344.000 hjemmehørende – været den alvorligste tilskyndelse for den indfødte befolkning til at blive sig sin oprindelige, selvstændige, ikke tyske nationalitet bevidst. Det gik nu op for vide kredse af den sydslesvigske befolkning, at den stod fuldstændig fremmed overfor dette store preussiske folkeelement, at den kulturelt hørte hjemme i et helt andet folk, folket mod nord, som den nordslesvigske befolkning allerede nu tilhørte. Dette gennembrud satte dybe spor. En nydannet dansksindet organisation af både angler og friser, kaldet Sydslesvigsk Forening, der i februar 1946 havde et medlemstal på 12.000, steg allerede i juli s. å. til 27.000 og nåede i 1948 75.000 medlemmer. Ved landdagsvalget i

serne til minde om dette besøg en sten, hvorpå der står: Stenen bevarer hans navn, hjærterne hans minde.

Af Sydslesvigs hjemmehørende befolkning, ca. 360.000, udgør friserne antagelig ca. 50–60.000. Det frisiske sprog er i nyere tid under tvangsfortyskningen blevet trængt stærkt tilbage af det tyske sprog. Der tales formentlig endnu frisisk af ca. 10.000 friserne.

1947 udgjorde de danske stemmer ca. 99.000, hvilket var *flertallet af hele den hjemmehørende befolknings stemmer*.¹

Jævnside med denne politiske fremgang skete der en stærk kulturel udvikling. Allerede i 1946 var de danske skolars tal vokset til 36 (foruden 6 børnehaver) med 5.365 elever, og i 1950 var tallet vokset til 80 skoler (og 10 børnehaver) med 13.707 elever. Også i de danske bibliotekers tal og virksomhed har der været en stærk vækst. Og det danske kirkeliv har siden 1945 været i stærk udvikling. Nu holdes der gudstjeneste af danske præster ca. 90 steder i Sydslesvig.

Er det danske gennembrud i Sydslesvig konjunkturbestemt?

Efter denne stærke ånds-kulturelle udvikling jævnsides med den politiske er der for os, der kender den sydslesvigske befolkning, ingen tvivl om, at *kernen* i denne udvikling er *ægte* og ikke et konjunkturfænomen. Fra nogle sider i kongeriget har man ment, at den stærke vækst i danskheden i Sydslesvig efter 1945 for en *meget stor* dels vedkommende ikke er ægte, men skyldes materialistiske egoistiske motiver. Dertil må for det første siges, at intet menneske har ret til, uden bevis, at tillægge sin næste lave materielle motiver. Men dernæst er der et direkte bevis mod, at disse motiver har været bestemmende for den største del af den befolkning, der stemte dansk i 1947. Man behøver nemlig blot at spørge: hvorfor standser den danske bevægelse ved Ejderen, grænsen til Holsten? Befolkningen i Holsten havde jo efter Tysklands sammenbrud haft lige så stærke materielle motiver til at komme til Danmark som befolkningen i Slesvig, og den kunne jo også som begrundelse anføre, at hertugdømmet Holsten ligesom hertugdømmet Slesvig i mange århundreder har været knyttet til kongeriget Danmark. Alligevel har der i Holsten hverken vist sig nogen politisk bevægelse for en sådan tilbagevenden eller nogen åndelig kulturel dansk bevægelse med den stærke vækst i danske skoler, biblioteker, kirkelige og andre forsamlingshuse i Sydslesvig. Forklaringen på denne fundamentale forskel mellem folkets nationale indstilling i Slesvig og Holsten er jo ganske simpelt den, at Slesvigs befolkning er dansk og har været det i tusind år, medens folket i Holsten er og har altid været tysk, hører til den tyske folkestamme. 811–1864 var Ejderen grænsen mellem Danmark og Tyskland, og Sønder-

¹ Jfr. Udenrigsministeriets aktstykker i det sydslesvigske spørgsmål 1949, II s. 258.

jylland var ned til denne grænse i statsretslig forbindelse med Danmark i samme 1000 år.

Man har endelig villet finde et bevis for, at den stærke politiske tilslutning til danskheden i Sydslesvig i årene 1945–47 for en meget stor del var konjunkturbestemt, deri, at efter det store danske stemmetal ved landdagsvalget i 1947, ca. 99.000, flertallet af hele den hjemmehørende befolkning, skete der i den følgende tid en nedgang i det danske stemmetal, nemlig ved forbundsdagsvalget i 1949 til ca. 74.000, ved landdagsvalget i 1950 til ca. 71.000 og ved valgene i 1953 og 1954 til ca. 43.000, samt at antallet af elever i de danske skoler er sunket fra 13.000 til ca. 9.000 i 1953. – Selv om man nu vil mene, at der i det største tal, 99.000 i 1947 var en stor del medløbere, må man dog med føje mene, at kernen i tilslutningen til danskheden i 1947–50 var ægte. Den modsatte opfattelse vidner om mangel på kendskab til de praktiske erhvervsforhold, hvorunder den sydslesvigske danske befolkning lever, og om mangel på psykologisk forståelse af et folk, der føler sig svigtet af sine landsmænd. Lige efter sammenbruddet i 1945 var både den tyske embedsstand og forretningsverden så lammet, at de ikke evnede at øve nogen pression mod eller undertrykkelse af de dansksindede. Men efterhånden som tyskerne i administration og forretningsliv i løbet af årene 1947–50 kom til kræfter, og de så, hvor stærk den danske bevægelse havde vokset sig, så vågnede den gamle preussiske mentalitet med dens hang til regereri og undertrykkelse af anderledes tænkende i national henseende, og snart satte både tysk administration med dens mægtige embedsapparat og stærke dele af tysk erhvervsliv ind for at modvirke og undertrykke den nye danske bevægelse. Man må vide, hvad man i kongeriget ofte er uvidende om, nemlig at danskheden i Sydslesvig har sine fleste tilhængere blandt *småkårsfolk*. Danskheden i Sønderjylland er ikke en overklassebevægelse; tværtimod har den altid været undertrykt *ovenfra*. Både under de danske og tyske regeringer var størstedelen af overklassen i Sønderjylland, embedsmænd, godsejere og rige forretningsfolk, tysk og den af denne overklasse fortrykte underklasse dansk. Men *netop dette demokratiske træk* viser mere end andet *den danske bevægelses ægthed*, også i Sydslesvig.

Man vil herefter forstå, at når det tyske tryk mod danskheden i Sydslesvig (nu i årene efter 1947) er sat stærkt ind, vil netop denne jævne, økonomiske svage danske befolkning have vanskeligt ved at stå imod de mange, navnlig indirekte, men særdeles effektive pressioner, som tysk administration og tyske erhvervsforetagender kan øve

mod danske for at få dem til at opgive deres tilslutning til de danske politiske foreninger, til at frafalde indmeldelse af deres børn i danske skoler o. l. Og det tyske tryk øves navnlig ved *økonomiske* midler. Det mægtige *tyske embedsapparat* kan ad mange veje øve dette tryk, hvor småkårsfolk i deres dagligliv er afhængige af administrativ velvilje; eksempelvis kan nævnes, at ved udbud af offentlige arbejder tilside-sættes de danske håndværksmestre. De dansksindede håndværkere opfordres således for størstedelen ikke af myndighederne ved licitation til at give tilbud. »Flensburg Avis« og det dansksindede »Südschleswigsche Heimats-Zeitung« får ikke de officielle bekendtgørelser fra myndighederne, medens derimod det tysksindede blad i Nordslesvig, »Der Nordschleswiger« får alle bekendtgørelser fra danske myndigheder på lige fod med de danske blade i Nordslesvig. Dernæst kan *tysk erhvervsliv* ved det farligste våben i moderne samfundsliv, *boycottingen* i alle dens smidige og maskerede former, tvinge danske arbejdere, små funktionærer eller handlende til at opgive deres danske politiske tilslutning.

Men samtidig med, at mange danske småkårsfolk og deres familie således trues på eksistensen, *netop da* får de at vide, at den danske stat, regering og rigsdag viser sig svag og splittet og på grund af indbyrdes stridigheder mellem partierne end ikke selv tør kræve selvbestemmelsesret for Sydslesvigs folk, men må overlade de danske i Sydslesvig selv at søge at vinde gehør for dette krav, og at den danske regering og rigsdag trods alle erklæringer, taler og forhandlinger intet effektivt kan opnå til beskyttelse af de danske i Sydslesvig¹. Man vil måske herefter forstå, at *danske småkårsfolk i Sydslesvig, truet på eksistensen* for dem og deres familie mismodig må opgive kampen. De, der i kongeriget har råbt højest om konjunkturbevægelser og lave materielle motiver og selvretfærdigt peget på tilbagegangen i stemmer fra 1947 til 1953, er netop dem, der har bidraget mest til at svække danskheden i Sydslesvig ved politisk at virke for den danske nævnte svage holdning. Disse mennesker, der sidder trygt nord for grænsen, skulle prøve selv at være truet i deres økonomiske eksistens og samtidig at blive svigtet i deres nationale kamp for selvbestemmelsesretten af deres egne landsmænd. De samme mennesker burde også betænke, at under den forfølgelse, den danske småkårsbefolkning i Sydslesvig har været underkastet fra de tyske, af myndigheder begunstigede flygtningemasser, har adskillige tusind danske i årene 1948–50 måttet udvandre fra Sydslesvig som følge af arbejdsløshed og håbløse fremtids-

¹ Jfr. ovennævnte aktstykker 1948 II s. 27.

udsigter. Der findes ingen officiel statistik over udvandringens omfang; så det er ikke muligt at opgive nøjagtige tal; men det må iøvrigt bemærkes, at de danske udvandrere desværre ofte hører til de mest initiativrige og foretagsomme unge. Og da den danske regering og rigsdag ikke har kunnet standse denne forfølgelse eller kunnet få fjernet flygtningene, må Danmark selv bære ansvaret for denne udvikling.

I virkeligheden vil kyndige i forholdene dernede overfor den nævnte tilbagegang i stemmer fra ca. 72.000 (i 1949–50) til 66.000 (i 1951) og nu (ved de sidste valg 1953 og 1954) til ca. 43.000 ikke undre sig over denne tilbagegang i disse det økonomiske tryks, svigtelsens og forladthedens år. Ofte har jævne danske i Sydslesvig, arbejdere, håndværkere, husmænd på deres stiltfærdige måde mismodig sagt til mig: Moderlandet vil jo ikke have os. Hvor kan man tro, at vi svage danske i Sydslesvig overfor stormagterne med vægt kan rejse selvbestemmelseskrav, når moderlandet ikke selv vil rejse kravet og end ikke kan beskytte os mod den tyske forfølgelse?

*Hvad har den danske stat udrettet for den danske befolkning
i Sydslesvig i årene 1945–1955?*

Den danske stats stillingtagen til det sydslesvigske spørgsmål indledtes med ministeriet Buhls erklæring af 9. maj 1945, at grænsen ligger fast – den grænse, der blev fastsat i 1920. Selvbestemmelsesretten har her for ministeriet Buhl een gang for alle været udøvet i 1920 og kan altså ikke mere udøves, idet grænsen nu, efter afstemningen i 1920, »ligger fast«¹.

Denne erklæring var ikke klog, idet den på en lidet heldig måde foregreb begivenhedernes gang. Det stærke kulturelle og politiske danske gennembrud i det sydslesvigske folk viste da også snart, at grænsen netop ikke lå fast. Allerede i folketingets erklæring af 9. juli 1946 har »selvbestemmelsesretten« ikke den fortidige betydning – af 1920-afgørelsen – som den havde i ministeriet Buhls erklæring; thi i denne folketingets erklæring siges det, at folketinget »beslutter at tilsige regeringen sin støtte til en politik, som på selvbestemmelsesrettens grund har til formål« (sagt i korthed): at sikre de danske i Sydslesvig ret til fri kulturel og politisk livsudfoldelse, at søge flygtningene fjernet, og at opnå adgang for Danmark til under kommende internationale

¹ Ministeriet Buhls erklæring lød i så henseende således: »Regeringen, som står på den nationale selvbestemmelsesrets grund, er af den opfattelse, at Danmarks grænse ligger fast«.

forhandlinger at varetage de nationale danske interesser i den fremtidige ordning af Sydslesvigs forhold¹.

Man må give præsident *Holger Andersen* ret, når han om denne erklæring på Grænseforeningens årsmøde i 1946 udtalte, at »hvis ordene i indledningen »på selvbestemmelsens grund« skal have nogen mening i forbindelse med de efterfølgende punkter, må det være den, at den sydslesvigske befolkning før eller senere som følge af den kulturelle og politiske udvikling, som man ønsker sikret, skal have ret til at træffe en statslig afgørelse på selvbestemmelsesrettens grund. Hvis dette ikke er tilfældet, må man spørge, hvad meningen da er med en sådan udtalelse, og hvad der tilsigtes med at ville støtte og iværksætte et omfattende dansk nationalt arbejde i Sydslesvig, hvis ikke dermed den tanke forbindes, at dette i fremtiden, såfremt befolkningen måtte ønske det, skal kunne føre til ændringer i den statsretslige stilling«. At denne rigsdagserklæring således er uklar, kan ikke undre, da den var blevet til efter lange forhandlinger mellem de danske politiske partier, der var stærkt uenige; og denne svaghed måtte som kompromis medføre vage udtryk.

Efter den ovenfor nævnte uklare og svage rigsdagserklæring af 9. juli 1946 kan man forstå, at England, som var besættelsesmagt i Sydslesvig, nu i en note af 9. september 1946 krævede klarhed over, hvad egentlig den danske regerings mening i det sydslesvigske spørgsmål var.² Denne note anmoder da om, at den danske regering nu tager bestemt og klart standpunkt til en løsning af dette spørgsmål, og den fremhæver som muligheder tre løsninger: enten 1) en befolkningsudveksling på begge sider af den nuværende dansk-tyske grænse (altså flytning af de tyske i Nordslesvig til Sydslesvig og af de danske i Sydslesvig til Nordslesvig), eller 2) en folkeafstemning med efterfølgende grænseregulering, eller 3) indlemmelse i Danmark uden folkeafstemning af sydslesvigske landområder. Og den engelske note tilføjer, at hvilket af disse forslag den danske regering ønsker at gøre brug af, er det afgørende for den engelske regering, at den nye ordning gennemføres omgående eller i den allernærmeste fremtid.

Dette var jo et for Danmark og danskheden i Sydslesvig særdeles gunstigt tilbud. Af de nævnte tre alternativer kunne en dansk regering ikke gå ind på forslag 1, der – hvis det virkelig skulle medføre det tilsigtede resultat – kun kunne gennemføres ved en tvangsforan-

¹ Nævnte aktstykker s. 23.

² Nævnte aktstykker s. 23–24.

staltning, der er uforenelig med dansk tankegang. Ligeledes ville en dansk regering heller ikke kunne antage 3. alternativ, indlemmelse i Danmark uden folkeafstemning.

Derimod lå Danmarks og den dansksindede sydslesvigske befolkning store chance i det engelske tilbud 2, folkeafstemning, og deraf følgende indlemmelse i Danmark af områder i Sydslesvig, hvor afstemningen (naturligvis kun af de hjemmehørende) viste klart dansk flertal.

Selv om nu den danske regering og rigsdag mente, at folkeafstemningen – for at blive »ægte« – måtte udskydes nogle år, burde de i svarnoten på den nævnte engelske note – der krævede en klar afgørelse nu – have taget denne note på ordet, når den tilbød indlemmelse i Danmark efter afstemning, og krævet det mindre: Sydslesvigs frigørelse fra Tyskland som et selvstyrende område under international kontrol, og en folkeafstemning efter et bestemt åremål. Og den danske note burde have foreslået England omgående forhandling herom. Selv om man mener, at England ikke ville være gået ind på en sådan løsning, burde man fra dansk side dog have foreslået denne løsning for derved at fremkalde en klar stillingtagen fra engelsk side til en sådan eventualitet. Det måtte være af afgørende betydning for Sydslesvigs befolkning at besvare den engelske note således, at den diplomatiske tankeudveksling fortsattes; men dertil egnede det danske svar sig ikke, og der fremkom da heller ikke noget gensvar fra engelsk side.

Den danske svarnote af 19. oktober 1946 undlod nemlig at stille et klart og bestemt krav om Sydslesvigs selvstyre og krævede i stedet for blot en administrativ adskillelse (indenfor Tyskland) mellem Slesvig og Holsten og flygtningenes fjernelse, medens tanken om en folkeafstemning skødes hen til en ubestemt fremtid.¹ Hvis den danske rigsdag inden denne note havde villet høre dem, der havde indgående praktisk kendskab til de virkelige forhold i Sydslesvig, ville den have fået at vide, at notens krav om administrativ adskillelse mellem Slesvig og Holsten og flygtningenes fjernelse var uden bund i virkeligheden, når der ikke samtidig blev indført en statsretlig sikret selvstyrereform for Sydslesvig, hvor de danske og tyske Sydslesvigere fik andel i ledelsen. At disse den danske oktobernotes krav var ganske urealistiske ønskedrømme, har alle senere erfaringer bevist.

Da den danske oktobernote som nævnt intet bestemt og klart foretog om en omgående organisation af Sydslesvigs statsretlige stilling,

¹ Nævnte aktstykker s. 24–28, jfr. s. 9–10.

opgav England at forhandle mere med Danmark. Det britiske udenrigsministerium opfattede oktobernoten som et »nej tak« til de britiske forslag og opgav i virkeligheden herefter at spekulere over de mange detail-problemer, den danske regerings svar førte ind i.

Senere fik England og Vestmagterne i det hele ved konflikterne med Rusland stor interesse i at styrke Tyskland og få dette med i Vestmagtkoalitionen; men denne tyskvenlige politik medførte naturligvis, at England og de andre magter snart overlod Tyskland selv at ordne sine indre administrative forhold. Det var forøvrigt i virkeligheden England, der allerede i august 1946, for første gang i historien, oprettede landet Slesvig-Holsten og gav det oprørsflaget fra 1848 som landsflag.

Den nye tyske rigsforfatning af 8. maj 1949 ignorerede den danske regerings og rigsdags krav om en adskillelse mellem Slesvig og Holsten og fastslog statsretlig disse to provinser sammenslutning i eet land, i det Schleswig-Holstein, som Danmark med rette aldrig har kunnet forlige sig med. Slesvig-Holsten er nu et af de 11 lande, hvoraf Tyskland består, med eget flag, egen landsregering og landdag i Kiel.

Den danske regering og rigsdag havde altså opnået lige det modsatte af, hvad de ønskede, idet Slesvig nu ovenikøbet for første gang i historien er blevet lænket til Holsten som en enhed. Men heller ikke den danske oktobernotes krav om flygtningenes fjernelse er blevet opfyldt. Tværtimod beholdt det nye, mere suveræne Tyskland den største del af flygtningene i Sydslesvig for ved disses varige bosættelse – bl. a. ved at støtte til kolonisation – her at kvæle danskheden.

Men den engelske note af 9. september 1946 havde tilstrækkelig advaret den danske regering i så henseende, idet den sluttelig udtalte, hvis der nu ikke kom et klart og bestemt forslag til omgående ordning af Sydslesvigs statsretlige tilhørsforhold, måtte Danmark, da Sydslesvig i så fald ville blive tysk, fremtidig ophøre med at blande sig i Sydslesvigs indre administrative forhold. End ikke denne advarsel virkede på de ledende danske partier. Men den bitre erfaring viser, at advarslen var den dybeste alvor. *Ved oktobernoten forpassede Danmark en stor chance for effektivt at beskytte de danske i Sydslesvig.* Alle andre danske erklæringer, taler, forhandlinger har intet kunne udrette. I oktober 1948 fandt der i London en rundbordskonference sted, hvor repræsentanter for den danske regering og rigsdag forsøgte at gøre de danske synspunkter gældende. De engelske regerings-embedsmænd modtog naturligvis den danske delegation og hørte høfligt på, hvad den fremførte.

Men den engelske regering lod snart forstå, at den nu ikke længere kunne blande sig i Tysklands indre forhold og derfor ikke mere kunne ændre ved den nye politiske statsenhed Slesvig-Holsten. Der kom derfor heller intet reelt ud af denne konference udover en vis engelsk medvirken for at få en forhandling i stand mellem den slesvig-holstenske regering og den danske sydslesvigske forening.

Denne forhandling førte til en overenskomst, den såkaldte Kiel-aftale (stadfæstet af den slesvig-holstenske landdag den 26. september 1949), der skulle sikre de danske sydslesvigere kulturelle frihedsrettigheder. Men hvor lidt denne aftale kom til at betyde i praksis, skulle desværre snart vise sig. Den danske rigsdag vedblev med at udstede erklæringer, således igen en erklæring i juli 1949, der atter krævede flygtningenes fjernelse, administrativ adskillelse mellem Sydslesvig og Holsten og sikring af de danske sydslesvigeres politiske og kulturelle frihed, men atter uden noget reelt resultat. Den store reelle chance, vi fik ved den engelske note i september 1946, var forpasset; og heri har alle senere danske erklæringer, taler, forhandlinger og noter intet kunne ændre.

At det eneste realistisk betonedede krav, som Danmark burde have stillet straks i oktober 1946, var *Sydslesvigs frigørelse fra Tyskland og organisering som selvstændigt område* under international kontrol, eller, hvis man ikke mente at kunne gøre dette, da ialtfald *Sydslesvigs organisering* som et område med et *statsretlig sikret selvstyre* indenfor Tyskland, har således nu overvældende erfaringer bevist.

Repræsentanter for sydslesvigerne fremhævede gang på gang overfor de politiske partier på rigsdagen det, de kort efter krævede i deres memorandum af 27. januar 1947, nemlig, at det i en kommende fredstraktat må bestemmes, at »Sydslesvig adskilles fra Tyskland og undergives et særligt styre«, enten under en international kommission eller et selvstyre under F. N. e. l., da den danske bevægelse i Sydslesvig ellers mister grundlaget at virke trygt på. Men trods disse råd og advarsler vedtoges oktobernoten til den engelske regering uden et sådant krav og kun med det krav om flygtningenes fjernelse, som uden adskillelsen fra Tyskland eller ialtfald et stærkt selvstyre har vist sig kun at være ønskedrømme uden bund i virkeligheden og som derfor aldrig har kunnet realiseres.

Heller ikke sydslesvigerernes selvbestemmelsesret har den danske regering og rigsdag kunnet enes om at stille som et krav fra den danske stat selv. Vel taler alle erklæringerne, både den af juli 1946 og den af juli 1949 om den nationale selvbestemmelsesret for sydslesvigerne; og

da denne rets udøvelse selvfølgelig vil kunne medføre ændring af grænsen, er danske regerings erklæring af 1945 om, at grænsen ligger fast, hermed aflivet. Men selv i rigsdagens erklæring i juli 1949 er der kun tale om at fremhæve *sydslesvigerne*s ret til at rejse krav om adgang til at udøve deres nationale selvbestemmelsesret; den danske stat ønsker ikke selv at rejse dette krav.

De danske sydslesvigeres rimelige krav gik, som det vil ses, ikke ud på nogen magtudvidelse eller landudvidelse for Danmark, men kun at sikre de danske i Syslesvig mod tysk undertrykkelse. At overlade befolkningen til tysk styre og tysk militærpligt, hvis det kunne forhindres, var en grusomhed.

*De slesvig-holstenske myndigheders adfærd i nutiden mod
de danske i Sydslesvig.*

Efter den ovenfor omtalte Kiel-aftale af 26. september 1949 skulle der sikres de danske og friserne i Sydslesvig ret til frit at bekende sig til det danske folkefællesskab og den danske kultur, en bekendelse, der hverken måtte bestrides eller efterprøves af myndighederne, endvidere ret til frit at bruge det danske sprog, oprette skoler, ret for forældre til frit at afgøre, om deres børn skal søge danske skoler; og det udtaltes, at ved offentlig understøttelse måtte det danske tilhørsforhold ikke tages i betragtning. Og der dannedes et dansk-tysk kontaktudvalg til at behandle klager over handlinger i strid med overenskomsten.

Efter denne Kiel-aftales kulturelle frihedsrettigheder måtte man jo tro, at sydslesvigerne frit kunne oprette lige så mange danske skoler, de ville, at forældre frit, uden at blive forulempet eller truet på eksistensen, kunne sætte deres børn i danske skoler, at sydslesvigerne frit kunne blive i eller indmelde sig i danske foreninger og have fuld borgerlig ytringsfrihed.

De tyske myndigheders praksis viser imidlertid ved adskillige lejligheder noget helt andet. *Kendsgerningerne* i denne praksis, der alle er *dokumenteret*, er følgende:

1. *Friheden til at oprette danske skoler.*

I adskillige tilfælde har de lokale tyske myndigheder lagt hindringer i vejen for oprettelse af danske skoler under mere eller mindre intetsigende, ofte formelle juridiske påskud. Man forhaler således myndighedernes godkendelse af købet af grundene til skolerne uden

nogen rimelig grund og forhindrer derved bygning af skolerne eller tilbygninger til disse i urimelig lang tid. Ofte nægtes køkets godkendelse af myndighederne først med én grund som påskud, og når denne vanskelighed er fjernet af de danske, findes der en ny grund til påskud for nægtelsen. Eksempelvis kan nævnes, at godkendelsen af et grundkøb til dansk skole først nægtedes på grund af en vis tilkørselsvanskelighed, og da denne fjernedes, nægtedes den af en anden påstået trafikmæssig grund, og de danske henvistes til at købe grund i nabo-byen; men da de danske forsøger dette, hindrer den kommunale myndighed dér et andet grundkøb og erklærer forøvrigt ligefrem, at man overalt i denne kommune vil benytte sig af en formel ret til nægtelse, da man overhovedet ikke ønsker nogen dansk skole i byen. I mellemtiden er byggeomkostningerne steget til det dobbelte. – I en anden by, hvor der er en meget stor dansk befolkning og byrådsflertallet kun er gået tabt på grund af de mange flygtninges stemmer, nægtede byrådet til de danske at sælge eller forpagte grund til en ny skole, og appel til landsregeringen i Kiel hjalp ikke; fra tysk side anførte man endog, at de stakkels børn, der kommer i dansk skole, bagefter vil have svært ved at få lærepladser. Det er altså, hvad man mener at være en handling i Kiel-aftalens ånd.

Hvis vi sammenligner denne de tyske myndigheders optræden i denne by (Frederiksstad) og de andre omtalte byer med, hvorledes de danske myndigheder optræder overfor de tyske i Nordslesvig, kan anføres, at da tyskerne i Åbenrå anmodede byrådet dér om at sælge dem en grund til skole, og da de ikke syntes om den først anviste grund, gik dette danske byråd med til at overlade dem en anden grund til rejsning af en tysk skole, skønt denne grund egentlig var reserveret til udvidelse af den danske statsskole.

2. Retten til at sende børn i danske skoler.

Men dernæst søger de tyske myndigheder på alle måder at bevæge forældrene til ikke at sende deres børn i danske skoler. Undertiden udtaler myndighederne ligefrem i begrundelsen, at det »af hensyn til børnenes fremtid er skadeligt at gå i dansk skole«. I et andet tilfælde nægtede myndighederne først en enlig moder ret til at sende sit barn i dansk skole, skønt hun også her havde forældremagten; men da hun senere flyttede til Hamborg, fik hun skolebestemmelsesretten, da der ingen dansk skole er i Hamborg.

Hvorledes mentaliteten i det hele taget er i skolespørgsmålet, ses deraf, at det undertiden ligefrem stemples som en forbrydelse at

sende sine børn i danske skoler, og at der er tilfælde, hvor sådanne børn har lidt overlast. I en egn udtalte tyske ligefrem, at dette måtte man kunne forudse, når danske dristede sig til at bygge en skole i denne egn. For denne forbrydelse må danske forældre ofte bløde ved at blive afskediget eller ved at blive nægtet den sociale hjælp som tyske i samme trange kår, alt i skarp modstrid med Kiel-erklæringen.

Finansministeriet i Kiel har i et cirkulære indskærpet, at børnetillæg *skal* nægtes specielt for børn, der er til videreuddannelse i Danmark. En mand, der søgte genansættelse ved en tysk statsinstitution, skulle i sin ansøgning oplyse, om hans børn går i dansk eller tysk skole, endskønt dette intet betyder for hans tjenesteydelser eller aflønningsforhold; og da det gjaldt hans eksistens, måtte han tage sit barn ud af den danske skole for at opnå stillingen.

Ovenfor blev eksempelvis nævnt tilfælde af forskellen mellem tyske og danske myndigheders optræden på *skoleområdet*. Generelt kan anføres, at landsregeringen i Kiel betaler 115 mark som tilskud til hver dansk elev om året, men 220 mark til hver tysk folkeskoleelev, medens derimod den danske stat hvert år udreder 355 kr. for hver elev i de tyske mindretalsskoler i Nordslesvig, og at den danske stat yder det tyske mindretal i Nordslesvig støtte til opførelse af nye tyske skolebygninger, medens de danske i Sydslesvig ingen støtte får hertil af staten.

Når det så som baggrund herfor ses, at de tyske myndigheder, som ovenfor påvist, i talrige tilfælde lægger så mange hindringer i vejen som muligt for bygning i det hele taget af nye danske skoler i Sydslesvig, bliver uretfærdigheden ganske særlig grel.

Også i *kirkespørgsmålet* lægges der de dansksindede Sydslesvigere hindringer i vejen. Medens Danmark har givet tyskerne i Nordslesvig en kirkeordning, som selv det tyske mindretals blad i Nordslesvig »Der Nordschleswiger« betegner som »en viis og kirkelig god afgørelse, der vidner om en samvittighedsfuld embedsførelse«, har kirkerne i de fleste tilfælde i Sydslesvig hidtil været lukket for de danske menigheder.

3. Foreningsfriheden og ytringsfriheden.

Gang på gang sker det, at dansksindede, der søger et statslån til at bygge et hus, en bevilling, en stilling e. l., får at vide, ofte underhånden, at de må melde sig ud af Sydslesvigsk Forening, hvis de vil opnå nævnte fordele. Ofte forsøger tyskerne endog direkte at købe danske til at udmelde sig af Sydslesvigsk Forening eller at købe børn bort fra

de danske skoler ved materielle fordele som stillinger, billige byggelån, varer og andet. Endvidere er det i flere tilfælde hændt, at danske ungdomsforeninger, idrætsforeninger o. l. ikke kan opnå adgang til en kommunes sportspladser, gymnastiksale o. l.

At udtale dansksindede meninger er meget farligt for vedkommendes økonomiske eksistens. Stillingsnægtelse, afskedigelse og boycotting er de hårde straffe, der truer den frimodige. En skoleembedsmand, der eenstemmig blev valgt af kredsdagen, blev nægtet stillingen af kultusministeren i Kiel på grund af hans danskvenlighed, og en sag om hans krav på erstatning for skade, han havde lidt under nazistytret, trak ud i 4½ år. – En sygehusinspektør blev valgt til lønnet rådmann i en by, men indenrigsministeriet nægtede at godkende dette valg på grund af danskvenligt sindelag. – En mand, der i flere år havde arbejdet for en kommune, blev afskediget på grund af hans danske sindelag o. s. v.

At de ovennævnte overgreb sker i klar strid med Kielerklæringen, har altså ikke hænnet de lokale tyske myndigheder i Sydslesvig. Det udtales endog undertiden i byråd ligefrem: »Vi anerkender ikke nogen Kiel-erklæring«. Et ejendommeligt indicium på mentaliteten er det f. eks. også, at et medlem af landdagen, der tilmed er flygtning, henstiller til vedkommende myndighed at fratage en tandlæge hans sygekassepraksis fordi han (landdagsmanden) mente, at tandlægen var dansksindet.

To af de groveste tyske krænkelser af danske sydslesvigeres yringsfrihed er sket i Meyersagen og Paysensagen. En dansksindet lærer, K. O. Meyer, blev i realiteten hindret i at fortsætte som privat skoleleder, idet den tyske minister tilbagekaldte den ham i henhold til loven bevilgede godkendelse, fordi han ved et møde skulle have udtalt sig imod Tysklands remilitarisering – hvad forøvrigt mangfoldige tyskere også har gjort – og mod de nye tyske demokratiske metoder i grænselandet. En dansksindet embedsmand i byen Slesvig, rådmann Paysen, blev indstillet til afskedigelse af denne bys tyske byrådsflertal (der kun er opnået ved flygtningenes stemmer), fordi han ved en dansk skoleindvielse havde udtalt sig for det danske kulturelle arbejde uanset grænseadskillelsen. Således truet på eksistensen måtte han underskrive en mundkurvserklæring.

I al denne åndelige undertrykkelse og økonomiske forfølgelse er der kun nogle få lyspunkter. Det er således sket i nogle tilfælde, at overgreb, som de ovenfor nævnte i grundkøbs- og forældreretssager, er

blevet underkendt ved domstolene eller af højere administrative myndigheder. Endvidere kan nævnes, at den tyske ministers ovenfor omtalte nægtelse af at godkende K. O. Meyer som skoleleder blev omstødt af Overforvaltningsretten i Lüneborg, hvis kendelse imidlertid af Kielregeringen igen er blevet appelleret til Forbundsforvaltningsdomstolen i Berlin. I denne forbindelse må det også nævnes, at da den slesvig-holstenske regering og landdag i en ny landdagsvalglov indsatte den berygtede 7^{1/2} pct.s klausul (som betingelse for, at et parti kunne opnå deltagelse i fordelingen af tillægsmandater i hele Slesvig-Holsten), blev denne klausul underkendt af forbundsforfatningsdomstolen i Karlsruhe som stridende imod Bonn-Forfatningen. Til gengæld søger man nu fra Kielregeringens side gennem en 5 pct.s klausul at udelukke den sydslesvigske danske befolkning fra at få normal repræsentation i landdagen i fremtiden. Da de danske androg om slettelse af denne 5 pct.s spørreklausuls anvendelse på et nationalt mindretal, blev det i april 1954 afvist af landdagen. Da man fra dansk side senere stillede forslag om at begrænse klausulens gyldighed til 5 pct. af stemmerne i det område, i hvilket man opstillede kandidater – altså til 5 pct. af de i Sydslesvig alene (eksklusive Holsten) afgivne stemmer – afvistes også dette forslag af landdagen. Forgæves indbragte Sydslesvigsk Vælgerforening spørgsmålet for Forbundsforfatningsdomstolen i Karlsruhe. Dommen gav desværre landsregeringen i Kiel medhold.¹

Under disse forhold står man ovenfor den meningsløse tilstand, som selv erkendes af det tyske mindretal i Nordslesvig, at i et land som Danmark med 4,3 millioner indbyggere giver ca. 9.000 stemmer et tysk mandat i folketinget, medens mere end det firdobbelte antal danske stemmer i et land som Slesvig-Holsten med 2,4 millioner indbyggere slet ikke giver nogen repræsentation i landdagen.

Det må i det hele og store siges, at i det relativt største antal tilfælde er de ovenfor nævnte overgreb og forfølgelser desværre foregået under former, der vanskelig kan bekæmpes ad retslig vej og har haft deres fulde skadelige virkning til svækkelse af danskheden, formindskelse af de danske vælgerstemmers og danske skolebørns antal o. l. Ganske særlig må her erindres, at det mest effektive våben i praksis: den erhvervsmæssige og administrative boycotting af dansksindede, hvor henrettelsen ofte foregår i stilhed, i reglen ikke kan modvirkes ved rettens midler.

¹ Se iøvrigt den udmærkede redegørelse af generalsekretær *Frants Thygesen* i »Flensborg Avis« i kronikker den 26. og 27. august 1954.

Alle de ovennævnte tilfælde af overgreb og forfølgelser, og mange flere, er indgående dokumenteret i officielle aktstykker, navnlig i det omfattende aktstykke, der af Sydslesvigsk Forening er tilstillet den tyske forbundspræsident.

De preussiske flygtningemasser i Sydslesvig. Storstilets kolonisation med disse for at kvæle danskheden.

Den største fare for danskheden i Sydslesvig er disse flygtningemasser. Af det samlede befolkningstal i Sydslesvig, ca. 550.000, er der stadig blevet tilbage ca. 150.000 flygtninge overfor ca. 370.000 hjemmehørende. Hverken rigsregeringen i Bonn eller landsregeringen for Slesvig-Holsten har taget nogetsomhelst hensyn til den danske regerings og rigsdags krav om flygtningenes fjernelse fra Sydslesvig. Den tyske regering, både den centrale og lokale, arbejder tværtimod bevidst og planmæssig for at få så mange af disse preussiske flygtningemasser fast bosat i Sydslesvig for dermed at overvælde og kvæle danskheden. Flygtningene begunstiges på alle måder. De får af staten særlig billige lån til etablering som erhvervsdrivende; de begunstiges ved ledige lejligheder; et stort antal flygtninge ansættes i den offentlige administration; landmænd får i vidt omfang fritagelse for indkomstskat og arveafgift, hvis de vil forpagte eller sælge gården til flygtninge; gårde er også blevet fritaget for visse afgifter, fordi en flygtning giftede sig med den kvinde, der ejede gården o. s. v. På mange måder sker der således ved myndighedernes hjælp en infiltration af flygtningene i den indfødte befolkning. Yderligere kan tilføjes, at man ofte flytter flygtninge i stort antal til en del kommuner for at formindske det danske flertal i disse kommuner; og det sker ved store pengemidler fra Bonn.

Mest katastrofal for danskheden er dog den tyske regerings *systematiske bosættelse af flygtninge ved storstilede udstykningsplaner*. Rigsregeringen i Bonn og forbundsdagen dør støtter den slesvig-holstenske regering med mægtige millionbeløb til disse kolonisationsplaner; man kender øjensynligt i regeringskredse i Bonn intet til den danske regerings og rigsdags krav om flygtningenes fjernelse.

I første omgang hed det, at regeringen vil beslaglægge 38.000 hektarer i områderne nærmest grænsen til oprettelse af 2430 nye landbrug og 4412 nye landarbejderboliger med ialt 30.000 nye beboere, hvoraf mindst $\frac{3}{4}$ flygtninge. Selvom dette program foreløbig er begrænset til henholdsvis 1350 nye gårde og husmandsbrug og 500 landarbejderboliger, hvortil landbrugsministeriet i Bonn har bevilget 220 millioner

D-mark, er det stadig en meget væsentlig og for danskheden truende indsats, i første række i 22 kommuner lige syd for grænsen. Naturligvis siges det officielt, at der også skal kunne tildeles hjemmehørende en del af de nye brug; men det skal være pålidelige tyskere, og, hvad der er det vigtigste, langt den overvejende del af de nye beboere skal være flygtninge. Dernæst lægger regeringen i Kiel ikke skjul på, at disse, overvejende preussiske flygtninge, skal bosættes i et bredt *bælte syd for den dansk-tyske grænse*. Dette er så meget mere påfaldende, bl. a. fordi der i disse egne ikke findes godser eller i det hele taget større arealer egnede til udstykning.

Hermed træder den *nationalpolitiske hensigt* tydeligt frem. Denne storstilede preussiske bosættelse i det gamle danske land er det mest effektive forsøg, der hidtil er organiseret for at kvæle danskheden i Sydslesvig.

Det mest nedslående træk ved flygtningemassernes forbliven i Sydslesvig er, at mange af de hjemmehørende danske må *udvandre*. Den overbefolkning, som de tilbageblevne 150.000 flygtninge har skabt i Sydslesvig, hvor der som nævnt i forvejen er en hjemmehørende befolkning på 370.000, har skabt en stor arbejdsløshed og erhvervskonkurrence; og da flygtningenes indlemmelse i erhvervslivet, både som selvstændige næringsdrivende i byerne, som landbrugere på landet og som arbejdere og funktionærer begge steder fremmes gennem den tyske administration og lovgivning, som ovenfor vist, er det overvejende de hjemmehørende og naturligvis ganske særlig de hjemmehørende danske, der må udvandre. Der afmeldes årlig af den danske politiske forening mange medlemmer på grund af bortvandring fra Sydslesvig, og desværre ganske særlig blandt de unge danske. Ialt er der sikkert i årene 1948–54 udvandret adskillige tusinde danske fra Sydslesvig. En del danske udvandrer til Danmark og Sverrig, men en større del til Canada, Sydafrika og Australien. Der sker altså det samme, som der skete under tvangsfortyskningen i tiden 1864–1918 i hele Slesvig, hvor der udvandrede 60.000 danske, særlig til U. S. A. Lovgivningen og administrationens praksis presser de hjemmehørende bort og opfordrer flygtningene til at bosætte sig, navnlig ved økonomiske midler.

Efter ovennævnte kendsgerninger vil det indses, hvorfor medlems-tallet i de danske foreninger som anført i de senere år er sunket betydeligt, og hvorfor antallet af børn, der søger danske skoler, er formindsket. Flere tusinde danske må forlade Sydslesvig på grund af arbejdsløshed og håbløse fremtidsudsigter. Hvorledes flygtningene be-

gunstiges også boligmæssigt og danske trænges ud, ses blot eksempelvis af, at i Harreslev kommune er af 98 i 1951 ny opførte boliger 24 tildelt flygtningene fra kommunen, og 72 er tildelt tilflyttere fra andre kommuner, hovedsagelig flygtninge.

På baggrund af den virkelighed, der i det foregående er dokumenteret: forfølgelsen af danske gennem det mægtige tyske embedsapparat på mangfoldige måder, den effektive boycotting i stillinger og erhverv, knægtelsen af ytrings- og foreningsfriheden med trusler på eksistensen, den enorme arbejdsløshed, den ensidige anvendelse af offentlige kreditter til fordel for tysksindede, fortrængninger af de danske af de overmægtige flygtningemasser og dermed følgende udvandring – må de danske partier i folketinget forstå, at tilbagegangen i årene 1949–1954 i de danske foreningers medlemstal, i vælgerstemmer og i tallet af danske skolebørn i Sydslesvig for den væsentligste del ikke beror på konjunktur, forskellen mellem »uægte« og ægte danskhed; og de samme partier må forstå, hvilken skæbnesvanger fejl man fra dansk side begik, da man i 1946 undlod at give et klart svar på det engelske tilbud, og man istedetfor Sydslesvigs frigørelse fra Tyskland eller ialtfald et statsretligt sikret selvstyre for Sydslesvig, opstillede de illusoriske krav om Sydslesvigs blot administrative adskillelse fra Holsten og flygtningenes fjernelse, krav, som ved den statsretlige sammenslutning af Sydslesvig og Holsten og flygtningemassernes forbliven har vist sig at være fuldstændig uden bund i virkeligheden.

Folketinget må nu også forstå, at under de hårde kår, der bydes de danske i Sydslesvig, er det ikke nok, at folketinget bevilger store årlige millionbeløb til danske skoler, biblioteker o.l. i Sydslesvig. Overfor den tyske forfølgelse og undertrykkelse af danskheden, den systematiske begunstiggelse af flygtningemasserne, den omfattende kolonisation med disse på landet, må den danske regering og folketinget nu, omend i sidste øjeblik, samle sig om en bevidst, fast og nøgtern holdning med opgivelse af alle urealistiske drømme og upraktiske forslag, som den hidtidige danske sydslesvigspolitik har været ledet af.

Hvad nu?

For det første må man nu fra den danske statsledelses side se situationen ganske nøgternt i øjnene. Man skal ikke vente sig noget af den lokale slesvig-holstenske regering; hvorledes Kiel-erklæringen ved mange lejligheder faktisk håndhæves, er ovenfor i enkeltheder bevist af hårde kendsgerninger. Men man skal heller ikke gøre sig nogen illusioner om, at den danske regering gennem den tyske centralrege-

ring i Bonn kan opnå nogen effektiv beskyttelse af de danske i Syd-slesvig. For det første spiller flygtningemasserne en stor rolle for denne regering ved valgene til forbundsdagen. Og under socialdemokraternes pres er Adenauers regering nødt til at tage et større og større hensyn til flygtningestemmerne. Men først må man erkende, at situationen nu ligger helt anderledes end under det hensovede folkeforbund. Dette forsøgte at skabe beskyttelse for de nationale mindretal indenfor de enkelte landes grænser gennem et system, hvorved en række fundamentale rettigheder stilledes under folkeforbundets garanti. Men i 30'erne brød dette system sammen. Det viste sig praktisk uigennemførligt; og efter den anden verdenskrig er tendensen gået i en helt anden retning, nemlig: at søge disse problemer løst gennem: omflytninger, indlemmelser i en stat efter folkeafstemning eller uden denne, lokale autonomiordninger o. l.

Man skal ikke generalisere, allermindst når det gælder en hel nations egenskaber. Man skal derfor heller ikke generalisere fra Preussere til Bayrere, Rhinlændere, Hannoveranere o. l., og heller ikke til alle Preussere. Man træffer ofte blandt tyskere ideelt tænkende mennesker, der ikke forstår den preussiske magt- og voldspolitik.

Man skal imidlertid ikke hengive sig til den illusion, at disse ideelt tænkende tyskere betyder synderligt i praktisk politik. Dertil er de for få. Som følge af de ovenfor nævnte faktiske magtforhold er det helt andre faktorer, der bestemmer den tyske centralregerings holdning. Med valgloven af 1953 har *flygtningepartiet* nu en stærk position i forbundsdagen. Ved forbundsvalget den 6. september 1953 fik flygtningepartiet ikke mindre en 1.614.000 stemmer og 27 mandater i den nye forbundsdag. Her vil flygtningenes repræsentanter veje stærkt. De er nu endog repræsenteret i Bonn-regeringen. Og selvom der ad åre kom en anden regering i Bonn, f. eks. en socialdemokratisk, ville det næppe ændre forholdet afgørende. En hvilkensomhelst tysk regering vil være nødt til at tage vidtgående hensyn til flygtningepartiets stemmer.

Men dertil kommer det betænkelige, at selv blandt fint tænkende mennesker i Bonn-regeringen mærker man en besynderlig mangel på forståelse af det dansk-slesvigske spørgsmål. Den tyske forbundskansler, dr. *Adenauer*, har således udtalt som sin opfattelse, at »de vidtgående kulturelle særrettigheder, det danske mindretal er i besiddelse af, udelukker enhver nødvendighed for at tage grænsespørgsmålet op, og at forbundsregeringen vil anse det som et misbrug af disse rettigheder, hvis det danske mindretal benyttede dem til at skabe en situa-

tion, som ville forberede, at grænsespørgsmålet på et senere tidspunkt blev taget op«.

Adenauer er efter alt at dømmes en højt kultiveret og kundskabsrig mand. Men når selv en mand som han – der vil betragtes som en af de mest fremtrædende forkæmpere for den »europæiske« tanke – kan vise en så fundamental mangel på forståelse af selvbestemmelsesretsprincippet, som det hævdes af de dansksindede sydslesvigere, vil man indse, at der intet er at vente sig af inødekommehed over for danske synspunkter hos den tyske centralregering i Bonn. Men dertil kommer, som nævnt, at *selvom* enkelte af denne regerings mænd havde forståelse af det sydslesvigske spørgsmål, ville den magtpolitiske situation, navnlig hensynet til flygtningepartiet, hindre en sådan forståelse her, såvelsom hos den slesvig-holstenske regering i Kiel. Og tysk styre i Slesvig i snart 100 år, fra 1864 til nu, viser, at den tyske herskermentalitet ikke har forandret sig.

Hvis der altså reelt skal opnås noget for de danske i Sydslesvig, må enhver tosidet forhandling herom, være sig med centralregeringen i Bonn eller landsregeringen i Kiel, anses for hensigtsløs. Skal der endnu nås noget *praktisk resultat*, må det ske *gennem de vestallierede magter under forhandlingen om den endelig fredsordning med Tyskland*. Danmark hører jo selv til de allierede magter og deltager sammen med de andre allierede i den militære besættelse af Tyskland, og det må derfor have et naturligt krav på at blive hørt ved fredstraktatens behandling af grænsespørgsmålene. Og dette har de allierede magter da også *lovet* den danske regering.

Men inden forhandlingerne om fredstraktaten med Tyskland begynder, må den danske regering og folketinget nøgternt gøre sig klart, hvad den endnu har *praktisk mulighed* for at opnå for Sydslesvig, og hvilke muligheder der desværre nu må anses for håbløse. Man må indse, at situationen i 1946 og de den gang værende chancer for en tilfredsstillende løsning af det sydslesvigske spørgsmål nu er forpasset. En folkeafstemning nu – efter 8 års forløb – og derpå følgende eventuelle indlemmelse af Sydslesvig eller forholdsmæssige dele deraf i Danmark ligger nu udenfor de praktisk politiske muligheder. Ligeså håbløst er et forsøg på at få indført i den tyske fredstraktat effektive bestemmelser til sikring af kulturelle og politiske frihedsrettigheder for den sydslesvigske befolkning. Vi har snart et hundredårs erfaringer, fra 1864 til nu, for, at man fra tysk side ikke går med til at indfri løfter eller erklæringer om frihedsrettigheder. Pragerfredstraktatens § 5 (1866) brød Tyskland i 1878: ikke-angrebspagten mellem Danmark

og Tyskland i 1939 brød den tyske regering den 9. april 1940; og Kiel-erklæringen har den tyske regering og myndigheder i Sydslesvig som ovenfor vist heller ikke holdt.

Al praktisk erfaring i Slesvig i 1864–1955, både under det tyske kejserdømme, under Weimar-republikken, under Nazistytet og under det nye styre efter 1945 viser da, at det ville være naivt at tro, at der under et *uindskrænket* tysk styre kan blive nogen virkelig kulturel eller politisk frihed for befolkningen i Sydslesvig. Andre nationer som Fransk-mænd, Tjekker og Polakker har gjort ganske de samme erfaringer som danske.

Skal der derfor nu nås et praktisk resultat, siger alle vore hidtidige erfaringer, at der ved den kommende fredsordning med Tyskland må indføres et vist gennem denne ordning sikret *lokalt selvstyre* for denne landsdel. *Alle den danske regerings og folketingets fællesvedtagelser og noter i 1946–49 har jo – trods anden uenighed – bestandig krævet Sydslesvigs selvforvaltning.* Men spørgsmålet er: Hvilken form for selvstyre er på det nuværende tidspunkt mulig?

Man må sikkert nøgternt erkende, at det må betragtes som givet, at England og U. S. A., der – i modsætning til situationen i 1946 – nu er stærkt opsat på at få Tyskland med i koalitionen om forsvaret mod øst, ikke vil gå med til en ordning, hvorved Tyskland mistede overhøjheden over Sydslesvig.

Hvad derimod nu efter nøgtern overvejelse alene kan tænkes som en praktisk gennemførlig ordning, er den følgende begrænsede:

Den danske regering må for det første under forhandlingerne om de allieredes kommende fredstraktat med Tyskland stille sine krav *i nøje overensstemmelse med de af den danske rigsdags flertal vedtagne beslutninger* – men *praktisk formet* – da man sikkert ikke kan vente sig nogen ændring i disse fra det nuværende folketings side. Disse beslutninger stiller som nævnt kun 3 krav: 1) Sydslesvigs administrative adskillelse fra Holsten, 2) de tyske flygtninges fjernelse fra Sydslesvig og en vis 3) selvbestemmelsesret for Sydslesvigs befolkning, men vel at mærke kun, hvis den dansksindede befolkning selv rejser kravet, om længere eller kortere tid.

Sydslesvig må altså forblive under den tyske stat, under dennes suverænitæt, altså under denne stats fælles lovgivnings-, told-, mønt- og forsvarsordning.

Det eneste, den danske regering efter de nævnte rigsdagsbeslutninger af hensyn til den sydslesvigske befolkning kan kræve, er en ordning, hvorefter Sydslesvig indenfor tysk område 1) får et vist *lokalt*

statsretligt selvstyre, og hvorefter der 2) finder en effektiv flytning af størstedelen af flygtningene sted. Disse bestemmelser 1) og 2) må altså søges optaget i *fredsordningen* med Tyskland; og i den må endelig 3) også søges optaget en bestemmelse – i overensstemmelse med den danske rigsdags krav – om på selvbestemmelsesrettens grund at sikre de danske i Sydslesvig en fri demokratisk udvikling. Man må naturligvis indse, at de storpolitiske forhold i øjeblikket er vanskelige; men Tyskland har jo selv et tilsvarende problem, nemlig i *Saar*.

Det danske folk har hidtil på grund af indre partipolitiske stridigheder om det sydslesvigske spørgsmål ikke kunnet enes om at udnytte chancerne for effektivt at beskytte danskheden i Sydslesvig. Det må derfor bære sin del af ansvaret for den nuværende tingenes tilstand og de hårde livsvilkår, udvandring m. m., som den medfører. Men nu skulle der ikke længere kunne opstå partipolitiske stridigheder i Danmark om at beskytte de danske sydslesvigere på nævnte stærkt begrænsede område, ti de ovenfor fremhævede krav er alle i nøje overensstemmelse med den danske rigsdags beslutninger og udtalelser, sidste gang fremhævet så sent som i den danske regerings skrivelse af 8. september 1950.

Som grundlag for disse krav må den danske regering, til beskyttelse for de danske i Sydslesvig, overgive de allierede den ovenfor i enkeltheder ved aktstykker dokumenterede fremstilling af hele det tyske styre fra 1945 til nu og fremhæve, at de 3 ovennævnte krav gang på gang i de efter 1945 forløbne år er blevet rejst overfor Danmarks allierede af den danske regering og rigsdag¹.

Vesttyskland vil nu snart få suveræniteten over hele sit territorium. Vestmagterne har jo imidlertid som nævnt lovet den danske regering – idet Danmark hører til de allierede magter og deltager i besættelsen af Vesttyskland – at Danmark skal blive hørt i det sydslesvigske spørgsmål på den endelige fredsordning med Vesttyskland.

Her har den danske regering *en sidste chance*, som må udnyttes klogt, behersket og nøgternt. Man må opgive alle naive forhåbninger om en virksom sikring af de danske sydslesvigeres frihedsrettigheder, flygtningenes fjernelse o. l., når Sydslesvig forbliver under uindskræn-

¹ Det er ikke tilstrækkeligt at henvise til konventionen i Rom af 4. november 1950 om the protection of Human Rights and fundamental freedoms, der er tiltrådt af både Danmark og den tyske forbundsrepublik, og som i § 14 sikrer en befolkning personlig og åndelig frihed uden hensyn til national oprindelse, politisk overbevisning eller tilhørighed til et nationalt mindretal. Men der er ingen garanti for, at dette system skulle indebære større effektivitet end det under folkeforbundet eksisterende. Om denne konvention bliver en reel faktor i mindretalsrettens udvikling, kan kun fremtiden vise.

ket tysk styre, og indse, at den eneste praktisk farbare vej til effektiv beskyttelse af danskheden i Sydslesvig er et traktatligt sikret lokalt selvstyre.

Hvis et vist lokalt selvstyre for Sydslesvig ikke gennemføres, og størstedelen af flygtningene ikke fjernes, må Danmark være klar over, at i så fald vil efterhånden hele *nationalitetsgrundlaget i Sydslesvig blive forfalsket ved størstedelen af flygtningemassernes forbliven og fortrængning af de danske*, at disse dels vil blive tvunget til fortsat *udvandring* og dels ved undertrykkelsen af deres frihed, ved erhvervs-mæssig og administrativ boycotting blive nødsaget til, idet de trues på eksistensen, at opgive eller svækkes i kampen.

Tør det danske folketing og dermed det danske folk nu påtage sig *ansvaret* herfor og derved måske *for danskhedens afgørende svækkelse ved at svigte vore landsmænd og ved ikke i det sidste øjeblik at have gjort det yderste for at hjælpe dem?*

Mange danske er ligegyldige overfor det sydslesvigske spørgsmål – altfor mange desværre, fordi de mener, at de ikke behøver at bekymre sig om deres landsmænds skæbne –; de selv har jo deres på det tørre i tryk frihed. Men de glemmer, at *et folks skæbne uløselig er forbundet med hver enkelt landsmands skæbne*. Og opgives forsvaret et sted, nærmer fjenden sig den næste bastion – næste gang bliver det nord for grænsen – og det første, men sikre skridt på selvopgivelsens vej er taget.

De danske regeringer og den danske rigsdags holdning i det sydslesvigske spørgsmål siden 1945 har hidtil været præget af forsagthed, forvirring og mangel på fast praktisk håndslag; og derved har de, som påvist, trods deres velmenende hensigter intet opnået for effektivt at beskytte de danske i Sydslesvig på de mest fundamentale punkter. Nu har vi et nyt folketing. Vil dette og den nye regering fortsætte med denne katastrofale forsømmelse og gøre det sidste og uoprettelige fejl-greb ved atter at forsømme en *chance*, den uigenkaldelig *sidste*, der er til at beskytte vore landsmænd syd for grænsen? *Vigtigst af alt* er her *flygtningemassernes forbliven i Sydslesvig*. Nok så mange danske millionbevillinger til kulturelle formål i Sydslesvig vil ikke kunne standse denne tyske stormflod.

Ovenstående redegørelse (s. 41–71), som blev udgivet som et særligt skrift (i 35.000 eksemplarer) og som ved Sydslesvigsk Udvalgs initiativ blev oversat til engelsk og fransk, sendte jeg i 1955 til regeringens og folketingets medlemmer, *inden* de traf den endelige afgørelse, om Danmark skulle anerkende Tysklands suverænitet og oprustning (ved at

ratificere Paris-aftalerne). Jeg opfordrede på grundlag af erfaringerne i denne redegørelse indtrængende regering og folketing til at kræve som betingelse for denne anerkendelse fjernelsen af størstedelen af de preussiske flygtninge og et vist statsretligt sikret lokalt selvstyre for Sydslesvig, *da* vore medallierede havde lovet, at den danske stat skulle blive hørt i denne sag inden den endelige fredsordning, og *da* disse krav gentagne gange var højtideligt blevet fremhævet af den danske regering og rigsdag i årene efter 1945. Men folketingets flertal svigtede også denne gang Sydslesvigerne og forsømte også denne chance for at styrke vor nation. Dette folketingsflertal kan ikke undskylde sig med, at det bevilger flere millioner til danske skoler, biblioteker o. l. i Sydslesvig, ti hvad hjælper disse millioner, når flygtningemasserne og deres bosættelse vil gøre denne støtte illusorisk og kvæle danskheden i Sydslesvig eller svække den i grunden. Heri vil den Bonn-erklæring, som var alt, hvad folketinget og regeringen opnåede, intet ændre, lige så lidt som Kiel-erklæringen. Bonn-erklæringen gik udenom de mest fundamentale spørgsmål, Sydslesvigs selvstyre og flygtningemassernes fjernelse, som den danske regering og rigsdag gang på gang havde lovet Sydslesvigs danske. Folketingets flertal har ved hele sin svage holdning påtaget sig *ansvaret* for, at *danskheden i Sydslesvig nu svækkes fundamentalt i sin nationale frihedskamp*.

Men til syvende og sidst er det naturligvis *det danske folk*, hvis flertal vælger folketing og regering, som har *ansvaret* her. Dette folk har vist sig som et svagt og for deres sydslesvigske landsmænds skæbne uinteresseret og sløvt folk. Slesvigholsteneren Olshausen sagde i 1848, da han virkede for oprøret mod Danmark, at for Danmark behøvede man ikke at frygte, da de danske bl. a. var et »dorsk og usammenhængende folk«. Ingen vil være enig med denne mand i, at det danske folk i almindelighed er dorsk. Tværtimod har vort folk, både i økonomisk og åndeligt liv, vist sig som et overordentlig vågent, energisk og initiativrigt folk. Derimod må man desværre, hvis vi vil være selvkritiske, erkende, at i *national* henseende har det danske folk, efter i 1848–50 og 1864 at have lidt af selvovervurdering, i 1920 og 1945–55 har vist en skæbnesvanger sløvhed overfor danskhedens sag i Sydslesvig, og at det tillige har været et »usammenhængende folk«, d. v. s. et i partistridigheder splittet folk; og denne splittelse er årsagen til den danske stats slappe og ukloge holdning i det sydslesvigske spørgsmål i 1945–55. Det danske folk skal derfor vide, at det i disse år ved sin manglende interesse, sin sløvhed og splittelse i vor vigtigste nationale sag har vist et politisk forfald, en svigten af de danske i Sydslesvig og derved af nordisk kulturs forpost mod syd.

KAPITEL 5

ET NORDISK KULTURSPROG I FORFALD

I nutidens overfladiske offentlige debat tages ordene: *udvikling* og *fremskridt* som udtryk for det samme. Men menneskehedens historiske erfaringer gennem årtusinder viser, at »udvikling« kan føre ikke blot til en højnelse af mennesketypen, til dennes bevægelse opad til et højere kulturtrin, men lige så vel til en åndelig og moralsk nedgang, til opløsning og folkets forfald. De mægtige asiatiske kulturriger i oldtiden: Assyrien, Babylonien, Ægypten og Persien viste i lang tid under fremragende herskere en udvikling, der på mange kulturområder betegnede en betydelig opgang, teknisk, samfundsmæssigt, videnskabeligt og kunstnerisk. Men efter århundreders, ja årtusinders fremgang hos disse folk, indtrådte en stagnation, en stivnen i overleverede former, en opløsning, et åndelig og moralsk forfald, så at visse vældige riger tilsidst bukkede under for et mindre, men på ny frisk udvikling rigt folk, grækerne, for i en senere tid at blive opslugt af det romerske verdensrige. Dette viste som bekendt også gennem mange århundreder en udvikling, der betød en mægtig fremgang på en række tekniske, samfundsmæssige, videnskabelige og kunstneriske områder, men endte tilsidst i en udvikling, der overalt betød en svækkelse, opløsning og forfald, der tilsidst førte til dette vældige verdensriges undergang.

Derfor skal vi, som foran i kapitel 3 fremhævet, ikke være sikre på, at den omfattende tekniske, videnskabelige og anden kulturelle fremgang, som udviklingen allerede nu gennem mange århundreder har medført i Europa og derfra er blevet overført til de andre verdensdele, skal fortsætte til en højere og højere kulturstandard, og at denne udvikling ikke i den kommende tid kan blive til en åndelig og moralsk nedgang og opløsning. Der viser sig allerede hist og her tegn, som på litteraturens, kunstens, videnskabens og den almene åndskulturs område betænkeligt tyder på nedgang, sjælelig proletarisering og moralsk opløsning.

Her skal nævnes et bestemt, konkret eksempel til bevis på en betænkelig åndelig nedgang.

Sproget er et af et folks vigtigste kulturelementer. Hvis et folk i forvejen besidder et kulturelt højtstående, gennem århundreder åndeligt stærkt udviklet, fint udformet sprog, er enhver forfladigelse, banalisering og åndelig proletarisering af sproget et betænkeligt tegn på nedgang i kultur. Det besynderlige er her, at et kulturelt så højtstående og frihedselskende nordisk folk som det norske i dette århundrede – ikke ved åndens magt men ved ydre politisk magt – mere og mere har ladet sig tvinge til at lade sit fine, gamle, gennem århundreder udviklede rigssprog og en parallelt dermed eksisterende smuk dialekt, landsmålet, svække, forringe og banalisere af en mellemting af disse sprog, en skifting, som hverken har rigssprogets eller landsmålet skønhed eller finhed, og som er en plage, ikke mindst for den opvoksende ungdom – der på den måde påtvinges 3 sprog – der har ført til sproglig opløsning og forvirring.

Også i Danmark er der både et rigsmål og et landsmål, det jyske, der er ligeså kernefuldt og smukt som det norske landsmål, der ligesom dette er en generalnævner for sproget hos en meget stor del af landets befolkning, og som har en skøn litteratur (Blicher, Jeppe Aakjær o. l.). Det skyldes nærmest en tilfældighed, at jysk og ikke sjællandsk blev rigsmålet, nemlig den omstændighed, at den første oversættelse af bibelen blev skrevet af en sjællænder. Men skønt vort jyske landsmål faktisk gennem et årtusind har været talt i hovedlandet, er der dog ingen, der nu drømmer om at ville lave en mærkelig mellemting af det danske rigsmål og det jyske landsmål. Vi holder rigsmål for sig og jysk for sig. Det naturligste ville derfor også i Norge være, at man holdt både rigsmålet og landsmålet i hævd, men overlod det norske folk frit at vælge som dagligt sprog det sprog, det ønskede, hvilket for langt det største flertal i Norge er rigsmålet, men fastholdt landsmålet som et litterært ejendommeligt sprog, der ligesom det jyske kan have sin særlige litteratur. Men denne frihed har politikerne berøvet det norske folk, og da de ikke kan tvinge dette til at antage landsmålet til rigssprog, vil de med vold og magt tvinge det norske folk til at lære en uskøn, sprogkulturelt lav og banal blanding af rigsmålet og landsmålet.

A.

Der råder, som nævnt, i Norge i den nuværende tid en betydelig sprogforvirring. Store dele af det norske folk lider stærkt herunder; navnlig går det ud over skolebørnene, der i mange områder påtvinges et sprog, der ikke er naturligt for dem; og i de højere skoler belemres

eleverne med det store arbejde og besvær obligatorisk at skulle lære og skrive stil på forskellige norske sprog.

Så besynderlige forhold i et ellers så frihedselskende folk som det norske vil danske og svenske kun kunne forstå, hvis man sætter sig ind i den mærkelige historiske sprogudvikling, der har fundet sted i de sidste 100 år i Norge, og som er blevet særlig forkvaklet i nyeste tid ved norsk *politiks* oven berørte indblanding i dette spørgsmål, der burde være rent *åndeligt*.

Til nærmere forståelse af den norske sprogsituation i den nuværende tid må det først fremhæves, at der i Norge idag, som nævnt, råder ikke mindre end 3 forskellige sprog, nemlig: 1. Rigsmålet, 2. Landsmålet og 3. Samnorsk (nynorsk)¹.

1. *Rigsmålet*. Dette er i meget vidt omfang et fælles norsk-dansk sprog; det har i det væsentlige samme grammatik og ord-forbindelser i det hele som dansk; og mangfoldige ord er også fælles. Det ville imidlertid være *urigtigt* at kalde rigsmålet *dansk*. Det har vel udviklet sig efter de samme linjer som dansk under den 400-årige union mellem Danmark og Norge; men, som den store norske sprogvidenskabsmand, professor *Didrik Arup Seip*, med rette har fremhævet, har dette sprog hele tiden været *norsk*, hvorfor man også allerede i det 18. århundrede talte om det norske sprog ved siden af det danske; og der var ingen, der den gang, hverken hos de norske og danske forfattere eller i embedskredse, tog anstød af, at man også kaldte dette rigsmål *norsk*. Det havde 1) en vidt forskellig *udtale* fra den danske form, og 2) havde det og fik, navnlig i det 19. århundrede, en række *særlig norske ord*. Dette kender vi jo fra eventyrfortællerne *Asbjørnsen* og *Moe*, og de store norske digtere, *Wergeland*, *Bjørnson*, *Ibsen*, *Jonas Lie*, *Kielland*, *Hamsun* o. a., der, skønt de var tilhængere af at bevare sprogfællesskabet med Danmark, anvendte en række særlig norske ord. Eksempelvis skal blot nævnes: »grej«, »tungvindt«, i nyeste tid »fly« o. l. Adskillige af disse norske ord er forøvrig ofte blevet optaget af flere danske forfattere og dagblade; og det er meget naturligt, thi vi har i det danske sprog ikke så godt dækkende ord som grej, fly, tungvindt o. l. Vi bør da helt tage disse til os som en gavnlig fornyelse og gå videre i denne retning, ligesom vi naturligvis

¹ Udviklingen ovenfor side 73–90 er offentliggjort i Tidsskrift for Retsvidenskab 1939 side 267 ff, i det norske tidsskrift: »Ordet«, 1953 nr. 1, og i det norske dagblad: »Aftenposten«, 11, 12 og 13 aug. 1954.

også bør tage til os gode svenske ord, hvor vi ikke har lige så godt dækkende danske ord.

2. *Landsmålet*. Dette sprog er et kunstprodukt, som den fremragende norske sprogforsker, *Ivar Aasen*, omkring midten af det 19. århundrede med stor dygtighed skabte, væsentlig på grundlag af en række dialekter fra *vestlandet* i Norge (og tildels fra bjergdistrikter i østlandet). Det var sikkert ikke Ivar Aasens mening, at dette landsmål skulle fortrænge rigsmålet. Han fremhæver nemlig et sted: »Her er plads nok til et nyt hus jævnsides med det gamle«. Men han mente – med rette – at der i det vestlandske bondemål lå en værdifuld sproglig kulturskat, som hidtil var tilsidesat. Dette var så meget mere rigtigt, som rigsmålet var mere beslægtet med *sproget* i den overvejende del af *østlandet*, der var dansk nærmere og derfor lettere kunne sammensmeltes med dansk.

Vi kender som nævnt et ganske tilsvarende sprogfænomen i Danmark, nemlig rigsmålet og jysk. Jævnsides med *Ivar Aasens* bestræbelser opstod der da også, fra midten af det 19. århundrede og senere, en række danske forfattere, der bragte det jyske mål frem af forglemmelsen, som *Blicher*, *Jeppe Aakjær* o. lign. Men ligesom Ivar Aasen tænkte heller ikke disse forfattere på, at det nu gennem 400 år hævdevundne rigssprog skulle erstattes af målet i den i sproglig henseende forsømte landsdel, Jylland.

Hvis rigsmålet og landsmålet nu i Norge havde fået lov til at udvikle sig *ganske frit*, side om side, ville der i dette land være sket en ganske harmonisk og fredelig sprogudvikling, hvor forfatterne skrev på rigsmål eller på landsmål, hvor den værdifulde sprogskat i dette sidste var blevet bevaret, uden at skade det fælles rigsmål – altså ligesom i Danmark rigssprog og jydsk – og hvor både det norske rigsmål og det svenske og danske sprog kunne have fået en vis fornyelse fra landsmålet med særlig norske *ord*, som det hidtil var sket i det 19. århundrede, i fred og ro, uden bitre kampe.

Da skete der imidlertid i slutningen af det 19. århundrede og det 20. århundrede det for sprogudviklingen i Norge skæbnesvangre, at i dette *rent åndelige* anliggende, som bedst trives i *frihed*, blandede *politikken* og dermed *statsmagten* sig ind, med sin *tvang*.

3. *Samnorsk* (nynorsk). Mange tilhængere af landsmålet var nemlig ikke tilfreds med den for landsmålet hidtil rådende naturlige og mere beskedne stilling, som kunne opnås ved *frihed* i den sproglige udvik-

ling, ti de vidste meget vel, at *langt den største del* af det norske folk, hvis det skulle vælge *frit*, ubetinget ville vælge rigsmålet som deres sprog, både i skrift og tale. – Endnu så sent som i skoleåret 1935–36 fik 296,000 børn i folkeskolen deres undervisning på rigsmål og kun 73,500, altså kun $\frac{1}{5}$ på landsmål; af soldaterne valgte 85 pct. instruktionsbogen på rigsmål og 15 pct. på landsmål; og 90 pct. af dagbladene udkom på rigsmål, kun 10 pct. på landsmål. Endnu i 1954 har kun noget under $\frac{1}{3}$ af skolebørnene landsmålet til skolesprog.

Grunden hertil er naturligvis, at medens rigsmålet er naturligt sprog, blevet til gennem en langsom, 400-årig udvikling, hvor både østnorske, danske, men også fremmede ord fra store europæiske kultursprog er smeltet organisk sammen, er landsmålet et kunstigt født sprog, uden rod i sproget hos flertallet af folket.

Det lykkedes imidlertid de landsmålstilhængere, der ville gennemtvunge landsmålet, at få indflydelse på store dele af politikerne i stortinget (navnlig hos de tilvenstre stående partier) og efterhånden at få gennemtvunget retskrivningsreformer, hvorved landsmålet blev særlig begunstiget, navnlig i 1896, 1917 og 1938. At bønderne i 1886 officielt fik fuld ret til at skrive og tale landsmål, hvis de ønskede det, er naturligvis ganske i sin orden. Men i 1896 blev landsmålet *tvungent* undervisningssprog i den højere skole.

Da de politiske landsmålstilhængere imidlertid efterhånden blev klare over, at det var umuligt at tvinge det *rene landsmål*, der som nævnt særlig var bygget på vestlandske dialekter, ind som obligatorisk sprog i alle skoler, for hele folket, begyndte de en kompromispolitik, idet de gennem de nævnte såkaldte retskrivningsreformer i det 20. århundrede søgte at få indsmeltet flere og flere landsmålsformer og ord i rigsmålet, så at målet skulle blive et nyt norsk sprog, kaldet *samnorsk*. Og dette sprog mener man bedre at kunne gennemtvunge, også i de kommunale folkeskoler. Ved de senere sprogændringer er adskillige samnorske former gjort tvungne, f. eks. mange former på -a (f. eks. gata, verber med -a), men samtidig er nogle former valgfri; der er derved opstået en ikke ringe forvirring for skolebørnene. Man forstår derfor, at der nu har rejst sig en stærk modstand mod mange af de nye samnorske former; og særlig er der opstået vanskelige strids spørgsmål om affattelsen af skolebøgerne.

De landsmålstilhængere, der ad politisk vej gennemfører nævnte *sprogtvang*, vil i deres ensidige indstilling mod det til en vis grad fælles norsk-danske sprog endog erstatte »danske« ord som *løv* med

lauv, høst med *haust*, øst med *aust* o. s. v., endskønt den største norske fagmand på dette område professor Didrik Arup Seip har bevist, at disse påståede danske ord slet ikke er kommet ind i det norske sprog i unionstiden, men er gode øtsnorske ord allerede fra det 14. århundrede. Og professor Seip fremhæver, at »formerne i rigsmålet ofte har større ret end formerne i landsmålet, fordi de har størst udbredelse i norske dialekter, hvor de er udviklet efter norske sprogregler«. I det 14. og 15. århundrede voksede der i *Norge selv* et sprog frem, der var »blødere og følsommere end sagatidens kantede runer, hugne i sten, et sprog, som svarede til den bevidsthedsforskydning, som samtidig foregik i folket som helhed fra elementær, viljesbedøvet dådstrang til menneskelig følsomhed og længsel«, som den norske forfatter *Ernst Sørensen* fremhæver. En af de ivrigste samnorske politikere har lavet en ny norsk ordliste, hvor ca. 7000 gode rigsmålsord er sløffet uden at erstattes af andre. Således skal ordene: adgang, anledning, lejlighed, fald, tilfælde og forhold alle erstattes af det ene ord *høve*. Videre skal ordene: forkvakle, forpurre, forrykke, forstyrre og forvirre erstattes med det ene ord *skiple*. Dette er bare et lille eksempel på den ødelæggelse, som nu er i fuld gang.

Det er imidlertid ejendommeligt, at modstanden mod samnorsk ikke blot kommer fra tilhængere af det norsk-danske rigsmål, men også fra tilhængere af det rene landsmål i Ivar Aasens opfattelse. Dette er også forståeligt, thi det nye samnorsk (undertiden også kaldet bogmål) er hverken fugl eller fisk, men et blandingsprodukt, uden den formskønhed og ynde, som både det rene landsmål og det norsk-danske rigsmål har. Ivar Aasen var foruden sprogforsker også en betydelig digter; og i hans rene landsmål lyder poesien skønt og kernefuldt, ligesom i Blichers og Jeppe Aakjærs jyske digte. Men samnorsken er – som adskillige norske forfattere har fremhævet – et forfladiget og kedeligt sprog, som det norske folk snarest burde rejse sig imod og derved bane vej for *fuld åndelig frihed*, en valgfrihed, som også den nævnte norske sprogforsker, Didrik Arup Seip fremhæver som den rette ordning, altså en uindskrænket frihed for det norske folk til at vælge, hvilket sprog de ønsker at tale og skrive, og navnlig en frihed for forældre og børn til at bestemme, hvilket sprog de vil skrive og tale i skolen, både i de kommunale fællesskoler og de højere almen-skoler.

Samnorsk er et kunstigt statssprog, gennemtvunget ved et politisk magtsprog. Men på alle åndelige områder, i religion såvelsom i sprog,

viser alle tiders erfaringer i menneskehedens historie *åndsfriheden* som det sikreste demokratiske værn for et folks kultur, for dets højnelse i livsformer, medens et sprogligt eller religiøst diktatur kun fører folket nedad. Selv det såkaldte *massernes diktatur* fører kun til lavere kulturtilstande, thi de for et folks udvikling mest værdifulde, kulturelt højnende faktorer findes ofte kun hos et mindretal. At undertvinge et kulturelt højnende mindretal i sprog eller religion har gang på gang ført til demokratiets fordærv.

Endnu idag hersker der dog en vis fælles sprogforståelse mellem norske, svenske og danske, således at man, navnlig i dannede kredse, kan forstå hinanden i dagligt samtalesprog og læse hinandens bøger og tidsskrifter. Denne fælles nordiske sprogforståelse er et *stort kulturgode for Nordens folk*, et bindemiddel mellem vore folk, der har den største betydning. Det er jo ikke ligegyldigt, om man kun skriver for 3 eller 4 millioner, eller for 16 millioner mennesker.

Et sprog udvikler sig ikke blot ved en videre udformning af sit eget oprindelige ordforråd, men også, og ikke mindst ved *påvirkning udefra*, fra *folk af højere kultur*, derunder sprogkultur. Ved denne påvirkning får et sprog *større smidighed, større åndelig alsidighed og nuanceringssevne*. Og ofte får et oprindeligt *hårdt sprog* gennem påvirkningen en egen *letbevægelighed og ynde*.

·Det nuværende norske, svenske og danske sprog består jo dels

I. af ord og vendinger fra det *oprindelige fælles nordiske sprog*, der taltes i Norden i oldtiden og tildels endnu i den ældre middelalder, dels

II. af udtryk fra det *latinske* (og græske) *sprog*, der navnlig trængte ind i de nordiske sprog i løbet af middelalderen under kirkens indflydelse, og senere fra de nyere *romanske* sprog, navnlig fransk (og på enkelte særømråder italiensk), der navnlig trængte ind i Nordens sprog i det 17. århundrede, og dels endelig

III. af ordformer og vendinger, der i det 14., 15. og 16. århundrede trængte ind i Norden fra det *tyske* sprog, i den *nedertyske* form, som navnlig udbredtes til os gennem *handelen* med *Hansestæderne*. Senere fik vi også, navnlig gennem *åndelige* strømninger (reformationen, pietismen) i det 16., 17. og 18. århundrede en stærk påvirkning af *højtysk* på vort nordiske sprog.

For kortheds skyld kalder jeg i det følgende disse tre bestanddele af de nordiske sprog for I. den *ursproglige*, II. den *romanske* og III. den *germanske*.

B.

Det er en falsk tankegang, at de udefra kommende, fremmede bestanddele af de nordiske sprog, f. eks. de romanske og germanske, i det hele bestanddele II og III ikke skulle være lige så *ægte*, *naturlige* og *værdifulde* bestanddele af de nordiske sprog som I, de ursproglige. Det oprindelige fælles nordiske oldtidssprog var et ret hårdt og et ret unuanceret sprog og rummede selvfølgelig navnlig ikke de mangfoldige differentierede ord og vendinger, som samfundets udvikling i det 16., 17., 18. og 19. århundrede måtte kræve til sproglige betegnelser for denne udviklings mangfoldige nye samfundsindretninger, retsformer og tekniske opfindelser. Her ydede netop de højere udviklede romanske og germanske sprog en værdifuld hjælp, og har i høj grad bidraget til, at nutidens norske, danske og svenske sprog er blevet de smidige og rigt nuancerede kultursprog, som de er. Og det er derfor en skæbnesvanger begrebsforvirring og mangel på forståelse af et *kultursprogs udvikling*, når det undertiden fra visse hold i nutidens Norden tilstræbes f. eks. at udrydde de romanske eller germanske elementer i vore nordiske sprog. Disse elementer har begge været naturlige og nødvendige byggestene i disse sprogs opbygning.

Vi vil nu betragte hver af disse tre kilder til vore nordiske sprog og se, hvilke muligheder de indebærer til bevaring af sprogforståelsen i Norden.

I. *Det nordiske ursprog*. Omkring år 800 e. Chr. taltes der som bekendt et fælles nordisk sprog af alle de nordiske folk. Men senere, i middelalderen og nyere tid, har dette fælles nordiske sprog desværre udspaltet sig i en række særlige sprog, svensk, norsk, islandsk, dansk og færøsk. Vel er der naturligvis stadig mange ord af denne fælles nordiske sprogskat, der har samme eller væsentlig samme form i alle eller de fleste af de nordiske nutidsprog, som f. eks. ordene: arv, gab eller gap, gade eller gate, mor, far, barn, tale eller tala, sætte eller sätta o. s. v. Men mangfoldige af disse oprindeligt fælles ord har desværre under den nævnte sprogpaltning fået en højst forskellig form, så at de nu ikke længer forstås af de nordiske folk indbyrdes uden særlige forudsætninger.

Undertiden har det ene sprog bevaret den oprindelige form, medens andre har forandret den væsentlig eller fået et helt nyt ord (eller ordet er bevaret i alle tre sprog, men har fået forskellig betydning); og man kunne da synes, at det var rigtigt, at de sidste sprog igen

gik over til den oprindelige form. Men dette er overordentlig vanskeligt at gennemføre, fordi disse oprindelige former i det eller de sprog, der har forandret eller opgivet dem, i disse sprog vil føles som forældede; undertiden findes de vel endnu i dette eller disse sprog, men er uddøende, og det er da meget vanskeligt at holde liv i dem.

Men noget kan der stadig gøres indenfor disse rent nordiske sprogbestanddele, nemlig på en række *praktiske områder*, særlige merkantile, tekniske og juridiske. De *danske* burde således formentlig ligesom de svenske og norske sige: malm og ikke erts. Omvendt burde de svenske bruge ordet *rav* i stedet for *bärnsten* (tilmed da *rav* også findes i svenske dialekter), og – for at tage et eksempel fra juridisk område – antage det fælles norske og danske *tinglysning* (*tinglysning*) i stedet for *lagfart* og *inteckning*, så meget mere som ét ord måtte være mere praktisk end to.

II. *De romanske bestanddele af de nordiske sprog.* I disse bestanddele har vi en *fælles nordisk sproglig kulturskat*, som der i høj grad er mulighed for at bevare og udvikle. De fleste af disse ord er helt naturlige byggestene i de nordiske kultursprogs opbygning og kunne nu overhovedet ikke undværes, hvis ikke sproget skulle synke ned på et ganske primitivt, barbarisk standpunkt. De er kommet ind i de nordiske sprog sammen med tankeudviklingen, med dannelsen af *nye, højere* begreber. Herhen hører som bekendt ord som: kultur, natur og disse ords mange sammensætninger, faktum, element, moment, historie, humør, karakter, logik, praktisk, praksis, aktiv, passiv, regering, parti, materiale, kontrakt, teknik, maskine, mekanisk, grad, telefon, telegraf, radio, instrument, skole, hotel, teater, apotek, politi, politik, stat, tendens, presse, kontor, skrivning, kredit, transport, bank, kasse, konto, agent, akkord, fallit, industri, fabrik, direktør (en mængde merkantile, industrielle og håndværksmæssige fagudtryk), endvidere akademiske udtryk som universitet, studium, doktor, arkitekt, ingeniør, kirke, påske, biskop, præst o. s. v. Herhen hører også en mængde udtryk fra retssproget: instans, appel, dokument, aktie, servitut, patent, mønster, præklusion, akter, analogi o. s. v.

Alle disse mangfoldige romanske (og græske) ord har *beriget* de nordiske sprog, skabt *adækvate betegnelser* for nye begreber, har ved sin fra ursproget forfriskende forskellige form bragt afveksling i sproget, er i århundredernes løb gået op i sproget, har, som man siger, vundet borgerret i dette, og først og sidst udgør de nu en meget værdifuld fælles nordisk kultursprog-skat, som det gælder om af al magt

at vogte og videre udvikle.¹ Der burde i fremtiden skabes et fast organiseret nordisk samarbejde dels til at bevare de nævnte mangfoldige nordisk-romanske udtryk i fælles form, og dels til at sørge for nye fælles ord, når der opstår nye begreber – navnlig ved nye opfindelser – enten ved at skabe enighed om at indføre i alle de nordiske sprog det a) samme fælles fremmedord, eller, om muligt, ved at danne b) et nyt fælles ord af nordisk oprindelse. Her er der allerede syndet meget. Det er jo således urimeligt, at vi i svensk og dansk siger radioudsendelse eller radiospredning og i norsk kringkasting. At et sådant samarbejde kan etableres, viser et ord fra nyeste tid som *bil*, som den danske

¹ Noget andet er, at man naturligvis ikke skal indføre fremmedord, hvor de er ganske *overflødige*, idet der 1) i *nutidens nordiske sprog i forvejen er udmærkede ord*, der dækker begrebet, og 2) bedre forstås af *det jævne folk*. Der er i den nyeste tid et stærkt snobberi overfor al *engelsk* og *engelske ord*, og de fortrænger de nordiske. Eksempelvis kan således nævnes, at i nyeste tid er ordet »service« trængt ind, endskønt vi i nutidens nordiske sprog har et udmærket ord, der fuldstændig dækker det bag liggende begreb, nemlig: betjening, der ovenikøbet har den fordel at have et udmærket adverbium: man kan blive godt eller dårlig betjent, der kan være bedre eller dårligere betjening, være sig på en bilstation, på en barberstue, på en restaurant, eller hotel, på jernbaner o. s. v. Et andet eksempel er f. eks. »show«, alle dets forbindelser – bilshow, iceshow o. l. – hvor ordet »skue« er lige så godt. Endvidere er det urimeligt at bruge »slogan«, når vi har et ord som slagord, som det brede folk forstår, eller »glamour« istedenfor: strålende, eller »baby« istedenfor barn, »minded« istedenfor sindet, »babysitter« istedenfor børnevogter (der tilmed bedre dækker begrebet), »aspect« istedenfor synspunkt o. s. v. Et fransk ord »enquête« er efterhånden med rette helt fortrængt af »rundspørge«, i dagspressen og på dagspressens initiativ. Det er også den danske dagspresse, der i filmsproget gennemførte, at »thriller« blev erstattet med »gyser«, som det brede folk også bedre forstår.

Det er forøvrigt skabagtigt, når man i nyeste tid ofte i den danske radio og presse skriver »Bruxelles« (med tryk på sidste stavelse) istedenfor den hidtil almindelige, hævdvundne form: »Bryssel« (med tryk på første stavelse). Hvis dette var rigtigt og skal fortsættes, måtte vi jo også til at udtale »Paris« som »Pari«, at udtale og skrive »Hamburg« istedenfor »Hamborg«, »Venezia« istedenfor »Venedig«. Hele denne »fine« tendens er så meget mere tåbelig, som de andre europæiske folk jo aldeles ikke følger denne tendens. F. eks. skriver englænderne og amerikanerne: Copenhagen, franskmændene: Copenhague, og ikke København, Venice eller Venise og ikke Venezia o. s. v. i det uendelige. Det er derfor håbløst at tænke på at få tvunget alle folk til gensidig at respektere hinandens udtale af deres byer og lande. Derfor er »Bruxelles« en dråbe i dette hav; og vi bør snarest opgive denne skabagtige udtale og igen sige Bryssel, navnlig også fordi det jævne danske folk forlængst er fortrolig med »Bryssel«, som også nordmændene og svenskerne stadig bruger.

dagspresse opfandt, og som efterhånden er blevet fælles nordisk. Det ville eksempelvis også være heldigt, om svensk og dansk som før nævnt kunne indføre det i norsk dannede ord: *fly* for flyvemaskine eller aeroplan.

Ved nye begreber, navnlig ved nye opfindelser, må bidragene til nye fælles nordiske ord altså søges både fra område I og II.

En såkaldt sprogrensning må i almindelighed anses for umotiveret overfor de gamle romanske kulturord, der gennem århundreders brug efterhånden har vundet borgerret i de nordiske sprog og som også forstås af det jævne folk. Men skulle der overhovedet rent undtagelsesvis foretages en sprogrensning overfor enkelte af disse ord, burde det ialtfald ske i enighed mellem de nordiske sprog. Det er således eksempelvis uheldigt, dersom et af de nordiske sprog på egen hånd søger at erstatte det gamle romanske ord: »grad« med »mon«, medens de andre nordiske sprog bevarer ordet grad.

III. Men lige så naturlig og nødvendig en bestanddel af de nordiske sprog som de ovennævnte mange romanske ord nu er, er de igennem det 14., 15., 16. og 17. århundrede indførte *germanske* (derunder plattyske) *ord* og *ordformer*. De er kommet ind i de nordiske sprog som udtryk for, at de tyske folk i disse århundreder enten 1) på det *økonomiske*, særlig handelsmæssige, område havde en højere teknik, eller 2) på det *åndelige* område havde en højere kultur. Den førstnævnte påvirkning 1) fik Norden som ovenfor nævnt, navnlig gennem Hansestæderne; vort nordiske økonomiske liv fik herigennem en højere teknisk udvikling, der også gav sig udslag i dannelsen af en række nye, mere nuancerede og afvekslende begreber og dertil svarende sproglige udtryk, der yderligere berigede de nordiske sprog, jævnsides med den romanske begrebs- og sprogindflydelse.

Og i det 16. og 17. århundrede gav 2), de nye stærke åndelige strømninger syd fra (reformationen o.l.) fra det højere udviklede *tyske åndsliv* sig atter udslag i nye begreber og nye sproglige udtryk, der ligeledes efterhånden naturlig bundfældede sig i de nordiske sprog.

Herfra stammer for det første en række *selvstændige* ord som: arbejde, ære, magt, frihed, handel, krig, pligt, straf, grov, kort, ædel, blive, føle, mene, øve, dog o. l.

Men dernæst hører herhen en mængde ejendommelige *ordforbindelser* eller *ordformer*, navnlig alle ordforbindelser med forstavelserne *be-*, *an-*, *for-* og *er-*, såsom:

Betyde, bemærke, betale, bevise, bevare, besidde, beslutte, bestyrke, bestå, bestille, bestemme, betræde, bestige, begå, beregne, bevilge, berigtige, bebygge, beundre, betænke, begrave, bestyre, berømme, berette, berøre, bese, besejre, besinde, beskikke, beskylde, beskytte, beskærme, beskære, beslå, besvige, besværge, besørge, besøge, behøve, begejstre, o. s. v. samt alle de mangfoldige heraf dannede substantiver og adjektiver: besiddelse, bedrift, besøg, berømmelse, bestemmelse, betydning, betaling, bedrageri o. s. v.

Anstrænge, antage, anvise, anmærke, anmelde, ansøge, anse, anvende, antyde, anfalde, anføre, angribe, anholde, antræffe, anlægge, anråbe, anslå, ansætte, anstille, anordne og mange substantiver og adjektiver, f. eks. anseelse, ansigt, anslag, antydning, ansøgning o. s. v., forøvrigt også uden tilsvarende verbum, f. eks. ansvar, anledning, antal.

Forstå, fornemme, forpligte, forordne, forlade, forsikre, forgive, forrette, forrente, forsamle, forskrive, forskrække, forslå, forspilde, forsvare, forælde, fordele, forfærde, forudsætte, forbruge o. s. v.

Erfare, erkende, erindre.

Det vil af denne mangfoldighed ses, at det selvfølgelig praktisk talt er helt håbløst at tænke på at udrydde disse *germanske* ordforbindelser af de nordiske sprog, ligesåvel som at ville udrydde de *romanske* ord som kultur, natur, karakter o. l.

Om hele den ovennævnte *germanske* (derunder *plattyske*, *hanseatiske*) bestanddel af vore nordiske sprog gælder ganske det samme som om den *romanske* bestanddel: alle disse ejendommelige tyske ordforbindelser og ordformer har *beriget de nordiske sprog*, skabt en mængde *nuancerede og adækvate betegnelser for nye kulturbegreber*, har bragt *afveksling* i vore sprog, er efterhånden i århundredernes løb, lige fra det 14. til det 18. århundrede, gået op i det danske, norske og svenske sprog, har vundet borgerret i disse; og også disse danner *nu* en meget værdifuld *fælles nordisk kultursprog-skat*, som det ligeledes gælder at vogte og bevare, *ligeså vel som den romanske*.

Hvert af disse lag, den *romanske* sprogbestanddel og den *germanske*, har således sat deres dybe præg på de nordiske sprog, har gjort disse rigere, smidigere, har gjort dem til et stadig finere og finere tilslebet våben for tanken. Med de mange latinske (*græske*) ord satte antikken og renaissanceen også sproglig deres kulturpræg på Nordens åndsliv. Med de *plattyske*, særlig *hanseatiske* og andre tyske ord, de mange ordforbindelser med *be-*, *an-* og *er-*, og visse franske ord, er det, som om rokokoen tidsalder, med dens *ynde* og *rige afveksling*, også sprog-

lig satte sit præg på Norden, mildnede de nordiske sprogs *hårde* ord, skabte i disse sprog ved de nævnte forstavelser – be-, an-, for- og er- – *lette* og *blide overgange*. Hvor ordene før råbte hårdt til hinanden, rækker de nu hinanden yndefuldt og elegant hånden. Hvor vi uden denne kultursproglige indflydelse ville have fået hårde eller tungvindte ord som indehavig, utsegn, skuldnadr o. s. v., fik vi nu de på tungen let faldende, elegante: besiddelse, bevis, forpligtelse o. s. v. Her gør man den *lydøkonomiske* erfaring, at et ord ingenlunde falder lettere på tungen, fordi det er *kort*. Et ord kan nemlig være *hårdt* og *stift* og kræve megen lyd, hvor en længere men mere yndefuld ordforbindelse falder langt lettere at udtale. Det danske, norske og svenske sprog i oldtid og den ældre middelalder var et hårdt, unuanceret sprog, fattig på højere udviklede tankebegreber. Gennem latinen og den øvrige romanske indflydelse fik disse sprog en stor rigdom og afveksling i udtryk for tanker og begreber; og gennem den hanseatiske og anden germansk indflydelse fik vore sprog *ynde* og *elegans*.

C.

Det er derfor en misforståelse, når man undertiden både i *dansk* og *norsk*, har bestræbt sig for at afskaffe disse germanske ordforbindelser, ud fra en slags national selvhævdelse, fordi disse ordforbindelser var »fremmede«, »tyske«, og fordi man mente, at det var fortjenstfuldt at føre sproget tilbage til »de oprindelige nordiske ordformer«. Sådanne bestræbelser beror for det første på en mangel på forståelse af den sproglige kulturudvikling; de hanseatiske og andre tyske ordforbindelser, der trængte ind både i dansk, norsk og svensk gennem en langsom proces i næsten 400 år, fra slutningen af middelalderen til det 18. århundredes begyndelse, er efterhånden blevet lige så *ægte* og *naturlige bestanddele af nutidens nordiske kultursprog*, som de romanske og som de ældste nordiske ursproglige ord. Men dernæst overser disse bestræbelser det ovenfor fremhævede karaktertræk, at disse germansk påvirkede ordforbindelser og ordformer alle gav de nordiske sprog en lethed og smidighed i overgange, en ynde og elegans, som det nordiske ursprog manglede. I Danmark var der, blot for at nævne et enkelt eksempel, en tid lang under denne misforståede antigermaniseringsbestræbelse en stærk tilbøjelighed til at erstatte ordet bestyrelse, bestyre, med styrelse eller styre og styre. Man fremhævede som fordele, at disse sidste ord både var kortere og mere danske end de førstnævnte. Og i en mængde vedtægter, navnlig for andelsforenin-

ger, brugsforeninger o. l. trængte disse ord ind. Men de er dog i dansk ikke blevet de herskende; de germanske ordforbindelser holdt stillingen. Her gælder nemlig det ovenfor fremhævede: ord som styre eller styrelse er nok *kortere* end bestyrelse, men de er *hårde* og mangler den bløde overgang til de foregående ord, som bestyrelse har. På samme måde ville man en tid fra visse sider i Danmark indføre »tyd« eller »tydning« istedetfor betydning, »trygge« istedetfor »betrygge«, »tolkning« istedetfor »fortolkning« o. s. v. Men alle sådanne bestræbelser er i virkeligheden et tilbageskridt i sproglig kultur, krampagtige forsøg på at skrue udviklingen tilbage til ældre hårde ordformer og lade disse fortrænge de nyere, lettere, mere yndefulde former¹.

Det er nu tilmed så heldigt, at disse hanseatiske og andre tyske ordformer *ikke gør* noget skår i en *national selvhævdelse* mellem de nordiske sprog indbyrdes. Både det *svenske*, det *norske* og det *danske sprog* har fået disse ordformer, lige så vel som de romanske, kultur-mæssig selvstændigt, uafhængig af hverandre, altså uden at behøve et andet nordisk sprog som mellemlid. De germanske ordformer (derunder plattyske) trængte således ind i Norden ligesåvel gennem Hansestædernes handel med Bergen og Oslo som med disse stæders handel med Malmø, Visby og København. *Selvom Norge aldrig havde været forenet med Danmark, ville det norske lige så vel have modtaget de nævnte mangfoldige hanseatiske og andre germanske ord som det svenske og det danske sprog.* De mange germanske ordformer er derfor lige så *ægte*, naturlige kulturbestanddele af det *norske* sprog som af det danske og svenske. Den norske sproglige selvstændighedsbevægelse i nyere tid lider i forhold til det danske sprog intetsomhelst skår ved at bevare den rokokoes ynde i sit ægte norske sprog, som disse hanseatiske og andre germanske ordforbindelser betyder. Ti disse ordforbindelser er, som fremhævet, *ikke den mindste smule mere danske end norske.* De er lige så ægte norske, som de er svenske og danske. Men de er samtidig værdifulde elementer i den *fælles nordiske sprogskat*. Det norske sprog ville springe en del af sin egen kulturudvikling over, hvis man nu søgte at udrydde disse ord. Og både for det svenske og det danske folk vil det være en stor vinding, om det norske folk – uden at det her slår det mindste af på sin sproglige selvstændighed – vil mødes med os andre i *at bevare denne fælles nordiske*

¹ Undertiden findes der også i de gamle tyske ordformer, der trængte ind i de nordiske sprog, foruden *støtte-stavelser* også *støtte-bogstaver*, der ligeledes *letter overgangen*, gør den mindre hård, f. eks. Rosenlund istedenfor Roselund, Rosenholm, Liljendal o. l.

sprogskat. Ligesom i Danmark har der også i Norge været en anti-germaniseringsbestræbelse; og den synes at have haft lidt større held med sig i Norge end i Danmark. Således er ordformen styre trængt igennem i Norge, medens den som nævnt i Danmark kun har haft held med sig på visse områder, i visse forkortelser. Ligeledes har det hårde ord »trygd« i norsk fortrængt det hidtil fælles nordiske, både svenske, norske og danske ord: forsikring (af den gamle tyske ordforbindelse). Endvidere kan nævnes, at der i samnorsk er tilbøjelighed til at erstatte det gamle fælles germansk-nordiske ord: anmærkning eller bemærkning med det hårde og tunge: merknad, og at erstatte anledning med høve. Istedetfor det elegante (fælles dansk, norsk og svenske) ord: forbindelse bruges i nyere norsk ofte det tunge: samband og det endnu tungere samsvar (også istedetfor det fælles dansk-norsk-svensk: sammenhæng), og istedetfor det lette: bekostning (eller omkostning) bruges nu ofte det tunge, abrupte: kostnad, istedetfor det greje: vurdering det hårdt sammensatte: verdsetning¹; istedetfor hensyn bruges umsyn, istedetfor: at fremlægge udkast til er indført: Gjøre fremlægg til. Ved sådanne ord fjerner samnorsken sig ikke blot fra dansk, men både fra *svensk* og *dansk*. Vi danske må beskedent resignere, når samnorsk fjerner sig fra dansk, og skal ikke blande os heri – men *hele Norden lider hver gang et hidtil fælles norsk – svensk – dansk ord i samnorsk bortkastes* og afløses af et særnorsk. Og det erindres, hvad ovenfor blev fremhævet; fordi et ord er kortere end et andet, er det ikke givet, at det lydøkonomisk er bedre end det andet. Ord som trygd, merknad, kostnad, øking o. l. er *kortere* end forsikring, bemærkning, bekostning, forøgelse o. l., men de er *tungere*; de mangler den lethed og ynde, som de sidste germansk-nordiske ord besidder. Ganske særlig går disse nye orddannelser ud over det *fælles nordiske retssprog*.

Selv i den nyeste norske retskrivning er dog heldigvis de fleste af de gamle fælles nordiske ordforbindelser af germansk oprindelse bevaret, altså de fleste ordforbindelser med: be-, an-, for- og er-, såvelsom de romanske bestanddele. Man må i hele Nordens interesse håbe, at denne fælles nordiske kultursprog-skat også i fremtidens norsk må blive bevaret, ligesåvel som den fælles nordiske sprogskat af romansk oprindelse. Begge disse, århundreder gamle, bestanddele af de nordiske sprog er, selvom de oprindeligt er germanske og romanske,

¹ De anførte ord stammer nok fra landsmålet, men gennem retskrivningsreformerne har myndighederne søgt at skaffe dem indpas som »officielle« ordformer også i det andet norske skriftsprog, samnorsken.

nu forlængst blevet så ægte og naturlige kulturelementer i Nordens sprog, at intet af disse sprog formentlig tør udsætte sig for at miste dem og derved tabe i klarhed, rigdom, afveksling og ynde.

I den ufredens, krigens og uroens tid, vi lever i, har det en ikke ringe betydning, om de tre beslægtede nordiske folk slutter sig tættere sammen på alle kulturelle områder; hertil hører ikke mindst det sproglige, den fælles nordiske kulturskat, intet binder folkene så stærkt og inderligt sammen som sproget.

Hvis man imidlertid i norsk sprog fortsat vil fjerne sig fra svensk og dansk ved at afløse fælles nordiske med sær-norske ord, så kan det svenske og danske folk naturligvis intet gøre herimod eller blande sig heri; det må det norske folk selvfølgelig selv afgøre. Vi kan kun henstille, at vore norske brødre, forinden de tager videre sproglige skridt i denne retning, blot vil overveje *konsekvenserne*. Som praktisk eksempel ligger det nær særlig at tænke på de for den fælles nordiske lovgivning og videnskab, for *det nordiske retsliv* idethele så betydningsfulde nordiske juristmøder. Hvis man tænker sig, at også det norske retssprog fortsat går i retning af at erstatte fælles nordiske – svenske, norske og danske – ord og udtryk med sær-norske, som ikke forstås af os andre, f. eks. afløser det fælles nordiske »unødig« eller »unødvendig« af »i utrengsmål«, »anmærkning« af »merk-nad«, »forsikring« af »trygd«, »forbindelse« af »samband«, »nærbe-slægtet« af »nærskylt«, »anledning« af »høve«, så vil den praktiske konsekvens være, at jurister i løbet af kort tid ikke længer forstår hinanden på de nordiske juristmøder. Det er utroligt, hvad blot enkelte, fremmed lydende ord som de nævnte vil betyde for flertallet af del-tagerne; de bliver forvirret, forståelsen af sammenhængen i talen brydes; og tilsidst bliver man sløv og træt over de mange forhindringer, man åndelig skal sætte over; og tilsidst går man. Hvis denne ud-vikling skal fortsættes, er der derfor intet andet at gøre, end at vi på de nordiske juristmøder fra et vist tidspunkt resolut tager konsekven-serne af sprogsplittelsen og går over til at vælge et *verdenssprog* som *engelsk* til forhandlingssprog, da praktisk talt alle dannede mennesker i Norden behersker dette sprog. Men det samme vil komme til at gælde alle de mange andre *faglige møder* i Norden.

Bedst var det naturligvis, om disse konsekvenser kunne undgås. Og vi kan med vor bedste vilje til at forstå naturlig norsk selvhævdelse ikke indse, at der går det fjerneste skår i denne norske selvstændig-hed, fordi det norske sprog bevarer de fælles nordiske ord, der som

påvist 1) aldeles ikke er mere danske end norske og svenske – alene det, at disse ord tillige er svenske, er den bedste borgen herfor – men som skyldes en naturlig sproglig kulturpåvirkning udefra på samtlige tre nordiske sprog, som 2) det norske sprog ville have fået, selvom Norge aldrig havde været forenet med Danmark, som 3) har givet vort fælles nordiske sprog større smidighed, kultiverthed, elegans og ynde, og som det 4) ville være et sprogligt tilbageskridt at afskaffe, idet det ville være sproglig som at skære i levende kød og blod, idet disse mangfoldige ord og ordforbindelser gennem en langsom vækst i 400 år efterhånden er blevet kød og blod af vore nordiske sprogs organisme.

Der er her ingen synderlig fare for den fælles *romanske* del af de nordiske sprog, thi den særnorske sprogrensning går mærkelig nok ikke ud over denne del. Men der er fare for de fælles *germanske* ordforbindelser. Problemet kan med billedlig omskrivning udtrykkes således: Skal rokokoen ynde og elegans, som disse ordforbindelser på be-, an-, for- o. l. repræsenterer, forsvinde af det norske sprog og erstattes af hårde og for de andre skandinaver uforståelige ord? Det fælles, der endnu er tilbage af de norske og danske ord, af et fint og smukt gammelt kultursprog, ligeså norsk som dansk, vil i den kommende tid komme til at kæmpe en hård eksistenskamp mod sprogformer, der er et stort kulturelt tilbageskridt. Det er mod *statstvangen* i Norge, der her kæmpes.

Bag den nævnte samnorske sprogbestræbelse med dens fjernelse af det norske sprog fra dansk og svensk, ligger der en vis *mindreværdsfølelse* (ved at have et vist fælles sprog med andre), der ikke er det norske folk værdigt; og denne samnorske sproghævdelse er, som vist, tilmed i bestemt strid med *nordisk frihedsånd*. Det norske folk burde her betænke, at et mægtigt folk som det amerikanske i USA aldrig har følt nogetsomhelst mindreværd ved at fastholde *engelsk* også som sit sprog. Når *Winston Churchill* har holdt sine store taler i kongressen i Washington eller andetsteds i USA, har han med stolthed fremhævet det engelske og amerikanske folk som »we English speaking people«; og aldrig har nogen i USA taget anstød deraf, men tværtimod fundet det helt naturligt. USA's folk viser sig idethele i forhold til det engelske sprog som et *stolt* og *overlegent folk*, der uden smålighed eller national forfængelighed ser det største og alt overvejende i det mægtige kulturgode det er, at alle folk af angelsaksisk ånd, i England og USA, Kanada, Australien, Syd-Afrika og andetsteds, *alle* taler det samme sprog. Måtte det norske folk snart også i sproglig henseende blive et lige så stolt og

overlegent folk, opgive al national sproglig smålig selvhævdelse, så at det norske, svenske og danske folk i den kommende tid kan sætte som det over alt og alle ragende mål: først og sidst at bevare og udvikle det nordiske sprogfællesskab. Vi bør alle, både svenske, danske og norske, befri os for enhver national smålig selvhævdelse. Det må i fremtiden idethele være os alle aldeles ligegyldigt, om vi taler mer eller mindre dansk, norsk eller svensk; blot vi i videst muligt omfang taler fælles *nordisk*.

2. AFSNIT

DEN ETISKE VÆRDINIILISME I
NUTIDEN

Det moralske forfald.

KAPITEL 6

DEN ETISKE VÆRDINIILISME

Kan den videnskabeligt bevises?

Filosofien synes hidtil, ligesom kunsten og skønlitteraturen, at skulle skifte indhold fra den ene tid til den anden. Den ene filosofiske åndsretning har afløst den anden i stærk modstrid med hverandre. Navnlig har positive, konstruktive og negative, kritiske retninger stadig vekslet med hinanden under åndslivets udvikling, lige fra oldtiden til vore dage.

De første systematiske anskuelser om verdensaltets opbygning fremsattes som bekendt af de ældste filosoffer, navnlig Thales og Herakleitos; men disse verdensanskuelser afløstes af en stærk negativ og kritisk åndsretning, der hævdede, at mennesket i virkeligheden ikke formåede at erkende verdensaltets natur. Denne retnings tilhængere fik ret almindelig navnet sofister; men, uanset, at dette ord senere, tildels med urette, blev brugt i en nedsættende betydning, var der blandt denne retnings filosoffer flere betydelige tænkere, navnlig Protagoras og Gorgias. De hævdede, at enhver objektiv erkendelse af virkeligheden var umulig. Gorgias selv udtrykte denne negativisme overfor al erkendelse i de berømte 3 sætninger: der eksisterer intet. Selvom der eksisterede noget, ville det ikke kunne erkendes. Og selvom det kunne erkendes, ville det ikke kunne meddeles til andre.

Imod denne filosofiske retning vendte Sokrates sig. Han var ganske vist enig med sofisterne i, at en erkendelse af virkeligheden, af hvorledes verden *er*, var umulig. I så henseende vidste Sokrates kun, at han intet vidste. Men Sokrates og efter ham Platon hævdede den positive anskuelse, at vi kunne vinde en helt anden viden, nemlig om, hvorledes vi *bør* eller *skal* bære os ad for at blive lykkelige; og denne viden er vigtigere end al anden. Herefter blev etikken den eneste videnskab; vi

kan ikke erkende virkeligheden, men kun værdier¹. De følgende to etiske retninger, stoicismen og epikuræismen, søgte da også positivt at angive vejen til lykken, men divergerede om, hvilken vej der var den rette dertil. Mod oldtidens slutning opstod der en filosofisk retning, kaldet skepticisismen, der vendte sig kritisk og negativt imod disse moralsk-filosofiske systemer og hævdede, at der heller ikke kunne findes nogen objektiv videnskab om moral, om værdier, at alle moralske værdier var subjektive og i højeste grad individuelle.

I nyere tid opstod der efter renaissance, navnlig i 16 hundredårene, igen store filosofiske tankebygninger om verden eller virkeligheden, som bekendt særlig fremsat af Descartes, Hobbes og Spinoza. Men igen – i 17 hundredårene – blev grundlaget for disse filosofiske systemer underkastet en indgående kritik, navnlig af Locke, Berkeley, Hume og Kant. Jævnslidende med disse tænkeres kritiske og skeptiske holdning overfor erkendelsen af virkeligheden, af verden i sig selv (das Ding an sich), opbyggedes der i 17 hundredårenes slutning to positive etiske systemer, nemlig Kants aprioriske pligt lære (i »Kritik der praktischen Vernunft«, 1788) og Bentham's utilitarisme (i »Principles of Morals and Legislation«, 1789), som man, ikke med urette, har parallelliseret med oldtidens stoicisme og epikuræisme, idet også denne sidste var en positiv etik. Men ligesom i oldtidens slutning afløstes også i nutiden, i det 19. århundredes slutning og i dette århundrede de positivistiske retninger af en moral-skepticisme, i nutiden kaldet den etiske nihilisme eller værdinihilismen.

Denne retning hævder lige det omvendte af Sokrates' lære, altså, at der kun gives en objektiv, videnskabelig erkendelse af virkeligheden, men ingen videnskabelig erkendelse af etiske værdier, at videnskabelige domme kun går ud på en konstatering af, at noget *er*, således at en påstand herom kan påvises ved *sanseiagttagelse* at være enten sand eller falsk. Alle påstande derimod, der ikke udtaler, at noget *er*, men at noget *bør* eller *skal* være, at man *bør* eller *skal* handle på en bestemt måde, er, da de ikke kan bevises gennem sanseiagttagelse, uden mening. Alle etikens, både morallærens og retslærens påstande, der jo er *bør*-være domme, værdidomme er kun subjektive følelsesudbrud, som er uden videnskabelig mening, som intet har med videnskab at gøre.

¹ Under etik går både morallære og retslære. De moralske og retslige regler er jo alle regler om, hvorledes mennesker *bør* eller *skal* handle. Men retslæren og retsvidenskabens har et langt snevrere område end morallæren, idet den kun omhandler de *bør*- eller *skal*-handleregler, der gennemføres af statsmagten med *tvang*, medens moralens regler beror på individets frivillige opfyldelse.

Vi er således i vor tid, det 20. århundrede endt i samme negativisme overfor de etiske værdier, som det antikke samfunds tænkning endte i mod oldtidens slutning. Og den etiske nihilisme har vundet stor tilslutning i nutidens filosofi, sociologi, nationaløkonomi og retsvidenskab¹.

Indenfor sociologien er *Durkheim* en af de første, der er inde på en værdinihilistisk tankegang. Men han er ikke konsekvent. I sit værk om sociologiens metode (les règles de la méthode sociologique. 1895) fremhæver han, at sociologiens særlige genstand er den i et samfund herskende ret, skik og brug, eksisterende institutioner og organisationer m. v., at disse fænomener har en objektiv eksistens uafhængig af det enkelte individ, at disse sociale fænomener skal iagttages som ting, og at man må holde udenfor denne iagttagelse alle politiske, religiøse og moralske vurderinger. Senere i samme værk siger han imidlertid, at samfundsvidenskabens opgave ikke kan være alene at undersøge og beskrive fænomenerne, da videnskaben i så fald ville miste enhver praktisk betydning, og at man må finde et objektivt kriterium, knyttet til selve fænomenerne, som gør det videnskabeligt muligt at sondre mellem normale og unormale fænomener, mellem sundhed og sygdom; og han finder, at forestillingen om den fuldstændige tilpasning er kriterium på sundhed, hvilket forudsætter en naturens hensigtsmæssighed. Hermed er vi i virkeligheden inde i en etisk vurdering af de sociale fænomener; og *Durkheim* anvender andetsteds også en »conscience publique« ved bedømmelsen af visse fænomener. *Lévy-Bruhl* er formentlig den, der mest konsekvent har hævdet, at sociologien alene skal beskrive de moralske og retslige fænomener, hvorledes disse er, men at man ikke kan begrunde nogen moralsk eller retslig regel, altså

¹ Det 19. århundrede var endnu troende på visse værdier; det levede, navnlig med utilitarismen, der den gang var herskende, i troen på et stadigt fremskridt i samfundet til større lykke for alle mennesker, til højere kultur og velfærd for et stadig stigende antal mennesker; og demokratiet var den gang den almindelige statsform. Men ligesom i oldtidens slutning demokratiet måtte vige for diktaturet, afløstes i det 20. århundrede demokratiet i en række stater af diktaturet, der uden hævninger ofrede det store folk, og her kunne finde en filosofisk begrundelse i Nietzsches herremoral, efter hvilke folkemasserne må underkastes, lide og ofres for de store mennesker. – Demokratiet og diktaturet synes for tiden at have delt jordkloden ligelig mellem sig. Set fra det 19. århundredes utilitarisme kunne der foretages en sammenlignende vurdering mellem de to statsformer; set fra det 20. århundredes etiske værdinihilisme, står demokratiet og diktaturet og alle andre stats- og samfundsformer ganske lige. Der kan kun gives en *beskrivende vurderingsfri* skildring af de forskellige landes demokratier og diktaturer. I modsætning til den rent beskrivende etik, kaldes værdietikken, der hævder bør-være dommenes rigtighed, den normative etik.

nogen regel om, at man *bør* handle på en vis måde, se navnlig skriftet: *La morale et la science des mœurs*. Men iøvrig ser man selv hos den nyeste tids sociologer, at de vel betoner iagttagelsen, beskrivelsen af de sociale fænomener og deres årsagssammenhæng som sociologiens metode, men at de selv ikke altid kan afholde sig fra vurderinger. *Mc. Dougal* betoner (i: *An Introduction to Social Psychologie*, 1908) stærkt, at den strengt objektive psykologiske iagttagelse må være samfundsvidenskabernes grundlag. Han søger herunder også at redegøre for de betingelser for viljesytringerne, som gør det muligt for disse ved at optræde på de svagere mere ideelle motivers side at bringe sådanne til at sejre over de simple mere primitive og stærke motiver, og hævde det harmoniske system, hvor det herskende element er personlighedsbevidstheden, hvori der er udviklet et handleideal, og som man kalder en egentlig fast karakter. Han taler endvidere om »højere udviklingsformer af samfundsliv«, og siger, at den for samfundsudviklingen afgørende udvikling er udviklingen af evnen til selvkontrol og lovlighed, og at instinktet for kappestrid er den drivende kraft i en række af de for vor kultur vigtigste menneskelige bestræbelser – kunst, videnskab o. l. Efterligning er dernæst en vigtig faktor i fremskridtet. Det vil således ses, at selv i beskrivelsens form opererer *Mc. Dougal* her med en række værdi-forestillinger. Efter en konsekvent værdinihilisme kan man overhovedet ikke tale om »højere« eller »lavere« udviklingsformer.

Hos en nyere retning indenfor erkendelsesteorien, den logiske positivisme eller empirisme, også kaldet Wiener-skolen, møder vi en yderst konsekvent stillingtagen til værdiproblemet. Til denne retning, der blev indledet i 1928 af *Moritz Schlick*, hører en række forfattere som *Carnap*, *Neurath*, *Frank*, i England navnlig *Alfred Ayer* og *Ludwig Wittgenstein* og i de nordiske lande navnlig *Eino Kaila* og *Jørgen Jørgensen*. Denne retnings rent erkendelsesteoretiske synspunkter kom forøvrigt klart frem og beherskede til en vis grad den internationale kongres i 1936 for videnskabens enhed, se beretningen herom: *Das Kausalproblem*, København, 1937. Den logiske empirisme hævder klart den etiske værdinihilisme, som ovenfor blev kort karakteriseret, altså, at enhver påstand principielt må kunne bevises ved sanseiagttagelsen som sand. Ethvert spørgsmål, der angår emner, der overhovedet ikke kan være genstand for bevis gennem sanseiagttagelsen, er uden mening, er skinproblemer; og enhver sætning, der ikke kan være genstand for dette erfaringsbevis, er meningsløs. Da alle etiske, både moralske og retslige domme ikke kan godtgøres som sande ved sanseiagttagelse, som noget, der er, er de uden videnskabelig mening.

I de nordiske lande har allerede den svenske filosof *Axel Hägerström* og hans skole (Uppsalaskolen), længe inden den logiske empirisme opstod, hævdet det samme, som denne skole hævder m. h. t. de etiske og retslige værdidomme. Hägerström hævdede (allerede i en afhandling fra 1917: *Till frågan om den objektiva rättens begrepp*), at de etiske grundbegreber værdi, ret og pligt ikke har nogen objektiv realitet, men alene er umiddelbare følelsesudtryk uden logisk mening. Al videnskab går alene ud på at konstatere, at noget *er*. Normative sætninger, altså om, at noget bør eller skal være, er derfor videnskabeligt meningsløse. Begreberne ret og pligt er efter Hägerström imaginære begreber, som formentlig har deres oprindelse i forestillinger fra primitiv ret. Han søger at forklare, hvorledes disse videnskabeligt meningsløse begreber er opstået. Han søger således at vise, at pligtfølelsen er opstået gennem befalingen som viljeimpuls, gennem suggestion i det sociale samliv, ligesom han søger at belyse, hvorledes illusionen om pligtens objektivitet er opstået. Pligten er en oplevelse af en viljesimpuls, der kommer *udefra*, fra en ydre magt, et system af handlinger – der er blevet bestemmende for individet ved vane, suggestion, tvang – som er uafhængig af individets interesser, lyst og luner, og som ved dette »udefra« og »over-individuelle« falskelig antages at have virkelig objektivitet. (Hägerströms ovennævnte afhandling er offentliggjort i skrifter udgivne af kungl. humanistiska Vetenskaps-samfundet 19. bd. 1917; og særlig på romersk retsområde findes hans anskuelse fremsat i hans afhandling: *Der römische Obligationsbegriff*, offentliggjort s. st. 23. bd. 1927).

Tilhængere af Hägerströms retning er det ofte gået, som det også er gået flere tilhængere af lignende værdi-nihilistiske retninger i andre lande: selvom de forkaster alle etiske vurderinger, begreberne værdi, ret og pligt, kan de alligevel under deres nærmere udviklinger ikke holde vurderingerne ude, men må ofte ty til dem, uden at være sig det bevidst. Dette gælder til en vis grad Hägerströms talentfulde tilhængere *Lundstedt* og *Olivecrona*. Også indenfor *nationaløkonomien*, hvor den værdi-nihilistiske retning ligeledes er stærkt fremherskende i nutiden ligesom i sociologien, viser det sig, at man ikke kan holde sig helt fri for etiske vurderinger. Dette gælder således også den svenske nationaløkonom *Gunnar Myrdal* i hans interessante skrift: *Vetenskap och politik i nationalekonomien*¹.

Forud for den logiske empirisme har også den danske filosof *Herbert*

¹ Se iøvrigt nærmere om Hägerström og hans skole og om Myrdals anskuelser min bog: *Erkendelse og Vurdering*, 2. udg. 1952, s. 465–70, 516–20.

Iversen – i hans bog: *To essays om vor erkendelse, 1919* – hævdede en etisk nihilisme, og på en overmåde konsekvent og original måde, ud fra hele hans almindelige erkendelsesteoretiske standpunkt, se min kritik heraf i min bog: *Erkendelse og Vurdering* s. 95–97, 462–65¹.

Også i *nordisk sociologi* er den etiske nihilisme fremherskende. Det gælder således *Westermarck, Geiger og Ranulf*. I spørgsmålet om sociologiens metode har et værk fra nyeste tid særlig interesse, nemlig *Ranulfs* bog: *Socialvidenskabelig metodelære, 1946*. Ranulf synes som principielt standpunkt at hævde, at sociologiens metode skal være rent beskrivende, altså bestå i en faktisk skildring og redegørelse for de sociale fænomener og deres årsagssammenhæng, og han går i så henseende stærkt i rette med sociologer, der fremsætter generelle påstande uden tilstrækkelig verification i erfaringen, anf. v. s. 17–20, 130 ff.

¹ *Herbert Iversens* stilling til etikken kan ikke forstås uden at ses i forbindelse med hans erkendelsesteori. Hans almindelige erkendelsesteoretiske udgangspunkt er, at det eneste, vi kender, og det eneste, der overhovedet eksisterer, er *bestemte psykiske oplevelser i bestemte øjeblikke*, være sig visse fornemmelser, visse forestillinger eller følelser af lyst eller ulyst. Ud herfra hævder han, at værdiproblemet – idethele problemet om godt og ondt, om værdi, pligt o. l., hvad enten det drejer sig om utilitaristernes sociale velfærdsprincip e. l. eller Kants pligtetik, den »praktiske fornuft« – intet har med objektiv videnskab at gøre, at alle såkaldte »objektive« argumenter for vore handlinger og vurderinger og vurderingstendenser er fantasteri, anf. v. 220–21. Hvilken oplevelse i et bestemt øjeblik skulle denne værdi være? Oplevelse eller lyst? Fra et psykologisk synspunkt er imidlertid alle oplevelser lige »gode«, rigtige, virkelige, værdifulde, 225. Et *almengyldigt værdiprincip* findes altså *ikke*, 228. »Hverken min erfaring eller min læsning har nogen sinde stillet mig overfor et sådant »værdi-princip, som alle individer indenfor vor art på planeten må bøje sig for«, 228. Den filosofiske værdilære er derfor nærmest »en art religiøs-politisk agitation ledsaget af visse »metafysiske eller halv-psykologiske argumenter«, der ikke kan overbevise den virkelige psykolog«, 228.

Etikken, værdi-filosofi må derfor erstattes af en rent videnskabelig: *historisk-statistisk* beskrivelse af, hvilke forskellige typiske handlinger og ting mennesker i tidernes løb har kaldt og anset for »gode« og »slette«; og heraf kan der naturligvis formes visse værditeorier for forskellige folk, klasser, grupper, køn, aldre indenfor vor art på denne planet.

Om retsordenens regler siger han (s. 253–54): »»loven« og »retten« kan intetsomhelst andet og mere være end visse livsytringer fra *Peter* eller *Thomas* eller en anden én – mænd, kvinder eller børn, dine og mine jævne medmennesker – udtryk for deres subjektive antagelser og ønsker, udslag af deres faktiske indflydelse eller magt, symptomer på deres naturlige – om man vil: naturhistoriske væremåde til en vis tid –. Vi er her, mener jeg, kommen ud i en synsmåde, der er ganske prohibitiv for alle »objektive« påfund og al højere eller dybere »filosofi« m. h. t. såkaldt *lov* og *ret*.«

Men da han overfor en erkendelsesteoretisk skepticisme m. h. t. de menneskelige iagttagelsers upålidelighed vil finde et empirisk sandhedskriterium, finder han det i naturvidenskabens storartede anvendelse i teknikken, anf. v. s. 3. Men »teknikken« vil sige: de anvendte naturvidenskaber; og de hviler alle på vurderinger! Når Ranulf i denne sammenhæng også siger: »Socialvidenskabelige teoriers succes har ofte beroet på deres opbyggelsesværdi eller propagandaværdi mere end på deres potentielt tekniske værdi«, s. 34, jfr. s. 32–33, og således synes at anse dette sidste begreb som empirisk sandhedskriterium, så må man spørge: hvad menes der her med »potentielt teknisk værdi«. Hvis det skal forstås på samme måde som teknisk værdi i de anvendte naturvidenskaber, så er vi helt ude i vurderinger over, hvilke løsninger der er »nyttige« eller »hensigtsmæssige« for menneskeheden. I et andet, mindre skrift: *Moralen og samfundet*, siger han først klart: »Videnskaben kan principielt aldrig gøre andet end konstatere, hvad der er, og enhver slutning fra, hvad der er, til, hvad der bør være, er umulig«, anf. v. s. 22, se også s. 92–93, hvor han benægter muligheden af at begrunde moralen, jfr. s. 94–95, 99–100. Men s. 103 (jfr. s. 112–13) hævder han pludselig, at det altid er »ønskeligt«, at »samfundet beskytter sig så effektivt som muligt mod forbrydelser som mord, tyveri og voldtægt!« Hvorfor? må man unægtelig spørge. Mord, tyveri, voldtægt o. l. er visse kendsgerninger, som sociologien skal *beskrive* men også indskrænke sig til at beskrive. Domme over visse handlingers »ønskelighed« eller »uønskelighed« er etiske vurderinger, som samfundsvidenskaben efter Ranulfs eget standpunkt helt må afholde sig fra, da sådanne vurderinger ligger helt udenfor videnskabens opgave, fra al virkelig videnskab, som alene skal »konstatere« og beskrive det, der »er«, ikke det, der »bør« være.

I Danmark har *Hägerström* fået en elev i juristen, professor *Alf Ross*; og, som ovenfor nævnt, har den logiske empirisme fået en tilhænger i den danske filosof, professor *Jørgen Jørgensen*. Da disse forfattere og *Svend Ranulf*, hver på sin måde, er typiske repræsentanter for den etiske vædinihilisme, skal jeg i det følgende gøre deres anskuelser til genstand for en nærmere undersøgelse. Da disse forfattere, ligesom den logiske empirisme idet hele, med rette hævder, at enhver i sin videnskabelige undersøgelse skal gøre nøje rede for de grundbegreber, de anvender, som f. eks. det psykiske og fysiske, værdi, ret og pligt o. s. v., har det særlig interesse at undersøge i det følgende, hvorledes disse forfattere forholder sig til de *grundbegreber, de selv anvender og selv går ud fra.*

Alf Ross slutter sig i sine afhandlinger: Kritik der sogenannten praktischen Erkenntnis, 1933, og: Virkelighed og gyldighed i Retslæren. 1934,¹ nøje til Hägerströms opfattelse, men søger at uddybe denne yderligere i nævnte afhandlinger. Ross' egne selvstændige udviklinger er imidlertid alt andet end klare. Navnlig gælder dette hans udviklinger i afhdl. I s. 29–99. Og disse udviklinger bliver hverken klarere eller vægtigere ved et masseopbud af fremmedord og ofte søgte kunstord, som selve begrebsanalysen ikke nødvendiggør. Hovedmanglen ved disse udviklinger er dog, at forf. trods alle anstrengelser ikke har magtet at trænge til bunds i de *grundbegreber*, *hvorfra han selv går ud, og hvorfra han dømmer andre opfattelser og retninger*. Forf. karakteriserer gang på gang hovedretningerne i etikken, værdi-etikken og pligt-etikken som »*metafysik*«. Han anvender også ordet »overempirisk«. Forestillingerne om værdi, det gode i sig selv, eller om pligt, idethele den såkaldte praktisk-moralske og retslige erkendelse beror på metafysiske forudsætninger, forudsætter overempiriske erkendelsesprincipper, afhdl. I s. 22. Både det godes begreb og pligtbegrebet bunder nødvendig i metafysik, afhdl. I s. 95, 131, 290. Med forskellige variationer gentages stadig Hägerströms påstand, at forestillingen om de moralske og retslige reglers gyldighed er objektivitets-illusioner, eller magisk-mystiske forestillinger, afhdl. II s. 21. Undertiden bruger forf. istedetfor metafysisk også ordet »oversanselig« om disse forestillinger i modsætning til den »sanselige, virkelige, reale verden«, s. st. s. 25.

Herefter må man imidlertid spørge: Hvad forstår forf. da ved begrebet »virkelighed«, »den virkelige, reale verden« i modsætning til det »metafysiske« eller »magisk-mystiske«? Det fremgår her flere steder i forf.s udvikling, at han ved »virkelighed« eller »realitet« forstår »*die Gegenstandswelt*«, noget intellektuelt *objektivt*, medens derimod pligt- og værdi-følelsen kun er en psykisk oplevelse, »*ein subjektives Gegebensein*«, jfr. afhdl. I s. 430 ff. Men spørger man da herefter, hvad forf. forstår ved »*objekt*«-begrebet, *die Gegenstandswelt*, viser hans undersøgelser sig ganske ufyldstgørende. Forf. hævder nemlig her, at tanken om *et objekt* er tanken om »*en enhed og identitet*« i »*rummets og tidens skema*«, afhdl. I s. 38, »*en mangfoldighed af forskellige kvaliteter sammentænkt til en enhed og identitet i tidsrumligt skema*«, s. 42.

1) Nu rummer allerede begreberne »*enhed*« og »*identitet*« betydelige uklarheder og vanskeligheder, som navnlig *Russels* og *Whiteheads* undersøgelser har vist, således at man ihvertfald ikke uden videre kan gå ud fra dem som fastslåede og givne, som forf. gør. 2) Men dernæst

¹ Disse to afhandlinger kaldes i det følgende for henholdsvis afhdl. I og afhdl. II.

kan under alle omstændigheder ganske de samme vage begreber enhed og identitet siges at karakterisere den psykiske, subjektive verden. At *subjektet*, mennesket er en enhed og identitet trods alle forskellige oplevelser, er tilmed en endnu mere uomstødelig sandhed end, at den ydre verden, die *Gegenstandswelt*, *objektet* er det, thi det første ved vi fra umiddelbar selviagttagelse, al virkelighedserkendelses sidste kilde, medens det sidste først erkendes af os gennem en slutningsrække, hvis rigtighed tilmed er bestridt, se nedenfor. 3) Men endelig giver det andet moment i bestemmelsen af objektsbegrebet eller die *Gegenstandswelt*, at objektet er *noget »i rummets og tidens skema«* værende i modsætning til de indre subjektive oplevelser, ikke objektbegrebet den mindste smule mere »realitet« eller »virkelighed«, end de såkaldte subjektive oplevelser har. Sagen er jo ganske simpelt den, at alt i denne verden, al »virkelighed« eller »realitet« er indre psykiske oplevelser; nogle af disse er sansefornemmelser (og deraf ledede forestillinger), ordnede i rummets og tidens skema; og disse oplevelser plejer vi i daglig, populær tale at kalde den »ydre verden«, – genstands- eller objektverdenen med et mere abstrakt udtryk –; andre af vore oplevelser, der ikke er præget af rummets skema, som ikke kan henføres til noget af dette skema, plejer vi at kalde »indre«, eller subjektive. Men vi har ikke den ringeste videnskabelige garanti for, at det første sæt oplevelser – de ydre i rummets skema – har mere »virkelighed« eller »realitet« end de såkaldte indre. Det er et postulat, som ingen endnu har leveret skygge af bevis for, at den såkaldte ydre verden, die *Gegenstandswelt* alene er virkeligheden. At navnlig rummets skema ikke kan betyde nogetsomhelst bevis i så henseende, er klart, da rummet i erkendelsesteorien siden Humes og Kants dage er anset for at være en subjektiv anskuelsesform for visse oplevelser. Denne opfattelse kan ialtfald ikke modbevises.

Som følge af, at forf. her ikke er gået i dybden i undersøgelsen af disse grundbegreber: Objektet og subjektet, den såkaldte ydre og indre verden og begges forhold til begrebet virkelighed og realitet, er der en grundklarhed over forf.s undersøgelser i det afsnit, der skulle være hans eget selvstændige, afhdl. I s. 29–115. Ingen, der har læst dette for forf.s hele standpunkt, også i retslæren, afgørende afsnit grundigt igennem, vil bestride, at det, trods al flid og anstrengelse fra forf.s side, er ualmindelig uklart, og at det efterlader læseren ganske utilfredsstillet. Og der er ikke af forf. leveret nogetsomhelst afgørende bevis for hans påstand om de moralske og retslige oplevelsers uvirkelighed og meningsløshed i modsætning til objekt- eller genstandsverdenens realitet og forståelighed, rationalitet.

Når forf. således, i afhdl. I s. 43, udtaler, at ved henføringen af de psykiske oplevelser til et bestemt jeg eller subjekt – dels som subjekt for 1) oplevelser i ikke-tidsrumligt skema – navnlig følelser – og dels som subjekt for 2) alle oplevelser, alt givet overhovedet – opnås der en »tilsyneladende enhed« ved, at alt, oplevelser i begge betydninger, »tænkes« ind i »et transcendent subjekt«, og at der heraf opstår de fordærveligste følger, så overser forf. her, at ganske det samme kan siges om den såkaldte ydre genstandsverden, thi også her »tænkes« en række oplevelser – i rummets skema –, ind i en anden tilsyneladende enhed, i et *transcendent objekt*. Kant forsøgte at redde for dette sidste en virkelighed ved begrebet Ding an sich, men hans forsøg i så henseende er almindelig anerkendt som mislykket, og vi er på dette punkt den dag i dag ikke kommet ud over *Humes* grundlæggende, dybt borende undersøgelse og dens resultat: at begge disse »tilsyneladende Enheder«, objektet, den ydre, og subjektet, den indre enhed, erkendelsesmæssig, i henseende til »realitet«, eller »virkelighed«, er lige slet stillede.

At forf. ikke har holdt sig dette grundforhold i erkendelseslæren klart, kommer på en mærkelig måde frem i hans udvikling s. st. s. 54 ff. Han slutter sig her til en tankegang, som den ovenfor nævnte ejendommelige og yderst selvstændige danske filosof, *Herbert Iversen*, har fremsat i sin nævnte bog: *To essays om vor erkendelse* (1919). I det sidste af disse essays, der handler om begrebet tid, fremsætter *Herbert Iversen* her den opfattelse, som forf. slutter sig til, nemlig at da det givne i denne verden, det for mennesket umiddelbart givne er den enkelte, isolerede, sjælelige oplevelse, hvori de såkaldte tidligere oplevelser kun indgår som en erindringskvalitet (også kaldet ultrapræsent kvalitet), så eksisterer for den psykiske oplevelse – af *Iversen* kaldet det »egneligste«, eller »sidste« – hverken tid eller rum, ingen tidsfølge, og følgelig heller ingen årsagsrække, idet årsag og virkning jo kun er to psykiske oplevelser i rækkefølge, hvoraf i virkeligheden kun *én* er det »egnelige« eller »givne« (hvori den foregående oplevelse kun eksisterer som en erindringsrest, et ultrapræsent element). Af denne *Iversens* lære slutter forf., s. st. s. 55 ff, at da vilje eller begær som alt andet psykisk for selviagttagelsen (introspektion) aldrig kan være noget *forløb i tiden*, nogen *strøm*, eller nogen i tiden forløbende aktivitet, og der idethele ingen tidsfølge eller årsagsforklaring findes for psykiske fænomener, er alle af sådanne forestillinger afledede begreber som energi, kraft, tendens og al *formålsforklaring* (teleologisk forklaring), som *stræben efter, lyst til* o. l. illusoriske, falske; man kan i den ydre verden kun

iagttage visse *bevægelser i rummet*, her *fysiologiske*, f. eks. et menneskes eller dyrs rækken efter føde e. l. (ydre opførsel), hvoraf man falsk slutter til indre psykiske årsagssammenhæng, formålsforklaring o. l. Sådant er altsammen mystik; der findes kun visse ydre bevægelser i rummet, i tid og årsagsrække, s. 56–71. Der findes kun »en objektiv, tidsrumlig erfaringsviden om opførsel« (behavior, deraf navnet for sådan viden, opførselslære, behaviorisme), der »falskelig injiceres i introspektrum«, s. 71.

Denne forf.s tankegang er et besynderligt eksempel på en begrebsforveksling og deraf følgende tankeforvirring. Og den viser, hvilke mærkelige, mørke irgange for tanken, forf.s kunstlede tænkemåde fører ind i. Det sande, enkle forhold er nemlig det, at når *Herbert Iversen* i sit andet essay: *Om tiden* (s. 331–478) kan gøre det af med tidsbegrebet for alle *psykiske oplevelser* (hvad enten de er i rummets skema eller ej), er det fordi han i sit første store essay: *Om gyldighed* (s. 7–328), allerede grundigt har gjort det af med hele den ydre verden, *den fysiske objektverden*, dens *årsagssammenhæng*, og *bevægelser*, som havende en særlig gyldighed, »objektivitet« eller »realitet«. Hele den ydre verden og dens bevægelser og årsagsrækker er jo kun en psykisk proces. En »objektiv tidsrumlig erfaringsviden« om ydre *bevægelser* eller »opførsel« fra organiske væseners (derunder dyrs og menneskers) side er psykiske oplevelser, der ikke er en smule mere »virkelige«, mindre »illusoriske« eller »falske« end de psykiske oplevelser, som vi benævner ved »følelser«, »lyst til« eller »stræben efter«, eller andre formålsbegreber. Og når selve tidsbegrebet og årsagsforklaringen forsvinder for de psykiske oplevelser, forsvinder de for dem alle, ikke blot for de sidstnævnte, men også for de førstnævnte oplevelser, bevægelser i rummet. Man kan meget vel med Hägerström, Phalén og andre og efter dem forf. sondre indenfor det menneskelige sjæleliv mellem de sansefornemmelser og forestillinger, der er *lokaliseret*, d. v. s. findes indenfor *rummets* skema, og kalde disse *objektive*, og de andre oplevelser, navnlig følelser, der ikke kan lokaliseres eller henføres til rummets skema, og kalde disse *subjektive*. Men det er, som ovenfor fremhævet, et ubevisligt postulat, at den første gruppe skulle have mere videnskabelig gyldighed, mere realitet eller virkelighed end den sidste. Her graver Herbert Iversen dybere end de nævnte filosoffer, idet den såkaldte objektive og subjektive verden i sædvanlig forstand begge for ham er ligestillet i manglende virkelighed eller gyldighed; og dette må man også konsekvent komme til ud fra hele denne tankegang. Nu kan der vel rejses visse indvendinger mod Herbert Iversens erkendelseslære, se herom:

Edgar Rubins skrift: En ung dansk filosof og hans værk, 1920.¹ *Men konsekvent* er han; og det er de ovenfor nævnte tænkere og efter dem forf. ikke på dette punkt. Herbert Iversen frakender også al værdilære, al etik, alle moralske og retslige forestillinger gyldighed, virkelighed; men han frakender også den såkaldte objektive, rumbestemte verden og dens love gyldighed, virkelighed. Man kan naturligvis efter behag definere begrebet virkelighed, realitet, gyldighed, som man vil, og således også definere dette grundbegreb som ensbetydende med den såkaldte *objektive, rumbestemte* verden. Men man kan med ganske samme videnskabelige ret definere virkeligheden som ensbetydende med den såkaldte *subjektive, ikke rumbestemte* verden, følelser o. l. Og man kan også hævde, at *begge disse verdener er virkeligheden*. Det eneste, man metodisk ikke kan gøre, er at *blande disse forskellige begreber om virkelighed sammen*, og f. eks. hævde, at de love og grundsætninger, der udfindes for følelser, derunder de etiske og retslige, kan overføres til den ydre, rumlige verden, eller overføre lovene for denne sidste verden, tyngdeloven o. l. til den indre, ikke rumbestemte verden, til følelser o. s. v.

Det er imidlertid en sådan uholdbar sammenblanding, forf. begår, når han s. 54 ff fastslår organismens, derunder menneskets, *ydre bevægelser i rummet*, den ydre opførsel, og disse bevægelseres ydre årsagsrække som det ene virkelige, som eneste videnskabelige forklaringsgrundlag, medens de *indre, psykiske* fænomener, der får udtryk i disse ydre bevægelser såsom drift mod, lyst til og andre følelser og fornemmelser, formålssætten, og forklaringer ud herfra, som videnskabelig falske. Man kan tværtimod med langt større ret og konsekvens, med Herbert Iversen, hævde, at det eneste sikre, virkelige er vore indre oplevelser: Lyst til, drift, stræben mod, følelser for, formål, medens de dertil svarende, såkaldte ydre bevægelser i rummet ikke fjører nogen ny virkelighed eller forklaring til.

Sluttelig bemærkes, at vore følelser, drifter, tilbøjeligheder og de for disse af os udfundne love eller grundsætninger, alment sjælelige, etiske eller retslige, jo *ikke gør fordring* på videnskabelig gyldighed

¹ Blandt indvendingerne mod Iversens lære kan dog ikke anføres den, forf. fremfører, s. 55, at Iversen skulle forveksle det umiddelbart givne med det virkelige. Thi disse to ting forveksler Iversen slet ikke; han hævder simpelthen blot, at det umiddelbart givne, den mentale oplevelse er hele virkeligheden (sigmastillingen); og det er en vilkårlig påstand uden bevis, at virkelighed og gyldighed særlig skal tilkendes den såkaldte objektive, rumbestemte verden. — Se iøvrigt min kritik af Iversens erkendelseslære mit nævnte skrift s. 98 anf. v.

for den *ydre* verden d. v. s. for vore i rummets skema værende sansefornemmelser og forestillinger, men *prætenderer* netop *kun* gyldighed for den indre, *ikke rumbestemte verden*. Når vi siger, at en *forestilling* er *uvirkelig*, er det enten, fordi den, som eventyrets slotte, guldbjerger o. l., indeholder forestillingselementer om noget ydre, i rummet værende, hvortil der ingen rumbestemte sansefornemmelser svarer, eller fordi den angiver følelser, drifter, hvortil der ingen indre, ikke-rumlige oplevelser svarer.

Det fremgår da af det her udviklede, at hele forf.s hovedstandpunkt, både i afhdl. I (den etiske afhandling) og afhdl. II (den retsfilosofiske afhandling), at de indre psykiske, ikke-rumlige oplevelser, følelser, lyst til, drift mod, formålsætten, de moralske og retslige love eller grund sætninger, er uden virkelighed, er meningsløse illusioner eller falske, er et uholdbart postulat, der beror på en begrebsforveksling; og det er derfor ikke underligt, at dette hovedstandpunkt overalt, hvor han lader sig lede af det, fører ham til skæve og kunstlede synspunkter og golde udviklinger.

Forf.s hovedstandpunkt overfor de moralske og retslige fænomener er af den beskaffenhed, at det, hvis det skal gennemføres konsekvent, nødvendigvis må ophæve enhver etik og retslære som selvstændig videnskab. Forf. hævder jo, at forestillingen om den praktiske d. v. s. den etiske og retslige erkendelse er »meningsløs«, at de moralske og retslige reglers gyldighed er et »utænkeligt fantom«, afhdl. I s. 313. Forsøg på at bestemme pligtbegrebet – moralens og rettens fundamentale begreb – må alle anses for »håbløse forsøg« (udhævet af forf.) på at rationalisere en irrationel impuls, afhdl. I s. 288. Kant, der i sin videnskab stadig har kreset om det moralske pligtbegreb, har ved sine udviklinger kun leveret bevis for, at »moralen er absurd«, afhdl. I s. 314. Antagelsen af eller troen på det moralske og retslige grundbegreb, værdiens eller pligtens objektivitet er en »illusion«. Forf. er idethele nået til det resultat, »at pligt og værdi i sig selv intet er, og at omvendt intet er pligt og intet har værdi«, afhdl. I s. 430. Disse ord pligt og værdi har overhovedet ingen mening, s. 431. De moralske og retslige sætninger og regler kan som meningsløse ikke begribes, de er illusioner. Etikken – og dermed også retsvidenskaben – er derfor ingen videnskab. Enhver spekulation over det praktisk gyldige, altså de moralske og retslige reglers gyldighed er en »erkendelsesillusion, et intellektuelt fata morgana«, s. st. s. 435.

Efter dette forf.s standpunkt er det en uundgåelig konsekvens, at en undersøgelse af de moralske og retslige fænomener – moral- og rets- begreber, moralske og retslige regler og grundsætninger – ikke kan have anden videnskabelig interesse end den, der knytter sig til en psykologisk undersøgelse af alle de andre mangfoldige meningsløse, fantastiske, magiske forestillinger, fata-morgana- og eventyr-forestil- linger, som menneskene i tidernes løb har hengivet sig til. Der må nat-URLigvis indenfor psykologien også være et enkelt kapitel om de tal- rige fantasi- og eventyrfigurer, magiske, forvirrede og absurde fore- stillinger, som kendes; og i dette pulterkammer må naturligvis også de moralske og retslige forestillinger finde en plads. Men etikken og retsvidenskabens kan vi straks afskaffe, da vi selvfølgelig hurtigst mu- lig må befri os for hele det meningsløse, absurde, magiske, for enhver fornuft og mening blottede sammensurium, som moralens og rettens forestillinger og regler er. Og der er ingensomhelst grund til på etik- kens og retsvidenskabens plads at opstille en ny videnskab for disse absurditeter eller, som forf. også et sted kalder dem, dette »nonsens«. På de sidste sider af afhdl. I søger forf. ganske vist på etikkens og rets- videnskabens ruiner, hvorpå han efter sin undersøgelse befinder sig, at stable en ny videnskab på benene, en »ethologi«, afhdl. I s. 434 ff, eller en videnskab om de moralske fænomener – og en tilsvarende om de retslige –; og han gør nogle ganske kunstige anstrengelser for at vække en sådan erstatning for de af ham nedlagte videnskaber, etik og retsvidenskab, en sådan ethologi til live. Men hans forsøg er håb- løst; han erkender da også selv, at når det moralsk (og retslig) gyldige »*intet er*«, er forestillingen om det moralsk (og retslig) gyldige »*lige- ledes intet*«, afhdl. I s. 438 (udhævelserne af forf.), Og hans forsøg de følgende sider på at hævde, at da vi dog faktisk føler noget ved de illusioner og meningsløse begreber, som moralen og retten er, og til- med endog handler efter dem, må vi også have en særlig videnskab om dem, er ud fra hans eget standpunkt i virkeligheden håbløse; thi hvorfor skal vi skabe videnskab, endog en særlig videnskab om *netop disse* meningsløse forestillinger, mere end om alle de mange tusind andre meningsløse forestillinger, som mennesker har, og som navnlig eventyrene og dåreanstalterne er fulde af. At de moralske og retslige forestillinger er sådanne absurde ideer, der *faktisk* er meget udbredt, gør dem jo ikke, videnskabeligt set, bedre. De er jo kun opstået ved visse tvangsimpulser, suggestion og vane; og derfor er der al anled- ning til hurtigst mulig at befri menneskeheden for alle disse uviden- skabelige illusioner og absurde forestillinger, og når det er sket, hen-

vide dem til behandling i et enkelt særligt kapitel i psykologien eller psykiatrien, hvor alle eventyrforestillinger, fantasifigurer, magiske ideer, forrykte begreber og forventet sjæleliv behandles.

Afhdl. II indleder forf. med at gentage sin fra Hägerström hentede opfattelse af retsbegrebet som metafysisk eller magisk, at forestillingen om retsreglens gyldighed overhovedet ikke er noget objektivt tænkeligt, afhdl. II s. 17 ff. Skønt disse retslige *gyldighedsforestillinger* – reglernes bud: *Du skal, du bør* – savner enhver mening eller genstand, og idethele er en illusion, vil han dog nu undersøge de psykiske oplevelser, som disse retslige forestillinger er »rationaliserede« udtryk for, s. 18–21. Hvordan overhovedet *meningsløse ord* kan være »*rationaliseringer*« : *fornuftige forklaringsforsøg* af noget, er en gåde, som er uløselig, også efter forf.s egne udgangspunkter. Men selvom meningsløse udtryk overhovedet kunne være noget sådant, kan de psykiske oplevelser – gyldighedsoplevelser – jo aldrig nogensinde få nogen videnskabelig eller blot fornuftig forklaring, thi forf. har ud fra sit eget udgangspunkt, sit virkelighedsbegreb, der udelukker den moralske og retslige verden fra virkeligheden, selv på forhånd ganske afskåret sig fra at kunne få nogetsomhelst andet ud af disse oplevelser og deres rationaliseringer end uforklarlige meningsløsheder, der højst kan have en vis interesse for abnormpsykologien. Hans udvikling s. 21 om en sammenhæng mellem de uvirkelige, magiske ideer som rationaliseringer og visse »retsrealiteter«, er uklar og dækker ubevidst over den inkonsekvens, hele hans afhandlings undersøgelser er af denne sammenhæng. Han indrømmer dog her, at »denne sammenhæng vel ikke er i stand til at give ideerne nogen fornuftig mening«, men den »fremkalder dog en vis korrespondens mellem »retsrealitet og traditionelt udtryk««. Når forf. her indfører ordet »retsrealitet«, er det en ubevidst tilsnigelse, set fra hans eget udgangspunkt. Thi »realitet« har efter forf. kun den rumbestemte objektverden, og her, ved de moralske og retslige følelser, har vi kun at gøre med ikke-rumlige psykiske oplevelser. At disse følelser undertiden også ledsages af en vis *ydre* opførsel, giver dem jo ikke mere realitet eller rationalitet end den ydre opførsel, som undertiden ledsager f. eks. sindssyges følelser. Konsekvent kan forf. overhovedet ikke mene noget andet med »retsrealitet« end gyldighedsoplevelse. Gyldighedsoplevelsen – den menneskelige bevidsthed om og følelse af pligten: *Du bør, du skal*, er imidlertid i sig selv, efter forf.s egen opfattelse, en ganske irrational psykisk oplevelse; og de forestillingsmæssige og sproglige udtryk for denne irrationale gyldig-

hedsoplevelse: Du skal, du bør, og rettighederne og pligterne i mangfoldig samvirken, er også irrationale og uvirkelige. Det er jo kun naturligt, at meningsløse, irrationale oplevelser får meningsløse, irrationale udtryk; og hvormeget forf. end vil undersøge denne »sammenhæng« mellem meningsløse oplevelser og deres meningsløse udtryk, kommer der intet mere ud deraf; det bliver en march på stedet. Den eneste opgave for forf.s videnskabelige undersøgelse af denne sammenhæng – hvis man overhovedet kan tale om »sammenhæng« i denne forbindelse –, måtte da blive at undersøge, om der mulig kunne findes et *endnu mere adækvat meningsløst udtryk for den meningsløse oplevelse*.

Det vil da efter denne væsentlige uklarhed hos forf. heller ikke kunne undre, at der i hele forf.s følgende fremstilling s. 24 ff intetsomhelst kommer ud af hans proklamerede undersøgelse af denne besynderlige »sammenhæng«. Overalt, hvor han søger at dyrke denne mærkelige sammenhæng, bliver det kun til højst trættende, overordentlig brede, og uklare gentagelser af hans af Hägerström påvirkede opfattelse af retsbegrebet, pligtbegrebet o. l. som »metafysiske«, »magiske«, »mystiske«, »uvirkelige« »Gyldighedsforestillinger«, der er »rationaliserede« udtryk eller »rationaliseringer« af »irrationale oplevelser«, der giver visse »adfærdsindstillinger« o. s. v., o. s. v., se f. eks. s. 33–34, 59–73, 74 ff, 91 ff. Heldigvis giver forf. dog også almindelige retsfilosofiske undersøgelser, men det er, som ovenfor under I bemærket, betegnende, at disse undersøgelser netop, hvor de har værdi, ingensomhelst forbindelse har med hans postulat og udgangspunkt, illusions- og absurditetshypotesen, hvad der giver det bedste negative bevis på denne hypoteses ufrugtbarhed.

Forf. fremhæver s. 17 ff, at der i det almindelige retsbegreb er en dualisme mellem virkelighedsforestillinger og gyldighedsforestillinger, mellem den gældende positive ret, og retten, som skal eller bør være. Denne dualisme eller modsætning har som bekendt spillet – og spiller stadig – en stor rolle i abstrakt tysk retsfilosofi; og modsætningen udtrykkes siden Kants dage ofte som modsætningen mellem »Sein« og »Sollen«. Påvirket af tysk tankegang har forf. stadig kreset om denne modsætning, se således også hans afhandlinger i T. f. R. 1931 s. 241 ff og 1932 s. 81 ff. Men modsætningen blandes både hos ham og andre på en forvirrende måde sammen med *begrebet virkelighed* og dets modsætning, det uvirkelige, det metafysiske. Nu er forholdet det, at alle retslige (og moralske) fænomener, hvad enten de kan henføres under Sein eller Sollen – hvad enten de er lovgiverens afgørelser eller dommerens afgørelser, – i henhold til lov eller andre retskilder, – eller

hans følelse af pligt, af at skulle eller burde lovgive eller dømme, eller andre menneskers herhen hørende følelser – alle er de *indre psykiske oplevelser udenfor den rumbestemte ydre objektverden* og skulle altså efter forf.s begreb om »virkeligheden« falde udenfor denne. Nogen dualisme er der altså ikke i denne henseende mellem disse grupper af psykiske, retslige fænomener, dersom forf. ville være konsekvent. Alligevel hævder han også her, s. 17 ff, denne modsætning mellem »virkelighed« og »gyldighed«, mellem en ret, et retsfænomen, der som Sein hører til »virkeligheden«, og en ret, et retsfænomen, der som Sollen hører til »gyldigheden«, og han udtaler, s. 18, at der overhovedet »ingen gyldighedsforestillinger« findes, men kun »gyldighedsoplevelser« (udh. af forf. selv), d. v. s. oplevelser udstyret med »objektivitetsillusion«. Denne tankegang beror, som ovenfor påvist, på en uklar forveksling af to sider af virkeligheden og en misforståelse af Herbert Iversen, idet den del af virkeligheden, af samtlige psykiske oplevelser, hvortil begreberne pligt, værdi o. l. hører – de ikke rumbestemte – *aldeles ikke gør fordring på at have gyldighed for den anden del af virkeligheden, de rumlige psykiske oplevelser, den såkaldte ydre verden, objektverden, men naturligvis netop kun for den indre verden, de ikke-rumlige psykiske oplevelser.* Og det er derfor en uklarhed i de filosofiske grundforestillinger hos forf., når han påstår, at vi tillægger retsbegreberne *objekt-gyldighed*, og, at dette er en »objektivitetsillusion«. Da store dele af den følgende udvikling hos forf. (s. 18–109), med dens dualisme, »antinomier«, »opløsning« af disse og »tydning« beror på denne grundklarhed hos forf., kan der ikke tillægges disse dele nogen særlig værdi; og de bliver da derfor heller ikke andet end en ørkesløs march på stedet, en gold spinden videre på denne uklare tankegang¹.

¹ Alf Ross har i årenes løb svinget stærkt i sine filosofiske anskuelser, i virkeligheden fra den ene yderlighed til den anden, både i grundopfattelse og metode, alt eftersom han kom under påvirkning af den ene ledende filosof eller den modsatte. Han begyndte som aprioriker, idet han i sit første skrift: *Theorie der Rechtsquellen*, 1929, ville grundlægge en retslære på et apriorisk grundbegreb, ligesom hans lærer den gang, den østrigske retsfilosof, Kelsen, med den forskel, at Kelsen bygger sin retslære på et apriorisk grundbegreb, begrebet »grundnorm«, Alf Ross på et andet grundbegreb, idet denne forf. i nævnte skrift mente at kunne tillægge de moralske og retslige regler en ubetinget apriorisk gyldighed, grundet i et for al erfaring gældende grundbegreb eller grundkategori »totalitet« eller »individuel totalitet«. I sine to senere skrifter: *Kritik der sogenannten praktischen Erkenntnis*, 1933, og: *Virkelighed og Gyldighed i Retslæren*, 1934, gik han under påvirkning af den svenske filosof Hägerström og behaviorismen, til den modsatte yderlighed. Han hævdede nu ikke blot, og med rette, at al retsfilosofi skal bygge

Det er, som det fremgår af det ovenanførte, ikke lykkedes denne forfatter at bevise, at de etiske påstande, moralske og retslige, er uvidenskabelige, metafysiske domme, uden virkelighed, uden begrundelse i

på erfaring, men tillige, i overensstemmelse med behaviorismen, at psykologisk selviagttagelse ikke gengiver nogen virkelighed, og at følgelig alle psykiske fænomener, derunder alle forestillinger om værdi, ret og pligt, er videnskabelig falske, uvirkelige, se forf.s: Kritik der sog. prakt. Erkenntnis, s. 54 ff, 71 ff. Han siger da også bestemt, at når det moralske og retslige »intet er«, er forestillingen om det moralsk og retslig gyldige »ligeledes intet«, samme værk s. 438, se nærmere ovenfor. I et nyere skrift: Ret og Retfærdighed. En Indledning i den analytiske Retsfilosofi, 1953, er han igen svinget, har igen foretaget en frontforandring. For det første har han opgivet den fysiske behaviorisme. Han er nu klar over, at vi ikke kommer udenom introspektion, psykologisk iagttagelse ved forklaring af retsreglerne, forf. sidst anf. værk s. 25, 88-89.

Men dernæst er retsreglerne nu ikke længer »meningsløse« følelsesudbrud eller »intet«, men tværtimod udtryk for »en meningsfuld sammenhæng«, forf. s. 41. Og nu er hele den del af juraen, der som lovbetænkninger, retsvidenskabelige de lege ferenda betragtninger, andre udviklinger ud fra sagens natur beskæftiger sig med retten, som den bør være, en anvendt eller teknisk videnskab, forf. s. 31-34. Og forf. har i det nye skrift et helt afsnit om retspolitikken, dens område og opgave, s. 417-455, jfr. 405 ff. Men hele denne anvendte eller tekniske samfundsvidenskab eller sociologi er jo ikke beskrivelse, men vurderinger, både af mål og midler. Forf. har nu således til en vis grad nærmet sig mine anskuelse, men også kun til en vis grad. Han er blevet stående på halvvejen. Forf. er ikke meget klar i de udviklinger, hvormed han foretager denne frontforandring. Samtidig med, at han selv går ind på vurderingsfilosofien, der endog kan være vejledende for domstolene, kritiserer han nemlig stadig denne filosofi hos andre forfattere, der slutter sig til denne, som »tomme, metafysiske spekulationer og tankefantasier«, »uden al videnskabelig værdi«, forf. s. 34; men han angiver intetsteds et kriterium for, hvilke vurderinger der er »metafysiske« og må afvises, og hvilke vurderinger der er gavnlige vejledninger for domstolene.

Da al anvendt etik og retslære som vurderende efter forf.s standpunkt i første del af denne bog konsekvent er uvidenskabelig metafysik, forstår man overhovedet ikke, hvorfor han har skrevet den sidste del af bogen, s. 385-467, der handler om vurderinger.

Tilslidst forsøger forf. at forene sine hinanden modstridende meninger ved at hævde, at retsvidenskaben ved retsteknikken, den anvendte jura, kun kan hjælpe til ved udformningen af lovreglerne, medens den slet ikke kan beskæftige sig med eller begrunde den vurdering, hvoraf lovreglerne udspringer; i denne vurdering må retsvidenskaben følge den vurdering, som angives af magthaverne i samfundet; og retsreglerne bliver derfor helt forskellige, eftersom de politiske magthavere i samfundet er liberalister, socialister, kommunister, nazister o.s.v., ti disse magthaveres vurdering, den afgørende »vurderingspræmis« kan retsvidenskaben ikke kritisk prøve; indlader videnskaben sig herpå, er den ikke en »ren« videnskab, men kun subjektive meninger, forf. anf. v. s. 409-10, 424, 472. Når jeg i 1943, i jødeforfølgelsens år i Dan-

erfaringen. Hans påstand herom er et uholdbart postulat, der beror på en begrebsforveksling og på, at han overhovedet ikke har givet nogen analyse af grundbegreberne virkelighed og erfaring. Først når en så-

mark ikke bøjede mig for de nazistiske magthaveres vurdering, men i min retslære offentlig forsvarede de danske jøder, betonedede deres ligeberettigelse med andre danske statsborgere og med varme fremhævede de danske jøders store indsats i dansk kulturliv, var det altså efter forf.s retsfilosofi en rent subjektiv, uvidenskabelig del af min retslære; de daværende tyske magthavere havde som bekendt en ganske modsat vurdering af jøderne. Hvis jeg altså havde akcepteret de tyske magthaveres indstilling overfor jøderne som vurderingspræmis og i min Retslære stillet min videnskabelige lovtekniske viden til rådighed for magthaverne, f. eks. ved udformningen af en antijødelovgivning, ville min retslære altså efter den nyeste danske retsfilosofi af Alf Ross have været mere »ren« end den nu blev, da jeg i min grundvurdering om jøderne gik imod de tyske magthaveres »vurderingspræmis«.

Når forf.s egne anskuelser, som ovenfor påvist, er uden videnskabeligt grundlag, virker det besynderligt, at han ikke desmindre om andre videnskabsmænds opfattelse udtaler de mest absolutte og ligefrem moralsk nedsettende domme, som om kun hans meninger var rigtige og andres helt urigtige, ja »uærlige«. Om vort højt ansete retsvidenskabsmand *Julius Lassens* fortolkning af forordningerne af 9. febr. 1798 og 28. juli 1841 og deraf udledede retsgrundsætninger for eksstinktion af indsigelser og rettigheder vedr. gældsbreve, som med rette er blevet højt skattet i dansk retsvidenskab, og som har været til største gavn for dansk domspraksis, udtaler forf., at den er »et rent festfyrværkeri af taskenspillerkunster med vekslende analogislutninger, fulde og partielle modsætningslutninger og udledninger af almindelige grundsætninger«, s. 182. Denne Julius Lassens fortolkning og andre videnskabsmænds fortolkninger stempler forf. som »fiksfakserier«, »fortolkningsmanøvrer«, der har »karakter af prokuratorkneb, der ikke hører hjemme i ærlig videnskab«, forf. s. 130, 183. Den svenske retsvidenskabsmand *Lundstedts* samfundsnyttebetragtninger karakteriseres som »falsum«, forf. s. 382. En tredje videnskabsmands udvikling om begrebet »ejendomsret« stemples som det »rene vrøvl« og »opstyltet nonsens«. Om *Goos' opfattelse* af en rets natur hedder det, at den »naturligvis er i bund og grund forkert«; andre videnskabsmænds fremstillinger karakteriseres som »kneb og tilsnigelser, hvormed politiske indstillinger, bevidst eller ubevidst, kamuflerer sig som videnskab og dermed på bedragerisk (!) måde søger at tilrane sig en autoritet i dennes navn«, forf. s. 407. En udvikling af den tyske filosof *Nelson* karakteriserer forf. her som en »retfærdighedens maskerade«, s. 364, se nærmere *Tidskrift for Rettsvitenskap* 1954, s. 7. Ugeskrift for *Retsvæsen* 1954 B, s. 14–19. Som seneste eksempel på denne Alf Ross' polemik kan nævnes, at han fornylig har rettet et angreb på den norske professor *Kristen Andersen*: *Essays*, om hvilket angreb Kristen Andersen i *Tidskrift f. Rettsvitenskap* 1956 s. 85 udtaler, at det »gjennem argumentasjonens form og indhold er brakt ned på det nivå, hvor enhver mulighed for saklig og anstendig meningsutveksling er utelukket«.

Forf.s her citerede talrige personlige farvede, ubeherskede, tildels injuri-

dan analyse er gennemført, vil det kunne fastslås, om de moralske og retslige domme kan begrundes i virkelighed og erfaring eller ej. Senere i det følgende vil der blive givet en nærmere undersøgelse af disse begreber og de moralske og retslige dommes forhold hertil.

Jørgen Jørgensen slutter sig, som ovenfor nævnt, til den logiske empirisme og hævder ligesom de andre tilhængere af denne retning, at de moralske og etiske domme, da de ikke er »er«-påstande men »bør være«-domme, er uden videnskabeligt grundlag, da de ikke angår virkeligheden. Han går imidlertid ind på den logiske empirismes metode; og det er derfor værd i det følgende at undersøge denne metode nærmere. I sit vigtigste værk: *Psykologi på biologisk grundlag*, 1941–46, giver han en større analyse af grundbegreberne: det psykiske og det fysiske og deres forhold til virkeligheden. Han betoner, i overens-

erende udfald mod anderledes tænkende videnskabsmænd, er ikke blot langt fra den sokratiske beskedenhed, som er den sande videnskabs ånd, men er idethele en polemisk form, der ikke er en videnskabsmand værdig.

I et andet skrift: *Hvorfor Demokrati*, 1946, findes samme besynderlige inkonsekvens, som i nys nævnte skrift. Han slutter sig her helt til demokratiet som statsform og mener endog, at alle statens embedsmænd skal være forpligtet til at være tilhængere af demokratiet. Men samtidig må han indrømme, at denne politiske grundanskuelse ikke kan videnskabelig begrundes, da den beror på en vurdering, se anf. v. s. 80–81 sammenh. m. s. 335–37. Hvorledes man da kan påtvinge embedsmænd demokratiet som grundvurdering, er en gåde. Efter hans før omtalte skrift fra 1953: *Ret og Retfærdighed*, må en videnskabsmand, hvis han ikke vil være subjektiv, men »ren« i videnskabelig henseende, bygge på de politiske magthaveres grundvurdering, altså diktaturets i de lande, hvor denne forfatning er den herskende hos magthaverne i staten, demokratiet i de andre lande, hvor den demokratiske forfatning er den herskende i staten. Nogen vurdering af disse to forfatningssystemer kan denne forf. efter sin egen opfattelse slet ikke foretage.

I forordet til samme bog, der udkom efter de tyske magthaveres nederlag, udtaler Alf Ross:

»Det er gået mig således, at det var herrefolkets praktiske demonstration af diktaturets metoder her i landet, der fik mig til at besinde mig på demokratiets mening og værd, og jeg vil være glad, om læseren ville akceptere denne bog – der blev påbegyndt under besættelsen – som mit beskedne bidrag til Danmarks frihedskamp. Der er også en kamp på åndens og ideernes omraade . . . Jeg kunne aldrig blive en frihedskæmper med maskinpistol – selvom jeg er taknemlig over, at andre med livet som offer eller indsats har kæmpet for og vundet den frihed, også jeg nu nyder godt af.« Det er besynderligt og vistnok ret enestående, at en person vil have en gerning – denne bogs offentliggørelse – han først har udført, da frihedskampen var *forbi*, betragtet som en indsats i kampen, smlgn. ovenfor s. 21–24.

stemmelse med den logiske empirisme, gentagne gange, både i nævnte værk og andetsteds vigtigheden af at analysere de termini og begreber, man anvender.¹

Naturligvis er det vigtigt for enhver fagvidenskab i almindelighed og for erkendelseslæren i særdeleshed nøje at undersøge betydningen af de ord og begreber, den anvender, og så vidt mulig fastslå bestemte definitioner heraf. Jeg har selv i min erkendelseslære indgående analyseret og defineret sådanne ord og begreber som »eksistens«, »virkelighed«, »viden«, »erkendelse«, »erfaring«, »bevis«, »årsag«, »subjektiv«, »objektiv«, »apriorisk«, »empirisk« o. l. og derunder gjort opmærksom på, at disse ord ofte uden klarhed bruges i forskellige betydninger, se Erkendelse og Vurdering, 1. udg. 1942, 2. udg. 1952, i det følgende kort kaldet B, s. 141 ff, 194 ff, 275 ff, 299, 307, Erkendelseslæren og Naturvidenskabens grundbegreber, 1941, i det følgende kaldt A, s. 150–51, 337 ff, II 112 ff, 325 ff, III 87–88. Og i retslæren har jeg analyseret ord og begreber som »ret« og »pligt«, »lov«, »retfærdighed«, »retskilder«, »skyld«, »skade« o. s. v., min bog: Retslæren I s. 8 ff, 25 ff, 30 ff, 105 ff, 197 ff, 277 ff.

Men lige så berettiget og nødvendig denne opgave at analysere ord og begreber er, lige så givet er det, at den, hvis den drives ensidigt, kan føre på afveje i videnskabelig metodisk henseende; og det kan ikke nægtes, at J J og den retning, han tilhører, i ikke ringe grad er kommet ind på disse ensidige veje. Navnlig i 2 henseender kan den logiske empirismes sproglig-logiske retning føre til uheldige metoder:

Større videnskabelig forvirring end i disse forf.s sidste to bøger kan man vanskelig finde. Denne forvirring og idethele forf.s modstridende og inkonsekvente udviklinger stammer som ovenfor vist, fra, at han ikke analyserer eller bestemmer de grundbegreber, som han uden bevis går ud fra, som »erfaring«, »virkelighed«, »videnskab« o. fl. a.

Mærkeligt er det, at de største filosoffer, der har beskæftiget sig med samfundsspørgsmål, lige fra Sokrates og Platon til Locke og Montesquieu stærkt har kritiseret og vurderet de på deres tid herskende statsforfatninger. Hvis disse tænkere havde fulgt forf.s opfattelse og ikke indladt sig på nogen selvstændig vurdering og kritik af de forfatninger, hvorunder de levede, men passivt akcepteret de på deres tid herskende politiske magthaveres opfattelse og forfatning, var der aldrig sket banebrydende fremskridt i menneskenes historie, aldrig sket de revolutioner, som førte til grundlæggende reformer af hele samfundstilstanden og retsordenen.

¹ I det følgende kaldes ovennævnte værk af Jørgen Jørgensen, J J 1, og hans bog: Filosofiske forelæsninger, 1935 og 1939, J J 2. En større artikel af ham i Nationaløkonomisk Tidsskr. 1943 s. 335–58 kaldes i det følgende, J J 3.

1. Denne retning kan for det første let i sin optagethed af analysen få den opfattelse, at den sproglig-logiske analyse af ord og begreber er hovedsagen for forskningen, medens realitetsundersøgelsen skydes i baggrunden; og dens dyrkere fristes til at tro, at når den *sproglig-logiske analyse* er klaret, er *selve realitets-problemet* det også. Det er således betegnende, at J J 3 s. 340 betoner, at det store fremskridt, denne filosofi, navnlig i det 20. århundrede har gjort, består i, at man bevidst har gjort analysen af ord og grundbegreber til »hovedmetode«. Typisk er også J J's udtalelse (J J 3 s. 344): »Problemet er ikke: Eksisterer der ting eller ej – men: hvad mener vi, når vi siger, at der eksisterer ting?« Det er det samme som at sige: »Problemet er ikke: Eksisterer der atomer eller ej, – men: hvad mener vi, når vi siger, at der eksisterer atomer«. En naturvidenskabsmand ville utvivlsomt udtrykke sig omvendt: Problemet er: »Eksisterer der atomer; men samtidig må vi naturligvis sproglig, logisk klare os: hvad forstår vi ved at »eksistere« og ved »atomer««. At den sproglig-logisk analyserende retning rummer en betydelig fare for at forveksle ord og ord-undersøgelser med realitet, har J J selv slående dokumenteret ved hans fejlagtige argumentation overfor den opfattelse, der benægter eksistensen af den ydre verden, M. a. o. det må aldrig, hverken i erkendelseslæren eller i fagvidenskaben glemmes, at der ved siden af et sproglig-logisk analyseproblem altid tillige og først og fremmest er et realt-videnskabeligt problem.

2. Men dernæst rummer den sproglig-logisk analyserende retning en anden fare, nemlig, at den tilsidst i sin ensidige tendens tror at kunne analysere alt, at analysen *ingen grænser* har. Enhver analyse, også den sproglig-logiske, er en analyse eller opløsning af noget i elementer eller bestanddele, forudsætter altså disse; og da der således stadig må findes en flerhed af elementer, for at en analyse kan finde sted, må der tilsidst være en grænse for analysen; man *ender tilsidst* i visse *uanalyserbare* elementer; længere kan analysen ikke drives. Forsøger man det alligevel, kommer man ind i uklare og vidtstvævende betragtninger, der ikke reelt fører til nogetsomhelst i yderligere forståelse. J J's bøger, 1 og 2, viser os klart faren ved denne udover disse bestemte grænser analyserende metode.

Blandt de sidste uanalyserbare realiteter og dermed uanalyserbare begreber findes der således f. eks. noget, vi kalder det »psykiske«, på dansk det sjælelige eller »bevidsthed«, genstanden for den videnskab, vi kalder psykologi. Psykologer, der ikke er hildet i den ensidige logisk analyserende retning, nøjes med at fastslå som psykologiens genstand det psykiske eller bevidstheden som en kendsgerning, ethvert menneske er fortrolig med, og at fremhæve, at bevidsthed altid er bevidsthed

om noget, og at dette noget er mangfoldige fænomener, bevidsthedsfænomener, sansefornemmelser, forestillinger, følelser o. s. v., se således *Frithiof Brandt: Psykologi I 1943 s. 8–16*. J J siger i begyndelsen af sin psykologi (J J 1), at psykologi »almindeligvis defineres som læren om de såkaldte bevidsthedsfænomener d. v. s. sådanne fænomener som f. eks. følelser og stemninger, fornemmelser og forestillinger« o. s. v.; men derefter siger han, at hvad »bevidst« og »bevidsthed« nærmere vil sige, vil han senere undersøge, J J 1 s. 6. I et senere kap. V, s. 190–251 kommer han nærmere ind herpå. Han nævner først, at bevidst betegner en modsætning til bevidstløs og kommer ind på forskellige slags bevidstløshedstilstande, J J 1 s. 109 ff, men fremhæver samtidig, at han stadig ikke er nået til en klarhed eller definition af begrebet »bevidsthed«, men at han søger en sådan, 114.

Hvis man nu vil spørge, hvad der kommer ud af J J's analyse i det følgende af ordet og grundbegrebet »bevidsthed«, kan man for klarhedens skyld sondre mellem to spørgsmål i denne analyse, nemlig: I hvad er »bevidsthed« for et fænomen, hvorledes skal man definere det? og II »eksisterer« »bevidsthed« i den under I definerede betydning?

Ad I. J J spørger i den følgende undersøgelse, s. 147: »Betyder eller betegner ordet »bevidsthed« noget?« Dertil svarer han ved at gentage det ovennævnte fra 1 s. 109 anførte, at til dette spørgsmål vil han »i første omgang svare med et ubetinget ja«, eftersom »jeg ved så sikkert som noget, at jeg ikke er bevidstløs«, J J 1 s. 147. Her er der altså virkelig noget, som selv J J anser for sikkert, for sikker viden, endskønt ordene »i første omgang« lyder lidt ildevarslende. Hvoraf ved J J nu, at han er bevidst, ikke bevidstløs? Dertil svarer han, at det ved han af, at han oplever noget: ser, hører og føler o. s. v., l. c. 148. Jeg oplever disse bevidsthedsfænomener: Sansefornemmelser, følelser, stemninger o. l. og derigennem, at jeg er ved »bevidsthed«, er »bevidst«; derimod oplever jeg ikke noget, man kan kalde »min bevidsthed«. J J hævder, at medens vi oplever eller mærker de enkelte sansefornemmelser, følelser o. s. v., så »mærker jeg ikke min bevidsthed«, l. c. 148. Men her må man spørge J J: Hvad menes der med at »mærke« eller »opleve« noget? Analysen skal jo efter J J's egen analytiske metode føres igennem tilbunds. Men det gør han ikke selv. Vi får ikke af ham en nærmere analyse eller definition af, hvad det vil sige, at vi »mærker« noget eller »oplever« noget, og dette må vi dog have at vide, have analyseret, før vi kan prøve rigtigheden af påstanden, at jeg ikke »mærker min bevidsthed«. Betyder »mærke« kun sansefornemmelserne, følelserne, stemningerne? Eller betyder min »mærken« noget også min skelnen? Jeg skelner jo ikke blot mellem de enkelte sansefornemmelser, fore-

stillinger, følelser, men også mellem alle disse og et »noget«, der har disse oplevelser. Min bevidsthed er ikke blot disse isoleret, men enheden i dem, sammenfatningen af dem alle i denne enhed, som kan kaldes »min bevidsthed«, »mit jeg«. Hermed menes jo ikke en mystisk sjælesubstans, der kan leve adskilt fra legemet, eller en bevidsthed uden oplevelser og lignende ubevisligheder, men det ganske simple, at jeg »mærker« en forskel mellem de enkelte fornemmelser, forestillinger, følelser, og mit jeg eller min bevidsthed som den enhed, der har alle disse oplevelser og sammenfatter dem som mine oplevelser. Mærkelig nok synes J J ikke på dette sted at have noget at indvende mod forestillingen »mit jeg«, således som mod forestillingen »min bevidsthed«, idet han her (1. c. 148) siger, at »jeg ser«, »jeg føler« o. l. Men hvilken realitetsforskel er der mellem »mit jeg« og »min bevidsthed«? Andetsteds i hans fremstilling stiller han sig forøvrig også skeptisk overfor jeg-forestillingen, navnlig J J 1 s. 231–32, hvor jeget anføres i gåseøjne, og hvor han navnlig polemiserer mod et »åndeligt jeg«, se også s. v. 402–03, hvor han kritiserer forestillingen om »jeget« som aktivt væsen, havende drifter, viljekraft o. l.

Resultatet er da idethele, at hvad enten vi kalder enheden, der har vore oplevelser, for »mit jeg« eller »min bevidsthed«, kan man ikke som J J påstå, at jeg ikke mærker eller oplever noget, jeg kan kalde »min bevidsthed«, sålænge han ikke har analyseret, hvad der menes med: at »mærke noget«, at »opleve noget«. Andre steder bruger han istedetfor disse ord udtrykket: at fænomener som fornemmelser, følelser o. s. v. »foreligger« (1. c. 152, s. 157). Men heraf bliver man heller ikke klogere, da J J heller ikke analyserer eller definerer, hvad han mener med, at noget »foreligger«.

Vi er altså efter alle disse J J's udviklinger ikke kommet et skridt videre i analysen af psykologiens genstand, bevidsthed eller bevidsthedsfænomener, udover det, at »bevidst« er modsætning til »bevidstløs«. Heller ikke den følgende fremstilling, J J 1 s. 157 ff, bringer os videre. Men endelig s. 169 når vi frem til det, der skal være resultatet af alle de foregående 168 sider: Definitionen af »bevidsthed«, »bevidsthedsfænomener«. Vor forventning spændes også her ved de indledende ord: »Og herved er vi nu omsider nået til vor søgte definition af ordet »bevidsthedsfænomen« (- »psykisk fænomen« - »mentalt fænomen« - »sjæleligt fænomen« - »åndeligt fænomen«), s. 169 f. o., og ved undtagelsesvis særlig tykke typer til at udtrykke definitionen. Hvorledes lyder da denne længe søgte, gennem store analyserende anstrengelser nåede definition? Den lyder ordret, i udhævede typer således:

»Ordet »bevidsthedsfænomener« er ensbetydende med ordene »fænomener, der viser hen til en bevidst tilstand hos en organisme««. Som man

ser, er definitionen en ren tautologi. I realiteten siger den jo intet andet end, at bevidsthedsfænomener er bevidsthedsfænomener eller: bevidsthed er bevidsthed. Det tør siges at være et magert resultat af de lange og mange analyserende anstrengelser. (J J har ovenikøbet haft store anstrengelser med blot at finde udtrykkene for denne tautologiske definition, thi han havde først givet definitionen en anden form, derefter kasseret den og ladet siden omtrykke).

Men at der ikke kommer nogensomhelst realitet, nogetsomhelst nyt ud af selv de længste analyser af begreber som »bevidsthed« eller »psykisk«, men intet andet end tautologiske definitioner, ord og ord, der intetsomhelst forklarer, kunne J J på forhånd have sagt sig selv, hvis han havde erkendt sandheden i, hvad der bl. a. fremhæves i den videnskabelige metodelære, jeg giver i II kap. 13, s. 312 ff, hvor jeg blandt andet advarer mod de altid håbløse forsøg på at ville analysere det uanalyserbare, f. eks. det psykiske og det fysiske.

II. Dernæst må spørges: Mener J J efter sin analyse, at »bevidsthed«, »bevidsthedsfænomener«, det »psykiske« eksisterer? Vi så ovenfor under I, at J J ikke mente, at bevidsthed i betydningen »min bevidsthed« eksisterer, men at hans bevis herfor glippede, idet han ikke analyserede eller definerede, hvad han mener med »mærker«, »oplever« eller »foreligger«. Men lad os nu endda holde os til det, han selv mener »at mærke, opleve« o. s. v. Det er sanseiagttagelser, følelser, stemninger, drifter, altså det, J J kalder oplevelser. Det fremgår af J J's udviklinger i 1. s. 5, 148, 156–57, at han bruger ordene bevidsthedsfænomener i betydningen »noget, der kan opleves«, medens »intet« betegner, at »jeg ikke oplever noget«, eller med et andet udtryk, at der ikke »foreligger noget for mig«, 152.

Der ligger nu ingen analyse af begrebet »fænomen« i subjektet »noget«, der opleves, eller »det«, der opleves, ud over den negative modsætning, at der intet opleves. Noget nærmere kommer vi, idet J J s. 152 siger, at »det, der opleves«, er det samme som »det, der foreligger for mig«. Da vi som sagt ingen analyse eller definition har fået af ud-sagnet »opleve« eller »foreligge«, er der intet andet tilbage af sætningen at holde sig til end »jeg«, idet det siges, at »jeg« oplever, og, at det foreligger »for mig«. Men hvad er »jeg«? Det kan ikke være »min bevidsthed«, thi denne er af J J afvist som noget, man ikke mærker eller oplever. Det er heller ikke en mystisk sjælesubstans. Da vi således hverken har fået at vide, hvad »jeg« er eller, hvad »oplever« eller »foreligger« er, er vi ikke kommet ud af stedet i forklaring af bevidsthedsfænomenerne; og alene af den grund ved vi heller ikke, om de eksisterer. 1. s. 156–57 sonderer J J mellem »eksistens« og »foreliggen« og siger, at »et fænomen foreligger«, men at »en genstand eksisterer«, hvor-

imod han ikke vil sige, at et fænomen eksisterer. (Udhævet af J J s. 157). Bevidsthedsfænomenerne eksisterer derfor ikke; de foreligger blot; men de er kriterier på, at en genstand eksisterer, og de er fremtrædelsesformer for en sådan genstand, jfr. s. 156. M. a. o. sansefornemmelser, følelser, drifter og andre bevidsthedsfænomener eksisterer ikke, men de er fremtrædelsesformer for genstande, som de »viser hen til«, som de »symboliserer«, »repræsenterer« for os. Vore sanseagttagelser af ting, f. eks. bordet foran mig, foreligger således for mig, men eksisterer ikke; de repræsenterer eller symboliserer derimod nævnte ting i omverdenen d. v. s. en samling af kendte og ukendte egenskaber; og denne ting er genstanden, der eksisterer. På samme måde er mit legeme en genstand, der eksisterer; men alle mine fornemmelser, såvel syns- som andre fornemmelser, af mit legeme er de bevidsthedsfænomener, der foreligger for mig, og som repræsenterer eller symboliserer denne genstand, mit legeme, men som ikke eksisterer, J J 1. s. 156–57. Samme sted siges det, at også »vor bevidsthed« er »en genstand«, der eksisterer, medens mine sanseagttagelser af mit udseende, adfærd og mine oplevelser er de fænomener, der repræsenterer denne genstand, men som ikke eksisterer, kun foreligger for mig, s. 157.

Det virker unægtelig meget overraskende her, s. 157, at få at vide, at min bevidsthed eksisterer, skønt J J s. 148 fremhævede, at »min bevidsthed« end ikke »foreligger for mig«, end mindre eksisterer; og kriteriet på, at noget eksisterer, ihvertfald altid er, at »der foreligger noget for mig«. For der ligger vel ikke en dyb visdom skjult i, at J J her (s. 157) bruger udtrykket »vor bevidsthed« og ikke »min bevidsthed?«

Dernæst må vi spørge nærmere: Hvad er det for en genstand – min bevidsthed eller vor bevidsthed – som bevidsthedsfænomenerne viser hen til, repræsenterer eller symboliserer? Det får man ikke noget klart svar på i denne udvikling, s. 156–57. Vi må her vende os til, hvad J J ved ovennævnte tautologiske definition, s. 169, siger til nærmere forklaring, og hans ord lyder i deres helhed her således (idet udhævelserne er af J J):

»Ordet »bevidsthedsfænomener« er ensbetydende med ordene »fænomener, der viser hen til en bevidst tilstand hos en organisme, – dels fordi de (qua oplevelser) definerer »bevidst tilstand hos en organisme« (nemlig den, jeg kalder »mig selv«), dels fordi de erfaringsmæssigt (qua behavioristiske eller emotionelle bevidsthedsstyringer, eventuelt analyserede ud i fysiologiske detailprocesser) optræder i nogenlunde konstant sammenhæng med oplevelser hos den pågældende organisme«. Eller: forsåvidt et foreliggende fænomen eller fænomentræk – umiddelbart eller middelbart (d.v.s. ved mere omfattende undersøgelser) – viser

sig afhængigt af (bevidstheds-)processer i den organisme, for hvilken det foreligger, kaldes det et bevidsthedsfænomen. Bevidsthedsfænomenerne er altså ikke en særlig *art* fænomener, som kan skelnes fra og stilles i modsætning til andre fænomenarter, men et *hvilken-som-helst* fænomen kan opfattes som et bevidsthedsfænomen, nemlig for såvidt det – umiddelbart eller middelbart – viser hen til processer i en organisme i bevidst tilstand. Selve processerne behøver ikke at være bevidste i den forstand, at de også foreligger som fænomener for den pågældende organisme, – og som regel er de ikke bevidste i denne forstand. Men de kan opfattes som en art *genstande*, der bl. a. fremtræder som organisme-afhængige træk ved de foreliggende fænomener, – foruden at de kan fremtræde som behavioristisk-fysiologiske fremtrædelsesformer for organismens sensomotoriske apparatur og dets tilstand, der bl. a. »ytrer« sig i de træk ved fænomenerne, som gør dem til bevidsthedsfænomener«.

Hvis man ikke med sine egne øjne har læst denne udvikling, ville man ikke tro, at det var muligt at udtrykke sine tanker på en så indviklet og kunstig måde. J J kan være glad ved, at fader Holberg eller Poul Martin Møller ikke lever. Det er en gåde, hvorledes de stakkels studenter skal kunne lære en sådan udvikling, der endog hører til de mest fundamentale i bogen og som ovenikøbet er omredigeret og trykt om, inden den fik denne besynderlige form. Jeg skal nu så kort og klart, som det er mig muligt, forsøge at trænge ind til kernen i denne J J's udvikling.

I den anførte tautologiske definition siges det, at bevidsthedsfænomener er »fænomener, der viser hen til en bevidst tilstand hos en organisme«. Denne bevidste tilstand er altså efter definitionen her »genstanden«, der eksisterer, og som bevidsthedsfænomenerne, sansefornemmelser, følelser o. l., der ikke eksisterer, repræsenterer eller symboliserer. Men senere i den citerede udtalelse siger J J at »genstanden«, der eksisterer, er »processer i en organisme i bevidst tilstand«, men at disse processer »ikke behøver at være bevidste i den forstand, at de også foreligger som fænomener for den pågældende organisme«.

Her må man nu først spørge: hvorledes kan processer overhovedet »eksistere« som genstand, når der ikke foreligger de dertil svarende repræsenterende fænomener, idet der jo udtrykkelig s. 157 siges, at »kriterierne på genstandes eksistens, på eksisterende genstande, altid er foreliggende fænomener«!

Vi kan måske komme sagen nærmere, når vi spørger: hvad er det for »processer«, J J her taler om. Det oplyses ikke, om det er psykiske eller fysiologiske processer. Men da de ikke behøver »at foreligge« for

den organisme, det menneske, A, hvori de foregår, men alligevel siges at eksistere, så må de foreligge som bevidsthedsfænomener for *et andet menneske*, B, altså et menneske, der udefra kan iagttage disse processer, og da må de være fysiologiske processer, som A ikke selv »mærker, »oplever«.

Nu var jo imidlertid, som vi så, det eneste faste holdepunkt i J J's foregående udvikling, da han ikke analyserer, hvad »mærke«, »foreligge« er, netop dette, at det foreligger, I, »for mig« s. 152. Men s. 169 i den ovenfor citerede udvikling, springer han pludselig over i en anden betydning af »foreligger«, nemlig II »foreligger for et andet menneske«, en anden organisme, en anden bevidsthed. Dette spring gør J J slet ikke selv opmærksom på og er formentlig ikke selv klar derover. Og efter sit eget fundamentale udgangspunkt s. 152, at et fænomen er I, noget, der »foreligger for mig«, kan han overhovedet ikke s. 169 i definitionsudviklingen blande betydning II ind, og denne indblanding gør kun denne udvikling yderligere vanskelig at forstå.¹

Men endelig må man spørge: hvad er egentlig meningen med at sige, at bevidsthedsfænomenerne, en organismes sanseagttagelser, følelser o. l. ikke eksisterer, men kun foreligger, men at genstanden, den bevidste tilstand hos organismen eksisterer? Thi inden J J kan afgøre, om noget »eksisterer« eller om det blot »foreligger«, bør han først analysere og definere, hvad vi skal forstå ved »eksistens«. Men hverken dette grundbegreb eller begrebet »foreliggen« analyserer eller definerer han.

Kort udtrykt er resultatet af de lange udviklinger da dette: Bevidsthed er bevidsthed, bevidsthedsfænomener er bevidsthedsfænomener; bevidsthedsfænomener eksisterer ikke; de foreligger; hvad dette er, vides ikke; de viser hen til en bevidst tilstand; denne eksisterer; men den behøver ikke at være bevidst for mig, der har den; men da krite-

¹ En anden organisme, et andet menneske er jo efter J J også en genstand. Men det ses ikke, hvorledes J J ud fra sin egen analyse overhovedet kan nå til antagelsen af genstande, ting i rummet, der har de egenskaber, som vore sansefølelser siger os, men som også kan have andre, endnu ikke af os fornemmede egenskaber, altså en enhed eller »samling« af »kendte og ukendte« egenskaber (1. s. 156), et noget, der *har* disse egenskaber. Thi de eneste fænomener, der »foreligger« eller som J J »mærker« er, som vist, kun sansefølelser, følelser o. l., men ikke den skelnen, der adskiller disse enkelte bevidsthedsfænomener fra den »samling« af egenskaber eller enhed, »tingen« med kendte eller ukendte egenskaber, som er J J's »genstand«. Når J J ikke »mærker« eller »oplever« den enhed, der hedder »min bevidsthed«, »jeget«, som værende forskellig fra de enkelte følelser, følelser o. l., som enheden, der har disse, kan han heller ikke »mærke« eller »opleve« den enhed, der hedder tingen i rummet, enheden af kendte og ukendte egenskaber.

rierne på, at den eksisterer, i så fald ikke for mig er tilstede, ved jeg alligevel ikke, at den eksisterer!

Man skal lede længe i nutidens videnskab for at finde udviklinger, der viser en sådan uklarhed og udtalt tankeforvirring, som J J's ovenfor anførte fremstilling giver vidnesbyrd om.

Tendensen til at analysere det uanalyserbare og ikke anerkende det, der ikke kan analyseres, gennemsyrrer ikke blot de ovennævnte afsnit men idethele J J's fremstillinger, både 1 og 2, og gør dem på afgørende punkter uklare; forsøg på at forklare det uforklarlige fører naturligvis altid til omstændelige og lange udviklinger, der alligevel ikke giver nogen virkelig forklaring, fordi analysen ikke føres igennem tilbunds, thi i så fald ville forsøget være opgivet, og de lange forklaringer vise sig overflødige. Det ville naturligvis føre for vidt her at komme ind på alle disse J J's forklaringsforsøg, disse udslag af en fejltagtig videnskabelig metode. Foruden det ovenfor anførte om det centrale emne, bevidstheden, skal endnu blot anføres enkelte eksempler på denne metode.

S. 153 udtaler J J således om de »formentlig lokalløse« fænomener: Tanker, følelser, beslutninger, at da disse »ikke er nærmere defineret«, synes det ham »uklart, hvad det egentlig er, man betegner med ordene »tanker«, »beslutninger«, »følelser« etc., og »jeg er følgelig ikke sikker på, om der virkelig eksisterer (forekommer) lokalløse fænomener«. (Ved fænomener med lokalpræg forstås fænomener, der umiddelbart har præg af at befinde sig et eller andet *sted* i rummet, f. eks. bordet foran mig, medens lokalløse er fænomener som følelser, tanker, der ikke kan påvises at befinde sig noget sted i rummet).

Til J J's nævnte udtalelse er der for det første at sige, at han her sidestiller »eksisterer« og »forekommer«, men at dette, som ovenfor vist, efter hans egne analyser og definitioner er urigtigt, idet bevidstfænomener »forekommer« eller »foreligger«, men »eksisterer« ikke. Men da følelser, tanker og beslutninger og andre bevidsthedsfænomener således kun foreligger eller forekommer, men ikke eksisterer, er det alene af den grund meningsløst af J J at spørge, om følelser, tanker og andre lokalløse fænomener, »eksisterer«. Efter hans egen analyse og definition er det givet, at de ikke eksisterer. Men det gør forøvrigt de *lokalprægede* bevidsthedsfænomener heller ikke; også de foreligger blot, men eksisterer ikke. Det er da af en dobbelt grund meningsløst *særlig* at spørge, om de *lokalløse* bevidsthedsfænomener eksisterer.

Men dernæst er det hen i vejret her at kræve en definition af,

hvad tanker, følelser egentlig er (J J 1. 153). Man kan lige så godt kræve defineret, hvad en udstrakt genstand, en ting i rummet »egentlig er«, som at kræve defineret, hvad en følelse eller en tanke er. Vi ved lige så lidt, hvad fysiske genstande, udstrakte genstande i rummet er, som, hvad psykiske fænomener som tanker, følelser, sansefønelser er, være sig lokalprægede eller lokalløse. Udstrakte genstande hører ligesom bevidsthedstilstande til de sidste irreduktible, uanalyserbare kendsgerninger.

Men at det er lige så umuligt at »analysere«, hvad det psykiske, tanker, følelser o.s.v., egentlig er som, hvad det fysiske, materielle d.v.s. udstrakte genstande i rummet er, kunne J J på forhånd have sagt sig selv, om han havde tænkt erkendelsesteoretisk over sagen. J J burde, inden han skrev sin psykologi, have taget et kursus i erkendelsesteori; og han burde her nøje have studeret afsnittet om videnskabelig metodeleære i min bog II kap. 13. Han ville da have indset, at alle hans spørgsmål om og analyser af uanalyserbare kendsgerninger og deraf følgende lange og omstændelige udviklinger er ganske overflødige og ikke fører til andet end de forvirrede og selvmodsigende tankegange, som J J, som overfor vist, forvirrer sig ind i.

Til de samme tankegange hører endelig også J J's mange udviklinger om begreber som »sjæl«, »åndeligt jeg« o. l. Da der ikke i vore dage er noget fornuftigt menneske, der *videnskabelig* vil hævde, at sjælen er en substans, uafhængig af legemet, evig o. l. (det hører under religionens, ikke under videnskabens område), er hele J J's mange, omstændelige kampe mod ordet og begrebet »sjæl«, J J 1. s. 5–6, 221, 231–32, 2. 362, 366, 386 o.s.v., en kamp med vejrmøller. Hvad enten man kalder det psykiske for »sjæl« eller »bevidsthed« eller »ånd«, menes der det samme sidste irreduktible faktum; og der er ingensomhelst grund til som J J særlig at blive polemisk eller komme i affekt, blot fordi man bruger ordet »sjæl« eller »ånd«, »åndeligt jeg« istedetfor eller til afveksling for ordet »bevidsthed«.

Ligeså overflødig er hans vidtløftige kamp mod begrebet »evne« og de »evnepsykologiske« forklaringer, J J 1. s. 5–6, 2. s. 356 ff, 363, 387. Der er jo intet fornuftigt menneske, der ved »evne« forstår andet og mere end den egenskab hos en ting eller et væsen, at det *kan* udføre en eller anden virksomhed; og der er ingen grund til i den anledning at komme ind på lange analyser og forklaringer, som alligevel intet forklarer. Fysikken definerer som bekendt begrebet »energi« som »evnen til at udføre et arbejde«; men det falder ikke fysikeren ind i den anledning at komme ind på kritik af »evne«-begrebet og lange forklaringer, der skal sætte noget andet i stedet for dette naturlige begreb. Derfor må også psykologien have ret til at tale om skelne-evne, sammenligne-

evne, idet der hermed kun menes, at et væsen, være sig en hund eller et menneske, *kan*, er i stand til at skelne, sammenligne o.s.v. I ubevogtede øjeblikke kan selv J J ikke lade være, ligesom fysiologer og psykologer i almindelighed, at bruge ordet evne, se f. eks. 1. s. 114 (om hundes skelneevne).

Men bag al denne J J's Don Quixottiske kamp med disse og lignende vejrmøller ligger den fejlagtige videnskabelige metode at ville forklare det psykiske, bevidsthedstilstande, ved det fysiske, ved fysiologiske processer. Han lever i den mærkelige erkendelses-illusion, at kun det fysiske, det lokalprægede, de i rummet værende genstande og processer er klare og ikke behøver yderligere forklaring, men at derimod de psykiske processer, som tanker, følelser, vilje, evne er »uklare« »mystiske« og først bliver klare ved at blive forklaret som i sidste instans fysiologiske processer.¹ Dette er i virkeligheden videnskabelig set et ganske håbløst foretagende. Vi forstår ikke en fysisk eller fysiologisk proces den mindste smule bedre end en psykisk. At en kugle ved at støde til en anden kugle kan »meddele« denne kugle sin bevægelse, eller, at en lys- eller lydvirkning ved at ramme menneskelige organer gennem nerverne »meddeler« eller »forplanter« sig til hjernen, er lige så uforklarligt som de psykiske processer, tanker, følelser o. l. Og hvorledes en fysiologisk proces, f. eks. nævnte ydre påvirkning af et organs nerver, pludselig efterfølges af, »slår over i« en psykisk proces, vor sansefølelse af lys og lyd, forstår vi ikke og ved intet om. Rimeligvis findes der også for hver eneste tanke, følelse, stemning, viljesbeslutning, en dertil svarende fysiologisk proces, måske kun uendelig små bevægelser i hjernecellerne. Men dette viser jo, som det så ofte er fremhævet, kun *parallelisme, ikke identitet* mellem de fysiologiske og de psykiske processer. Der vindes da intet ved at »forklare« tanker, følelser, vilje, som bevægelser i hjernecellerne, lige så lidt som ved at forklare disse bevægelser som tanker, følelser o. l. Sindsbevægelser, f. eks. vrede, had, glæde ledsages af visse dertil svarende ændringer i karnervesystemet (sammentrækning eller udvidelse af blodkarrene), men sindsbevægelser *er ikke identiske* med disse bevægelser i karnerverne, som *C. Lange* troede, men som *Alfred Leh-*

¹ I 1. s. 213 taler J J om det »skæbnesvangert forkerte princip: at psykiske fænomener ikke må forklares ved materielle årsager og materielle fænomener ikke ved psykiske årsager«. Hvis der med denne udtalelse ikke tænkes på andet end, at visse fysiologiske processer i det menneskelige legeme i tid enten går forud for eller kommer bag efter visse psykiske processer, og at der kan påvises en lovmæssig sammenhæng mellem dem, er der intet at indvende mod udtalelsen. Hvis J J derimod med denne udtalelse mener, at de psykiske processer får en dybere forklaring ved i sidste instans at forklares som fysiologiske, er hans opfattelse urigtig.

mann klart imødegik, da han påviste, at karnervebevægelserne kommer *efter* sindsbevægelserne. Alt hvad fysiologi og psykologi i for- ening kan give, er at påvise sådanne parallelle psykiske og fysiolo- giske processer, hvoraf de førstnævnte i tid snart viser sig før de sidstnævnte (sindsbevægelser – vasomotoriske ændringer) og snart efter de sidstnævnte (ydre påvirkninger af organer – vore sansefor- nemmelser). Men hvori disse tidmæssige sammenhæng mellem fysio- logiske og psykiske processer egentlig består, ved vi ikke.

Store dele af J J's fremstillinger, både JJ 1 og JJ 2, er præget af hans nævnte håbløse forsøg på at forklare psykiske ved hjælp af mate- rielle processer, at analysere det uanalyserbare, der, som ovenfor påvist, fører til uklare, selvmodsigende og omstændelige udviklinger, der til syvende og sidst intet forklarer, idet analysen aldrig føres igennem til bunds, nemlig overfor de grundbegreber, han selv uden videre *tror på* og bygger på. Hans fremstillinger er derfor for store afsnits ved- kommende ikke blot pædagogisk højst uheldige, idet læserne med rette må finde dem uklare og tildels uforståelige, men, hvad der er alvorligere, disse J J's fremstillinger er fra et rent videnskabelig syns- punkt betænkelige, idet de bygger på en fejlagtig videnskabelig metode. Han viser herunder også en besynderlig mangel på dyberegående kend- skab til erkendelsesteorien.

Det er således heller ikke lykkedes J J ved sin analyse af grund- begreberne det psykiske (eller sjælelige) og det fysiske at yde noget nyt, at bringe den videnskabelige undersøgelse på dette område et skridt videre; og det ligger, som ovenfor vist, i, at han, ligesom Alf Ross, har forsømt at give en virkelig undersøgelse af begreber som eksistens, virkelighed, erfaring. Som følge af denne mangel på dybere- gående erkendelsesteoretisk metode er hans værdinihilistiske påstande om, at de etiske, moralske og retslige domme mangler videnskabeligt grundlag – i virkelighed og erfaring – også uholdbare. Først efter en grundig erkendelsesteoretisk undersøgelse af begreberne virkelighed, eksistens og erfaring kan vi gøre os håb om at kunne fastslå, om de etiske domme bunder i virkelighed og erfaring eller, om de kun er ubevislig metafysik.

I mine bøger: Erkendelse og Vurdering, og: Erkendelseslæren og Naturvidenskabens Grundbegreber har jeg, som ovenfor berørt, søgt at give en nærmere analyse af begreberne virkelighed, eksistens og erfaring og af de etiske dommes forhold hertil. I det følgende skal jeg give en kort fremstilling af de resultater, jeg i disse undersøgelser er nået til. Problemet er, om samfundsvidenskaberne som normative videnskaber, hvortil etikken, både morallæren og retslæren hører, lige så vel kan anses som videnskaber som naturvidenskaberne eller ej.

KAPITEL 7

SAMFUNDSVIDENSKABERNES METODE

I.

Samfundsvidenskabens usikkerhed.

Den moralske opløsning.

Videnskaben øver i nutiden en overordentlig stor indflydelse i samfundslivet. Hvad religionen som åndsmagt var i middelalderen, er videnskaben ved at blive i nutiden. *Naturvidenskabernes* mægtige sejre i det 19. og 20. århundrede har på en ligefrem revolutionerende måde omformet menneskelivet, forøget produktionen af materielle goder i et omfang, man tidligere ikke drømte om, og skabt en samfærdselsteknik og en meddelelseteknik, der har bragt de hinanden hidtil fjerneste verdensdele i nær forbindelse med hinanden og idethele skabt samkvem mellem mennesker og en påvirkning af disse indbyrdes i et omfang, som man tidligere ikke havde tænkt sig muligheden af. Det er derfor intet under, at der blandt masserne har bredt sig den største respekt for videnskaben, ganske særlig for naturvidenskaben. Den respekt, som masserne i ældre tider nærede for religionen, er nu mere og mere blevet overført til videnskaben. Denne er næsten den eneste faktor, som folkemasserne i vore dage har respekt for.

Den holdning, som den åndelige elite, videnskabens dyrkere, indtager til tidens problemer, får da efterhånden den mest indgribende og skæbnesvangre indflydelse på folkemasserne. Men for at denne åndelige elite overhovedet kan udøve denne indflydelse på et område, er det en betingelse, at eliten i den videnskabelige undersøgelse er nået til objektive, sikre og pålidelige resultater. Men her indtræder nu det uheldige, at *samfundsvidenskaberne* befinder sig i en højst ufuldkommen tilstand og i modsætning til naturvidenskaberne slet ikke er nået til objektive, sikre resultater; der råder den største uenighed og de voldsomste stridigheder om de mest fundamentale samfundsspørgsmål, både de politiske og de sociale. Men den dybe baggrund herfor er den fundamentale strid og tvivl i de etiske grundspørgsmål, om moral og ret.

Men når den åndelige elite i de store livsspørgsmål for menneskeheden, moral og ret, ikke er nået til objektive resultater, men endog er i strid, om der idetheletaget kan opstilles en gyldig moral og ret, moralske og retslige grundsætninger for menneskers adfærd, er det ikke underligt, at folkemasserne bliver usikre og ikke ved, hvorledes de idetheletaget skal leve deres liv. Etikken og retslæren er overhovedet endnu ikke blevet til som videnskaber, der kan vejlede menneskene således som naturvidenskaben; der er hverken i etikken, moral læren og retslæren, eller andre samfundsvidenskaber fundet nogen objektiv videnskabelig metode, der kan føre til sikre, pålidelige retningslinjer eller normer for menneskelig adfærd. Den herskende retning indenfor sociologi, nationaløkonomi og filosofi hævder, som ovenfor vist, ligefrem, at moralens og rettens regler ikke videnskabelig kan bevises, at disse regler overhovedet er uden videnskabelig mening, men helt og holdent bunder i individuelle, subjektive følelser. Konsekvensen heraf er da, at man kan leve sit liv ganske som man vil. Men når den herskende retning indenfor eliten, videnskaben, har en sådan opfattelse, er det ikke underligt, at folkemasserne i nyere tid mere og mere føres ind på den tankegang, at moral og ret kun er nogle forældede, middelalderlige begreber, som religionen og anden mystik stadig hænger sig i, men som det »moderne« menneske helt kan frigøre sig for og hæve sig over. Den frie uhæmmede livsnydelse er derfor efterhånden i vore dage blevet tidens løsen blandt folkemasserne; og den almindelige novelle- og romanlitteratur virker i stort omfang i samme retning til opløsning af alle moralske regler. Vi tager her og i det følgende ordet »opløsning« og lignende ord (som »uden hensyn«, »hensynsløshed«, »løshed«) i rent objektiv, refererende betydning, altså uden at fælde nogen vurderende moralsk dom, thi vi er ikke berettiget til at fælde sådanne domme, før deres gyldighed er bevist.

Da religionen og de af denne hævdede moralske grundsætninger samtidig har mistet sin indflydelse over store dele af folket, er den faktiske følge af nævnte negative holdning overfor moral og ret fra en videnskabelig elites side blevet, at folkemasserne i vidt omfang hengiver sig til en uhæmmet livsudfoldelse uden hensyntagen til andre, dels på det seksuelle område, hvor de frie forbindelser, ofte meget kortvarige, i nyeste tid har bredt sig i et mægtigt omfang, uden hensyn til følgerne, navnlig for kvinden (børn født udenfor ægteskab og alt, hvad dermed samfundsmæssig følger), og dels på erhvervskampens område, overalt, hvor en hensynsløs konkurrence kan give gevinst. For enhver erfaren iagttager, både blandt læger, jurister og pæda-

goger, er det mærkbart, at der i de sidste menneskealdre under den herskende negative holdning overfor alle moralske værdier fra de åndelig ledendes side har bredt sig en betydelig løshed – ikke mindst blandt ungdommen – i de seksuelle og erhvervsmæssige forhold.

At man i sin livsudfoldelse og livsnydelse skal tage hensyn til sin næste, på *seksuelt* område navnlig til kvinden, som den uhæmmede livsudfoldelse særlig går ud over, eller på det *erhvervsmæssige* område til konkurrenten, er der ingensomhelst grund til, eftersom enhver hensyntagen til næsten, være sig på seksuelt, erhvervsmæssigt eller andre områder, jo netop kun er udtryk for de moralske grundsætninger, som der efter den herskende retning i videnskaben ikke kan føres nogetsomhelst videnskabeligt bevis for, og som derfor kun bunder i middelalderlige mystiske forestillinger, indpodet af religionen. Herefter forstår man, hvorledes hele denne tidens mentalitet også på det *politiske* område har kunnet berede jordbunden for sådanne retninger som nazismen, der uhæmmet af alle forestillinger om moral og ret, i den største overmenneske-livsudfoldelse har ment at kunne tillade sig de hensynsløseste overgreb på anderledes tænkende individer, fremmede racer og folk, med myrderier og mishandlinger uden sidestykke i historien. Thi hvorfor skal man tage hensyn til andre, hvorfor skal man undlade at mishandle eller myrde sine medmennesker, når al sådan hensyntagen, alle sådanne hæmninger på den frie store livsudfoldelse i egen interesse overhovedet ikke kan videnskabelig begrundes, men bunder i de forældede mystiske forestillinger, der hedder »moral« og »ret«, og som kun sådanne uvidenskabelige retninger som den kristne religion præker.

Man må på dette som på alle andre områder tænke videnskabelig til bunds for at forstå hele problemets rækkevidde, og ikke ved nogen halvhed vige tilbage for konsekvenserne. Hvis den herskende retning i nutidens sociologi, nationaløkonomi, retslære og filosofi er rigtig, må konsekvent al moralsk opdragelse af ungdommen i skoler og familie ophøre, al vurdering af personer, offentlige og private, al kritik af samfundsinstitutioner eller af private selskabers færd, ophøre, ligesom også alle domstole og fængsler må indstille deres virksomhed, ja al samfundets lovgivning må ophøre, thi nutidens mennesker kan selvfølgelig ikke være bekendt at indprente børn, unge mennesker, lovertrædere eller andre mennesker nogle domme og normer, som videnskabelig ikke kan begrundes. Nogle af den nævnte videnskabelige retnings tilhængere trøster sig, ganske inkonsekvent, med, at disse rent teoretiske videnskabelige undersøgelser og deres negative resultater ikke vil få nogen

indflydelse på menneskers liv, at disse stadig vil blive ved at dømmе, vurdere sig selv og andre, opdrage børn og fordømme lovovertrædere.

Dette turde være en illusion. I nutiden, hvor der, som ovenfor fremhævet, er en så stor og udbredt respekt for videnskaben selv i den jævne befolkning, vil det snart gå op for denne, at når videnskaben selv giver op overfor alle moralske og retslige regler, at disse i virkeligheden ikke kan begrundes videnskabelig, så må der være fuld frihed til at opføre sig, som man vil; alle hæmninger i moralregler og love o. l. må man snarest sætte sig ud over, og disse bør snarest afskaffes. Nutiden er jo ved forældres behandling af børn, ved lovgivningens og domstolenes behandling af forbrydere, ved pressens behandling af problemerne herom allerede et godt stykke på vej ind i værdinihilismens videnskabelige fornægtelse af moral og ret.

I en tid som denne, hvor der over hele jordkloden har raset og stadig raser en kamp om magten uden nogen art af moralske og retslige hæmninger, skal man ganske særlig ikke gøre sig nogen illusioner om, at det vil være uden følger, at videnskaben hævder, at moralen og retten ikke kan begrundes. Hvis videnskaben, som er det eneste, som menneskene endnu kan tænkes at ville bøje sig for, ikke kan begrunde disse værdier, kan vi se en fremtid i møde, hvor menneskehedens kultur går til grunde i en alles kamp mod alle. Samtidig trues menneskeheden af en opløsning indefra, i det enkelte menneske. Jeg tager stadig her, som ovenfor betonet, ordene, også »kultur« og »opløsning«, »løshed« uden nogen vurderende betydning. Når kulturen ikke videnskabelig kan begrundes – også kunsten beror jo på vurdering – er der ingen grund til at holde på den. Hvis kulturen går helt til grunde i de kommende verdenskrige, og menneskene vender tilbage til urtidsstadiet og bliver Neanderthalmennesker, skal vi objektivt afholde os fra enhver »vurdering« af en sådan »udvikling«.

Den herskende retning må da være *konsekvent* i sin tænkning og derfor være klar over, at den står overfor et alternativ: *enten* har den herskende opfattelse ret i, at alle moralske og retslige domme kun er uvidenskabelige, logisk meningsløse følelsesudbrud, og at følgelig moralen og retten ikke videnskabelig kan begrundes; og i så fald må den uundgåelige konsekvens være, at al moralsk opdragelse af børn og unge mennesker i skole og af forældre, al straf af forbrydere, al kritik af samfundsinstitutioner, af offentlige og private personer må ophøre; *eller* også må der være noget galt, noget videnskabelig uholdbart, en videnskabelig metodefejl i denne retnings tænkning.

Den herskende retning, den etiske negativisme eller værdi-nihilismen, må befri sig for alle inkonsekvente uklare tankegange, for de

sidste rester af ubevidst, vanemæssig moralsk tro, og altså navnlig befri sig for enhver illusion om, at videnskaben skulle kunne hævde, at moralen og retten ikke kan begrundes, uden at dette negative resultat får følger for folkemassernes holdning og skæbne i fremtiden. Dette skal der selvfølgelig ikke i videnskaben tages nogetsomhelst hensyn til, *hvis* den herskende værdi-nihilisme videnskabelig er holdbar. Ingen religion, ingen moralske lægmandsbevægelser, ingen mystisk moralsk tro eller illusion skal blande sig heri og prøve at forfalske videnskabens resultater. Men *om* den etiske negativisme eller nihilisme er *videnskabelig holdbar*, er derfor *alene spørgsmålet*, som vi nu nedenfor skal søge at afgøre, efter rent videnskabelige metoder. Det store problem er altså: Kan etikken, morallæren og retslæren overhovedet videnskabelig begrundes som vejledende, retningsgivende for menneskehedens adfærd, dens handlinger og hele livsførelse? Kan moralens og rettens normer rationelt begrundes eller må de afvises som videnskabelig uholdbare?

Dette spørgsmål må løses som det vigtigste af alle; ti af dets løsning afhænger menneskers og staters adfærd mod hinanden i fremtiden og dermed menneskehedens skæbne.

II.

Den etiske nihilisme og grundproblemet om virkelighed og værdi.

Den etiske værdi-nihilisme støttes, som ovenfor omtalt, i nutiden stærkt af den retning, der kaldes den logiske empirisme. Den logiske empirisme er nu i virkeligheden ikke nogen ny retning. Når den betoner, at det er vigtigt nøje at undersøge de begreber og deres sproglige udtryk, vi anvender, er denne retning kun en videreførelse af den engelske kritiske erkendelseslære, af, hvad allerede *Locke* og *Hume* hævdede. Efter disse filosofers undersøgelse skulle vi faktisk for fremtiden have været forskånet for alle metafysiske påstande og problemer. Man erindre her blot Lockes og Humes tilintetgørende kritik af substans-forestillingen og alle dertil knyttede metafysiske tankebygninger. Alle metafysiske påstande, f. eks. *Spinozas* om en *al-substans*, eller om to substanser, systemer som *Leibniz'* monadelære o. l. er uden mening; og alle metafysiske problemer er skinproblemer, da ingen verification i sanser-erfaringen her er mulig. En indgående analyse af sproget er nødvendig, thi vi bruger ofte, uden at tænke derover, ord, der ved nærmere undersøgelse ingen mening har, eller fører ind i problemer, der kun er skinproblemer. Når europæisk filosofi

fik et tilbagefald til denne uverificerbare metafysik, med Fichte, Hegel, Schelling o. l. i det 19. århundrede, skyldes det, at *Kant* opbyggede et erkendelsesteoretisk system, som vel i og for sig også var tænkt som kritisk overfor de metafysiske systemer, men som, fordi Kants egen erkendelsesteoretiske tankebygning var ganske ubevislig, gav den følgende romantiske tids nævnte filosoffer anledning til at kaste sig ud i den luftigste metafysik¹.

Om de her refererede sider af den logiske empirisme må der være almindelig enighed, da denne retning her, som fremhævet, kun er en bekræftelse og videreførelse af den engelske empiriske erkendelseskritik. Der er i nutidens videnskab ingen mulighed for genoplivelse af de metafysiske systemer, således som forsøgt af Hegel og Schelling i begyndelsen af det 19. århundrede. For nutidens erfaringsvidenskab er disse systemers ånd fuldstændig fremmed. Alle må i nutiden være enig med Locke og Hume og den logiske empirisme i, at ingen påstand kan anerkendes, hvis den ikke kan verificeres i erfaringen. Det store problem er imidlertid: Hvad ligger der i udtrykket »verification i erfaringen«.

Som det i det foregående er påvist, har flere af den logiske empirismes tilhængere forløftet sig på den erkendelsesteoretiske metodes opgaver; de er blevet afsporet i deres tankebaner, fordi de netop har forsømt den sunde kritik af begreber og ord, som Locke, Berkeley og Hume indledte, og er istedetfor ukritisk gået ud fra og opererer med grundbegreber som erfaring, virkelighed og eksistens o. l. uden først at underkaste disse en dyberegående erkendelsesteoretisk kritik.

Men først og sidst er ikke blot de ovennævnte tilhængere af den logiske empirisme, men denne retning idethele gået uden om det mest fundamentale problem: hvad er *videnskab*? Når denne retning hævder, at etikkens værdidomme ikke er videnskab, går den uden videre ud fra, at videnskab kun består i domme om, at noget er således eller således. De lægger uden nærmere bevis *dette begreb* om videnskab til grund og forsømmer derfor, hvad der efter deres egen metode burde være deres *vigtigste opgave også her*, altså at analysere begrebet »videnskab«, hvad der nærmere ligger i dette begreb og udtryk.

I det følgende skal jeg søge dette problem nærmere belyst.

Under hele den opløsning og forvirring, der præger vor tid, både filosofisk og politisk, er jeg nået til den opfattelse, at den dybeste år-

¹ Se min bog: *Erkendelselærens og Naturvidenskabens Grundbegreber*, 1941, s. 127–169. Se idethele til nærmere begrundelse af det følgende dette værk og min bog: *Erkendelse og Vurdering*, 2. udg. 1952.

sag hertil er, at de stridende retninger, værdinihilismen og den modsatte, positive etiske retning, hvor dybt forskellige de end er, diskuterer problemerne ud fra visse grundbegreber, som de uden videre går ud fra som givne, rigtige, uden først kritisk at analysere disse grundbegreber nærmere og undersøge, om de videnskabeligt kan bevises. Videnskabens historie viser, at store mængder af videnskabelig litteratur kunne være sparet, hvis den omfattende diskussions parter først havde søgt at klare sig de begreber, som var diskussionens grundlag.

I mine nævnte erkendelsesteoretiske arbejder har jeg særlig beskæftiget mig med erkendelsesteoriens metode og derunder særlig undersøgt de to retninger, der ikke hidtid har kunnet nå til enighed, nemlig den, der repræsenteres af Locke, Hume, Berkeley, Stuart Mill, Russell o. fl. a. og den retning, der repræsenteres af Kant og hans mange efterfølgere i det 19. og 20. århundrede; og jeg har forsøgt at påvise, at begge retninger i deres kritik af den menneskelige erkendelse og dens grundbegreber – tid, rum, årsagssammenhæng, lighed og forskel o. l. – har forsømt at undersøge deres egne forudsætninger for denne kritik, idet de opbygger denne kritik på de selv samme grundbegreber og metoder, som de, uden at vide af det, ved deres egne kritiske undersøgelser undergraver, hvilken erkendelsesteoretiske fejl jeg har karakteriseret som grundlagsillusionen. Jeg kan naturligvis ikke her komme nærmere ind på min erkendelsesteori, men må henvise til de ovennævnte arbejder. Her skal jeg blot kort fremhæve, at ud fra min af-dækning af grundlagsillusionen følger det, at en absolut kritik af selve de nævnte grundbegreber eller grundelementer i vor erkendelse i sidste instans er umulig – en »Kritik der reinen Vernunft« i Kants forstand er lige så vel som den engelske erkendelsesteoris kritik ikke mulig –, at de kun kan kritisk undersøges i deres indbyrdes relationer, og at derfor vor viden om, at noget er, *eksisterer*, ikke er en viden om verden, som den virkelig er; thi vi ved ikke, om disse grundbegreber eller grundelementer overhovedet giver os en erkendelse af virkeligheden. Som jeg har søgt at vise, har Sokrates og Kant uret i at påstå, at vi ikke erkender eller kan erkende virkeligheden, thi *end ikke det* kan vi bevise, ej heller, at vor opfattelse er subjektiv. Vi må beskedent erkende, at vi hverken kan bevise, om vor erkendelse giver os sand viden om tilværelsen, eller om den ikke giver os den. Men når vor erkendelse således ikke kan bevises at give os sandheden om eksistensen, om tilværelsen, giver selv de mest teoretiske, beskrivende videnskaber f. eks. fysik og kemi, os kun en praktisk orientering i tilværelsen; og vor erkendelses grundelementer – rum, tid, årsagssammenhæng, o. l. – er da kun hensigtsmæssige redskaber til denne praktiske orientering.

Efter min undersøgelse bortfalder derfor problemer, der har været diskuteret i århundreder, som *skinproblemer*, således omverdensproblemet (problemet, om der er en ydre verden). At der eksisterer en ydre verden, kan hverken bevises eller modbevises; men, som jeg har søgt at godtgøre, er adskillelsen mellem en ydre og indre verden også hensigtsmæssig til at orientere os i fænomenerne; og hvis man vil benægte denne adskillelse og dermed den ydre verden, er det en grundlagsillusion, ti til at argumentere for denne benægtelse anvender man de selvsamme erkendeevner, navnlig den skelnende og sammenlignende evne, som adskillelsen mellem den indre og ydre verden hviler på.

Medens således selv de beskrivende naturvidenskaber, som fysik, kemi o. l., i sidste instans ikke kan bevises at give os nogen erkendelse af verden, men idethele kun giver os en praktisk tilrettelæggende almindelig orientering i vore sansefornemmelser og såkaldte indre psykiske fornemmelser, betyder de anvendte eller praktiske naturvidenskaber kun en *direkte* praktisk brug af denne orientering i specielle tilfælde, til opnåelse af bestemte konkrete resultater. Vi anvender disse grundelementer, tid, rum, årsagssammenhæng o. s. v., fordi vi ikke kan andet, fordi vi ikke kan leve, virke, forske og beskrive uden disse elementer. Man kan her med rette også sige, at vi må eller bør anvende disse elementer. Hermed falder det store skel, man hidtil har sat mellem »være« og »bør være«, mellem erkendelse og vurdering, mellem en viden, der konstaterer, at noget eksisterer med de og de egenskaber – og efter visse naturlove også vil eksistere således – og en viden om, at noget – med anvendelse af de samme naturlove – må eller bør være. Selv den rent beskrivende videnskab hviler altså til syvende og sidst på en vurdering. I alle naturvidenskaber er metoden i virkeligheden i sidste instans den, jeg har kaldt den eksperimentalt vurderende erfaringsmetode. Men for at opnå en brugbar praktisk systematik mellem naturvidenskaberne har det vist sig hensigtsmæssigt at sondre mellem de såkaldte teoretiske eller beskrivende naturvidenskaber og de anvendte eller praktiske videnskaber, se idethele: *Erkendelse og Vurdering*, 2. udg. 1952 s. 87–312.

Hvis min erkendelsesteoretiske opfattelse er rigtig, falder altså grundlaget under den etiske nihilisme eller værdinihilismen; og hele den hidtidige omfattende diskussion herom kan herefter bortfalde som irrelevant. Den har også kun ført ind i golde spekulationer i nyere jura og nationaløkonomi om »teori« og »politik«. Istedetfor den værdinihilistiske irgang i videnskabelig metode, kan vi, efter min opfat-

telse, først grundlægge juraen som en virkelig videnskab med en frugtbar erfaringsmetode ved at erkende, *at* ligesom man i den moderne naturvidenskab som nævnt til praktisk systematisk brug sonder mellem beskrivende og anvendte videnskaber, således må man også indenfor åndsvidenskaberne, og derunder samfundsvidenskaberne, sondre mellem de beskrivende og de anvendte videnskaber, dernæst erkende, *at* juraen for størstedelen er en anvendt videnskab, *at* i en anvendt praktisk videnskab som juraen må man også anvende den frugtbare videnskabelige metode, som jeg har kaldt den eksperimentalt vurderende erfaringsmetode, som i nyere tid har skabt de anvendte naturvidenskabers mægtige fremskridt. Både i lovbetænkninger, idethele i alle undersøgelser de lege ferenda, i den positive retsvidenskabs fortolkninger, analogislutninger, reale grunde udfra forholdets natur o. l. virker, hvis de overalt hviler på praktiske erfaringer, denne *eksperimentale erfaringsmetode*; og denne anvendte samfundsvidenskab er da, efter min opfattelse, ligesåvel videnskab som de tekniske naturvidenskaber. Det er en vilkårlig, saglig uberettiget indsnevring af *begrebet videnskab* at forstå herved på samfundsvidenskabens felt, som man hidtil har hævdet, alene den beskrivende videnskab – dogmatisk positiv beskrivelse af gældende ret, sociologi, socialøkonomi o. l. Begrebet videnskab omfatter både: 1. Beskrivende eller teoretiske videnskaber og 2. Eksperimentale eller anvendte erfaringsvidenskaber.

III.

Beskrivelse. Eksperiment.

Den etiske nihilismes definition af videnskab – at den kun er at bevise ud fra sanseiagttagelse¹, at et fænomen er – stemmer med den *traditionelle* opfattelse og med den almindelige *populære* opfattelse af, hvad videnskab er. Hvis denne definition af videnskab er rigtig, må alle værdi-domme om, at noget bør eller skal være, med føje anses for uvidenskabelige. En retning, der gerne vil fremstille sig som kritisk, burde først og fremmest stille sig skeptisk og kritisk netop til alle traditionelle opfattelser. Men det har den logiske empirisme netop ikke gjort.

¹ Under iagttagelse eller erfaring går naturligvis ikke blot *sanseiagttagelse*, iagttagelse af de ydre fænomener, men også iagttagelse af de indre fænomener, *psykologisk iagttagelse*. Psykologi og sociologi, faktisk beskrivelse af psykiske og social-psykiske fænomener, hører også til de beskrivende videnskaber.

Problemet er da: er denne traditionelle opfattelse og definition af, hvad videnskab er, rigtig?

Først må vi nu i denne forbindelse undersøge, hvad der ligger i udtrykket »beskrivelse« af det, som *er*, i »beskrivende« videnskab.

A. BESKRIVELSE

Den beskrivende videnskab nøjes, som bekendt, ikke med en række isolerede iagttagelser af enkeltfænomener, som f. eks.: dette dyr er eenhovet, denne blomst har 4 støvdragere, o. l., men søger tillige at konstatere ligheder og forskelle mellem enkeltiagttagelserne, derunder at danne videnskabelige almenbegreber (f. eks. almenbegreberne: pattedyr, organisk væsen, grundstof o. l.), endvidere at fastslå lovmæssig sammenhæng eller årsagssammenhæng mellem fænomenerne i tid og rum. Moderne videnskab indskrænker sig altså ikke, som videnskaben i ældre tider på sit mere primitive stadium, til at være beskrivende i snevrere forstand (deskriptiv), men søger tillige at *forklare* fænomenerne i årsagssammenhæng (eksplikativ). Man erindre her blot forskellen mellem ældre historieskrivning, som er overvejende fortællende, og den senere historieskrivning, som søger at forklare begivenhedsforløbet som en sammenhængende kæde af årsager og virkninger (jfr. eksempelvis allerede i antikken modsætningen mellem Herodot og Thukydid).

Idetheletaget må det, der *er*, eller *virkeligheden* efter moderne beskrivende videnskab forstås som: *samtlig vore sanses-iagttagelser og psykologiske iagttagelser opfattet i forskelle og ligheder og lovmæssige sammenhæng i tid og rum i den størst mulige samstemthed eller korrelation.*¹

Den moderne beskrivende samfundsvidenskab, være sig sociologi, nationaløkonomi og jura, søger også at give en sådan beskrivelse og dybere forskning af fænomenerne i årsagssammenhæng. Men da de psykiske og social-psykiske fænomener er væsentlig mere sammensatte og indviklede end de ydre, fysiske fænomener, er det langt vanskeligere at udrede de psykiske og i endnu højere grad de social-psykiske. Derfor befinder samfundsvidenskaberne sig endnu den dag i dag på et højt ufærdigt stadium; og man vil indse, hvor vanskeligt det er at udtale bestemte meninger om samfundsforholdenes udvikling. Dette gør ikke desmindre de fleste sociale og politiske anskuelser sig skyldige i, hvad enten de kalder sig liberalisme, socialisme, kommunisme o. a.

¹ Se min afhdl.: Videnskabens Begrundelse, 1943, s. 31 ff.

a. *Nationaløkonomi og jura.*

De retslig-økonomiske årsagssammenhæng.

Som følge af de økonomiske samfundsforholds overordentlige sammensathed betoner de kyndigste forskere indenfor nutidens nationaløkonomi med rette gang på gang det højst usikre i at opstille bestemte teorier om de økonomiske årsagssammenhæng. Teorier fremsattes tidligere og fremsættes til en vis grad stadig om disse sammenhæng; og de søges udtrykt i matematiske formler og illustreres ved kurver i nationaløkonomiens teori, som om man havde at gøre med fysikkens enkle lovmæssige sammenhæng; men disse teorier veksler bestandig, thi aldrig så snart er en bestemt teori fremsat om visse socialøkonomiske årsagssammenhæng, så opstår der en ny teori, der påviser, at den først fremsatte teori har overset visse årsags- og virkningssammenhæng, hvorfor de sindrig opstillede formler og kurver falder. Tag f. eks. problemet om forholdet mellem opsparing og investering og de derpå opstillede teorier om kapital-renten i de nationaløkonomiske fremstillinger. En teori, kredit-teorien, får fat på et sæt årsagssammenhæng, en anden teori, likviditets-teorien på andre årsagssammenhæng o. s. v. Een opfattelse hævder f. eks., at der findes en bestemt sammenhæng dels mellem rentens højde og opsparingen og dels mellem renten og investeringslysten; og der opstilles formler og kurver desangående. Men derefter gør andre nationaløkonomer opmærksom på, at der findes andre faktorer, andre årsags-virknings-sammenhæng, der spiller ind, at hele problemet idethele er meget mere sammensat end her antaget. Navnlig findes der psykologiske faktorer, som det er vanskelig med sikkerhed at beregne; f. eks. forudsætter opsparing og afsavn herved til investering ikke altid noget offer; der findes f. eks. så rige personer, at opsparing ikke er noget offer; de sædvanlige psykologiske motiver svigter her, o. s. v. Der er, som *Maynard Keynes* har fremhævet, et helt kompleks af faktorer, der er afgørende for, hvordan folk vil anbringe deres formuer, og idethele for udbud og efterspørgsel efter kapital, en række sammensatte psykologisk-økonomiske motiver (forretnings- og spekulations-motivet, forsigtigheds- og beredskabs-motivet o. s. v.)¹. Det er derfor, som de kyndigste moderne nationaløkonomer indser, umuligt at opstille bestemte teorier om rente, opsparing, investering o. l. Og lige så sammensat, psykologisk-

¹ Se om disse spørgsmål iøvrig: Lånerenten. En teoretisk og historisk undersøgelse med særlig henblik på renteutviklingen i Danmark, 1947. Af *Nyboe Andersen, Bent Hansen, Sigurd Jensen og Sloth Carlsen.*

økonomisk, er årsagssammenhængen på de fleste andre samfundsøkonomiske områder. Mange matematiske formler og kurver i nationaløkonomien kan derfor spares og erstattes af den beskedne erkendelse: vi ved i virkeligheden intet bestemt herom. Dertil kommer, at teorierne, deres formler og kurver ofte opstilles på baggrund af en ganske bestemt *forudsætnings konstans*, f. eks. indenfor renteteorierne forudsætningen om fuld beskæftigelse, fuld udnyttelse af de tilstedeværende mængder af realkapital (råstoffer, maskiner o. l.) o. s. v. Sådanne forudsætninger er uvirkelige eller stemmer kun med virkeligheden i visse, relativt sjældne perioder. Kommer så endelig hertil den i nutiden stadig mere og mere virkende og sig bredende faktor: *Statsmagtens indgriben og kontrol*, hele det sæt af psykiske årsager, som jeg andetsteds har påvist som retsordenens vurderende og dømmende beherskelse af det økonomiske livs udvikling, styrter de nationaløkonomiske formlers og kurvers korthus ofte sammen i nutiden på de praktisk vigtigste områder.

Idetheletaget er samfundets økonomiske liv ikke en rent økonomisk organisme, men, som jeg andetsteds har påvist, allerede ved den almindelige borgerlige rets regler en *økonomisk-retslig organisme*. Alene sådanne enkle grundregler i den borgerlige lov: 1) at man skal holde sine løfter og kontrakter i alle deres ord og punkter (D.L. og N.L. 5-1-1 og 2), og 2) at man ikke må tilegne sig andres ejendom eller ødelægge den uden deres vilje (D.L. og N.L. 6-17-1-5, straffelovens §§ 276-294), er fundamentene for hele det økonomiske liv. Hvis man f. eks. ikke havde grundregel 1 i juraen, ville det økonomiske liv i bund og grund se helt anderledes ud; kredit- og panteretsformer ville totalt forandres, hvad erfaringen fra de ældre tiders samfund, hvor grundregel 1 ikke var anerkendt, klart viser. Nationaløkonomien er i nyere tid, i modsætning til den ældre nationaløkonomi, nok klar over (indenfor den såkaldte nationaløkonomiens politik), at en vis indgriben fra statsmagtens side, også ved love, i ret væsentlig grad kan forandre det økonomiske liv og dets retning; men det har kun været de udadtil i samfundslivet stærkt fremtrædende statsforanstaltninger, såsom fabrikslovgivning, den såkaldte sociallovgivning idethele, toldlovgivning, anden skattelovgivning o. l., man her har tænkt på. Men hvad man ikke i nationaløkonomien har været klar over, er, at alene den udadtil mindre fremtrædende almindelige borgerlige rets regler, som f. eks. de nys nævnte 1) og 2), simpelthen er intet mindre end fundamentene for hele det økonomiske liv, at dette i alle sine årer og nerver er gennempræget af disse retsregler, at det økonomiske liv

ville se totalt anderledes ud, hvis disse juraens grundregler ikke beherskede menneskenes økonomiske handlinger, og at det følgelig ikke er muligt at opstille *økonomiske »love«* for årsagssammenhængen – som naturlove i fysikken – eller udtrykke dem i enkle matematiske formler og kurver, som det er muligt i naturvidenskaben¹. Men det er ikke blot ved de nævnte juridiske fundamentalregler, at retsordenens afgørende indgriben i og indflydelse på de økonomiske årsagssammenhæng og disses forløb viser sig. Ved hele den retsordning, vi kalder tinglysningssystemet, og den præceptive panteret, dokumenteres det lige så klart, hvilken dybt omformende og retningsgivende forandring det økonomiske liv undergår gennem disse juraens tvingende retsregler. Det samme forhold er nærmere påvist i min undersøgelse af landboretten, hvor man hidtil i historie og nationaløkonomi alene har hæftet sig ved frigørelsen for de ældre retsregler, men overset de tvingende, præceptive retsregler og deres dybt omformende indflydelse på landboforholdene.²

De sammenhæng, jeg har kaldt de *retslig-økonomiske årsagssammenhæng*, viser sig imidlertid ikke blot ved den borgerlige rets regler, men også – og i nyere tid i stedse stigende grad – på et område, som efter en almindelig udbredt nationaløkonomisk opfattelse helt skulle være unddraget juraens regler og grundsætninger, og overladt det økonomiske livs egen udvikling. Da nationaløkonomien grundlagdes af Hume, Adam Smith o. a., betød den et angreb på den ældre retsordning, lavsordningen og hele det ældre system af retsregler, der greb bestemmende ind i prisers, arbejds lønningers og produktionens årsagssammenhæng; og det hævdedes, at disse årsagssammenhæng skulle forløbe frit og uhæmmet af retsregler, alene bestemt af økonomiske naturlove, som loven om tilbud og efterspørgsel o. l. Det samme gjaldt kapital- og renteforhold. Da det efterhånden lykkedes nationaløkonomien at overbevise statens ledere om dette liberalismens synspunkt, at lovgivningen helt skulle trække sig tilbage fra disse forhold og overlade dem til deres egen fri udvikling, blev tilsidst hele lavsordningen og alle retsregler om prisers og arbejds lønningers fastsættelse, lovene om maksimalrente o. l. afskaffet. Dette betød, at juraen trak sig tilbage fra hele dette område og overlod det til sin naboviden-skab, nationaløkonomien; og i det 19. århundrede indskrænkede juraen

¹ Se nærmere min påvisning af de retslig-økonomiske sammenhæng på den borgerlige rets område i: Ejendomsretten, 3. udg., 1951 (cit. som E. R.) I. s. 33–36, 45–58, og min fremstilling i: Retslæren s. 65–71, jfr. s. 50 ff.

² Se nærmere E. R. II. s. 844 ff., III. s. 1338 ff., I. s. 262–79.

sig til den almindelige borgerlige rets regler, privatretten og straffetretten.

Årsags-virknings-forløbet i den frie pris- og løn-dannelse formede sig imidlertid som bekendt helt anderledes, end den national-økonomiske teori havde tænkt sig og forudsagt. Der opstod på borgernes eget private initiativ mægtige sammenslutninger, karteller, truste, fagforeninger og arbejdsgiverforeninger, der ophævede den frie pris- og løn-dannelse og den frie produktion. Og nu indtrådte det besynderlige: ud fra den liberale økonomi *påkaldtes retsordenens indgriben*, både lovgivningens og domstolenes indgriben, overfor disse sammenslutninger til *retablering af friheden*, af den »frie naturtilstand«, hvor alene den økonomiske naturlov om tilbud og efterspørgsel skulle bestemme priser og lønninger. Vi fik da den *destruktive* trust- og foreningslovgivning, anti-trustlove, lovene rettet mod fagforeninger, domstolenes indgriben overfor alle restraint of trade-aftaler og sammenslutninger, o. l.

Det er imidlertid i nyeste tid mere og mere blevet erkendt, at denne destruktive lovgivning og domspraksis efter erfaringen ikke slår til; og vi står nu overfor en *konstruktiv* opgave: at forme en helt ny trust- og fagforeningslovgivning, der ikke forbyder sammenslutningerne, men udnytter dem samfundsmæssigt.

Så vidt jeg kan se, står vi her, tvunget af livets egne krav, overfor at skulle skabe et mægtigt system af retsregler til beherskelse af hele dette område, en helt ny retsorden med særlige love og domstole, der er en slående analogi til ældre tiders lavs- og anden retsorden. Det økonomiske samfundsliv kan altså ikke alene ikke undvære den borgerlige rets store system af regler; det kan heller ikke undvære retsordenens planmæssige indgriben i og fastsættelse af regler for pris-, løn- og produktionsforhold¹. Dette betyder m. a. o., at juraen atter tager hele dette område i sin besiddelse. Årsagssammenhængen bliver også her ikke økonomisk, men *retslig-økonomisk*. Udviklingen bestemmes af retningslinjer, givne af loven og domstolene. Pris- og løndannelsen og produktionsforholdene, kan ikke skilles ad, som det hidtil er sket i den sporadiske, tilfældige lovgivning på bedste beskub, som man hidtil har hutlet sig igennem med, tildels bestemt af uklare teorier. Hele årsags-virknings-forløbet må også på dette område under retsordenens planmæssige kontrol, ligesom på tinglysnings- og pantetrets-området og den øvrige borgerlige rets område.

¹ Se nærmere om disse problemer min afhandling: Arbejdets og Kapitalens Organisationer, og Retslæren II. s. 737-838.

Alt dette betyder, at retsvidenskaben igen må underlægge sig dette mægtige område, som hidtil, navnlig i det 19. århundrede, har været overladt nationaløkonomien.

Endelig må fremhæves, at der i nyeste tid er opstået helt nye områder, der i det moderne samfund har en stadig stigende praktisk betydning, men som intet har med økonomiske forhold og faktorer at gøre, men derimod angår åndelige og sjælelige kræfter, der vil få indgribende betydning for fremtidens samfund og helt omforme dettes struktur og udseende, og som juraen som videnskab også i stigende grad bliver nødt til at beherske med sine regler. Det er ikke alene hele den åndelige ejendomsrets mere og mere indgribende problemer, men også det mægtige problem, jeg har kaldt *omverdens-problemet*, og som angår vore byer, bygninger og naturen, disse faktorerers formning i forhold til hinanden, og som ofte må løses på trods af økonomiske interesser¹. Mennesket lever ikke af brød alene. Hvad jeg har kaldt den åndelige og sjælelige ejendomsret, vil beherske fremtidens samfund i mindst lige så høj grad som den materielle ejendomsret. Vi står her overfor en helt ny udvikling, der endnu er i sin vorden, og som i nutiden famler sig usikkert frem gennem spredt bygnings-, byplan-, kultur- og naturfrednings-lovgivning, men som i stedse stigende grad for hver dag, der går, uimodståelig baner sig vej og kræver retsordenens retningsgivende og planlæggende regler. Medens det menneskelige samfund hidtil under den hårde kamp for tilværelsen, for tilfredsstillelsen af sine materielle behov overvejende har været en retslig-økonomisk organisme, vil samfundet i fremtiden, og i desto højere grad jo lettere det bliver at tilfredsstille de økonomiske behov, også blive en retslig-sjælelig organisme, med krav om en helt ny retsorden.

Dele af retsordenen kaldes undertiden i nutidens nationaløkonomi »institutionelle« faktorer, som erkendes at krydse de rent økonomiske faktorer. Men dette udtryk er både uklart og lidet dækkende; det lodder ikke hele problemet i dets dybde. Alle herhen hørende faktorer er *retslige* d. v. s. de er regler om, hvad der *bør eller skal være*, hvorledes man *bør eller skal handle*, m. a. o. *vrderings-faktorer*, faktorer, der gør krav på at bestemme samfundets økonomiske, åndelige og sjælelige udvikling. På dette sted i undersøgelsen stiller vi foreløbig disse faktorer hen som ukendte X-årsager eller efter den herskende etisk nihilistiske teori »irrationelle« eller »alogiske« faktorer, som ikke kan forklares ud fra det traditionelle videnskabs-begreb. Vi nøjes på dette

¹ Jfr. E. R. 3. udg. 1951, I. s. 343–367, Retslæren II. s. 912–935.

sted blot med at konstatere, at på mægtige områder af samfundslivet og i stadig stigende grad viser disse »irrationelle« faktorer sig og griber dybt ind som X-årsager i det samfundsmæssige årsags-virknings-forløb. De findes altså, *de er tilstede i de sociale virkeligheds-sammenhæng*. De må altså også ud fra det traditionelle videnskabs-begreb erkendes som *reale*, som eksisterende, som hørende med til virkeligheden. Men deres indhold og indgriben i årsags-virknings-forløbet er ganske *uforklarligt* ud fra det traditionelle begreb. Vi kan kort kalde disse X-fænomener for »bør-være-fænomener« i modsætning til »er-fænomener«. Nationaløkonomien begynder også erkendelsesmæssig at regne med de retslige faktorer, »det institutionelle system«, altså erkende »bør-være-fænomenerne« som reelt tilstedeværende og indgribende i de økonomiske årsags-virknings-sammenhæng – eller forstyrrende cirklerne og kurverne – altså som værende »er-fænomener«. Men da den herskende retning også indenfor nationaløkonomien overhovedet ikke vil anerkende vurderinger, etiske, retslige værdi-begreber, må også den moderne nationaløkonomi stille de retslige årsager i virkeligheds-sammenhængen hen som uforklarlige, irrationelle X-faktorer.

De mest skæbnesvangre videnskabelige fejl er begået ved, at sociale teorier, der fik stor politisk indflydelse på den store befolkning, overså de retslige faktorer i det virkelige livs årsagssammenhæng. Således beror hele *Karl Marx's* samfundsopfattelse, socialismen, på den videnskabelige metodefejl, at han i beskrivelsen og forklaringen af det økonomiske livs udvikling alene regner med økonomiske, materielle årsager, men overser de retslige. Hans generaliserende slutninger til, at samfundet overalt i landene under den moderne teknik vil gennemgå en storkapitalistisk udvikling, er derfor urigtige. Af den storkapitalistiske udvikling både i det engelske landbrug og den engelske industri og handel i det 18. og 19. århundrede drog Marx den generelle slutning, at den samme storkapitalistiske udvikling ville samfundet i alle andre lande komme til at gennemgå. Han så ikke, at den kapitalistiske udvikling i England havde til forudsætning en af ham overset årsag, X¹, nemlig en retsordning, der gav fuld frihed til koncentration af bedrifter, både godser og industribedrifter. I et andet land, Danmark, havde udviklingen til forudsætning en helt anden retsordning, X², som indeholdt tvingende, præceptive retsregler imod koncentration af landbrugsbedrifter; og her blev resultatet lige det omvendte af resultatet i England, nemlig opløsning af storgodserne i små bedrifter, virkning O. Men det er meget forståeligt, at Marx overså disse faktorer, X¹ og X²;

de blev overset også af alle andre forskere, både historikere, nationaløkonomer og retsvidenskabsmænd. Disse ukendte årsager er det nemlig meget vanskeligt at få øje på. Hvad man i det *ydre* iagttager, er kun de materielle, synlige årsager og virkninger: de små bedrifters forsvinden og storbedriftenes mægtige vækst og opslugning af de små, både i landbrug og industri. Retsordenens – lovens og domstolenes – holdning overfor en økonomisk udvikling kan være enten negativ: undladelse af at gribe ind, eller positiv: indgriben og kontrol. I England var retsordenens holdning overfor både den landbrugsmæssige og industrielle koncentration rent negativ. Denne passivitet ser man, mærker man jo ikke; altså regner man ikke med den. Men Karl Marx anså iøvrig, ligesom også Adam Smith og den liberale skole idethele, også lovenes positive, aktive indgriben i det økonomiske liv for værende uden real betydning. Både socialismen og liberalismen mente, hvor uenige de end iøvrig var, begge, at lovene til syvende og sidst hverken gør fra eller til, at lovene ikke kan stanse eller hindre en økonomisk udvikling, at denne uimodståelig med en naturtilstands vælde vil bane sig vej i kraft af ubønhørlige økonomiske naturlove, som f. eks. loven om tilbud og efterspørgsel, og at overfor disse naturloves virkninger står en lovgiver i virkeligheden magtesløs. Disse herskende retninger indenfor den økonomiske videnskab viser klart, hvor vanskeligt samfundsvidenskaben er stillet i h. t. videnskabelig metode, i udforskningen af de sande årsager og virkninger i et udviklings-forløb. I naturvidenskaben er det lettere at få fat på alle årsager og virkninger, thi de er alle *ydre, iagttagelige*. Men på det socialpsykologiske område er årsager som X^1 og X^2 overordentlig vanskelige at få fat på; man vil i samfundsvidenskaben let ubevidst lade sig forlede til at følge den naturvidenskabelige metode: at holde sig til de ydre, let iagttagelige årsager og virkninger. Ganske særlig vil man forledes til at overse de *negative årsags-betingelser*, fordi de unddrager sig ydre iagttagelse. Man vil, som Marx, når man i det ydre ser, at det økonomiske livs tendens til bedriftskoncentration – i det følgende kaldet K – fører til denne, til de små bedrifters forsvinden, stordrift og kapitalisme, – i det følgende kaldet S – når erhvervs livet af loven overlades til sig selv, slutte, at det alene er K, der fører til S, og overse, at i virkeligheden er det $K + X^1$, der er de sande årsager til S, at X^1 er den negative årsagsbetingelse for S. Og selv i lande, hvor den ukendte faktor, retsordenens holdning ikke er *negativ*, men *positiv*, som f. eks. i Danmark, da landbolovgivningen i det 18. århundrede greb ind overfor bedriftskoncentrationen, stansede denne og opløste storbedriften, så fæstede både

historikere og nationaløkonomer selv i nyere tid ikke deres opmærksomhed ved denne side af landbolovene, men alene ved den anden, også mere ydre iagttagelige side af disse: *friheden* for det økonomiske liv, stavnsbåndets løsning, hoveriets og anden tvangs afskaffelse. De *præceptive*, tvingende retsregler, som landbolovene også indførte, men som udadtil virkede mere stilfærdigt, som reglerne om udstykning og sammenlægning, forbudet mod sammenlægning af bøndergårde med hovedgårde, mod jordfællesskab, mod fremtidig pålæggelse af arbejdspligt som grundbyrde o. l., stillede i baggrunden; og deres sande juridiske, normgivende retledning af det økonomiske liv blev ikke erkendt eller forstået¹.

I det økonomiske liv i Danmark virkede tillige årsagen K, en stærk tendens i det økonomiske liv, også i landbruget, til bedrifts-koncentration; men når udviklingen her gik i modsat retning af udviklingen i England, skyldes det, at her virkede som årsag tillige X². I England førte årsagerne K + X¹ til S – bedriftskoncentration derunder storgodser; i Danmark førte årsagerne K + X² til O, opløsning af storgodserne og stansning af bedriftskoncentrationen. I begge tilfælde var årsagssammenhængen altså ikke økonomisk, men mere sammensat, nemlig retslig-økonomisk. Den danske præceptive landbolovgivning er idetheletaget, som jeg andetsteds har påvist, den bedste dokumentation for, at både liberalismen og socialismen giver et urigtigt billede af samfundets økonomiske liv, at de hidtil oversete X faktorer *altid virker* med i de sociale årsagssammenhæng, positivt eller negativt, og giver den økonomiske samfundsudvikling en helt anden retning, end den ville have fået, hvis alene de økonomiske årsager havde været de bestemmende. Retsordenen, loven og domstolene, kan altså gribe norm- og retningsgivende ind i det økonomiske liv og i ikke ringe grad bestemme dets udvikling.

I et følgende afsnit skal jeg nærmere søge at analysere disse X-faktorer, disse efter det traditionelle begreb om videnskab irrationelle faktorer, »bør-være«-årsagerne i de sociale årsagssammenhæng.

b. Sociologi.

De vanskeligheder, der er for at give det helt rigtige billede af de virkelige årsagssammenhæng i nationaløkonomi, gør sig også gældende i sociologien. Udviklingen indenfor denne videnskab viser, at man gang på gang for hurtigt har draget generelle slutninger fra årsagssammen-

¹ Se nærmere E. R. 3. udg., 1951, I. s. 266 ff, 270–279.

hængen i visse tilfælde til årsagssammenhængen i andre tilfælde. De generelle slutninger har ofte ikke været tilstrækkelig underbygget¹.

Den moderne naturvidenskabs styrke ligger i, at den, når den har konstateret, at årsag a har virkning b, kan forudsige, at når a indtræder, vil også b følge. I sociologien er det derimod overordentlig vanskeligt, når man iagttager en vis virkning, en vis indtrædende ny tilstand, f. eks. kriser og arbejdsløshed, nøje og fuldstændig at angive, hvilke årsagerne er til denne nye tilstand; og forudsigelser om, hvornår der i fremtiden vil indtræde kriser og arbejdsløshed bliver derfor højst usikre. Disse samfundsfænomener og årsagssammenhængen i dem er ganske anderledes sammensat end i naturvidenskaben, hvor vi i den ydre natur kan forudsige, at når en vis grad af varme tilføres et metal, smelter dette, idet varmen og metallets egenskaber er årsagen, smeltningen virkningen.

Hvornår kan vi idetheletaget indenfor de sociale fænomener fastslå, at når fænomen a indtræder, vil også b som virkning af årsagen a følge? Kan vi hævde, at når det sociale fænomen a i mangfoldige tilfælde er efterfulgt af fænomen b, er a årsagen til b. Når vi f. eks. mange gange har konstateret, at under en liberalistisk ordening er der opstået kriser og arbejdsløshed, kan vi så deraf slutte, at den liberalistiske ordening er årsagen til kriser og arbejdsløshed? Eller er denne slutning af samme upålidelige karakter som Karl Marx's ovenfor anholdte slutning, at det borgerlige, ikke-socialistiske samfund altid vil føre til stordrift og storkapitalisme, og dermed til forarmelse af arbejderstanden og den sociale katastrofe.

Der er adskillige sociologer, der mener, at vi netop i induktionen, i den mangfoldige hyppige sammentræffen af sociale fænomener, af b's mangfoldige gange iagttagne efterfølgelse af a, har berettigelse til at slutte til en årsagsammenhæng mellem disse fænomener, så at vi kan forudsige virkning b's indtræden. Således vil *Ranulf* hævde, at årsagsammenhængen kun kan godtgøres ved induktion, ved fænomenernes regelmæssige sammentræffen, som kun kan konstateres ved et stort antal iagttagelser og aldrig godtgøres ved iagttagelse af et enkelt tilfælde, *Ranulf* anf. v. s. 98 ff., 100, 102. *Ranulf* har åbenbart glemt *Stuart Mills* berømte cirkulære metodefejl. Denne filosof ville som bekendt godtgøre årsagsætningen ved det store antal iagttagelser; men da det kom til stykket, kunne han i virkeligheden kun forklare induktionens berettigelse ved årsagsætningen.

¹ Jfr. *Ranulf* anf. v. s. 130 ff., 141–53.

Til syvende og sidst findes der, så vidt jeg kan se, ingen anden vej til at skelne hyppig samoptræden af to fænomener, den blotte *korrelation*, fra en årsagsammenhæng, end momentet »forandring«, d. v. s. successive, forskellige tilstande i samme genstand, den opfattelse, jeg har gjort gældende i »Erkendelse og Vurdering« s. 335 ff. *Ranulf* indvender herimod, s. 100, at det er uklart, hvad meningen er med at gøre forandring – »successive tilstande indenfor samme genstand« – til kriterium på årsagsammenhæng, ti i så fald er »verdensaltet som helhed samme genstand«, ligesåvel som »enhver vilkårlig afgrænset større eller mindre del deraf«. Denne indvending er urigtig. Den beror for det første på en forkert citering, idet min definition af begrebet forandring ikke er »successive tilstande indenfor samme genstand«, men »successive *forskellige* tilstande indenfor samme genstand«; og de to begrænsninger, der ligger i 1) »forskellige« og 2) »samme« angiver ganske klart årsagsammenhængen i modsætning til den blotte korrelation. Men dernæst er det, når disse klare begrænsninger fastholdes, ganske ligegyldigt, om genstanden er større eller mindre, »verdensaltet« eller en større eller mindre afgrænset del deraf. Men hvad mener *Ranulf* med en »forandring« indenfor »verdensaltet som helhed«? Der kan kun tænkes på sådanne begivenheder som f. eks. en atom-eksplosion, hvorved hele verdensaltet forsvinder. Men det menneske, der oplever denne fuldstændige verdensundergang, vil i sit sidste øjeblik utvivlsomt spørge: hvad er årsagen? Og her bliver ingen gentagelse af samme begivenhed, ingen mulighed for induktion. Men forøvrig vil det, vi kalder »forandring«, kun foregå indenfor »en afgrænset større eller mindre del« af verdensaltet, f. eks. solen eller et andet himmellegeme; og der er intet »vilkårligt« i denne afgrænsning; de »afgrænsede« dele er netop det, vi naturlig kalder genstande eller ting; og det er de 1) *forskellige* tilstande, 2) *følgende* efter hinanden i *tid*, i den 3) *samme* genstand, som netop er forandring. Men endelig er hele *Ranulfs* indvending alene af den grund irrelevant, at der overhovedet *ikke kan findes* noget andet kriterium på en årsagsammenhæng i modsætning til den blotte korrelation end det af mig fremhævede fænomen: *forandring*. Den regelmæssighed eller hyppige samoptræden af to fænomener, som *Ranulf* i hele denne udvikling uklart opererer med som kriterium på årsagsammenhæng, kan aldrig, selvom hyppigheden bliver nok så stor, selvom de ensartede tilfælde bliver nok så talrige, blive det sande kriterium på årsagsammenhæng, ti i så fald ville skiften af dag og nat, sommer og vinter o. l., der har oplevet mange milliarder af tilfælde, være en årsagsammenhæng. Forandrings-fænomenet er og bliver altså

det eneste »klare« og »brugbare« kriterium (jfr. Ranulf s. 100), til »afgørelse af, hvorvidt der i et givet tilfælde foreligger årsagsammenhæng«¹.

¹ Der er ikke – som *Ranulf* mener, anf. v. s. 100–2 – nogen selvmodsigelse mellem dette mit standpunkt, hvorefter blot et enkelt tilfælde af forandring kan indicere en årsagsammenhæng, »Erkendelse og Vurdering« s. 335, og min fremhævelse af, at hyppigheden af en bestemt årsag og virknings følgen efter hinanden kan have en vis betydning for forskningen som *sekundært* konstateringsmiddel, hvad jeg udtrykkelig anfører kort efter på samme side 335; og hermed stemmer min udvikling andetsteds, således samme værk s. 131–32.

I »Erkendelseslæren og Naturvidenskabens Grundbegreber«, s. 302 ff, undersøger jeg alene begreberne kraft og årsag i forhold til lovmæssig sammenhæng, men går ikke nærmere ind på denne sidstes oprindelse. Denne nærmere analyse af, hvad der ligger i »lovmæssig sammenhæng« giver jeg først i det senere værk, »Erkendelse og Vurdering«, ovenanførte steder. Men det er en fejlslutning, når *Ranulf*, s. 101–2, mener af min erstatning af begreberne »kraft« og »årsag« med begrebet »lovmæssig sammenhæng« at kunne slutte, at hermed er da indrømmet, at det afgørende kriterium på årsagsammenhæng så »alligevel bliver fænomenernes regelmæssige sammentræffen, som kun kan konstateres ved et stort antal iagttagelser og aldrig godtgøres ved iagttagelse af et enkelt tilfælde«, s. 102. Han forveksler her lovmæssig sammenhæng med statistisk hyppig sammenhæng. En nok så stor hyppighed i to begivenheders successive korrelation kan aldrig i sig selv indicere en årsagsammenhæng. Denne hyppighed *kan* være udtryk for en sådan sammenhæng, jfr. ildens nærmelse til blyet og dettes smeltning; men denne hyppighed *kan* ofte *ikke* være udtryk for denne sammenhæng, jfr. dag og nat. Det er kun *forandringsfænomenet*, der, som jeg har påvist, sætter det afgørende skel mellem årsagsammenhængen eller den lovmæssige sammenhæng på den ene side og den blot regelmæssige eller hyppige korrelation på den anden. *Ranulfs* udtalelser et andet sted, s. 114–15 (i argumentation mod *Geiger*), viser også, at han forveksler årsagsammenhæng (eller lovmæssig sammenhæng) med statistisk hyppige sammenhæng, og tror, at i moderne naturvidenskab forstår man ved årsagsammenhæng alene den statistisk hyppige sammenhæng. Dette er en misforståelse. Der må i moderne naturvidenskab sondres mellem to områder. I det ene område, makrokosme-verdenen (d.v.s. den sædvanlige iagttagelige verden) betyder årsagsammenhæng lovmæssig sammenhæng, men i mikrokosmeverdenen (de atomare processer) møder vi kun statistisk hyppig sammenhæng. Men årsagsammenhæng i betydningen lovmæssig sammenhæng i den almindelige fysiske verden er det, vi også kalder naturlove, f. eks. gravitationslovene, de elektro-magnetiske love. Og her gælder der ingen undtagelser; her slår regelmæssighed eller statistisk hyppighed netop ikke til; det er den *altid* tilstedeværende, *undtagelsesfrie* lovmæssighed, der her er kriteriet (*Ranulfs* indvending mod *Geiger* s. 114–15 er derfor irrelevant, og *Geigers* udtryksmåde er helt korrekt). Men bag denne undtagelsesfrie lovmæssighed ligger netop forandrings-fænomenet som det afgørende karakteriserende element.

Som jeg andetsteds har påvist, er både det, vi kalder årsagen, og det, vi kalder virkningen, *forandringer*, og at påvise »årsagen« til »en virkning«, er ikke andet end at føre den sidste forandring tilbage til en anden forandring. Hvad vi iagttager, er kun en række forandringer efter hinanden i tid, og når vi siger, at der er en »årsagssammenhæng« mellem to successive forandringer, betyder det ikke andet end, at der er konstateret en lovmæssig sammenhæng mellem de to forandringer, som vi så kalder årsag og virkning. Men til at konstatere en sådan nødvendig eller lovmæssig sammenhæng mellem to forandringer behøver vi ikke mange gentagelser heraf, men blot et enkelt tilfælde. Har jeg således blot en eneste gang ved en bevægelse af min hånd med en kniv såret mig, eller ved en bevægelse af min hånd i nærheden af en ild brændt mig, slutter jeg *straks – uden at behøve gentagelser – at forandringen* – beskadigelsen af mit legemes væv og smerten herved – har til årsag den *foregående forandring*: bevægelsen af min hånd med kniven eller til ilden, og at der er en nødvendig eller lovmæssig sammenhæng mellem disse to forandringer, hvorfor jeg *straks* i kommende tilfælde, når jeg vil undgå den sidste forandring, »virkningen« – såret – undlader den første forandring, årsagen – min hånds nævnte bevægelse. Vi konstaterer således først en forandring og spørger straks: hvad var årsagen; og vi helmer ikke, før vi har fundet en anden forandring, en tidligere, som vi sætter i nødvendig forbindelse med den sidste forandring¹.

Dette vil ikke blot i dagliglivet men også i videnskaben, både i naturvidenskab og samfundsvidenskab, være den rette metode, når man vil søge at konstatere årsagssammenhæng eller lovmæssig sammenhæng mellem fænomener, altså: at tage sit udgangspunkt i en *forandring* og derfra søge at *udfinde de tidligere forandringer*, hvormed den først iagttagende forandring står i nødvendig sammenhæng.

Men ved udforskningen af disse forudgående forandringer, de såkaldte årsager, kan man ikke være omhyggelig nok. Det foregående har allerede vist, hvor hastig og overfladisk man ofte i socialvidenskabernes har ment at kunne fastslå foregående forandringer som årsagerne til en nu indtrådt forandring. Dette gælder både ved en opstået krise, en arbejdsløshed, bedriftskoncentration og storkapitalisme.

Vi kan illustrere vanskeligheden ved at udfinde sammenhængen i de sociale forandringer ved at tage et eksempel fra tiden efter verdenskrigen 1914–18, nemlig den store krise, der rystede samfundene i året

¹ Se nærmere »Erkendelseslæren og Naturvidenskabens Grundbegreber«, s. 299–318, og »Erkendelse og Vurdering«, s. 112 ff.

1921 og følgende år. Tager vi her som eksempel denne krises forløb i det danske samfund, skitserer vi først de vigtigste træk ved krisen, den store forandring i de økonomiske forhold, der tog sin begyndelse ved verdensprisfaldet først i året 1921. Det følgende vil formentlig have interesse ikke blot for nationaløkonomien og juraen, men også for sociologien, for metoden i alle sociale videnskaber idethele.

I efteråret 1920 kulminerede inflationen. Engrospristallet var da firedoblet i forhold til priserne før krigen. Den afgørende faktor i inflationen i 1918–20 var stigningen i lønudgifter pr. produceret vareenhed. Vi var under krigsårene kommet op på en meget høj arbejdsløn, der endog gik langt over at dække prisstigningen. Fra foråret 1918 til foråret 1920 steg timelønnen med 152 pct., mens pristallet kun steg med 44 pct. Hvis vi sætter udgangspunktet i 1914 = 100, både for timeløn og detailprisen, var arbejdernes gennemsnitlige timefortjeneste i industrien indtil 1921 steget til 379, men detailpristallet kun til 237.

I begyndelsen af 1921 sker den store vending. Importpristallet halvedes fra 1920 til 1921. Herefter indtrådte der en omfattende køberstrejke, idet de erhvervsdrivende udsatte deres indkøb af råstoffer og forbrugerne deres køb af ikke strengt nødvendige varer, idet både forretningsfolk og almindelige forbrugere overalt regnede med at kunne købe billigere senere.

Det store prisfald virkede næsten lammende på industriens produktion; og der skete en mægtig stigning i arbejdsløsheden, nemlig for 1921 til 19,7 pct. mod 6,1 pct. året før. Vor industri kunne ikke med den nævnte høje arbejdsløn konkurrere med de fra udlandet importerede varer.

Endelig havde en stor del af dansk forretningsliv spekuleret i en stor import af varer til genudførsel til Mellemeuropa, de baltiske lande og Rusland, der alle i højeste grad savnede varer. Men mange forretningsfolk overså, at netop disse lande samtidig manglede evnen til at betale disse varer.

De her skitserede forandringer: Det store prisfald, industriproduktionens stansning, arbejdsløsheden, de mange fejlslagne varespekulationer gav dansk erhvervsliv overordentlig store tab; og i 1922 og følgende år indtrådte en række store bank-sammenbrud. Selv landets største bank, Landmandsbanken, brød sammen med et samlet tab på 400 millioner; en række mindre banker brød sammen med et tab på ca. 300 millioner. – Endelig må en vigtig omstændighed ved tilstanden i 1921 og den følgende tid nævnes, nemlig, at erhvervslivets, der-

under særlig landbrugets bedriftsapparat under krigsårene var blevet meget væsentlig forringet, hvilket krævede en genopbygning til henved 700 millioner.

Denne katastrofale forandring i det danske samfund, krisen i 1921 og følgende år, har givet anledning til mange grublerier og undersøgelser, gående ud på at finde årsagerne til denne krise, med de mægtige tab både for dansk erhvervsliv og den danske stat. Og i forbindelse hermed har man søgt at udfinde, om man mulig fra erhvervslivet eller staten i tide kunne have truffet forholdsregler, der havde været i stand til at afværge denne katastrofe.

Blandt nationaløkonomer har man naturlig nok særlig fæstet sig ved udnyttelsen af de pengetekniske midler som *diskontoforhøjelse* og ændringer i *valutakursen*. Men der var stor uenighed mellem nationaløkonomerne om anvendelsen af disse midler. Nogle økonomer hævdede således, at Nationalbanken allerede i 1919, da sterling og dollars gik over den gamle guldparitet, burde have forhøjet *diskontoen* atter og atter, indtil de fremmede valutakurser reagerede. Man kunne derved have holdt bedre hus med de 900 millioner kr., som det danske samfund ved sin fordelagtige forretning fik til gode i udlandet i krigsårene, og have standset den stærke inflation, med stadig stigende priser og lønninger, i efterkrigstiden. Men inflationen fortsatte uanfægtet indtil efteråret 1920. Ved en kraftig diskontoforhøjelse kunne man også, hævder disse økonomer videre, have bidraget sit til, at indførselsoverskudet i hvert fald i 1920 ikke var blevet så stort.

Andre nationaløkonomer og de ledende bankfolk, derunder Nationalbankens styrelse, var imidlertid uenig heri. Fra denne side fremhævede man, at vel kunne diskontoen bruges til at sætte erhvervslivet i stå, men det var usikkert, hvor længe denne tilstand skulle opretholdes, før omkostninger og priser blev drevet ned. Man betone navnlig, at lønningerne ikke straks ville reagere i nedadgående retning, og efter forholdene den gang var dette vistnok rigtigt,¹

Da man senere i efterkrigstiden stod overfor spørgsmålet, om man skulle hæve *kronkursen* til pari eller stabilisere den på et lavere stade, var der også afgørende uenighed mellem nationaløkonomerne, idet nogle holdt på det første, andre på det sidste standpunkt (stabilisering ved c. 65).

¹ Det bør iøvrig som et træk ved krisen også nævnes, at obligationskurserne i 1920 faldt til 83 mod 96 og 97 under krigen.

Selve den almindelige baggrund for pengeteknikkens anvendelse, navnlig samfundets mulighed for ved diskontoens forhøjelse eller sænkning og ændring af kronekursen at kunne gribe årsagsbestemte ind overfor visse sociale fænomener i erhvervslivet, vil man i økonomien formentlig henregne til de såkaldte institutionelle forhold. Det er, som ovenfor anført, ikke altid helt klart, hvad der menes med disse forhold. Men i denne forbindelse må fremhæves, at selve anvendelsen af diskonto- og valutakurspolitikken til syvende og sidst beror på *retsordenen*, idet centralbankens beføjelse til at hæve eller sænke diskontoen og statens beføjelse til i samråd med centralbanken at bestemme valutakursen, har sit hele grundlag i *retsregler*, der hjemler disse beføjelser, se for dette lands vedkommende lov om Danmarks Nationalbank nr. 116, 7. april 1936, jfr. lov nr. 158, 29. marts 1943 kap. 1.

Men dernæst må fremhæves, at under den almindelige og stærke økonomiske diskussion i 1921 og følgende år om årsagerne til den store krise overså man, efter min opfattelse, i væsentlig grad, at medens der kunne være stor uenighed om betimeligheden af at anvende de nævnte pengetekniske midler – diskontoforhøjelse, valutafastsættelse ved det ene eller andet punkt – kan der, så vidt jeg kan se, ikke være tvivl om, at hvis man i krigsårene og efterkrigstiden, 1914–20, havde grebet ind med en række *tvingende, præceptive regler fra retsordenens side*, kunne krisen i 1921 og flg. år med alle dens store ulykker for vort samfund i meget væsentlig grad være undgået.

1. Først bemærkes, at retsordenen allerede i det 19. århundrede, da bankvæsenet begyndte sin store udvikling hos os, burde have grebet ind med en *præceptiv retsregel* om, at samtlige banker årlig af deres overskud pligtmæssig skulle svare en mindre del, en pro mille afgift, til et *fælles risikofond* til dækning af større tab, når en bank stod overfor et sammenbrud. Samtidig burde man også allerede i det 19. århundrede have oprettet en effektiv bankinspektion og endvidere givet de præceptive regler, som først blev gennemført ved lov efter ulykkerne i 1921 og flg. år, om, at *en bank kun indenfor snævre grænser må eje eller belåne sine egne aktier*, at *et engagement aldrig må overstige en vis mindre del af bankens aktiekapital o. l.* (Disse præceptive regler ville bl. a. have modvirket adskillige af de misbrug, Landmandsbanken i 1916–21 gjorde sig skyldig i, jfr. nu lov om banker nr. 254, 25. juli 1938 § 12.) Havde nævnte fælles bank-risikofond og de nys nævnte præceptive regler været gennemført allerede i det 19. århundrede, f. eks. fra 1880, ville størstedelen af de ovennævnte tab for bankerne

på c. 700 millioner kr. i 1922 og flg. år være enten undgået eller dækket af nævnte fond; og hverken Landmandsbanken eller Diskontobanken, eller en række andre banker havde været nødt til at likvidere til stor ulykke for erhvervslivet.

2. Men dernæst burde retsordenen i selve krigsårene allerede fra 1914–15 have grebet ind, også ved præceptive regler, med stærk *begrænsning* af selskabernes *aktieudbytte* og bestemte krav om, at en væsentlig del af det mægtige udbytte, som både industri- og rederiaktieselskaber tjente i årene 1914–20, skulle være brugt til *konsolidering* af selskabernes stilling, til opsparing i *reservefond*, der skulle anvendes til genopbygning af bedriftsapparatet og imødegåelse af tab i efterkrigstiden. Nu var der kun yderst få, klogt ledede rederier og industriselskaber, der i årene 1914–20 førte en behersket dividende-politik og opsparede reservefond til de kommende dårlige tider.

Hadde retsordenen grebet kraftig ind med udbyttebegrænsning og konsolideringstvang i 1914–20, ville en meget betydelig del af de likvidationer og rekonstruktioner af aktieselskaber, der gik som et uvejr hen over dansk erhvervsliv i tiden 1921 og flg. år, være undgået.

3. Endelig men ikke mindst kunne inflationen, den katastrofale stigning i lønninger og priser i årene i 1914–20 være undgået, hvis retsordenen allerede forinden disse år havde grebet ind i de planløse pris- og lønbevægelser ved oprettelse af en særlig *retsmyndighed*, der overalt, hvor priserne og lønningerne ikke bestemmes ved fri konkurrence, men fastsættes ved organisations-aftaler (truster, karteller, kollektive arbejdsaftaler), har beføjelse til at gribe ind og fastsætte varepriser og arbejds lønninger under nøje hensyntagen til samtlige økonomiske forhold, derunder valutaforhold. Hvad den »overordentlige kommission« kunne udrette i krigsårene 1914–18 og nogle efterkrigsår, var i sammenligning hermed yderst begrænset.

Da regeringen i 1914–20 lod aktieselskaber udbetale urimelig høje aktieudbytter og ikke greb tilstrækkelig kraftigt ind overfor prisudviklingen, kunne den heller ikke med moralsk ret gribe ind overfor arbejdernes stadig stigende krav om højere arbejds løn. Men dersom vi allerede i 1914 havde haft en central retsmyndighed, der upartisk kunne gribe ind *både* overfor truster og karteller, og fagforeninger og arbejdsgiverforeninger, og fastsætte priser og lønninger til rimelige satser, med det rette forhold mellem arbejdernes lønninger og de priser, arbejderne og andre forbrugere skulle betale for varerne, da kunne arbejderne ikke have beklaget sig over de således fastsatte løn-

ninger; og den store inflation i 1918–20 kunne da i meget væsentlig grad være undgået.¹

Det, der sociologisk er det interessanteste ved den her skildrede krise og dens forløb, er, at de ovenfor under 1, 2 og 3 fremhævede foranstaltninger, der, som jeg nu har påvist, kunne have hindret eller væsentlig begrænset krisens katastrofale virkninger, alle hører til, hvad jeg ovenfor har kaldt de *negative årsagsbetingelser*, og at de alle er af *retslig art*. Da retsordenen ikke greb ind med de ovenfor under 1, 2 og 3 nævnte tvingende retsregler, indtrådte de samfundsskadelige forandringer, som krisen betød.

Men det er meget naturligt, at man i nationaløkonomien og sociologien ikke har skænket disse negative årsagsbetingelser opmærksomhed, ti i den række forandringer, som i nævnte krisens forløb fremtræder som en kæde af rent økonomiske årsager og virkninger, der er netop de nævnte retslige, i forandringerne som årsager indgribende faktorer *ikke tilstede*. De er de ukendte; de er efter det sædvanlige nationaløkonomiske og sociologiske videnskabsbegreb irrationelle X-faktorer. De er etiske, retslige »bør-være«-fænomener. Hvis de griber ind i de sociale forandringers løb, som f. eks. den danske præceptive landboret, konstateres de også faktisk i det ydre som »er-fænomener«, der som årsager ændrer de sociale forandringers løb, nemlig i en helt anden retning, end disse forandringer ville have fået, hvis disse X-årsager ikke havde grebet ind. Det samme ville vise sig, hvis retsordenen ved de ovenfor under 1, 2 og 3 påviste retsregler greb ind i erhvervslivet. Men når retsordenen ikke ved disse præceptive retsregler griber ind men overlader erhvervslivet selv frit at tumle med aktieudbytter, priser og lønninger, så indtræder altså, negativt betinget af retsordenens ikke-indgriben, de sociale forandringer, de samfundsmæssige katastrofer, som ovenfor er skildret.

På dette sted i undersøgelsen har jeg indskrænket mig til at påvise disse retslige årsagers faktiske tilstedeværelse eller ikke-tilstedeværelse i forandringernes løb og de sociale virkninger, som deres tilstedeværelse eller ikke-tilstedeværelse faktisk har vist sig at få. Jeg har da gennem de fremhævede tilfælde af landborettens og byerhvervs-

¹ Jfr. Retslæren II. s. 737–838. Under en senere stor krise, landbrugskrisen 1931 og flg. år, forsømte den danske regering og rigsdag også at gribe ind på en rationel måde ved hensigtsmæssige, kraftige retsregler og traf istedet for en række halve, demoraliserende og for staten kostbare foranstaltninger, se nærmere herom mit skrift: Sanering til Bunds af Landbrugets Gældsforhold. 1934.

rettens regler påvist, at de sociale forandrings løb får en helt anden retning, ja at der indtræder helt andre forandringer som virkninger af den forudgående tilstand, hvis disse retslige årsager er tilstede, end hvis de ikke er det. Derimod skal jeg ikke på dette sted indlade mig på at *begrunde* disse retslige årsager, om det er heldigt eller rigtigt, at de er tilstede eller ikke tilstede, ti derved kommer vi ind på en *vurdering*; og denne må først selv begrundes. Her har det alene været opgaven at konstatere disse retslige årsagers rent faktiske store, i de sociale årsags-virkningssammenhæng dybt indgribende betydning og at påvise, gennem de ovenfor illusterede fejl i socialvidenskabelig metode, at man overhovedet ikke kan få det sande billede af de sociale årsags-sammenhæng, hvis man alene nøjes med at udrede de rent økonomiske årsager og virkninger i erhvervslivet selv, og at man slet ikke kan udfinde de lovmæssige sammenhæng mellem de sociale forandringer, hvis man ikke overalt har opmærksomheden henvendt på disse retslige årsager og deres store betydning, som positive eller negative årsagsbetingelser, for de sociale forandrings forløb. Alene Karl Marx' katastrofale fejlslutning og nationaløkonomiens betragtninger over krisen 1921 og flg. år er tilstrækkelig advarende eksempler på denne socialvidenskabelige metodefejl.

Samtidig har jeg formentlig ovenfor påvist, at ligesom i den ydre fysiske naturs fænomener er det også i det menneskelige samfunds fænomener ofte tilstrækkeligt at påvise et enkelt forandrings-forløb for at kunne fastslå en lovmæssig sammenhæng mellem forandringerne. Alene krisen 1921 viser klart en lovmæssig sammenhæng mellem dennes samfundsmæssige forandringer og ikke-tilstedeværelsen af de under 1, 2 og 3 fremhævede retslige årsager.

Ligesom i naturvidenskaben er også i socialvidenskaben den lovmæssige sammenhæng mellem forandringerne (populært kaldet forholdet mellem årsager og virkninger) et middel til at erkende og orientere os i verden. Noget bevis for, at den lovmæssige sammenhæng giver os den i sidste instans sande erkendelse af verden, har vi ganske vist ikke. På den anden side er der heller ikke noget bevis for, at den lovmæssige sammenhæng kun giver os en i os selv liggende, af vor forstands natur udspringende subjektiv opfattelse af verden. *Humes* og *Kants* opfattelse, der hævder dette, kan ikke erkendelsesteoretisk bevises. Som jeg andetsteds har påvist, beror denne Humes og Kants opfattelse af årsagserkendelsens eller den lovmæssige sammenhængs-erkendelses subjektive natur på det, jeg har kaldt en grundlagsillusion, en erkendelsesteoretisk selvtilintetgørelse, idet disse filosof-

fer, uden at være sig det bevidst, under beviset for erkendelses-faktorernes subjektivitet benytter sig af de selv samme erkendelses-faktorer, som de hævder, er subjektive.¹

¹ Se nærmere om grundlags-illusionen i den hidtidige erkendelseslære mit skrift: *Erkendelse og Vurdering* s. 154 ff. Man må sondre skarpt mellem *grundlags-illusionen* i snævrere forstand eller grundlags-tilintetgørelse og *circulariteten* i en erkendelsesteoretisk og anden tankegang. Dette er overset af *Ranulf* i hans ovennævnte skrift. Circulariteten er påvist på adskillige videnskabelige områder af andre tænkere. Men den egentlige grundlags-illusion er i dens hele udstrækning og betydning først påvist i mit nævnte skrift.

Frithiof Brandt har i sin logik træffende påvist det uholdbare i en tankegang, der vil benægte de logiske grundprincippers gyldighed. *Ranulf* bestrider i nævnte skrift s. 161–64 Frithiof Brandts påstand, at den, der vil bestride de logiske princippers gyldighed, selv under sin bevisførelse anerkender disse. *Ranulf* mener, at denne påstand er af samme art som den bekendte sætning: En kretenser siger, at alle kretensere lyver, anf. st. s. 163. Denne sammenstilling er uberettiget. Overfor kretenserens påstand, at alle kretensere lyver, er der simpelthen blot det at sige, at denne påstand har kretenserens ikke bevist; og alene af den grund er det uforståeligt, at selv betydelige filosoffer nogensinde har beskæftiget sig med dette vrøvl. Men når man siger, at den, der vil benægte de matematisk-logiske aksiomers gyldighed – f. eks. $a = b$, $b = c$, altså $a = c$ – selv i sin benægtelse anerkender disse, har Frithiof Brandt ikke nøjedes med at konstatere, at benægteren ikke har bevist sin påstand – således som man kan gøre med kretenserens påstand –, men har tillige konstateret, at benægterens påstand overhovedet ikke kan bevises; ti såsnart han vil begynde at bevise den, må han anvende de selv samme aksiomer, hvis rigtighed han vil benægte. Han skulle bevise, at han i sin benægtelse af de sædvanlige logiske aksiomer går ud fra andre aksiomer end disse, og derefter skulle han bevise disse andres rigtighed. Han går altså ud fra det, han skulle bevise, en circularitet. Frithiof Brandts påstand kan selvfølgelig ikke bestrides.

Dernæst må bemærkes, at når *Ranulf* s. 164 udtaler, at »den af Brandt begåede fejl«, er »overtaget af Vinding Kruse«, da har Brandt for det første, som nu påvist, ingen fejl begået; og for det andet har jeg ikke »overtaget noget«, alene af den grund, at Brandt og jeg taler om forskellige ting. Brandts bemærkning anf. st. i *Formel Logik* s. 91 refererer sig, ganske naturligt i en logik, kun til de matematisk-logiske aksiomer, og anholder her med føje den nævnte tankegang, medens jeg derimod i: *Erkendelse og Vurdering* i min undersøgelse s. 154–205, som den metodefejl, jeg kalder grundlags-illusionen i den hidtidige erkendelseslære, behandler de kritiske erkendelsesteoretikeres (navnlig Humes og Kants) påstand om erkendelsesfaktorernes aprioritet og subjektivitet, altså disse og senere filosofers påstande om rum og tid, årsagssammenhæng, identitet, substansbegrebet, lighed og forskel. Og grundlags-illusionen i denne og nyere erkendelseslære på alle de nævnte punkter består i en erkendelsesmæssig selvtilintetgørelse, a, som klart må skilles fra cirkelslutningen b. Circularitet består i, at man går ud fra det, man skal

B. EKSPERIMENT

Vi kan herefter vende os til det i begyndelsen af dette kapitel rejste grundproblem: Er den traditionelle opfattelse af begrebet videnskab, som den etiske nihilisme bygger på, rigtig? Den traditionelle definition siger, som forannævnt, at videnskab alene er en konstatering og beskrivelse af det, som *er*, og at alle påstande må kunne påvises at være enten sande eller falske, eftersom de stemmer eller ikke stemmer med, hvad der efter vor iagttagelse er, eksisterer. Da dette menes at være den eneste sande videnskabelige verification, er alle påstande om, at noget bør eller skal være, uden videnskabelig mening. De kan ikke verificeres ved iagttagelse som noget, der er; de falder derfor udenfor videnskaben; alle etiske og retslige påstande er uvidenskabelige, subjektive, irrationelle følelsesudbrud. De kan ganske vist, som jeg ovenfor har påvist, som retsregler i love og domspraksis konstateres som faktisk eksisterende og gribe ændrende ind i økonomiske og andre årsagsammenhæng. Men reglernes *indhold* er som *bør-være-fænomener* i sig selv uforklarlige og kan ikke videnskabelig begrundes. Man må nøjes med at konstatere, at der faktisk findes nogle socialpsykologiske årsager, retsordenen og moralen, der griber ind i menneskelivets sammenhæng, at de rent faktisk *gør sig gældende* som ændrende disse. Men *hvorfor* de griber ind, kan ikke videnskabelig begrundes; og da disse socialpsykiske årsager alle sættes i gang af menneskelige viljesakter, derunder kollektive viljesakter, må menneskene snarest indstille denne virksomhed, da det er urimeligt at ville tvinge menneskene til at følge regler, retsordenens og moralens, som ikke videnskabelig kan begrundes, som videnskabelig er uden mening. At menneskene frivillig følger visse regler om, hvorledes man bør eller skal handle, må blive deres egen sag; at *tvinge* dem til at følge dem, som regler i love og domspraksis *gør*, eller at lægge et vist pres på dem til at følge visse regler, som moralen *gør*, er videnskabeligt ubegrundet.

Er nu nævnte nedarvede definition af, hvad videnskab og videnskabelig verification er, rigtig?

bevise. a. Grundlags-illusionen eller erkendelsesmæssig selvtilintetgørelse består i, at man søger at godtgøre, at nævnte og andre erkendelses-faktorer mangler objektiv gyldighed, men at man, uden at vide af det, under selve denne bevisførelse anvender de selvsamme faktorer, hvis gyldighed man bestrider. Ranulf har således ikke forstået min anskuelse om grundlags-illusionen; og i sin omtale af kretenserens påstand sammenblander han uklart de to ting, a, erkendelsesteoretisk selvtilintetgørelse, og b, cirkulariteten, der intet har med hinanden at gøre.

Ældre tiders videnskab var overvejende beskrivende. De områder, der først organiseredes som videnskaber, var matematik, astronomi, fysik, kemi o. l.; og de holdt sig til en faktisk beskrivelse af den ydre mekaniske verdens egenskaber og forhold i rum og tid, ligheder og forskelle og lovmæssige sammenhæng. Da senere den organiske verden blev inddraget under videnskabens forskningsområde, var de ældste videnskaber også af rent beskrivende art: Botanik, zoologi. Disse videnskaber indskrænkede sig tilmed kun til en rent deskriptiv skildring af planternes og dyrenes ydre egenskaber, inddeling herefter i arter og klasser. Senere begyndte et indgående studium af plante- og dyrelivets dybere lovmæssige sammenhæng, en forskning af forandringerne og deres såkaldte årsager; herved opstod plante- og dyrefysiologien og dermed beslægtede videnskaber, geologi, der udforsker forandringerne, »udviklingen«, forøvrig, som bekendt, både i den uorganiske og organiske verden. Da også mennesket som organisk væsen inddrages under videnskabens arbejdsområder, opstod også en række rent beskrivende videnskaber: Anatomi, fysiologi, psykologi.

Også de unormale tilstande, de såkaldte sygdomsfænomener i organismerne blev gjort til genstand for en række rent beskrivende videnskaber: Patologi vedrørende den menneskelige organisme, plante- og dyrepatologi o. l.

Nutidens videnskab indskrænker sig imidlertid ikke til en beskrivelse af de faktiske livssammenhæng i tid og rum, lighed og forskel og lovmæssighed. Der er opstået en række videnskaber, der i nyeste tid er stadig voksende i antal og betydning, og som netop, fordi de yder noget helt andet og langt mere end en beskrivelse, har fået den mest indgribende betydning for menneskeheden og i løbet af de sidste 170 år fuldstændig har revolutioneret menneskelivets kår, både i henseende til opdyrkning af jorden, udnyttelse af råstoffer, boliger, samfærdselsmidler, meddelelsesmidler og meget andet. Disse videnskaber kaldes – i modsætning til de ovennævnte beskrivende eller teoretiske naturvidenskaber – de anvendte eller praktiske naturvidenskaber. Som de vigtigste af disse videnskaber kan nævnes for den uorganiske verden: Mekanisk teknologi, maskinlære, elektroteknisk videnskab, teknisk kemi, bygnings-, fabriks-, vej-, bro- og vandbygnings-ingeniørvidenskab, de forskellige transporttekniske videnskabsgrene, telefon-, telegraf- og radioteknisk videnskab o. l., og for den organiske verden: Landbrugsvidenskab og forstvidenskab, veterinærvidenskab og lægevidenskab.

Alle disse moderne videnskaber ville overhovedet ikke være blevet til, hvis de havde holdt sig til videnskab efter den traditionelle definition, altså blot til beskrivelse af det, der er. Hvad er det da for en helt anden metode end den beskrivende, der har skabt disse videnskaber og hele deres mægtige indgriben i og omformning af menneskelivets kår?

Denne metode kan bedst karakteriseres som den *eksperimentale erfarings metode*. Den moderne naturvidenskab betjener sig af to forskellige tankevirkksomheder: *Beskrivelse og eksperiment*. Dette sidste beror på, at *naturlovene er tidsmæssig generelle* d.v.s., at de antages at gælde både fortid, nutid og fremtid. M. h. t. *fremtiden* er de generelle naturlove strengt taget ubevislige. Ingen nok så omfattende induktion kan begrunde dem i så henseende. Selvom vi i millioner af tilfælde har iagttaget, at forandringen a (»årsagen«) lovmæssig er efterfulgt af forandringen b (»virkningen«), – varmen og metallens smeltning – har vi ingen sikkerhed for, at a også i fremtiden vil efterfølges af b. Alligevel opererer naturvidenskaberne – både de beskrivende og de eksperimentale – uden videre med, at naturlovene er tidmæssig generelle, altså også vil gælde i fremtiden. Denne antagelse er grundlaget for det naturvidenskabelige eksperiment. Dette kan bruges i den beskrivende eller teoretiske naturvidenskabs tjeneste, f. eks. til at konstatere, om stofferne a og b's blanding giver stoffet c. Men i de anvendte eller praktiske naturvidenskaber anvendes eksperimentet til gennem nogle forandringer, årsager at fremkalde forandringer, virkninger, der er til gavn for menneskelivet, for den bedste tilfredsstillelse af dets behov. Disse forandringer kan vi med et kort udtryk kalde de hensigtsmæssige. Vi har således i nutidens naturvidenskab en planmæssig anvendelse af det *konstaterende* og det *hensigtsmæssige eksperiment*, henholdsvis i de beskrivende og i de anvendte naturvidenskaber. Det hensigtsmæssige eksperiment kan også kaldes det *erfaringsbestemte, vurderende eksperiment*.

Den tankevirkksomhed, hvori det hensigtsmæssige eller vurderende eksperiment består, er følgende: vi opdager, at vi ikke blot passivt, som tilskuer kan iagttage, at når forandringen a er indtrådt, er hidtil også forandringen b indtrådt umiddelbart derefter, som det, vi kalder årsag og virkning; men vi opdager, at vi selv kan gribe aktivt ind i dette naturforandringernes forløb, altså sætte forandringen a ind, og, at også i dette tilfælde vil forandringen b følge. Teknologien og maskinlæren fastslår således, at vi ved en særlig anordning af maskiner og arbejdskraft a kan opnå den hensigtsmæssige produktionskapacitet b; den

elektrotekniske videnskab fastslår, at vi ved at anvende en strøm af styrke a i en metaltråd kan opnå en hensigtsmæssig lysvirkning. Landbrugsvidenskaben fastslår, at ved at anvende d og e kornarter og behandle dem på en særlig måde kan vi opnå et stort, for os hensigtsmæssigt foldudbytte. Lægevidenskaben fastslår, at ved anvendelse af insulin og penicillin overfor visse sygdomme kan vi opnå helbredende, altså for os hensigtsmæssige forandringer i den menneskelige organisme.

Det vil heraf indses, at den traditionelle opfattelse og definition af begrebet videnskab: en åndsvirksomhed, der alene konstaterer og beskriver, hvad der er, er urigtig. Allerede de generelle naturlove går ud herover og bygger på, at noget *vil være*. Her må vi bruge andre udtryk end, at noget *er* eller *ikke er*; vi må bruge udtryk som, at det er *sandsynligt*, at den lovmæssige sammenhæng a - b også vil indtræde i fremtiden. Men gennem de anvendte naturvidenskabers vigtigste metode, det hensigtsmæssige eksperiment, sprænges den traditionelle definition fuldstændig. Vi må her anvende helt andre sproglige udtryk end: er eller ikke er. Sproget har da også uvilkårligt dannet særlige udtryk for de hensigtsmæssige eksperimentelle erfaringer. Vi siger således i de anvendte naturvidenskaber ganske almindeligt, at vi f. eks. for at opnå den hensigtsmæssige virkning, kulbuelyset eller den hensigtsmæssige virkning, helbredelse eller modvirken af sukkersyge, *må* anvende henholdsvis en særlig anordning af stoffer og elektrisk strøm og injektion med stoffet insulin; og eftersom de hensigtsmæssige virkninger er mere og mere vitalt nødvendige for menneskelivet, anvender sproget med føje udtryk af stigende graduerende styrke: *må, skal, bør*.

Den traditionelle definitions indsnævring af alle videnskabelige påstande i kun 2 klasser: sande eller falske, må altså opgives som uholdbar. Foruden de 2 påstande, at noget er sandt eller falsk, er der – foruden de generelle naturloves påstande, som fremtidsmæssig kan udtrykkes ved, at noget er *sandsynligt* – de erfaringsbestemte, eksperimentale hensigtsmæssigheds-domme, der kan udtrykkes ved, at noget *må* eller *skal* eller *bør* være, eller, som de også kan udtrykkes, at det *erfaringsmæssigt* er *hensigtsmæssigt* at anvende forandring a for at opnå forandring b . Man kan også bruge udtrykket, at det er *rigtigt* at anvende a således.

De anvendte videnskabers metode er imidlertid ikke, som hidtil antaget, indskrænket til den *fysiske* verden. Når man har iagttaget, at man kan benytte de lovmæssige sammenhæng i det menneskelige legeme til at fremkalde virkninger til gavn for dette, føres metoden

naturlig videre. Under udviklingen af den herved opståede anvendte videnskab, lægevidenskaben, føres vi uvilkårligt gennem ganske gradvise overgange hen til også at iagttage og udnytte de *psykiske* lovmæssige sammenhæng. Når fysiologien gennem det konstaterende og lægevidenskaben gennem det hensigtsmæssige eksperiment fastslår, at indtagelse af visse stoffer i organismen har en gavnlig virkning, men at optagelse af andre, f. eks. alkohol, kokain i større mængder har en skadelig virkning for organismen, føres vi samtidig nødvendigvis til at iagttage visse psykiske sammenhæng og at konstatere, at mennesket til en vis grad er i stand til at vælge mellem disse virkninger og derigennem beherske sine tilbøjeligheder til overdreven brug af nævnte nydelsesmidler. Det konstaterende og hensigtsmæssige erfarings-eksperiment fører altså gennem fysiologi, lægevidenskab og psykologi med uundgåelig konsekvens over i et videnskabeligt set nyt område, der hidtil har været behandlet ret tilfældig og vilkårlig i nedarvet moral og religion og uden virkelig videnskabelig begrundelse eller metode i den del af filosofien, der kaldes den individuelle etik. Vi mangler her i høj grad et erfaringsmateriale af videnskabelig objektive og nøjagtige erfaringer. Men så meget kan formentlig allerede på dette sted fastslås, at den nedarvede morals og religions grundsætninger vel må modtages med respekt, fordi de er udtryk for menneskeheden erfaringer gennem tusinder af år, men at disse trossætninger ikke længer slår til for menneskeheden, at denne må kræve begrundelse, og at kun en videnskabelig, objektiv undersøgelse af de psykiske fænomener: ønsker, lidenskaber, drifter og en *eksperimental erfaringsmæssig* udnyttelse af de lovmæssige sammenhæng mellem disse og deres virkninger kan bane vej for de rigtige grundsætninger eller love for menneskelig livsførelse. På dette sted er det tilstrækkeligt at fremhæve, at mennesket under sin udvikling fra dyre-stadiet til menneske-stadiet har vist sig i besiddelse af en særlig, for mennesket ejendommelig psykisk egenskab, nemlig den nævnte evne til indenfor visse grænser at *beherske* sit sjæleliv. Også her er det, efter min opfattelse, gennem det konstaterende og hensigtsmæssige eksperiment, at mennesket på psykisk område, ligesom tidligere på den ydre naturs område, når frem til opdagelsen af, at det kan lede sit sjæleliv, sine tanker og ønsker i visse bestemte retninger, med gavnlige virkninger, og bort fra andre, der erfaringsmæssig drager skadelige virkninger efter sig. Den kulturværdi, denne menneskelige egenskab betegner, og som er frugt af en lang udvikling på menneskeslægten lidelsesvej, kan med et kort udtryk kaldes: *karakter* – i kvalitativ betydning – eller karakter-værdi.

Den således eksperimentelt godtgjorte hensigtsmæssigheds-lov, at man ved at beherske sit sjæleliv kan opnå gavnlige virkninger, kan vi kalde *karakter-loven*.

Men ganske på samme måde har menneskene, ved mangfoldig konstaterende og hensigtsmæssig eksperimenteren gennem årtusinder, under lidelser, arbejde og tilfredsstillelse famlet og følt sig frem til en anden for menneskeheden uundværlig kulturværdi, nemlig: *det menneskelige samfund*. I kampen mod de mangfoldige farer i den omgivende natur, i bestræbelsen for at gøre os jorden underdanig, betvinge naturkræfterne og skabe nye værdier, har det fænomen, vi kalder samfundet, vist sig at være menneskeheden vigtigste værn og beskyttelse, det eneste middel til sikringen af den enkeltes arbejdsfred og liv. Samfundet har dels gennem et samarbejde mellem mennesker på mange måder skabt 1) et værn mod naturens farer og en organiseret udnyttelse af dens kræfter, og dels gennem en stærk samfundsmagt 2) søgt at hindre mennesker i at skade hinanden indbyrdes. Gennem alle menneskelige samfund ned gennem tiderne, gennem alle lovbøger, fra Hammurabis lov og Mose lov til nutidssamfundenes straffelove og erstatningslove lyder det elementære bud: Du skal ikke skade dine medmennesker. Lovene specialiserer dette bud i forskellige handlinger: Du skal ikke ihjelslå, du skal ikke stjæle; du skal ikke bære falsk vidnesbyrd mod din næste; du skal ikke krænke hans ære o. l. Men alle specialreglerne kan sammenfattes i dette ene bud: Du skal ikke skade din næste. Dette bud lyder ikke blot gennem alle samfundets lovbøger, men er en ledende grundsætning, der går igennem alle de retslige og moralske regler på hele dette område, samlivet mellem mennesker. De eksperimentale erfaringsgrunde til, at menneskene på alle livets felter er nået frem til dette bud som det mest fundamentale af alle, er formentlig, – I at budets gennemførelse ialtfald sparer menneskene for de lidelser, de tilføjer hinanden indbyrdes, og – II skaber arbejdsfred for den enkelte. Den uomgængelig nødvendige betingelse for, at mennesker ved arbejdsomhed, opfindsomhed og initiativ kan udrette noget, er, at de har fred til deres arbejde, at der er trykthed i samfundet om den enkeltes virksomhed, at andre mennesker hindres i at gribe forstyrrende ind og tilføje ham skade. I den ældste primitive tid gik altfor megen kostbar tid tabt for arbejdet derved, at det enkelte menneske, for at bruge et billede, måtte arbejde med murskeen i den ene hånd og sværdet i den anden, idet han samtidig med sit arbejde ustanselig måtte værge sig for fjender udefra. Nutidens Samfund har sikret arbejdsfreden for den enkelte ved at overtage sværdet, idet det

med retshåndhævelsens hårde midler tvinger andre mennesker til ikke at dræbe, såre eller på anden måde skade de fredelig arbejdende. Den således eksperimentelt godtgjorte lov, at man ikke bør skade sine medmennesker, kan vi kalde *samfunds-loven*.

Den beskrivende erfarings-metode og den eksperimentelle, hensigtsmæssige erfarings-metode må anvendes side om side også i de videnskaber, der behandler det menneskelige sjæleliv, derunder samfundsvidenskaberne. Den del af lægevidenskaben, der behandler de menneskelige sindssygdomme, psykiatrien, giver for det første en beskrivelse af sygdomsfænomenerne og deres årsagsammenhæng, men søger dernæst som psykoterapi at give en på årsagsammenhængen grundet eksperimentel hensigtsmæssig behandling af de sindssyge. Ganske på samme måde må kriminologien for det første give en biologisk og sociologisk beskrivelse af de forskellige typer af lovovertrædere og de sociale forhold, hvorunder de er vokset op og lever, men dernæst søge eksperimentelt erfaringsmæssig at finde frem til den mest hensigtsmæssige behandlings-metode, være sig straf eller anden behandling. Når menneskene gennem årtusinders eksperimentelle erfaringer er nået til erkendelse af det hensigtsmæssige i at følge karakter-loven og samfunds-loven og derfor har fastslået dem i så vidt et omfang, som det er praktisk gennemførligt, i sine straffelove, må strafferetsvidenskaben, derunder den moderne kriminologi, søge gennem så udstrakte eksperimentelle erfaringer som mulig at nå frem til den fysiske og psykiske, for individ og samfund mest hensigtsmæssige behandling af de mennesker, der overtræder disse love. I nyere tid er der, som bekendt, en stærk tendens i strafferetsvidenskaben til i straffen alene at se et middel, der mest hensigtsmæssig giver den største beskyttelse af samfundet mod lovovertræderne, og komme bort fra ældre tiders synspunkt om straffen som en gengældelse, som forbryderens soning af skyld, jfr. bl. a. herved den interessante afhandling af *Åke Petzäll*: *The social function of punishment* i »Theoria«, 1947, bd. XIII part I s. 1-46 (med kasuistik af forbrydelsestilfælde s. 30-46), og *Olof Kinberg*: *On the concept of »Psychopathy« and the treatment of so-called »Psychopaths«* i samme tidsskrift, 1946, bd. XII part III s. 169-180. Herefter er det klart, at strafferetsvidenskaben må hvile på indgående erfaringer om, hvilke arter af behandlingsmåder, være sig straf eller andre behandlinger, det er mest hensigtsmæssigt at anvende overfor de forskellige typer af lovovertrædere, derunder også præventive behandlingsmetoder af visse, samfundsmæssig særlig farlige typer, altså *inden* de endnu har begået nogen lovovertrædelse. Den videnskabelige

metode er altså her i denne gren af samfundsvidenskaben overalt den samme som i de anvendte naturvidenskaber, som jeg har karakteriseret som: den eksperimentale vurderende erfaringsmetode eller: den eksperimentale metode til på grundlag af så udstrakte erfaringer som muligt at finde frem til de mest hensigtsmæssige virkninger. Men selv den opfattelse, der hævder, at straf i første række er gengældelse, den enkelte lovovertræders soning af skyld, kan overhovedet kun begrundes – ikke i metafysiske forestillinger – men i eksperimentelle erfaringer om, at en behandling af lovovertrædere, hvor straffens hårdhed gradueres efter den enkelte lovovertrædelses mer eller mindre grove karakter, giver de både for den individuelle forbryder og samfundet mest hensigtsmæssige resultater; men herefter må kredsen af de mennesker, der skal behandles på denne måde, indskrænkes til de helt normale lovovertrædere. Alle henvisninger til »indeterminisme«, til »viljens frihed« eller til »determinisme« må som mystiske forestillinger, der ikke kan begrundes i eksperimentelle erfaringer, afvises som uanvendelige i nutidens videnskab. Problemet: determinisme – indeterminisme er, som jeg andetsteds har søgt at vise, et skinproblem, et problem om metafysiske begreber, der ligger udenfor al videnskabelig erfaring. Da vi end ikke ved, hvad »årsagssammenhæng« eller »lovmæssig sammenhæng« egentlig er i den fysiske verden, er det ganske ørkesløst længere at diskutere det gamle problem: Indeterminisme – determinisme i den psykiske verden. Al den diskussion, der indtil nu har været spildt på dette gamle metafysiske problem, der aldrig kan løses i erfaringen, ligger udenfor al erfaring, kan vi i fremtiden helt spare os, jfr. min fremstilling i »Erkendelseslæren og Naturvidenskabens Grundbegreber«, 1941, s. 159–64, 299 ff., og i »Erkendelse og Vurdering«, 2. udg. 1952, s. 260–61, 233–35. I kriminologien behøver vi da overhovedet ikke beskæftige os med dette umulige metafysiske skinproblem; det er tilstrækkeligt, at det gennem udstrakte eksperimentelle erfaringer kan godtgøres, at man gennem forskellige erfaringsmæssig udfundne behandlingsmåder overfor forskellige typer af lovovertrædere kan opnå visse for disse og samfundet hensigtsmæssige virkninger. Alle metafysiske forestillinger om skyld eller andet må, hvad enten de grunder sig i de umulige begreber: »indeterminisme« eller i »determinisme«, på forhånd opgives som videnskabelig uholdbare. Selve grundbegrebet skyld kan overhovedet kun opretholdes, hvis det efter vore eksperimentelle erfaringer på dette psykiske område kan godtgøres at være hensigtsmæssigt, praktisk til opnåelse af visse sociale og individuelle virkninger, se min undersøgelse i »Rets-

læren« I s. 275 ff. De øverste retsgrundsætninger, som viser de forskellige, lige berettigede betydninger af begrebet retfærdighed, begrundes også i menneskehedens eksperimentelle social-psykiske erfaringer gennem årtusinder, s. anf. V. s. 25 ff., jfr. »Erkendelse og Vurdering« 2. udg., 1952, s. 370 ff.

Selve grundbegrebet »ret« er i nutidens videnskab ikke et metafysisk fænomen, et abstrakt »væsen«, hvoraf man deduktivt kan udlede slutninger, men simpelthen kun et *gode*, som det gennem mangfoldige *erfaringer* har vist sig *hensigtsmæssigt at beskytte* i det omfang, som det er praktisk gennemførligt. Og ved et gode forstås i retslæren det samme som i nutidens nationaløkonomi: en konstant årsag til behovs tilfredsstillelse. Hvilke goder samfundet skal beskytte gennem retsordenens regler, kan også kun omhyggelige eksperimentelle erfaringer godtgøre. Man kan aldrig ud fra en bestemt rets »væsen«, f. eks. pantedrettens, fordringsrettens væsen udlede bestemte retsvirkninger eller nægte disse gyldighed. Som jeg andetsteds har udtrykt det: »Hvis bestemte praktiske retsvirkninger »strider mod en rets væsen«, er det værst for dette væsen.« Dette væsen kan da kun gøre som moren: det har gjort sin pligt og kan gå.

Men det er ikke blot indenfor strafferetten og retslæren, at retsvidenskaben må anvende den eksperimentelle erfarings-metode for at udfinde de mest hensigtsmæssige løsninger eller ordninger. Ganske den samme metode må vi anvende i privatretten og statsretten. Eksempelvis behøver jeg her blot at nævne, at vi kun gennem en rent erfaringsmæssig eksperimentel undersøgelse af, hvorledes den franske, engelske, tyske og danske tinglysnings- eller grundbogsordning har virket i det praktiske liv, kan nå frem til den mest hensigtsmæssige lovordning på dette område, jfr. min lovbetænkning til den danske tinglysningslov af 1926: Tinglysning samt nogle Spørgsmaal i vor Real-kredit, 1923. Men ganske det samme gælder de mangfoldige, store og små spørgsmål om, hvilke der er de bedste civilretlige regler, være sig om køb og salg, leje, kaution, afbetalingskøb, forsikring o. s. v. Det er i alle retninger og på alle områder den samme erfaringsmetode, vi her anvender, som de anvendte naturvidenskaber bruger. Vi søger gennem så mange social-psykiske, økonomiske, tekniske og andre erfaringer eksperimentelt at nå frem til de mest hensigtsmæssige retsregler. Naturligvis er juraen som alle samfundsvidenskaber og naturvidenskaber også både beskrivende og eksperimentel, altså dels en beskrivelse af faktisk gældende ret og dels en eksperimentel erfaringsmæssig undersøgelse af de bedste lovordninger og enkelte lovregler.

Men, som det nærmere påvises i retskildelæren, er selve fremstillingerne af den positive gældende ret så gennemsyret af årsags-virkningsundersøgelser af, hvilke regler der hensigtsmæssig bør gælde på de mange områder, hvor loven er ufuldstændig eller uklar, at selv den positive jura lige saa vel kan kaldes en eksperimentel erfaringsvidenskab som en beskrivende videnskab.

Hvad der gælder strafferetten og privatretten, gælder også statsretten. Der ligger i den historiske videnskabs beskrivelse af årsagsvirkningssammenhængen i de forskellige samfunds forfatningsliv et mægtigt erfaringsmateriale til belysning af problemet om, hvilken der er den mest hensigtsmæssige statsforfatning. Eksempelvis skal blot nævnes, hvilken mægtig sum af erfaringer til fremtidig eksperimentel udnyttelse i fremtidens forfatningsliv der ligger i de indgående undersøgelser af det romerske samfunds opløsning og fald, og i det moderne tyske og italienske diktators katastrofe, såvelsom i baggrunden for disse diktators sejr over de ældre demokratiske forfatninger.

Etikken kan i fremtiden, foruden at være en beskrivelse af faktiske moralsædvaner o. l., kun være en *klinisk erfaringsvidenskab*, ligesom lægevidenskaben, og må derfor snarest komme ned fra de luftige højder med abstrakte diskussioner om moralens begrundelse på jorden og rette alt sit arbejde på indgående reale psykiske og socialpsykiske undersøgelser af, hvilken adfærd der efter eksperimentelle erfaringer må anbefales mennesker som den hensigtsmæssige for det mest betryggende og tilfredsstillende menneskeliv.

Det vil efter det nu udviklede ses, at de retslige faktorer, der griber ind i den nationaløkonomiske og almene sociologiske årsagssammenhæng, som vi ovenfor måtte henstille som ukendte X i disse årsagssammenhæng, irrationelle eller rettere arationale ud fra det traditionelle begreb om videnskab, i virkeligheden er naturlige og videnskabelig fuldt forståelige, rationelle faktorer, nemlig som anvendt eller praktisk samfundsvidenskab, som rationelle eksperimentelle erfaringsbestemte indgreb i de sociale årsagssammenhæng for at opnå de for samfundet mest hensigtsmæssige virkninger. Herefter bortfalder hele den kunstige tankegang, som værdi-nihilismen repræsenterer, og alle de besynderlige, ørkesløse irgange for tanken, som denne retning har ført ind i, både i sociologi, nationaløkonomi, retslære og etik. Vi kan fremtidig stryge hele dette mærkelige kapitel i den menneskelige vildfarelses historie, og en mængde konstruerede og unaturlige fremstillinger i bøger og tidsskrifter bliver makulatur. Vi kan fremtidig

helt hellige os den frugtbare praktiske opgave: i al anvendt samfundsvidenskab, jura, nationaløkonomi o. l., at søge gennem den eksperimentelle erfaringsmetode om den mest hensigtsmæssige indgriben i de sociale årsagssammenhæng at udvirke de for det menneskelige samfunds mest tilfredsstillende ordninger, derunder retsordninger.

Videnskab er da efter det ovenfor udviklede, både i naturvidenskab og samfundsvidenskab, to arter:

1. Beskrivelse af det faktiske,
2. Eksperimentel udforskning af det hensigtsmæssige.

Verification i erfaringen betyder dertil svarende

1. Godtgørelse af en påstands overensstemmelse med virkeligheden, som sand,
2. Godtgørelse af en påstands eksperimentelle, erfaringsmæssige rigtighed som hensigtsmæssig.

Den etiske nihilismes *videnskabs-begreb* – som er det populære, overleverede – er altså, efter min opfattelse, nu antikveret, efter den mægtige udvikling, som en hel række nye naturvidenskaber – de eksperimentale erfaringsvidenskaber – har skabt gennem den nyeste tid, det 19. og 20. århundrede.

Fremskridt i videnskaben består ofte i, at en indviklet og kunstig forklaring af fænomenerne erstattes af en mere enkel og naturlig forklaring. Der er mange videnskabelige undersøgelser, der gør *simplex complex*, og andre, der gør *complex simplex*. Det er i reglen de sidste, der bringer videnskaben fremad. Det traditionelle videnskabsbegreb, der passede på alle de nedarvede, beskrivende naturvidenskaber, ledte, da dette begreb overførtes til *samfundsvidenskaberne*, til det resultat, at der overhovedet ikke kan gives en rationel videnskabelig begrundelse af rettens og moralens regler, til den etiske nihilisme med de indviklede forsøg på at forklare, hvorfor mennesker trods manglen af enhver videnskabelig begrundelse alligevel faktisk i mægtigt omfang følger moralens og rettens regler, ligesom samfundet gennemtvinger et helt system af disse sidste. Gennem det foregående har jeg forsøgt at vise, at dersom man *overfører* fra en hovedgruppe af naturvidenskaber, de anvendte, den *eksperimentale erfaringsmetode* om de hensigtsmæssige virkninger *på samfundsvidenskaberne*, finder moralens og rettens regler en naturlig, enkel forklaring som vejledende retningslinier for menneskene til opnåelse af disse virkninger; og alle den etiske nihilismes kunstige forklaringsforsøg bliver overflødige.

Den nedarvede morals og rets regler må naturligvis gennem den anvendte eksperimentale erfaringsmetode underkastes en indgående kritik og sigtelse. Men selve moral- og retsreglernes forankring i den videnskabelige eksperimentale erfaring ligger herefter fast; og jeg har formentlig hermed godtgjort, at denne fremtidens kliniske erfaringsmæssige etik, moral- og retslære er videnskaber ligesåvel som de anvendte naturvidenskaber.

3. AFSNIT

SAMFUNDETS FORFALD
VED SVÆKKELSEN AF DETS ØKONOMI

INDLEDNING

Det moderne erhvervsliv viser os på store områder betydelige misbrug af magten, begået både af *enkelte* meget kapitalstærke erhvervsledere og – og navnlig – af de store *erhvervsorganisationer*, truste, karteller, arbejder- og arbejdsgiverforeninger – der til skade for det øvrige samfund (forbrugerne, sparene o. l.) tenderer henimod højere priser og lønninger og derved ofte svækker landets pengevæsen, der er basis for den enkelte borgers og for samfundets økonomi.

Overfor disse misbrug indtager staten, navnlig lovgivningsmagten i de fleste af nutidens kulturlande, en irrationel og svag holdning, der kun er halvhed og ikke rammer ondet ved dets rod.

I nogle lande er lovgivningsmagten stærkt ophidset af store dele af befolkningen, hvis vælgerstemmer de lovgivende politikere er afhængige af, og af den lige så afhængige presse og derved af den såkaldte offentlige mening, og lader sig derved forlede til en rent *destruktiv* politik overfor *kapitalmagts* organisationer med drastiske lovforbud og opløsning af truste, karteller o. l.

I andre lande går de lovgivende politikere vel ikke så vidt, men iværksætter, ledet af de samme hensyn til folkestemning og presse, ved loven en så stærkt indgribende *myndighedskontrol* med kapitalens organisationer, at man derved rammer ikke blot misbrugene, men også det værdifulde initiativ og værdifuld organisation fra de næringsdrivendes side.

Men hvad enten den politiske lovgivningsmagt nu griber ind ved destruktive lovforbud og opløsning eller ved en lovgivning om for stærkt indgribende myndighedskontrol, er hele denne indgriben i erhvervslivet kun en *halvhed*, thi afhængig, som den politiske lovgivningsmagt er af den såkaldte offentlige mening d. v. s. vælgermasserne og den af disse afhængige presse, tør denne lovgivning ikke gribe ind overfor arbejderorganisationerne og de af dem fremtvungne *lønninger*, skønt disse udgør en væsentlig del af *priserne*, og en kontrol med disse derfor slet ikke er effektiv eller rationel, når ikke også lønningerne er under

samfundets kontrol. Men samtidig bedrager man arbejderne, idet fordelene ved højere lønninger senere væsentlig forsvinder ved højere skatter og højere priser på de varer, som arbejderne må købe.

Men når samfundets indgriben overfor erhvervslivets organisationer således idethele kun er en halvhed, vil erhvervslivet efterhånden gå i et forfald, der medfører svækkelse af samfundets økonomi.

Men samtidig trues samfundets økonomi fra en anden side, idet de bærende økonomiske faktorer, lønninger og priser forfalskes ved en direkte indgriben, også fra den politiske lovgivningsmagt, da denne i perioder ofte, ligeledes tvunget af hensyn til store vælgergrupper, ser sig nødsaget til at *devaluere* landets mønt.

I den følgende fremstilling behandler jeg først det sidstnævnte økonomiske forfald, men, som det nedenfor vil blive påvist, hænger de ovennævnte to årsager til samfundsøkonomiens svækkelse meget nøje sammen.

I. DEL

SVÆKKELSE AF
TILLIDEN TIL STATENS PENGEVÆSEN

KAN EN LOVGIVNING MODVIRKE
DENNE SVÆKKELSE?

KAPITEL 8

HIDTIDIGE LOVGIVNINGER MOD DEVALUERING – OPSKRIVNINGSPROBLEMER I FORTID OG NUTID

»Hvad ville man sige, hvis vort længdemål, en meter, pludselig blev halveret eller fordoblet? En målestok skal jo først og fremmest være pålidelig, og det er en hovedopgave for fremtidens pengepolitik at gøre pengenes værdi mere stabil, end den hidtil har været«.

Det er daværende universitetsassistent, senere finansminister Thorkil Kristensen, der i »Jyllandsposten« for den 26. marts 1936 i en artikel om det dengang drøftede forslag til værdifaste obligationer¹ har udtalt disse ord.

Så sande de er, er der dog næppe nogen, der ikke har erfaret, at denne pengepolitikens hovedopgave i de siden forløbne 20 år, gennem krigstid og efterkrigstid, *ikke* er blevet løst; pengenes værdi er *ikke* blevet mere *stabil*, og – med ganske små udsving i modsat retning – er det både i Norden og i de fleste øvrige europæiske stater umiskendeligt, at det er tendensen til at halvere »meteren« eller endog reducere den endnu kraftigere, der er den fremherskende: en dansk og norsk krone køber i dag på det indenlandske marked kun en brøkdel af de livsnødenheder og andre goder, der kunne anskaffes for den i årene før den sidste krig, og det er dog her, betydningen af »værdiens« stabilitet i første række skulle vise sig.

Nu må det ganske vist straks betones, at spørgsmålet om pengenes købekraft ikke udelukkende hænger sammen med pengevesenets egen sundhed i traditionel forstand som udtrykt i de cirkulerende sedlers nøje tilknytning til eller endog indløselighed med ædelt møntmetal.

¹ Se nærmere *Eiler I. Baastrup og Jack Westergaard*, *Værdifaste Kapitalanbringelser*, København 1937 – med forord af mig.

Om sammenligningen: pengeenhed – længdeenhed se iøvrigt *Karl Olivecrona*: *Penningens problem*, Lund 1953, s. 166 ff.

Efter professor *W. Scharlings* redegørelse i bogen »Pengeens synkende Værdi« (1869) er således priserne steget med ca. 30 % fra slutningen af 1830-erne til slutningen af treserne, hvor mønten var fast forankret i sølvet, og sedlerne fra 1845 var indløselige hermed. Netop for at opnå større sikkerhed bestemte den *fælles nordiske møntlov* – dansk lov 23. maj 1873 § 1, norsk lov 17. april 1875, svensk lov 30. maj 1873 – at for fremtiden skal *guld* være grundlaget for de nordiske landes møntsystem; men tager man sit udgangspunkt i de kendte detailpristal, hvor man lader en arbejderfamilies budget på 2 000 kr. i 1914 gælde 100 points og derefter undersøger, hvor meget opretholdelsen af det samme forbrug som i 1914 vil koste, har et forsøg på at føre undersøgelserne »bagud«¹ givet til resultat for Danmarks vedkommende, at pristallet for 1875 blev 87, derpå steg til 89 i 1877 for så med små udsving at dale til 74 i 1897 og jævnt, men med stigende hast at bevæge sig op igen til 90 i 1911, 94 i 1912, 97 i 1913 og 100 i 1914 – og alt det, uagtet sedlerne i hele denne periode, til lov nr. 153, 2. aug. 1914, var indløselige med guld. En mand, der inden forrige århundredes udgang havde købt sig en livrente e. l. på et par tusinde kroner om året og betalt den med guldkroner med datidens købekraft, ville således herfor i 1914 kun kunne opretholde et levestandard svarende til ca. $\frac{3}{4}$ af niveauet i 1897.

Noget ideelt grundlag for et lands pengevæsen på langt sigt giver derfor selv en effektiv guldfod ikke – også fordi der i det moderne samfund er så mange andre omsætnings- og betalingsmidler end de gulddækkede sedler –, men den har dog efter erfaringen vist sig at yde et ikke ringe værn mod de voldsomme udsving, som vi har lært at kende gennem seddeludstedelsens løsrivelse fra de hævdvundne dækningsregler og seddelpressens hemningsløse anvendelse til i krigs- eller andre krisetider at skabe midler til at møde øjeblikkets behov.

Af særlig interesse er her markens sammenbrud efter Tysklands nederlag i den første verdenskrig, hvor til sidst 1 guldmarek (= 89 »gulddøre«) – ved slutningen af 1923 – svarede til 1 billion, altså en million millioner papirmarek, og hvor den gradvise hensmuldren illustreres godt af det sørgelige eksempel:²

»For en udbetalt Forsikringssum paa 25 000 RM kunde man i Midten af 1918 endnu købe sig et Hus, i Slutningen af 1920 et Møblement, ved Udgangen af 1921 et Sæt Tøj, i Juli 1923 en Centner Briketter; og i Oktober 1923 vilde Summen ikke engang være nok til Frimærket paa

¹ *Knud Dahlggaard* i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1926 s. 105.

² Citeret af *Carl Burrau* i: *Forsikringsstatistikens grundlag*, 1925, s. 208.

et Brev til den stakkels Forsikrede om, at hans Forsikringssum var klar til Udbetaling!«

I Danmark, hvor en begrænset guldindløselighed af Nationalbankens sedler genindførtes ved bekendtgørelse nr. 13, 1. januar 1927 (for seddelbeløb på 28 000 kr. og større beløb delelige hermed) men påny suspenderedes ved lov nr. 238, 29. september 1931 og senere bestemmelser, efter at England var »gået fra guldet«, udgjorde pristallet – i forhold til 1914 – i 1927: 176, i 1931: 154, i 1932 ligeledes 154, i 1933: 160, i 1937: 180, i 1939: 187, i 1940: 234, i 1941: 271, i 1942: 281, i 1944: 288, i 1945: 291, i 1946: 289, i 1947: 298, medens i 1948 de 300 blev passeret (305). For 1952 og 1953 var tallet: 376 og for 1954 og 1955 henholdsvis 380 og 398. Kronens indenlandske købekraft for de varer m. v., der indgår på normal-bud-gettet, er således mere end halveret gennem de sidste 20 år.

I en række tilfælde har man som bekendt søgt at komme bort fra eller dog at lempe følgerne af disse forhold; vel nok væsentligst i *debitors* interesse tillader således den danske statshusmandslov, jfr. lovbkg. nr. 11, 13. jan. 1956 §§ 51 ff., at husmanden ved modtagelsen af statslånet kan vælge imellem, om han vil svare en fast rentesats (d. e. et bestemt pengebeløb) eller en »konjunkturbestemt rente«, der – indenfor visse ydergrænser – svinger efter landbrugets forrentningsprocent, således som denne udregnes af Landøkonomisk Driftsbureau. Og både i tjenestemand- og en række funktionærforhold og på det almindelige arbejdsmarked søges de pågældende »*pengekreditorer*« beskyttet ved et pristalsbestemt konjunkturtillæg til den faste grundløn eller ved en ligeledes pristalsbestemt regulering af de tarifmæssige satser.

I andre forhold, som *den daglige handelsomsætning*, spiller svingningerne – værdien af et stabilt pengevæsen også her ufortalt – i det hele en mindre rolle, idet priserne, hvis ikke indgreb udefra hindrer det, hurtigt vil tilpasse sig det nye omkostningsniveau. Men tilbage bliver en række mellemværender, hvor en tiltagende forringelse af pengenes værdi ikke blot kan krydse den enkeltes, samfundsmæssigt værdifulde, bestræbelser for på langt sigt at sikre sig eller sine i alderdom, ved død, invaliditet o. l., men hvor den enes tab endog kan modsvares af en berigelse for en anden eller andre, så ugrundet, at ingen retsorden, der ikke har taget skade på sin sjæl, roligt kan se passivt til.

For at blive ved forholdene i det gamle Tyskland, illustreres det første led ved eksemplet med manden, der i århundredets begyndelse tegner en forsikring på 25 000 RM, betalbar f. eks. ved hans 65 år eller hans død forinden, som betaler størstedelen af præmierne i »gode«

mark, og som på femogtres-års dagen i efteråret 1923 »modtager« en forsikringssum uden noget formål eller interesse.

Det næste led har man, hvis man tænker sig manden, der ligeledes i århundredets begyndelse, har opsparet en kapital på de 25 000 RM, og som f. eks. i 1910, da han dels gerne vil have den »sikkert« anbragt, dels gerne vil hjælpe en ung slægtning til at få en gård, udlåner den til køb heraf mod at få pantebrev i ejendommen med en fin prioritetsplads. Da inflationen sætter ind, er gården der stadig; dens »værdifaste« produkter ikke blot ernærer beboerne, men følger ved salg med prisniveauet, og af de million- eller milliardbeløb, der tages ind for dem, skulle ejeren med 25 000 RM, værdien af et frimærke, kunne indfri prioriteten og fremtidigt sidde med en ubehæftet gård.

Og så hænger de to tilfældegrupper endda sammen, når man betænkter, hvor stor en del af forsikringsselskabernes midler, der, direkte eller indirekte, i form af kreditforeningernes kasseobligationer, er anbragt mod pant i fast ejendom på længere sigt.

Medens de anførte eksempler har nutidspræg, er *kernen* i disse problemer så *gammel som pengene selv* og knyttet til den, som det synes næsten uafvendelige, tilbøjelighed til *fortsat forringelse af dem og deres købekraft*¹.

Det er velkendt, at de gamle møntbetegnelser, mark, pund o. s. v. oprindeligt er *vægtbetegnelser*, således at møntens præg simpelthen angav dens (vægt-) indhold af ædelt metal, og det er ligeså velkendt, at udmøntningsrettens indehavere kun alt for ofte i en snæver vending er faldet for fristelsen til ved beklipping af mønterne eller iblanding af ringere metal at skabe et *misforhold mellem møntens pålydende* (valor impositus) og *dens sande »indre« metalværdi* (valor intrinsecus) således at f. eks. vore landskabslove – fra Valdemarstiden – nøje må angive,

¹ Dette være sagt på langt sigt; der er eksempler nok på midlertidige bedringer eller udsving i modsat retning, og det er bl. a. derfor, at en »konjunkturbestemt« rente som statshusmandslovens ovenfor har kunnet betegnes som værende i *debitors* interesse. I Amerika, hvor dollarens købekraft i årene 1913–20 var faldet fra 100 til 40, tredobledes den næsten over et spand af kun 12 år (1932 = 112), jfr. *Baastrup* og *Westergaard* s. 42. Det her benyttede danske indextal kulminerede efter første krig med 262 i 1920 for derefter med små udsving i 1923–25 at dale til 154 i 1931 og 1932, altså en voldsom stigning i kronens købekraft til dels som resultat af den første pengepolitik. En højst uheldig side heraf er, at modtagerne af danske pengelån i Sønderjylland ved genforeningen har fået disse i »små« kroner, som de så i de kommende år har måttet forrente og tilbagebetale med kroner af væsentlig større værdi (købekraft).

om deres bødetsatser skal forstås som »mark sølv« eller »mark penge«. Da en almindelig kontraktsret med långivning o. l. transaktioner, også landene imellem, i stigende omfang udvikler sig i middelalderens løb, kommer man i dennes senere århundreder¹ – i hvert fald i kontinental teori og praksis – ind på at gennemføre, hvad økonomerne har kaldt *det »valoristiske« princip*, hvorefter betaling skal afpasses efter møntens sande (metal)- værdi, således at forringelse af denne i tiden mellem gældens stiftelse og forfaldstidens indtræden automatisk fører til en forhøjelse af skyldens nominelle beløb – og omvendt.

At dette ikke har kunnet være ubetinget velset fra statsmagts side, er klart, og efter at møntretten – med bortfald af stæders, bispestoles og feudalherrerens adgang til at slå mønt – bliver en eneret i landsherrens hånd, og kongemagten samtidigt også iøvrigt vinder i styrke og anseelse, må dette munde ud i kravet om, at dens mønt inden for dens egen magtsfære også modtages til sit pålydende, og at det forbydes – under de strengeste straffe – at »vrage Kongens Mønt«, som alle skal »annamme ... i Køb og Salg for det Værd, som den er sat og slaget for.«²

Denne opfattelse, »*Nominalismen*«, hvorefter pengeforpligtelser – bortset fra gyldige aftaler om noget andet og fra positive lovbud – altid kan indfries for det beløb, de andrager, med gangbare betalingsmidler af tilsvarende pålydende, fæster sig gennem det 17. og 18. århundrede så stærkt, at den bliver udgangspunktet, også efter at man fra de første årtier af 1700-tallet er begyndt at gøre brug af *pengesedler* helt uden »stofværdi« i sig selv, og heller ikke afledet, når deres indløselighed suspenderes.

Som det siges i *Napoleons Code Civil* art. 1895, der er gældende fransk ret den dag i dag: »Den forpligtelse, der udspringer af et penge-

¹ Se herom, foruden *Arthur Nussbaum*, *Money in the law*, 2. udg., Brooklyn 1950, s. 13 ff., *N. Cohn*, *Valutasvingningers indflydelse på pengeforpligtelser* i *Jur. Tidsskr.* 1921 s. 14–22, 77–85, der særlig fremdrager den franske matematiker *Nicole Oresme* (i det 14. årh.) og hans »*Tractatus de origine, natura, jure et mutationibus monetarum*«. En oversigt over spørgsmålene findes hos *Henry Ussing*, *Dansk Obligationsret*, alm. del, 2. udg. 1941, § 5, og hos *C. Popp-Madsen*, *Guld Klausuler* i *Juristen* 1935 s. 25–38.

² Se således Frederik II's Missive af 14. sept. 1563 og nærmere historisk *Thøger Nielsen*: *Klausulen »klingende Mynt«*, i *Festskrift til Henry Ussing*, 1951, s. 434 ff. Udtrykket bruges i *Danske Lov* 5-3-39 og i *Norske Lov* 5-3-50, der er ophævet ved møntloven af 17. april 1875 § 26, jfr. *Per Augdahl*: *Obligationens rettes almindelige del*, 1953, s. 30–31. På samme måde foreskriver den sachsiske møntordning af 31. juli 1623 betaling med de på indfrielsestiden gangbare mønter uden hensyn til disses forandrede metalværdi, *Cohn*, l.c. s. 77 ff.

lån, går altid kun ud på at erlægge det nominelle beløb, der er angivet i kontrakten. Hvis mønten er blevet forbedret eller forringet inden betalingstiden, skal debitor betale det nominelle beløb, han har lånt, og må kun betale dette beløb i penge, der er gangbare på betalingstiden«.

I pengevæsenets »lykkelige år« fra midten af forrige århundrede til første verdenskrig, hvor svingningerne i købekraft i hvert fald ikke berøede på politisk manøvrering med betalingsmidlerne, er denne opfattelse i den grad gået i blodet i hele den civiliserede verden, at den nærmest betragtes som en selvfølge også under mere usædvanlige forhold – når der da ikke er tale om helt ovenud store udsving i pengenes værdi.¹

Ingen vil således betvivle, at et *pantebrev i fast ejendom*, tinglyst i 1928 for et samtidigt ydet lån på 28 000 kr., der blev udbetalt med den daværende private nationalbanks for så vidt guldindløselige sedler, ved forfaldstid i maj 1953 – uanset kronens faldne købekraft – kan indfries med sedler fra den ved lov nr. 116, 7. april 1936 oprettede statsbank, Danmarks Nationalbank, der efter lovens § 8, stk. 2, er »lovligt Betalingsmiddel«, til pålydende 28 000 kr. – og det uagtet det daværende, nu forsvundne påtryk på sedlerne: »Indløses med Guld efter gældende Lov« efter dets reelle betydning ligeså godt kunne erstattes med afdøde professor Bircks klassiske: »Omrystes før Brugen«, eller »Opbevares paa et køligt Sted!«

Ville en kreditor (eller debitor) værne sig imod følgerne af denne »Nominalisme«, måtte det blive hans *egen sag* inden for gældende lovgivnings rammer *at søge dertil sigtende bestemmelser optaget i selve aftalen*.

Den normale fremgangsmåde herved har i nyere tid været, at kreditors krav i overenskomsten fikses: 1) i forhold til *Guld*, enten a) ved »*Guldmøntklausul*«, hvor debitor skal erlægge i ædelt metal, eller b) »*Guldværdiklausul*«, hvor der i sedler efter pålydende skal udredes et beløb, stort nok til indkøb af den stipulerede guldmængde, eller 2) i forhold til en (eller flere) *fremmede valutaer* af præsumptiv mere stabil karakter, eller 3) i forhold til en bestemt *vare* (helst en, som debitor, f. eks. som landbruger, selv producerer), således som de i Tyskland og i Sønderjylland i tyverne anvendte »*Rughypoteker*« – normalt dog i den form, at debitor betaler med gangbare sedler, men således at sum-

¹ v. *Savignys* forsøg, i *Das Obligationenrecht I*, 1851, s. 403–508, på at hævde, at pengeforpligtelser principielt må forstås som indgåede efter kursværdi, medmindre sedlerne har »*tvangskurs*«, lider dels af en indre uklarhed p. gr. a. forbeholdet, og har i hvert fald ikke vundet tilslutning i det nævnte tidsrum; se også *Nussbaum* s. 219–22. Om nominalismen se yderligere *Olivecrona* anf.v. s. 48 ff.

men svinger med vedkommende naturaliers pris f. eks. efter kapiteltakst, eller endelig 4) således at forpligtelsen i stedet for på »almindelige« kroner stiles på en *kunstig regningsenhed* som »Varekroner« eller »Indekskroner«, der så defineres som kroner med købekraft som på normalbudgettet, således at kreditor til enhver tid, i renter og kapital, skal modtage sedler til et pålydende, der sikrer ham den samme købekraft som ved aftalens indgåelse.

Om gældende lovgivning i fortid og nutid i almindelighed anerkender sådanne aftaler, skal ikke i enkeltheder belyses her;¹ i dag vil de alle kunne indgås med bindende virkning efter dansk ret, og der er navnlig heller intet til hinder for tinglysning af pantebreve med klausuler af de nævnte typer²; særligt for anvendelsen og den praktiske tillem্পning af den sidste kategori – Pristalspantebreve – har direktør *Eiler I. Baastrup* ydet en stor og fortjenstfuld indsats.³ Dansk ret har kun gjort en undtagelse for de gældsbreve med guld klausul, der er udstedt før 29. sept. 1931, idet denne klausul ikke kan opretholdes ved disse gældsbreve, lov 27. nov. 1936, jfr. nedenfor s. 180 note 1. Også svensk ret har kun begrænset gyldigheden af guld klausulen ved en lignende undtagelsesregel, lov 17. juni 1932. Norsk ret har derimod i vidt omfang generelt frakendt guld klausulen gyldighed, jfr. lovene af 15. dec. 1923, 6. juli 1933 og 28. juni 1946, se *Carl Jacob Arnholm: Panteretten*, 1942, s. 30 noten, 407–9, *Per Augdahl: Obligasjonsrettens alm. del*, 1953, s. 25 ff.

Alligevel ville det *ikke* være *rigtigt* overfor mulighederne for en yderligere devaluering af kronens værdi og købekraft blot at *henvise borgerne til selv at træffe sådanne forholdsregler* af privat karakter.

For det første hjælper aftalefriheden ikke på alle *de forpligtelser, der er stiftet uden klausul* om værdifasthed, d. e.: langt det store flertal af bestående gældsforhold.

¹ Om ældre dansk ret kan særligt henvises til *Thøger Nielsens* førnævnte historiske afhandling. Om fremmed rets stilling, navnlig til guld klausulerne, se *Nussbaum* s. 223–309, og *C. Popp-Madsen* s. 26–31.

² Se min bog *Ejendomsretten* III, 3. udg. ved *W. E. v. Eyben*, 1951, s. 1457–58, og *Tinglysningsloven*, 3. udg. 1952, s. 94–95, med oplysninger om litteratur og domspraksis.

³ Se side 173 note 1, samme forfattere: *Landbrugsgælden* – i *Relation til det Baastrupske System for Værdifasthed*, 1938, og *Eiler I. Baastrup: Om Realværdiforeninger*, 1941, jfr. om selve grundtanken *Henry Ussing* anm. af »Værdifaste Kapitalanbringelser« i *Juristen* 1938 s. 62–68, *Obl.R. Alm. Del*, s. 38–39. Se også *Br. Suviranta: Om värdebeständiga penningkontrakt*, i *Mindeskrift over Axel Nielsen*, 1951, s. 164–78.

For det andet skal der jo være *to til at træffe en sådan aftale*; det er i dag ikke – og har overhovedet ikke været – muligt at tegne en værdifast forsikring; først i forbindelse med de for tiden (juni 1956) stedfindende folketingsforhandlinger om »folkepension«, er også spørgsmålet om adgang til for et begrænset beløb at tegne værdifaste livrenter for alvor taget op; og at placere udlån værdifast i tider med faldende kroneværdi vil vel oftest vise sig ugørligt overfor alle sådanne debitorer, der ikke allerede er ved at være slået ud og derfor er rede til at skrive under på alt, hvad en ny långiver forlanger.

Men endelig bliver der ved sådanne aftaler den utryghed tilbage, der følger af, at *lovgivningsmagten* eventuelt kan gribe ind og *tilsidesætte* dem med tilbagevirkende kraft. Med hensyn til *guld Klausuler* har således både *Danmark*,¹ *Norge*, – love af 15. december 1923, 6. juli 1933 og af 28. juni 1946, *Sverige*,² – lov af 17. juni 1932 – og *Amerika* – lov af 5. juni 1932, i et vist omfang skredet ind, omend, som ovenfor vist, i meget forskelligt omfang; og selv om de øvrige typer i det hele vil være mindre byrdefulde for debitorerne, og pristalsberegningen kan glæde sig ved en vis officiel anerkendelse på andre områder, lønfastsættelsen o. l., har borgerne ingen virkelige garantier imod, at lovgivningsmagten, *hvis* klausulerne kommer på tværs af formålene med den øjeblikkelige pengepolitik, lader dem falde.³

¹ Lov nr. 254, 27. november 1936 bestemmer, at *hvis et gældsbrev*, som er udstedt før den 29. september 1931, da Danmark sidste gang gik fra guld, jfr. ovfr., forpligter skyldneren til i danske penge at betale et beløb i guld-kroner eller beregnet efter værdien af et antal kroner i guld eller på en anden måde fastsat mængde guld, skal fordringshaveren *indtil videre* ikke herpå kunne støtte krav om at få kapital eller renter beregnet efter guldværdien. Det er derhos antaget, U.f.R. 1942 s. 602, at selvom loven efter sit indhold kun gælder »indtil videre«, kan kreditor ikke ved indfrielse forbeholde sig efterkrav for det tilfælde, at lovgivningen påny skulle tillægge guld Klausuler fuld virkning, jfr. min kommentar til Tinglysningsloven, 1952, s. 94. – Det kan ikke tiltrædes, når *Henry Ussing* (s. 44) hævder, at guld Klausuler i fremtiden burde principielt forbydes, hvis de skulle blive anvendt i større omfang. Når samfundets styrelse tillader eller endog selv bevirker en forringelse af landets mønt til alvorlig skade for mangfoldige af dets flittigste og mest sparsommelige borgere, bør disse sikkert ihvertfald ikke af statsmagten berøves det sidste middel, kontraktfriheden til ved aftale at sikre deres opsparede midlers værdifasthed.

² *Nussbaum* anf. v. s. 281 ff., *Popp-Madsen* anf. st. s. 28 og s. 70–71, s. 29–30, *Olivecrona* anf. v. s. 32–33 og s. 50 med note 6.

³ Det forfatningsmæssige spørgsmål om tilladeligheden af en sådan lovgivning er behandlet af *Popp-Madsen* s. 36–38, der for sit vedkommende – jfr. nu også *Ejendomsretten* I. s. 258 om »Lighedsgrundsætningen« – egentlig finder en sådan direkte omflytning af værdier fra en privatmand til en anden

Lige så lidt kan man imidlertid slå sig til ro med, at *domstolene* nok uden særlige aftaler og uden bistand fra ny lovgivning vil *være i stand til ud fra almindelige retsgrundsætninger at afbøde de største uhyrligheder*; men på den anden side er det dog klogt, også for lovgivningsmagten, at erindre, at der her – omend langt ude – er en vis mulighed.

I *Tyskland* blev den til virkelighed, omend først på de sidste stadier af tyvernes forfærdende inflation.

Medens således endnu Oberlandesgericht i Hamborg i en dom af 5. januar 1923 udtalte, at »saalænge Mark er *lovligt Betalingsmiddel*, kan den, der har et krav i Mark, altid kun forlange den paalydende Værdi, ligegyldigt om Markens Kursværdi eller Købeevne siden Kravets Opstaaen er sunket«,¹ kom *Reichsgericht i Dom af 28. November 1923*² til et andet resultat og antog, væsentlig støttet til B. G. B. § 242, hvorefter skyldneren skal opfylde aftalen, således som *tro og love* under hensyntagen til god forretningsskik kræver det, at kreditor efter et pantebrev stort 13 000 Mark, udstedt 1913 og forfaldent til betaling den 1. april 1920, kunne nægte at kvittere det til udslættelse i grundbogen mod betaling af det nominelle markbeløb, hvorved bemærkedes, at prisen på livsfornødenheder i april 1920 i Tyskland var steget til omkring det 10-dobbelte fra før krigen, medens markens værdi i forhold til sterling og dollar var sunket til omkring $\frac{1}{15}$ – for senere at komme ud for det tidligere omtalte uhyre fald. Kreditor havde her krav på en *opskrivning* – »*Aufwertung*« – , thi »netop ved Pantefordringer kommer det . . . i Betragtning, at Skyldneren regelmæssigt – i hvert Fald, naar man lægger Beregning i Papirspenge til Grund – har faaet en tilsvarende Fordel igennem sin Ejendoms Værdi.«

Om andet end panterettigheder kan opskrives, efter hvilke konkrete synspunkter opskrivning skal ske, og hvorledes forholdet skal opgøres, såfremt ejendommen i lånets løbetid har skiftet ejer, det er blot *nogle* af de praktiske spørgsmål, som Reichsgericht skyder fra sig; men brechen var brudt, tesen: Mark = Mark var kuldkastet, og det måtte – i mangel af særlig indgriben – være retsanvendelsens sag at løse de nævnte og de tusind andre praktiske detailspørgsmål, der ville strømme ind.³

– her fra kreditor til debitor – stridende mod grundlovens § 80, nu § 73, men som peger på, at det samme var sket ved henstandslovgivningen, og på den også i statsretten anerkendte nødret.

¹ Refereret af *Arne Georg Cohn* i U.f.R. 1924 B. s. 89.

² Entsch. d. Reichsgerichts in Zivilsachen 107 Bd. s. 78, udførligt refereret af *Knud Järner* i U.f.R. 1924 B. s. 95–99.

³ Se herom – med kritik overfor hele denne »judicial revaluation«, *Nussbaum*, Money, s. 206–11, 215–19.

Ejendommeligt er det iøvrigt, at hele denne Aufwertungsbevægelse startes, uden at Tyskland samtidigt fik et *nyordnet pengevæsen*, alene gennem indførelse i praksis af en ny *regningsenhed*, guldmarken.¹ Man angav beløbene i guldmark, men papirmark var (sammen med »Rentenmark« og »Dollargoldanleihe«) lige til den 6. juni 1925² rigets mønt og lovlige betalingsmiddel, der blot omregnedes i guldmark på basis af dollarpariteten, der siden den 20. november 1923 var 4,2 billioner papirmark eller, som før nævnt, 1 guldmark = 1 billion papirmark!

Danske domstole har mødt dette opskrivningsspørgsmål i *Sønderjylland* på et ret tidligt tidspunkt af markdevalueringen. Søndre landsret har således ved dom af 2. marts 1921³ anset debitor efter et markpantebrev fra 1909 for berettiget til over for de umyndige ejere deraf at indfri det med mark til samme pålydende; den stadfæstede underretsdom udtaler bl. a.: »Selv om de af de sagsøgte anførte almindelige betragtninger om forholdet mellem markkreditorer (nemlig at ejendommenes værdi i papirmark var stærkt forøget) kan have deres berettigelse, er dette forhold domstolene uvedkommende og burde, hvis det rummer ubillighed mod markkreditorerne, være løst af lovgivningsmagterne . . . At valutaen kan svinge under ekstraordinære forhold, er en kendsgerning, som altid har eksisteret, og mod tab i så henseende måtte det være kreditors sag at sikre sig i skylddokumentet ved en udtrykkelig bemærkning om, at tilbagebetaling skal ske efter den på udbetalingsdagen gældende kurs eller lignende bemærkninger.«

Der er langt herfra til Reichsgerichts princip om »tro og love«, men standpunktet er fastholdt i *højesteretsdom af 15. juni 1928*⁴, der lader en gårdejer indfri nogle i 1887 og 1913 til kirkelige formål stiftede pantehæftelser til beløb 13 000 mark med de nu fuldstændigt værdiløse og ikke længere gangbare papirmark til dette pålydende!

Alligevel antager *Adam Jacobi*, at »her i landet vil . . . domstolene sikkert, ligesom Reichsgericht i Tyskland, anse sig kompetente til ved katastrofalt købekraftfald at gennemføre en vis opskrivning«;⁵ og for aftalte bidrag til en fraskilt ægtefælle er *O. A. Borum* nået til det samme resultat.⁶

¹ *Arne Georg Cohn*, l.c. s. 88.

² Jfr. U.f.R. 1928 s. 699.

³ U.f.R. 1921 s. 560, Jfr. *Otto Kähler* i *Juristische Wochenschrift*, 1925, hæfte 12 og i *Flensburg Avis* s. å., med utrykte domme.

⁴ U.f.R. 1928 s. 697.

⁵ I U.f.R. 1939 B. s. 242 (Anm. af 1. udg. af Nussbaum, Money).

⁶ *O. A. Borum*, *Dødsgaver – Aftalers Bestaaen under forandrede Forhold*, 1939, s. 41–42.

Heller ikke jeg mener, som allerede nævnt, at man kan bortse fra denne mulighed. *Princippet om »tro og love« er ligeså fundamentalt i nordisk som i tysk ret*, og ville vore domstole end i givet fald ikke kunne støtte sig til enkelte bestemte lovbud, ville en opskrivning af forpligtelser i den siden deres stiftelse devaluerede mønt uden større vanskelighed kunne formuleres efter tilvante synsmåder ved at ikklædes form af en »fortolkning« eller »udfyldning« af parternes aftale under hensyn til de helt ændrede forudsætninger.

Mere end en sikkerhedsventil bør denne indgriben fra domstolene dog aldrig blive; dertil er retningslinierne for vage og de praktiske enkeltspørgsmål for overvældende: Her er det *lovgivningsmagten*, der har både ret og pligt til at skære igennem og tilvejebringe en rimelig og retfærdig udligning, navnlig af de forskydninger mellem kreditorer og debitorer, som pengepolitikken har medført, og dette naturligvis på baggrund af en gennemført sanering af pengevæsenet eller dog af indledningen af ærlige og målbevidste bestræbelser for at nå frem dertil.

Der er næppe nogen, der i dag i de nordiske lande ville driste sig til at forsøge en gentagelse af tyvernes deflation; men dette hverken kan eller må udelukke myndighedernes forståelse for den bydende nødvendighed både for det økonomiske livs sundhed og for elementær retfærdighed borgerne imellem af et stabilt pengevæsen, frigjort for usaglige indgreb som patentmedicin mod øjeblikkets vanskeligheder. Hvis et samfund i en sådan situation ikke griber ind med sin lovgivning, må det fremhæves, at der ligger fuldt legitime hensyn bag de privatretlige guldklausuler o. l.¹

Om sådanne lovgivningsindgreb i bestående pengemellemværender i forbindelse med en – virkelig eller dog tilstræbt – sanering af møntvæsenet afgiver *historien* adskillige vidnesbyrd; men medens her den svenske forordning af 27. november 1776, der afskaffede de gængse kobbermønt-sedler til fordel for en virkelig sølvmøntfod,² kunne nøjes med at foreskrive en almindelig omregning af 18 daler kobbermønt til en specierigsdaler, hvilket kursforhold faktisk havde bestået gennem nogen tid, betrødte *Frederik den Store* i sin reform af det preussiske pengevæsen efter syvårskrigen³ og navnlig *det østrigske Wiener Finanz-*

¹ Jfr. *Carl Jacob Arnholm* anf. v. s. 406 ff.

² Jfr. *A. S. Ørsted*, *Betragtninger over Danmarks nuværende Pengevæsen*, i *Eunomia* I, 1815, s. 380 note 1 (Blandede skrifter i udvalg, 1933, s. 100 note 1; i det følgende henviser tallene i () til denne udgave).

³ *Finanzedict* af 29. marts 1764, *Ørsted*, l.c. s. 395 (110), note 1, *Nussbaum* s. 205 note 6, jfr. note 3 og 8 om 1790ernes *franske* lovgivning.

*Patent af 20. februar 1811*¹ i dets bestræbelser for at rette op efter Napoleonskrigenes inflation, andre veje.

Efter sidstnævnte patent skulle de hidtidige banksedler erstattes med på jordegods funderede »indløsningsbeviser« i forholdet 5 til 1, således at fra 1. februar 1812 disse skulle være landets eneste mønt. Alle skatter, afgifter o. l. skulle betales efter deres nominelle beløb med indløsningsbeviser til samme pålydende. Renterne af stats- o. l. obligationer nedsattes til det halve, der udbetaltes i indløsningsbeviser, og – som det i denne forbindelse vigtigste: Alle fra private gældsforhold hidrørende kapital- og renteforskrivninger for årene 1799–1810 skulle konverteres efter den tids kurs, da lånet oprettedes, i overensstemmelse med en patentet vedføjet skala, som rettede sig efter kursen hver enkelt måned. Således konverteredes en gæld på 1 000 floriner, stiftet 1799, til 909, stiftet 1807 til 500, stiftet mellem 1. oktober 1810 og 14. marts 1811 (Patentet blev offentliggjort og trådte i kraft den 15. marts) til 200.²

Dermed er angivet *et* af de grundsynspunkter, der også har været bestemmende for senere lovgivning af denne art, således den *dansk-norske fra 1813 og den tyske fra 1924–25*.

A. DEN DANSK-NORSKE PENGEFORORDNING I 1813

Når fremstillingen af *den dansk-norske Statsbankerot* begrænses til forholdene i kongerigerne Danmark og Norge, med bortseen fra hertugdømmerne, kan hovedlinierne trækkes således op:³ Særligt i de ulykkelige år efter 1807 forøgedes den cirkulerende seddelmængde så voldsomt, at kursen på det normale betalingsmiddel, Courant-Daleren, hvis sølvparitet var 125 daler Courant = 100 (sølv-) specier, faldt (i 1812) til 1800 D. C. = 100 Sp. eller endog derunder.⁴ Under disse forhold udarbejdede finanskollegiet på initiativ af finansminister *Schimmelmann* i foråret og sommeren 1812 forslag til en reduktion af seddelmængden og indførelsen af en ny pengesort, Rigsbankdaleren, hvoraf 1 Rbdl. skulle sættes = 6 D. C. (Sedler); statsgælden og den del af

¹ Se herom, foruden *Ørsted*, l.c. s. 390 (106) note 1, særlig *Marcus Rubin*, 1807–14, 1892, s. 279–82.

² *Rubin*, s. 281.

³ Foruden på selve lovstoffet i *Schous* forordninger bygges særligt på de i note 1 nævnte afhandlinger samt *Marcus Rubin*: Frederik VI's Tid, 1895, s. 30–95.

⁴ *Ørsted*, s. 342 (75) og 359 (86).

pantehæftelserne i faste ejendomme, der lå indenfor disses takserede værdi, skulle dog overføres til den nye mønt efter pålydende, altså 1 D. C. = 1 Rdbl., medens alle andre tilgodehavender, derunder de sekundære prioriteter, kunne indfries med 1 Rdbl. = 6 D. C.¹

Imod disse sidste regler fremkom imidlertid indsigelse fra – daværende højesteretsassessor – *A. S. Ørsted*, der var tilkaldt til at deltage i forhandlingerne, og som 1) ønskede statsobligationerne behandlet efter det almindelige omregningstal 6:1; 2) ved *alle* arter af private gældsforpligtelser med eller uden pant, skriftlige eller mundtlige, ønskede en omregning under hensyn til gældens stiftelsestid,² dog 3) således, at han ved tiltransporterede fordringer ville have det beløb, som kreditor tjente ved at få den oprindelige stiftelsestid og ikke tidspunktet for hans erhvervelse af kravet lagt til grund for opskrivningen, indbetalt til et særligt fond til statens brug.³

Disse ørstedeske synspunkter kom i meget væsentlig grad til at præge den endelige ordning, men fulgtes dog, som det vil fremgå af det følgende, ikke fuldt ud.⁴

Hovedlobudet blev Fr. om forandring i pengevæsenet for Danmark og Norge samt Slesvig og Holsten af 5. januar 1813, der i sine præmisser udtaler, at »da Statens hidtilværende Pengevæsen er rystet i sit Inderste, saa har Kongen besluttet at bringe Orden og Fasthed deri tilveie, ved at sætte det paa en varig og urokkelig Grundvold . . . Almeenvællets sikke Vedligeholdelse kræver Opoffrelser fra de Enkelte. De Besværigheder, som en Forandring, der er saa pludselig og altomfattende som denne, fører med sig, maae kun betragtes som Bidrag til Fædrenelandets Tarv.«

¹ *Rubin*, 1807–14, s. 276 ff.

² At herved det østrigske patent har været forbilledet, kan næppe betvivles, *Rubin* l.c. s. 279, *N. Cohn*, J.T. 1921 s. 84 note 2. *Ørsted* siger dog selv, s. 390 (106) note 1: »Iøvrigt er Fdg. 5te Jan. 1813, skjøndt den, hvad Hovedprincippet for Gjelds Afgjørelse angaaer, stemmer med det Wiener-Patent, dog ingenlunde udarbejdet med Hensyn til samme . . .«

³ *Ørsted* nævner selv sin andel i *Fr. 1813's* tilblivelse i »For den danske Stats Opretholdelse i dens Helhed«, 1850, s. 101 noten, jfr. *Rubin*, *Frederik VI's Tid* s. 33 note 1.

⁴ Alligevel er *Ørsted's* anf. afh. i *Eunomia* i alt væsentligt et veltalende forsvaret for *fr. 1813* i dens helhed; men når dette foranlediger *Rubin*, 1807–14 s. 289 noten til sarkastisk at bemærke, at »det hændte ofte i *Ørsted's* Liv, at han som Embedsmand eller betroet Mand offentlig forsvarede, hvad han personlig helt eller delvis misbilligede«, rummer denne bedømmelse dog vist en undervurdering netop af den usvigelige loyalitet mod kongen, der er *Ørsted* egen.

Efter § 1 skal da i stedet for de hidtil cirkulerende sedler og møntsorter herefter »ikkun een Pengesort finde Sted«,¹ og som forvalter af det nye pengevæsen skabtes ved foundation af samme dato en »Rigsbank, hvis Forvaltning skal være aldeles adskilt fra Statens Finantsers«, og som iøvrigt i henhold til kongens tilsagn i det åbne brev af 30. juli 1813 snart overgik til det private interessentskab »Nationalbanken«, jfr. oktroj af 4. juli 1818, der, som ovfr. omtalt, bestod indtil lov nr. 116, 7. april 1936.

Banken fik *eneret til seddeludstedelsen*, og som grundlag for denne, jfr. Fr. 1813 § 7, indrømmedes der den, som bekendt, den såkaldte *bankhæftelse* i form af en »første Prioritets Panteret fremfor enhver anden Fordring og Hæftelse, endog af Kgl. Skatter« i alle landets faste ejendomme (d. e. jorder, tiender og bygninger) til et beløb af 6 % i rede sølv af hver ejendoms værdi efter skattetaksationerne af 1802 og assurancesummerne, jfr. Fr. 9. juli 1813, således at kravet var uopsigeligt fra bankens side, men nårsomhelst kunne indfries af vedkommende ejer i rede sølv, og indtil da forrentedes med $6\frac{1}{2}\%$ ² i rigsbankdaler sølvværdi, jfr. ndfr.

Enheden i det nye møntvæsen blev *rigsbankdaleren*, og det må ved det følgende vel erindres, at medens 1,25 daler courant (i pari) = 1 (sølv)-specie, var denne lig 2 Rbd. (i pari), altså i sig selv en reduktion; thi når ombytningsforholdet, jfr. Fr. 1813 § 10, fastsattes til 6 daler courant for een rigsbankdaler, betød dette i forhold til sølvværdien allerede en reduktion til ca. 1/10.

Og herved erindres yderligere, at de nye rigsbankdalersedler *ikke* kunne gøres *indløselige med sølv* (det blev de først i 1845) og derfor måtte påregnes at få *kurs* i forhold til sølvet; denne kurs kunne igen dels være »den virkelige«, der beregnedes på børsen (i forhold til Hamborger-Banco),³ og dels en officiel sølvværdi-kurs, der skulle »bestemmes og offentliggøres (af banken) to Gange aarligen, den 1. Febr. og 1. Aug.«, jfr. Fr. 1813 § 6, fundats 1813 §§ 19 ff. og bkg. fra rigsbanken af 1. aug. 1813, der sætter kursen til 375 (efter datidens udtryksmåde var pari = 200), medens børskursen var mange gange højere.

Der måtte således nøje sondres imellem:

¹ Da rigsbanksedlerne endnu ikke var fabrikerede, jfr. § 12 og Fr. 31. juli 1813, vedblev courantsedlerne dog at cirkulere indtil oktober 1814.

² Ved Fr. 9. juli 1813 § 10 reduceredes denne ydelse for ejerne af jorder og tiender reelt til en sjettedel, idet banken vel fik ydelsen fuldt ud, men ejerne blev berettiget til at afkorte $\frac{5}{6}$ deraf i hartkornsskatterne.

³ Jfr. Olivecrona anf. v. s. 20.

- 1) Betaling i og med rede sølv,
- 2) Betaling med sedler efter børskurs,
- 3) Betaling med sedler efter (officiel) sølvværdi (S. V.), og
- 4) Betaling med sedler efter pålydende – navneværdi (N. V.), der var den, hvorefter selve omvekslingen af courantsedlerne foregik.

Og kravene faldt naturligvis i tilsvarende grupper, jfr. Fr. 1813 § 19 og åbent brev 30. juli 1813 § 8.¹

Skatter og offentlige afgifter, fastsat i D. C., der først forfaldt fra begyndelsen af 1813, skulle svares med lige pålydende beløb (»Daler for Daler«) i rigsbankpenge (S. V.), Fr. § 18, jfr. § 6, Pl. 28. aug. 1813².

Omvendt blev *embedsgager*, – *lønninger*³ og *pensioner*⁴ – også beregnede og udbetalt »Daler for Daler« i Rbd. S. V., hvorimod personlige tillæg bevilgede efter 11. sept. 1807 reduceredes i forholdet 5 D. C. = 1 Rbd. S. V., placat 5. jan. 1813.

For *statsobligationer* i D. C., i klasse med hvilke stilledes de af »*Creditkassen for Huuseiere i Kjøbenhavn*« udgivne obligationer – de egentlige kreditforeninger hører jo en senere tid til, jfr. lov 20. juni 1850 –, valgte Fr. 1813 §§ 14 og 15 en ejendommelig, men for obligationsejerne i det hele overordentlig gunstig, mellemløsning mellem den oprindelig påtænkte og den af Ørsted anbefalede: Ejerne skulle i og for sig være berettigede til i overensstemmelse med obligationernes indhold at forlange hovedstol og rente udbetalt i det sædvanlige omvekslingsforhold 1 Rbd. (N. V.) for hver 6 Rd. D. C.; men valgte kreditor blot een gang at hæve renter efter nedenstående regler, blev »alle fornævnte Forskri-

¹ Hvis aftaler fremtidigt blev indgået i Rbd. S.V., var den tilladte rentefod 4 0/0, ved aftaler i N.V. 5 0/0, Fr. 1813 § 21.

² I Pl. 28. dec. 1813 udtales, at »alle lovbestemte Størrelser i Rigsbankpenge i Almindelighed, der skal være gjeldende til vedvarende Regel, og som ikke udtrykkeligen ere fastsatte i Navneværdie, . . . skal forstaaes og beregnes i Rigsbankpenge Sølvværdie.« – Derimod foreskriver Fr. 8. sept. 1813, at *toldafgifter* erlægges i »rede sølv eller sølvvaluta.« Om afgifter i korn efter kapitalstakst findes regler i Pl. 3. aug. 1813.

³ I Pl. 14. maj 1813 reguleres *lægeltaksterne*.

⁴ Om hvorledes pensioner eller andre årlige præstationer, som det påligger private at udrede, skal gå over fra dansk courant til rigsbankpenge, er reglerne givet i Fr. 16. nov. 1813, hvorefter *pensioner*, der er *pålagt embeder*, og *kommunale lønninger og pensioner* i det hele følger de statslige regler, §§ 1–9; *aftalte underholdsbidrag*, § 11, *legatydelser*, §§ 12–15, *livrenter*, § 16, og *arvefæsteafgifter*, § 20, omregnes med visse lempelser efter de privatretlige regler i Fr. 5. jan. 1813. Ved almindelige fæsteafgifter, §§ 18 og 19, søger man uanset tidspunktet for fæsternes tiltræden at lægge afgiften før 11. sept. 1807 til grund.

velser . . . for Fremtiden uopsigelige fra Creditorernes Side«; til gengæld gik de da over til »at vorde Obligationer i Rigsbankpenge, Daler for Daler« og forrentedes i sølvværdi med 2 % p. a. indtil den første termin »i det andet Aar efter Freden« (der jo først kom et år efter forordningen), hvorefter den gradvis steg til fulde 4 % i det sjette år derefter; bar obligationerne mere end 4 % rente, var også disse satser forholdsmæssigt højere.

Velkendt er det, at det var disse forskrifter, der reddede f. eks. den Kierkegaard'ske formue nogenlunde frelst gennem den almindelige bankerot.

Med hensyn til *private pengemellemværender* udskiller Fr. 1813 § 31 fra sit almindelige system »Gield efter . . .¹, Anfordringssedler, . . . Regningsgield og Boggield«; efter Pl. 23. jan. 1813 skal »ethvert Gieldsbeviis, som lyder paa at betales paa Anfordring, eller hvori ingen vis Betalingstid er fastsat . . . ansees som en Anfordringsseddel«, og efter datidens almindelige lovsprog måtte »Regningsgield« forstås som omfattende »enhver Gield, som ej er hjemlet ved Haandskrift.«²

For disse krav, altså *alle »mundtlige« fordringer og skriftlige anfordringskrav* bestemmes, at debitor i 4 uger, efter at kreditor har forlangt hans erklæring, kan afgøre gælden ved betaling med D. C. eller med Rbd. (N. V.), i det almindelige ombytningsforhold 1:6.³ Benytter debitor sig ikke heraf, omskrives gælden efter den tid,⁴ da »den beviisligen er krævet.«

For *alle andre* på dansk courant lydende *private forskrifter*, være sig *med eller uden pant*, af hvad slags de end måtte være, gælder reglerne i Fr. 1813 §§ 23–30.

Herefter kan kreditor inden $\frac{1}{2}$ år efter forordningens publikation *vælge*, om han vil gøre sin ret »gieldende efter Forskrivelsens Indhold«,

¹ Der nævnes også »Anviisninger«, men det betyder i denne forbindelse næppe noget, jfr. Ørsted s. 436 (135) note 2.

² Ørsted s. 436 (135).

³ Reglen, om hvilken Ørsted s. 435 (134–35) spagfærdigt bemærker, at det »kunde vel være Tvivl underkastet, om ikke alle foranførte Undtagelser fra Lovgivningens almindelige Regel hellere maatte have været borte«, – er båret af den rent formelle betragtning, at sådanne midler måtte behandles, som om de stadig havde ligget som kassebeholdning hos kreditor, Rubin, 1807–14, s. 285–86.

⁴ En anden særrregel indeholdes i Fr. 9. marts 1813, hvor kreditor, inden Fr. 5. jan. blev bekendtgjort, har måttet skride til sagsanlæg, idet han her skal kunne kræve omskrivning efter »den Tid, . . . Paatale i lovlig Form blev iværksat.« Baggrunden er debitorernes forsøg på at forhale betalingen, medens courantsedlerne stadig faldt.

men har da »ikke Krav paa større Betaling, end efter det for Courantsedlerne fastsatte Indløsningsforhold (d. e. 1:6) . . . eller Forskrivelsens Sum i Courantsedler, forsaavidt disse endnu maatte være i Om-løb.«

Vælger kreditor ikke denne vej, omskrives Rd. D. C. til Rbd. (S. V.) efter forskrivelsens alder i overensstemmelse med en forordningen vedføjede tabel (A), således at krav ældre end 11. sept. 1807 overføres med det fulde pålydende, daler for daler, medens krav, som er yngre end 10. dec. 1812, omskrives til 20 Rbd. for hver 100 Rd. D. C. Hvor en debitor ved en ny forskrivelse har indfriet sin ældre, skal gældens alder bestemmes efter den tid, da den først blev stiftet, og hvor en sum efterhånden er kontraheret, efter de enkelte posters forskellige alder, § 23; hvor derimod ved salg af fast ejendom en panthaver går med til at modtage en ny ejer som debitor, skal dette betragtes som »et nyt Laan fra Skiødets Datum«, og omskrivning derfor alene ske i forhold hertil, § 35.

Om kreditors valg og om omskrivningens beløb skulle dokumentet have påtegning, der ved tinglæste pantebrev yderligere skulle indføres i pantebogen, § 24.

Tabel A's omregningstal må i sig selv betragtes som gunstige for debitorerne i forhold til courantsedlernes virkelige kurs på de forskellige stiftelsestider,¹ men alligevel måtte kreditor »betale« for opskrivningen, dels ved indrømmelsen af henstand (»Indult«), idet han »ikke, førend det andet Aar efter Freden er udløbet, (kan) opsigte sin Capital, og da skal modtage som fuld Betaling det 25 dobbelte Beløb af den aarlige Rente, som . . . tilkommer ham i det Aar, hvori Udbetalingen, efter den fra hans Side skete Opsigelse, finder Sted«, dels – vistnok noget umotiveret² – ved en midlertidig reduktion af renterne af de omskrevne kapitaler efter en ligeledes vedføjede tabel (B), således at rentenedsættelsen er størst, hvor opskrivningen er størst (ved de ældste krav), og således at renten fra det andet til det sjette år efter freden gradvis stiger til den vedtagne sats. – Det ses let, at de to vilkår hænger sammen, således at kreditor normalt først ved opsigelse i det sjette år efter freden ville få sin fulde (opskrevne) kapital.

Dog bortfalder henstanden ved misligholdelse med rentebetaling (udover et år) eller forringelse af det stillede pant, § 29, jfr. Fr. 14. sept. 1813 § 6, og det samme gælder, såfremt debitor dør eller fallerer, medmindre der stilles kreditor sikkerhed som for umyndiges midler.

¹ Jfr. *N. Cohn* i *J. T.* 1921 s. 84.

² Således både *Ørsted* s. 42 (128) og *Cohn* s. 85 note 1.

I den tid, hvori kreditor herefter er uberettiget til at opsiges sin fulde kapital, skal han heller ikke være pligtig at modtage den, medmindre den tilbydes ham i rede sølv eller i sedler efter dagens (virkelige) kurs, fr. 14. sept. 1813 §§ 1 og 2.

Sidstnævnte forordning giver iøvrigt *kautionsister* en særlig adgang til at frigøre sig, §§ 11 og 13.

Endvidere gives i fr. 5. jan. 1813 § 33, jfr. pl. 10. aug. 1813, detaljerede regler om forholdet mellem *købere og sælgere* af fast ejendom, hvor salget ikke allerede var fuldbyrdet ved endeligt skøde, og § 34 udtaler en ret intetsigende regel om pantdebitors adgang til at *ombytte* en indfriet *prioritet*, hvis det ikke kolliderer med efterstående pant-haveres oprykkningsret.

Endelig skal løbende *leje- og lønkrav*, hvor det drejer sig om almindelige opsigelige forhold i den første del af 1813, kunne afvikles med 1 Rbd. (N. V.) for 4 (evt. 5) Rd. D. C., §§ 39 og 40.¹

Fr. 5. jan. 1813 gjaldt, som anført, *også for Norge*. Den blev også gennemført her. Dette gjaldt navnlig også den nye rigsbankdaler og omregningsforholdet mellem denne og de gamle courantsedler, hvorved der også i Norge skabtes en vis orden i pengevæsenet. Men på grund af de urolige forhold, Norge måtte opleve i den følgende del af året 1813 og i 1814, gjorde der sig visse særlige forhold gældende også på dette område i Norge. Der cirkulerede i Norge i denne periode de nye rigsbanksedler, de gamle courantsedler, assignationsbeviser, der var udstedt af den af Frederik den VI. nedsatte særlige regeringskommission 1807–1810, og senere de i foråret 1814 af prins Christian Frederik udstedte statholderbeviser (de såkaldte »prinsesedler«). Den 13. maj 1814 besluttede Eidsvoldforsamlingen at garantere de i Norge i omløb værende rigsbanksedler til kurs: 100 species rede sølv = 375 rigsbankdaler (i stedet for pari: 200 Rbd.). Ved nedskrivningen efter krigsinflationen blev de gamle sedler indløst med 100 sølvspecies for 1,000 Rbd. navneværdi. Ved lov ang. pengevæsenet af 14. juni 1816 § 1 bestemtes: »Rigets Penge-Eenhed skal herefter være Norske Speciedalere, inddelte i 120 Skillinger, eller 5 Rigsorter, af den Gehalt, at $9\frac{1}{4}$ Daler udmyntes af en Mark fiint Sølv Cölnsk Vegt.« §§ 26 og 30 hjemler om-

¹ Om opskrivning af assurancesummer for fast ejendom på landet, i købstæderne og i København findes bestemmelser i plakaterne af 13. marts og 28. sept. 1813 (Ansættelserne fra før 11. sept. 1807 går direkte over fra D.C. til Rbd. S.V. med et tillæg af 60 %). – Om erstatninger og præmier se plakater af 15. juni 1813.

regning af krav i rigsdaler dansk courant, rigsbankdaler sølvværdi og rigsbankpenge navneværdi, hvilke sidste først omregnes til sølvværdi efter bankkursen på den tid, forpligtelsen opstod, se *Wilhelm Keilhau: Det norske Folks Liv og Historie gennem Tiderne VIII. Tidsrummet 1814 til omkr. 1840, Oslo 1929, s. 179 ff.*

Om lovgivningen i 1813 og dens virkninger har meningerne været delte; at den »hverken var original i sine Grundtanker eller fuldt forudseende i sine Enkeltheder«,¹ kan gerne tiltrædes, men »hvis det, som man plejer at antage, er Tegn til en retfærdig Dom, at begge Parter dermed finder sig misfornøjede, saa har Lovgivningen af 5. Januar 1813 . . . i fuldt Maal dette udvortes Mærke paa en retfærdig Afgjørelse for sig«.²

Ikke mindst i lys af nyere foreteelser må dog dommen over den sikkert blive en helt anden end den blev fra den liberalistiske økonomi ved 1800-tallets slutning. I virkeligheden turde den objektive sandhed være, at – uanset indvendinger om tekniske enkeltheder – står den dansk-norske pengeforordning af 5. jan. 1813 som et smukt vidnesbyrd om en meget høj retskultur.

Da Danmark igen blev stillet ansigt til ansigt med problemer af denne art, nemlig *ved genforeningen* med de sønderjydske landsdele, blev det da også fra indsigtfuld side³ udtalt, at Fr. 5. januar 1813 »vistnok i alt væsentligt (kunde) være fulgt«, ja, der foreligger fra samme hold et »Udkast til Lov om Indførelse af dansk Mønt i Sønderjylland«⁴, efter hvis §§ 3–4 *pengeforpligtelser normalt skulle omregnes efter kursforholdene på stiftelsestiden*, medens aftægts- og lejebydelser, § 6, og underholdsbidrag, § 8, skulle omregnes til pari (d. e.: 9 RM = 8 kr.); ved indlån i banker, sparekasser o. l., § 5, og forsikringsydelse, § 7, måtte dog hensyn tages til omregningskursen for vedkommende instituts egne dækningsmidler,⁵ og efter udkastets § 9 undtoges kreditforeningslån i fast ejendom fra omregning – med den begrundelse, at de af debitor kan indfries med foreningens kasseobligationer.

Rigtigheden af den sidste betragtningsmåde kan meget vel betvivles, idet kasseobligationerne selv utvivlsomt burde opskrives, men spørgs-

¹ *Rubin*, 1807–14, s. 292.

² *Ørsted*, s. 339–40 (74).

³ *N. Cohn*, J.T. 1921 s. 211.

⁴ l.c. s. 221–30 (med motiver).

⁵ Se herved *Alfr. Thomsen, Valutafald og Værdiopskrivningsspørgsmål i Danmark, Aarhus, 1934.*

målet blev ikke aktuelt, idet den *lovgivning*, der faktisk gennemførtes, *i alt væsentligt gik ganske uden om ordningen af private pengemellemværender.*

Efter *Lov nr. 292, 28. juni 1920*, om indførelse af dansk mønt bliver denne, jfr. § 1 »lovligt Betalingsmiddel Mand og Mand imellem, hvis der ikke ved en Forpligtelses Indgaaelse i tysk Mønt er taget udtrykkeligt Forbehold om, at den skal kunne kræves fyldestgjort i tysk Mønt«, men ved betalinger mand og mand imellem gælder *betalingsdagens kurs*, § 2, 2. stk.

Den eneste »*Opskrivning*« er den, der har hjemmel i *lov nr. 675, 22. december 1920*, efter hvis afsnit I *afgifter vedrørende forpagtning eller leje af fast ejendom, jagt, fiskeri e. l.*, der er fastsat i RM inden den 15. juni 1920, ved bistand af et nævn kan forlanges omregnet til dansk mønt, forsåvidt angår alle ydelser, der forfalder til betaling efter udgangen af året 1920, hvorved hensyn bl. a. skulle tages til *kursen på det tidspunkt, da forpligtelsen blev indgået.*¹ Efter afsnit II skal derhos under lignende betingelser og med en vis mulighed for rekurs til nævnet *aftægtsydelser* i penge, *grundbyrdeydelser* og andre vedvarende eller for ubestemt tid gældende pengeydelser, der svares af faste ejendomme, erlægges i dansk mønt efter følgende regler: Ydelser, der er stiftede i tiden inden 1. januar 1918, omregnes til dansk mønt i forhold 9 RM = 8 kr.; ydelser, stiftede i tiden mellem 1. januar og 30. september 1918, til kurs 70; ydelser, stiftede i tiden mellem 1. oktober 1918 og 31. marts 1919, til kurs 50; ydelser stiftede i tiden mellem 1. april og 30. september 1919, til kurs 35, og ydelser stiftede i tiden mellem 1. oktober 1919 og 15. juni 1920 til kurs 25. Omskrivningen kunne forlanges indført i grundbogen.²

Ud herover begrænsede man sig til en ren og *skær understøttelsesordning* til fordel for »smaa« formueejere, pensionister og rentenydere, administreret gennem den ved *lov nr. 297, 28. juni 1920*,³ jfr. *lov nr. 705, 22. dec. s. å.* oprettede »*Udligningskasse*«, for hvilken den danske stat stillede et beløb af indtil 350 kr. pr. indbygger i de sønderjydske landsdele til rådighed.

Som finansministeren, *Niels Neergaard*, udtalte ved lovforslagets

¹ Var det ejeren, der havde begæret omregningen, indrømmer § 1 forpagteren en særlig opsigelsesadgang.

² Endelig hjemler afsnit III en lignende regulering, hvor en præst ved afgang fra embedet har krav på indløsningssum for præstegårdsbygninger.

³ Retstidende for De sønderjydske landsdele nr. 8, 1920, s. 601 ff. Forvaltningsrådet med generaldirektør *Michael Koejoed* som formand var allerede nedsat ved den der anførte, med loven ligelydende, kgl. an. af 21. juni 1920.

fremsættelse i folketinget den 23. juni:¹ »Der . . . tages Sigte paa at afhjælpe Følgerne af de økonomiske saare vanskelige Tider, der er gaaet over Sønderjylland, for jævne Middelstandsfolk, Arbejdere og mindre forretningsdrivende o. lign., og . . . man (har) ikke her . . . taget Sigte paa Foranstaltninger for saadanne, hvis økonomiske Kaar er væsentlig anderledes og rigeligere . . .«

En fyldigere redegørelse for lovens indhold og virken får man af ministerens forelæggelse af forslaget til tillægsloven den 14. dec. 1920:² »Forvaltningsraadet har nu fuldført den første Del af sin Virksomhed nemlig at behandle til Ende de indkomne Erstatningsandragender (der skulde være indsendt inden den 1. Aug.) – og det er ca. 23,000 – for såvidt de vedkommende efter Loven (der iøvrigt sondrer mellem Familieforsørgere og andre) skønnes berettigede til overhovedet at faa Erstatning, og for de Erstatningers og Erstatningsdeles Vedkommende, som efter Loven pligtmæssig skal ydes.

Det vil erindres, at udligningskasseloven skelner mellem de erstatninger, der *skal* ydes efter loven, og de erstatninger, som forvaltningsrådet *kan* yde, for såvidt midlerne . . . strækker til. Disse pligtmæssige erstatninger er . . . for formuer, der den 1. jan. 1914 var indtil 10,000 mark, og for formuer, som den 1. jan. 1914 var indtil 15,000 mark, for de første 10,000 marks vedkommende, og forholdet er da efter loven det, at RM omregnes efter forhold 9 mk. lig 8 kr. for de første 5,000 marks vedkommende og efter forholdet 1 mk. lig 45 øre for de næste 5,000 mk. alt med fradrag af formuen den 1. jan. 1920, omsat efter kursen $7\frac{1}{4}$. . .

Ligeledes er indtægtstilskuddene til indtægter af livrenter, pensioner o. lign. nu fastsatte, således at de første 2,000 mk. omregnes efter forholdet 9 mk. lig 8 kr., de næste 2,000 mk. efter kurs 45, de næste 2,000 mk. efter kurs 40, og således faldende med 5 for hver 2,000 mk., dog at ingens samlede årsindtægt herved kan bringes op til mere end 4,000 kr.

Tilbage (er) . . . formuerne på over 10,000 mk. . . »kan«erne . . . omregningsreglerne bliver . . . pari for de første 5,000 mk. og 45 for de følgende 20,000 mk. . . derefter bliver kursen 40 for de næste 10,000 mk. og derefter faldende med 5 for hver 10,000 mk. . . (således at en formue dog ved erstatning ikke kan bringes op over 25,000 kr.)«

Ved tillægsloven blev der derhos åbnet adgang til overfor personer, der var henviste til ganske overvejende at leve af renter af kapital,

¹ Rigsdagstidende 1919–20, folketingets forh. sp. 6238.

² Rigsdagstidende 1920–21, folketingets forh. sp. 2566–67.

særlig hvor denne var anbragt i sparekasse- og bankindskud, obligationer, værdipapirer og lignende, helt eller delvis at erstatte kapitalreguleringen med et tilskud til renteindtægten, der dog ikke derved for forsørgere måtte forøges udover 4,000 kr. Dette antages at have berørt over 4,000 sønderjydske familier.¹

At man *ikke* ved *tilskud* og *understøttelse* til mindre kapitalejere kan løse et helt lands problemer med hensyn til dets penges forringelse og de dermed følgende forskydninger mellem kreditorer og debitorer, kræver næppe yderligere uddybning på dette sted. Hele denne danske lovordning fra 1920 må fra et retfærdighedssynspunkt siges at være aldeles forkastelig. Mange mennesker i Sønderjylland blev herved vilkårligt berøvet størstedelen af deres formue og indtægt. – Desværre gav heller ikke de danske domstole disse mennesker beskyttelse, jfr. ovenfor side 182–83, hvad meget vel kunne være sket ud fra den gældende ret, jfr. den fortræffelige artikel af *Otto Kähler*: Markhypotekernes udbetaling i Nordslesvig, 1925, Juristische Wochenschrift 1925, hæfte 12, og Flensburg Avis s. å.

B. DEN TYSKE PENGELOVGIVNING I 1923–24

Det er da også principperne *fra 1813*, man erindres om ved en undersøgelse af den *tyske Aufwertungs-lovgivning* efter det store sammenbrud.

Begyndelsen blev gjort kort efter Reichsgerichts dom af 28. nov. 1923, jfr. ovfr., med bestemmelserne i art. I og II i den såkaldte *trede skatte-nødforordning af 14. febr. 1924*,¹ der tilsigtede udtømmende at regulere opskrivningen af de i den omhandlede privatretlige tilgodehavender eller *kapitalanbringelser* (»Vermögensanlagen«), navnlig panterettigheder i fast ejendom, skibe og jernbaner, kreditforeningsobligationer, andre private omsætningsgældsbreve samt sådanne, der var udstedt af stat eller kommune som udøvere af økonomisk virksomhed; endvidere sparekasseindskud og livsforsikringskrav (i videre forstand). Hvor ikke opskrivningen som i de to sidste tilfælde og ved kreditforeninger skete ved en forholdsmæssig fordeling af de forhåndenværende aktiver, ville den i reglen andrage 15 % af kravets guldmarkværdi og modsvaredes af henstand for skyldneren (indtil 1. jan. 1932) og midlertidig rentefritagelse og -nedsættelse. – Stats- og kommunelån kunne ikke kræves forrentede eller indfrie, før samtlige forpligtelser

¹ *Karberg*, Landstingets Forh. sp. 612.

² Reichsgesetzblatt 1924 I s. 74.

med hensyn til krigsskadeerstatningerne var afviklede (!), kontokurantkrav kunne ikke opskrives, og forhold indenfor forordningens område, der var afviklede uden forbehold, kunne ikke tages op påny. – Iøvrigt forudsattes opskrivning efter almindelige retsprincipper stadigt at kunne ske og måtte blot ved andre egentlige kapitalanbringelser ikke overstige de 15 % guldmarkværdi.¹

At opskrivning ved domstolene efter principper om tro og love fremdeles kunne finde sted, således at domstolene havde skønnet over, både hvornår og i hvilket omfang² »Aufwertung« skulle foregå, også hvor erlæggelse var sket og modtaget, vedblev iøvrigt at være gældende tysk ret uden for de tilfælde, hvor lovgivningen udtømmende regulerede forholdene, eller – negativt – forbød opskrivning. I årene op til 1933 har alene Reichsgericht afsagt over 2,000 domme i sager af denne art.³

Dette må vel have in mente ved den følgende redegørelse for den endelige tyske opskrivningslov »Gesetz über die Aufwertung von Hypotheken und anderen Ansprüchen (Aufwertungsgesetz)«, af 16. juli 1925 (da imidlertid et nyt stabilt pengevæsen var kommet i stand).⁴

Loven omfatter – inden for sit saglige område – krav i mark, der udspringer af retsforhold stiftede før den 14. febr. 1924, såfremt deres guldværdi ikke allerede overstiger det beløb, som loven fastsætter.

Det beløb i guldmark, der lægges til grund ved opskrivningen, beror ved kreditforeningsobligationer og andre omsætningsgældsbreve (»die auf den Inhaber lauten oder durch Indossament übertragbar sind«) på udstedelsestiden, således at der, hvis denne ligger før den 1. jan. 1918, regnes med den pålydende værdi, medens ellers en reduktion heraf finder sted efter vedkommende markkurs.

Ved andre krav regnes med det tidspunkt, da den nuværende kreditor eller – navnlig ved gaver og ved universalsuccession – hans forgænger har erhvervet dem.

For panterettigheder⁵ fastsættes en opskrivning til 25 % af det udfundne guldmarkbeløb – altså 10 % mere, end nødforordningen tillod, men iøvrigt et temmelig vilkårlig valgt tal, der, hvis det er tvingende nød-

¹ Se om forordningens baggrund og modtagelse iøvrigt Arne Georg Cohn i U.f.R. 1924 B. s. 91–94, Knud Jærner, smstds. s. 98–99; Nussbaum, s. 211 ff.

² Som enkelte momenter, der herved er lagt vægt på, kan nævnes: Dollarkursen, pristallet, engrospriserne og parternes individuelle økonomiske stilling, Nussbaum, s. 208–09.

³ Nussbaum, s. 210 note 42, 218.

⁴ Reichsgesetzblatt 1925 I, s. 117.

⁵ Om sondringen mellem hypothek, der er ledsaget af en personlig fordring, og grundschuld, se min bog: Ejendomsretten III, 3. udg. 1951, s. 1459.

vendigt for at afværge en grov ubillighed mod ejeren på grund af hans økonomiske forhold, kan nedsættes helt til 10 % af guldbeløbet; med den således udfundne sum noteres panteretten i grundbogen med samme prioritet som hidtil; er en følgende prioritet efter sit indhold værdifast, rykker den op herefter, men ellers er ejeren berettiget til efter en opskrevet 1. prioritet at indsætte en ny af samme størrelse og til sædvanlig rente; ligger en opskrevet sekundær prioritet inden for grænsen for udlån af umyndiges midler, har ejeren en tilsvarende ret til prioritering efter den.

Er panteretten *indfriet*, kan opskrivning dog ske, hvis panthaveren har forbeholdt sig ret hertil, og, selv om dette ikke er sket, under visse betingelser, når blot kreditor har modtaget ydelsen i tiden 15. juni 1922–14. febr. 1924; han må dog sige til over for myndighederne inden 1. jan. 1926, og det, der er erlagt, omregnes til guldmark og fradrages. Den således genopstandne panteret *indføres på ny i grundbogen* på sin gamle plads, og dette hindres kun, såfremt en godtroende erhverver inden den 1. juni 1925 har fået indført en ret, der er til hinder derfor, eller panteretten ville have være bortfaldet ved en i mellemtiden stedfunden tvangsauktion.

Under lignende betingelser kan opskrivning også ske til fordel for en *tidligere ejer* af panteretten, i forhold til hvem opskrivningsbeløbet normalt vil være højere end for den senere transporthaver.

Til gengæld for opskrivningen kan kreditor *ikke kræve betaling før 1. jan. 1932*, hvorimod ejeren også forinden kan frigøre sig med 3 måneders opsigelse. Denne henstand kan efter ansøgning fra ejeren eller panthaveren henholdsvis forlænges og forkortes. Også *afdrag* stilles midlertidigt i bero. *Renter* svares ikke til 1. jan. 1925, og eventuelle restancer slettes; fra 1. jan. –1. juli 1925 er rentesatsen af det opskrevne beløb 1,2 % p. a., stigende gradvis til 5 % fra 1. jan. 1928.

Tilsvarende regler gælder for pant i *skibe og privatbaner*, medens løbende *grundbyrdeydelse* i 1925 udredes med 40 %, i 1926–27 med 60 % og fra 1. jan. 1928 med det fulde guldmarkbeløb; restancer pr. 1. jan. 1925 bortfalder.

For *de af erhvervsdrivende selskaber udstedte obligationer* finder normalt en *opskrivning* til 15 % af guldmarkbeløbet sted – efter omstændighederne trods sket indfrielse –, men er kreditor »*Altbesitzer*«, idet han har ejet gældsrevet (obligationen) fra før 1. juli 1920, tilkommer der ham desuden i forhold til 10 % af guldmarkbeløbet *krav på andel i virksomhedens nettooverskud*, efter at aktionærer eller andre kapital-ejere i denne har fået 6 % af deres kapital, men da på lige fod med dem;

af det således erhvervede udbytte på de 10 % («Genussrecht») er indtil 5 % af disse at anse som renter, resten som afdrag, og virksomheden er berettiget til at indfri disse »Genussrechte« med betaling af deres pålydende værdi. Likviderer virksomheden, uden at sådan indfrielse har fundet sted, er kreditorerne andelsberettigede i nettoformuen i forhold til deres restkrav.

Krav efter *statslige og kommunale obligationer, som er udstedt i anledning af drift af økonomisk virksomhed*, opskrives normalt til 15 %.

For kreditorer efter *kreditforeningsobligationer, sparekasseindskud og livsforsikringskrav* (i videre forstand) sker opskrivningen ved en udlodning i forhold til de enkelte fordringers guldmærkeløb af de aktiver, der – eventuelt efter opskrivning – tilkommer foreningen, sparekassen eller selskabet.

Andre kapitalanbringelser må – heller ikke ved domstolene – opskrives til mere end 25 % af guldbeløbet, og *kontokurantkrav* o. l. opskrives normalt ikke.

Løvrigt gælder de nye regler i loven om *tilbagevirken* på allerede afviklede mellemværender, uanset en foreliggende retskraftig dom.¹

At gennemførelsen af en sådan lovgivning kræver et *meget stort apparat*, er forståeligt nok: i Preussen alene ansattes over 3,000 embedsmænd, der indtil den 20. januar 1928 havde ekspederet 2,773,696 af de 2,864,217 sager, der var forelagt dem.²

Så gik det alligevel lettere i 1813, og der kan vel spørges, om ikke den mere skematiske omregning uden tilbagevirkende kraft på allerede afviklede forhold er at foretrække.³

¹ De vanskelige internationalprivatretnlige spørgsmål angående en national opskrivningslovgivning skal ikke behandles her.

² *Nussbaum*, s. 209, 210 note 40.

³ *Nussbaum*, s. 206: »Another desirable policy is not to reopen transactions closed by payment or equivalent acts.«

Pengereformen i efterkrigstidens Vesttyskland er gennemført i juni 1948 ved dekret af de tre militærregeringer, den amerikanske, den britiske og den franske; herom kan henvises til *Harmening-Duden: Die Währungsgesetze*. Kommentar.

KAPITEL 9

LOVGIVNING MOD FREMTIDIG INFLATION

De allerede skete devalueringer af kronen – i Danmark i 1931 og 1949 – har som bekendt forringet den danske kronens værdi til cirka $\frac{1}{3}$ af dens værdi (før 1931). Men også i Norge er der i de sidste årtier sket en betydelig forringelse af kronens værdi. I Sverrig er der også sket en vis forringelse af kronens værdi, men dog væsenlig mindre end i Danmark og Norge.

Denne forringelse af kronens værdi har medført en betænkelig nedgang i samfundets opsparinger, i alle disses former, i sparekasseindskud, offentlige obligationer, livsforsikringer og livrenter, pantebreve, navnlig i fast ejendom, o. l. Denne nedgang har uretfærdigt svækket de sparende befolkningsklassers ejendomsværdier, deres formue og indtægt, og samtidig, lige så uretfærdigt, i ret vidt omfang givet visse andre befolkningsklasser en begunstigelse ved at formindske deres gældsforpligtelser. Navnlig er ejerne af landbrugsejendomme blevet stærkt begunstiget på panthavernes bekostning. Landejendomsbesidderne er dem, af hensyn til hvilke kronens devaluering ved dens følgen det engelske pund særlig blev iværksat og kom tilgode. Priserne på landbrugsprodukter er dels blevet bevaret og dels senere steget så stærkt, at landbrugsejendommenes værdi i Danmark nu er dobbelt så stor som i 1931; og samtidig er landmændenes gæld til panthaverne i deres ejendomme blevet meget betydelig formindsket ved devalueringen. Vel er landbrugets omkostninger, navnlig arbejdslønnen, også steget stærkt; men alligevel har det ud herover, ved pantegældens nedgang i forhold til ejendommenes værdi, vundet en meget betydelig gevinst. *Landejendommenes* handelsværdi steg i Danmark fra 1926 til 1950 fra 8,7 til 15,7 milliarder, altså næsten med 100 %; men deres pantegæld i samme tidsrum kun fra 3 til 4,9 milliarder, altså kun med 63 % *Byejendommenes* værdi steg fra 1926 til 1950 fra 8,2 til 26,4 milliarder,

blev altså noget mere end tredoblet; men deres pantegæld steg også i samme tidsrum fra 4,1 til 11,8 milliarder, altså næsten til det tredobbelte. Medens byejeendommenes pantegæld altså er steget nogenlunde i samme forhold som ejendomsværdien, er landejendommenes pantegæld altså kun steget væsentlig mindre end ejendomsværdien.

Ved de hidtil skete devalueringer (i 1931 og 1949) har den danske lovgivningsmagt ikke foretaget sig noget til modvirken af den nævnte forringelse af befolkningens sparemidler. Det er heller ikke sket i Norge. Men det er indlysende, at hvis der i den kommende tid sker en yderligere devaluering af kronen, f. eks. til $\frac{1}{5}$ af dennes oprindelige værdi, kan samfundet ikke længere undlade at træffe effektive lovforanstaltninger til at modvirke den nævnte store uretfærdighed mod sparerne. Dette viser også erfaringerne fra Tyskland i 1923–25 og fra Danmark og Norge ved inflationen i årene 1807–1813, som der ovenfor er gjort rede for.

Spørgsmålet er da: hvilke lovforanstaltninger kan der være tale om til beskyttelse af opsparingen ved en fortsat devaluering?

A. OPSKRIVNING

Som fremstillet i det foregående har de tidligere lovgivningsforanstaltninger, der er blevet iværksat for at råde bod på de uheldige følger af en inflation, taget sigte på en stabilisering af mønten, normalt ved indførelse af en ny møntenhed med en samtidig fastsættelse af en omregningskurs i forhold til den gamle devaluerede møntenhed. Dette gjaldt således navnlig den dansk-norske ordning fra 1813 og den tyske Aufwertung i 1925.

Disse ordninger er karakteriseret ved to fremtrædende træk:

1. Det må for det første fremhæves, at ordningerne forudsætter, at det er muligt at give *den nye møntenhed en forholdsvis stabil værdi* (købekraft), hvilket tilstræbes f. eks. ved at knytte (indløselighed) mønten til et ædelt metal (sølvet for Danmarks og Norges vedkommende i 1813 og guldet for Tysklands vedkommende i 1925).

2. Som det andet karakteristiske træk, der må fremhæves, er, at ordningerne gives *tilbagevirkende kraft* ved større eller mindre opskrivninger af tidligere stiftede gældsforhold. Dog medtages ikke alle gældsforhold, men de gældsforhold, som omfattes af ordningen, opskrives i forhold til *stiftelsestiden*, således at kreditorerne, hvis krav er stiftet til forskellige tider – i princippet – får lige stor kompensation for forrin-

gelsen af møntens værdi. Medens man i normale tider fastholder *det nominalistiske princip*, bryder de nævnte ordninger med dette og tilsigter en *valoristisk* afvikling af gældsmellemværenderne. Kreditorerne skal i princippet – omend med betydningsfulde modifikationer – have den samme »*købekraft*« tilbage, *som de i sin tid ved gældsforholdets stiftelse gav debitorerne*. Som vi så, udstraktes princippet om tilbagevirkende kraft undertiden endog til *tidligere* (før opskrivningen) *afviklede* gældsforhold, således som det var tilfældet med den tyske Aufwertung, modsat den danske ordning af 1813.

Men hvadenten man nu vælger at gennemføre tilbagevirkningen til denne yderste konsekvens, eller man modificerer ordningen, har den foregående undersøgelse formentlig med al tydelighed vist, hvilke betydelige praktiske vanskeligheder »om- og opskrivningssystemet« indebærer. Og det er ikke alene praktisk-tekniske problemer, som melder sig, men tillige meget betydelige økonomiske krav, navnlig i henseende til et betydeligt administrationsapparat, som er nødvendigt for at gennemføre ordningen. Forøvrigt kan det siges i almindelighed, at desto større krav man stiller til ordningen i henseende til en gennemført retfærdig opskrivning, desto større bliver også både de praktiske og økonomiske problemer, som opskrivningen indebærer. I tilknytning hertil bør det også bemærkes, at de nævnte betydelige omkostninger er aldeles *uproduktive*. Alt besværet resulterer kun i, at man kommer tilbage til et tidligere udgangspunkt. Og lykkes det ikke at bevare den nye møntenheds værdi, melder problemet sig igen.

Konsekvensen af det udviklede må utvivlsomt siges at være, at man fra samfundets side af al magt bør bestræbe sig på at undgå at komme ud i en pengesituation, som tvinger til at gennemføre en opskrivning med tilbagevirkende kraft. Dette er der så meget mere grund til, fordi en slig ordning forudsætter, at pengenes værdi bliver opretholdt *efter* opskrivningen. Men erkendes dette, er det meget rationelt straks at tage skridt til at hæmme eller helt standse den inflatoriske udvikling. Dette kan ganske vist tænkes at komme på tværs af en midlertidig – mere kortsynet – pengepolitik fra statsmagtens side, men en sådan kan vanskeligt tænkes at retfærdiggøre en »laden stå til«. Thi gør man det, vil det samfundsøkonomisk højst uheldige opskrivningsproblem melde sig før eller senere. Hertil kommer så et simpelt retfærdighedshensyn til kreditorerne, hvilket i denne forbindelse i de allerfleste tilfælde vil sige samfundets små og store sparere. Et hensyn, som der er almindelig enighed om, vejer meget tungt. Hovedvirkningen af en inflation er, at en større eller mindre mængde realværdier, afhængig af inflationens

omfang, flyttes fra sparernes lommer over i debitorernes; en transaktion, der ganske vist medfører indlysende fordele for låntagerne, men som fra et samfundsmæssigt synspunkt ikke kan motiveres endsige forsvares med saglige hensyn.

Den eneste befolkningsgruppe, som på længere sigt opnår nogen fordele ved en inflation, er debitorerne for de langfristede lån (anlægs-kapitalen), sml. også redegørelse af 1952 fra udvalget vedr. lønregulering efter pristallet. Men at der skulle være nogen særlig grund til at favorisere denne befolkningsgruppe på sparernes bekostning, er vanskeligt at indse.

Den hidtidige inflation i de sidste decennier (perioden 1931–1952) har allerede været meget stor og som følge heraf medført en stor overflytning af værdier, som ovenfor vist.

Hvilke lovgivningsforanstaltninger kan der da tænkes gennemført for at beskytte opsparingen mod følgerne af en fortsat inflation?

Som allerede bemærket er det – endnu – ikke bydende nødvendigt at gennemføre en opskrivning med tilbagevirkende kraft. Interessen samler sig herefter om *gennemførelse af opskrivninger som middel mod fremtidig inflation*. Denne opgave er heller ikke uden praktisk-juridiske vanskeligheder af forskellig art, men i sammenligning med de tidligere omtalte opskrivninger med tilbagevirkende kraft er den her foreliggende opgave dog betydeligt enklere at løse.

Der er naturligvis intet til hinder for på nuværende tidspunkt at gennemføre en ordning med tilbagevirkende kraft, hvorved man opskriver de eksisterende langfristede lån i forhold til prisniveauet på et tidligere valgt tidspunkt, f. eks. til prisniveauet umiddelbart før devalueringen i 1949 eller til et endnu tidligere tidspunkt. Ønskes en sådan ordning gennemført, er det nærliggende at samarbejde de bedste sider af den dansk-norske ordning fra 1813 med den tyske ordning fra 1925. En opgave, som udmærket kan gennemføres, selvom man ikke samtidig ønsker en tilbagevenden til en metalmøntfod. Da dels den dansk-norske og den tyske ordning er blevet udførligt fremstillet i det foregående, og da dels en ordning med tilbagevirkende kraft næppe er aktuel for tiden, synes der dog ikke at være grund til at fremkomme med detailleret udkast til en sådan ordning.

Den følgende fremstilling vil derfor blive koncentreret om de juridisk-praktiske spørgsmål, som knytter sig til de lovgivningsforanstaltninger, der er nødvendige for at beskytte opsparingen mod yderligere stigninger i prisniveauet i tilfælde af *en ny kronesnedkrivning fra statens side*.

1. *Ordningen bør naturligvis være reversibel.* En kronenedskrivning er idag det mest praktiske, det, man nærmest tænker på, efter de seneste års triste udvikling. Men naturligvis bør en tilsvarende regulering finde sted, hvis der skulle ske en *kroneopskrivning* fra statens side. Dersom prisudviklingen eventuelt måtte gå den modsatte vej, hvilket – som ovenfor nævnt – f. eks. var tilfældet i Danmark efter den voldsomme inflation under og efter verdenskrig I, synes det rimeligt også at forordne en tilsvarende nedskrivning af anlægskapitalen i takt med en deflatorisk nedgang i priserne.

2. *Skal ordningen være en »engangsordning«, eller bør den gøres permanent?*

De tidligere omtalte ordninger tog alle sigte på en allerede sket inflation, og det var derfor naturligt at gøre dem til engangsordninger så meget mere, som man efter gennemførelsen af ordningen bestræbte sig på at gøre pengevæsenet stabilt. En særlig karakter har dog den dansk-norske ordning i 1813 med dens omskrivning til Rbd. S. V. med de periodiske offentlige ansættelser af sedlernes kurs.

Når man står overfor den opgave at råde bod på en inflation *under* – mere eller mindre hastig – *udvikling*, ville en *permanent* ordning i og for sig være mere formålstjenlig.

Hvis kronen i den kommende tid, navnlig ved periodiske forlig mellem arbejdere og arbejdsgivere med stigende lønninger og deraf følgende stadig stigende priser, mere og mere synker i værdi for alle sparere i samfundet, ville det være det retfærdigste at indføre en permanent, periodisk regulering af offentlige obligationer, pantebreve, gældsbreve, livrenter, sparekassebøger o. l., men naturligvis reversibel, således at der også skulle gennemføres en nedskrivning, hvis der måtte ske en revaluering af kronen (altså idethele en ordning beslægtet med det gamle, gennem århundreder godt virkende kapiteltakstsystem).

En sådan permanent, periodisk tilbagevendende regulering vil imidlertid medføre meget betydelige praktiske vanskeligheder – derunder teknisk-juridiske –, navnlig en stadig forandring i pantebreve og tingbøger, som ville stride mod den ved tinglysningsloven gennemførte sikkerhed og stabilitet. Man må derfor vælge en éngangs-ordning, og vel at mærke kun knyttet til den ekstraordinære situation, at mønten påny devalueres af *regering og rigsdag*.¹ Den langsomme devaluering af kronen, der sker i erhvervslivet selv – uden statsmagtens indgriben –, navn-

¹ Dette sidste ord tages her som et fællesord (som parlament) for folketing (efter den nye danske grundlov), storting og riksdag.

lig ved de ovennævnte stadige stigninger af lønninger og priser, må da modvirkes ved andre midler, se nedenfor under B (s. 207 ff.).

Pristalsreguleringen kan iøvrigt tænkes gennemført på forskellige måder; enten i den form, at man regulerer de langfristede låns rentefod, f. eks. således at en 10 % (ikke at forveksle med 10 points) opgang i pristallet bevirker $\frac{1}{2}$ % opgang i renten, eller ved en opskrivning af hovedstolene, men med bibeholdelse af rentefoden. Den førstnævnte metode er dog ikke særlig anbefalelsesværdig, idet den næppe vil kunne hjælpe kreditorerne i tilfælde af en kraftig inflation, da det i så fald må forventes, at debitorerne vil konvertere deres lån.

De forskellige problemer, som vil melde sig ved indførelsen af et sådant system, skal søges belyst i det følgende.

3. *Hvilke gældsforhold bør omfattes af ordningen?*

Som allerede antydnet bør ordningen i alt fald omfatte *anlægskapitalen*, hvilket kort udtrykt vil sige de langfristede lån, såsom kredit- og hypotekforeningslån, statslige og kommunale lån, eller lån, som er ydet mod eller på basis af pantesikring i fast ejendom og i registrerede skibe, sparekasseindskud og livrenter og livsforsikringer, ud fra den grundlæggende betragtning, at det er urimeligt, at ejerne af fast ejendom og skibe, samt staten og kommunerne skal opnå en kapitalgevinst på långivernes bekostning gennem inflationens forringelse af pengenes købekraft og den dermed forbundne opgang i de faste ejendommers samt skibenes værdi og forrentningsprocent.

På den anden side er det klart, at man ikke kan medtage alle gældsforhold. F. eks. er det indlysende, at kortfristede bank- og leverandørkreditter ikke bør omfattes af ordningen. At aktier og andre selskabsandele ligeledes må holdes udenfor, siger sig selv. I det følgende skal der foretages en gennemgang af de vigtigste gældsforhold med bemærkninger om, hvorvidt de bør omfattes af ordningen.

1) *Kredit- og hypotekforeningsobligationer* må selvsagt omfattes af pristalsreguleringen. Når kredit- og hypotekforeningernes pantebreve opskrives (el. nedskrives), må kasseobligationerne indenfor de enkelte serier ligeledes opskrives (el. nedskrives) tilsvarende. Når ordningen gennemføres på denne måde, ses den ikke at kunne mødes med den tidligere gengivne, af N. Cohn fremsatte, indvending om, at man ikke kan prisregulere pantebrevene, fordi debitorerne kan indfri med kasseobligationer. Opskrivningen bør derfor også af praktiske grunde ske samlet serievis og med lige store procentsatser for de enkelte obligationer, uden hensyn til, at de pantebreve, som dækker serien, opskrives

med forskellige beløb. Seriens enkelte obligationer må altså opskrives med middeltallet af de enkelte pantebreve. Dette kan medføre nogen ulighed, men dette bør man utvivlsomt se bort fra for at få let praktiske regler til lettelse for omsætningen. For de allerede inden pristalsordningens ikrafttræden lukkede serier opstår der intet problem. Være stiller sagen sig med hensyn til de stadig åbne serier, hvor der – måske gennem mange år – sker en betydelig tilgang af nye pantebreve og en tilsvarende emission af kasseobligationer. En fuldstændig udligning mellem »gamle« og »nye« obligationer ville imidlertid føles som en urimelighed for obligationsejerne. Det ville også være meget vanskeligt at praktisere ordningen i forhold til de nye låntagere. For at gennemføre pristalsordningen måtte man derfor formentlig gøre serierne meget små, for at disse kunne blive lukkede inden for en relativ kort tid, da det ellers må befrygtes, at pristalsordningen vil volde forholdsvis store praktiske vanskeligheder. Når der gennemføres en pristalsregulering af kasseobligationerne, vil obligationskurserne naturligvis blive påvirket af opskrivningerne på lignende måde, som man allerede nu kan iagttage i praksis for de obligationsseriers vedkommende, som amortiseres til en højere kurs end pari, således som det f. eks. er tilfældet med Københavns Hypotekforenings 3. Serie, der amortiseres til kurs 110. Der er dog den forskel, at forrentningen af de pristalsregulerede obligationer skal ske af de opskrevne hovedstole.

2) *Stats- og kommuneobligationerne* må som tidligere bemærket også omfattes af pristalsreguleringen, forøvrigt tillige af den grund, at de, dersom de blev undtaget fra ordningen, ikke ville kunne klare sig i konkurrencen med de pristalsregulerede kredit- og hypotekforeningsobligationer.

3) *Private pantebreve i fast ejendom og skibe* må ligeledes omfattes af prisreguleringsordningen. Dette bør dog selvsagt ikke få indflydelse på et eventuelt kortvarigt lån, f. eks. en kassekredit (herunder byggelån) eller en varekredit, som er pantesikret i fast ejendom ved hjælp af et skadesløsbrev eller et ejerpantebrev el. andet pantebrev, som er givet i håndpant for gælden.

4) *Indskud i sparekasser* må ligeledes pristalsreguleres, og dette vil kunne ske uden tab for sparekasserne, da disse navnlig skal anbringe deres midler i de ovenfor under 1)–3) omtalte pristalsregulerede værdipapirer. Sparekasserne yder dog også lån mod sikkerhed i sparekasse- eller bankbøger; dette vil dog ikke få indflydelse på pristalsreguleringen, forsåvidt angår lån mod sikkerhed i sparekassebøger, når blot det fastslås, at også det ydede lån skal være pristalsreguleret. Derimod kan

en sådan ordning ikke gennemføres ved lån mod sikkerhed i bankbøger, medmindre man også pristalsregulerer bankindskud, hvilket også må ske i et vist omfang, se nedenfor under 5). Om sparekasseindskuddene er sket på 3 (el. 6) måneders opsigelse eller ej, bør næppe tillægges betydning. Det afgørende for, med hvor stort et beløb det enkelte indskud bør opskrives, må utvivlsomt være, hvor længe indskuddet rent faktisk har været.

5) Da *bankernes* virksomhed for en meget stor dels vedkommende består i at yde kortfristede lån eller kreditter, som ikke egner sig til en pristalsregulering, kan man ikke i almindelighed pristalsregulere kontohavernes indskud. Da bankerne imidlertid driver sparekassevirksomhed i vidt omfang og i forbindelse hermed ofte ligger med store beholdninger af obligationer, vil det være naturligt at ligestille denne form for indskud med indskud i almindelige sparekasser og altså pristalsregulere også sidstnævnte.

6) *Varekreditter*, ydet af leverandører, samt *anden sædvanlig forretningsgæld* må være undtaget fra ordningen, da det selvsagt ville være upraktisk at pristalsregulere disse gældsformer.

7) Hvorvidt *mere langvarige lån til forretningsvirksomheder*, f. eks. kapitalindskud, burde være pristalsregulerede, kan diskuteres. Formentlig bør spørgsmålet helt overlades til parternes egen vedtagelse. Man bør altså ikke engang her indføre en pristalsregulering som deklatorisk ordning.

8) Derimod kunne man snarere tænke sig at pristalsregulere *almindelige låneforhold*, når disse f. eks. er knyttet til *gældsbreve*, dog måske begrænset til gældsforpligtelser, hvor der er stillet direkte pantesikkerhed (underpant eller håndpant) i løsøre, rettigheder eller andre værdier. Spørgsmålet er dog tvivlsomt og forøvrigt ikke særligt betydningsfuldt, da de personer, som ønsker deres kapital pristalsreguleret, som regel enten kan forlange en klausul herom optaget i gældsbrevet eller også vælge en af de pristalsregulerede investeringsformer.

9) *Livsforsikrings- og livrentepolicer* bør naturligvis efter deres formål være pristalsregulerede. Dette vil formentlig også kunne praktiseres, når først obligationerne og de private pantebreve i fast ejendom bliver pristalsregulerede, idet disse papirer er forsikringsselskabernes vigtigste investeringsobjekter.

10) *Andre gældsforhold*, såsom erstatningskrav, almindelig forretningsgæld etc., bør formentlig ikke være pristalsregulerede.

4. Den skitserede ordning forudsætter, at *lejen* i den eksisterende boligmasse – både gammel og ny – *bliver pristalsreguleret* med det gældende lejeniveau som udgangspunkt. Da pristalsordningen også omfatter statens obligationslån, må pristalsreguleringen af lejen også omfatte de sociale boligselskaber og i det hele taget alle udlejningsejendomme, som helt eller delvist er finansieret med statslån eller kommunale lån.

5. *Engangsordningens forhold til pantebreve og tingbøger, policer, sparekassebøger o. l.*

Ordningen bør ikke være deklaratorisk, men *præceptiv*, navnlig af hensyn til hele ordningens generelle praktikabilitet.

Den danske tinglysningslov af 31. marts 1926 og den norske tinglysningslov af 7. juni 1935 har bl. a. indført en praktisk talt ubetinget tillid til de *offentlige tingbøgers troværdighed*, hvilket populært kan udtrykkes derhen, at eventuelle købere af en fast ejendom, panthavere og andre i ejendommen interesserede, ubetinget kan stole på rigtigheden af tingbogens oplysninger om den pågældende ejendoms forhold.

Om den danske tinglysningsordning ved loven af 31. marts 1926 i det hele henvises til mit værk: *Ejendomsretten*, 3. udg. Kbh. 1951, bd II, og min kommentar til tinglysningsloven, 1952, og om den norske ordning ved tinglysningsloven af 7. juni 1935 henvises til *Ole F. Harbek* og *Erik Solems* værk: *Tinglysningsloven med kommentar*.

Denne offentlige troværdighed er af den største betydning for omsætningen af faste ejendomme, samt for både real- og personalkreditte, og det bør derfor nøje påses, at indførelsen af værdireguleringer af pantebreve ikke slår noget skår i denne troværdighed. Men dette vil også undgås, da det kun drejer sig om en éngangs-ordning, og der af staten bør udarbejdes en tabel med nøje angivelse af opskrivningens (eller nedskrivningens) størrelse. Herefter vil enhver køber af et pantebrev – eller af en ejendom – let ved hjælp af tabellen kunne udregne dette forhold; og nogen ændring i tingbøgerne eller pantebrevene vil derfor ikke være nødvendig. Noget andet er, at de private måske selv på pantebrevene vil fikseret det efter reguleringen ved tabellen fastslåede beløb. Dette kan navnlig tænkes at ville ske, hvis værdireguleringen har medført, at hovedstolen – trods stedfundne afdrag – er blevet større end den oprindeligt tinglyste hovedstol.

Af praktiske grunde bør man forøvrigt lade *tinglysningsdatoen* og ikke udstedelsesdatoen for pantebrevet være afgørende for værdireguleringen.

Med hensyn til de værdiregulerede sparekassebøger, livsforsikrings- og livrentepolicer må man formentlig, i det omfang de omsættes, af

hensyn til sikkerheden i omsætningen forlange, at disse skal erholde påtegning om den skete op- eller nedskrivning. Men da denne kun sker én gang, vil arbejdet blive stærkt begrænset.

Med hensyn til den *skattemæssige* side af indførelsen af en værdiregulering skal blot bemærkes, at pantegældens op- eller nedskrivning selvsagt må behandles *som formuestigninger* eller *-nedgange* og ikke som skattepligtige indkomster (eller fradragsberettigede tab).

I det foregående er kun pristalsreguleringens hovedproblemer taget op til behandling. En nærmere udarbejdelse af ordningen vil naturligvis rejse adskillige detailspørgsmål, som må løses inden ordningen kan føres ud i livet.

Hvis altså den ulykke for et nordisk samfund skulle ske, at staten igen sænkede kronens værdi i forhold til dollars – måske atter følgende en sænkning af sterling – må regering og rigsdag altså samtidig, ved lov, træffe en ordning, som den ovenfor foreslåede, der ialtfald vil afbøde de mest katastrofale følger af kronens devaluering for den sparende del af befolkningen. Det er en retfærdighedshandling, som intet hæderligt samfund kan unddrage sig. Det vil være det rette, at regeringen snarest lader udarbejde et lovforslag i denne retning, således at den har et sådant forslag liggende færdigt til hurtig vedtagelse, hvis ulykken sker, altså hvis regering og rigsdag igen svækker kronen i forhold til udlandet. Kun hvis et sådant lovforslag vedtages samtidig med en ny krone-sænkning, vil det i nogen grad kunne modvirkes, at hele tilliden til vort pengesystem undergraves. Men det kan ikke betones stærkt nok, at det vil være *det bedste for de nordiske samfund helt at undgå en ny krone-sænkning*. Det ovenfor skitserede forslag er kun en nødhjælp i katastrofen: en ny forringelse af landets mønt; og forslaget afbøder, som fremhævet, kun de allerværste virkninger, men ingenlunde alle skadelige virkninger af denne katastrofe. Sker imidlertid denne, vil samfundet ikke kunne undgå at blive stillet overfor et uafviseligt krav om en opskrivning i den ene eller anden form, hvis samfundet da ikke vil se fundamentet for dets økonomiske velfærd og trivsel rystet i sin grundvold.

B. ANDRE MIDLER. EN FAST ERHVERVSRETSORDNING

Til sidst må imidlertid det vigtige spørgsmål rejses: kan samfundet da ikke gøre noget for at undgå at komme i den situation at skulle svække kronen yderligere ved devaluering? En sådan forringelse af kronens købekraft overfor *udlandet* kommer jo nemlig ikke, uden at

der længere tid i forvejen er sket en vis svækkelse af landets *indre økonomiske* tilstand.

Det er en kendsgerning, at visse dele af befolkningen selv i de sidste årtier, i den indre økonomiske politik, i væsentlig grad har bidraget til stadig at svække kronens værdi.

Såsnart der ved de store periodiske forlig mellem arbejder- og arbejdsgiverorganisationerne sker en forhøjelse af arbejds lønnen, vil denne forhøjelse før eller senere give sig udslag også i en vis *forhøjelse af varepriserne*. Hvis man vil søge at standse denne prisudvikling ved henvendelse til priskontrolmyndigheden, kan denne selvfølgelig kun afgøre, hvorvidt priserne under hensyntagen til produktionsomkostningerne er urimelige. Men når det her dokumenteres, at produktionsomkostningerne, navnlig arbejds lønningerne, er væsentlig forhøjet – og man erindre her, at arbejds lønnen i mange produktioner udgør c. 70 à 80 % af vareprisen – vil man forstå, at priskontrolmyndigheden ingen hjemmel har i den gældende lovgivning til effektivt at bremse for denne udvikling. Men når prisniveauet således i den kommende tid atter væsentlig forhøjes, må ved næste lønforhandlinger for forligsmanden arbejds lønningerne atter forhøjes, og følgen bliver inflation, en væsentlig forringelse af landets mønt, hvad der særlig går ud over de mange sparere og småkapitalister. I virkeligheden er de ved forligsmandens medvirken fastsatte lønninger til en vis grad en illusion for arbejderne. Ti hvad hjælper deres højere lønninger, når de i den derefter følgende tid skal betale højere priser? Og hvilken spild af værdi, tid og kraft for arbejderne og arbejdsgiverne såvel som for det øvrige samfund, er ikke de endeløse forhandlinger, der har til resultat at sætte den onde cirkel mellem arbejds lønninger og varepriser i virksomhed, til en for alle ødelæggende inflation, den stadige forringelse af samfundets mønt.

Hvori ligger nu årsagerne til denne samfundsmæssig skadelige udvikling? Naturligvis er forskellige faktorer her medvirkende årsager, årsager fra det økonomiske liv selv. Og disse årsager er det ofte vanskeligt videnskabeligt at klarlægge. Men så vidt jeg kan se, ligger den dybeste årsag ikke i det økonomiske liv selv, men i en *forkert retsorden*. Den nævnte svikmølle af priser og lønninger kan overhovedet ikke standses under den nuværende retsorden.

Da de gamle lavsorganisationer faldt for den moderne tekniske udvikling med fabrikssystemets indførelse og skabelsen af storindustrierne, opstod der i løbet af det 19. århundrede – i England allerede i det

18. århundredes slutning – en fuldstændig uhemmet fri konkurrence, hvor fabrikanter stadig underbød hinanden i priser, og arbejdslønningerne sank katastrofalt, med dårlige kår for arbejderklassen til følge. Som værn mod denne hensynsløse, frie konkurrence til skade både for de selvstændige erhvervsdrivende og arbejderne, opstod da som bekendt, navnlig i den sidste halvdel af det 19. århundrede og endnu stærkere i det 20. århundrede, de moderne erhvervsorganisationer, fagforeninger og arbejdsgiverforeninger til regulering af arbejdslønninger, karteller og truster til en vis regulering af varepriserne. Disse organisationer måtte *naturnodvendig* opstå, ti man kan ikke overlade erhvervslevets kampe til kræfternes frie spil. Disse organisationer skabte orden istedetfor kaos; de har derfor alle en samfundsnyttig funktion. Men da de alle begrænser konkurrencen og søger en bestemmende indflydelse på lønninger og priser og derved berører det hele og store samfunds interesser, må de nødvendig under det store samfunds kontrol, for at de kan blive til fuld nytte for og ikke til skade for det øvrige samfund.

Så længe der råder fri konkurrence i erhvervslivet, er der ingen grund for samfundet til at gribe ind i erhvervslivet; der råder f. eks. i store dele af en gros-handlen og rederierhvervet fri konkurrence; og overalt, hvor dette endnu selv i nutiden er tilfældet, må staten i det væsentlige afholde sig fra indgriben, fra regulering. Men så snart *erhvervslivet selv* begynder at *ophæve den fri konkurrence* og gennem karteller, truster, fagforeninger, arbejdsgiverforeninger at indføre *restriktioner* og at *regulere* varepriser og arbejdslønninger, kan samfundet ikke længer se passivt til, men må indføre en vis kontrol. En sådan statslig kontrol er da også efterhånden blevet indført i de fleste lande, også i de nordiske lande.

Denne statens indgriben overfor organisationernes regulering af varepriser og arbejdslønninger er imidlertid hidtil sket på en højest uheldig *stykkevis* og *splittet* måde, uden en fast plan eller en samlet ledelse. Statens opgave er splittet mellem en række forskellige myndigheder, der tilmed intet rationelt samarbejde har med hinanden. I dansk ret er således *arbejdernes* og *arbejdsgivernes organisationer* og dermed spørgsmålet om *arbejdsløn*, arbejdstid o. l. undergivet særlige myndigheder, dels en *voldgiftsret* (der dømmer i sager om de mellem disse organisationer indgåede kollektive aftaler, om disse aftalers rette fortolkning o. s. v.), dels en forligsinstitution, der formidler nye overenskomster og forlig om arbejdslønnen, o. l., (i Danmark lov 4. oktober

1919 og lovbkg. nr. 378, 21. december 1945). Men *karteller* og *truster* og de af dem fastsatte *varepriser* er behandlet efter en helt anden lov, (i dansk ret lov om tilsyn med monopoler og konkurrencebegrænsninger nr. 102 af 31. marts 1955) og er ved denne lov henlagt under en helt anden myndighed, monopoltilsynet; og priserne på landbrugets varer er fastsat af en tredje myndighed, (nemlig i Danmark af *landbruksministeriet* og folketinget efter forhandling med *landbrugets organisationer*.) *Noget rationelt samarbejde mellem alle disse løn- og prisfastsættende myndigheder findes ikke*; der mangler følgelig det overblik over alle løn- og prisforhold og den nøje afstemte, alsidige vurdering af de forskellige erhvervs- og befolkningsklassers arbejdsydelse, der alene kan give retfærdige lønninger og priser. En noget lignende splittet retstilstand træffer vi i de andre nordiske lande og i fremmede lande.

Følgen af hele denne splittelse er da, at *arbejds lønninger*, der fastsættes under medvirken af forligsinstitutionen, i nyere tid stadig har været *stigende*, og at *varepriserne*, der skulle kontrolleres af priskontrolmyndigheden, ligeledes *stiger*, da denne sidste myndighed som nævnt må bøje sig for de stigende produktionsomkostninger, navnlig arbejds lønningernes indkalkulering i varepriserne.

Denne splittelse af pris- og lønspørgsmål mellem vidt forskellige myndigheder medfører dernæst en *svækkelse af ansvaret* for hver enkelt af disse isolerede, hver for sig arbejdende myndigheder, idet på den ene side forligsinstitutionen med føje kan hævde, at den ganske vist er klar over, at de arbejds lønninger, den fastsætter, får virkninger på et helt andet område, nemlig på varepriserne, men at den hverken har ret eller pligt til at gribe ind overfor disse priser, og at den derfor til syvende og sidst intet ansvar kan have for disse, medens på den anden side monopoltilsynet med samme føje kan hævde, at det kun kan befatte sig med priserne og søge at regulere disse efter et vist skøn over det »rimelige« og »utilbørlige«, men at det ingen pligt kan have til tilbunds at undersøge arbejds lønnens indflydelse på varepriserne i de enkelte forhold, da rådet dog ingen indflydelse har på arbejds lønnen, som hører under en helt anden myndighed, og at det derfor i sidste instans heller ikke kan have noget ansvar i denne henseende. Men foruden denne *splittelse af myndigheden og ansvaret* medfører denne retstilstand for det andet en mængde *spildt arbejde*, idet disse, hver for sig arbejdende myndigheder ustanselig kommer til at fastsætte nye arbejds lønninger og priser, som der i virkeligheden samfundsmæssig i det hele og store ikke er tilstrækkelig behov for. Da størstedelen af vareprisen,

som nævnt, i virkeligheden bestemmes af arbejdsløningerne i den række fag, hvis samlede produkt er en bestemt vare, betyder en forhøjelse af arbejdsløningerne i alle eller i en mængde fag for *arbejderne* ofte blot det, at samfundet giver med den ene hånd – i form af arbejds-løn – men tager med den anden hånd – i form af højere varepriser, som jo også arbejderne må betale. På denne måde kan arbejderne altså i virkeligheden ikke stole på de fastsatte lønninger; og arbejdnernes mistillid til den nuværende retsordning er således berettiget. Men lige så berettiget er det øvrige samfunds, forbrugernes mistillid til den nuværende retsordning, der ikke formår at stanse de stigende priser og pengenes stadige forringelse.

Regeringerne føler ofte instinktivt, at der er noget galt ved dette herskende system og nedsætter nu og da kommissioner til undersøgelse af spørgsmålene; men også disse undersøgelser giver kun en spredt og derfor i reglen en utilstrækkelig belysning af problemerne. Således er det utilstrækkeligt, at regeringer nedsætter kommissioner alene til undersøgelse af *truster* og *karteller*; ti dette er en irrationelt begrænset, isoleret opgave. Der har i de fleste lande, således både i England, Amerika og Tyskland, i nyere tid været nedsat adskillige sådanne trustkommissioner; og der er gennem disse fremkommet et overordentlig alsidigt materiale til belysning af trusternes og kartellernes virksomhed; og disses samfundsøkonomiske uheldige og heldige sider er blevet særdeles grundig belyst. Men det er kun disse organisationer, ikke de andre og sammenhængen mellem disse, der herved belyses. Det er derfor ikke dette undersøgelsesarbejde med diskussion, der tiltrænges, men derimod en praktisk gennemførelse af en *helt ny, samlet retslig organisation, en ny retsorden*.

Ingen af de erhvervende, hverken arbejderne, fabrikanter, mestre, landbrugere e. a., er i og for sig interesseret i stadig højere lønninger eller varepriser, da de øjeblikkelige fordele herved i væsentlig grad stadig igen forsvinder som følge af den nævnte bestandige overvæltning af den højere arbejds-løn på priserne og af disses stigning igen på arbejds-lønnen. De er derfor tværtimod alle interesseret i *stabile* lønninger og priser, hvorved enhver får anstændige livsvilkår og i det hele et vederlag for sit arbejde, der er retfærdigt i forhold til de vederlag, der ydes andre erhvervende, være sig i beslægtede eller forskellige erhverv. Men sådanne stabile og retfærdige lønninger og priser nås kun, når *én og samme centrale retsmyndighed får samtlige løn- og prisforhold og samtlige erhvervsorganisationer* henlagt under sig til endelig vurdering

og afgørelse. Der bør derfor snarest oprettes en sådan central retsmyndighed – som man kan kalde erhvervsretten – og den må omfatte både truste, karteller, fagforeninger og arbejdsgiverforeninger.

Hvis alle de herhen hørende forskellige myndigheder under den nuværende retstilstand: forligsinstitutionen og monopoltilsynet o. l., ophævedes og afløstes af en fælles central retsmyndighed til kontrol både med varepriser og lønninger, ville denne reform medføre, 1) at kontrolarbejdet blev rigtigt udført, med en tilbundsgående undersøgelse af alle spørgsmålets sider, og 2) at når arbejdet således var gjort, grundigt og alsidigt, kunne der ofte i fremtiden spares meget arbejde, som nu spildes ved de gentagne, isolerede behandlinger hos forskellige myndigheder af samme spørgsmåls forskellige sider. Når en central retsmyndighed, erhvervsretten, således havde til behandling spørgsmålet om en forhøjelse af arbejdslønnen i et bestemt fag, skulle den samtidig tage under overvejelse, efter høring af vedkommende fagforening, kartel eller trust, om en sådan forhøjelse af arbejdslønnen nødvendig måtte medføre en forhøjelse af kartellets eller trustens varepriser. Dette måtte atter medføre en undersøgelse af kartellets eller trustens pris- og produktionsforhold, af deres kapitalforhold (spørgsmål om overkapitalisering), udbyttet af kapitalen i forhold til arbejdslønnen o. l. Og omvendt måtte denne centrale myndighed, hvis den skulle behandle et kartels eller en trusts forslag om forhøjelse af vareprisen, samtidig undersøge spørgsmålet dels, om arbejdslønnen for karteldeltagernes eller trustens arbejdere i forvejen var rimelig eller, hvis ikke, den da kunne forbedres gennem prisforhøjelsen, dels, om denne prisforhøjelse ville betyde nogen nævneværdig fordyrelse af leveomkostningerne for den jævne befolkning, deriblandt arbejderne.

De nuværende erhvervsorganisationer, fagforeninger og arbejdsgiverforeninger, er gennem flere menneskealdre bygget op som kamporganisationer.

Disse organisationers store samfundsmæssige værdi må vel upartisk stærkt fremhæves, navnlig fra videnskabelig side. I arbejdernes og mestrenes *daglige* liv udfører disse organisationers tillidsmænd ofte et såre nyttigt arbejde, navnlig som formidlende og udjævnende mange lokale opgør og gnidninger, fjernende misforståelser o. l. Og de nye samarbejdsudvalg gør sikkert også stor nytte.

Men ved de store periodiske konflikter om nye løntariffer, arbejdstid o. l. må lederne af disse organisationer, netop fordi de er kamporganisationer, ofte måneder igennem udføre et mægtigt, trættende og tid-

spildende arbejde, der i virkeligheden samfundsmæssig er u hensigtsmæssigt, med en væsentlig inflation til følge. Jeg skulle tro, at organisationernes egne mænd, både fagforeningernes og arbejdsgiverforeningernes ledere og deres stab af funktionærer, inderst inde selv er lede og kede af dette tidspildende og ufrugtbare arbejde, der er den mindst tilfredsstillende del af deres virksomhed.

Hvis der derimod oprettes en central retsmyndighed, som den ovenfor foreslåede erhvervsret, til endelig afgørelse af alle løn- og pris-spørgsmål, vil fagforeningernes og arbejdsgiverforeningernes arbejde lægges om i frugtbar retning. Disse organisationer, deres formænds og funktionærers arbejde vil ikke blive mindre, men langt mere værdifuldt for samfundet, idet deres arbejde fremtidig vil komme til at bestå i på en saglig grundig og alsidig måde at tilrettelægge behandlingen af spørgsmålene om arbejds lønninger og varepriser for erhvervsretten, således at denne bliver fuldt orienteret og oplyst om sagerne set fra begge sider, således at denne ret sættes istand til at træffe fuldt retfærdige afgørelser, med hensyntagen til arbejdernes, arbejdsgivernes og det øvrige samfunds, forbrugernes interesser. Og når formandsstillingerne i erhvervsretten besættes med personer, der er *helt uafhængige af kapitalmagten og andre magtfaktorer, og helt uafhængige af organisationerne*, både arbejdernes og arbejdsgivernes, vil også arbejderklassen kunne møde rettens afgørelser med fuld tillid. Men erhvervsretten skal forøvrig ikke blot tage hensyn til arbejdernes og arbejdsgivernes interesser, men som fremhævet også i høj grad til *forbrugerne*, hele det øvrige samfunds interesser. Det er netop en af svaghederne ved den nuværende fastsættelse af arbejds lønninger, at ved forhandlingerne for forligsmanden herom er kun disse 2 parter, *arbejderne og arbejdsgiverne*, repræsenteret; *men den tredje part*, der er mindst lige så vigtig, *forbrugerne*, hele *det øvrige samfund* er som sagt ikke repræsenteret, forligsmandens udmærkede arbejde ganske ufortalt.

Ved forhandlingen for den nye centrale retsmyndighed, erhvervsretten, bør da også forbrugernes organisationer have lejlighed til at blive hørt. — Selvfølgelig må også landbrugets lønninger og priser fastsættes af den upartiske erhvervsret, da fødevarernes pris i høj grad er bestemmende for den store befolknings økonomi. Den nuværende ordning, hvorefter landbrugets priser og lønninger fastsættes af organisationerne i forbindelse med de politiske magtfaktorer er lidet betryggende for forbrugerne.

Ved erhvervsrettens sammensætning vil det være rimeligt, at både

fagforeningerne og arbejdsgiverforeningerne hver får en eller flere repræsentanter i denne domstol. Formanden (eller formændene) vil under den nye ordning, hvor ikke blot arbejds lønninger, men også priserne skal fastsættes, naturlig blive repræsentanten for hele det øvrige samfund, og dermed også varetager af forbrugernes interesser. Da han skal være helt upartisk og objektiv, går det ikke an at lade den til enhver tid siddende partipolitiske regering udnævne ham. Han må udnævnes af et upolitisk samfundsorgan, f. eks. domstolene (mulig i Danmark af præsidenterne for sø- og handelsretten, byretten, landsretterne og højesteret, efter samråd med fagforeningerne, arbejdsgiverforeningerne og forbrugernes organisationer).

Med denne nye ordning vil da også på dette samfundsområde, *retsordenen* sejre; *organisationernes magtanvendelse* (strejker, lockouter og boycotting) skulle herefter kunne blive overflødig, ialtfald stærk modvirket og afløst af samfundets *retshåndhævelse*. Med den centrale myndighed vil klassekampen ophøre og afløses af rent saglige forhandlinger mellem alle parter for domstolene med et eneste formål: retfærdighed til alle sider.

Hvis den ovenfor foreslåede retsordning, der må gennemføres ved lov, vedtages, vil den onde cirkel af stigende arbejds lønninger og varepriser i det væsentlige ophøre. Ialtfald vil ordningen stille samfundet langt stærkere overfor udlandet end, hvis dette samfund ikke har kontrol over sine egne arbejds lønninger og varepriser og dermed holder sit eget hus økonomisk i orden. Der vil f. eks. ikke tilnærmelsesvis være det behov for at følge sterling nedad, hvis landbrugets omkostningskonto iforvejen gennem den foreslåede kontrol med arbejds lønninger og priser er holdt nede på et økonomisk sundt niveau.

Resultatet af den ovenfor gennemførte undersøgelse er da:

1. Den nordiske kronens nuværende kurs i forhold til udlandet bør i samfundets egen velforståede interesse på langt sigt ubetinget fastholdes, med alle til rådighed stående midler.

2. Et af de vigtigste af disse midler, altså til at bevare kronens værdi, både udadtil og indadtil, vil være, at samfundet gennem den ovenfor foreslåede erhvervsretsordning får effektiv kontrol med arbejds lønninger og varepriser, hvilket i det lange løb vil være også i arbejdernes interesse, såvelsom i sparernes, småkapitalisternes og idethele i alle forbrugernes interesse.

Foruden dette varige middel kan der naturligvis også anvendes visse midlertidige, navnlig pengetekniske foranstaltninger.

3. Hvis imidlertid katastrofen skulle ske – navnlig ved, at samfundet ikke, som foreslået under 2, har holdt økonomisk orden i sit eget hus, eller som følge af ganske uforudsete virkninger fra den øvrige verden – må det være et uafviseligt krav, at regering og rigsdag, *samtidig med kronesækningen*, gennemfører den ovenfor foreslåede opskrivning af kapitalværdierne i samfundet, hvis ikke vort pengesystem skal undergraves i sin grundvold, og dette samfund tage skade på sin sjæl, ti et samfunds sjæl er: retfærdigheden.

II. DEL

LOVGIVNING OM TRUSTER, KARTELLER O. L.

*Trustkommissionens betænkning
og regeringens lovforslag om tilsyn med monopol- og
konkurrencebegrænsning.*

KAPITEL 10

INDLEDENDE VURDERING

Til en omhyggelig udarbejdelse af en lov kræves navnlig to ting, nemlig, 1) at loven *indholdsmæssig* overalt er bygget på *erfaringer i det praktiske liv*, og 2) at loven *lovteknisk* har den juridiske klarhed og skarphed i udtryk og opbygning, at domstolene let kan anvende den, og borgerne bestemt ved, hvad de har at rette sig efter.

Man kan desværre ikke sige, at de forslag til lovbestemmelser, som trustkommissionen giver i sin betænkning herom (i det følgende kaldet bet.), s. 74 ff., og det derpå byggende regeringslovforslag, opfylder disse krav.

1. Hvad det indholdsmæssige angår, er *erfaringsgrundlaget* i kommissionens betænkning, s. 7–100, svagt. S. 7–20 giver en kort beskrivelse af de almindeligt forekommende konkurrenceregulerende aftaler og sammenslutninger (med kort nævnelse af sådanne i danske erhverv, bet. s. 11); men denne beskrivelse giver, naturlig nok, ikke udtryk for nye erfaringer. S. 59–63 har kommissionen givet en oversigt over det nuværende priskontrolråds administrationspraksis; men prisdirektoratet har selv givet en bedre og i det hele udmærket redegørelse herfor i bilag 5, s. 112–131; og kommissionens redegørelse herfor er heller ikke en helt rigtig gengivelse af prisdirektoratets redegørelse; således er kommissionsbetænkningens fremstilling af priskontrolrådets holdning overfor eksklusivaftaler, bet. s. 62 sp. 1, ikke korrekt, men mere generel end prisdirektoratets egen redegørelse giver udtryk for, bet. bilag 5, s. 124 sp. 1, idet man af førstnævnte fremstilling får indtryk af, at priskontrolrådet som almindelig regel har skredet ind mod disse aftaler, medens dette netop ikke fremgår af prisdirektoratets egen fremstilling, s. 124–25.

Væsentligere og mere betænkeligt er det dog, at kommissionens hovedudvikling om motiverne til dens forslag til lovbestemmelser, bet. s. 20–100, kun består af en række almindelig holdte teoretiske betragt-

ninger og ikke bringer de *praktiske erfaringer*, som en lovkommission først og fremmest må undersøge som grundlag for et samvittighedsfuldt lovarbejde, tilmed når det, som her, drejer sig om lovforslag, der griber dybt ind i det praktiske erhvervsliv og dets dispositioner, og langt stærkere ind end den gældende lov på dette område, loven (lovbkg.) af 14. nov. 1952.

En gengivelse af fremmede lovgivningers indgriben på dette område, kort kaldet trustområdet, kan naturligvis til en vis grad bruges til støtte for lignende lovgivning i dette land; men det er betegnende, at kommissionen her indskrænker sig til blot kort at referere indholdet af de fremmede *love*, bet. s. 34–46, men helt forsømmer den vigtigste erfaringsundersøgelse, nemlig af, hvorledes disse love har virket i *retspraksis* og derigennem i *erhvervslivet*. Først herved får lovreglerne deres rette virkelighedsbaggrund. En retsordning består ikke blot af lovparagraffer, men ganske særligt i hele den måde, hvorpå lovens regler – og forøvrigt andre retsregler – virker i livet. Først gennem en undersøgelse af retspraksis ser man, hvilke *virksomheder* lovreglerne og andre retsregler har for det praktiske erhvervsliv; og kun gennem denne lovreglernes gennemførelse i praksis kan man ret bedømme en lovregels værdi og spørgsmålet om nødvendigheden af lovreformer. Det er netop dette, den moderne retsvidenskab overalt søger at gennemføre og netop herved får karakter af egentlig videnskab.

Men når kommissionen her, som nævnt, kun refererer lovene i fremmede lande og ikke erfaringerne i domspraksis, er det iøvrigt blot, hvad økonomiske fremstillinger sædvanlig gør. Dette legislativt og i det hele retsvidenskabeligt utilfredsstillende i kommissionsbetænkningen kommer naturligt af, at trustkommissionen er ret ensidigt sammensat, idet den ganske overvejende består af økonomer og teknikere, medens juraen kun har været repræsenteret ved et enkelt medlem. Den moderne kartel- og trust-retsvidenskab med dens indgående undersøgelser ikke blot af love og andre retsregler på trustområdet, men særlig af hele den domspraksis, der viser lovenes virkninger, er i den sidste menneskealder vokset op til en så omfattende videnskabelig juridisk forskning, at ingen økonomer kan være inde i denne, og at kun jurister, der har erhvervsmæssig organisations-retsvidenskab til speciale, kan beherske dette betydelige område. Kommissionen burde derfor have haft flere juridiske medlemmer, deriblandt særlig af dem, der har den moderne kartel- og trust-retsvidenskab til speciale, navnlig da det gælder lovregler, deres gennemførelse og vurdering på dette område.

Men det er ikke blot i gengivelsen af *fremmede landes ret* (bet. s. 34–46), at kommissionen har forsømt at undersøge det værdifulde erfaringsmateriale til belysning af lovreglernes virkninger, der ligger i domspraksis i disse lande. Selv ved gengivelsen af *dansk ret* indskrænker kommissionen sig til at referere lovene, men undlader ganske at undersøge de *danske domstoles praksis*; og dog har de danske domstole – med en række ledende højesteretsdomme i spidsen – gennemført en overordentlig betydningsfuld retspraksis, hvorved de i vidt omfang er skredet ind overfor samfundsskadelige konkurrenceindskrænkende kartel- og trust-aftaler, disse sammenslutningers boycotting, derunder eksklusivaftaler o. l. Der findes ikke i selve kommissionens betænkning anført en eneste dansk dom; der er kun nævnt *administrativ* praksis, nemlig priskontrolrådets, bet. s. 59–63, men her må man, som ovennævnt, hellere holde sig til prisdirektoratets egen redegørelse, bilag 5; og *kun* i *denne* redegørelse findes der anført domme, men kun 2, og det er, fordi disse 2 domme gik imod priskontrolrådets afgørelser (bilag 5 s. 125) og i skærpende retning, idet de danske domstole skred ind overfor visse kartelmisbrug, som priskontrolrådet ikke ville skride ind imod.

Men da kommissionen således overhovedet ikke har undersøgt eller udnyttet det rige erfaringsmateriale fra det praktiske liv, der ligger i den omfattende domspraksis i de fremmede lande og i dette land på hele dette område, har kommissionen på forhånd afskåret sig fra enhver realistisk prøvelse af lovenes virkninger og bedømmelse af lovenes værdi og behovet for en ny lovgivning.

Dette vil i det følgende blive nærmere belyst. Men på dette sted skal eksempelvis blot rent foreløbigt nævnes, at erfaringerne fra retspraksis i England og Amerika viser, at den strenge gennemførelse af retsreglerne om den civile retlige ugyldighed af kartelaftaler i betydelig grad har bidraget til at tvinge de engelske og amerikanske konkurrencebegrænsende sammenslutninger til at forlade kartellets friere og gå over til trustaktieselskabets, sammenslutningens langt stærkere monopol-tenderende form. Endvidere viser erfaringerne fra retspraksis, at det, som den amerikanske jurist *Asher Lans* træffende udtrykker det, »is necessary to distinguish between the problem of bigness and the problem of business arteriosclerosis«. Men ligesom eksempelvis denne fordom, at storvirksomheden i erhvervslivet fører til erhvervsteknisk og anden erhvervsmæssig forkalkning, er der en række andre fordomme eller »almindelige betragtninger« i teoretiske værker, der aflives ved

at søge til den kilde af nøgterne erfaringer, som domstolenes praksis i så rigt mål er, både hos os og i fremmede lande.

Men da kommissionens betænkning således ikke har dette stærke erfaringsgrundlag at støtte sig til, er det i kommissionens hovedudviklinger, bet. s. 7-33, 65-100, ikke muligt videnskabeligt hverken at bevise eller modbevise de mange almindelig holdte teoretiske betragtninger, som disse udviklinger indeholder. Om de fleste af dem gælder det, at man både kan sige, at erhvervsorganisations-formerne og deraf følgende handlemåder *kan* føre til misbrug, og ligeledes sige, at de *kan* føre til samfundsmæssigt gavnlige virkninger. Disse kommissionens almindelige »kan være«-betragtninger fører ingen steder hen, er en langsommelig march på stedet, thi i betragtningernes pro'er og kontra'er savnes de *erfaringernes* dybe pro'er og kontra'er, som alene kan føre til den praktiske afgørelse af, hvor de *relevante faktorer* ligger, der giver løsningen af problemerne.

Af disse kommissionsbetænkningens mangfoldige almindelige »*kan være*«-betragtninger, hvor man snart kan påstå det ene som det andet, skal her eksempelvis nævnes, at det i betænkningen fremføres, at en række forskellige forhold *kan* gøre det vanskeligt for nye konkurrenter at komme ind på markedet, bl. a. sammenslutningernes modarbejdelse heraf; men omvendt *kan* der også opstå nye virksomheder i tilfælde, hvor konkurrencen mellem de allerede bestående virksomheder er begrænset gennem aftaler eller på anden måde (bet. s. 18, 19). Endvidere *kan* konkurrencebegrænsninger i nogle tilfælde medføre store fortjenester gennem prisforhøjelser; men omvendt *kan* undertiden konkurrencebegrænsninger ikke medføre nogen prisforhøjelse (bet. s. 20). Fremdeles anføres, at eksklusivaftaler *kan* medføre, at trindelingen (fabrikant-grossist-detailhandler eller fabrikant-detailhandler) ikke altid bliver den, der giver de laveste samlede omkostninger. Men denne vertikale integration *kan* sikkert i mange tilfælde medføre reelle besparelser, ikke blot for den enkelte virksomhed, men således at forbruget af arbejdsydelse og andre produktionsmidler bliver mindre for hele trinrækken under eet (bet. s. 22-23). Endvidere må det siges, at visse konkurrenceformer *kan* virke omkostningsforhøjende, medens monopolisering undertiden *kan* give lejlighed til, at omkostningerne reduceres (bet. s. 27). Tilskyndelsen til at forbedre varernes kvalitet eller introducere helt nye varer *kan* være stærkere, når et større antal virksomheder konkurrerer med hinanden, end når der kun er ganske få konkurrenter, eller markedet beherskes af en enkelt virksomhed. Men de bedste vilkår for det tekniske fremskridt *kan* også forudsætte, at virk-

somhederne har en vis mindste størrelse og kapitalstyrke, som vanskeligt kan forenes med, at der bliver så mange virksomheder, at der kan ventes nogen meget aktiv konkurrence mellem dem (bet. s. 26).

Således kan man blive ved gennem betænkningen.¹ Men på disse almindelig holdte frem- og tilbage-betragtninger, hvor man på den ene og på den anden side kan sige meget forskelligt uden resultat, fordi de *afgørende erfaringer* mangler, kan man selvsagt ikke bygge noget og navnlig ikke foreslå en ny i erhvervslivet dybt indgribende lovgivning. Hvis man overhovedet ville driste sig til at bygge noget på disse »kan være«-betragtninger, må det blive, at man *ihvertfald* herefter *ikke* i en lov kan give *generelle* forbud, da de konkurrencebegrænsende aftaler og sammenslutninger netop efter kommissionens egen frem- og tilbage-ræsonnering snart kan have skadelige og snart gavnlige virkninger, hvorfor man i alt fald istedenfor forbud ved loven må indføre en konkret prøvelse i hvert enkelt tilfælde af sådanne aftaler og sammenslutninger.

Kommissionen siger et sted (bet. s. 16): »Der kan dog ikke i denne foreløbige betænkning blive tale om nogen særlig indgående eller detaljeret analyse, f. eks. ikke nogen nærmere sammenligning af de virkninger, der må tilskrives de enkelte arter af konkurrencebegrænsende aftaler eller sammenslutninger. Der findes heller ikke i det følgende nogen særlig omtale af de enkelte hovederhvervs forhold. Fremstillingen må begrænses til bemærkninger af mere generel og oversigtsmæssig karakter.« Dette er i virkeligheden en erkendelse af, at kommissionens betænkning kun hviler på almindelige betragtninger af ovennævnte svage, abstrakt ræsonnerende karakter. Men når dette er tilfældet, burde kommissionen objektivt, beskedent erkende, at det ikke er forsvarligt at opbygge en lovgivning, tilmed med nye drastiske indgreb, på den slags vage teoretiske betragtninger, uden nogen dyberegående realitetsundersøgelse af lovgivningens virkninger i praksis.

Hvis man vil behandle kartel- og trustproblemet objektivt videnskabeligt, må man dernæst ikke blot *erstatte* de abstrakte frem- og tilbagebetragtningers lange og intetsigende udviklinger med *erfaringer, men også opgive alle almindelige teorier* f. eks. om »erhvervsfrihed« som universalmiddel, som den eneste rigtige ordening. Men der er en anden fare ved stadig at tænke i almindeligt holdte, urealistiske betragtninger,

¹ Det siger iøvrigt sig selv, at disse mange »kan være«-betragtninger gør kommissionens betænkning ret vidtløftig og ofte fører til selvfølgelige bemærkninger, som f. eks. til den ikke overraskende oplysning, at »kvalitetsforbedringer til en vis grad kan erstatte prisnedsættelser«, (bet. s. 33) o. l.

at sådanne teorier som »erhvervsfriheden« o. l. let bliver til dogmer, der tilsidst benyttes som argumenter. Således anfører f. eks. kommissionen det som et argument mod eksklusivaftaler, boycott-aftaler o. l., at de »repræsenterer en væsentlig *indskrænkning i erhvervsfriheden*« (udh. af kommissionen selv, bet. s. 81).

Nu turde det være indlysende, at man ikke med videnskabelig objektivitet på forhånd kan anvende dette argument og altså som et dogme kan påstå, at erhvervsfriheden er det eneste rigtige, ligesålidt som man på forhånd kan påstå, at konkurrencebegrænsningen er det rette. Det kan jo være, at på ét område vil erhvervsfriheden være den rette samfundsmæssige løsning, og at på et andet område vil konkurrencebegrænsningen være det rette, også fra samfundets synspunkt; endelig er det også muligt, at en konkurrencebegrænsning kan blive rigtig, når den kontrolleres af en samfundsmyndighed. Alt dette kan alene erfaringen afgøre.

Det er med rette, at i den moderne erkendelsesteoris metodelære fremhæves *generaliseringer* som hørende til de farligste fejltagelser i videnskabens historie. Det er klart, at når man først er kommet ind på det videnskabelige skråplan: gennem almindelige, af erfaringen ubekræftede betragtninger at generalisere til omfattende ubevislige dogmer om »erhvervsfriheden« e. l., glider man hurtigt ind på dristigt at give generelle lovforbud for erhvervslivet mod konkurrencebegrænsninger som almindelig skadelige.

1. Også lovteknisk er det danske lovforslag, som det nedenfor vil blive påvist, svagt. Men på dette sted skal der iøvrigt ikke på forhånd tages stilling til enkelthederne i kommissionens og regeringens derpå byggede lovforslag. Prøvelsen af dette gennem erfaringer vil ske i det følgende. Men det tør allerede på dette sted, efter det ovenfor påviste, uden i nogen måde at gå trustkommissionen for nær, siges, at trustkommissionen ved sin betænkning, der skal motivere de af den foreslåede betydelige lovgivningsindgreb, med generelle forbud mod flere konkurrencebegrænsninger, objektivt videnskabelig set, ialtfald har taget sig sin opgave noget vel let, og anvendt metoder, der i nutidens videnskab og dens erkendelsesteori anses for uholdbare. At driste sig til på et usikkert grundlag af teoretiske, intet afgørende frem- og tilbage-betragtninger og derfra kommende generaliseringer, uden dybere bund i erfaringer at udkaste et i erhvervslivet dybt indgribende lovforslag, kan ikke anses for forsvarligt.

I den følgende fremstilling skal det først blive søgt belyst, – i 2. afsnit – hvilke erfaringer man i det praktiske retsliv i de i denne henseende

vigtigste landes retsliv har gjort med lovgivningsindgreb mod karteller, truster og andre konkurrenceregulerende sammenslutninger og aftaler. Ganske særlig vil det i det følgende blive undersøgt, hvorledes lovene efter erfaringerne i retspraksis har virket. Herved får vi ialtfald et vægtigt erfaringens vidnesbyrd om, hvilke lovindgreb der må anses for heldige og hvilke uheldige. Her frembyder ganske særligt udviklingen gennem mange år i retspraksis i USA og lovenes virkninger her en rig forsøgsmark, hvis omfattende erfaringer har den største betydning til belysning af behovet for tilsvarende ny lovgivning i andre lande. I intet land har trustproblemet allerede meget tidlig haft en så skarp og heftig omstridt karakter som i USA; og i intet land har love og domspraksis grebet så dybt ind i kartellers, trusters og andre konkurrencebegrænsende organisationers liv som i dette land. Derfor vil i det følgende særlig dette områdes store erfaringer blive udnyttet.

I de lande, hvor lovene derimod på dette område er nye, har vi selvfølgelig ikke disse erfaringer og må derfor undersøge disse love og, så vidt muligt, den udvikling i retspraksis og erhvervene, der har ført til dem.

I et senere afsnit skal der på grundlag af disse erfaringer fra lovgivninger og domspraksis først gives en nærmere undersøgelse af de af trustkommissionen stillede forslag og det derpå byggede regeringslovsforslag. Dernæst skal det forsøges at finde frem til visse rationelle, erfaringsbestemte retningslinjer for en trustlovgivning, der tør anses for videnskabelig forsvarlig indenfor de traditionelle baner, dansk ret hidtil har fulgt.

Når jeg her og i det følgende af videnskabelige grunde er nødt til at give en kritik af trustkommissionens betænkning om monopol og konkurrencebegrænsning og af det dertil sig sluttende lovforslag, må denne kritik ikke opfattes som en kritik af *personer*. Trustkommissionen, både dens formand og dens andre medlemmer, har også på dette område udført et dygtigt, energisk arbejde; og det samme gælder handelsministeriet ved udformningen af lovforslaget. Når der, efter min opfattelse på en række punkter kan rettes en rent saglig kritik mod kommissionsbetænkningen og lovforslaget, hænger det alene sammen med kommissionens ovenomtalte sammensætning og den derved givne fagvidenskabelige begrænsning og metode.

KAPITEL 11

ERFARINGERNE FRA
HIDTIDIG LOVGIVNING OG DOMSPRAKSIS

I. *England.*

For den, der på forhånd *har* taget stilling for gennemførelsen af en særlig lovgivning mod truste og monopoler, og som blot søger materiale til belysning af *enkeltheder* heri, er det meget begrænset, hvad engelsk ret har at byde.

Såfremt man derimod ønsker en uhildet og fordomsfri vurdering af spørgsmålet om nødvendigheden af sådanne foranstaltninger og om retningslinierne for disse overhovedet, vil engelsk ret – ikke blot som det historiske grundlag for det amerikanske system – men som rettesnor for et samfund, der ihvertfald til de sidste menneskealdre har ført an i den industrielle og handelsmæssige udvikling, være et naturligt udgangspunkt.

Som jeg har redegjort for det i værkerne: Arbejdets og Kapitalens Organisationer retslig bedømt, I. del, 1913, særlig s. 29–30, 77–80, 86–95, 96–98, 125–27, 180–82 og 198–202, og Retslæren II, 1943, s. 604–05, 654, 662–64 og 696–97, samler klassisk engelsk rets regler om disse emner sig om begreberne: *monopol*, *conspiracy* og *restraint of trade*.

Allerede i 1602 underkendte domstolene i sagen *Darcy v. Allen* en af dronning Elisabeth I til en af hendes hofmænd udfærdiget eneretsbevilling til fremstilling af bestemte genstande, som stridende mod engelsk common laws almindelige principper, og i 1624 gennemførte parlamentet *The statute of monopolies*, der – med forbehold af nyopfindelser (nutidens patentret) og af de da endnu bestående lavsorganisationers rettigheder – forbød monopoler i betydningen: virkelige (100 pct.) enerettigheder til erhvervsudøvelse, hvad enten de var søgt opnået ved koncession eller ad anden vej. Netop på grund af den absolutte karakter af de forbudte monopoler er den *erhvervsmæssige* betydning af loven kun ringe.

Conspiracy er et ældgammelt retsbegreb (oprindeligt: forbrydelsesbegreb), der fra i starten at omfatte sammensværgelse med det formål at ødelægge eller skade andenmand ved ugrundet ondsindet anklage mod ham for visse større forbrydelser, over sammensværgelser med højforræderi til formål, er nået til at omfatte aftaler mellem to eller flere om at iværksætte et *fælles ulovligt formål* eller om at iværksætte *et fælles lovligt formål med ulovlige midler*.

For et samfund, der endnu betragter fastsættelse af varepriser og arbejdslønninger som et statsanliggende, måtte sammenslutninger, sigtende på at hæve dem, naturligt anses som strafbar *conspiracy*, som det i 1664 og 1698 blev statueret henholdsvis om aftale mellem brygere i London og mellem andre erhvervsdrivende (og i 1721 om en »fagforeningsaftale« mellem skrædersvendene i Cambridge); og med liberalismens frembrud i det 18. århundrede slutter *conspiracy*-begrebet sig lige så naturligt til den – iøvrigt allerede i ældre retsopfattelse forankrede – fordømmelse af aftaler, der lægger bånd på erhvervsfriheden, *covenants in restraint of trade*.

Traditionelt omfatter dette begreb oprindeligt, hvad der i dansk ret betegnes som *konkurrenceklausuler*, altså f. eks. aftaler mellem køber og sælger af en erhvervsvirksomhed om, at sælgeren ikke må etablere sig påny i faget i en vis tid og indenfor et vist område; og allerede i en dom fra 1711 i sagen *Mitchel v. Reynolds* dukker det forbehold op, der senere er kendt som »*the rule of reason*«, og hvorefter den ellers ulovlige aftale er gyldig og bindende, såfremt den er *rimelig*, idet den blot yder en redelig (fair) beskyttelse til den, der søger at håndhæve den, uden at krænke nogen almeninteresse.

Dermed er de formelle rammer givet: aftaler *in restraint of trade*, der ikke dækkes af *rule of reason*, er ulovlige i den forstand, at de ikke ved domstolene kan gennemtvinges mod deltagere, der bryder ud, og deltagelse i en sådan aftale *kan* udgøre en – ganske vist i reglen ikke længere strafbar – *conspiracy*, der kan pådrage erstatningspligt overfor den eller dem, der skades derved.

Det er, som før berørt, sandsynligt, at denne ugyldighedsregel er årsag til, at de i de sidste 100 års England mere og mere omsiggribende og betydningsfulde erhvervsmæssige sammenslutninger *ikke* har villet nøjes med *kartellets* løsere form, men i reglen fremtræder som store *aktieselskaber*; og den for sådanne gældende lovgivning fra 1900, 1908, 1929 og 1948 med strenge krav om oplysning om vederlag til stifterne og for de af selskabet eventuelt overtagne ældre virksomheder, ejen-

domme, anlæg, good-will m. v., har ydet et virksomt værn mod egentlige misbrug fra trusternes side – deres prispolitik ufortalt

I domspraksis har der da heller ikke i dette århundrede kunnet spores nogen særlig uvilje imod dem, og domstolene har gjort liberalt brug af *rule of reason*, således også overfor aftaler om eller fastsættelse af bindende (mindste-)priser ved videresalg.

I sagen: *National Phonograph Co. v. Edison Bell Co.* i 1908 solgte sagsøgerne deres varer en gros til forhandlere bl. a. på vilkår, at disse ikke måtte videresælges til detailhandlere under en fastsat pris og slet ikke til visse handlende, der var opført på en rundsendt »sort liste«. Samtlige grossister havde underskrevet aftale herom. Sagsøgte, der var fuldt bekendt hermed, og som selv var på den sorte liste, skaffede sig gennem agenter, der optrådte under urigtige navne og udgav sig for selvstændige forretningsdrivende, varer fra en reversforpligtet grossist til underpris. Dette blev – af *Court of Appeal* – anset for en ubeføjet retstridig indblanding i kontraktforholdet mellem fabrikant og grossist, og der tilkendtes fabrikanten erstatning.

I sagen *Ware and De Freville v. Motor Trade Assoc.* fra 1921 var det omvendt en »undersælger«, der påstod, at den som følge af hans adfærd mod ham iværksatte boycott var ulovlig conspiracy. *Court of Appeal* frifandt, idet man udtalte, at der ikke nødvendigvis var noget ulovligt i »en sammenslutning, der 1) skulle sikre, at nye (ubrugte) produkter bliver solgt til en bestemt pris og hverken til en højere eller lavere, ved at nægte levering til handlende, der ikke overholder dette; 2) skulle underrette fagfæller om, hvem sådanne »undersælgere« er, ved hjælp af en »sort liste«, og 3) skulle søge at sikre, at sådanne personer, der ikke direkte kunne få leverancer, heller ikke indirekte skaffede sig dem.« Det afgørende var, at det drejede sig om foranstaltninger, der på redelig vis (*in good faith*) blev foretaget til beskyttelse af berettigede erhvervsinteresser, og som ikke omfattede anvendelse af i sig selv ulovlige midler.

Først under verdenskrig I tildrog trustspørgsmålet sig større interesse hos regering og parlament, og i 1918 nedsattes en kommission til overvejelse af betimeligheden af særlige lovgivningsindgreb (*The Committee on Trusts*). Allerede året efter, i 1919, forelå dens betænkning, men medens medlemmerne var enige om, at trustdannelsen var i hurtig vækst og i en overskuelig fremtid kunne forventes at få afgørende indflydelse på så at sige alle næringslivets grene, var man ude af stand til at afgøre, om der faktisk forekom samfundsskadelige misbrug, og hvorledes sådanne burde forebygges eller redresseres. Man foreslog, at

handelsministeriet (*Board of Trade*) skulle bemyndiges til at foranstalte nærmere undersøgelser og forelægge parlamentet årlige beretninger derom; var der efter disse undersøgelser føje til at tro, at samfundets interesser i visse tilfælde blev gået for nær, skulle ministeriet kunne henskyde yderligere udredning af sagen til en særlig myndighed, hvis beretning skulle offentliggøres, og på grundlag af hvilken ministeriet så i parlamentet skulle fremsætte forslag om konkrete foranstaltninger. Intet af dette blev realiseret.

Derimod gennemførtes i 1919 en priskontrollov (*The Profiteering Act*), og i de to år, den gjaldt, foretog et særligt handelsministerielt udvalg en række undersøgelser af erhvervsmæssige sammenslutninger.

Hverken i 1920erne eller i 30erne stimulerede de forhåndenværende økonomiske forhold til særlige indgreb. En i 1930 nedsat kommission (*The 1930-Committee on Restraint of Trade*), der skulle undersøge visse konkurrencebegrænsende foreteelser i butikshandlen, enhedspriser, visse tilfælde af etableringskontrol m. v., fandt overhovedet ikke anledning til at fremkomme med forslag, og under krisen i de følgende år støttede det offentlige – mod et vist statsligt tilsyn – aftaler om pris- og produktionsregulering i jern- og stålindustrien og virkede direkte for sådanne reguleringer i kulmineindustrien, i landbruget, i visse levnedsmiddelindustrier og i bomuldsindustrien.

Først mod slutningen af verdenskrig II meddelte samlingsregeringen i 1944 som et led i sin beskæftigelsespolitik, at man agtede »at søge bemyndigelse til at undersøge omfanget og virkningerne af konkurrencebegrænsende aftaler samt visse sammenslutningers virksomhed, og til at træffe foranstaltninger til at overvåge sådanne fremgangsmåder, som indenfor produktionen kunne medføre fordele for særinteresser, men skade for landet i dets helhed.«

Endelig, i 1948, kom så Englands første trustlov »*Monopolies and Restrictive Practices (Inquiry and Control) Act*« 11 & 12 Geo. 6 ch. 66.

Lovens indhold minder en del om forslaget fra 1919; den sigter ikke mod generelle forbud, men mod kontrol og adgang til indskriden i enkelte, særlig påkrævede tilfælde.

Den centrale (initiativtagende) myndighed er *handelsministeriet*, der på den ene side betjener sig af et særligt organ, *The Monopolies and Restrictive Practices Commission*, bestående af fra 4 til 10 medlemmer, udnævnt af ministeriet på bestemt åremål (fra 3 til 7 år) uden adgang til genvalg, sect. 1, og på den anden side, med hensyn til konkret indskriden, er nødt til at tilvejebringe tilslutning hertil fra begge parlamentets huse, sect. 10.

Fra lovens anvendelse undtages udtrykkeligt forhold, der er ordnede ved eller i henhold til lov (f. eks. de nationaliserede industrier) – dog ikke patent- og varemærkelovgivningen –, sect. 2, og det samme gælder aftaler om arbejderes løn- og arbejdsvilkår, sect. 3 (2).

Og for at handelsministeriet kan bringe den i anvendelse kræves, sect. 3–5, at det skønner, at i hele England eller en væsentlig del deraf mindst $\frac{1}{3}$ af de pågældende varer udbydes, fremstilles eller købes af en enkeltperson eller virksomhed eller en flerhed af sådanne, der hører til samme koncern, eller som, frivilligt eller ej, efter aftale eller rent faktisk, arbejder således, at de udelukker eller begrænser konkurrencen på vedkommende område. Eksport behandles efter lignende regler.

Under disse forudsætninger kan ministeriet, sect. 6, anmode kommissionen om, *enten* blot at undersøge og afgive beretning om *de rent faktiske forhold, eller* om yderligere at fremkomme med en *bedømmelse* af, om disse forhold eller alle eller nogle af de anvendte fremgangsmåder virker eller kan forventes at komme til at virke imod almenhedens interesser; i sidste fald skal kommissionen tillige udtale sig om, ved hvilke foranstaltninger ulemperne eventuelt vil kunne afhjælpes, sect. 7.

Kommissionens beretninger i den første kategori *kan* ministeriet, og i den sidste *skal* ministeriet (medmindre almene hensyn eller berettigede forretningsinteresser i hemmeligholdelse taler derimod) offentliggøre ved forelæggelse for begge huse, sect. 9.

Ved afgørelse af, om almenhedens interesser i givet fald er krænkede, skal efter sect. 14 *bl. a.* tages hensyn til betydningen af:

- 1) de mest effektive og økonomiske måder til fremstilling, behandling og fordeling af varerne i sådanne arter og kvaliteter, i sådanne mængder og til sådanne priser, som bedst kan fyldestgøre det hjemlige og de oversøiske markeders behov;
- 2) at effektiviteten af handelens og industriens organisation gradvis forøges, og nyt initiativ opmuntres;
- 3) det fuldeste udbytte af den forhåndenværende arbejdskraft, råstoffer og produktionsapparat;
- 4) udnyttelsen af tekniske fremskridt, udvidelser af bestående markeder og åbningen af nye.

Såfremt kommissionen har udtalt, at en fremgangsmåde strider mod det almene vel, eller underhuset selv finder dette, kan parlamentet autorisere handelsministeren (eller en række andre ministre, jfr. sect. 20) til at udfærdige de fornødne ordrer til at berigtige forholdet, der-

under *forbyde* at afslutte eller anvende bestemte *overenskomster*, *forbyde boycott*, *prisdiscrimination* og *tying contracts*, sect. 10.

Ulydighed mod forbudet medfører *ikke straf*, sect. 11, men kan begrunde et *civilt søgsmål* fra staten eller private forurettede med påstand om forbud eller anden passende retshjælp.

Kommissionen blev nedsat i begyndelsen af 1949 med 8, senere 10, medlemmer og er i 1953 foreslået yderligere udvidet. Den fik straks overdraget *undersøgelse* og *bedømmelse* af 6 artikler: glødelamper, tandlægeartikler, elektriske ledninger og kabler, tændstikmaskiner, tændstikker og forskellige støbejernsartikler til husbygning. Betænkningen over det andet emne har ført til et pålæg til dentalbranchen om ophør med eksklusivaftaler og boycott.

Uafhængig af trustloven nedsattes i 1947 en særlig kommission angående spørgsmålet om *minimumspriser ved videresalg*. I sin betænkning i marts 1949 foreslog den et ubetinget forbud mod kollektiv indskriden mod overtrædere, men ikke mod fastsættelse af sådanne priser overhovedet. Dette har ikke ført til nogen lovgivning.

Sammenfatning.

Alt i alt må det altså siges, at erfaringerne fra engelsk retspraksis og lovgivning viser, at man ikke har anset det nødvendigt at gribe ind overfor karteller, truster og andre konkurrenceregulerende sammenlutninger eller aftaler med *generelle forbud*, men både i domspraksis og lovgivning har indskrænket sig til en undersøgelse og indskriden i særlige grupper af tilfælde, hvor disse organisationer eller aftaler faktisk kan bevises at have ført til misbrug. End ikke generelle forbud imod bestemte særlige arter af misbrug er der givet. Til særlig indgriben overfor enkelte branchers misbrug skal der endog parlamentets sanktion; og der er herved hidtil kun skredet ind overfor en enkelt branche. Den danske trustkommissions betænkning er heller ikke ved engelsk ret fyldestgørende (bet. s. 34–36, s. 76); og den nævner overhovedet ikke, at domstolene udfra »rule of reason« har anerkendt mindstepriser med tilhørende adgang til boycott, se ovenfor s. 227–28 og den der nævnte domspraksis.

II. *Nordamerikas forenede Stater.*

Det er forståeligt nok, at interessen, når talen er om trustproblemer, i særlig grad vender sig mod forholdene i U.S.A.

Det er her, nogle af den nyere tids største og mest slagkraftige økonomiske sammenslutninger er vokset frem; det er her, nogle af de mest

typiske trustmisbrug – navnlig i tidligere tid – har fundet sted, og der er her rig lejlighed til gennem forskellige faser at følge brydningen mellem erhvervslivets vældige kræfter og retsordenens forsøg på gennem lovgivning og domspraksis at tøjle dem og at lede udviklingen bort fra de uønskede stier.

En del af forholdene, både af økonomisk og af retslig art – forholdet mellem enkeltstater og union f. eks. – er uden sidestykke hos os, men er man blot opmærksom på forskellighederne, finder man iøvrigt, bag en fremmedartet forklædning, navnlig i domstolenes og forvaltningsmyndighedernes afgørelser, en rigdom af iagttagelser og erfaringer til belysning også af de spørgsmål, der hos os trænger sig på.

Den grundfæstede opfattelse i engelsk common law af *monopol*, *conspiracy* og aftaler *in restraint of trade* indgik som organisk bestanddel af *enkelstaternes* ret, og da erhvervslivet i 1860'erne og 70'erne under deflation og krise søgte at begrænse udbudet og holde priserne oppe gennem kartelaftaler («pools») – således f. eks. The Michigan Salt Association fra 1868 – fastslog en række domme, at disse aftaler var civilretligt ugyldige, da de tenderede henimod at ophæve den frie økonomiske konkurrence og indføre monopoliet; de kunne følgelig ikke håndhæves overfor de deltagere, der så deres fordel i at bryde ud.

Af den meget righoldige litteratur er særligt benyttet *Fr. Vinding Kruse*, Arbejdets og Kapitalens Organisationer retslig bedømt, I del, 1913, s. 47–50, 125–26, 224–25, 233–47, 256–57, 282 og 333; *samme*, Retslæren II, 1943, s. 771–85 noten; *J. E. V. Leerbech*, De nordamerikanske Staters Antitrustlove i deres Udvikling indtil Nutiden samt Domstolenes Forhold til dem. Tillæg til New Yorker Konsulatets Rapport af 1904, 1928, jfr. *Fr. Vinding Kruse* i U.f.R. 1929 B s. 159–60; *George W. Stocking* og *Myron W. Watkins*, Monopoly and free enterprise, New York 1951; *S. Chesterfield Oppenheim*, Federal Antitrust legislation. Guidepost to a revised national antitrust policy, Michigan Law Review, vol. 50, 1952, s. 1139–1244; Antitrust law symposium 1952 og 1953, udg. af The Section of Antitrust Law of the New York State Bar Association; *Allan Philip*, Antitrustretten i U.S.A., Juristen 1953 s. 273–98; *Feodor Nielsen*, Monopollovgivningen i U.S.A., smstds. s. 421–25; *American Bar Association*, Section of Antitrust Law, Proceedings of the Spring Meeting April 1–2, 1953; *Alfred E. Kahn*, Standards for Antitrust Policy, Harvard Law Review, vol. 67, 1953, s. 28–54; *samme*, A legal and economic appraisal of the «new» Sherman and Clayton Acts, The Yale Law Journal, vol. 63, 1954, s. 293–346; *Walter Adams*, The «Rule of reason», smstds. s. 348–70. Størstedelen af dommene findes i: *S. Chesterfield Oppenheim*, Cases on federal Antitrust Laws, St. Paul Minn., 1948. Begrebet «effektiv konkurrence» er bl. a. behandlet af *H. Winding Pedersen* i bogen: Axel Nielsen til minde, 1951, s. 221–43.

I det hele kan domstolenes holdning sammenfattes således: En sammenslutning og overenskomst mellem handlende og industridrivende om regulering af varepriser eller produktion er en ulovlig conspiracy og følgelig ugyldig, når sammenslutningen ved en sådan overenskomst enten 1) faktisk iværksætter et monopol på erhvervet, idet den råder over hele eller størstedelen af det pågældende marked, eller 2) selvom dette ikke er tilfældet, dens hele formål bestemt tenderer mod monopollet. I ganske enkelte stater dukkede i domstolenes afgørelse den gamle »rule of reason« fra konkurrenceklausulerne op, således at man forsøgte en sondring mellem sammenslutninger, der var uskadelige for almenheden eller dog kun med berettigede midler varetog legitime interesser – hvorved også varens karakter af livsfornødenhed eller luksus kom ind i billedet – og så de sammenslutninger, der sigtede mod misbrug.

I denne jordbund kunne *karteller* ikke trives; der måtte fastere retlige former til, og den vej, som monopotendenserne herefter slog ind på, er som bekendt anvist af *John D. Rockefeller* med hans *Standard Oil Co.*; i 1882 omdannedes det i 1872 stiftede petroleumskartel til en sammenslutning af den type, der skulle give navn til hele bevægelsen: med forbillede i det gamle trust-institut, hvor en *er* ejer, men en anden *udøver* ejerbeføjelserne på hans vegne og i hans interesse (som i forholdet værge – myndling), overdrog aktieejerne i alle de sammenslutningen tiltrædende foretagender, 46 ialt, aktierne til et udvalg på 9 tillidsmænd, *board of trustees*, som til gengæld for den dem betroede ret udstedte såkaldte trustcertifikater svarende til de overdragne aktiers beløb. Efter samme mønster fulgte snart sukkertrusten (*North River Sugar Refining Co.*) og whiskytrusten (*The Distillers' and Cattle Feeders' Trust*); og andre gik i kølvandet under stigende modvilje fra den almindelige befolknings side.

Over de fleste større trusters tilblivelse hvilede der et vist hemmelighedsfuldt skær; man bestræbte sig for, såvidt muligt at holde offentligheden udenfor alle virkelige oplysninger om, på hvilken måde og ved hvilke midler det var lykkedes at iværksætte sammenslutningen; dermed var mistanken vakt. Hvad der ikke kan tåle samfundets dagslys, ræsonnerede man, må også på en underjordisk måde berøre samfundets interesser – og så gik rygterne om skjulte ulovlige midler, om den mest hensynsløse underminering og ødelæggelse af modstandere og konkurrenter o.s.v. Af særlig uhyggelig art, fordi det rørte ved de store færdselsårer, som det er en livsinteresse for samfundet at bevare frie

og lige for alle, var det kampmiddel, som vistnok kun har været anvendt af de amerikanske truster, nemlig: de mægtige begunstigelser, som mange af dem erhvervede sig fra jernbaneselskabernes side i form af en (i reglen hemmelig) særrabat; disse såkaldte *railway discriminations* var et af de allerkraftigste midler til at slå de bedrifter ned, der ikke ville slutte sig til trusten. Og hertil kom så de typiske misbrug ved trustens dannelse: 1) Trustens ophavsmænd (*the promoters*) har som vederlag for at hidføre og organisere sammenslutningen betinget sig et ganske samvittighedsløst stort udbytte. 2) Det samme gælder de banker og bankmænd, der finansierer sammenslutningen og eventuelt forestår emissionen af dens aktier o. l. (*investment bankers*); en trusts stiftelsesomkostninger har i adskillige tilfælde andraget mellem 20 og 40 pct. af den emitterede kapital. 3) Og endelig har de beløb, som enkeltbedrifterne, deres anlæg og good-will, er blevet vurderet til ved deres overgang til truster, ofte stået i det mest skærende misforhold til de sande værdier, således at mange truster fra selve deres fødsel er begyndt med en overkapitaliseringens byrde, som ingen sund og hæderlig forretningsdrift er i stand til at bære, som mere end sluger de besparelser i driftsomkostninger, som sammenslutningen skulle indebære, og som i sig selv naturligt leder til en overfor forbrugerne ganske utilbørlig prispolitik.

Men enkeltstaternes domstole fulgte med og forstod at bruge de våben, der stod til deres rådighed. I Amerika – som mange andre steder – udkræver stiftelsen af et aktieselskab ikke blot som her en anmeldelse til, men en særlig anerkendelsesakt fra de offentlige myndigheder; først gennem *the charter of corporation* får selskabet retsevne. Og ved to domme, en i 1890 i staten New York, rettet mod sukkertrusten, og en i 1892 i Ohio mod petroleumstrusten, statueredes det, at et aktieselskab havde *forbrudt sit charter of corporation*, når det eller dets aktieejere overdrog hele deres aktieret og dermed hele kontrollen over selskabet, hele magten over dets skæbne, i fremmede hænder; *New York-dommen* fastslog, at en sådan transaktion ganske gik udenfor selskabets normale, af anerkendelsesakten tilståede myndighedsområde, og var dermed stridende mod det almene vel, medens *Ohio-dommen* yderligere fremhævede, at dette var krænkede ved forsøget på at iværksætte monopol. Og da whiskytrusten søgte at redde sig ved i 1890 at foretage en fuldstændig sammensmeltning af alle de tilsluttede aktieselskaber i et nyt aktieselskab (*merger*), *The Distilling and Cattle Feeding Company*, således at alle de tidligere selskabers ejendele og forretninger overførtes til dette, og indehaverne af trustcertifikater i den gamle trust istedenfor

fik aktier i det nye aktieselskab, så erklærede domstolene i *Illinois* det nye selskab for lige så ugyldigt som den sammenslutning, det afløste. Formålet var ganske det samme: at monopolisere erhvervet, og dette blev ikke mindre ulovligt, fordi det søgtes virkeliggjort under en anden form.

Den offentlige mening, der med tilslutning fulgte domstolenes brug af *common law's ugyldighedsregler*, fremkaldte yderligere i årene 1887–97 i 20 enkeltstater særlige anti-trustlove med *straffebestemmelser* mod trusterne og deres misbrug. Men iøvrigt frembød denne enkeltstatlige lovgivning og hele retstilstand et broget skue. På handel staterne imellem kunne den af forfatningsmæssige grunde ikke anvendes; hver stat fritog regelmæssigt sit eget »bærende erhverv« for at rammes af dens trustlov; de særlige industristater gav overhovedet ikke trustlove; og – hvad der skulle blive af ganske særlig betydning: staten New Jersey ændrede i 1888 sin aktieselskabslov således, at ethvert selskab, der var udstyret med *charter of corporation* her, uden videre var berettiget til at eje aktier i andre selskaber.

Dette blev øjeblikkelig grebet af trusterne. Den dødeligt ramte sukkertrust afløstes i 1891 af et i New Jersey incorporeret holding-aktieselskab, *American Sugar Refining Company*, der overtog aktierne i trustens enkeltstater og derved fastholdt disse og unddrog dem fra omsætningen, og som i stedet udgav sine egne aktiebeviser. Andre fulgte efter, og i 1901 reorganiseredes petroleumstrusten som *The Standard Oil Company of New Jersey*.

Naturligvis kunne dette ikke gå upåagtet hen. Under valgkampen i 1888 gik både republikanere og demokrater kraftigt ind for en indskriden fra *forbundsstatens* side, der kunne baseres på unionsforfatningens art. 1, sect. 8, hvorefter kongressen har myndighed »til at fastsætte regler for handel (*commerce*) med udlandet og mellem de forskellige stater indbyrdes.« Mod *jernbanernes* tarif aftaler, urimeligt høje fragter og ulige behandling af kunderne var der allerede i 1887 skredet ind ved unionslov (*Interstate Commerce Act*, senere yderligere udbygget og skærpet), og i 1889 fremsatte senator *Sherman* fra Ohio i senatet forslag til en lov, der i *Adam Smiths* ånd – som *Sherman* udtrykte det – skulle vende sig mod alt, der tog sigte på at hindre »fri og hel (*free and full*) konkurrence«, som ikke skulle forkynde nye retsprincipper, men som skulle indføre gamle og hævdvundne *common law* synspunkter også i forbundsmyndighedernes retsanvendelse.

Efter indgående omarbejdelse vedtog senatet forslaget med alle stemmer mod een (senator *Blodgett* fra New Jersey); Repræsentanternes

Hus vedtog det eenstemmigt og uændret, og den 2. juli 1890 blev det lov under titlen »Lov til Beskyttelse af Handel og Erhverv (trade and commerce) mod ulovlige Indskrænkninger og Monopoler« – populært: *Sherman-loven*.

Sect. 1 erklærer enhver aftale, sammenslutning, i form af trust eller på anden måde, eller sammensværgelse (conspiracy) til indskrænkning af erhvervsfriheden (in restraint of trade or commerce) mellem de forskellige stater eller overfor udlandet, for ulovlig, og fastsætter straf for deltagerne af bøder indtil 5,000 dollars eller fængsel indtil et år eller begge dele (for hver enkelt overtrædelse).

Sect. 2 foreskriver samme straf for den, som monopoliserer eller forsøger at monopolisere eller indgår aftale eller sammensværgelse (combine or conspire) med en anden eller andre om at monopolisere nogen del af handels- og erhvervsvirksomheden mellem staterne eller med udlandet.

Unionsdomstolene (*District Courts*, senere *U.S. Circuit Courts*) erklæres kompetente og kan allerede under sagen forbyde påklagede handlinger, sect. 4, og de kan indkalde til afhøring uden hensyn til de sædvanlige værnetingsregler, sect. 5.

Ejendele, der omfattes af en aftale eller ejes af en sammenslutning, der rammes af sect. 1, og som befordres fra en stat til en anden eller er undervejs til udlandet, forbrydes til unionen (en regel, som der dog til dato ikke er gjort brug af), sect. 6, og enhver, der som følge af handlinger, der erklæres for ulovlige ved loven, lider skade på erhverv eller ejendom, skal ved unionsdomstolen på sagsøgtes hjemsted kunne kræve tredobbelt erstatning samt sagsomkostninger, derunder et rimeligt sagførersalær, sect. 7.

Nogen ganske skarp afgrænsning mellem de to bærende paragraffer, sects. 1 og 2, er der ikke, men grundtanken var vel nok, at sect. 1 kræver fælles optræden af en flerhed af retssubjekter, uden at monopol behøver at være med i billedet, medens det centrale i sect. 2 er bestræbelserne henimod monopolisering af »nogen del« af den interstatlige m. v. erhvervsvirksomhed, uanset om een eller flere deltager deri, og den har iøvrigt også ramt forsøg på monopolisering, jfr. yderligere nedenfor.

Det bemærkes iøvrigt, at loven rammer de beskrevne forhold »uden persons anseelse«; skønt den i den almindelige opfattelse står som en trustlov, rammer den således ligesåvel (ligesom enkeltstaternes common law) *arbejdernes organisationer*.

Anklage efter loven rejses af U.S.A.'s justitsministerium og dets lokale anklagere, sect. 4.

Hermed var grundlaget skabt for en systematisk, ensartet og virkningsfuld retsforfølgning, men virkeligheden kom langt fra til at svare til, hvad man kunne have ventet.

I det første årti – indtil *Theodore Roosevelts* præsidentskab – rejste justitsministeriet kun 18 sager efter *Sherman-loven*, deraf 10 med held (herunder 4 strejkesager og 2 jernbanesager). Og samtidig tog sammenslutningerne atter fart: fra 82 med en samlet kapital på godt 1 milliard dollars i jan. 1898 steg tallet til 236 med en kapital på over 6 milliarder pr. 1. januar 1904. I 1901 dannedes som holdingselskab *United States Steel Corporation* med en kapital på 1,1 milliard og omfattende ikke blot foretagender på samme trin af produktions- og omsætningsprocessen (*horizontal integration*), men virksomheder »efter« hinanden, mineselskaber, smelterier, valseværker o.s.v. (*vertical integration*).

Medvirkende hertil var sikkert det nederlag, som myndighederne i 1895 led mod sukkertrusten (*Knight's case*), der ved priskrig og lignende midler var nået til at beherske 98 pct. af sukkerfremstillingen i staten Pennsylvania. Højesteret fastslog, at sammenslutninger, der – som det blev sagt om trusten – *udelukkende* tog sigte på *fabrikation*, var den mellemstatlige *handel* (selvom denne indirekte kunne påvirkes deraf) og dermed *Sherman-loven* uvedkommende. Sagen måtte derfor henhøre, ikke under unionens, men under Pennsylvaniens jurisdiktion; denne stat havde som stor industristat ingen anti-trustlov, og efter common law forelå et retstridigt monopol kun, såfremt trusten beherskede 100 (ikke blot 98) pct.!

Få år senere i 1899 (*Addyston Pipe & Steel Co.* sagen) fastslog højesteret, at et omfattende, over flere stater udbredt, licitations-*kartel* mellem 6 selvstændige fabrikanter om fingeret uafhængige bud m. v. rantes af *Sherman-lovens* sect. 1, og anviste således næsten direkte de eventuelle lysthavende at søge de fastere former for samarbejde: holdingselskab eller direkte sammenslutning til ét aktieselskab (*merger*). Det er betegnende, at efter dommen sluttede 4 af de 6 selskaber sig sammen i *The U.S. Pipe & Foundry Co.*, der blev incorporeret i New Jersey og derpå erhvervede de to resterende selskaber samt adskillige andre; først *et halvt århundrede senere* rejste justitsministeriet sag mod sammensmeltningen for overtrædelse af sects. 1 og 2, og den 21. juli 1948 indgik den på at opløse sig. Allerede i 1897 havde højesteret iøvrigt i *Trans Missouri Freight Association* sagen brugt sect. 1 på en

aftale mellem 18 jernbaneselskaber om fragter og transportregler, idet den *direkte og nødvendigvis* måtte virke som et bånd på den mellemstatlige handel, selvom dette i og for sig ikke var det, den tilsigtede.

Med det nye århundrede blæser en ny vind. Energien i antitrustkampagnen tager til. I 1903 gennemføres en (unions-) lov om, at sager, der rejses for overtrædelse af Sherman-loven skal behandles straks, selv forud for tidligere indbragte spørgsmål, og ved en anden lov fra samme år oprettedes et »*Bureau of Corporations*« (således som det var foreslået af en af Kongressen i 1898 nedsat »*industrial commission*«).

Bureauet, der sorterede under handelsministeriet, skulle, eventuelt gennem afhøringer og ved at kræve sig bøger og dokumenter forelagt, undersøge, hvorledes sammenslutninger, der drev mellemstatlig og/eller udenrigsk handel (med undtagelse af transportselskaber), var organiserede og lededes og derom afgive betænkning til præsidenten, der kunne lade den offentliggøre. Dette skete i betydeligt omfang og tjente dels til at fremdrage oplysninger, der kunne afgive grundlag for indledning af retssag, dels i al almindelighed til at mane trusterne til mere tilbageholdenhed og forsigtighed.

Også ved domstolene kan der noteres resultater: nogle af de mægtigste jernbaneselskaber var (under ledelse af *Pierpont Morgan*) siden 1901 sammenknyttede i et holding-selskab, *The Northern Securities Co.*, incorporeret i New Jersey. I 1904 fastslog højesteret med 5 stemmer mod 4, at sammenslutningen var ulovlig efter Sherman-loven, ganske uanset det af New Jersey meddelte charter, og forbød holding-selskabet at stemme på de aktier, det sad inde med, eller at modtage dividende på dem. En enkelt dommer (mr. justice White) gik, under hensyn til, at Sherman-loven, som omtalt, siges kun at ville indføre common law's regler i unions-lovgivningen, ind for at indfortolke »*rule of reason*« i den og derfor kun anvende den, hvor *urimelige* indskrænkninger i erhvervslivet forelå.

Hermed var formentlig *Knight's case* »overruled«, og for samtlige truster måtte nu holding-selskabs-formen frembyde store betænkneligheder.

Både tobakstrusten (*American Tobacco Co.*) og landbrugsmaskintrusten (*International Harvester Co.*) omdannedes da også omgående til sammensmeltede enhedsselskaber (*mergers*).

Men regeringen gik videre: snart rejstes klage mod to af de mægtigste truster på almindeligt industrielt område, nemlig mod *Standard Oil* – nu i holding-selskabets form – i 1906, og mod den »sammensmeltede« tobakstrust i 1907. I maj 1911 faldt højesterets domme, der i begge

sager fastslog, at de indstævnte havde konspireret for at monopolisere og lægge bånd på mellemstatlig handel og derved havde overtrådt både sect. 1 og sect. 2 i Sherman-loven. Begge sammenslutninger blev dømt til opløsning inden 6 måneder, og dommen i tobakssagen udtaler, at merger-formen er lige så ulovlig som holding-selskabs-formen, når *formålet* med sammenslutningen er det samme. Men derudover indeholder dommene en betydningsfuld nydannelse. Mr. justice *White* i *Northern Securities sagen* var nu højesterets præsident, og rettens flertal var nu vundet for hans opfattelse, at Sherman-loven måtte fortolkes ud fra »*the rule of reason*«, således at der måtte sondres mellem »gode« og »dårlige« truster, og at kun *urimelige* indskrænkninger i erhvervs-livets frihed skulle rammes: Det er misbrug af magt, ikke magt til misbrug, man vil til livs. Om forholdet mellem lovens to paragraffer udtaler Standard Oil dommen: »Efter at sect. 1 har forbudt alle *fremgangsmåder* til at monopolisere handel på, d.v.s. til urimeligt at begrænse dens frihed ved hjælp af aftale, sammenslutning etc., så søger sect. 2, om muligt, at gøre lovens forbud endnu mere fuldstændigt ved at medtage *alle forsøg* på at nå det formål, som sect. 1 forbyder, nemlig begrænsninger i erhvervsfriheden (restraints of trade), selv om de handlinger, hvorved dette mål tilstræbes eller nås, ikke omfattes af den almindelige opregning i sect. 1.«

Iøvrigt var årene 1905–14 ikke sammenslutningerne gunstige, og af de 237, der, som ovenfor nævnt, bestod i 1904, var i 1914 ikke mindre end 48, altså ca. en femtedel, gået fallit eller havde måttet rekonstruere.

Og den offentlige mening, underbygget af *Bureau of Corporations* oplysninger om trusternes underfundige og hensynsløse konkurrencemetoder, krævede stærkere forholdsregler ved siden af Sherman-loven. Enkeltstaternes lovgivning fulgte flere steder kravet, således mærkeligt nok særligt vidtgående i New Jersey, der i 1913 ved et kompleks af 7 love – »*the seven sisters*« – forbød alle sammenslutninger til begrænsning af konkurrencen uden at sondre mellem disses rimelighed eller urimelighed. Præsident *Wilson's* budskab i 1913 til Kongressen krævede en unionslovgivning med skarpe og klare *definitioner* af de utilladelige konkurrencemetoder og *forbud og straf* herimod, samt skabelsen af en *centralmyndighed*, der side om side med justitsministeriet kunne våge over lovens overholdelse.

Også denne gang bekræftede det sig imidlertid, at det er adskilligt lettere at opstille et program, end at føre det ud i livet. Da resultatet af Kongressens virksomhed forelå i form af *Federal Trade Commission Act*

af 26. sept. 1914 og *Clayton Act* af 15. oktober s. å., der sammen med *Sherman Act* stadig udgør grundstammen i den amerikanske antitrustlovgivning, var man vidt fra budskabets tanker.

Ingen af de to love er *straffelove*, og F. T. C. Acten, der skaber den nye tilsyns- og anklagemyndighed, *Federal Trade Commission* på 5 medlemmer, hvoraf højst 3 må være medlem af samme politiske parti, har ganske opgivet de skarpe definitioner til fordel for en *generalklausul* i sect. 5, hvorefter uredelige (*unfair*) konkurrencemetoder og svigagtige (deceptive) handlinger og fremgangsmåder i erhvervslivet erklæres for ulovlige (suppleret ved *Wheeler-Lea Act 1938*, der tilføjede ordene »og fremgangsmåder«). *Clayton-loven* er en ren pulterkammer- eller, som amerikanerne siger, omnibus-lov, hvor de forskelligste regler er samlede. Sect. 2 (der nu er ændret ved *Robinson-Patman Anti-Price-Discrimination Act* af 19. juni 1936, jfr. *Borah-van Nuys Act 1946* – med straffebestemmelser) forbød priskefavourisering (price discrimination), være sig stedligt eller personligt udformede, *såfremt* de medførte eller kunne tænkes at ville medføre væsentlig begrænsning i konkurrence eller tendens til monopol, medmindre de var begrundet i varens kvalitet, mængde, forskel i salgs- eller transportomkostninger eller i redelige bestræbelser for at imødegå konkurrence.

Sect. 3 forbyder ved salg eller udlejning af varer, maskiner o. l. at betinge sig eller tilsige fordele, rabatter o. l., mod, at køberen eller lejeren indgår på ikke at bruge eller handle med varer m. v. fra sælgerens eller udlejerens konkurrenter, *såfremt* virkningen heraf kan være væsentligt at formindske konkurrencen eller at hidføre et monopol på noget forretningsområde (*tying contracts*).

Sects. 4 og 5 giver de forurettede krav på *tredobbelt skadeserstatning* som under *Sherman-loven* og fastsætter, at dommen i den offentlige sag skal være prima facie bevis i erstatningssagen, medmindre den er fældet på grundlag af indstævntes samtykke heri (altså uden egenlig bevisførelse).

Sect. 6 *undtager* sammenslutninger af *arbejdere, landmænd og gartnere* (jfr. *Capper-Volstead Act* fra 1922) fra trustlovgivningens almindelige forbud.

Sect. 7 vender sig mod holding-selskaberne (suppleret nu med *Celler-Kefauver Anti-Merger Act* af 29. dec. 1950), idet den forbyder erhvervsdrivende selskaber direkte eller indirekte at erhverve aktier i andre erhvervsdrivende selskaber, *hvis* dette kan medføre en væsentlig formindskelse af konkurrencen mellem dem eller lægge bånd på (restrain) erhvervet eller føre mod monopol.

Under samme vilkår må intet selskab (corporation) erhverve aktier i to eller flere erhvervsdrivende selskaber.

Der gøres dog undtagelser, *hvis* de erhvervede aktier alene skal tjene som anlægspapir, hvor stemmeretten ikke benyttes, *hvis* det drejer sig om datterselskaber, hvor aktierne forbliver hos moderselskabet, uden at dette kan antages væsentligt at formindske konkurrencen, og *hvis* det drejer sig om ved lovens ikrafttræden lovligt bestående holding-selskaber.

Sect. 8 (som senere er suppleret) begrænser bankdirektørers og bankfunktionærers adgang til samtidigt at være tilknyttet noget andet pengeinstitut og forbyder *direktørfællesskab* (interlocking directorates) i større erhvervsforetagender (med en kapital på over 1 million dollars).

Sect. 10 indeholder licitationsregler, og de resterende sects 11–26 er bestemmelser væsentlig af processuel karakter.

Ved senere lovgivning er – udover Clayton lovens sect. 6 – forskellige udsnit af erhvervslivet, som bankvæsen, transportvirksomhed, forsikring og ikke mindst – ved *Webb-Pomerene* loven af 1918 – eksport-handlen, mere eller mindre undtaget fra anti-trustlovgivningen, men ellers er det på det anførte retsgrundlag samt på tilføjelserne til *Sherman-loven* sect. 1 ved *Miller-Tydings Act* af 17. aug. 1937 og *Mc. Guire Fair Trade Act* af 14. juli 1952 om *adgangen* for fabrikanter o. l. til at fastsætte *minimumspriser* for videresalg af deres produkter (mærkevarer), at den følgende retsudvikling har fundet sted, præget som den er af skiftende økonomiske konjunkturer og ideologier, der ikke mindst har afspejlet sig i den energi – eller mangel derpå –, hvormed retshåndhævelsen har fundet sted.

I almindelighed kan det vel herom siges, dels at udviklingen af sig selv er løbet fra pionertidens hårdkogte trustmetoder, dels at den klassiske liberalismes beundring for den *ubundne* konkurrence er afløst af et mere beskedent krav om *virksom* (workable) konkurrence, der meget vel kan findes i et marked, der beherskes af enkelte storbedrifter, der reelt gør det vanskeligt for andre at vinde indpas, men som indbyrdes konkurrerer på livet løs (som i 1920erne Ford og General Motors). Og så den ydre baggrund. Det er aldeles utvivlsomt, at den første verdenskrig, hvor staten både i sin egentlige krigsøkonomi og med hensyn til befolkningens forsyninger støttede – og nødvendigvis måtte støtte – sig til de store sammenslutninger og direkte samarbejdede med disse, medførte en ændring i den offentlige menings syn; det afspejlede sig i enkeltstaterne – hvor f. eks. New Jersey allerede i 1917, efter knapt 4 års forløb, ophævede »de syv søstre« – og i unionen og bevarede i det

hele gennem 1920ernes kamp for igen at få verdensøkonomien til at falde i leje; samvirke var blevet tidens løsen, og da krisen i 1929 og fremover satte ind, var det i en planøkonomi, i en organisering af erhvervslivet i landsomspændende, selvstyrede syndikater med faste regler for det indbyrdes forhold («codes of fair competition»), at *Roosevelt* og hans rådgivere søgte frelsen med deres »new deal«, først og fremmest *The National Industrial Recovery Act 1933* (NIRA eller NRA), der, så længe den bestod, faktisk betød en suspension af anti-trustlovgivningen. Men NRA bragte ikke helbredelse, og det er vistnok rigtigt, at erhvervslivet som helhed – også de store virksomheder selv – følte det som en lettelse, da højesteret ved sin dom i *Schechter Poultry Corp. sagen* i 1935 definitivt aflivede loven som stridende mod unionsforfatningen. Dermed vågnede anti-trustlovene op igen, og denne gang så det ud til, at myndighederne var indstillet på at prøve, hvad en effektiv brug af dem kunne føre til. I 1938 nedsatte Kongressen en *Temporary National Economic Committee (T.N.E.C.)*, der, efter undersøgelse af koncentrationsbestræbelserne, i sin betænkning af 1941 anbefalede en skarpere anti-trust-kurs. Både under den anden verdenskrig og under *Trumans* præsidentskab er denne linie blevet fulgt under *Thurman Arnolds* og *Wendell Berges* ledelse af justitsministeriets anti-trust-departement. Fra 1. juni 1935–1. okt. 1939 rejste F. T. C. 93 sager og justitsministeriet 18 kriminelle og 14 civile sager, medens justitsministeriet fra januar 1940–juli 1946 indledede ca. 100 sager.

Thurman Arnold gjorde status således: »Skattestatistikken for 1935 viser, at over 50 pct. af aktieselskabernes nettoindtægt indtjenes af mindre end 1 % af de registrerede selskaber, og at 84 pct. af den samlede nettoindtægt tilfalder knap 4 pct. af selskaberne. Vi er blevet et folk af ansatte (employees). Vor privatformue, det, der skal sikre os på vore gamle dage og betrygge vore familier, når vi dør, består i almindelighed i krav, direkte eller indirekte, på store industrielle sammenslutninger«. Disses prispolitik indebærer en hemmelig, privat beskatning af befolkningen, og hans konklusion blev derefter: »Når konkurrencen er udryddet, er det eneste alternativ at gribe ind overfor og regulere magten til vilkårlig at fastsætte *urimelige priser*. Med andre ord: Monopol medfører, før eller senere, regeringsindgreb i erhvervslivet. Jeg er rede til at møde dette spørgsmål, hvis det kommer til at foreligge, men det er netop, fordi jeg ikke ønsker nogen udvidelse af området for de nødvendige indgreb og vil holde myndighederne udenfor forretningslivet, at jeg går ind for en fast og gennemført håndhævelse af anti-trustlovene.«

Om præsidentskiftet i 1953 med tilhørende udskiftning af de ledende kræfter på dette område igen vil føre til en »mildere« kurs, er det formentlig for tidligt at sige noget om, men vist er det, at »forhåbninger« i så henseende er kommet til orde.

Skal man imidlertid på denne almindelige baggrund have udbytte af en gennemgang af nogle af de ledende domme i emnet, vil det være rimeligt at tage dem ud, der særligt belyser enkeltspørgsmål, der enten er af mere principiel karakter, eller som også ligger for hos os. Det må derhos erindres, at vel har domstolene det sidste ord, men vil man have et sandfærdigt billede af den virkelige stilling, må man ikke glemme betydningen af *F. T. C.*'s så at sige extrajudicielle virksomhed. *F. T. C.* har ikke blot arvet *Bureau of Corporations' undersøgende og beskrivende virksomhed*; den er *anklagemyndighed* jævnsides med *justitsministeriet*: Dette er kompetent med hensyn til påståede overtrædelser af Sherman-loven, og, i konkurrence med *F. T. C.*, af sects. 3, 7 og 8 af *Clayton Act*; *F. T. C.* kan påtale overtrædelser af *F. T. C. Act sect. 5* også efter *Sherman-loven*, hvis de tillige krænker den, og af *Clayton Act sect. 2*, jfr. nu *Robinson-Patman Act*. (Desuden har private nu altid adgang til at rejse sag med påstand om den ovennævnte 3-dobbelte erstatning). Men *F. T. C.* kan mere endnu: vel tager man sig nu kun af sager, der ikke er rene bagateller (har *public interest*), men tager man en sag op, kan anklagede indkaldes til afhøring og procedure for *F. T. C.*, der, hvis sagen ikke derefter kan henlægges, kan tillade, at sigtede erkender sin forseelse og forpligter sig til ikke at gentage den (*stipulation*); siden juli 1951 er erkendelse af skyld ikke engang nødvendig til sådan *Consent-Settlement-Procedure*, men indklagede skal blot samtykke i, at ordre udstedes med dette bestemte indhold; sådan afgørelse er endelig. Også ellers kan *F. T. C.* beordre ham til at ophøre med og afstå fra (*cease and desist*) sin overtrædelse, men denne ordre kan indklagede så indbringe for en forbundsdomstol; kun et ringe fåtal af *F. T. C.*-sagerne kommer så langt, og iøvrigt er de fleste *cease and desist*-ordrer rettet mod mindre virksomheders *illoyale konkurrence-handlinger* og har – efter dansk rets opfattelse – intet med trustmisbrug at gøre.

En overraskende udvidelse har betydningen af *F. T. C.*'s skøn fået ved flertallets dom af 2. febr. 1953 i højesteretssagen *F. T. C. v. Motion Picture Advertising Service*, der fastslår, at det tilkommer kommissionen endeligt at afgøre – som et faktisk spørgsmål, der ikke kan undergives retlig censur – om en given adfærd har karakter af en illoyal konkurrencehandling.

De grupper af tilfælde, der herefter er anledning til at behandle, er: 1. Egentlige truste (*close knit combinations*), 2. Kartelaftaler, udtrykkelige (*loose knit combinations*) og stiltiende (brancheforeninger, prisførerskab), 3. Prisfavorisering, 4. Bindingskontrakter (Tying contracts) og 5. Fastsættelse af bindende minimumspriser eller -avancer ved videresalg.

1. a. Ved bedømmelsen af lovligheden af de *bestående* sammenslutninger, hvad enten de var sammensmeltede (mergers) eller havde karakter af holding-selskaber, skulle efter 1911-dommene »*rule of reason*« bringes i anvendelse.

I overensstemmelse hermed reddede *American Can Co.* i 1916 livet, skønt det kontrollerede 100 blikdåsefabrikker med en samlet produktion af godt 90 pct. af samtlige blikdåser i U.S.A. Thi, som højesteret udtaler, det »har ikke foretaget noget, som konkurrenter eller forbrugere beklager sig over, eller som slår en uhildet betragter som illoyalt eller umoralsk«, og man måtte derfor »vel vogte sig for at ødelægge en så fint tilpasset produktionsmekanisme, som det sagsøgte selskab efter akten var«.

Samme udfald fik i 1920 sagen mod *U.S. Steel Corporation*, jfr. ovfr. Højesteret fandt, at trusten, ikke mindst ved sin »vertikale integration«, havde øget produktionen og billiggjort denne; den var nok stor, men der var konkurrenter, og den konkurrerede ikke med dem ved hjælp af ulovlige midler. »Loven gør ikke den blotte størrelse eller tilstedeværelse af uudnyttet magt til en forbrydelse.«

Også *International Harvester Co.* fandtes i 1927 at være en »god trust«, der måtte tolereres.

På denne baggrund følte dommen i sagen mod *Aluminium Co. of America (Alcoa)* i 1945 som en pludselig kursændring, der igen på egentlige trusters område *opgav* »*rule of reason*«. Ordvalget i dommen (af judge *Learned Hand*) berettiger utvivlsomt denne opfattelse. *Alcoa* (der omfattede Bauxit-miner, vandfald, fabrikker på forskellige stadier af produktionen) havde 100 pct. af den nationale fremstilling af råaluminium og dermed 90 pct. af hele råvaremarkedet (med 10 pct. import), og dommeren udtaler, at 90 pct. »er nok til at udgøre et monopol; det er tvivlsomt, om 60 eller 64 pct. ville være nok; og 33 pct. er det visselig ikke«, og fastslår så, at fastholdelse af et monopol ved systematiske udvidelser, der sætter virksomheden i stand til at møde kommende behov og foregribe mulig konkurrence, er en overtrædelse af Sherman-lovens sect. 2, og at monopol-magt ikke behøver at være misbrugt for at krænke loven; men hvis en virksomhed har fået et monopol ganske af sig selv (*monopoly has been thrust upon it*), er dette

ikke i sig selv lovstridigt. Derimod kræves *ikke særlig hensigt* til at skabe monopol, hvis man faktisk gør det.

Nogen »uskyldig« monopolist var *Alcoa* bestemt ikke, men at »rule of reason« i hvert fald her er givet et andet indhold end tidligere, er vist ubestrideligt.

Det kan iøvrigt bemærkes, at da konsekvenserne af dommen skulle drages, nægtede judge *John Knox* (i 1950) at opløse *Alcoa*; konkurrencen fra udlandet (Canada) var taget til, der var andre stoffer, der på samme anvendelsesfelter kunne erstatte aluminium, og tidligere regeringsfabrikker var efter krigen solgt til konkurrerende virksomheder, *Reynolds* og *Kaiser*.

b. Hvad *senere* (intime) *sammenslutninger* med hidtil selvstændige virksomheder angår, blev *Clayton Act* sect. 7 uden større betydning, efter at højesteret i 1926 i *Thatcher Manufacturing Co.* sagen havde fastslået, at hvis et selskab først køber aktierne i et rivaliserende selskab, og derefter benytter stemmeretten på disse til at godkende overdragelsen til sig af samtlige den tidligere konkurrents realværdier (*physical assets*), så er denne transaktion uangribelig, såfremt den er fuldblyrdet, inden F. T. C. når at skride ind. Altså: man tolererer ikke holding, men godkender aktieerhvervelsen som genvej til sammensmeltning (merger).

I de to *Yellow Cab Co.* sager i 1947 og 1949 lykkedes det ikke at få ram på den fremgangsmåde, at en fabrikant af Taxa-drosker ved opkøb af aktiemajoriteten i en række droskeselskaber sikrede sig salget af vogne til disse.

I *Columbia Steel Co.* sagen i 1948 forsøgte regeringen at hindre *U.S. Steel Corp.* i, gennem sit datterselskab, *Columbia Steel*, at købe aktiverne (ikke aktierne) i det største stålværk på vestkysten, *Consolidated Steel Corp.* Højesteret fandt med 5 stemmer mod 4, at »*vertical integration*« som sådan, uden at noget yderligere kommer til, *ikke* kan anses for *en krænkelse af Sherman-loven*, at den hidtidige konkurrence mellem *U.S. Steel Corp.* og *Consolidated* (som nu naturligvis skulle ophøre) ikke havde været væsentlig (substantial), og *at* der ikke forelå forsøg på at monopolisere, men kun en rimelig forretningsudvidelse.

På denne baggrund gennemførtes *Celler-Kefauver* loven, der i *Clayton Act* sect. 7 indfører et forbud mod, at selskaber under F. T. C.'s jurisdiktion erhverver alle eller nogle af aktiverne, realværdierne (assets) i et andet erhvervsdrivende selskab, hvor virkningen heraf kan blive (may be) på noget forretningsområde (in any line of commerce) i nogen del af landet (in any section of the country) væsentlig at formindske konkurrencen eller tendere mod skabelsen af et monopol.

På dette felt har *justitsministeriet* imidlertid foretaget et fremstød, der iøvrigt harmonerer mindre godt med hele ånden i antitrustlovgivningen, der snarere er: at slå ned på begåede fejl, end ved forudgående anmeldelse og prøvelse at forebygge sådanne: En virksomhed, der påtænker aktiekøb i en anden eller sammenslutning med denne, *Clayton Act sect 7*, jfr. *Celler-Kefauver Act*, kan nu på forhånd forelægge planen med alle relevante oplysninger for ministeriets i marts 1947 oprettede kontor for »mergers«, og få en udtalelse om, hvorvidt dens gennemførelse vil udløse tiltale.

2. a. At *kartelaftaler*, om fastsættelse af priser o. l. mellem selvstændige virksomheder, ikke kunne passere – ganske uanset »rule of reason« –, blev utvetydigt udtalt i *Trenton Potteries Co.*-sagen i 1927, hvor de indklagede 20 enkeltpersoner og 23 selskaber fremstillede og forhandlede 82 pct. af U.S.A.'s sanitære porcellænsartikler. Højesteret fastslog, at det ofte er blevet afgjort og altid har været antaget, at ensartet fastsættelse af priser, foretaget af dem, der i en væsentlig grad kontrollerer et mellemstatligt forretningsområde, er forbudt ved Sherman-loven, uanset rimeligheden af de aftalte priser. Og man tilføjede, at retten, når ikke loven tvang den dertil, ville være betænkelig ved at knytte afgørelsen af, om en handling var lovlig eller ej, til det usikre skøn over, om priser var rimelige eller urimelige, hvilket egenlig måtte kræve en analyse af hele det økonomiske liv og et valg mellem stridende samfundsopfattelser (philosophies)!

Kun gennem nogle få år under krisen i 1930'erne har dette været fraveget, idet højesteret i sagen *Appalachian Coals, Inc., et al.* i 1933 godkendte en aftale om et fælles salgsapparat for 137 mineselskaber, der indenfor deres område dækkede 75 pct. af udbudet af kul, som en *rimelig* (omend prishævende og -stabiliserende) foranstaltning. I *Socony-Vacuum Oil Co., Inc.* i 1940 slog retten imidlertid contra overfor en aftale mellem olieselskaberne om ved opkøb af benzin fra uafhængige raffinaderier at regulere udbudet og dermed priserne herpå, og udtalte: »I over 40 år har denne ret vedvarende og ufravigeligt fastholdt, at aftaler om fastsættelse af priser i sig selv (*per se*) er ulovlige efter Sherman-loven, og at det ikke kan påberåbes som forsvar, at de er beregnede til at fjerne eller formindske påviste såkaldte konkurrencemisbrug eller andre onder«. Rule of reason har »ikke påvirket dette syn på ulovligheden af prisaftaler«.

Lad dette nu være, hvad det være vil. (Højesterets dommerkollodium fornyedes som bekendt mellem 1933 og 1940): *Socony-Vacuum* synspunkterne er ikke siden blevet fraveget.

b. Imidlertid behøver *sådanne aftaler ikke at foreligge direkte*. Såfremt en kres af interesserede alle gøres bekendt med de for prisfastsættelse m. v. relevante oplysninger, er det ret nærliggende, at de alle drager parallelle slutninger derfra med samme sikkerhed, som hvor aftale forelå; det er på denne måde, at *brancheforeninger* (trade associations) kommer ind i dette billede. Deres store udbredelse får de under 1. verdenskrig og i årene derefter, og grundtanken er, at medlemmerne gennem foreningen udveksler statistiske forretningsdata om forhold vedrørende egne forretninger, så at enhver får fuld oplysning om sine konkurrenters forretninger og kan benytte disse oplysninger som grundlag for sine egne dispositioner.

Efter at højesteret i nogle tilfælde, således *Hardwood Lumber Manufacturers' Ass.* i 1921 og *American Linseed Oil Co.* i 1923 havde kendt slige foreninger ulovlige, i den sidste sag med fremhævelse af, at når meddelelsen af oplysninger blev holdt hemmelig for køberne, blev disse ført bag lyset med hensyn til sælgerens indbyrdes afhængighedsforhold, udtalte den i 1925 i to sager *The Maple Flooring Manufacturers Ass.* og *U.S. Cement Manufacturers Protective Ass.*, hvis medlemmer dækkede 75–80 pct. af fabrikationen af henholdsvis ahorn gulve og af cement, at det ikke er en ulovlig konkurrencebegrænsning på åben og redelig (fair) måde at samle og derefter meddele medlemmerne oplysning om fagets produktion og produktionsomkostninger, om opnåede priser, lagre, transportomkostninger m. v., og at medlemmerne også kan mødes og drøfte disse oplysninger, men at de ikke må træffe eller søge at træffe aftale om forenet optræden med hensyn til priser, produktion o. l.

I NRA-tiden kanoniseredes brancheforeningerne ligefrem, men så skærpedes synspunkterne igen, og i *The Sugar Inst., et al.* i 1936, hvis medlemmer dækkede 70–80 pct. af staternes sukkerforbrug, krævede man vel ikke instituttet (foreningen) opløst, men forbød ca. 40 former for handlinger, der særlig let kunne føre til misbrug.

c. Endmindre foreligger der *prisaftaler* e. l. i de tilfælde, hvor der nu i reglen tales om prisføreskab (*price leadership*). Forholdet forekommer med hensyn til standardiserede varer på et marked med flere eller færre sælgere, hvor en eller flere af disse er stærke nok til prismæssigt at gå sine egne veje, og hvor de andre *rent faktisk* ser deres fordel i at følge de bevægelser, som »førerer« (førerne) iværksætter.

En god belysning af problemet – og af vanskelighederne ved at løse det – haves i sagen *American Tobacco Co. et al.* i 1946:

Efter dommen over tobakstrusten i 1911 opløstes denne i en række selskaber, deriblandt *American Tobacco Co., Liggett & Myers, R. J.*

Reynolds og *P. Lorillard*, af hvilke det sidste efterhånden trådte i baggrunden. Sagen blev rejst mod de tre første og disses ledelse, og det oplystes, at der mellem dem i de første år havde bestået en hårdhændet konkurrence med *Reynolds* som urostifter, efter at dette selskab i 1913 havde lanceret sin *Camel* cigaret; *L. & M.* fulgte efter med *Chesterfield* og til sidst *American Tobacco* med *Lucky Strike*, og nogle års pris-krig fulgte; men fra 1923 holdt den op, og fra 1928 solgtes de tre mærker – uden nogen form for aftale derom – til samme priser, nemlig de af *Reynolds* fastsatte. Da nogle andre selskaber i 1930erne kastede billigere cigaretter på markedet, foretog *American Tobacco* en radikal ned-sættelse, som de andre to af »de 3 store« omgående fulgte, indtil de, også uden nogensomhelst aftale derom, fandt ud af, at det var bedre ved opkøb at bringe priserne i vejret på de billige sorter af råtabak, som konkurrenterne skulle bruge. De indklagede blev idømt bøder for over-trædelse af Sherman-lovens sects. 1 og 2, men hvorledes de for frem-tiden skal forholde sig for at undgå at forse sig, gav højesteret – trods kraftige opfordringer dertil – ingen anvisning på.

3. *Prisfavorisering*. Skønt forskelspriser som konkurrencemiddel i og for sig kunne rammes efter *Sherman-loven*, fandt man det dog fornødent i 1914 at drage dem frem i *Clayton Act* sect. 2. Det er også utvivlsomt, at trusterne havde brugt lokale forskelspriser således, at de på steder, hvor de mødte konkurrence, satte priserne ned – endog under produktionspris – for herved at ødelægge konkurrenten, og så søgte kompensation herfor ved urimelige prisforhøjelser andetsteds. I en officiel vurdering fra 1927 kan det imidlertid om sådanne frem-gangsmåder siges, at »nutildags bruges de næsten aldrig; markedsfor-holdene er nu ganske anderledes almindeligt kendt, end de var den-gang. Nu kan metoden overhovedet kun anvendes, når sælgeren har fuld kontrol med alle de steder, hvorfra hans varer fordeles, og salg-spriserne derved holdes hemmelige. Ellers ville han snart opdage, at kunderne i den egn, hvor der forlanges lavere priser – såvidt fragt-omkostningerne tillader det – gensælger til kunderne i egne, hvor der forlanges højere priser, således at det samlede resultat for den oprin-delige sælger kun bliver tab.«

Hvad *forskelspriser overfor forskellige personer eller grupper heraf* angår, er det anerkendt, at det, uanset købenes størrelse, var tilladt at sælge billigere til grossister end til detaillister, men at det omvendt også var tilladt at lade rabatten bero på det solgte kvantum, uden hen-syn til køberens merkantile status, *Mennen Co.* og *National Biscuit Co.*

sagerne fra 1923 og 1924. Herefter gav F. T. C. op og bragte overhovedet ikke sect. 2 i anvendelse i årene 1924–33. Derimod lykkedes det i sagen *van Camp v. American Can Co.* i 1929 en privatmand at få tredobbelt skadeserstatning, fordi indstævnte havde solgt blikdåser til hans konkurrent til lavere priser, end der var tilbudt ham ved køb i samme kvantum. Andre fulgte efter, og i 1933 gik F. T. C. – uden altfor meget held – til felts mod visse fabrikanters indrømmelse af særlig lave priser til postordre-forretninger og andre større aftagere, der indgik løbende kontrakter om køb af varer, der så blev forsynet med *køberens* mærke, men ellers ikke adskilte sig fra dem, der ad andre veje blev solgt med fabrikantens mærke.

Af frygt under 30ernes depression for, at de store foretagender, derunder kæde-butikkerne (*chain stores*), skulle kunne skaffe sig særlig ubillige fordele, ændrede Kongressen i 1936 sect. 2 ved den førnævnte *Robinson-Patman-Act*: Den sidestiller med sandsynlighed for skade på konkurrencen sandsynlighed for skade for en enkelt bestemt konkurrent. – Den tillader kun kvantumsrabat i forhold til, hvad der svarer til forskel i fremstillingspris. – Den bemyndiger F. T. C. til at fastsætte mængderabatbegrænsninger m. h. t. særlige varer, hvor købere af større kvanta er så få, at det gør en forskelsbehandling på basis deraf uretfærdig. – Den forbyder sælgere under nogen form at betale provision til købere eller deres repræsentanter. – Og den forbyder at betale købere for ydelse af tjenester ved behandlingen eller salget af varen (f. eks. til reklameudgifter o. l.), medmindre det sker på forholdsmæssig lige vilkår til alle kunder; det overlades til F. T. C. at definere, hvorledes det sidste skal forstås. – Endelig gøres det ligeså ulovligt at fordre eller modtage en prisfordel som at yde den.

Det er nu fastslået, at der kan foreligge ulovlig forskelsbehandling, selvom priserne er de samme, såfremt køberne stilles ulige ved andre salgsvilkår, f. eks. med hensyn til tiden for at aftage det købte, *Corn Products Refining Co. v. F. T. C.* (1945).

Derimod er det tilladt at holde en pris for en vare, når den sælges særskilt, men en lavere, når den sælges sammen med en anden, såfremt dette er ens for alle købere, *Package Closure Corp. v. Sealright Co.* (1944). På lignende måde er det i *Times-Picayune* sagen i 1953 tilladt nævnte avis i New Orleans at tage væsentlig højere takster for annoncer i dens morgenudgave alene (den er eneste morgenblad i byen), end når der samtidig annonceres i aftenudgaven (der er en aftenavis foruden).

Om »basing-point« systemet, hvor prisen beregnes efter fabrikspris med tillæg for transport, fastsat som gennemsnitsomkostninger, beregnet fra et bestemt udgangspunkt (selvom der leveres andetsteds fra), er det antaget, at hvis det regelmæssigt fører til fritagelse for at betale fragt for nogle købere, og belastning af andre med en »phantom« fragt, og det medfører en konkurrencebegrænsning, så er det ulovligt, selvom der kun er tale om en enkelt sælger, *F. T. C. v. The Cement Institute* (1948), *Corn Products Refining Co. v. F. T. C.* (1945) og mange andre. Heller ikke *Zone-priser*, der ikke er saglig begrundede, kan passere, *Salt Producers Ass. v. F. T. C.* (1943).

Om *kvantumsrabat* foreligger ingen afgørelse for, at den uden videre er ulovlig, men rejser F. T. C. sag, må *indklagede* vise, at den er sagligt begrundet, hvilket hidtil alene er lykkedes i eet tilfælde, *F. T. C. v. Minneapolis-Honeywell Co.* (1952), hvor indklagede fremlagde sine tilgrundliggende indgående undersøgelser af omkostninger.

Man må ikke sælge så billigt til en *grosserer*, at han med fortjeneste kan sælge til sine butikskunder til en pris, der er lavere end den, deres konkurrenter kan købe til direkte hos den oprindelige sælger, *Standard Oil Co. v. F. T. C.* (1951), men man må heller ikke sælge direkte til købmænd til priser, der er lavere end dem, der beregnes til grossister, hvis kunder konkurrerer med sådanne købmænd, *Morton Salt Co. v. F. T. C.* (1948).

4. *Tying contracts*. Det er utvivlsomt, at en del af de handlinger, der omfattes af dette rubrum, kunne være ramt allerede efter *Sherman-loven*, og undertiden rejses sagen endnu efter den alene, som i *Pullman Co.* sagen i 1943, hvor det indklagede selskab, der havde 100 pct. monopol på levering og drift af sovevogne, havde aftaler med jernbanelovselskaberne om kun at entrere med Pullman selskabet og kun at *købe* sovevogne m. v. fra dettes datterselskab; dommen tilpligtede bl. a. selskabet at udskille sidstnævnte produktionsselskab. Undertiden påberåbes både *Sherman-loven* og *Clayton Act* sect. 3, men i reglen er det nu denne sidste, der afgiver grundlaget for en indskriden.

Og herved må det understreges, at vel vender denne *lovgivning* sig mod uønskede *konkurrencehandling*, men den har aldrig – sålidt som de øvrige her behandlede normer med undtagelse af *F. T. C. Actens* sect. 5 og tildels *Robinson-Patman Acten* – sluppet sin kontakt med trustsynspunkterne: Dens forbud mod de beskrevne handlinger gælder *kun*, såfremt disse kan medføre væsentlige konkurrencebegrænsninger eller rummer monopol tendenser; d. v. s. handlinger, der kan

rammes, såfremt de foretages af store og indflydelsesrige foretagender, kan uden risiko udføres af »small business«, af den »lille mand«.

Iøvrigt sigter sect. 3 mod to slags forhold: a. eksklusivaftaler (*exclusive dealings*) og b. bindingskontrakter (*tying clauses*) i snævrere forstand.

a. Her antager fabrikanten eller sælgeren en næringsdrivende som *eneforhandler*; han forpligter sig til at levere sin vare til ham (eventuelt indenfor et vist område *kun til* ham), men til gengæld må den næringsdrivende indgå på kun at forhandle (eller anvende) netop denne vare (og det eventuelt kun indenfor et vist distrikt). Forholdet kan foreligge parallelt ved salg eller udlejning af maskiner o. l. direkte til dem, der skal anvende dem.

Eneforhandleraftalen kan – og vil ofte – være til betydelig fordel for begge parter, og sålænge en sælger overhovedet kan finde brugbare forhandlere indenfor området, vil den heller ikke kunne skade den oprindelige leverandørs konkurrenter.

Man har da også opretholdt sådanne aftaler mellem en margarinefabrik (der kun dækkede godt 1 pct. af det samlede margarineforbrug) og dens forhandlere, *B.S. Pearsall Butter Co. v. F. T. C.* (1923), mellem et bladforetagende og dets (egne) »avisdrenge«, *F. T. C. v. Curtis Publishing Co.* (1923), mellem et automobilfirma og mekanikere m. h. t. reservedele til dets automobiler, *Pick MFG. Co. v. General Motors Corp.* (1936) og mellem en fabrikant af landbrugsmaskiner og hans lokalforhandlere, *U.S. v. J.J. Case Co.* (1951).

Kun, hvor det drejer sig om *monopolvarer* fra mere eller mindre udtalte *monopolfirmaer*, skifter billedet, men selv her foreligger der vistnok ingen afgørelser for, at det skulle være utilladeligt at give forhandlere eneret til salg indenfor et vist område.

Der er bl. a. skredet ind efter sect. 3, hvor en fabrikant af mønstre til damekjoler havde kontraheret med ca. 40 pct. af samtlige mønstreforhandlere (deriblandt alle de større) om kun at forhandle dette bestemte fabrikat, *Standard Fashion Co. v. Magrane-Houston Co.* (1922), *Butterick Co. v. F. T. C.* (1925). Ligeså imod *United Shoe Machinery Corporation* (1922 og 1953), der kontrollerede ca. 95 pct. af handlen med skotøjsmaskiner, og som udlejede sine maskiner til fabrikanter med bl. a. den klausul, at lejemålet skulle være forbrudt, hvis der samtidigt anvendtes maskiner af andre fabrikater.

b. Denne gruppe omfatter den fremgangsmåde, at et salg (køb) eller et lejeforhold gøres afhængigt af og sammenknyttet med en pligt for modparten til samtidigt at købe (sælge) eller leje andre af hovedman-

dens produkter. Også dette *kan* være ganske rimeligt (»kun sælge overkopper, hvis underkopperne følger med«), men er der tale om en »stor« sælger, er kursen nu ret streng.

I 1920 anerkendte højesteret i sagen *F. T. C. v. Warren, Jones & Gratz* en klausul fra det indstævnte firma om, at salg af stålband til pakning af bomuldsballer kun kunne finde sted på vilkår, at køberen samtidig aftog klude og jute til underlag for båndene. Det var *ikke* påberåbt fra F. T. C., at indklagede var generalagent for et datterselskab af U. S. Steel Corp.

Ligeledes opretholdt man i *F. T. C. v. Sinclair Refining Co. et al.* (1923) olieselskabernes praksis med at installere tank og pumpe og udleje disse på meget billige vilkår til benzinformidlere, mod at disse forpligtede sig til kun at bruge anlægget til benzin fra vedkommende firma; dommen betoner – temmelig formelt –, at aftalen jo ikke hindrer forhandleren i at købe andetsteds eller få opstillet andre pumper! Dette fastholdes imidlertid ikke længere, og i *Standard Oil Co. of California* (Standard Stations Case 1949), hvis kontrakter med tankindehaverne dækkede 16 pct. af detail-benzin-salget i de vestlige stater, og i sagen mod *Richfield Oil Corp.* (1952) med 3 pct. af salget, er Clayton lovens sect. 3 bragt i anvendelse. Det samme er sket i 1936 mod *International Business Machines Corp.*, der ved udlejning af bogholderimaskiner forlangte, at lejereren dertil kun måtte bruge de af selskabet fremstillede kort, i 1949 imod *American Can*, der udlejede maskiner til lukning af konserverdåser mod pligt for lejereren til at aftage sådanne, og i *National City Lines* sagen i 1951 er fabrikanter af bildæk dømt for at have finansieret 2 buslinie-holding-selskaber mod eneret i 10 år på levering af dæk.

5. *Minimumspriser ved videresalg* (»fair trade«). Medens »horisontale« prisaftaler, som ovfr. under 2 a omtalt, *altid* vil være ugyldige, har der efterhånden udviklet sig særlige regler om en »vertikal« prisfastsættelse, hvorved – typisk – en fabrikant søger at fikserer de priser, hvortil hans frembringelser af senere omsætningsled må bringes på markedet.

Problemet hører nutiden til. Det har første gang ligget for i 1911 i sagen: *Dr. Miles Medical Co. v. John D. Park & Sons Co.*, hvor fabrikanten af en række patentmediciner, der kun blev solgt mod, at køberen forpligtede sig til at overholde en vis udsalgspris, stævnedes et grossistfirma, der havde nægtet at underskrive forpligtelsen, men som forskaffede sig varerne fra reversforpligtede købere og derefter undersolgte de fastsatte priser. Klagen baseredes på anstiftelse til kontrakts-

brud, og indstævntes forsvar var, at aftalerne, som dr. Miles-selskabet havde indgået med ca. 400 grossister og 25,000 detailhandlere var ugyldige efter Sherman-loven. Heri gav højesterets flertal ham medhold; den store retslærde højesteretsdommer *O. W. Holmes* dissenterede og udtalte bl. a.: »Jeg kan ikke tro, at almenheden i det lange løb kan være tjent med, at denne ret tillader slubberter (knaves) at undersøge rimelige priser til egen fordel og således undergraver, ja måske ødelægger fremstillingen og salget af goder, som det anses for ønskeligt, at publikum skal kunne få«.

På Kongressen fremkom straks hele to forslag om at tillade »resale price maintenance«, men ingen af dem nåede til afstemning.

Det blev enkeltstaterne, der tog sagen op: *New Jersey* gennemførte i 1913 en lov om, at *påtrykte* (eller vedhæftede) priser skulle respekteres. At *aftaler* om pris ved videresalg skulle respekteres *af parterne*, blev første gang udtalt i Californiens Fair Trade Act 1931, og i 1933 blev prisfastsættelsen gjort bindende for ondtrøende trediemænd, selvom de ikke var indgået på noget.

I 1936 erklærede unionens højesteret disse enkeltstatslove for forfatningsmæssige i sagen *Old Dearborn Distributing Co. v. Seagram Distillers Corp.*, og året efter fulgte, jfr. ovfr., *Miller-Tydings Act*, der fra Sherman-loven undtager »aftaler og bestemmelser, der fastsætter mindstepriser for videresalg af varer, der bærer, eller hvis etiket eller indpakning bærer, fabrikantens eller forhandlerens varemærke, forretningskendetegn eller navn, og som forhandles i fri og åben konkurrence med varer af samme almindelige karakter, fremstillet eller forhandlet af andre, alt forudsat, at sådanne aftaler eller bestemmelser er gyldige efter retstilstanden i den stat, hvor videresalg skal ske«.

45 enkeltstater gennemførte efterhånden sådan lovgivning, men i 1951 statuerede unionens højesteret i sagen *Schwegmann* (der var indehaver af et »giant supermarket« i New Orleans) *v. Calvert Distillers Corp.*, at kun de forhandlere, der havde underskrevet kontrakt derom med fabrikanten, var forpligtede til at overholde priserne.

Atter måtte lovgivningsmagten gribe ind og ved *Mc. Guire Fair Trade Act* af 14. juli 1952 (vedtaget i Repræsentanternes Hus med 196 stemmer mod 10, i Senatet med 64 mod 16) fastslå, at intet i unionens anti-trustlovgivning skal være til hinder for håndhævelsen af bestemmelser i enkeltstaternes love om, at prisfastsættelser skal respekteres af ondtrøende erhververe, selvom de ikke har underskrevet tilsagn derom.

Mr. Schwegmann har bestridt lovens forfatningsmæssighed, men ved højesteretsdom i sagen *Lilly & Co. v. Schwegmann* (1953) er den opret-

holdt. I den allerseneste tid har F. T. C. imidlertid rettet sin opmærksomhed på, at der ikke bag prisfastsættelserne skjuler sig forbudte *horizontale prisaftaler*, navnlig hvor producenten *tillige* er butikshandler, *In re Doubleday* (om en forlægger), *The Yale Law Journal* 1954 s. 538–49.

Sammenfatning.

Amerikansk anti-trustret er således ikke noget fast afsluttet hele. Der er områder, hvor det er overmåde tvivlsomt, hvad man må, eller dog, hvor langt man tør gå, også fordi domstolene og de administrative myndigheders holdning har skiftet fra tid til tid. Anti-trustproceduren er tidkrævende og uhyre kostbar, og harmonien mellem de forskellige lovgivningsindgreb er ikke synderlig god. Men, som det indledningsvis er bemærket i dette afsnit, frembyder Amerikas retsliv et så righoldigt materiale – hvoraf det foranstående er et centralt udsnit – til belysning af de *almene* spørgsmål, og dette materiale er i U.S.A. gjort til genstand for en så indgående retsvidenskabelig behandling, at det for en lovgiver på disse felter ikke er forsvarligt blot at gå det forbi.

Amerikansk ret starter, som ovenfor vist, allerede i domspraksis, gennem støtte i *common law*, ret tidlig med at erklære konkurrencebegrænsende sammenslutninger og aftaler for civilretlig ugyldige, når de enten iværksætter monopolet eller efter deres formål tenderer mod dette. Denne civilretlige ugyldighedsregel får i det praktiske erhvervsliv den virkning, at de friere kartelformer opgives som juridisk svage, og at erhvervslivets ledere på dette område går over til fusionen, til enkeltvirksomhedernes sammensmeltning gennem aktieselskabets former – snart i den ene snart i den anden form (trust i snævrere teknisk form, holding company eller det alt omfattende aktieselskab). Under de meget grove og brutale trustmisbrug, som disse stærke kapitalsammenslutninger begik i det 19. århundredes sidste del, i trusternes første tid, og som med rette opskræmte den offentlige mening og Kongressen, vedtog denne i Sherman-loven af 1890 drastiske *generelle* lovregler mod alle sammenslutninger og aftaler, der begrænsede erhvervsfriheden (hvad allerede adskillige enkeltstater i forvejen var begyndt på); og denne lov efterlignede her domstolenes praksis ved ikke blot at ramme de sammenslutninger og aftaler, der iværksatte monopolet, sect. 1, men også dem, der tenderer mod monopolet; men denne lov gik videre end domstolenes *civilretlige ugyldighedsregel* og indførte *straf* og ramte iøvrigt også *enkeltvirksomheder*, ovenfor s. 235 ff.

Denne lovgivningsmagts trosbekendelse til den uindskrænkede *erhvervsfriheds-grundsætning* og hårde fremgangsmåde mod trusterne, såvel som mod kartellerne, uden nogen hensyntagen til, om disse sammenslutningers konkurrencereguleringer var saglig rimelige eller ej, førte, som ovenfor vist, til en betydelig *vaklen og usikkerhed i domspraksis*, da domstolene gang på gang kom ud for truster og karteller, hvis reguleringer objektivt måtte anses for meget rimelige og gavnlige for samfundet. Dette medførte også, at *anklagemyndigheden* i flere perioder var meget tilbageholdende med at sætte truster under tiltale. Sherman-loven kom således *i praksis* langtfra til at svare til, hvad man fra lovgivningsmagten kunne have ventet. Der sondres i den følgende oversigt mellem truster, karteller og særlige erhvervsmetoder på dette område.

I. Truster. I det første årti efter denne lovs ikrafttræden blev der af De forenede Staters justitsministerium kun rejst sag mod ret få truster, og når der blev anlagt sag, var domstolene ikke altid regeringen følgagtig ved at dømme trusterne. Dette fik igen virkning på erhvervslevet, idet sammenslutningen i egentlige truster tog stærk fart. Og da der endelig fra anklagemyndighedernes side i det 20. århundredes begyndelse blev udvist større energi i retsforfølgningen, viste det sig, at domstolene ikke ville anvende lovenes generelle erhvervsfrihedsgrundsætning, idet De forenede Staters højesteret vel i to tilfælde dømte truster efter loven, men samtidig statuerede, at den ville forbeholde sig ved hver enkelt trust at dømme efter »*the rule of reason*«, altså at dømme eller frikende truster, eftersom disses virksomhed medførte urimelige eller rimelige konkurrenceindskrænkninger, således at højesteret altså frit vil sondre mellem samfundsmæssig gode og dårlige truster, ovenfor s. 238–39. Senere højesteretsdomme – i 1916 og i 20erne – fulgte samme *konkrete* linje som disse to domme. En enkelt senere dom, i 1945, synes at gå imod *the rule of reason*, men det er tvivlsomt, hvor langt denne dom rækker, og om *rule of reason* her alene har fået et andet indhold end tidligere. Det må også her bemærkes, at trusten i denne doms tilfælde var ondartet og beherskede 90–100 pct. af markedet på sit erhvervsområde, ovenfor s. 244–45.

Dernæst må fremhæves, at på det heromhandlede egentlige trustområde er *vertikal integration* i en nyere højesteretsdom (1948) anset for ikke at være en krænkelse af Sherman-loven, når der ikke kommer særlige omstændigheder til, ovenfor s. 245–46. Atter her sættes altså en konkret prøvelse istedetfor det absolutte forbud. Der blev i denne sag lagt særligt vægt på, at, skønt et selskab (i stålbranchen) havde købt

aktiverne i et andet selskab, forelå der ikke forsøg på at iværksætte monopolet. Samme resultat er statueret i domme, hvor magten over det andet selskab opnåedes gennem køb af dettes *aktier*.

Lovgivningen, særlig den senere Celler-Kefauver-lov i forbindelse med en tidligere lov, forbyder, at selskaber erhverver aktierne eller aktiverne i et andet selskab, hvis dette tenderer mod monopol på erhvervet. Men da man blev klar over, at en generel regel også her var for rigoristisk for erhvervslivet, indførte justitsministeriet den praksis, at selskaberne på forhånd kunne indhente godkendelse i et kontor under dette ministerium af sådan erhvervelse af et andet selskabs aktier eller aktiver, ovenfor s. 245–46. Dette er atter en vis, omend ikke rationel indrømmelse til den *konkrete* prøvelse. Man får således indført ad bagdøren denne prøvelse, som man først har kastet ud ad hoveddøren.

Også fra *anklagemyndighedens* side, selv af dennes energiske leder *Thurman Arnold* betones det, at det, man vil ramme, er de *urimelige priser*, som kapitalmagten vil gennemtvinge som en privat skat på befolkningen.

Medens de hidtil omtalte love holder sig til de egentlige trust- og kartelmisbrug, gik Federal Trade Commission-loven og Clayton-loven, begge af 1914, videre, idet de ikke blot gav regler herom – dog uden at hjemle straf – men også om illoyale konkurrencemetoder. Men dette har intet med trustmisbrug at gøre, men rammer alle forretningsmænd; og i Europa gives disse regler derfor med rette i en særlig lov helt udenfor trustlovgivningen, nemlig i loven om illoyal konkurrence (således i dansk ret ved loven af 31. marts 1937).

II. Karteller. Både Sherman-loven, Federal Trade Commission-loven og Clayton-loven rammer *generelt* karteller, både horisontale og vertikale, når de begrænser erhvervsfriheden, uden hensyn til om erhvervsbegrænsningen er rimelig.

Der er imidlertid vaklen i *domspraksis*; og der er perioder, hvor *anklagemyndigheden* slet ikke har grebet ind overfor konkurrenceregulerende karteller. Enkelte domme har frikendt karteller; men senere fastslås atter den generelle linje. Karteller om gensidig udveksling af oplysninger om priser, produktion o. l. er idethele anerkendt som tilladt. Prisførerskab (price-leadership) er derimod ramt af en dom i 1946, men uden virkelig vejledning for de ledende forretningsfolk.

Hele denne holdning fra de juridiske myndigheders side medfører idethele en betydelig usikkerhed i erhvervslivet. I perioder, hvor den generelle linje strengt holdes, fører dette, som berørt, igen til, at kartel-

lerne går over til trustformen, hvad der samfundsmæssigt ikke i sig selv er ønskeligt. Og når der kommer vaklen i dommene, ved forretningslivet faktisk ikke, hvad det har at rette sig efter, ovenfor s. 248, jfr. s. 244, 246.¹

Erfaringerne om den generelle kartelregels anvendelse i amerikansk retspraksis anbefaler således ikke denne regels indførelse andetsteds.

III. Særlige erhvervsmetoder på trust- og kartelområdet.

1. *Forskelsbehandling* (særlig price-discrimination). Clayton-loven 1914, ændret ved Anti-Price-Discrimination-loven af 19. juni 1936, forbød forskelspriser, såfremt de medførte eller kunne tænkes at medføre konkurrencebegrænsning eller tendens til monopol, medmindre de var begrundet i varens kvalitet, mængde o. l., ovenfor s. 248-50.

Forskelsbehandling er imidlertid taget meget af i trust- og kartelpraksis i nyere tid; og der gøres iøvrigt i domspraksis vigtige undtagelser fra reglen, ovenfor s. 248-49.

2. *Bindingsaftaler* (*tying contracts*). Også denne metode blev i et vist omfang forbudt ved Clayton-loven 1914, såfremt de bevirker en formindskelse af konkurrencen eller hidfører et monopol. Men dette må altså undersøges *konkret*; og det sker i domspraksis, ovenfor s. 250-51.

3. *Minimumspriser ved videresalg* (også kaldet *bruttoprismetoden*). Kartelaftalen herom, navnlig mellem fabrikanter og detailhandlere (altså vertikale karteller) blev oprindeligt (ligesom alle horisontale pris-karteller) erklæret civilretlig ugyldige i domspraksis efter den generelle erhvervsfriheds-grundsætning i Sherman-loven. Men flere enkeltstater vedtog senere love, der fastslog, at påtrykte eller vedhæftede priser skulle overholdes; og i 1936 statuerede U.S.A.'s højesteret, at disse love var forfatningsmæssige. Senere har to kongreslove af 1937 og 1952 fastslået, at disse minimumspriser ved videresalg er gyldige og bindende, både for de forhandlere, der har underskrevet forpligtelser til at overholde minimumspriserne, og for dem, der ikke har underskrevet sådan forpligtelse, ovenfor s. 252-54.

Alt i alt kan da erfaringerne fra amerikansk retsliv og erhvervsliv opsummeres således, at de oprindelige absolutte, generelle forbudsregler i de ældre love, Sherman-loven af 1890, Clayton-loven af 1914 o. l.

¹ Hvilke tilfældigheder der herved opstår, ses af, at et stort kartel i 1899 rantes af Sherman-loven på en måde, som ligefrem opfordrede til fastere former. Det trustaktieselskab, der herved opstod, levede så uforstyrret i et halvt århundrede. Først i 1948 blev der igen rejst sag; og trusten gik ind på at opløse sig, ovenfor s. 237 f. n.

– givet på baggrund af de brutale trustmisbrug i hin tid – ikke kan friste til efterligning, idet *den konkrete individuelle prøvelse* i den senere tid trods de generelle forbud trænger igennem i domspraksis og anklagemyndighedernes praksis. En vis vaklen i disse retsmyndigheders praksis har medført betydelig usikkerhed i det praktiske erhvervsliv, og ved de særlige erhvervsmæssige organisationsmetoder, der anvendes af karteller og truste, er for det første anerkendelsen af bruttoprissystemet trængt igennem både i enkeltstaternes og i unionsstatens lovgivning; og selv ved priskeforring (price-discriminations) og bindingsaftaler (tying-contracts) tages der et vist hensyn til den konkrete prøvelse.

Overfor truste, karteller og andre konkurrencebegrænsende sammenslutninger kan samfundets retsorden indtage to fundamentalt forskellige stillinger. Den ene er den, man kan kalde den *destruktive* d. v. s. ved lovgivning og domspraksis at slå karteller, truste og lignende erhvervsorganisationer i stykker, *opløse* trusterne i en række selvstændige bedrifter og opløse forbindelsen mellem de i kartellerne samarbejdende virksomheder. Den anden holdning er den, man kan kalde den *konstruktive* d. v. s. *tage* trusterne, kartellerne o. l. *i samfundets tjeneste*, idet man ved en kontrol fra retsmyndighedernes side så vidt muligt fjerner disse organisationsformers *misbrug*, der er til skade for forbrugerne, men iøvrigt legaliserer disse sammenslutninger og benytter dem til at skabe en samfundsmæssig gavnlig ro og orden i erhvervslivet, uden derved at skade bestræbelserne for at producere de bedste og billigste varer.

Amerikansk retsliv, både lovgivning og domspraksis, begyndte, som ovenfor belyst, i det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede med at indtage en ganske *destruktiv* holdning – ved common law, Sherman-loven 1890 og Clayton-loven 1914 – under indtryk af de grove og brutale trust- og kartel-misbrug, der fandt sted i hin tid, og med begrundelsen i den den gang herskende liberalismes dogmefaste tro på den uindskrænkede erhvervsfriheds »naturtilstand«, den frie konkurrence som den eneste rigtige løsning af alle erhvervslivets problemer.

Det overordentlig lærerige ved den senere retsudvikling i U.S.A. er, at først i domspraksis og senere også i lovgivning baner den *konstruktive* retningslinje sig vej – som the rule of reason og andre begrænsende synspunkter – men naturligvis under vaklen og modstand, hvad der medfører betydelig og uretfærdig usikkerhed for det praktiske erhvervsliv. Men med the rule of reason i domspraksis, de seneste love om mindstepriser og tendensen i den nyeste kartel- og trust-retsvidenskab

går man sikkert nu en tid imøde, hvor en konstruktiv holdning overfor trusters, karteller o. l. med en virksom kontrol overfor visse trusters og kartellers misbrug vil blive den overvejende, ikke ved generelle forbud, men ved en individuel konkret prøvelse af misbrugstilfældene.

III. Sverige.

Hovedkilden til oplysning om trustproblemerne i vort naboland er det store to-bindes værk: *Konkurrensbegränsning*. Betänkande med förslag till lag om skydd mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning avgivet av Nyetableringssakkunniga. 1951.

Det fortjener imidlertid som baggrund at fremhæves, at det – modsat anglo-amerikansk common law – er meget få bidrag af positiv karakter, som *den almindelige civilret* og dermed de ordinære domstole har formået at yde på dette felt.

I de fællesnordiske aftalelove findes der enkelte bestemmelser, der berører emnet. Således bestemmes i disse loves § 36: »Har nogen lovet at erlægge en Bod, bestående af Penge eller andet, for det Tilfælde, at han ikke opfylder en ham paahvilende Forpligtelse eller iøvrigt foretager eller undlader en Handling, kan Boden nedsættes, hvis det findes at være aabenbart ubilligt, om den skulde erlægges i sin Helhed« og § 38 fastslår: »Har nogen forpligtet sig til, at han af Konkurrencehensyn ikke maa drive Forretning eller anden Virksomhed af en vis Art . . . , er Vedtagelsen ikke bindende for ham, forsaavidt den med Hensyn til Tid, Sted eller andre Forhold gaar videre end paakrævet for at værne imod Konkurrence eller utilbørligt indskrænker den forpligtedes Adgang til Erhverv«. Disse lovregler må i og for sig også kunne påberåbes, hvor sådanne klausuler er optaget i mere omfattende kartelaftaler, og i overensstemmelse med nyere synspunkter har den svenske Högsta Domstolen (se således Nytt jur. Arkiv 1948 s. 138 om en forpagtningskontrakt) givet udtryk for en almindelig utilbøjelighed til, også i ulovbestemte tilfælde, at gennemtvinge aftaler, der må anses for åbenbart utilbørlige *overfor den forpligtede*. I domssamlingerne søger man imidlertid forgæves retsafgørelser på dette område; på den ene side synes man at have indstillet sig på, at de kartelaftaler m. v., man indgår, skal holdes, og at prisfavorisering, forretningsmæssig boycott idethele, er noget, man må affinde sig med, og på den anden side synes de foretagender og organisationer, der er interesseret i håndhævelsen af pris- og produktionsaftaler eller -bestemmelser, ikke at have følt trang til at »ulejlige« domstolene, men

har taget sagen i deres egen hånd ved en – vistnok i Sverige idethele særdeles effektiv – boycot.

Det er derfor kun de statslige specialforanstaltninger, der her kræver nærmere redegørelse.

Allerede i 1911 nedsattes en komité til at fremkomme med »en offentlig utredning rörande förekomsten inom landet av truster och karteller samt deres inverkan på landets ekonomiska liv och på prisbildningen«. Resultatet blev alene en redegørelse i 1913 for sukkerindustrien og -beskatningen i Danmark, Sverige og Tyskland.

I juni 1920 nedsattes imidlertid en *trustlagstiftningskomité* med det udtrykkelige formål hurtigst muligt at udarbejde forslag til en midlertidig lovgivning om statskontrol med truster og monopolistiske sammenslutninger i produktion, handel og transportvæsen. Betænkningen forelå i 1921. Den fandt det godtgjort, at statslige indgreb ville være påkrævede, men samtidig, at kendskabet til de faktiske forhold ikke var indgående eller omfattende nok; man anbefalede derfor nedsættelse af en trustkommission dels til tilvejebringelse af almindeligt materiale, dels til undersøgelse af mere konkrete misbrug, hvorefter den skulle fremkomme med et lovforslag.

Den 18. juni 1925 gennemførtes loven om »undersökning angående monopolistiska företag och sammenslutninger«, hvorefter Kongen bemyndiges til ved de almindelige embedsmænd eller ved særlig tilfornordnede sagkyndige at foranstalte undersøgelse af monopolistiske virksomheder eller sammenslutninger og deres indflydelse på pris- og omsætningsforholdene; til redegørelsen herfor burde så knyttes indstilling om egnede foranstaltninger lige fra forhandling med trusterne, offentliggørelse af resultaterne, ændring i toldsatserne og til særlig lovgivning. Den er foruden til en fornyet undersøgelse af sukkerproduktionen anvendt til undersøgelse vedrørende mel og gryn, porcellæn samt brændsels- og smøreolie.

I 1935 anbefalede en betænkning om »Folkförsörjning och arbetsfred«, på linje med de almindelige strømninger også i U.S.A., en kraftigere samvirken indenfor erhvervslivet, og i en betænkning af 1940 om »Organiserad samverkan inom svenskt näringsliv« anbefalede de »näringsorganisationssakkunniga« bl. a. indførelsen af en vis registreringspligt som middel til nærmere indsigt i monopolistiske bestræbelser. Den sidste tanke er taget op i en betænkning af 21. sept. 1945 fra kommissionen för økonomisk efterkrigsplanering, og på grundlag heraf er til afløsning af 1925-loven gennemført de fremdeles gældende regler i lov af 29. juni 1946 om overvakning av konkurrensbegränsning inom

näringslivet. § 1 udtaler: For at forebygge skadelige virkninger af konkurrencebegrænsninger indenfor erhvervslivet skal kontrol ske på nedennævnte måde gennem *registrering* af konkurrencebegrænsende aftaler (överenskommelser) og gennem *særlige undersøgelser*. Kontrol udøves af den myndighed, som Kongen bestemmer. – Ved kgl. resol. af 29. juni 1946 henlagdes kontrollen til et nyoprettet kontor, *monopolutredningsbyrå*, i Kommerskollegiet, idet dog allerede ved res. 20. dec. 1946 kontrollen med bank-, fonds- og forsikringsvæsenet overførtes til særlige myndigheder.

Om *anmeldelsespligten*, der håndhæves med straf efter § 10, men som først indtræder *efter opfordring*, siger § 2: »Den som yrkesmæssigt sælger viss fornödenhet eller såsom företagare åt annan yrkesmæssigt utför viss tjänst är skyldig att *efter anmaning* av övervakningsmyndighet anmäla av honom ingånget eller eljest biträtt *kartellavtal* eller annan liknande *konkurrensbegränsande överenskommelse*, som berör pris-, produktions-, omsättnings- eller transportförhållanden här i riket«.

Over de anmeldte eller ved særlig undersøgelse konstaterede aftaler føres et i princippet offentlig tilgængeligt *Kartellregister*, § 5.

Om de *særlige undersøgelser*, under hvilke myndighederne under trusel om tvangsmulfter kan kræve de fornødne oplysninger meddelt, bestemmer § 6: Finder kontrolmyndigheden m. h. t. *virksomheder*, der omfattes af § 2, anledning til at *befrygte skadelig virkning* af konkurrencebegrænsning, eller foreligger der ellers særlige grunde dertil, kan myndigheden beslutte, at virksomheden skal *underkastes en undersøgelse m. h. t. forekomsten af konkurrencebegrænsning* og deraf følgende indvirkning på pris-, produktions-, omsætnings- eller transportforhold ... i riget.

Afgørelserne kan efter § 14 indbringes for Kongen.

Allerede den 14. juni 1946 havde imidlertid Kongen bemyndiget handelsministeren til at nedsætte et udvalg på højst 6 medlemmer til at behandle spørgsmålet om »nyetableringskontroll inom näringslivet och vissa olämpliga konkurrensmetoder, såsom bojkott, eksklusivavtal och prisdifferentiering«; det er dette udvalg (»nyetableringssakkunniga«), der har afgivet den indledningsvis omtalte betænkning og deri stillet forslag til en omfattende lov (i 32 paragraffer) om »skydd mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning inom näringslivet«.

Udkastet opretholdt pligten til *anmeldelse* til kartelregistret, men stadig *kun efter opfordring*, §§ 17–20; det foreslog oprettelsen af et *næringsfrihedsnævn* på 7 medlemmer som det centrale organ og et konsultativt *næringsfrihedsråd* på 21 medlemmer, §§ 9–16.

Nævnet skulle efter begæring af en særlig »ombudsman för näringsfrihetsfrågor«, § 6, af krænkede virksomheder eller af foreninger af forbrugere eller ansatte (löntagare), § 7, kunne skride ind mod samfundsskadelige konkurrencebegrænsninger *enten ved forhandling* med de implicerede eller i fornødent fald ved *direkte pålæg* om at opløse kartellet eller dog ophøre med de uheldige fremgangsmåder, § 8.

Særlig fremhæver § 5, at forskelsbehandling, kartelaftaler om priser, fordeling af markedet m. v., og mindstepriser ved videresalg skal betragtes som samfundsskadelige konkurrencebegrænsninger, »såframt ej på utredning grundade skäl finnas för antagande att så ej är fallet«.

Ved sit forslag af marts 1953, der er gennemført som *lov af 25. sept 1953* om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet, har regeringen dog ikke helt fulgt udvalget.

Som ovenfor nævnt er 1946-loven fuldtud opretholdt for sit område (derunder monopolutredningsbyråen).

Der oprettes derhos som ny centralmyndighed alene et *næringsfrihedsråd* på 9 medlemmer, §§ 7–13, og en ombudsmand, § 14, der, ligesom subsidiært de i udkastets § 7 nævnte sammenslutninger, skal kunne sætte rådet i funktion, § 16.

Men rejses der indsigelse for rådet om samfundsskadelig konkurrencebegrænsning, der *utilbørlig* påvirker prisdannelsen, hemmer effektiviteten eller vanskeliggør eller hindrer andres næringsudøvelse, kan rådet alene søge dette afhjulpet *ad forhandlingens vej*, § 1, jfr. §§ 5 og 6; der er *ikke* medtaget adgang til at meddele *pålæg*, men hvis forhandlingerne, der normalt skal ske for åbne døre, § 23, ikke fører til en løsning, og sagen må anses for at være af »større vikt«, skal rådet afgive *beretning* til Kongen, § 21.

Kun på ét punkt er udkastets regler *skærpede: bestemmelser om bindende mindstepriser er forbudt* (ligesom visse licitationsaftaler), og vejledende prisfastsættelser passerer kun, såfremt det udtrykkelig tilkendes, at det er tilladt at undersøge dem, §§ 2 og 3. Dog kan *næringsfrihedsrådet dispensere* fra forbudet, såfremt det konkret tør antages, at prisfastsættelsen medfører besparelser, der i væsentlig grad kommer forbrugerne til gode, eller iøvrigt bidrager til en efter almenhedens syn gavnlig ordning, eller »om eljest särskilda skäl äro därtill«, § 4.

Loven, der indeholder sædvanlige straffebestemmelser, §§ 29–32, er trådt i kraft den 1. januar 1954, dog at de direkte forbud først skal virke fra 1. juli s. å., § 33. Den finder *ikke* anvendelse på arbejdsmarkedets forhold, § 28.

IV. *Norge.*

I den ovenfor omtalte betænkning af de svenske »nyetableringssakkunniga« udtaler disse, I s. 108, at »Norge har vid sidan av Tyskland varit ett föregångsland i Europa på trust- och kartellagstiftningens område«.

Forsåvidt dette ikke skal rumme nogen kvalitetsmæssig vurdering, er udtalelsen ubestridelig rigtig, og forklaringen kan vel for en del søges i den ganske særlige jordbund, der frembyder sig for trustmæssige fremstød, på grund af misforholdet mellem landets relativt ringe kapital og dets uhyre – tildels uudnyttede – naturrigdomme.

Denne baggrund og de dermed givne muligheder for misgreb har tidligt måttet påkalde lovgivningsmagtens indskriden og *dermed* skabelsen af en særlig trust- og kartelret; thi i Norge som ellers i Norden er det retlige udgangspunkt i nyere tid den frie adgang for voksne mennesker til at ordne deres indbyrdes forhold, som de selv vil, og til at binde sig ved aftaler, der blot ikke strider mod »lov og ærbarhed«, hvilket efter nedarvet nordisk retsopfattelse ingenslunde gælder, alene fordi de er »in restraint of trade«.

Med rette peger norsk trustrets centrale skikkelse, trustdirektør *Wilhelm Thagaard*, i sin »Oversikt over den norske reguleringslovgivningen«, der fremtræder som »vedlegg« til *Innstillinger fra pris- og rasjonaliseringslovkomitéen*, I–III, Oslo 1952, II s. 26 som et udgangspunkt på *koncessionslovgivningen* i 1906, der tog sigte på »å hindre at det ble skaltet og valt med våre naturherligheter ut fra rene privatkapitalistiske interesser«.

I december 1913 foreslog regeringen nedsættelse af en kommission »til behandling av spørsmålet om motarbeiding av trustdannelser og andre sammenslutninger, siktende til opphevelse av den frie konkurranse, kunstig forhøjelse av priser m. v.«; først i februar 1916 blev medlemmerne udpeget – deriblandt *Thagaard* –; i 1918 kom arbejdet i gang; i 1920 forelå en forløbig indstilling om »registrering av konkurransereguleringer og storbedrifter«, der blev optaget i de sidste af de i Norge i årene 1914–26 gældende midlertidige prislove; i aug. 1921 forelå den endelige betænkning, der fremhæver, at det for tilhængere af fri konkurrence kunne synes naturligt – ligesom i Amerika – principielt at forbyde truster og karteller, men at man dog ikke vil anbefale dette. De bør »i sin almindelighet . . . få lov til å eksistere undtagen i de tilfelle, hvor de er av åpenbar ondartet natur, og . . . det offentliges

trustpolitikk bør gå ut på mest mulig å forhindre de *misbruk og ulemper* monopoldannelsene erfaringsmessig medfører«. Man foreslog derfor *registreringsplikt, forbud* mod erhvervsmæssig *boycot*, mod bindingsaftaler (*tying contracts*) og *prisfavorisering* m. m. og adgang til at *regulere priser og fortjenester*.

Forslaget gav anledning til en livlig debat, og først den 12. marts 1926 gjennomførtes, med utgangspunkt i kommissionsarbeidet, men med væsentlige ændringer, *lov om kontroll med konkurranseinnskrenkninger og om prismisbruk* («Trustloven»).

Loven omhandler »prismisbruk og kontroll med konkurranseinnskrenkninger og gjelder privat og kommunal erhvervsvirksomhet«, § 1, men undtager uttrykkelig arbeidsforhold fra sit område.

Til dens håndhævelse opprettedes et administrerende, tilsynsførende og innstillende *kontrollkontor* med en kgl. udnævnt direktør, der skulle oppfylde betingelsene for at beskikkes til høyesteretsdommer, og et *kontrollråd* på 5 medlemmer til etter innstilling at træffe avgørelser, §§ 2–5. Går disse ud på oppløsning af en sammenslutning, kan de alltid, og i andre tilfælde, såfremt de ikke er eenstemmige, indbringes for et 5-mands *ankenævn*, § 20. Endelig kunne kommunerne, hvis de ønskede det, med kongens samtykke opprette *kommunale kontrollnævn* med representanter for erhvervsdrivende og forbrugere, §§ 24–25. Myndighetene kan kræve fornødne opplysninger, §§ 10–12, og medlemmerne har tavshedsplikt, § 26.

Til kontrollkontoret skal *anmeldes*, § 6:

»1. *Sammenslutninger* mellom erhvervsdrivende, såfremt de har truffet eller har til formål å treffe bindende eller veiledende bestemmelser som tilsikter regulering av pris-, produksjons- eller omsetningsforhold, og som må anses for å være av betydning for markedsforhold . . . i landet.

2. *Avtale og ordning* som har formål eller virkning som under 1 nevnt.

3. *Erhvervsdrivende* som gjennom sin virksomhet har vesentlig innflydelse på prisene for vedkommende varer eller ydelser på det norske marked eller en større del av det.

4. Erhvervsdrivende som har eller forestår bedrift som enten er underavdeling av eller står under bestemmende innflydelse av *utenlandsk bedrift* eller en sammenslutning av utenlandske bedrifter som har vesentlig innflydelse på prisene for vedkommende varer eller ydelser i et eller flere land«.

Kontrollkontoret avgjør under rekurs til kontrollrådet, om anmeldel-

sespligt foreligger. Er behørig anmeldelse ikke sket, er ordningen ikke civilretlig bindende for deltagerne, § 17. Anmeldelserne optages i et *register*, der ikke er offentlig tilgængeligt, § 7, og oversigt bekendtgøres i en offentlig tidende, »Trustkontrollen«, § 9.

Aftaler af den i § 6 nr. 1 og 2 nævnte art kan uden samtykke af kontrolrådet kun indgås for 1 år ad gangen eller med en opsigelsesfrist på højst 3 måneder, § 16; konventionalbod o. l. for brud på aftale eller bestemmelser kan ikke pålægges, dersom »bestemmelsen er *urimelig* eller det ville *stride mot almene hensyn* å oprettholde den ved tvangsmidler«, § 19; påbud om opløsning af en konkurrenceregulerende sammenslutning kan kontrolrådet meddele efter indstilling fra kontrolkontoret, såfremt den findes at udøve »en skadelig innflydelse på pris-, produktions- og omsetningsforhold . . . i landet eller . . . dens virkemåte må anses utilbørlig,« § 20.

§ 22 forbyder *eksklusivaftaler*, når de må antages »å ville *skade almene interesser* eller å virke *utilbørlig* overfor utenforstående«, og det samme gælder efter § 21 »*erhvervsmessig boikott*«, såfremt »den kan antas å ville skade almene interesser eller virke *urimelig* eller overfor den boikottede må anses utilbørlig« – hvortil naturligvis kommer utilladeligheden af at anvende i sig selv ulovlige midler.

Medens de egentlige *prisbestemmelser* oprindeligt blot vendte sig imod *for høje priser*, fik loven ved et tillæg af 30. juni 1932 – i kriseårene – også bråd mod *for lave priser*, jfr. §§ 13–14, og sidstnævnte paragraf, jfr. tillægslov 24. juni 1938, tillader rådet at skride ind mod *prisforskelsbehandling* (»mellem kunder eller distrikter«) og mod *aftaler og bestemmelser om priser ved videresalg*. Om det sidste emne findes en fyldig redegørelse hos *Poul Bang-Jensen*, *Mindstepris og Undersalg*, 1934, s. 90–103, der med rette fremhæver, at der ikke – heller ikke senere iøvrigt – foreligger noget eksempel på, at mindstepriser er søgt håndhævet ved de almindelige domstole; den fornødne justits er her udøvet ad boycottens vej, og efter trustloven har kontrolmyndighederne formeligt opfordret de eventuelle boycotttere til på forhånd, altså før der skrives til aktion, at forelægge spørgsmålet om lovligheden. Også iøvrigt har det været ganske almindeligt i spørgsmål indenfor lovens område at søge kontrolkontorets forudgående vejledning. Hertil har der været så meget mere anledning, som § 27 belægger overtrædelser af loven eller af bestemmelser truffet i medfør af den med *straf*, nemlig bøder indtil 100.000 kr. eller fængsel indtil 3 måneder eller begge dele, eller i tilfælde af uagtsomhed med bøder.

Gennem sin stillingtagen til *boycot* har trustkontrollen efterhånden

udviklet aldeles faste og klare retningslinjer for det tilladelige indhold af en række konkurrencebegrænsende foranstaltninger: *etableringskontrol*, der tilsigter at regulere *behovet* for nye virksomheder, kan ikke passere, hvorimod håndhævelse af rimelige, objektive og upartisk gennemførte krav om *faglig uddannelse* og *økonomisk basis* hos den nystartede virksomhed tolereres. Ved fastsættelse af *priser ved videresalg* er boycott mod undersælgere kun tilladt, hvor den pris, disse sælger til, er så lav, at den ikke kan give dem nogen rimelig fortjeneste, og der således er tale om egentlig smudskonkurrence (f. eks. hvor et magasin solgte persil-vaskepulver med fastsat detailpris 50 øre for 40 øre pr. pakke, som det selv købte for 38 øre).

Under krisen i 1930'erne udarbejdedes (med *Thagaard* som drivkraft) forslag til udvidelse af trustloven, således at der skabtes en almindelig »adgang til å regulere forretningsforhold som var urimelige eller til skade for almene interesser eller for å fremme en bedre organisasjon av erhvervsvirksomheten under hensyn så vel til bedriftenes tarv som til almene interesser« – derunder adgang til tvangsmæssig kartellering af erhverv. Og et udvalg af 1937 med *Thagaard* som formand foreslog oprettelse af et »fond til trygging av den økonomiske virksomhet i landet«.

Begge forslag fremsattes for Stortinget (med visse ændringer), men intet af dem blev gennemført inden udbruddet af verdenskrig II.

Med denne meldte naturligvis rationerings- og prisreguleringsproblemerne sig på en helt ny måde, og ved administrationsrådets anordning af 12. sept. 1940, der forblev grundlag for krigstidens økonomi, omdannedes trustkontrollkontoret til et *prisdirektorat* med næsten ubegrænsede beføjelser til at »gi slike bestemmelser som det finner nødvendig på grunn av kriseforholdene for å regulere og føre kontroll med priser, fortjeneste, omsetning og andre forretningsforhold«.

Hermed var trustloven af 1926 faktisk »slutt«, og billedet ændredes ikke ved den provisoriske anordning af 8. maj 1945 om »Prisregulering og annen regulering av erhvervsmessig virksomhet« (»lex *Thagaard*«) og de følgende års midlertidige love om »prisregulering og anna regulering av næringsverksemd«, der blot flyttede nogle af direktoratets beføjelser til kongen og regeringen; det er tanken om en statslig reguleret planøkonomi, de bygger på.

Ved kgl. resolution af 5. sept. 1947 nedsattes en 12-mands *pris- og rasjonaliseringskomité* – med høyesterettsadvokat *Gustav Sjaastad* som formand og med de opgaver:

1. at »udrede spørsmålet om hvordan det offentlige mest effektivt

kan medvirke til gennemføring av en teknisk og organisatorisk rasjonalisering av den økonomiske virksomhet og gi forslag til de nødvendige lovbestemmelser om dette.

2. Å utrede prinsippene for en *varig lov* om effektiv kontroll og nødvendig regulering av priser, fortjenester og udbytter av alle slags, og komme med forslag til en slik lov.

3. Å komme med forslag til de endringer i trustloven, og eventuelt andre lover, som komitéen, under hensyn til dens forslag under punkt 1 og 2 finner nødvendig.

4. Å komme med forslag til en hensiktsmessig administrasjonsordning på de nevnte områder.

I marts 1952 afgav komitéen sin ovenfor omtalte betænkning med bilag. Medens et *mindretal* på 4 medlemmer ønskede trustloven af 1926 opretholdt uden ændringer og blot fremdeles suppleret med en *midlertidig* prislov, fremkom flertallet – på et af *Thagaard* udarbejdet grundlag – dels med et »Utkast til lov om priser og konkurransereguleringer m. v.« i 77 paragraffer, dels med et »Utkast til lov om fremme av rasjonalisering, bedre organisering og udbygging av den økonomiske virksomhet« i 31 paragraffer.

Udkastene undtager fra deres regler »lønns- og arbejdsvilkår«, hvilket beklages af landbrugets repræsentant, professor *O. Aresvik*, der iøvrigt sluttede sig til flertallets prislovsforslag, I s. 320–21, men underlægger ellers erhvervslivet i dets helhed en adgang til statslig regulering og kontrol af den mest indgribende art; det skal blot bemærkes, at der netop er tale om »en *adgang til*« regulering, idet paragrafferne i vidt omfang blot *bemyndiger* administrationen til at udfærdige forskrifter på de forskellige områder.

Jeg har selv – med fuld anerkendelse af det overordentlig grundige og dygtige arbejde, der er nedlagt i betænkningen – givet en kritisk gennemgang deraf i »Politiken«s kronik den 24. sept. 1952, og i december 1952 har *Norges Handelsstands Forbund*, *Norges Håndverkerforbund*, *Norges Industriforbund* og *Norges Rederforbund* i forening udsendt en oversigt over de indgreb, som forslagene giver hjemmel til.

Denne oversigt viser – i korthed sagt – at *prislovsforlaget* giver myndighederne ubegrænset adgang til prisregulering, til i dette øjemed at give forskrifter om produktion og omsætning, efter skøn regulere konkurrencen, til at udstede forbud til erhvervsdrivende mod at nægte at sælge eller producere, mod at indskrænke, omlægge eller indstille deres virksomhed, regulere udbytter, pålægge afgifter o. fl. a.

Rationaliseringslovudkastet gik endnu videre og gav en lang række i

erhvervslivet dybt indgribende tvangspålæg. Den norske regering valgte imidlertid *ikke* at fremme *rationaliseringslovudkastet*, men fremsatte på grundlag af flertalsindstillingen om en prislov en dog noget indsnævret og afdæmpet proposition herom, der efter yderligere ændringer i Stortingets finanskomité blev vedtaget den 12. juni 1953, *alene med arbeiderpartiets stemmer*, og derefter udfærdiget som *lov af 26. juni 1953 om kontroll og regulering av priser, utbytte og konkurranseforhold* (61 paragraffer), der fra 1. januar 1954 har afløst såvel trustloven af 1926 som den midlertidige prislov.

Af den nye lov foreligger – fra februar 1954 – en kommenteret udgave af høyesterettsadvokat *Knut Blom*.

Lovens *formål* er »å tjene som et ledd i arbeidet for å fremme full sysselsetting, nytte produksjonsmulighetene effektivt, motvirke avsetningskriser og fremme en rimelig fordeling av nasjonalinntekten ved:

- a) å fremme en samfunnsmessig forsvarlig prisutvikling og motvirke priser, fortjenester og forretningsvilkår som virker *urimelig*,
- b) å hindre utdeling av høyere utbytte enn forsvarlig,
- c) å trygge mot mislige omsetnings- eller konkurranseforhold og mot konkurranseregulerende tiltak som er *urimelige* eller *til skade for almene interesser*«, § 1.

§ 18 *forbyder* heller ikke generelt organisationernes prisaftaler, men kun »å ta, kreve eller avtale *priser som er urimelige*«, samt *forretningsvilkår*, som »virker *urimelig* overfor den annen part eller som åpenbart er *i strid med almene interesser*«, men iøvrigt må det ses som udslag af lovens uhyre vidtrækkende og samfundsomformende målsætning, når den forbyder unødvendig og prisfordyrende *mellemandel*, § 21, tillader fastsættelse af *maksimal- eller minimumspriser, prisstop, rabatter, avancer, leverings- og betalingsvilkår*, § 24, pålæggelse af *afgifter og henlæggelser til prisreguleringsformål*, § 25, og *regulering af aktieselskabsudbytter*, §§ 28–31.

Her samler interessen sig om lovens kapitler VII (§§ 32–44): *Konkurransereguleringer* og VIII (§§ 45–48): *Motvirkning av reguleringer*.

Om lovens *administration* skal bemærkes, at den (formelt) er rykket »opad« til de højeste statsmyndigheder. Det er *Kongen*, der fastsætter retningslinjerne for kontrol- og reguleringsvirksomheden, § 3, og *Stortinget* skal årligt holdes underrettet derom, § 14.

Prisrådet på 5 medlemmer har afgørelsen, bl. a. af anmeldelses-spørgsmål, og skal »ellers virke som rådgivende organ«, § 4.

Forrest i kamplinjen står *prisdirektoratet* med dets *distriktskontorer*

(normalt et i hvert fylke), som både besluttende, forberedende og tilsynsførende organ, §§ 5 og 6, men § 7 indfører nu også, medmindre Kongen dispenserer, pligt for de enkelte kommuner til oprettelse af lokale *prisnævn*.

Der er *oplysnings-* og *taushedspligt*, §§ 15–17, afgørelser skal normalt træffes efter en egentlig *procedure*, § 10, de skal *begrundes*, § 11, og der er regler om *kundgørelse*, i »Pristidende«, § 12, eller på anden måde, § 13.

Kongen eller departementet kan på eget initiativ *ændre eller ophæve afgørelser* truffet af *råd, direktorat, distriktskontor, prisnævn* e. a.; direktoratet har den samme beføjelse overfor distriktskontorer og prisnævn, og distriktskontorerne har den overfor prisnævnene i deres respektive distrikter, § 49.

Afgørelser, der angår eller rammer *enkeltpersoner*, kan af de pågældende indbringes fra prisnævn og distriktskontor til henholdsvis distriktskontor og direktorat, og fra direktorat eller departement normalt, jfr. nedenfor om anmeldelsespligt, til henholdsvis departementet og Kongen. Afgørelser af direktoratet eller departementet i ankesager og afgørelser af prisrådet kan ikke påklages, § 50.

Om prøvelse ved domstolene tier loven fuldstændig, og der vil derfor normalt kun blive spørgsmål derom ved »grænseproblemer«, som om lovens forhold til grundloven, eller om en administrativ beslutning har holdt sig indenfor lovens rammer.

§§ 33 og 34 pålægger en vidtgående anmeldelsespligt for erhvervsregulerende sammenslutninger, aftaler og bestemmelser af enkeltbedrifter.

Bestemmelser om *konventionalbod* o. l. og om *udelukkelse* m. v. af medlemmer kan prisrådet lempe eller omgøre, når de er *i strid med almene hensyn* eller henholdsvis »virker *ubillig*« eller »er *utilbørlig*« overfor vedkommende, §§ 40–41. Rådets afgørelse er i og for sig endelig, men har rådet *undladt* at gribe ind, må den krænkede for *domstolene* kunne påberåbe sig de almindelige regler i *aftalelovens* §§ 36–38, *Blom* s. 140.

Efter § 42 kan endelig Kongen »*endre eller opheve* enhver bestemmelse som er fastsat av en konkurranseregulerende sammenslutning, dersom han finner, at den er egnet til at virke skadelig på produksjon, omsetning eller andre ervervsmessige forhold her i riket, eller at bestemmelsen ellers må anses *urimelig* eller *til skade for almene interesser*«. I fornødent fald kan Kongen *opløse* sammenslutningen: Til dette sidste kræves fremdeles kgl. resolution, men de øvrige beføjelser efter § 42

er ved kgl. resolution af 18. dec. 1953 delegeret til departementet, der ved beslutning af 24. s. m. har videregivet dem til *prisdirektoratet*.

Overtrædelser af loven eller bestemmelser i medfør af denne *straffes* med bøder og/eller fængsel indtil 1 år (under særdeles skærpende omstændigheder indtil 3 år) eller ved uagtsomhed med bøder, men § 45 giver erhvervslivet en ejendommelig *strejkeret* overfor administrationen af loven, når det *ikke* drejer sig om tvist vedrørende »*lovligheden* av *eller forståelsen* av en reguleringsbestemmelse«, hvor domstolene er rette forum, jfr. ovenfor; iøvrigt kan med 14 dages varsel til departementet »en organisasjon av ervervsdrivende . . . sette i verk en stans, innskrenkning eller omlegging av ervervsvirksomhet som vil være egnet til å motvirke reguleringer etter loven og hå vesentlig betydning for forsynings-situasjonen i landet eller en større del av det.«

V. Danmark.

Trustkommissionen af 1949 giver i sin betænkning nr. 3: Konkurrencebegrænsning og monopol, 1953, s. 47–64, en redegørelse for »Dansk lovgivning og administrationspraksis« – fra loven om værn for erhvervs- og arbejdsfriheden nr. 70, 27. marts 1929 over lovene om prisaftaler nr. 139, 28. april 1931 og nr. 158, 18. maj 1937 og den midlertidige krigs- og kriseprægede prislovgivning, begyndende med lov om priser m. v. nr. 306, 30. maj 1940, og frem til den midlertidige lov om prisaftaler m. v. nr. 378, 14. november 1952, der ved love nr. 291, 14. nov. 1953 og nr. 70, 31. marts 1954 er forlænget, senest til udgangen af marts 1955.

Som bilag 1–4, s. 101–11, aftrykker kommissionen en del af disse lovttekster, og som bilag 5, s. 112–31, følger en klar og overskuelig fremstilling af 16. april 1953 fra Prisdirektoratet vedrørende administrationen af prisaf taleloven, der på udmærket måde gengiver hovedpunkterne i Priskontrolrådets beretninger til handelsministeriet, senest for tiden 15. nov. 1951–14. nov. 1952.

Disse redegørelser giver, *så langt de rækker*, ikke anledning til gentagelser eller yderligere bemærkninger her.

Hvad der derimod ikke uden føje kan forekastes kommissionen er, at den ved udformningen af sine egne tanker og forslag dels ikke har formået at udnytte stof, der i og for sig er draget frem af priskontrolrådet, dels, som før nævnt, har ment at kunne undvære hele det materiale, der rummes i domstolenes afgørelser, ikke blot, hvor disse så at sige censurerer prismyndighedernes forvaltning af den særlige lovgiv-

ning, men hvor de ud fra civilrettens almindelige regler har været i stand til at opbygge et værn for den enkelte, der af overlegne kræfter i erhvervslivet boycottes og på anden måde trædes for nær.

Trustkommissionen har, som *Bernt Hjejle* med rette har sagt, for- sømt at gøre *status*: at klargøre for sig og andre, i hvor høj grad de mål, der tilstræbes, kan nås allerede med de forhåndenværende rets- midler, og i hvilket omfang det praktiske arbejde med disse har ladet mærke mangler og utilstrækkeligheder, der kalder på afhjælpning.

En sådan mindre teoretiserende, men mere virkelighedsnær arbejds- måde ville i ikke ringe grad have forenklet problemerne.

Hvad der kan udrettes efter en prisaf talelov, i alt væsentligt efter 1937-lovens mønster, fremgår af det ovennævnte bilag 5.

Om den af domstolene skabte retstilstand ved truste, karteller og boycott kan henvises til *Carl Ussing* i U. f. R. 1928 B. tillæg, min afhand- ling »Dansk Trust- og Boycotlovgivning« i U. f. R. 1931 B. s. 285–94, Retslæren II, 1943, særlig s. 749 ff., Ejendomsretten II, 3. udg. 1951, s. 752–56, *Henry Ussing*: Aftaler, 1950, s. 229–33, og: Erstatningsret, 1946, s. 43–49, særligt vedrørende fastsættelse af mindstepriser ved videresalg, Ejendomsretten s. 1258–60, 1263–64, *Poul Bang-Jensen*, Mindstepris og Undersalg, 1934, *Johs. Hansen*, Aftaler om Detailpriser, 1934; *Bernt Hjejle*, Kontraheringspligt, i Festskrift til Henry Ussing 1951, s. 150–64.

Som jeg tidligere har fremhævet, er der to relationer, der hører med til et fuldkomment billede: 1) beskyttelsen af *den enkelte erhvervsdri- vende* (eller arbejdende), hvad enten han er medlem af en organisa- tion eller ej, overfor dennes erhvervsindskrænkninger og boycottfor- følgning, og 2) beskyttelsen af *almenheden, forbrugerne* mod disse or- ganisationer o. l. s. udnyttelse af deres magtstilling.

Formål 2) må normalt realiseres (alene) gennem særlig lovgivning, selvom almenheden som refleksvirkning kan komme til at nyde godt af en handlendes frigørelse ved dom for urimelige konkurrenceind- skrænkninger. Ved formål 1) virker prismyndigheder og domstole (de første under censur af de sidste, de sidste også på den almindelige civilrets friere felter) hånd i hånd.

Udgangspunktet i dansk nedarvet ret er fremdeles, at myndige, nor- male borgere indenfor den almindelige lovgivnings rammer kan indgå de aftaler – også foreningsaftaler, altså danne foreninger, jfr. grund- lovens § 78 – de vil, og, når de har gjort det, er pligtige at holde dem eller tage de ubehagelige følger, der knytter sig til et brud derpå; og – som modstykke – kan man i reglen undlade at indgå aftaler

(f. eks. med visse personer), som man *ikke* ønsker at have noget at gøre med.

Men absolut gælder intet af dette. Aftalelovens §§ 36 og 38 er allerede omtalt i anden forbindelse; generalklausulen i konkurrencelovens § 15 forbyder handlinger, der strider mod redelig forretningsskik, og for handlinger, der faktisk påfører andre skade, forbeholder domstolene sig at tage stilling til deres retmæssighed eller retstridighed ud fra en ret fri afvejning af deres (samfundsmæssig) gode og dårlige egenskaber.

Hvad særlig det private magtmiddel, hvorved organisationerne søger at sætte deres vilje igennem, *boycot*, angår, har jeg formuleret de ledende synspunkter således, Retslæren II s. 752-57:

»1. En *enkeltts afbrydelse af erhvervsforbindelse* med en anden eller andre er retmæssig og kræver *ikke* til sin retfærdiggørelse nogen *begrundelse*.

Fleres afbrydelse efter fælles beslutning af en erhvervsforbindelse med en anden, også kaldet boycott, og opfordring hertil er retstridig, medmindre afbrydelsen eller opfordringen saglig, objektivt kan begrundes, d. v. s. begrundes på en sådan måde, at en domstol vil finde boycottten og boycottopfordringen sagligt begrundet. Som saglig begrundelse kan eksempelvis nævnes, at en forretningsmand gang på gang har vist sig upålidelig m. h. t. overholdelse af indgåede aftaler eller uefterrettelig m. h. t. betalinger. Boycottten (derunder strejke og lockout) må også være berettiget, når den anvendes som middel til at tvinge den boycottede til at betale en fordring, som han er juridisk forpligtet til (jfr. dom i U. f. R. 1898. 477 H). Derimod er boycottten (derunder strejke og lockout) retstridig, når den anvendes som middel til at fremtvinge en betaling, som den boycottede ikke juridisk er forpligtet til (jfr. U. f. R. 1921. 876), uanset, om han måtte være moralsk forpligtet eller ej, da dommen herover ikke kan betros de boycottende. Idetheletaget må en boycott være retstridig, hvis den iværksættes af moralske, religiøse, racemæssige eller nationale grunde, da det samfundsmæssigt er for farligt at overlade private sammenslutninger dommen herover. En boycott eller boycottopfordring kan således ikke tillades, blot fordi de boycottende eller opfordrende finder den boycottedes rent private vandel umoralsk, eller fordi de som protestanter misbilliger, at han er katolik eller omvendt, eller fordi han er irreligiøs, eller fordi han f. eks. i grænse-distrikter har en anden national indstilling end de boycottede, eller fordi han tilhører en anden race end den danske befolkning i almindelighed. Derimod må det anses for saglig begrundet, at f. eks. en række

næringsdrivende i forening boycotter et blad (opsiger det, undlader at avertere i det), fordi det direkte eller indirekte opfordrer til oprør, revolution, eller idethele viser ulovlige og samfundsomvæltende tendenser. Her som i det ovennævnte tilfælde med uordholdenhed og uefterrettelighed m. h. t. betalinger har den boycottede begået retstridige handlinger, der naturlig begrunder en boycott.

Når en boycott som nævnt er retstridig, fordi den anvendes som middel til at gennemtvinge noget, hvortil den boycottede ikke er juridisk forpligtet, må den naturligvis så meget mere være retstridig, når den anvendes for at gennemtvinge et lovforbudt resultat, f. eks. betaling af ågerrenter, og idetheletaget noget retstridigt, f. eks. kontraktbrud.

Retstridig er efter det anførte også en boycotting som husejerforeningers masseopsigelser af organiserede eller uorganiserede arbejdere, fagforeningers masseopsigelser overfor en bank af fagforeningsmedlemmernes indskud for at tvinge banken til at give en risikabel kredit til et foretagende o. l. I disse tilfælde mangler der også en saglig, objektiv begrundelse af boycotten.

Ligeledes er en boycott (eller trusel herom) naturligvis retstridig, hvis den anvendes for at fremtvinge en offentligretlig beslutning, som de boycottende intet juridisk krav har på, f. eks. for at tvinge en offentlig myndighed til at give bestemte personer en stilling eller arbejde, som myndigheden ikke er forpligtet til,

Hvor boycotopfordringen efter det anførte er retmæssig, må den kunne fremsættes både skriftlig eller mundtlig, offentlig eller privat.

Når en boycott er retstridig, er truslen om boycott også retstridig.

Fra den her fremhævede hovedgrundsætning: at boycotten er retstridig, når den ikke er saglig begrundet, må der imidlertid gælde en række undtagelser, som også gennemgående er anerkendt i landenes lovgivning og domspraksis under den nuværende retstilstand.

2. *Strejke og lockout* for ændringer i *arbejdsløn, arbejdstid og andre almene arbejdsbetingelser* er under den nuværende retstilstand anset for retmæssig, ganske uanset om den lønforhøjelse, lønnedsættelse, forkortelse eller forlængelse af arbejdstiden e. l., vedkommende strejke eller lockout tilstræber, må anses for samfundsmæssig forsvarlig eller uforsvarlig. En undtagelse herfra er det, at embedsmænd ikke har ret til strejke.

Udenfor disse almindelige arbejdsbetingelser må strejkens og lockouts retmæssighed derimod bedømmes efter hovedgrundsætningen under 1. Derfor er f. eks. en strejke for at fremtvinge en ændring i

en fabriks driftsmåde kun retmæssig, hvis ændringen må siges at være saglig begrundet. Selv en sådan strejke kan dog være udelukket, nemlig hvis den er forbudt i en særlig kollektiv overenskomst. En strejke, lockout, idethele en boycott for at hindre nogen i at anlægge eller købe en fabrik er retstridig, fordi et sådant indgreb i en persons dispositionsfrihed ikke sagligt, objektivt kan begrundes. Et sådant indgreb bør kun myndighederne kunne foretage og kun med udtrykkelig hjemmel i en lov. Indgrebet vil iøvrigt ofte være forbudt i henhold til kollektive aftaler.

3. En *boycot*, der holdes *indenfor en forenings medlemmer*, idet opfordringen til disse om at boycotte en person A, kun sendes til medlemmerne, f. eks. i foreningens medlemsblad, er retmæssig, når opfordringen ikke indeholder injurierende eller andre ulovlige udtalelser om A. Derfor er bl. a. erhvervsorganisationers »sorte lister« over usolide betalere, underbydende mestre, strejkebrydere o. l. i reglen retmæssige, under den angivne betingelse.

En *offentlig* opfordring til boycott, f. eks. i løbesedler, plakater, der opslås på huse eller bæres rundt i gaderne, i dagblade o. l. er derimod retstridig, medmindre boycottten (derunder altså strejke og lockout) sagligt, objektivt kan begrundes ved den boycottedes adfærd.

4. En forenings, A's eller en persons, B's opfordring til C om at afbryde forbindelsen med D med tilføjende af, at hvis C ikke bryder med D, vil A eller B bryde med C, er retmæssig under følgende betingelser: 1) *når* opfordringen ikke fremsættes offentlig, 2) *når* den ikke indeholder injurierende eller andre ulovlige udtalelser, 3) *når* den alene er motiveret ved forsvaret eller hævdelsen af A's eller B's økonomiske, faglige interesser, og ikke af personlige motiver, som hævnlyst, eller andre saglig uberettigede motiver. Som følge af dette synspunkt vil følgende boycottopfordringer være retmæssige: en fagforenings opfordring til en arbejdsgiver om at afskedige uorganiserede arbejdere, en arbejdsgiverforenings opfordring til en forretningsmand om ikke at levere varer til en uorganiseret mester, et kartels eller en trusts opfordring til at bryde forbindelsen med en person eller et selskab, der ikke vil slutte sig til kartellet eller trusten, alt under trusel om selv at ville bryde med den opfordrede, hvis denne ikke bryder med den boycottede, – forudsat at de ovenfor under 1), 2) og 3) fremhævede betingelser opfyldes. Det følger af fordring 3), at en fagforenings boycottforfølgning af en arbejder, efterat denne arbejder har tilbudt at indmelde sig i fagforeningen, altså en slags straf, er retstridig.

Ud fra de her angivne synspunkter vil sympati-strejker og sympati-lockouter som regel være retmæssige.

Spørgsmålet om, hvorvidt en udelukkelse af et medlem fra en fagforening, en arbejdsgiverforening, et kartel o. l. er saglig beføjet, må altid kunne bringes for domstolene, da en sådan udelukkelse i reglen er af velfærdsbetydning for det pågældende medlem; og domstolene bør ikke indskrænke sig til at afgøre, om udelukkelsen er hjemlet ved foreningsvedtægternes ord, men må selvstændig bedømme, hvorvidt udelukkelsen er saglig, objektivt begrundet ved dette medlems hele adfærd.« Dansk domspraksis er helt på linje hermed.

Hvor, på grund af *eksklusivaftaler* eller *aftaler om favorisering* e. l., medlemsskab i en *brancheforening* eller anden faglig organisation er af afgørende erhvervsmæssig betydning for en person, vil han, selvom vedtægterne forbeholder foreningsmyndighederne den endelige afgørelse, jfr. HRD i U.f.R. 1946 s. 246 (Kjøbenhavns Vognmands-laug), kunne indbringe spørgsmålet om sin ret til optagelse for domstolene; finder disse, at han opfylder de almindelige faglige betingelser herfor og ikke ved en ukollegial optræden e. l. har givet særlig grund til at afvise ham, vil de give dom til optagelse, se f. eks. Østre landsretsdom i U.f.R. 1935 s. 1139 (Elektroinstallatørforeningen for provinserne). Højesteretsdomme i U.f.R. 1943 s. 1066 (Foreningen af Købmænd i Jern- og Staalbranchen i Jylland), 1944 s. 1092 (Den danske Forlæggerforening), 1945 s. 472 (Foreningen af Importører af Spejlglas og Vinduesglas i Danmark), 1946 s. 295 (Den danske Forlæggerforening, hvor højesteret dømmer til optagelse, skønt prismyndigheden havde fundet nægtelsen berettiget), 1953 s. 72 (Ribe Stifts Guldsmedeforening), 1954 s. 290 (Aalborg Stifts Guldsmedeforening). Den stående begrundelse i de senere domme er, at optagelse sker, når sagsøgerne har »en væsentlig berettiget erhvervsmæssig interesse i at stå som medlem«, og foreningen ikke ses at have »nogen berettiget faglig interesse« i at nægte optagelse, og i sidstnævnte henseende er også de materielle optagelsesbetingelser undergivet censur: Højesteretsdom i U.f.R. 1950 s. 870 har således anset Kjøbenhavns Skorstens-fejerlaug for uberettiget til at betinge optagelse i lauset af samtidig indtræden i en af dette til enkepensionering oprettet fond. Derimod har højesteret (med 6 stemmer mod 3) i U.f.R. 1949 s. 345 fundet en – ligeligt håndhævet – bestemmelse om, at Københavns Guldsmedeforening kun optog medlemmer, der drev handel »udelukkende med varer henhørende under guldsmedebranchen«, sagligt begrundet, således at A. C. Illum Handelshus A/S kunne nægtes optagelse.

Ad denne omvej vil i reglen spørgsmålet om adgang til levering, sædvanlig rabat m. v. løse sig, men der foreligger også eksempler på,

at der ved dom *direkte* er pålagt en faktisk monopolist *leveringspligt*, se således Vestre landsretsdøm i U.f.R. 1944 s. 562 (mejeri), Sø- og Handelsretsdøm smstds. s. 674 (cigarhandler), 1946 s. 1114 (diverse rationerede varer fra grossist til detailhandler), jfr. *K. L. Thoft*, Salgspligt, U.f.R. 1946 B. s. 187–90, *Adam Jacobi*, smstds. s. 190–92.

Dansk rets almindelige stilling til fastsættelse af *mindstepriser* m. v. har jeg i Ejendomsretten II, s. 1258–60 gengivet således:

»Det sker ofte, navnlig i handelslivet i nutiden, at A kun sælger til B en løsøregenstand på den betingelse, at B, skønt ejer, ikke må råde over tingen i visse retninger. Ved salg af varer fra fabrikant til butikshandlere er det således meget almindeligt, navnlig på storindustriens område, at fabrikanten betinger sig, at butikshandleren ikke sælger varen under en bestemt, af fabrikanten fastsat pris. At disse aftaler er bindende mellem parterne, er almindelig anerkendt i retspraksis. Spørgsmålet er imidlertid, hvorvidt betingelsen også kan gøres gældende overfor tredjemand.

Det er meget almindeligt at sælge varen i særlig indpakning med *påtrykt pris*. Spørgsmålet er altså, om ikke blot køberen, men også *køberens medkontrahent*, der vidende om denne – eller anden – betingelse, alligevel køber og videresælger i strid med betingelsen, altså til underpris, – eller i strid med anden af fabrikanten sat betingelse – også herved gør sig meddelagtig i den retstridige handling, i kontraktbruddet. I ældre retspraksis var der opstået tvivl herom, for så vidt angår den påtrykte pris, idet denne ikke ansås for ubetinget bindende for enhver, der handlede med varen, se U.f.R. 1893 s. 462 (1891 s. 285), 1909 s. 959. Men ikke mindst foranlediget ved disse domme slog lov nr. 137, 8. juni 1912 § 13, 3. stk. fast, at også den påtrykte pris skulle overholdes i butikshandlen af *enhver*, altså uanset om han er direkte kontraktbryder eller meddelagtig, jfr. lov nr. 168, 20. marts 1918 § 13, lov nr. 98, 29. marts 1924 § 13. Og dette kontraktbrud og meddelagtighed heri blev endog ved nævnte lov gjort *strafbart*, se nævnte lov nr. 98, 29. marts 1924 § 13. Nu er ved lov nr. 107, 9. april 1926 § 1 vel *straffen* ophævet herfor, idet man ikke længere ønskede, at det *offentlige*, samfundet som sådant, skulle optræde som direkte forfølgende, se nu lovbkg. nr. 80, 31. marts 1937. Men undersalget vedbliver naturligvis at være *privatrellig retstridigt*, nemlig som *kontraktbrud* eller meddelagtighed heri. Dette blev også udtrykkelig fremhævet under forhandlingerne i rigsdagen om sidstnævnte lov, se Rigsdags-tidende 1925–26, landstingets forhandling, sp. 1887, og senere fast-

slået i dansk domspraksis, se U.f.R. 1928 s. 1080 H. Det må iøvrigt være ligegyldigt, om tredjemand er blevet kendt med betingelsen derved, at prisen er påtrykt, eller derved, at forhandleren har afgivet en skriftlig erklæring i samme retning, og denne erklæring er tredjemand bekendt, se U.f.R. 1930 s. 282 H. Derimod gælder betingelsen naturligvis i sådanne tilfælde ikke mod en forbruger eller anden erhverver, der ikke kender nævnte erklæring. – Hvad der gælder prisbetingelser, må, som anført, også gælde andre betingelser vedrørende den fremtidige behandling af den solgte ting, se også sidstnævnte dom og U.f.R. 1920 s. 681 H.

I den her omtalte højesteretspraksis er der imidlertid senere indtrådt en væsentlig forandring.

Først fastsloges følgende to undtagelser, som iøvrigt må anses for meget naturlige.

1) En forhandler er således ikke bundet ved en prisaftaler, derunder en påtrykt pris, dersom fabrikanten (eller grossisten) ikke selv overfor samtlige sine forhandlere strengt gennemfører prisaftalen som en *almen bindende* ordning, U.f.R. 1931 s. 655 H.

2) En forhandlers *konkursbo* kan frit sælge varen under den aftalte pris, og når et sådant eller andet *ekstraordinært salg i legitimt* øjemed er foregået, kan enhver videresælge varen til lavere priser end den fastsatte, jfr. U.f.R. 1932 s. 20 H, jfr. *Troels G. Jørgensen* i T.f.R. 1932 s. 400–401.

3) Men dernæst gjorde retspraksis den betænkelige vending at statuere, at undersalg fra en handlendes side, der ikke selv har påtaget sig en forpligtelse om at overholde priserne, ikke i sig selv er retstridig, selvom den handlende ved, at fabrikanten har indført et prissystem (reverssystem). Undersalget kan derimod blive retstridigt under visse yderligere omstændigheder, særlig ved den handlendes indgreb i fabrikantens kontrolsystem til prisernes overholdelse, navnlig fjernelse af kontrolnumre (f. eks. gennem makulering af indpakning), U.f.R. 1934 s. 9 H, 1937 s. 646, 1938 s. 1065, ved den handlendes erhvervelse af varen gennem mellemmænd, hvis navn han ikke vil opgive o. l., U.f.R. 1930 s. 282, noten til U.f.R. 1935 s. 363 H.

Om virkningen af overtrædelse af en positiv forpligtelse mod undersalg se U.f.R. 1936 s. 860.

Ovennævnte makulering af indpakning, hvorved kontrol-nr'ne fjernes, er også anset ulovlig som stridende mod redelig forretningsskik efter konkurrencelovens § 15, se ovennævnte dom i U.f.R. 1938 s. 1065.

Se iøvrigt nærmere om hele dette spørgsmål U. f. R. 1931 B. s. 285–94, *Jørgen Jensen* i 1932 B. s. 1 ff., 41 ff., og mine artikler s. st. s. 13 ff. og 53 ff.

Det indvendes ofte imod de nævnte indskrænkninger m. h. t. salg af en vare, at de hyppigt er i strid med samfundets interesser, navnlig i billige priser o. l.; og det menes derfor, at domstolene ikke gør ret i at virke, som nævnt, til gennemtvungelse af sådanne forpligtelser.

Dette turde være en kortsynet betragtning. For det første bidrager de nævnte ensartede prisvilkår i butikshandlen til at skabe orden og tugt i denne og modvirke utiltalende former for den økonomiske kappestrid, og dernæst er de af fabrikanterne fastsatte priser på store områder ret rimelige. De konkurrerende foretagender i samme varer sikrer i reglen sådanne priser. Og hvis en trust eller et kartel misbruger sin magtstilling på dette område til opskrunding af priserne, skal den vel bekæmpes, men ikke *på denne front*, ved at nedbryde tilliden til det givne ord, til indgåede forpligtelser *på hele* dette område, altså også til svækkelse af butikshandlens forpligtelser overfor den gode industri, ved ganske *generelt* at erklære aftaler herom, påtrykte priser o. l. for ugyldige.«

Dette må vel erindres, før lovgivningsmaskineriet sættes i gang.

Sammenfatning.

Retsordenen i de skandinaviske lande går på kartel- og trustområdet ud fra den stik modsatte retsgrundsætning af den, den engelsk-amerikanske retsorden efter common law går ud fra.

Efter nordisk ret gælder den lovregel (Danske og Norske lov 5–1–1 og 2, den nordiske aftalelovs § 1), at alle private aftaler skal holdes »i alle deres ord og punkter«, også foreningsaftaler, derunder kartel- og trustaftaler. Der blev derfor ikke i de nordiske lande fra lovens eller domstolenes side lagt nogen hindringer ivejen for kartellernes og trusternes opståen og udvikling i det 19. og den første del af det 20. århundrede. Tværtimod blev gang på gang karteller og deres forpligtelser af domstolene anerkendt for fuldt bindende for medlemmerne, ligesom medlemsskab af andre foreninger, derunder også fagforeninger og arbejdsgiverforeninger.

I. Men da erfaringerne, som særlig blev lagt for dagen i domspraksis, viste, at adskillige karteller og truste, men forøvrigt også arbejdsgiverforeninger og fagforeninger, begik alvorlige misbrug af deres magt,

begyndte *domstolene* at gribe ind dels imod ondartede boycottformer, som disse sammenslutninger anvendte overfor de udenfor sammenslutningerne stående borgere, og dels imod deres udelukkelse af personer, for hvem det havde velfærdsbetydning at være medlem, se navnlig om dansk domspraksis ovenfor s. 275.

I det hele og store er det lykkedes vore domstole at modvirke disse magtmisbrug, både fra kartellers og trusters og fra fagforeningers og arbejdsgiverforeningers side.

II. Hvor det ikke gælder sammenslutningernes magtmisbrug overfor de *enkelte* borgere, udenfor- eller indenforstående, men deres udnyttelse af magten til at gennemføre urimelige priser og andre konkurrencebegrænsninger imod *forbrugernes* interesser, har *lovgivningen* efterhånden måttet gribe ind, ved love i 20'erne, 30'erne og 40'erne; og tilsidst får disse lovgivningsbestræbelser et samlet udtryk, i Danmark i loven om prisaftaler m. v. af 14. nov. 1952, i Norge i loven af 26. juni 1953 og i Sverrig i loven af 25. sept. 1953.

Disse nordiske love har ikke af misbrugene på kartel- og trustområdet ladet sig forlede til at bryde med nordisk rets bærende retsgrund-sætning om aftalers forbindende kraft. Disse love har ikke, som visse ovenfor nævnte amerikanske trustlove, ved en absolut, generel lovregel erklæret kartel- eller trustaftaler for civilretlig ugyldige og sammenslutningerne for lovforbudt. De har derimod så godt som overalt gennemført den *konkrete, individuelle prøvelse* fra en kontrolmyndigheds side af, om prisaftalens, kartel- eller trustsammenslutningens eller enkeltvirksomhedens bestemmelser om priser, produktion o. l. er urimelige. Den nævnte danske lov af 1952 rammer således alene, når sammenslutninger eller virksomheder medfører eller må antages at medføre »urimelige priser eller forretningsbetingelser eller andre samfundsmæssigt urimelige indskrænkninger i den frie erhvervsudøvelse« jfr. §§ 8 og 10. Den svenske lov af 1953 rammer ligeledes kun konkurrencebegrænsninger, når de »utilbørligt« påvirker prisdannelse o. l., ovenfor s. 262. Og selv den nævnte omfattende norske lov af 1953 søger kun at modvirke priser, fortjenester og forretningsvilkår, som virker *urimelige* og »*mislige* omsetnings- eller konkurranseforhold, konkurranse-regulerende tiltak som er urimelige eller til skade for almene interesser«, og forbyder ikke generelt organisationernes prisaftaler, men kun »å ta, kreve eller aftale *priser, som er urimelige*«, samt *forretningsvilkår*, som »virker *urimelig* overfor den annen part eller som åpenbart er *i strid med almene interesser*«, ovenfor s. 268.

De nordiske love koncentrerer sig herefter om effektive kontrolforanstaltninger for at hindre nævnte misbrug. Disse foranstaltninger er navnlig:

1. *Anmeldelse* af pris- og andre regulerende aftaler, sammenslutninger og enkeltvirksomheder, – Sverrig dog kun efter anmodning fra kontrolmyndigheden – hvilke anmeldelser offentliggøres i et register.

2. *Forhandling* med vedkommende sammenslutninger eller virksomheder om at bringe det mislige forhold til ophør, og *pålæg* – dette sidste dog ikke i Sverrig – om ændringer i eller ophævelse af aftaler, vedtagelser eller bestemmelser samt ændringer i priser, avancer og forretningsbetingelser, herunder fastsættelse af priser og avancer, der ikke må overskrides, dansk lov § 9, eller konkurrenceregulerende sammenslutninger, der er egnet til at virke »skadelig på produktion, omsætning eller andre erhvervsmæssige forhold har i riget, eller at bestemmelsen ellers må anses urimelig eller til skade for almene interesser«, norsk lov § 42, svensk lov §§ 5, 6, 21 og 23, ovenfor s. 269-70, 262.

Det eneste land, der *undtagelsesvis*, for en ganske *enkelt* konkurrenceregulerende aftale eller bestemmelse, har givet et generelt forbud, er Sverrig, – der ellers, som ovenfor vist, har en meget forsigtig trustlov men som her generelt har forbudt bestemmelser om bindende mindstepriser (brutto-prisbestemmelser), den svenske lovs §§ 2 og 3.

I de andre nordiske lande kan ikke blot disse mindstepriser, men også forskelsbehandling (navnlig price-discrimination), eksklusivaftaler og bindingsaftaler (tying contracts) kun rammes af loven eller domspraksis, hvis de må anses for urimelige eller skadelige for almene interesser. Det samme gælder også efter den svenske lov om alle sidstnævnte konkurrencebegrænsninger, altså bortset fra de nævnte mindstepriser.

KAPITEL 12

NÆRMERE BEDØMMELSE AF LOVFORSLAGET

I. *Nye hovedbestemmelser.*

Den gældende danske lov af 14. nov. 1952's titel: lov »om prisaftaler m. v.« er for snæver i angivelsen af lovens område. Lovens indhold omfatter meget mere end prisaftaler. Efter § 1 handler loven om »kontrol med monopoler, truster og karteller samt prisaftaler m. v.« Karteller kan jo handle om andet end priser; og det ser besynderligt ud, at det, der i lovens titel er hovedsagen »prisftaler«, i § 1 optræder som tillæg efter de andre i udtrykket »samt prisftaler«; og i § 8 handler loven om »forretningsbetingelser eller andre samfundsmæssigt urimelige indskrænkninger i den frie erhvervsudøvelse«. Alt dette: monopoler, truster, karteller og andre konkurrenceregulerende sammenslutninger, der ikke behøver at handle om priser, er det lidt vel meget at lægge ind i »m. v.«.

I lovforslaget af 1953 (i det følgende blot kaldet lovforslaget) er titlen: »lov om tilsyn med monopol og konkurrencebegrænsning«. Denne titel siger noget mere end titlen »lov om prisftaler m. v.«, men er iøvrigt heller ikke heldig. Alle monopoler er i sig selv konkurrencebegrænsninger; og det er derfor overflødigt særligt at nævne »monopol«. Den norske lovs titel: »lov om kontrol og regulering af priser, udbytte og konkurransforhold« er heller ikke rammende. Det, loven i borgernes interesse kontrollerer, er jo ikke alle mulige priser, men kun dem, der fastsættes af konkurrencebegrænsende karteller, truster o. l. Der er altså lige så lidt grund til særligt at nævne »priser« som til at nævne »monopoler«. Det, samfundet må have en vis kontrol med, er idethele alle konkurrencereguleringer, der ikke iværksættes af staten selv.

En lovtitel bør ganske vist helst være kort, men må dog straks give borgerne et vist begreb om, hvad loven angår. En brugbar, nogenlunde dækkende titel vil formentlig være: »Lov om konkurrenceregule-

rende aftaler, sammenslutninger og enkeltvirksomheder«. I ordene »aftaler« og flg. ligger tilstrækkelig antydning af, at det ikke drejer sig om statens virksomhed; og »priser« og »monopoler« går kun som enkelte arter sammen med en række andre ind under ordet »konkurrenceregulerende«. Man kan ikke i lovens titel optage ordet »urimelige« eller »samfundsskadelige«, da reglerne om anmeldelse også gælder mangfoldige gavnlige konkurrencebegrænsninger.

A. Til lovforslagets §§ 1, 2 og 3.

§ 1 lyder således:

»Denne lov har til formål gennem offentligt tilsyn med monopol og konkurrencebegrænsning at sikre de bedst mulige vilkår for den frie erhvervsudøvelse, at forhindre urimelige fortjenester og at modvirke forhold, der kan hemme effektivitet og konkurrenceevne«.

§ 1 er overflødig og uheldig. Udtrykket: »monopol og konkurrencebegrænsning« må udgå af ovennævnte grunde. Det er efter alle erfaringer uheldigt på forhånd som et dogme at opstille »den frie erhvervsudøvelse« som samfundsmæssigt ideal, og det er lige så intetsigende som grundlovens generelle proklamation mod »alle indskrænkninger i den frie og lige adgang til erhverv, som ikke er begrundet i det almene vel«. Men denne proklamation har dog ialtfald i sammenligning med lovforslagets § 1 den fordel, at den angiver en sondring, hvorefter ingenlunde alle indskrænkninger i erhvervsfriheden er uheldige, men alene dem, som er samfundsskadelige. Mange indskrænkninger i »den frie erhvervsudøvelse« er meget heldige, set fra samfundets synspunkt, andre derimod samfundsmæssigt skadelige; men herom kan der ikke på forhånd siges noget generelt. Der foreligger således ingen statistik over, hvormange de gavnlige og hvor mange de skadelige frihedsindskrænkninger er. Straks absolut at slå fast, at erhvervsfriheden er det eneste rigtige, kan derfor ikke videnskabeligt begrundes og er som lovtekst ikke forsvarligt.

Dernæst er udtrykket »urimelige *fortjenester*« uheldigt. Hvad borgerne tjener, skal lovgivningen ikke blande sig i undtagen gennem skatterne. Det, forbrugerne er interesseret i, er *billige priser*. Men at en forretningsmand eller en trust trods deres billige priser tjener store formuer, er jo dygtigt gjort; det kan andre borgere ikke misunde dem eller få loven til at gribe ind overfor. Men forøvrigt kan en forretningsmand jo ofte skaffe sig mægtige »urimelige fortjenester« også under en fuldstændig fri konkurrence.

Endelig er ordet »effektivitet« alene af den grund uheldigt, at det er uklart, hvad der menes hermed; og kommissionsbetænkningen eller lovforslagets motiver siger ikke klart, hvad der skal forstås herved, jfr. bet. s. 30, 32, 33, 66 og 69.

Der kan ved »effektivitet« forstås det, man herved i første række kommer til at tænke på, og som man måske kan kalde den *individuelle* effektivitet. En industriel eller kommerciel virksomhed må siges at arbejde effektivt, når den fabrikkerer eller fordeler sine varer bedst muligt til de billigste priser. Men hvad myndigheden, der skal øve kontrol med konkurrencereguleringer, har at gøre med dette forhold, ses ikke. Der findes ingen erfaringer for, at et embedskontor kan sikre denne erhvervsvirksomheds effektivitet bedre end erhvervslivet selv. Erfaringer fra statsvirksomheder, f. eks. Statsbanerne, synes ikke at tyde på, at embedsmænd forstår at skabe større effektivitet end de private erhvervsvirksomheder.

Men det kan også være, at trustkommissionen ved »effektivitet« har tænkt på, hvad man måske kan kalde den *kollektive* effektivitet, d. v. s. at en trust eller et kartel anlægger fabrikker i lokale distrikter, hvor det ikke er hensigtsmæssigt, eller opretter for mange fabrikker eller udsalg. Hvis det drejer sig særligt om fabrikkers samfundsmæssigt *forkerte* lokale anbringelse, hører dette forhold hjemme under byplan- og egnsplan-lovgivningen og har intet med trust- eller kartelmisbrug at gøre; og hvis der anlægges *for mange* fabrikker – hvad truster ikke netop er tilbøjelige til – eller for mange udsalgssteder, kan motivet, ialtfald i reglen, kun være hensynet til kundernes, forbrugernes bekvemmelighed. Disse foretrækker altså denne bekvemmelighed for lidt lavere priser. Men dette er et forhold mellem virksomheder og forbrugere, som alene vedkommer disse grupper; og de finder nok i forening bedst ud af, hvilken ordening der er den mest hensigtsmæssige. At embedsmænd med held skulle kunne indblande sig i dette forhold og ordne det praktisk bedre end forretningsfolk og deres kunder, har ingen erfaringer endnu vist. Men det er dernæst ikke samfundets opgave at være barnepige for borgerne m. h. t., hvad de vil bruge deres penge til, her f. eks. til lidt større priser for bekvemmeligheden ved mindre eller større afstand fra de virksomheder, hvor de er kunder, o. l. Forøvrigt er de tilfælde, hvor man virkelig har kunnet bevise, at et kartel medførte mindre effektivitet og større omkostninger, oftest tilfælde, hvor de selvstændige erhvervsdrivende netop gerne selv ville rationalisere og billiggøre, men hvor fagforeningerne efter deres stive lavsmetoder forhindrede det. Hvis trustlovgivningen derfor overhove-

det skal beskæftige sig med dette effektivitets-spørgsmål ved karteller og truster, må man ikke holde sig overfladisk blot til de næringsdrivendes karteller, men gå i dybden og inddrage fagforeningernes ofte saglig uberettigede, for brugerne stærkt fordyrende konkurrencebegrænsninger i deres kollektive aftaler og karteller, som de ofte ved boycott gennemtvinger, og som i høj grad modvirker effektiviteten.

Efter de anførte grunde må lovforslagets nye § 1 siges at være overflødig og uheldig og bør derfor udgå af lovforslaget.

Lovforslagets § 2, stk. 1 lyder således:

»Denne lov finder anvendelse på private erhvervsvirksomheder, andelsforeninger o. l. inden for erhvervsgræne, hvor konkurrencen i hele landet eller inden for lokale markedsområder er begrænset som følge af virksomhedernes størrelse, finansielle sammenknytning, aftaler, vedtagelser og bestemmelser eller andre organisationsmæssige og strukturelle forhold eller som følge af indgreb fra det offentliges side.«

Denne lovbestemmelse er også ny i forhold til den gældende lov.

Det er lovteknisk uheldigt at give en for detaljeret beskrivelse af lovens område ved angivelse af de dele af erhvervslivet, de »erhvervsgræne«, loven skal anvendes på. Hvor detaljeret man end her vil gøre lovtæksten, kan man dog aldrig være udtømmende, og det er § 2, stk. 1 heller ikke; men derved kommer man i lovens anvendelse i praksis let ind på modsætningsslutninger.

Dernæst skal loven jo i og for sig ikke ramme erhvervsgræne, fordi *konkurrencen* lokalt eller for hele landet er »begrænset«. Det er atter det videnskabeligt uholdbare dogme om erhvervsfrihed som det eneste rette, der her dukker op, ligesom i § 1. Det er kun en bestemt gruppe af konkurrencebegrænsninger, loven skal ramme, nemlig de samfundsskadelige.

Endelig er § 2, stk. 1 ikke blot for snæver i angivelsen af lovens område, men også for vid, idet denne lovbestemmelse medtager ikke blot »aftaler« og »vedtagelser« og »bestemmelser«, men også »andre organisationsmæssige og strukturelle forhold«, der begrænser konkurrencen; og efter motiverne, s. 8, er der derved tænkt på det forhold, at en række næringsdrivende, uden aftaler, vedtagelser eller bestemmelser rent *faktisk* holder samme priser, ser deres interesse i at undlade konkurrence, altså navnlig fordi de mener kun derved at få et passende vederlag for deres arbejde og risiko. At gribe ind overfor sådanne forhold ligger ganske udenfor lovforslagets formål. Konkurrencen er jo i disse tilfælde fuldstændig fri. Enhver kan tage de priser, han vil, og

nye næringsdrivende kan begynde, når de vil, og sælge til de priser, der passer dem. Hvis kontrolmyndigheden virkelig her skal have ret til at gribe ind, er der jo ikke tale om at modvirke misbrug af konkurrencebegrænsninger, men om en almindelig prisregulering af borgernes indtægter, som det ikke kan have været meningen at indføre. Erfaringerne fra amerikansk domspraksis om forsøg på indgriben på dette område taler også imod at eksperimentere med indgriben her, se ovenfor s. 247–48. En indgriben selv overfor et egentligt prisførerskab frister ikke til efterligning. Man forårsager kun betydelig usikkerhed i forretningslivet herved.

§ 3, stk. 2, der er enslydende med gældende lovs § 1, stk. 2, hører rationelt bedre hjemme i § 1, der i stk. 2, ligesom § 3, stk. 2, netop taler om forhold, der falder udenfor lovens område.

Alt i alt er da efter de anførte grunde den gældende lovs § 1 enklere og i det hele bedre end lovforslagets §§ 1–3, idet den gældende § 1 på den ene side er tilpas generelt affattet og på den anden side ikke breder sig til uvedkommende ting. Den eneste ændring i den gældende lovtekst, der, efter det ovenfor om lovens titel anførte, må foretages, er, at ordene i gældende lovs § 1, stk. 1: »monopoler, truste og karteller samt prisaftaler« erstattes af: »konkurrenceregulerende aftaler, karteller og enkeltbedrifter«.

B. Til lovforslagets §§ 10, 11, 12 og 13.

Det må påskønnes, at hverken den gældende danske lov (§ 8) eller lovforslaget (§ 12) giver et generelt forbud mod alle konkurrencebegrænsende aftaler, sammenslutninger og bestemmelser, men kun griber ind, når konkurrencebegrænsningerne er urimelige. Erfaringerne fra amerikansk retslov om Sherman-loven o. l. frister heller ikke til sådanne generelle forbud; og i de andre lande er de da heller ikke indført.

Den gældende danske lov giver heller *ingen generelle forbud mod bestemte særlige arter af konkurrencebegrænsninger*, men griber også her kun ind, når disse begrænsninger efter en nærmere undersøgelse viser sig urimelige.

I modsætning hertil har lovforslaget indladt sig på det nye: at give generelle forbudsregler mod en række bestemte konkurrencebegrænsende aftaler og bestemmelser, nemlig mod eksklusivaftaler, boycot-aftaler og mindstepris-aftaler eller bestemmelser.

Dette er sket ved lovforslagets §§ 10 og 11.

§ 10.

§ 10, stk. 1 bestemmer:

»Det er ikke tilladt at træffe aftaler eller vedtagelser om, at visse virksomheder skal være udelukket fra at købe hos eller sælge til nærmere angivne virksomheder eller kun skal kunne købe på ringere vilkår end gældende ved andre tilsvarende køb, eller

at visse virksomheder kun må købe hos eller sælge til nærmere angivne virksomheder eller som følge af medlemsskab i brancheforeninger og lignende skal kunne købe på gunstigere vilkår end gældende ved andre tilsvarende køb.«

Under den førstnævnte gruppe hører aftaler om boycott, hel eller delvis, derunder forskelsbehandling i priser, rabat o. l.

Under den anden gruppe hører eksklusivaftaler.

Ved disse lovforslagets, på kommissionsbetænkningen støttede generelle regler mod nævnte konkurrencereguleringer, viser denne betænkningens svaghed: manglende erfaringer, sig i særlig grad. Der er ingen erfaringer for, at netop disse to arter af konkurrencereguleringer på forhånd bør rammes særlig hårdt, navnlig uden individuel konkret prøvelse, når alle andre konkurrencereguleringer først skal bedømmes efter en sådan prøvelse, inden der gribes ind overfor dem. De nævnte eksklusiv- og boycott-aftaler er ofte samfundsmæssigt gavnlige. En betydelig del af den danske industri er bygget op på eksklusiv-aftaler, som har muliggjort en tilrettelæggelse af rationel produktion på basis af en stabil afsætning. Men dertil kommer, at adskillige danske industrivirksomheder for at kunne klare sig overfor en brutal konkurrence fra udlandet (derunder dumping) har indgået eksklusiv-aftaler med deres aftagere, f. eks. grossister, som de har givet særlig gode salgsvilkår, (rabat, bonus o. l.) mod at disse til gengæld forpligtede sig til kun at købe danske produkter, hvad der også i høj grad har været i arbejdernes interesse og har givet virksomhederne mulighed for konsolidering. Heroverfor vejer det samfundsmæssigt mindre, at forbrugerne ved at købe de udenlandske varer kunne få lidt lavere priser. Her må der naturligvis finde en upartisk konkret samfundsmæssig afvejelse sted fra industri til industri; men det er ikke forsvarligt af loven at begynde med et generelt forbud, fra hvilket der kun efter § 10, stk. 3, kan dispenseres i undtagelsestilfælde, der tilmed begrænses stærkt ved dette stk. 3's ord »prisnedsættelser«, »omkostningsbesparelser« o. l. Man lægger ved de generelle forbud med dispensation på forhånd bevisbyrden over på virksomhederne og ikke på tilsynet; og dertil kommer, at der kan, navnlig når det gælder udenlandsk konkurrence, gå

en kostbar tid tabt ved at skulle søge dispensation (ligesom ved generelt at skulle søge forhåndsgodkendelse, som af kommissionen foreslået). Det kan ikke sagligt begrundes, hvorfor netop disse konkurrenceregulerende aftaler, eksklusiv-aftalerne, skal underkastes denne hårde generelle og tidspildende forhånds-bevisbyrde, medens andre konkurrenceregulerende aftaler får frit virke, indtil tilsynsmyndigheden iværksætter en konkret individuel prøvelse.

Dernæst kender kommissionen heller ikke erfaringerne fra domspraksis på dette område, hverken amerikansk domspraksis, som netop her frembyder særlig interesse for en lovgiver, eller dansk domspraksis. Det er besynderligt, at kommissionen end ikke særligt har undersøgt dansk domspraksis; den anfører ikke én dom, og det skønt de danske domstole netop også har grebet kraftigt ind på dette område, og givet meget værdifulde konkrete prøvelser af disse konkurrenceregulerende aftaler.

M. h. t. erfaringerne fra U. S. A. er det først værd at lægge mærke til, hvorledes de skiftende politiske og erhvervsøkonomiske forudsætninger afspejler sig i *anvendelsen* af lovgivningen, både i anklagemyndighedernes og domstolenes praksis. Men dernæst viser erfaringerne fra denne praksis, at *generelle forbud*, både ved alle erhvervslivets konkurrencereguleringer og ved enkelte særlige reguleringsmetoder, er uheldige. De førstnævnte, alt omfattende reguleringer, som Sherman-loven og Clayton-loven, viser sig ikke at kunne gennemføres i praksis, idet domstolene trods lovenes omfattende ord gennemfører den konkrete individuelle prøvelse, the rule of reason. Men forbudet gør skade ved at skabe usikkerhed i forretningslivet, også fordi forbudet medfører enkelte domme imod den herskende tendens til rule of reason hos domstolene.

Ved de særlige regulerende metoder vakler selv lovgivningen, idet flere love – imod en tidligere tendens – kraftigt tillader en art konkurrenceregulerende aftaler, som sket ved Miller-Tyding- og Mac Guire-lovene, medens en anden lov forbyder en anden særlig form for konkurrenceregulerende sammenslutning, som sket ved Celler-Kefauver-loven.

Selv dette sidste generelle forbud mod en ganske særlig art regulering kan ikke anføres for det danske lovforslags §§ 10 og 11, thi for det første angår dette amerikanske forbud ikke de i §§ 10 og 11 nævnte reguleringer, og for det andet er selv ved dette specielle begrænsede forbud en vis konkret prøvelse trængt igennem i praksis.

Hvad særlig eksklusiv-aftaler og boycott-aftaler angår (særlig price-

discriminations og tying contracts), starter amerikansk ret også her med generelle forbud; men også her sker der efterhånden en konkret prøvelse i domspraksis.

I det hele og store giver altså erfaringerne fra amerikansk retspraksis, domstolenes såvelsom anklagemyndighedernes, ingen støtte for generelle forbud mod eksklusiv- og boycott-aftaler, som forsøgt i det danske lovforslags § 10. Men heller ikke i de andre lande er forbud herimod trængt igennem. I England er der ingen generelle forbud, heller ikke mod eksklusiv- og boycott-aftaler eller -bestemmelser. I domspraksis bedømmes også disse aftaler og bestemmelser efter en konkret, individuel prøvelse. Og efter den engelske trustlov skal der for det første ske en konkret undersøgelse og bedømmelse ved trustkommissionen af sådanne, såvelsom af andre konkurrencebegrænsende aftaler; og dernæst kræves der endog til indgriben overfor enkelte branchers misbrug i så henseende Parlamentets sanktion.

Heller ikke i Sverrig er der generelle forbud mod nævnte aftaler, som i det danske lovforslags § 10; og der gribes efter loven af 25. sept. 1953 kun ind overfor dem, når de efter en konkret prøvelse viser sig at være utilbørlige. Og selv i Norge, efter den omfattende trustlov af 26. juni 1953, er der intet generelt forbud; også disse aftaler bedømmes efter en individuel konkret prøvelse af, om de må anses for urimelige eller ej.

Erfaringerne fra andre landes lovgivning og retspraksis giver således intet grundlag for en helt ny lovbestemmelse som § 10 i det danske lovforslag. Når kommissionen trods disse erfaringer fra andre lande og uden en tilstrækkelig dybtgående undersøgelse af fremmed ret har dristet sig til at foreslå en generel regel som § 10, skulle man tro, at kommissionen havde gjort nogle ganske særlige erfaringer på dansk område, som gjorde det nødvendigt at gribe ind overfor de nævnte konkurrencereguleringer netop i dette land. I kommissionsbetænkningen finder man imidlertid heller ikke en sådan begrundelse. Det besynderlige er tværtimod, at dansk domspraksis, som kommissionen ikke kender, har grebet ind overfor både eksklusiv- og boycott-aftaler, når disse efter en indgående konkret prøvelse viste sig at medføre misbrug.

I en række vigtige afgørelser har de danske domstole tilsidesat eksklusiv- og boycott-aftaler, når de måtte anses for urimelige, samfundsmæssigt uheldige, se min redegørelse ovenfor s. 275, jfr. s. 277-80. Men dernæst har priskontrolrådet grebet ind overfor adskillige eks-

klusiv- og boycott-aftaler, som rådet anså for urimelige, men, ligesom vore domstole, altid efter en indgående konkret prøvelse heraf, se prisdirektoratets redegørelse i det før nævnte bilag 5 til kommissionsbetænkningen, s. 122–131. I nogle tilfælde har domstolene, som før nævnt, været strengere i bedømmelsen af sådanne aftaler end priskontrolrådet, se s. st. s. 125.

Da begge disse myndigheder har bedømt eksklusiv- og boycott-aftalerne efter en nøje individuel prøvelse af de enkelte konkurrencebegrænsninger, ses der ikke at være nogen grund til at forlade denne retfærdige bedømmelsesmåde og gå over til en stiv generel regel som lovforslagets § 10. Både erfaringerne fra fremmede lande og vort eget lands retspraksis taler da, som i det foregående påvist, imod at gøre denne § 10 til lov.

§ 11.

§ 11, stk. 1 bestemmer:

»Det er ikke tilladt at aftale, vedtage, bestemme eller på anden måde betinge sig, at der ved videresalg i efterfølgende omsætningsled skal overholdes mindstepriser eller -avancer.«

Også til denne bestemmelse er der i stk. 2 knyttet en dispensationsbestemmelse.

Ligesålidt som ved § 10, er det nogen fordel, at lovforslaget har givet reglen form af et generelt forbud med dispensation i stedet for kommissionens forslag: et generelt godkendelsesbud, thi reelt vil resultatet ved begge former blive det samme, idet virksomhederne naturligvis under det generelle forbud ikke vil udsætte sig for nogen risiko, men i reglen forud søge dispensation, altså godkendelse af tilsynsmyndigheden.

Som i den foregående undersøgelse vist, har heller ikke § 11's generelle forbud mod mindstepriser ved videresalg nogen støtte i erfaringen, hverken i fremmede landes lovgivning eller domspraksis, eller i vort eget lands retsliv. I U.S.A. indtog lovgivningen og domstolene, som ovenfor vist, oprindeligt en fjendtlig stilling til disse mindstepriser. Men efterhånden blev de anerkendt i flere enkeltstaters love; og til sidst er de nu blevet anerkendt af selve unionslovgivningen, ved ikke mindre end to love, for at afskære enhver tvivl om deres lovlighed, idet man mener, at disse aftaler eller bestemmelser om mindstepriser giver samfundet gavnlig orden i omsætningen og modarbejder smudskonkurrence.

Det nævnes overhovedet ikke i kommissionsbetænkningen (s. 34–36, jfr. s. 76), at i *England* har domstolene ud fra the rule of reason anerkendt mindstepriserne med tilhørende adgang til boycott, ovenfor s. 228.

Selv i *Norge* gribes der efter loven kun ind overfor denne konkurrenceregulering på samme måde som overfor andre, altså ud fra tilsynsmyndighedens konkrete prøvelse af, om den må anses for urimelig eller at stride mod almene interesser, ovenfor s. 268. Det eneste land, der har givet et generelt forbud mod mindstepriser, er *Sverrig*, s. 262; men da dette forbud er givet for ganske nylig, ved loven 1953, må man afvente erfaringen om virkningerne heraf i praksis. Og i forhold til alle andre landes modstående holdning turde dette være et for spinkelt grundlag for at give en regel som lovforslagets §11, medmindre vi i *dansk retsliv* havde *særlige erfaringer* for, at et sådant generelt forbud måtte anses nødvendigt eller gavnligt. Sådanne erfaringer findes der imidlertid ikke fremført i kommissionsbetænkningen eller lovforslagets motiver. Tværtimod viser det sig også her, at både de danske domstole og priskontrolrådet vil kunne gribe ind også overfor mindstepriser ligesom overfor alle andre konkurrencereguleringer, hvis de må anses for samfundsskadelige. Dansk domspraksis har begrænset mindsteprisernes område ved at statuere, at aftaler eller bestemmelser om disse priser i det væsentlige kun gælder for dem, der udtrykkeligt har forpligtet sig til at overholde dem (reversforpligtelser), og at de ikke gælder, hvis de ikke er et led i et konsekvent gennemført og overholdt system, jfr. de ovenfor s. 276–78 nævnte domme. (Om den førstnævnte begrænsning er rationel, er et andet spørgsmål, se ovenfor om amerikansk ret s. 241, 252–54).

Der ses da, efter de overvejende erfaringer, hos os og i andre lande, heller ikke ved mindstepriser at være nogen grund til at opgive den hidtil sædvanlige individuelle prøvelse ved konkurrencereguleringer, og i stedet for at inklade sig på eksperimentet: det generelle forbud, som § 11 gør. Alene det faktum, at man har måttet opgive dette eksperiment og efter mange års erfaringer har måttet tillade mindstepris-systemet i den nyeste lovgivning i et land som U.S.A., der ellers har vist kraftig indgriben på dette område, og at ingen andre lande end *Sverrig* har dristet sig til at give et generelt forbud, viser ialtfald, at hele dette spørgsmål ikke er tilstrækkelig afklaret til at gribe ind med absolutte lovregler.

§ 12.

§ 12, stk. 1 bestemmer:

»Finder tilsynet efter foretagen undersøgelse, at konkurrencebe-
grænsning som omhandlet i § 2, stk. 1, medfører eller kan antages at
medføre urimelig indskrænkning i den frie erhvervsudøvelse eller uri-
melig ulighed i vilkårene for erhvervsudøvelsen og urimelige priser,
urimelige fortjenester, forhøjede omkostninger, forringede varekvalite-
ter eller anden forringelse af vareforsyningen, påhviler det tilsynet at
søge forholdet bragt til ophør ved forhandling med de pågældende
enkeltvirksomheder eller sammenslutninger.«

Den *nugældende lovs* § 8, stk. 1 er affattet således:

»Aftaler, vedtagelser eller bestemmelser, der medfører eller kan an-
tages at medføre urimelige priser eller forretningsbetingelser eller
andre samfundsmæssigt urimelige indskrænkninger i den frie er-
hvervsudøvelse er forbudt.«

Lovforslagets § 12, stk. 1, er her på et væsentligt punkt bedre end
den gældende lovs § 8, idet § 12, stk. 1, ved at udelade den nugældende
lovs § 8's ord »er forbudt« opnår, at *strafansvaret* først indtræder, når
forskrifter af tilsynet overtrædes, jfr. nugældende lovs § 16 og lovfor-
slaget § 23. Denne væsentlige forbedring af loven skyldes formentlig
kommissionens juridiske medlems, professor Stephan Hurwitz' ind-
sats. Det er også naturligt, at lovforslaget i § 12 behandler spørgsmålet
om forhandling og i § 13 spørgsmålet om pålæg.

Derimod er den gældende lovs § 8, stk. 1 i *beskrivelsen* af de skade-
lige virkninger af konkurrencereguleringer kortere og bedre end lov-
forslagets § 12. Den nu gældende lovs § 8, stk. 1 anvender her med
rette de alle misbrug dækkende ord: »urimelige priser eller forret-
ningsbetingelser eller andre samfundsmæssigt urimelige indskræn-
ninger i den frie erhvervsudøvelse«. Lovforslagets § 12 er derimod
vidtløftigere, idet den efter den gældende lovs nu anførte ord navnlig
tilføjer: »urimelige fortjenester, forhøjede omkostninger, forringede
varekvaliteter eller anden forringelse af vareforsyningen«.

Ved at inddrage disse forhold under tilsynsmyndighedens dom, på-
lægger man dens embedsmænd dels en opgave, som de efter lovgiv-
ningens hele formål på dette område slet ikke skal beskæftige sig med
og dels en opgave, de ikke magter, og som kun det praktiske erhvervs-
liv selv kan magte.

Det, som tilsynsmyndigheden skal undersøge, er alene »urimelige
priser eller forretningsbetingelser eller andre samfundsmæssigt urime-

lige indskrænkninger« i erhvervsfriheden, som den nugældende lovs § 8 i sin forstandige begrænsning fastslår. Hvis lovforslagets »urimelige fortjenester« eller »forhøjede omkostninger« får udtryk i »urimelige priser«, er de førstnævnte udtryk jo overflødige. Hvad vil forøvrigt »forhøjede« omkostninger i denne lovtæst sige? Det er jo ikke det, at en fabrikant forhøjer sine omkostninger, der i sig selv kan anses for skadeligt; det kan ofte være meget fornuftigt at forhøje omkostningerne, f. eks. hvis varen derved bliver bedre, selvom prisen bliver noget højere. Og, som i det foregående fremhævet, er det heller ikke de meget store eller »urimelige« fortjenester, loven skal blande sig i. Blot priserne er billige eller rimelige, kommer det jo ikke *denne* lovgivning ved, at en mand er så dygtig, at han trods billige priser kan opnå store fortjenester. Det er kun en retfærdig belønning. Trustkontrollen skal jo ikke være en fordelingscentral og sprede alle efter nogle embedsmænds skøn »for store« eller »urimelige« fortjenester ud over mange borgere. Det kan passende og bedst overlades til *skattelovgivningen*. Men det er jo efterhånden blevet en ret udbredt opfattelse, at vor tids embedsmænd som en slags alvidende diktatorer skal sørge for alle undersåtternes vel, påse, at nogle ikke tjener for meget eller ikke arbejder for dyrt, medens den nøgterne sandhed dog er den, at en trustkontrols embedsmænd kun skal beskæftige sig med den *begrænsede opgave*, som den nuværende trustlovs § 8 meget fornuftig udtrykker ved tilsynet med: »urimelige *priser* eller *betingelser*« eller lign.

Ej heller ses det, hvorledes trusttilsynet skulle kunne afgøre, om der foreligger forringede varekvaliteter eller anden forringelse af vareforsyningen. Det forudsætter et indgående varekendskab på mangfoldige områder, som embedsmændene ikke kan antages at sidde inde med. Det er en så kompliceret og omfattende opgave, at de kun vil forløfte sig på den. De eneste, der magter denne opgave, er selve det praktiske erhvervslivs mænd i konkurrencen om kunderne. De erhvervsdrivende vil selvfølgelig bestræbe sig for at fremstille de bedst mulige varer for at vinde kunderne, og det kan ingen embedsadministration belære dem om eller give dem direktiver for.

Noget helt andet er, at forretningsmænd naturligvis overfor tilsynsmyndigheden kan give oplysninger, om f. eks. et kartel eller en trust ved selve sin organisation har nedbragt omkostningerne ved produktion og fordeling eller ej, hvad den gældende lovs § 8, stk. 4 med rette er inde på.

De ovennævnte vidtløftige udtryk bør altså udgå af § 12; og den korte og dog tilstrækkelig dækkende tekst i den nugældende lovs § 8 foretrækkes.

Heller ikke ses der at være nogen grund til at afløse den nugældende lovs § 8, stk. 2-4 af lovforslagets spredte bestemmelser i § 12, stk. 2 og § 13, stk. 4 o. l.

§ 13.

I denne paragraf er der en enkelt uheldig bestemmelse, nemlig den, at tilsynet kan »pålægge en virksomhed at sælge til nærmere angivne købere på virksomhedens sædvanligt gældende vilkår for tilsvarende salg«. Denne bestemmelse er overflødig, idet de danske domstole allerede i deres nuværende praksis har fastslået, at de kan give en virksomhed dette pålæg, se min redegørelse for de danske domme ovenfor s. 275-76. Men dette viser atter det uheldige i, at kommissionen ikke kender dansk domspraksis. Forøvrigt er det for borgerne mest betryggende, hvor det gælder en pligt til at udlevere varer, at denne pligt pålægges dem af domstolene, og ikke af administrationen.

C. § 19.

Denne paragrafs *stk. 6* bestemmer:

»Spørgsmål om lovligheden af den trufne afgørelse kan, inden 4 uger efter at afgørelsen er kommet til klagerens kundskab, af denne indbringes for domstolene, jfr. grundlovens § 63, under en for vedkommende landsret som første instans anlagt sag. Har nævnet ændret monopoltilsynets afgørelse, har tilsynet en tilsvarende adgang til at indbringe nævnets afgørelse for domstolene under en mod klageren anlagt sag.«

Den ankeordning, som lovforslaget her fastslår, er lidet betryggende for erhvervslivet. Det siges i motiverne til lovforslagets § 19, at »spørgsmålet om lovligheden af den trufne afgørelse vil kunne prøves af domstolene, hvorimod rent skønsmæssige afgørelser, der ikke er udtryk for retsanvendelse, vil være endelige.« Denne sondring mellem spørgsmål om »lovligheden« og »rent skønsmæssige afgørelser« er retsteknisk uholdbar. Det vil i praksis vise sig vanskeligt, for ikke at sige umuligt at drage nogen *klar grænse* mellem disse to spørgsmål, navnlig hvor det drejer sig om så vage, ubestemte lovregler, som lovforslaget indeholder, se f. eks. forslagets § 2, stk. 1, § 12, stk. 1, hvis altfor om-

fattende og vage udtryk er belyst. Når tilsynet træffer afgørelser efter så ubestemte, tildels uklare lovbestemmelser, vil domstolene utvivlsomt anse sig for kompetente til at prøve afgørelsernes lovlighed d. v. s., om afgørelserne har fornøden hjemmel i lovbestemmelserne. Hvad der her er »rent skønsmæssig« eller ikke, kan der ikke angives et brugbart fast kriterium for. Domstolene vil derfor sikkert ikke afvise de herunder forekommende sager.

På den anden side er der efter lovforslaget visse afgørelser, der ikke kan bringes for domstolene, f. eks. tilsynets nægtelse af at anvende dispensationsbestemmelserne i §§ 10, stk. 3, og 11, stk. 2 og altså tillade eksklusiv-aftaler eller mindstepris-aftaler. Her kan vedkommende erhvervsdrivende eller sammenslutning ikke ved domstolene få tilsynet dømt til at give dispensation og altså tillade vedkommende eksklusiv-aftaler eller mindstepris-aftaler. Dette gør forøvrigt §§ 10 og 11 endnu mere betænkelige.

Det værn imod vilkårlige administrative afgørelser, som borgerne i en retsstat har ved at kunne bringe de administrative afgørelser for upartiske, af administrationen uafhængige domstole, bør således ikke, som sket i lovforslaget, dels helt afskæres ved en gruppe af afgørelser og dels udsættes for tvivlsomme grænsespørgsmål, der opstår ved vage lovbestemmelser og uholdbare kriterier som »rent skønsmæssige« ktr. »lovlighed«.

Efter de anførte grunde vil det da være det mest betryggende, når lovforslagets ankebestemmelse i § 19 affattes således, at alle afgørelser efter denne lov kan, inden 4 uger efter afgørelsen er kommet til klagerens kundskab, af denne indankes for domstolene.

II. *Nye administrative lovbestemmelser.*

Efter den foregående undersøgelse af lovforslaget er den nu gældende lov på flere punkter væsentlig bedre end dette forslag. Således bør altså bestemmelserne i lovforslagets § 1, § 6, stk. 3 og 4, §§ 10 og 11, visse ovenfor omhandlende udtryk i § 12, stk. 1 og § 13, stk. 3 udgå af lovforslaget, og den gældende lov på disse punkter bevares, ligesom § 19, stk. 6 om appellen til domstolene må forandres.

På den anden side er lovforslaget på visse andre punkter væsentlig bedre end den nugældende lov. I det foregående er allerede fremhævet, at lovforslagets § 12 på et meget vigtigt punkt er væsentlig bedre end den gældende lovs § 8. Endvidere er der flere bestemmelser i

lovforslaget, hvor den administrative ordning er væsentlig bedre end i den gældende lov; det skyldes sikkert priskontrolrådets og direktoratets værdifulde erfaringer under den nugældende lovs administration. Allerede ordningen af reglerne i lovforslagets § 3, stk. 1 og §§ 4 og 5 er i det hele og store bedre end i den gældende lovs §§ 2-4. Lovforslagets nye § 18, stk. 1 er også en forbedring. Det samme gælder lovforslagets § 20 i sammenligning med den gældende lovs § 15. Endvidere er lovforslagets §§ 23, stk. 3 og 4, 24 og 25 væsentlig bedre end den gældende lovs § 16, stk. 3-7 og § 17.

KAPITEL 13

DEN ENDELIGE LOV

Som bekendt rettes der ofte den kritik mod det politiske lovgivningsarbejde, at de lovforslag, der gennemføres af folketinget, ikke tager tilstrækkeligt hensyn til den videnskabelige sagkundskab. Så meget mere glædeligt er det da, at det i erhvervslivet dybt indgribende lovforslag om »Tilsyn med monopol og konkurrencebegrænsning« på en række af de vigtigste punkter blev ændret i overensstemmelse med min ovenstående undersøgelses kritik.

Jeg skal her nævne de vigtigste punkter, hvor folketinget tog hensyn til denne saglige kritik, og som har den største interesse for det praktiske erhvervsliv.

1. I lovforslagets § 1 var formålet med loven, som ovenfor anført, bl. a. angivet som: at forhindre urimelige »*fortjenester*« og at modvirke forhold, der kan hemme »*effektivitet*«; og efter lovforslagets § 12 skulle monoptilsynet ved bedømmelse af en konkurrencebegrænsnings rimelighed eller urimelighed undersøge, om den medførte »urimelige *fortjenester*, forhøjede omkostninger, forringede varekvaliteter eller anden forringelse af vareforsyningen«. I min ovenstående undersøgelse fremhævede jeg jo, at den bedste *effektivitet* netop opnås, når man overlader denne til det praktiske erhvervsliv selv, der i frihed bedre end embedskontorerne kan skabe de mest gavnlige virkninger for forbrugerne; og hvad *fortjenesten* angår, skal statsmagten efter min opfattelse ikke blande sig i, om forretningsmænd har større eller mindre *fortjeneste* (undtagen gennem skattelovgivningen), men alene beskæftige sig med *priserne*, ti det er jo påskønnelsesværdigt, hvis forretningsmænd kan tjene godt selv ved lave priser; og det er alene disse, samfundet eller forbrugerne er interesseret i. Erhvervsorganisationerne var enige i denne kritik; og folketinget tog hensyn hertil, ti i den endelige lov af 31. marts 1955 §§ 1 og 11, er begge de kritiserede lovbestemmelser om »*fortjenester*« og »*effektivitet*« udgået.

2. Den mest fundamentale bestemmelse i trustkommissionens og regeringens lovforslag var § 10, der, som ovenfor nævnt, gav et stærkt generelt forbud mod i erhvervslivet at træffe aftaler eller vedtagelser om, »at visse virksomheder skal være udelukket fra at købe hos eller sælge til nærmere angivne virksomheder eller kun skal kunne købe på ringere vilkår end gældende ved andre tilsvarende køb, eller at visse virksomheder kun må købe hos eller sælge til nærmere angivne virksomheder eller som følge af medlemskab i brancheforeninger og lignende skal kunne købe på gunstigere vilkår end gældende ved andre tilsvarende køb.«

Under den førstnævnte gruppe hører aftaler om boycott, hel eller delvis, derunder forskelsbehandling i priser, rabat o. l. (price-discrimination). Under den anden gruppe hører eksklusiv-aftaler.

Min ovenstående undersøgelse og erhvervsorganisationernes henvendelse til folketingsudvalget søgte at vise, at dette generelle forbud ikke var tilstrækkelig begrundet i praktiske erfaringer. Vel er der sikkert adskillige af disse forskelsbehandlinger og boycott- og eksklusiv-aftaler, der er samfundsmæssigt skadelige. Men der er ingen erfaring for, at netop disse to arter af konkurrencereguleringer på forhånd bør rammes særlig hårdt, navnlig uden individuel konkret prøvelse, når alle andre konkurrencereguleringer først skal bedømmes efter en sådan prøvelse, inden der gribes ind overfor dem. De nævnte eksklusiv- og boycoftaftaler er ofte samfundsmæssigt gavnlige. En betydelig del af den danske industri er, som før nævnt, bygget op på eksklusiv-aftaler, som har muliggjort en tilrettelæggelse af rationel produktion på basis af en stabil afsætning. Men dertil kommer, at adskillige danske industrivirksomheder, som ovenfor nævnt, for at kunne klare sig overfor en brutal konkurrence fra udlandet (derunder dumping) har indgået eksklusiv-aftaler med deres aftagere.

Formålet med erhvervsorganisationernes og min kritik har i det hele ved denne fundamentale regel som ved andre regler i loven ikke været at hindre en stærk, rationel indgriben overfor samfundsskadelige truste og karteller og deres misbrug af magten, men alene at sikre *alle* truste og karteller en *konkret retfærdig prøvelse og dom*.

Folketinget tog hensyn til denne kritik og lod det generelle forbud, § 10, udgå af den endelige lov.

3. I lovforslagets § 11 fandtes der også et generelt forbud mod »at aftale, vedtage, bestemme eller på anden måde betinge sig, at der ved videresalg i efterfølgende omsætningsled skal overholdes mindstepriser eller -avancer«. I min ovenstående undersøgelse søgte jeg jo at

påvise, at et ganske generelt forbud heller ikke her kunne begrundes i erfaringen (ovenfor s. 257, 276-78). Folketinget mildnede da også forbudet væsentligt; og i den endelige lov (en ny § 10) fik bestemmelsen følgende affattelse: »Aftaler, vedtagelser og bestemmelser, der fastsætter mindstepriser eller -avancer ved videresalg i efterfølgende omsætningsled, må ikke håndhæves, medmindre monopoltilsynet har godkendt de pågældende aftaler m. v. Sådan godkendelse kan gives, når vægtige grunde taler derfor.« Og de med den oprindelige affattelse sammenhængende bestemmelser i § 6, stk. 2 og 4 udgik. Denne affattelse åbner større muligheder for en konkret praktisk prøvelse end lovforslaget.

4. En for erhvervslivet vigtig sag er, at monopoltilsynets afgørelser kan indankes for et nævn, og at nævnets afgørelser kan *indbringes for domstolene*. I lovforslagets § 19 kunne kun spørgsmålet om »*lovligheden*« af nævnte afgørelser indbringes for domstolene, hvorimod de »*skønsmæssige*« afgørelser af nævnet ikke skulle kunne indankes. Som påvist ovenfor, kan en sådan sondring ikke gennemføres i retspraksis, se ovenfor s. 293-94. Folketinget strøg da også denne begrænsning i domstolenes adgang til prøvelse af nævnte afgørelser; og i den endelige lovs § 18 kan ikke blot afgørelsens lovmæssighed, men *hele afgørelsen indankes*. Min betænkning er her på linie med, hvad der fra anden saglig side, navnlig fra professorerne *Poul Andersen* og *Stephan Hurwitz* og højesteretssagfører *Hjejle* er anført.

Kun på nogle relativt få og mindre væsentlige punkter fulgte folkettinget ikke erhvervsorganisationernes eller mine henstillinger. På enkelte punkter var erhvervsorganisationerne og jeg heller ikke helt enige. Det tjener i høj grad de danske erhvervsorganisationer til ære, at de udtrykkeligt betonedede overfor mig, at de ønskede en rent objektiv videnskabelig undersøgelse og ikke en undersøgelse, der tog ensidigt hensyn til disse organisationers interesser; og denne upartiske, saglige holdning fra de danske erhvervsorganisationers side gav utvivlsomt deres henvendelse til folkettinget en særlig vægt. Men særligt fremhæves må naturligvis også *trustkommissionens* grundigt forberedende arbejde.

III. DEL

FORSLAG TIL EN RATIONEL
LOVORDNING OM ERHVERVSORGANISATIONERNE
OG PRISER OG LØNNINGER M. V.

INDLEDNING

Lovgivningen om truste, karteller og andre konkurrencebegrænsende organisationer bør efter min opfattelse løse de vanskelige problemer herom i to tempi, hvis der skal lovgives samvittighedsfuldt på dette område.

Efter min kritik ovenfor af trustkommissionens betænkning og lovforslaget om tilsyn med monopol- og konkurrencebegrænsning, der udkom i 1954 (og som er gengivet ovenfor s. 219–295), anså jeg det for ønskeligt, om folketetinget ville gennemføre handelsministerens lovforslag med de ændringer, som jeg foreslog (se s. 281–295), og som de danske erhvervsorganisationer i deres fælles henvendelse i november d. å. til folketingsudvalget på de vigtigste punkter har sluttet sig til. Dette gennemførtes da også, som nævnt, af folketetinget ved loven om tilsyn med monopoler og konkurrencebegrænsninger af 31. marts 1955.

Men dernæst vil det være ønskeligt, som 2. tempo, at handelsministeriet snarest nedsætter et mindre udvalg af særlig sagkyndige på dette område, til at tage det i min følgende redegørelse fremsatte forslag op til nærmere overvejelse. Mit nedennævnte lovforslag er naturligvis ikke ment som et endeligt lovforslag, men i beskedenhed kun som et diskussionsgrundlag for et sådant udvalg.

Vort lands højst uheldige økonomiske stilling for tiden opfordrer alvorligt til med alle midler at finde veje til at rette denne stilling op. Der findes naturligvis flere årsager til vort lands slette økonomi. Men det vil ikke kunne bestrides, at en af de mest dybtgående årsager er, at vi hverken har forstået eller magtet at holde vore stadig stigende priser og lønninger under kontrol, således som Holland har magtet gennem et forstående samarbejde mellem arbejderne og arbejdsgiverne organisationer under den hollandske stats direktiv. Ved en forstandig beherskelse af priser og lønninger i organisk sammenhæng har det hollandske samfund, som jeg nedenfor skal vise, opnået en stærk økonomisk stilling overfor udlandet, i modsætning til det danske sam-

fund, og uden at dette har formindsket arbejderne realløn. Det danske samfund trænger først og fremmest til at tilegne sig mere selvkritik; og derfor bør vi først og fremmest lytte til den kritik af Danmarks økonomiske stilling, der kommer fra *saglig, os velmenende side i udlandet*. Et så objektivt, upartisk og Danmark venligssindet blad som det ansete saglige schweiziske blad »Neue Züricher Zeitung« har fornylig i en vægtig artikel fremhævet, at vi ikke i Danmark vil kunne bekæmpe det fortsatte valutasvind alene med *pengepolitiske* midler fra vor seddelbank, Nationalbankens side, men at der tillige må kræves en *økonomisk og finansiel* politik fra regeringens og folketingets side, der kan støtte seddelbankens bestræbelser for at udligne betalingsbalancen, opretholde pengeværdien og modvirke de *inflationiske* tendenser, der gør sig stærkere og stærkere gældende, og at hertil kræves en kraftig *nedskæring* af det *offentlige og private forbrug*. Naturligvis bør i førstnævnte henseende statens og kommunernes altfor store udgifter nedskæres. Hvad det private forbrug angår, betoner det schweiziske blad, at levcomkostningerne i de sidste måneder er steget med flere indeks-points, og at de sandsynligvis vil stige yderligere adskillige points, navnlig på grund af lønningernes indeks-bindinger i den kritiske januar måned, at det automatiske dyrtidstillæg til arbejderne, funktionærernes og tjenestemændenes mægtige skare vil give sig udslag i en fornyet stigning af købekraften med c. 100 millioner kr. Når man erindrer, at lønstigningerne på c. 350 mill. kr. i foråret 1954 bidrog væsentligt til den forbrugs- og importstigning, som satte valutakrisen i gang, må man befrygte, at den inflationstendens, der allerede siden da er kommet stærkt til udtryk i prisudviklingen i vort land, vil yderligere forringe vort lands slette økonomi. Denne krise har allerede haft adskillige højst samfundsskadelige følger. Den vanskeliggør således salget af nye statsobligationer, skaber et uhyggeligt fald i kurserne på kredit- og hypotekforenings- og andre offentlige obligationer med alle deraf følgende uheldige følger, navnlig for opsparingen og byggeriet, og medfører idethele et i forhold til de Danmark omgivende lande usædvanligt højt renteniveau. Når man nu samtidig tager i betragtning, at store dele af det danske landbrug er i likviditetsvanskeligheder, er det forståeligt, at ansete engelske finansfaglige tidsskrifter allerede begynder at tale med den største bekymring om vort lands af inflationen stærkt truede økonomi. Danmarks anseelse er allerede på grund af hele vor uheldige økonomiske og finansielle stilling stærkt svækket i udlandets øjne. Vi skulle nu først og fremmest af al magt undgå en ny devaluering af kronen.

Der lovgives ikke i *rational sammenhæng* i dette land, men stykkevis og delt; prislovgivning (om truste og karteller) for sig, lovgivning om lønoverenskomster for sig, husleje- og boliglovgivning for sig. Havde vi allerede i tide gennem både løn- og prislovgivning (truste, karteller, arbejder- og arbejdsgiverforeninger) forstået at holde både priser og arbejdslønninger under kontrol, kunne vi helt have undgået den for staten og hele det danske samfund kostbare boligstøttelovgivning; statskassen og dermed skatteborgerne kunne have sparet de hundreder af millioner kr., som i de senere år er ofret på nye kostbare boligbygninger.

Hvis vort lands stærkt svækkede status, både udadtil og indadtil, skal kunne rettes op, bliver vi nødt til at følge den samme nøgterne og realistiske vej til sanering af vort lands hele økonomi, som Holland med fast hånd har fulgt. Det er desværre på højeste tid, at vi nu tager os sammen og påtværs af alle hidtil gældende økonomiske og politiske dogmer snarest sanerer vort lønnings-, pris- og vort omkostningsniveau idethele. Det er dette mål, som det nedenstående lovudkast med motiver søger at give et bidrag til, idet det tilsigter at tage alle elementer i omkostningsniveauet, priser, lønninger og avancer med i betragtning.

KAPITEL 14

EN SAMFUNDSMÆSSIG, SAGLIG RETSORDNING AF KONKURRENCEREGULERINGER AF PRISER OG LØNNINGER M.V.

Den nu gennemførte (s. 296-98 omtalte) lovordning (lov 31. marts 1955) holder sig jo indenfor den nuværende traditionelle lovgivning, hvorefter en særlig myndighed *alene* kontrollerer de af karteller, truster og lignende sammenslutninger eller enkeltvirksomheder fastsatte *priser* og andre konkurrencebegrænsende aftaler eller bestemmelser mellem de *selvstændige næringsdrivende*, medens denne myndighed derimod *ikke* kontrollerer det vigtigste element i varepriserne, *arbejds-lønningerne*. Og der findes under de nuværende love heller ingen anden myndighed, der griber kontrollerende ind overfor lønningerne, således som monopoltilsynet griber ind overfor priserne.

Der rejser sig imidlertid her et vigtigt problem: er denne lovordning samfundsmæssig forsvarlig? I nogle skrifter fra de senere år har jeg forsøgt at give en undersøgelse af dette problem, (Retslæren, 1943, II s. 757-793, 825-838, skriftet: Vejen til den sociale fred, 1952 (i Festskrift til Vilh. Lundstedt, s. 610-616), i en afhdl.: Statens Pengevæsen, i Tidsskr. f. Rettsvitenskap, 1953, s. 45-54 (ovenfor s. 207-215) og i: The Community of the Future, Oxford Univ. Pr., s. 573-636). Jeg er her kommet til det resultat, at lovgivningen ved at indskrænke kontrollen til den ene gruppe af erhvervsorganisationer, karteller, truster o. l., til disses priser m. m., men ikke også tage den anden gruppe erhvervsorganisationer under kontrol, arbejdsgiver- og fagforeninger og de af disse fastsatte lønninger, har forsømt at gå i dybden af problemet, til ondets rod; og samfundet har derved afskåret sig fra reelt at hindre de bestandig stigende priser og den dermed stadig voksende inflation. Man har derved tillige begået den uret: med lovkontrol kun at ramme den ene af de befolkningsklasser, der er prisbestemmende faktorer i samfundet, men ikke den anden, lige så vigtige prisbestemmende klasse, og derved i virkeligheden skadet hele samfundet. Hvis

man på dette område vil nå til en *samfundsmæssig rationel retsordning*, der tager *retfærdigt* hensyn til begge sider, slår den nugældende lov af 31. marts 1955 om tilsyn med monopoler og konkurrencebegrænsninger ikke til. Denne lov, med de forbedringer i den, jeg fik gennemført, reformerer kun på det beståendes grund. Der må skabes en anden, mere dybtgående lovgivning. I det følgende skal jeg forsøge at begrunde en, efter min opfattelse dyberegående, samfundsmæssig mere rationel og mere retfærdig lovordning og at skitsere en sådan.

Som jeg ovenfor ved undersøgelsen af domspraksis påviste, har de danske domstole taget under deres bedømmelse ikke blot eksklusiv- og boycott-aftaler fra *kartellers, trusters* og lignende sammenslutningers side, men også eksklusiv- og boycott-aftaler fra *fagforeningers og arbejdsgiverforeningers side*. Dette er da også det eneste rationelle, thi i det praktiske erhvervsliv kan disse aftaler fra begge arter af organisationer ofte *ikke skilles ad*. Således organiseres f. eks. ofte eksklusiv- og boycott-aftaler fra kartellers og arbejdsgiverforeningers side i et mere omfattende eksklusiv- og boycott-aftale-system, hvor fagforeninger intimt samvirker med karteller o. l. i det pågældende industrielle fags – berettigede eller uberettigede – interesse.

Går vi derimod fra *domspraksis* over til *lovgivningen* om karteller og truster o. l., er denne i de fleste lande ensidig koncentreret om *disse* organisationers eksklusiv-, boycott- og andre konkurrenceregulerende metoder og deres aftaler om *priser*, men holder fagforeningers og arbejdsgiverforeningers tilsvarende metoder og aftaler om *lønninger* helt udenfor. Dette gælder også den nævnte danske lov af 31. marts 1955; og i trustkommissionens betænkning og forslag og i regeringens lovforslag behandles det betydningsfulde problem, der ligger her, ikke.

At holde disse to slags organisationer, der anvender de *samme* konkurrencebegrænsende metoder, eksklusiv- og boycott-systemer og lign. – tilmed ofte i samarbejde – og deres kollektive fastsættelser af priser og lønninger ude fra hinanden, som i to fra hinanden hermetisk til-lukkede rum, er efter min opfattelse en *samfundsmæssig uheldig ordning*, navnlig *til skade for den store befolkning*.

Men for at få dette meget lidt dyrkede samfundsproblem nærmere objektivt undersøgt vil jeg i det følgende sondre mellem to sider af problemet. Først skal i det følgende behandles (I) eksklusiv- og boycott-aftaler og bestemmelser og lign. kampmetoder og derefter (II) de kollektive aftaler i karteller, truster, fagforeninger og arbejdsgiverforeninger om priser og lønninger.

I. *Eksklusiv-, boycot-aftaler og lignende
kampmetoder.*

At de moderne erhvervsorganisationer ved retsordenens bedømmelse af deres fælles kampmetoder skilles i de nævnte fra hinanden lukkede to grupper, turde ihvertfald være irrationelt, hvilket jeg har påvist i min afhandling: Arbejdets og Kapitalens Organisationer gennem en nærmere undersøgelse af erfaringerne fra domspraksis i industriens hovedlande, jfr. nævnte afhdl. s. 162–232, og min Retslære II s. 750–57. Dansk domspraksis har da også senere, som ovenfor påvist, altid taget begge erhvervsorganisationers nævnte kampmetoder op til behandling og underkastet dem en bedømmelse efter de samme retsgrundsætninger.

I U.S.A. har domstolene, ud fra Sherman-loven, også taget både fagforeningernes og trusternes, kartellernes o. l.s. beslægtede konkurrenceregulerende kampmetoder op til ensartet bedømmelse. Efter Clayton-loven 1914 skulle arbejderne undtages fra antitrustlovene; men domstolene har dog alligevel senere grebet ind overfor fagforeningerne, betegnende nok netop, hvor fagforeningerne samarbejdede med karteller eller arbejdsgiverforeninger om boycot-aftaler mod udenforstående tredjemand. Men domstolenes indgriben overfor fagforeningerne har dog i det hele her været ret begrænset.

I dansk praksis er det ikke rationelt, at disse konkurrenceregulerende metoder bedømmes af to forskellige myndigheder, domstolene og monopoltilsynet. For det første kommer der en forskel i bedømmelsen frem derved, at *domstolene* kan tage *begge* arter af organisationers optræden på dette område op til bedømmelse, medens priskontrolrådet, nu monopoltilsynet, kun kan tage metoderne hos den *ene* art af organisationer op til bedømmelse. Men dernæst er det flere gange hændt, at de to myndigheder, som før nævnt, (ovenfor s. 221), er kommet til forskellige resultater.

Erfaringerne fra dette område taler da i det hele stærkt for, at *begge* arter af organisationer, både fagforeninger og arbejdsgiverforeninger og karteller, truster o. l. får deres konkurrenceregulerende metoder underkastet en samlet bedømmelse *efter ensartede retsgrundsætninger* indenfor de forskellige industrigrene, navnlig også fordi *alle disse organisationer ofte samvirker om konkurrencereguleringer*, og at alle de nævnte organisationer og deres nævnte metoder følgelig *mest rationelt må undergives én* og samme domstol.

II. Erhvervsorganisationernes kollektive aftaler om priser og lønninger.

At også organisationernes, kartellers og trusters, arbejder- og arbejdsgiverforeningers kollektive fastsættelse af henholdsvis *priser og lønninger* rationelt bedst bedømmes af én og samme retsmyndighed og i nøje indbyrdes sammenhæng, finder en væsentlig begrundelse deri, at arbejdslønnen i de fleste industrifag udgør ca. 70 pct. af varepriserne, og at man derfor ikke retfærdig kan bedømme prisernes rimelighed eller urimelighed, uden at samme retsmyndighed tager arbejdslønningerne som den væsentligste driftsomkostning med underovervejelserne og bedømmelsen.

Som jeg skal vise, består der en sådan indbyrdes afhængighed af priser og lønninger, at når lønningerne stiger, stiger erfaringsmæssigt efterhånden også mangfoldige priser, når de fastsættes af eller under medvirken af to forskellige myndigheder, der arbejder splittet, uden forbindelse med hinanden. Derved bliver det til en vis grad illusorisk for arbejderne, at deres lønninger stiger, da ialtfald en betydelig del af lønstigningen atter opsluges af de højere priser; og hvis arbejderne senere kan få gennemført lønforhøjelser til kompensering af prisstigningen, vil der ske en stadig inflation, en forringelse af pengenes værdi, der i særlig grad går ud over sparere, derunder livrentenyderne, obligations- og pantebrevejerne.

At der består en vis indbyrdes afhængighed mellem varepriser og arbejdslønninger, og at en væsentlig stigning i arbejdslønninger derfor også i ret vidt omfang vil give sig udslag i en stigning i varepriserne, er der almindelig enighed om i nationaløkonomien, hvilket er forståeligt, da, som nævnt, arbejdslønnen i de fleste industrigrene udgør en meget væsentlig del af vareprisen. Men der råder blandt økonomerne en vis usikkerhed i spørgsmålet om, *hvor stor* en stigning i varepriserne en forhøjelse af arbejdslønningerne medfører. Erfaringen viser, at det *ikke* objektivt kan påstås, at varepriserne stiger *i samme forhold* som arbejdslønningerne. Der spiller nemlig her *flere årsager ind*, der påvirker varepriserne, og som ikke står i forbindelse med arbejdslønningernes forhøjelse. Spørgsmålet om de forskellige faktors medvirken ved varepriserne er i det hele ret kompliceret.

I den offentlige diskussion sluttes der undertiden på dette område ret overfladisk, idet man holder sig til *de sidste led* i produktionsprocessen. Der er således i pressen fremkommet udtalelser om produk-

tionsomkostningerne, særlig arbejdslønnene, i byggeindustrien, gående ud på, at det ikke er så slemt med den høje lønningskonto i denne industri, idet det i virkeligheden ikke er mere end 12–14 pct. af byggeomkostningerne, der udgør arbejdslønnen. Det er en noget besynderlig måde at fremstille sagen på, thi det drejer sig jo her kun om arbejdslønnen for dem, der arbejder på *byggepladsen*; men bag alle de materialer, de anvender, ligger der en mængde varepriser, hvori indgår andre arbejdsløninger. Derfor giver de nævnte 12–14 pct. et misvisende billede. Bag hver mursten, teglsten, bag sanitetsartikler, cement o. s. v., i alle disse elementer, hvoraf bygningen består, indgår en betydelig konto for arbejdsløn. Alle påstande som de nævnte er derfor socialøkonomisk misvisende. Hvad der gælder byggeindustrien, gælder også en mængde andre industrier. Når det derfor undertiden siges, at en prisændring på materialer i en overenskomstperiode kan ændre billedet af omkostningsvirkningen, således at denne ikke kan henføres til lønændringen alene, må dertil bemærkes, at hvis prisændringen angår materialer, der produceres her i landet, og arbejdslønnen ved produktionen af disse materialer er bestemt ved de almindelige kollektive lønoverenskomster – hvad i reglen vil være tilfældet – så vil årsagen til prisændringen, særlig en prisstigning, også for disse materialer være at søge i arbejdslønnen, i reglen i en stigning af denne. Kun hvis nogle materialer alene fabrikeres i udlandet og importeres hertil, vil en prisændring ikke være at søge i en lønændring *her i landet*. Og i så fald kan det altså ske, at f. eks. en *prisnedsættelse* på materialer fra udlandet på et vist område vil modvirke den hjemlige prisforhøjelse (som følge af arbejdslønnens stigning). Men i reglen vil denne faktor i prisdannelsen efter de anførte forhold være af en højst begrænset virkning. Forøvrigt vil denne faktor sandsynligvis i de fleste tilfælde være betinget af lønændringer i det fremmede land, hvorfra vedkommende materialer importeres.

Alt i alt er det derfor med føje, at det i en betænkning til finansministeren, afgivet af et udvalg (til undersøgelse af spørgsmålet om lønregulering efter pristallet), fremhæves, at skønt der iøvrig indenfor udvalget har været stærkt delte meninger, er der enighed om at fremhæve, at selvom også andre faktorer (derunder prisudviklingen i udlandet) har en vis indvirkning på varepriserne, og disse derfor ikke ubetinget vil stige netop i samme forhold som arbejdslønnen, vil denne dog få en væsentlig indflydelse på priserne, hvad erfaringen viser.

Det er imidlertid vigtigt nærmere at belyse, *hvilke andre faktorer*

eller årsager der medvirker ved prisdannelsen end arbejdslønnen, selv om denne må anses for den væsentligste faktor.

En undersøgelse af disse andre faktorer kan nu ikke videnskabeligt foretages for kortere perioder. Dette vil kun give et misvisende billede af de virkelige årsagsforhold. Erfaringen viser nemlig, at det undertiden i adskillige industrier varer en vis tid, inden den forhøjede arbejds løn slår igennem i prisdannelsen.

Man er derfor nødt til at undersøge årsagernes samvirken i prisdannelsen over længere tidsrum. Der foreligger også flere, af hinanden uafhængige nationaløkonomiske lang-tids-undersøgelser, og selvom der i deres slutninger råder en vis usikkerhedsmargin, og man ofte må nøjes med ret grove gennemsnits-resultater, peger dog alle disse videnskabelige undersøgelser, selv med forbehold om en vis procent for fejl-skøn, i samme retning.

Af andre faktorer, der medvirker i prisdannelsen foruden arbejds lønnen, må først nævnes en *forbedret produktionsteknik* og *rationalisering* af arbejdsprocessen. Når arbejds lønnen ved de sædvanlige to-årige overenskomster mellem fagforeningerne og arbejdsgiverforeningen stiger, sker det, at visse fabriksvirksomheder bestræber sig for at undgå en stigning i priserne på deres produkter ved at indføre yderligere arbejdsbesparende maskiner og en forenkling af arbejdsprocessen, hvorved der kan spares en del arbejdskraft. Dette er naturligvis, set fra det store samfunds, forbrugernes synspunkt, højst fortjenstfuldt af disse virksomheder; men det har unægtelig den sociale ulempe til følge, at der bliver forøget *arbejdsløshed*. Det er en virkning af den forhøjede arbejds løn, som fagforeningernes repræsentanter i lønforhandlingerne ikke synes at være særlig opmærksomme på. Men det sker forøvrigt ret ofte, at netop fagforeningerne modsætter sig en rationalisering og derved foranlediget billiggørelse, fordi en ny arbejds metode medfører, at det pågældende arbejde nu for en dels vedkommende kan udføres ved ufaglært arbejdskraft. Dette er en af grundene til, at trustlovgivningen, som fremhævet, også må omfatte fagforeningerne.

En generel stigning i arbejds lønnen ved de kollektive aftaler skaber naturlig en forøget købekraft hos en stor del af befolkningen – navnlig hos arbejderne og tjenestemændene – og det *kan* tænkes, at dette ved at skabe en større efterspørgsel på en del varer vil bevirke en større fortjeneste på disse, så at prisstigningen i nogen grad modvirkes. Men hvorvidt og i hvilket omfang dette finder sted, savner vi tilstrækkelige undersøgelser om. Forøvrigt vil en sådan eventuel gavnlige virkning

ialtfald stærkt begrænses – og formentlig i mange tilfælde ophæves – ved kartel- og trustaftaler.

Selvom man derfor ikke må overse de her nævnte faktorer, der *kan* indvirke på prisdannelsen, navnlig til at modvirke visse prisstigninger som følge af arbejdslønstigninger – altså øget rationalisering, prisnedgang på materialer, importeret fra udlandet, forøget efterspørgsel som følge af de generelle lønstigninger – gør man sikkert klogt i ikke at vurdere disse faktorer særlig højt, men anse deres faktiske virkninger for at være ret stærkt begrænsede.

En langt væsentligere faktor i prisdannelsen end de ovenfor nævnte er *prisvirkningen fra udlandet i det hele*, altså virkningen af både *eksport og import*. En lang-tids undersøgelse, der er foretaget for en periode af 10 år af henholdsvis de udenlandske prisers og de indenlandske lønningers indvirkning på leveomkostningerne – hvilke sidste er repræsenteret ved det kvartårligt beregnede pristal som bestemt ved 1) gennemsnit af import- og eksportpriser, 2) den gennemsnitlige timefortjeneste i industrien – viser, at dette gennemsnit af leveomkostningerne kun for en brøkdels vedkommende er bestemt af prisforholdene i udlandet, medens resten må søges forklaret ved lønbevægelsen. Hvor stor denne brøkdels er, er det vanskeligt at bestemme, og der kan kun være tale om et ret groft gennemsnitligt skøn. Men så meget kan ihvertfald siges, at påvirkningen af leveomkostningerne fra de udenlandske prisforhold (import- og eksportforhold) ikke udgør mere end ca. 25 pct., medens resten, ihvertfald ca. 60–70 pct., influeres af lønvirkningen, se *Jørgen Pedersen: Vekselkursernes indflydelse på leveomkostninger, indtægt og produktion, 1940*. Der må forøvrig også her regnes med en vis virkning på leveomkostningerne af en regerings økonomiske politik og enkelte andre, mere ubestemmelige faktorer. Men Jørgen Pedersen fastslår, at der ihvertfald ikke kan være tvivl om, at der består *en betydelig samvariation mellem løn og leveomkostninger*, som angivet ved de ovenfor anførte skønsmæssige procenttal.

Med dette hovedresultat af Jørgen Pedersens undersøgelser stemmer også en international undersøgelse, foretaget af The International Labour Office i dennes publikation: »Wages and employment«, i General Report: wages, s. 138 ff. Denne rapport har for det første undersøgt løn-prisbevægelser i depressionsperioden 1930 ff. og udtaler som resultat heraf, at erfaringerne fra Australien, Frankrig og U.S.A. viser, at arbejder- og arbejdsgiverbestræbelserne samt regeringsbestræbelserne for at forandre pengeløn-satserne »is likely to have its main

effect on prices, and to leave employment, profits and output substantially unchanged« s. 140.

Dernæst udtaler rapporten, at lang-tidsforhold mellem lønninger, profit og nationalindkomsten viser i samme retning. »Prices and wages tend to move together«.

Endelig siger rapporten, at erfaringen under krigs- og overgangsperioden peger i samme retning. I en sådan abnorm periode griber staten ind med priskontrol og aktion for at sikre fuld beskæftigelse. Herved sker der en stærk forøgelse af arbejdernes realløn; men dette går ud over dem, der lever af faste indtægter.

Hovedresultatet af disse undersøgelser synes således at være, at priserne stort set bevæger sig i takt med lønningerne. Denne sammenhæng kan man dog ikke bestemme nøjagtigt. Men den endelige konklusion er: »Wage policy is not something which can be considered by itself; it is an integral part of economic policy as a whole.«

Naturligvis griber der også andre faktorer – derunder ret ubestemmelige – end de ovenfor anførte ind i årsagssammenhængen på dette område. Rent statistisk kan man ikke skelne mellem lønforandringer, der skyldes fagforeningernes aktive lønpolitik, og de lønændringer, der skyldes fluktuationer i den effektive efterspørgsel og dermed i arbejds efterspørgslen. Derfor må der også regnes med en vis usikkerhedsmargin i korrelationsundersøgelserne om arbejdsløn og varepriser; og hertil kommer virkningerne af staternes økonomisk-politiske indgreb, jfr. også den interessante afhandling af *Sven Danø* i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1953.

Men selvom man således med føje må indrømme en vis usikkerhedsmargin i disse undersøgelser, navnlig for medvirken af faktorer, der er ubestemmelige, eller som ialtfald ikke hidtil statistisk nøjagtig har kunnet bestemmes, vil det ikke kunne bestrides, at alle hidtil foretagne undersøgelser tydelig viser, at der består en vis afhængighed mellem arbejdslønninger og varepriser, og at disse sidste ihvertfald i ret betydeligt omfang er bestemt af arbejdslønningerne.

Som følge af den omtalte afhængighed mellem arbejdslønninger og varepriser er det en samfundsmæssig irrationel lovordning, at arbejdernes lønninger, arbejdstid m. v. behandles for én myndighed, nemlig en *forligsinstitution* ifølge lov af 21. dec. 1945, ved forhandling mellem arbejdsgiver- og fagforeninger, medens varepriser m. v. behandles for en anden myndighed, *monopoltilsynet* ifølge lov af 31. marts 1955, efter forhandling med karteller, truster o. l., og *uden* at der finder noget

samarbejde sted mellem disse to, henholdsvis løn- og prisfastsættende myndigheder. Hertil kommer, at medens monopoltilsynet er *kompetent* til at gribe kritisk kontrollerende ind overfor de under det hørende erhvervsorganisationer, karteller, truster o. l. og deres fastsættelse af priserne m. v., savner forligsinstitutionen denne myndighed og må indskrænke sig til at *mægle* mellem de herhen hørende organisationer, arbejdsgiver- og fagforeninger om fastsættelsen af arbejdslønningerne. Man kan naturligvis sige, at den ene organisations, De samvirkende Fagforbunds, krav om højere lønninger i nogen grad modvirkes af den modstående organisation, Arbejdsgiverforeningen. Men den kontrol, der herigennem øves, er, som erfaringen viser, for svag, ti for det første er visse grupper af arbejdsgivere interesserede i omkostningsniveauets stigning, ti derved stiger deres avancer; derfor er industrien, som den vesttyske økonomiminister Erhard har fremhævet, ofte noget for tilbøjelig til at blive enig med fagforeningerne om lønforhøjelser. Samfundet kan altså ikke altid stole på arbejdsgivernes kontrol i så henseende. Arbejdsgiverne og deres organisationer kan i ret væsentlig grad lægge de forhøjede arbejdslønninger over på varepriserne. At dette faktisk sker, har vi arbejdsgivernes egen tilståelse for. Ved et af de seneste store forlig om lønningerne, arbejdstiden m. v. mellem Arbejdsgiverforeningen og De samvirkende Fagforbund, udtalte Arbejdsgiverforeningens formand nemlig: »Vi har haft de allerstørste betænkeligheder overfor den forøgelse af omkostningsniveauet, som aldeles givet bliver følgen, og som vil bevirke, at priserne på de varer, vi fremstiller, bliver dyrere«. ¹) Dette har altså forligsinstitutionen ikke kunnet hindre. Der mangler nemlig under forligshandlingerne den *3die part*,

¹ Ved et andet af de store forlig udtaltes det fra industriens side: »Der er ingen tvivl om, at lønstigningerne vil påvirke prisniveauet og skabe hindringer for et prisfald.«

I tidsskriftet »Arbejdsgiveren«, 1954, s. 110 siges det:

»Hvis Danmark skal øge sin eksport stærkere end andre lande, må det ske ved, at *det danske omkostningsniveau sænkes i forhold til udlandets*, og den indflydelse, foranstaltninger som en udvidelse af forskningsarbejdet, produktivetsfremmende foranstaltninger og en udbygning af eksportkreditordningen kan øve herpå, må ikke overvurderes. Skal eksportpolitikken lykkes, må man gå til *andre foranstaltninger, der langt mere direkte og hurtigere kan sænke omkostningsniveauet*«. Her tænkes der naturligvis i første række på arbejdslønningerne og arbejdstiden.

Det kan iøvrigt i denne sammenhæng bemærkes, at *arbejdernes indtægtsstigning i perioden 1939–52 udgjorde 194,3 pct. og direktørernes og fabrikanternes 52,6 pct.*

forbrugerne, hele den øvrige befolkning. De er ikke repræsenteret her og kan altså ikke modvirke dette onde, der netop går ud over dem. Det vil sige det samme som, at der ved en domstol afsiges dom uden at den part, dommen mest går ud over, får lejlighed til at komme tilstede og blive hørt.

Denne saglig svage retsordning i nævnte lov medfører betydelige samfundsmæssigt uheldige virkninger (ovenfor s. 207–214).

Den ovenfor nævnte splittelse af prisspørgsmål og lønspørgsmål medfører endelig også den virkning, som samfundsmæssig må anses for det største onde, nemlig, at arbejderklassen ingen *tillid* har til, at de virkelig får retfærdige lønninger, idet de har en stadig virkende mistanke om, at deres modpart, den anden sociale klasse, arbejdsgiverne, gennem deres andre organisationer, karteller, truster o. l., ligesom bag kulisserne, nok skal sørge for, at de trods de forhøjede arbejds lønninger får en urimelig profit, som de frarøver arbejderne.

Lad nu denne arbejdnernes mistillid i mange tilfælde være nok så uberettiget; det er i sig selv et alvorligt samfundsonde, at den er der. Men forøvrigt er mistilliden jo dybt grundet i selve *retssystemet*: samfundsmyndighedernes saglig uhensigtsmæssige behandling af prisspørgsmål og lønspørgsmål. Da størstedelen af vareprisen, som nævnt, i virkeligheden bestemmes af arbejds lønningerne i den række fag, hvis samlede produkt er en bestemt vare, betyder en forhøjelse af arbejds lønningerne i alle eller i en mængde fag for *arbejderne* ofte blot det, at samfundet giver med den ene hånd – i form af arbejds løn – men tager med den anden hånd – i form af højere varepriser, som jo også arbejderne må betale, og som priskontrollen kun til en vis grad kan modvirke. På denne måde kan arbejderne altså i virkeligheden ikke stole på de fastsatte lønninger; og arbejdnernes mistillid til den nuværende retsordning er forsåvidt berettiget. Men lige så berettiget er det øvrige samfunds, forbrugernes mistillid til den nuværende retsordning, der ikke formår at stanse de stigende priser og pengenes stadige forringelse.

Hvis arbejderne derimod gennem deres organisationer fik lejlighed til at deltage både i fastsættelse af priser og lønninger og procedere i begge disse spørgsmål for en og samme retsmyndighed, ville de herigennem få fuldt overblik over hele pris- og lønsituationen indenfor hver enkelt industrigren; og de ville derved få en virkelig indsigt i, hvor stor en andel af priserne arbejds lønnen udgør, og hvor stor en andel arbejdsgivernes kapitalprofit i realiteten er.

Til belysning heraf kan vi tage et konkret praktisk eksempel, hvor begge disse prisbestemmende faktorer blev grundig undersøgt af en ganske upartisk samfundsmyndighed.

Efter den første verdenskrig foranstaltede det engelske parlament og regeringen en meget indgående undersøgelse af den engelske mineindustri, thi i 1919 var England nødt til at sætte kulprisen meget højt i vejret. Så opstod der det meget alvorlige spørgsmål for den engelske mineindustri, om den kunne klare sig i kapløbet overfor de tyske og polske kul. Den dygtige engelske fagminister, Sir Auckland Geddes meddelte følgende: Prisen pr. ton kul var i 1913 før krigen 11 sh, men i 1919 var prisen pr. ton kul steget til 29 sh $3\frac{1}{2}$ d. Arbejdslønnen udgjorde i 1913 ca. 7 sh; i 1919, da prisen, som nævnt, var steget til 29 sh $3\frac{1}{2}$ d, udgjorde arbejdslønnen 21 sh $3\frac{1}{2}$ d – med andre ord 75 % af prisen. Kapitalgevinsten viste sig kun at udgøre 5 %. Hvor lidt betyder ikke denne gevinst sammenlignet med de mægtige omkostninger, der hedder arbejds løn.

Dette er jo, som erfaringen viser, kun ét af mangfoldige tilfælde, hvor forholdet: varepris – arbejds løn ligger på lignende måde.

Erfaringerne turde da i det hele vise, at der er sandhed i den ovenfor fremsatte påstand, at når arbejds lønnen i de fleste industrigrene gennemsnitlig udgør ca. 70 % af vareprisen, er det irrationelt, at samfundet gennem to forskellige statsmyndigheder lader den ene alene beskæftige sig med lønningerne og lader dem gradvis stige, medens den anden myndighed ikke griber effektivt ind, fordi den ikke kan beskæftige sig med lønningerne. Man lader disse to institutioner virke hver for sig, isoleret, som om der var en mur imellem dem, og de spørgsmål, de behandler, ikke havde nogetsomhelst med hinanden at gøre.

Som jeg ovenfor (207–14) har påvist, trænges der til en dybtgående social reform på dette område ved istedenfor de nævnte splittede to myndigheder, forligsinstitutionen og monopolrådet, at oprette en ny samlende, uafhængig retsmyndighed til behandling af både lønninger og priser. Kun herved vil inflationen gennem den onde cirkel af stigende lønninger og priser kunne effektivt modvirkes, og arbejdskampene og de tidsspildende tovtækkende forhandlinger ophøre.

At den her foreslåede lovreform ikke er en utopi, kan ses deraf, at efter at mit forslag hertil var fremsat (i Retslæren, 1943, senest i: *The Community of the Future*, 1950), har *Hollands* lovgivning på et vist område, nemlig for *arbejds lønningerne*, ophævet organisationernes ret til frit at vedtage alt, hvad de kan blive enige om, også lønforhøjelser,

og fastslået, at *alle kollektive aftaler om arbejds lønninger og andre arbejds vilkår kun har gyldighed*, når de godkendes af *en stats myndighed*.

Efter krigens slutning i 1945 var Hollands økonomiske situation for tvivlet. Efter 5 års krig og besættelse var ikke alene store dele af produktionsapparatet og transportmidlerne samt talrige boliger ødelagt; men hertil kom, at to andre væsentlige faktorer: indtægterne fra kolonierne og fra transithandlen på Vesttyskland – der altid har spillet en meget stor rolle for Hollands økonomi – var stanset. På denne baggrund er det beundringsværdigt, at Holland idag ikke alene er kommet over vanskelighederne, men også står som et af de i økonomisk henseende stærkeste og bedst konsoliderede lande i Vesteuropa.

Dette skyldes naturligvis i høj grad det hollandske folks, derunder navnlig også arbejderstandens, overordentlig store flid, samvittighedsfuldhed i arbejdet og dygtighed. Men dertil kommer en anden meget vigtig faktor, nemlig *en helt ny retsdannelse*. Der er nemlig ved den hollandske regerings initiativ oprettet en central offentlig *bedriftsorganisation* (kaldet »*Stichting van de arbeid*«), hvori der sidder repræsentanter både for fagforeninger og arbejdsgiverforeninger. Gennem denne institution er det lykkedes at tale sig til rette om lønningerne og i videst muligt omfang at fastholde lønniveauet. De lønninger, som denne fællesorganisation bliver enig om, er imidlertid ikke bindende, medmindre de, som ovenfor nævnt, godkendes af en højere instans, *statens lønreguleringsnævn*. Der er almindelig enighed om, at den stabilisering af lønninger og dermed af hele omkostningsniveauet, som er opstået gennem den nye fælles organisation af arbejdere og arbejdsgivere med godkendelse af statens lønnævn har været en af de allervæsentligste forudsætninger for den stedfundne fremgang i Hollands økonomiske stilling.

Hollands stærke position belyses bedst gennem den kendsgerning, at valutareserven i form af fremmed valuta og guldbeholdning nu er nået op på c. 4 milliarder gylden svarende til c. 8 milliarder danske kroner. Denne stærke valutastilling har bl. a. gjort det muligt for Holland i den senere tid at gennemføre en betydelig frigørelse af handlen med udlandet. Liberaliseringsprocenten for importen ligger nu på 92.

Bedriftsorganisationen, der er en samarbejdsorganisation mellem fagforeningernes og arbejdsgiverforeningernes centralorganisationer, er baseret på underorganisationer indenfor hver industrigren, altså her et industriforbund for arbejderne og et tilsvarende forbund for arbejdsgiverne.

Efter loven om den centrale bedriftsorganisation kan denne – i samarbejde med underorganisationerne, industriforbundene – træffe de anordninger for erhvervet, som den mener nødvendige til opfyldelse af det af loven angivne formål: »at gavne det hollandske folks tarv« og det pågældende erhvervs »fælles interesser«. Det betones herved, at bedriftsorganisationen ikke blot skal tjene fagets interesser, men herunder også have samfundets tarv for øje. Efter denne omfattende formulering af bedriftsorganisationernes opgave er det klart, at de i spørgsmål om arbejdslønninger og andre arbejdsvilkår o. l. må bestræbe sig for, at de andre borgeres interesser i behandlingen af disse spørgsmål ikke tilsidesættes. Som særlige erhvervsreguleringer, bedriftsorganisationernes bestyrelse også kan tage bestemmelse om, må nævnes anordninger om produktion og salg, standardisering af produkter, kvalitet og mærkning, faguddannelse, omskoling og genskoling, imødegåelse af mangel på arbejdskraft og i givet fald supplerende af arbejdskraft, imødegåelse af arbejdsløshed, fond og andre midler i arbejdernes interesse.

De vigtigste, af bedriftsorganisationen vedtagne anordninger om lønninger og andre arbejdsvilkår skal, som nævnt, godkendes af statens lønnævn; men en række anordninger, navnlig de nu ovenfor særlig nævnte kan bedriftsorganisationernes bestyrelse selv på egen hånd vedtage.

Foruden nævnte myndighed, lønnævnet, er der også oprettet en rådgivende institution: *Det sociale og økonomiske Råd*, der kan foretage undersøgelser af landets økonomiske og sociale problemer. På basis af rapporter fra dette råd kan regeringen give lønnævnet visse direktiver om mulighederne for lønforhøjelser.¹⁾

At man i Holland har turdet give regeringen, som her nævnt, en betydelig indflydelse i bedriftsorganisations-systemet, hænger sammen med, at regeringerne i Holland, selvom de undertiden skifter, så godt som altid er sammensat af repræsentanter for både det socialdemokratiske parti og de borgerlige partier. Her i landet ville man ikke turde lægge en så stor myndighed i de skiftende partipolitiske regeringers eller i de af disse valgte administrative embedsmænds hånd. Her kan man kun betro de vigtigste afgørelser på erhvervsområdet til en *politisk ganske uafhængig retsmyndighed*.

Arbejdslønningerne i Holland har i flere perioder gennemsnitlig været lavere end i Danmark; men dette betyder ingen ringere levestan-

¹ Jfr. *Jørgen Pedersens* instruktive artikel i tidsskriftet »Arbejdsgiveren« 1956, s. 229-233, 247-250.

dard for de hollandske arbejdere end de danske arbejdere, da priserne samtidig er holdt nede. De relativt lavere lønninger har heller ikke påvirket produktiviteten i uheldig retning. Det af Centralbureauet for Statistik udarbejdede index for produktionen pr. arbejder steg fra 1952 til 1953 fra 98 til 107.

Det hollandske folk er et udpræget nøgternt og økonomisk realistisk tænkende folk. Når da dette folk nu har gennemført en ny fælles retsorganisation med myndighed til at fastsætte lønninger, andre arbejdsvilkår og en række andre faglig og samfundsmæssig rationelle konkurrencereguleringer, kan man ikke længer kalde mit gennem en længere årrække gentagne gange fremsatte forslag til en ny erhvervsmyndighed til i forståelse og samarbejde med erhvervsorganisationerne, men autoritativt bl. a., at regulere arbejds lønninger for en utopi, som man hidtil har kaldt det.

Den hollandske lovgivningsmagt har derimod ikke hidtil interesseret sig synderligt for at gribe ind overfor erhvervslivets andre konkurrencereguleringer eller »frihedsbegrænsninger«. Man har således ikke hidtil haft nogen egentlig priskontrol.

Man har ikke sluttet sig til den ovenfor nævnte uvidenskabelige dogmetro på *erhvervsfriheden* som den rette løsning og har følgelig ikke, som U.S.A.s retsorden med Sherman-loven, startet med det destruktive: at slå truster, karteller o. l. i stykker, for så senere gennem amerikansk domspraksis at arbejde sig møjsommeligt og under de største vanskeligheder frem til fornuftens konstruktive sondringer, the rule of reason, som tilsidst nu endog de seneste amerikanske love begynder at gennemføre.¹) Den hollandske retsorden har realistisk ikke bundet sig, hverken til erhvervsfriheds-dogmet eller den modsatte teori, men har indset, at der vel findes konkurrencereguleringer, der giver anledning til misbrug, men at mange konkurrencebegrænsninger også kan være i høj grad ønskelige set fra samfundets synspunkt. Og så konstruktiv er tankegangen i hollandsk ret, at man også efter det praktiske behov indenfor de forskellige erhvervsgrene i et nyt lovforslag vil give myndighederne ret til at iværksætte en obligatorisk organisering med bindende regler for alle i faget arbejdende, derunder en slags obligatoriske karteller (jfr. herved Retslæren, 1943, II s. 832, The Community of the Future, 1950, s. 602 ff.).

¹ Som en anset amerikansk jurist for nylig har sagt i The Yale Law Journal: »It seems time that statesmen and even professors of economics discarded the Rousseauian dream that a »return to free competition« would solve all our economic ills.«

I den stærkt begrænsede indgriben, der har fundet sted i Holland overfor samfundsmæssig uheldige konkurrencereguleringer, træffer man ingen generelle forbudsbestemmelser med dispensationer, som det ovenfor omtalte danske lovforslag indeholdt. Der har idethele siden krigen kun været c. 30 sager om konkurrenceregulerende misbrug; og til kontrollen hermed har man kun behøvet en embedsmandsstab på 4-5 personer. I det nys nævnte hollandske lovforslag har man heller ikke givet generelle forbudsbestemmelser med dispensationer, men vil kun lade ministeriet gribe ind overfor bestemte misbrug af private konkurrencereguleringer og økonomiske magtstillinger, efter en konkret individuel prøvelse; og ministeriet skal forinden rådføre sig med et udvalg for erhvervene.

Når arbejderne i Holland, skønt man som ovenfor nævnt, ikke der har nogen egentlig priskontrol, har fundet sig i en statskontrol med lønningerne, må grunden dertil vel antagelig være den, at, da arbejdslønnen er den væsentligste post på omkostningskontoen, må stabiliseringen af arbejdslønningerne vistnok *indirekte, faktisk* også have medført en stabilisering af priserne og derved en stansning af inflationen. I Danmark er man gået den omvendte og altså forkerte vej; den største post i varernes omkostningskonto, arbejdslønningerne, har man opgivet enhver kontrol med og overladt til det frie spil og kamp mellem arbejdernes og arbejdsgivernes organisationer. Men derimod har man til kontrol af priserne oprettet et stort og kostbart embedsapparat, der til syvende og sidst ikke kan føre en kontrol med priserne, hvis nytte står i rimeligt forhold til apparatets størrelse og kostbarhed, idet dette apparat mangler kontrollen med den vigtigste del af priserne, arbejdslønnen. Men skønt Hollands lovgivning således i modsætning til den danske her er begyndt i den rigtige ende, med den vigtigste side af problemet, har man naturligvis ikke nogen effektiv *garanti* for, at lønningernes stabilisering indirekte, faktisk vil medføre en stabilisering også af priserne, sålænge man ikke i Holland også har en egentlig priskontrol. Mit forslag betegner derfor formentlig den gyldne middelvej mellem den hollandske og danske lovordning, idet mit forslag betyder, at både priser og arbejdslønninger kommer under samfundets kontrol i samtlige forbrugerer, altså i hele det store folks interesse, da, som ovenanført, forslagene til kollektive aftaler om arbejdslønninger og priser vel først skal fremgå af og bestemmes ved forhandlinger mellem arbejdernes og kapitalens organisationer, men derefter skal kontrolleres og godkendes af en højere instans, erhvervsretten.

Til denne må også alle fagforeningers, arbejdsgiverforeningers, kartellers og trusters vedtægter, derunder alle konkurrencereguleringer, anmeldes, og derefter af retten indføres i et offentligt register.

Erhvervsretten skal endvidere kunne dømme i alle konflikter mellem de enkelte medlemmer og organisationen, og ligeledes konkret, individuelt bedømme organisationernes, både trusters, kartellers, arbejdsgiver- og fagforeningers eksklusiv- og boycot-aftaler og organisationernes boycotting i det hele. Særlig skal erhvervsretten også modvirke usaglige, samfundsskadelige begrænsninger i adgangen til fagene, hvorved ofte nyttig arbejdskraft holdes ude.

Men først og sidst vil *tilliden* til hinanden, klasserne imellem, *navnlig arbejdernes tillid* til, at de *ikke* bliver udnyttet men får retfærdige lønninger og priser, være vundet, *det største af alle samfundsgoder*. Som praktiske jurister ved, bæres erhvervslivet ikke blot af økonomiske faktorer, men i vidt omfang af en rent psykologisk faktor, tilliden mellem mennesker. Denne tillid er det retsordenens, lovenes og domstolenes opgave på alle områder og ved alle midler at styrke.

I det følgende skal jeg i henhold til de ovenfor anførte grunde forsøge at skitsere en ny rationel lovordning efter de ovenfor angivne retningslinjer.

Hvis regeringerne og folketinget ikke frigør sig for afhængigheden af organisationerne på arbejdsmarkedet – ligesom man allerede har frigjort sig fra trusternes og kartellernes magt – vil svikmøllen af fortsat stigende lønninger og dermed stigende priser fortsætte med stadig forringelse af landets mønt, med en for landets økonomi idethele ødelæggende inflation.

KAPITEL 15

UDKAST TIL LOV

OM KONKURRENCEREGULERENDE AFTALER,
SAMMENSLUTNINGER
OG ENKELTVIRKSOMHEDER

1. Lovens område. Erhvervsrettens sammensætning m. v.

§ 1.

Stk. 1. Karteller, truster, arbejder- og arbejdsgiverforeninger og andre konkurrenceregulerende sammenslutninger og enkeltvirksomheder er undergivet tilsyn og bedømmelse af erhvervsretten.

Stk. 2. Tilsynet og bedømmelsen omfatter disse organisationers og virksomheders konkurrenceregulerende vedtægter, kollektive aftaler og bestemmelser om priser, produktion (art, mængde m. m.), omsætning, transport o. l., lønninger, arbejdstid og andre arbejdsvilkår.

Stk. 3. Forsåvidt angår virksomheder, hvis økonomiske forhold i henhold til særlig lovhjemmel er undergivet tilsyn eller regulering af offentlige tilsynsorganer, kan ministeren for handel, industri og søfart bestemme, at kontrollen udøves af vedkommende tilsynsorgan efter nærmere af ministeren under hensyn til de pågældende virksomheders særlige karakter fastsatte regler.

Stk. 4. Hvad der hører ind under erhvervsrettens område efter denne lov, afgøres i tvivlstilfælde af retten. Dens afgørelse kan indankes for højesteret.

§ 2.

Stk. 2. Erhvervsretten består af 3 medlemmer, hvoraf de to skal opfylde betingelserne for at beskikkes som dommer. Rettens præsident og vicepræsident, der begge skal opfylde disse betingelser, udnævnes af kongen, det tredje medlem udnævnes af ministeren for handel, industri og søfart for et tidsrum af indtil 3 år. Samtidig hermed udnævnes en stedfortræder for hver af de pågældende.

Stk. 2. Intet af rettens medlemmer eller stedfortrædere må deltage i afgørelsen af en sag, der umiddelbart berører erhvervsvirksomheder eller fagorganisationer, i hvilke han er interesseret. Retten afgør i påkommende tilfælde, om et medlem kan deltage i en sags behandling.

Stk. 3. Sagerne fordeling mellem rettens medlemmer og dennes forretningsorden fastsættes af retten.

Såfremt sagerne mængde gør det fornødent, kan erhvervsretten deles i flere afdelinger, hver med 3 medlemmer. Ovenstående regler finder da tilsvarende anvendelse på hver af rettens afdelinger.

§ 3.

Stk. 1. Til erhvervsretten er knyttet et direktorat. Dette ledes af en direktør, som udnævnes af kongen. Direktøren er ikke medlem af retten, men deltager i dennes møder i det omfang, han eller retten mener det nødvendigt eller hensigtsmæssigt.

Stk. 2. Direktoratet kan tilkalde særlige sagkyndige i det omfang, dette skønnes fornødent.

Stk. 3. Direktoratets tjenestemænd og medhjælpere må ikke være interesseret i eller knyttet til nogen erhvervsvirksomhed eller erhvervsorganisation. De tilkaldte sagkyndige må ikke være interesseret i eller knyttet til virksomheder eller organisationer, hvis forhold umiddelbart berøres af den sag, i hvis behandling de tilkaldes til medvirken.

Stk. 4. Ministeren udfærdiger et regulativ for direktoratets virksomhed.

Stk. 5. Erhvervsrettens medlemmer og direktoratets tjenestemænd, medhjælpere og tilkaldte sagkyndige er under ansvar efter borgerlig straffelov §§ 152 og 263, jfr. tjenestemandslovens § 3, stk. 3, forpligtet til overfor alle uvedkommende at hemmeligholde, hvad de gennem deres virksomhed bliver vidende om.

§ 4.

Stk. 1. Erhvervsretten og dens direktorat er beføjet til at kræve sig meddelt alle sådanne oplysninger, som findes nødvendige for deres virksomhed, herunder til at kræve indsendt behørigt bekræftede udskrifter af protokol- og regnskabsmateriale; erhvervsretten er berettiget til at indkalde personer til mundtlig forklaring. Endvidere er retten og dens direktorat berettiget til at få adgang til regnskaber og regnskabsbøger og til på stedet at foretage de til forholdenes oplysning fornødne undersøgelser.

Stk. 2. Ved afgivelse af oplysninger om tekniske hemmeligheder kan den, der skal afgive oplysningerne, overfor rettens præsident fremsætte begæring om, at oplysningerne ikke afgives overfor den samlede rets medlemmer. Præsidenten afgør herefter, i hvilket omfang og under hvilken form oplysningerne under hensyn til forholdenes beskaffenhed bør gives.

II. Sager om medlemsskab af erhvervsorganisationer og disses boycotting af medlemmer eller af udenforstående m. v.

§ 5.

Stk. 1. Alle konflikter mellem en af de i § 1 nævnte erhvervsorganisationer og dens medlemmer – være sig om optagelse, udelukkelse eller andet – skal behandles og pådømmes af erhvervsretten, når den, der mener sig forurettet ved pågældende organisations adfærd, indgiver klage herover til erhvervsretten.

Stk. 2. Det samme gælder alle sager om disse organisationers boycotting, om eksklusiv-aftaler (derunder prisforskelsbehandling e. l.) og boycot-aftaler.

§ 6.

I de under § 5, stk. 1, nævnte sager kan erhvervsretten dømme organisationerne til at optage et medlem eller genoptage et udelukket medlem og i forbindelse hermed tilkende vedkommende medlem erstatning hos organisationen for skade ved dennes nævnte handlinger. Retten er ved bedømmelsen ikke bundet ved organisationens vedtægter, men skal, foruden at tage disses bestemmelser i betragtning, særlig også tage hensyn til, om optagelsen eller genoptagelsen er af væsentlig betydning for, at den udelukkende kan drive sit erhverv, og om han ved sin erhvervsudøvelse har gjort sig uværdig til medlemsskab eller ej.

§ 7.

Stk. 1. I de under § 5, stk. 2, hørende sager kan retten kende vedkommende eksklusiv- eller boycot-aftale ugyldig og tilkende den gennem aftalen skadede erstatning, når aftalen fra et fagligt eller samfundsmæssigt synspunkt må anses for uberettiget. Spørgsmålet om en boycottings retmæssighed eller retstridighed skal af erhvervsretten bedømmes efter, om boycotten under hensyn til dens formål og de anvendte midler kan anses for saglig og samfundsmæssig forsvarlig. I

modsat fald skal retten tilkende den forurettede erstatning for derved lidt skade.

Stk. 2. Reglerne i stk. 1 og § 5, stk. 2, gælder også, når vedkommende boycotting iværksættes af en konkurrenceregulerende enkeltvirksomhed, og når en eksklusiv- eller boycott-aftale indgås af en sådan.

Stk. 3. Alle erhvervsrettens afgørelser i de i §§ 5-7 omhandlede sager kan indankes for højesteret.

III. Erhvervsorganisationernes regulering af lønninger, arbejdsvilkår, priser og andre forhold. Erhvervsrettens mægling og godkendelse.

§ 8.

Stk. 1. Indenfor hvert enkelt industri-, håndværks-, handels-, landbrugs-transport el. l. fag kan der, når fagets arbejder- og arbejdsgiverorganisationer ønsker det, oprettes et fællesråd, bestående af 5 repræsentanter, valgt af fagets arbejder- og funktionærforeninger, 5 repræsentanter, valgt af fagets arbejdsgiverforeninger, 2 repræsentanter, valgt af organisationer, der repræsenterer forbrugerne, og en formand, valgt af erhvervsretten. Han skal enten være et af rettens medlemmer eller en anden i erhvervsforhold særlig kyndig person. Dette fællesråd kan, hvis det anser det for gavnligt for faget og samfundet, hvert tredje år fastsætte arbejdslønningerne, arbejdstiden eller andre arbejdsvilkår, priserne e. l. her i landet på de i vedkommende fag producerede varer eller udførte tjenester og skal herved bestræbe sig for i fagets og samfundets interesse i videst muligt omfang at stabilisere priserne og lønningerne. Under forhandlingerne skal de i faget virkende fagforeninger, arbejdsgiverforeninger, karteller, truster o. l. høres.

Stk. 2. Der oprettes et fælles råd for landets nævnte erhverv, kaldet landsrådet, bestående af 15 repræsentanter, valgt af arbejdernes og funktionærernes landsorganisationer, 15 repræsentanter, valgt af arbejdsgivernes landsorganisationer, 3, valgt af organisationer, der repræsenterer forbrugerne, og med en af erhvervsretten efter ovenstående regler valgt formand.

Stk. 3. Både i fællesrådene og i landsrådet træffes afgørelserne ved almindelig stemmellertal.

Stk. 4. Regeringen kan, når den anser det for hensigtsmæssigt, rådspørge landsrådet i alle sager, der har betydning for landets erhvervsliv, ligesom landsrådet også på eget initiativ kan foretage henvendelser til regeringen desangående.

§ 9.

Stk. 1. Hvis et fællesråd vedtager en fastsættelse af lønninger, andre arbejdsvilkår, priser el. l. i faget, skal disse aftaler godkendes af erhvervsretten og er i så fald endelige, jfr. dog stk. 2.

Stk. 2. Hvis retten godkender de af et fællesråd foreslåede lønninger, andre arbejdsvilkår, priser el. l., men enten alle arbejderrepræsentanterne eller alle arbejdsgiverrepræsentanterne i rådet har stemt imod forslaget, kan disse repræsentanter indanke afgørelsen for landsrådet, der træffer den endelige afgørelse. Rettens nægtelse af at godkende fællesrådets vedtagelse, kan af dette råds flertal indankes for landsrådet til endelig afgørelse.

Stk. 3. De enkelte fags indbyrdes afgrænsning til de i § 8 nævnte opgaver fastlægges af landsrådet.

Stk. 4. Retten skal sende de af den godkendte overenskomster til landsrådet, som, efter derved at have fået et overblik over den samlede løn- og prissituation, kan optage en forhandling med fællesrådene, for at de forskellige fags løn- pris- o. l. overenskomster på de væsentligste punkter kan følge, så vidt muligt, de samme retningslinjer.

§ 10.

Stk. 1. Et fællesråd kan også vedtage, at visse regler skal være bindende, både for organisationens medlemmer og for udenfor stående erhvervsdrivende og arbejdere, ligesom et fællesråd også kan vedtage tvungent medlemskab af en erhvervsorganisation, i sidstnævnte tilfælde dog betinget af, at det overvejende flertal i faget i forvejen er medlemmer af vedkommende organisation, og at tvungent medlemskab må anses for fagligt og samfundsmæssigt gavnligt. Hvis enten alle arbejderrepræsentanterne eller alle arbejdsgiverrepræsentanterne er imod en tvungen ordning, kan ingen sådan ordning vedtages.

Stk. 2. Også disse vedtagelser skal godkendes af *erhvervsretten*. Hvis retten nægter at godkende, kan denne afgørelse ligeledes af fællesrådets flertal indankes for landsrådet til afgørelse.

IV. Konkurrencereguleringers anmeldelse og registrering.

§ 11.

Stk. 1. Enkeltvirksomheder og sammenslutninger, hvis aftaler, vedtagelser og bestemmelser udøver eller vil kunne udøve en væsentlig indflydelse på pris- produktions- omsætnings- eller transportforhold

eller på løn- og andre arbejdsvilkår indenfor hele landet eller områder af dette, skal anmeldes til erhvervsrettens direktorat.

De af de pågældende enkeltvirksomheder og sammenslutninger truffne aftaler, vedtagelser eller bestemmelser af den nævnte art skal ligeledes anmeldes til direktoratet.

Stk. 2. Direktoratet indfører anmeldelserne i et offentligt register. Registrering indebærer ikke nogen godkendelse af det anmeldte.

Stk. 3. I tvivlstilfælde træffer erhvervsretten endelig afgørelse af, om anmeldelsespligt foreligger, ligesom retten, hvor omstændighederne taler derfor, kan tillade, at registreringen helt eller delvis skal være hemmelig.

§ 12.

Stk. 1. De i § 11, stk. 1, foreskrevne anmeldelser skal ske inden 8 dage efter, at den pågældende enkeltvirksomhed eller sammenslutning er stiftet eller den pågældende aftale, vedtagelse eller bestemmelse truffet. Sker der ændring i forhold, hvorom anmeldelse er sket til direktoratet, herunder ændringer i prisansættelser, rabatter m. v., skal anmeldelse herom foretages inden 8 dage.

Stk. 2. Under særlige omstændigheder kan erhvervsretten meddele udsættelse med en anmeldelses indgivelse.

§ 13.

De af enkeltvirksomheder og sammenslutninger truffne aftaler, vedtagelser eller bestemmelser af den i § 11 ommeldte karakter har ingen gyldighed og kan ikke gøre krav på beskyttelse ved domstolene, medmindre de pågældende enkeltvirksomheder eller sammenslutninger har foretaget anmeldelse inden den foreskrevne frist.

§ 14.

Stk. 1. Hvor der ikke af fællesråd eller landsråd er fastsat løn- og prisordninger eller andre konkurrencereguleringer i medfør af §§ 8–10, og erhvervsretten efter foretagen undersøgelse finder, at en konkurrenceregulering, der ikke er således fastsat, medfører eller kan antages at medføre urimelige priser, lønninger eller andre samfundsmæssig urimelige indskrænkninger i den frie erhvervsudøvelse, påhviler det erhvervsretten at søge forholdet bragt til ophør ved forhandling med de interesserede erhvervsorganisationer eller enkeltvirksomheder.

Stk. 2. Ved afgørelse af, om en varepris er urimelig, vil hensyn være at tage til omkostningerne ved indkøb eller genindkøb, fremstil-

ling, hjemtagelse, forhandling og transport af samme eller beslægtede varer i virksomheder, der arbejder med efter forholdene tidsvarende materiel, og som drives på normal teknisk og kommerciel hensigtsmæssig måde.

Stk. 3. Ved bedømmelse af, hvad der må anses for en rimelig nettoavance, vil erhvervsretten være berettiget til at tage virksomhedernes hele økonomiske stilling i betragtning.

Stk. 4. Ved afgørelsen af, om de ved aftaler, vedtagelser eller bestemmelser fastsatte forretningsbetingelser eller indskrænkninger i den frie erhvervsudøvelse må anses for urimelige, vil hensyn være at tage til, om de pågældende aftaler, vedtagelser eller bestemmelser kan antages at nedbringe omkostningerne ved produktion og fordeling.

Stk. 5. For tjeneste- og transportydelser finder de i stk. 2-4 angivne regler tilsvarende anvendelse.

§ 15.

Stk. 1. Kan de i § 14 nævnte skadelige virkninger af konkurrence-reguleringen ikke bringes til ophør ved forhandling, udsteder erhvervsretten pålæg i så henseende.

Stk. 2. Et sådant pålæg kan omfatte ændringer i eller hel eller delvis ophævelse af aftaler, vedtagelser eller bestemmelser samt ændringer i priser, lønninger og forretningsbetingelser, herunder fastsættelse af priser, der ikke må overskrides.

Stk. 3. Et pålæg skal indeholde fastsættelse af en frist inden hvilken pålægget skal være efterkommet.

Stk. 4. Viser det sig, at en virksomhed har indvundet udbytte ved handlinger, der er i strid med en af erhvervsretten truffen afgørelse, kan erhvervsretten, hvis udbyttet ikke kan inddrages i statskassen ifølge § 23, stk. 1, pålægge virksomheden, enten at det tilbagebetales til dem, der har betalt for meget, eller at det indbetales til statskassen.

§ 16.

Stk. 1. For varer, hvoraf forsyningerne er unormalt begrænset, og for varer og ydelser, hvor konkurrencen iøvrigt ikke er tilstrækkelig virksom til at sikre en rimelig fri prisdannelse, kan erhvervsretten udenfor de i §§ 8-10 nævnte tilfælde, såfremt det skønnes påkrævet, offentliggøre priser, der ikke må overskrides. Det samme gælder med hensyn til sådanne varer, hvortil der af det offentlige ydes tilskud.

Stk. 2. Ved fastsættelse af priser, som nævnt i stk. 1, kan priser ikke sættes lavere, end at virksomheder, der arbejder med efter forholdene tidssvarende materiel, og som drives på normal teknisk og merkantilt hensigtsmæssig måde, kan opnå dækning for omkostninger til varens indkøb, fremstilling, hjemtagelse, forhandling og transport samt et rimeligt nettoudbytte.

§ 17.

Erhvervsretten kan, hvor det skønnes hensigtsmæssigt og rimeligt, efter høring af vedkommende fællesråd, foreskrive, mærkning eller skiltning med pris, sammensætning og vægt eller mål, samt eventuelt faktureringspligt.

§ 18.

Stk. 1. Erhvervsrettens afgørelser skal meddeles skriftligt og indeholde oplysning om de forhold og synspunkter, som har været bestemmende for afgørelsen.

Stk. 2. Forinden erhvervsretten udfærdiger forskrifter af generel karakter, vil der så vidt muligt være at forhandle med de interesserede erhvervsorganisationer. I sager, der angår en enkelt virksomhed, vil der, forinden afgørelse træffes, være at forhandle med den pågældende virksomhed. Efter udfærdigelsen af forskrifter af generel karakter eller efter, at afgørelse er truffet i sager vedrørende enkelte virksomheder, skal vedkommende organisation eller virksomhed have adgang til at gøre sig bekendt med det grundlag, på hvilket erhvervsretten har truffet sin beslutning, forsåvidt det pågældende materiale ikke indeholder fortrolige oplysninger om enkelte virksomheders forhold eller oplysninger, som ikke uden skade for almindelige samfundsinteresser kan udleveres.

§ 19.

De af erhvervsretten i henhold til §§ 14–17 truffne afgørelser kan indankes for højesteret. Højesteret kan indkalde særlige sagkyndige til at deltage i behandlingen af en sag; men afgørelsen træffes af højesteret alene.

§ 20.

Undlader en enkeltvirksomhed eller sammenslutning rettidigt til direktoratet at indgive anmeldelse i henhold til § 11, jfr. § 12, eller undlader nogen at meddele erhvervsretten en i henhold til § 4 begæret skriftlig eller mundtlig oplysning, kan erhvervsretten pålægge den

pågældende enkeltvirksomhed, sammenslutning eller person under en daglig eller ugentlig bøde, der kan inddrives ved udpantning, at opfylde sin pligt i så henseende.

§ 21.

Stk. 1. Ministeren for handel, industri og søfart er bemyndiget til at træffe de foranstaltninger, der er fornødne til gennemførelse af loven og de i henhold til denne udfærdigede forskrifter, derunder at give nærmere bestemmelser angående udgivelse af en registreringstidende.

Stk. 2. Ministeren fastlægger retningslinier for afgivelse og offentliggørelse af beretninger og meddelelser til offentligheden om undersøgelser og afgørelser i henhold til denne lov.

Stk. 3. Omkostningerne ved erhvervsrettens og direktoratets virksomhed bevilges på de årlige finanslove.

§ 22.

Stk. 1. Overtrædelse af bestemmelserne i denne lov eller de i medfør af samme givne forskrifter samt tilsidesættelse af noget af erhvervsretten i henhold til loven givet påbud straffes, forsåvidt højere straf ikke derved forskyldes efter borgerlig straffelov, med bøde, hæfte eller fængsel indtil 1 år. Begås overtrædelserne uagtsomt, er straffen bøde eller under skærpende omstændigheder hæfte.

Stk. 2. På samme måde straffes den, som i forhold, der omfattes af loven, meddeler ministeriet for handel, industri og søfart, erhvervsretten eller direktoratet urigtige eller vildledende oplysninger eller fortier forhold, der måtte være af betydning for den pågældende sags behandling.

§ 23.

Stk. 1. Udbytte, der indvindes ved handlinger, som er strafbare efter denne lov, eller et beløb, der skønnes at svare hertil, vil ved dom være at inddrage i statskassen.

Stk. 2. I sager angående overtrædelse af denne lov og de i medfør af samme givne forskrifter finder de i lov om rettens pleje kap. 69 indeholdte bestemmelser anvendelse i samme omfang som i sager, der påtales af statsadvokaten.

§ 24.

Her må gives visse overgangsbestemmelser. Her må endvidere tilføjes, at såfremt mægling i arbejdsstridigheder er begyndt under den

hidtil gældende lovgivning, fortsættes og afsluttes sagens behandling efter de i denne tidligere lovgivning fastsatte regler.

Endelig må der gives en ophævelses- og ikrafttrædelsesregel som:

§ 25.

Lov nr. 102, 31. marts 1955 om tilsyn med monopoler og konkurrencebegrænsninger og lov nr. 603 af 21. dec. 1945 om mægling i arbejdsstridigheder ophæves.

Loven træder i kraft den

Om den nærmere begrundelse af hovedbestemmelserne i ovenstående lovudkast henvises til fremstillingen ovenfor side 304–319. Iøvrigt bemærkes:

Til §§ 5–7.

De retsregler, der gives i disse paragraffer for de her nævnte af erhvervsretten behandlede sager, stemmer i det væsentlige med de hidtil af dansk domspraksis i disse sager fulgte regler.

Til §§ 8–10.

Som det vil ses af disse paragraffer, er det lovudkastets hensigt at gå forsigtigt frem og derfor overlade erhvervsorganisationerne selv frivilligt at tage bestemmelse, om disse organisationer indenfor de enkelte erhvervsbrancher ønsker at oprette en fælles bedriftsorganisation. Landsrådet skal dog oprettes, idet det kan blive et nyttigt rådgivende organ for regeringen i erhvervsanliggender også uden for de i §§ 8–10 særlig nævnte opgaver.

Gennem den nævnte frivillige ordning kan man gå forsøgsvis tilværks og gøre erfaringer fra fag til fag om, hvorledes de bedriftsorganisationer, der oprettes, virker i praksis.

Til §§ 14–23, jfr. § 3.

Hvis der ikke af et erhvervs arbejder- og arbejdsgiverorganisationer oprettes en bedriftsorganisation gennem et fællesråd, falder de af disse organisationer indgåede overenskomster om lønninger, andre arbejdsvilkår, priser o. l. og de af karteller, truster o. l. fastsatte priser og andre konkurrencereguleringer ind under en konkret individuel prøvelse af erhvervsretten efter reglerne i §§ 14 ff. Ved bedømmelsen af omkostningsniveauet og priserne indenfor vedkommende erhvervsgren (eller enkeltvirksomhed) kan erhvervsretten, som det fremgår af § 14, stk. 1, tage i betragtning, om de af organisationerne fastsatte priser, arbejds lønninger o. l. må siges at være rimelige.

Iøvrigt stemmer reglerne i §§ 14–23 overens med de i den nuværende danske lov om monopoler og konkurrencebegrænsninger af 31. marts 1955 om disse sagers behandling givne regler, med de ændringer, der er omtalt og begrund-

det i de foregående bemærkninger. Iøvrigt er det også tanken, se lovudkastets § 3, at bevare det nuværende, i samme lov hjemlede, direktorat og dets administrative opgaver.

Til § 25.

Som det fremgår af denne paragraf, er det ikke lovudkastets hensigt at ophæve loven om den faste voldgiftsret af 4. oktober 1919 eller gribe ind i denne rets hidtidige arbejdsområde. Der vil stadig blive udstrakt brug for denne domstol i alle de sager om fortolkning og anvendelse af kollektive arbejdsoverenskomster, som efter ovennævnte lov hidtil er blevet behandlet af denne domstol; og der er, såvidt vides, almindelig tilfredshed med denne voldgiftsrets virksomhed og i alle kredse stor tillid til dens afgørelser. Også de kollektive arbejdsaftaler, der måtte blive vedtaget efter nærværende lovudkast af fællesrådene og landsrådet, vil i deres fortolkning og anvendelse falde naturligt ind under den nuværende faste voldgiftsrets område.

Ej heller er der nogen grund til at ændre de nugældende retsregler om behandlingen af sagerne om illoyal konkurrence. Disse sager behandles kyndigt og til almindelig tilfredshed af Sø- og Handelsretten i København og de tilsvarende instanser i provinsen.

4. AFSNIT

DEN SOCIALE FORSØRGELSESLOVGIVNING OG FOLKEKARAKTEREN

Erfaringen viser, at det ikke i første række er demokratiet, der bringer dette i fare, men det partipolitiske system og dets skadelige samfundsøkonomiske konsekvenser, der fører til diktaturet. De politiske partier er efterhånden kommet ind på i ikke ringe grad at overbyde hinanden i gratis at uddele økonomiske fordele til store dele af befolkningen. Under dette kapløb om stemmerne er det ikke taktisk heldigt at tale om, at der af befolkningen må ydes noget til gengæld for de fordele, som samfundet skal yde, at der må bringes ofre som pligt til gengæld for en ret. Følgen heraf er blevet, at den sociale understøttelses-lovgivning i høj grad er blevet præget af systemet: ydelse uden genydelse.

Understøttelse i tilfælde af *sygdom, ulykke, invaliditet* (invalidere-nten) og *arbejdsløshed* er dog i nogen grad baseret på forsikringstanken, idet befolkningen her selv yder et vist bidrag, men selv ved disse understøttelser betaler i Danmark stat og kommune omtrent halvdelen af udgifterne, flere hundrede millioner kr. årlig. Og den såkaldte offentlige forsorg under dens mange forskellige former (kommunehjælp, fattighjælp, særhjælp, børneforsorg o. s. v.) ydes uden noget-somhelst vederlag fra befolkningen, andrager ligeledes adskillige hundrede millioner kr. årlig og misbruges ofte af snyltere, der ikke vil arbejde og forstår ved forskellige manøvrer at føre socialkontorerne bag lyset.

Aldersrenten gives ligeledes folket uden noget bidrag fra befolkningen og vil snart koste staten og kommunerne ca. 900 millioner kr. årlig.

Hele dette mægtige understøttelsessystem betyder ikke blot en overbelastning af statens og kommunernes finanser. Det betyder tillige, hvad der samfundsmæssig er en endnu større ulykke, en svækkelse af karakteren hos store dele af befolkningen. Mange værdier i denne verden kan hver for sig være gode nok, teknik, kunst, videnskab, men vigtigst af alt i samfundet er det, uden hvilket alt andet er omsonst: karakter. Det svækker i længden et folks karakter, at det får en række

goder gratis, uden egen fortjeneste, og *at* det får disse goder og *kun* kan få dem ved, at den dygtigste, flittigste og mest sparsommelige del af befolkningen betaler disse goder for massen gennem så store ofre, så store indtægtsskatter, at foretagsomheden, fliden og sparsommeligheden, som vist, ikke længer får den rette belønning. En stor del af det danske folk er karaktersvag. Det danske folk har et større antal selvmordere end noget andet folk og hører til de folk, der har det største antal morfinister og narkomaner. Samtidig er vort lands alderdomsunderstøttelse mere forsørgelsesbetonet end noget andet lands tilsvarende understøttelse.

I det følgende skal den nuværende alderdomsforsørgelse (aldersrenteordning) undersøges. Jeg har til regering og rigsdag stillet et lovforslag, hvorved befolkningen selv efter forsikringsmæssige linjer skal betale sin alderdomsforsørgelse. Men, som det følgende vil vise, hindrer også på dette område det partipolitiske system, at befolkningens *selvhjælp* kan træde istedetfor *understøttelsen*, hvis mægtige økonomiske byrder således må bæres af skatterne, der rammer den flittige og dygtige del af folket hårdt.

KAPITEL 16

ER FOLKEPENSIONEN EN STATSOPGAVE?

I

Visse ord taber under sprogets udvikling efterhånden for befolkningen i værdi; de devalueres, bliver mindre »fine«. Det er gået således med adskillige ord uden for det sociale område; men her skal vi alene tale om ordenes devaluering på dette område. Det var i gamle dage en skam at komme på fattiggården; men selv mange gamle, der uden skyld var blevet ude af stand til at kunne forsørge sig, kunne samfundet kun henvise til denne triste skæbne. Intet under, at ord som »Fattiggården«, »Almindeligheden« o. lign. efterhånden fik en dårlig klang. Fattiggårdene i sognene forsvandt, og »Almindeligheden« fik den bedre klang: »De Gamles By«.

Ved en lov af 9. april 1891 indførtes en alderdomsunderstøttelse for værdige trængende uden for fattigvæsenet. Allerede derved fik ordet »Alderdomsunderstøttelse« en væsentlig finere klang end fattiggården. Alligevel var der mange gamle, der anså det for en skam at søge alderdomsunderstøttelse og derfor sparede sammen til en væsentlig større alderspension end denne understøttelse. At ordet alderdomsunderstøttelse derved devalueredes, viste sig også derved, at man en menneskealder senere, ved en lov om samme emne, af 7. august 1922 indførte et nyt ord: »Aldersrente«. Alligevel har det vist sig, at en stor del af de gamle, til aldersrente berettigede vedbliver ikke at hæve aldersrente og at foretrække at klare sig selv. Man kan, groft skønsmæssigt, regne med, at ikke mindre end ca. 30 pct. af de gamle, der er berettiget til aldersrente, *alligevel ikke søger den*, men klarer sig selv ved egne midler og kræfter, enten ved i tide at tegne en livrente eller ved eget arbejde ud over aldersrentealderen eller ved særlig opsparing.

Hvilke er nu motiverne hertil?

Naturligvis er der i denne gruppe en del velhavende; men dette er dog, efter den statistiske gennemsnitlige indtægtsfordeling her i landet, kun en lille del. En større del har vel en mindre indtægt eller livrente,

men har dog derved en større årlig indkomst, end de kan få ved aldersrenten, selv når de medtager beløb, som man efter aldersrenteloven må have i indtægt ved siden af aldersrenten uden at miste retten til dennes fulde beløb.

Men både i denne gruppe og i en tredje gruppe, der overhovedet ikke ønsker at søge aldersrente, når de selv blot lige kan klare sig uden denne støtte, møder man, også i den ganske jævne befolkning, den betragtning, at der er noget ikke helt værdigt i at søge aldersrente, og at det menneskeligt værdigste er at klare sin alderdomsforsørgelse selv. Derfor er selv ordet »Aldersrente« efterhånden blevet noget devalueret.

Nu vil man, gennem folkepensions-kommissionens flertals-indstilling og det væsentlig hermed overensstemmende lovforslag, der i vinter blev forelagt i Folketinget, dels forøge aldersydelsen til de gamle, dels forøge den fradragsfrie indtægt og dels endelig forsøge et tredje ord, »*Folkepensionen*«, der formentlig er endnu en tak »finere« end ordet »aldersrente«. Derved lokkes naturligvis endnu flere ind under statens forsorg og bort fra den gruppe, der vil klare sig selv. Men for det første må man spørge: Er dette klogt af en lovgiver? Men dernæst tør man trygt spå, at hvor mange denne sociale lovgivning end kan lokke bort fra at forsørge sig selv, vil alligevel en mængde gamle, selv i den store jævne befolkning, ikke lade sig lokke hertil og bort fra at klare sig selv; og ordet »Folkepension« vil derfor trods sin noget finere klang *nu* efterhånden også blive devalueret. Denne ejendommelige sproglige og psykologiske devaluering vil først ophøre den dag, da man indfører en egentlig *forsikring*, som enhver skal tegne og selv skabe ved bidrag fra sin egen indtægt, men som til gengæld kommer alle gamle til gode, *uanset* hvad de i øvrigt måtte have skaffet sig af indtægter i alderdommen ud herover, ved arbejde, opsparing, ekstra livrente el. lign.

1. En lovgiver gør aldrig klogt i at overse de *psykologiske motiver*, og navnlig ikke dem, der viser de *karaktermæssigt værdifuldeste* egenskaber hos den store befolkning, her trangen til at *klare sig selv, uafhængig af understøttelse fra statens side*. Men det kan ikke nægtes, at den hidtidige danske sociale lovgivning i det 20. århundrede i væsentlig grad har tilsidesat denne en klog lovgivers væsentligste opgave. Den danske sociallovgivning er hidtil gennemgående mere præget af *forsørgelsessynspunkter* end de *udenlandske* tilsvarende lovgivninger. Dette tyder på en svaghed i den danske folkekarakter, der trænger til at

blive rettet op, men som de politiske partier på grund af deres afhængighed af vælgerstemmerne ikke har turdet modvirke.

2. En anden svaghed ved den danske aldersforsørgelses-lovgivning er den urimeligt lave aldersgrænse og den forskel, der i denne henseende gøres mellem mænd og kvinder. Da aldersdomsunderstøttelse indførtes ved loven 9. april 1891, sattes aldersgrænsen til 60 år. Dette kunne på den tid være rimeligt nok, da den gennemsnitlige levealder i slutningen af det 19. århundrede var noget under 50 år. Med den stigende gennemsnitslevealder sattes aldersgrænsen ved loven af 7. august 1922 noget op, nemlig til 65, som hovedregel. Denne aldersgrænse fastholdes også ved loven om folkeforsikring af 20. maj 1933, se også lov af 11. juli 1953. For ugifte kvinder er aldersgrænsen dog 60 år.

Fra slutningen af det 19. årh. – da den første aldersdomsunderstøttelseslov, som nævnt, satte aldersgrænsen til 60 – og til nu, i 1956, er gennemsnitslevealderen (dengang henved 50 år) imidlertid steget med henved 20 år; dette vil sige, at mange flere nu når op i de højere aldre end i 1890. Der turde derfor nu være god grund til at forhøje aldersgrænsen for aldersrenten (folkepensionen) fra 65 til 70. (I kommissionens og regeringens lovforslag er der som en lille indrømmelse til det rigtige sket en mindre forhøjelse, nemlig til 67 og 62 henholdsvis for mænd og enlige kvinder.)

Erfaringen viser, at de fleste mellem 65 og 70 er fuldt arbejdsdygtige (og for det lille mindretal, der er svagelige og uarbejdsdygtige, skal der naturligvis altid sørges særligt); og det er ikke opbyggeligt for den noget yngre, hårdt arbejdende befolkning at se disse 65–69-årige raske og rørige gå ledige eller nøjes med at udføre mindre arbejder, der giver tillæg til aldersrenten. Men dertil kommer, at også for ældre mennesker er det netop sundt at arbejde; arbejdet bidrager til at holde dem i form. Overlæge *Torben Geill* har for nylig meddelt erfaringer fra De Gamles By, der viser, at beskæftigelsen har fået mange af de gamle til at live op, så de igen begynder at få interesse for deres omgivelser, idet de fleste i 60'erne har en betydelig arbejds-evne, medens lediggang fremkalder nedtrykthed og given op, hvilket psykisk virker hemmende på organismens regulering og gør den mere modtagelig for infektioner og sygdom. I en by i England beskæftigede man under den sidste verdenskrig 87 pct. af dem, der var over pensionsalderen, og i de fleste tilfælde kunne de ældre tjene den samme ugeløn som de yngste. Man gør altså ingenlunde de 65–69-årige men-

nesker lykkelige ved, som vor sociallovgivning gør, at sætte dem på pension allerede i denne alder og berøve dem arbejdet; de bliver tværtimod gennemgående ulykkelige ved denne lediggang.

Men samtidig betyder denne pensionering af de 65–69-årige en stedse større og mere truende økonomisk byrde for samfundet. Der bliver forholdsvis færre og færre i alderen fra 20 til 65 og forholdsvis flere i alderen over 65. I ti-året 1940–50 voksede antallet af personer i de produktive aldersklasser (20–65 år) med 7,8 pct., medens antallet af »gamle« samtidig steg med 29,6 pct. Hvis vi dernæst undersøger, hvorledes den passive aldersrenteindtægt har udviklet sig i forhold til arbejdsindtægterne, viser det sig, at i årene 1938–52 er aldersrenten steget med 72 pct., medens indtægten for lønmodtagere kun er steget med 25–27 pct., og de næringsdrivendes indtægter kun er steget med 23–24 pct. De aktive aldersklassers realindtægt er altså kun steget med en trediedel af den forhøjelse, aldersrenten har fået. Hvor stærkt stigende denne byrde for det arbejdende folk efterhånden bliver, ses deraf,

at der i 1940 var 334.383 personer, der opfyldte aldersbetingelserne efter den nugældende lov (60 år for kvinder), og (faktisk) 184.000 aldersrentemodtagere, svarende til 55 pct. af gruppen,

at der i 1950 var henholdsvis 428.813 og 246.000, svarende til 57 pct., og

at der i 1960 kan antages at være 531.327 »gamle«, hvilket med en anslået frekvens på 65 pct. vil give ca. 345.000 aldersrentemodtagere, hvilket giver en udgiftsstigning fra:

i 1940 (faktisk) 147 mill. kr.

i 1950 (faktisk) 475 mill. kr. (tildels hidrørende fra forhøjelsen af satserne)

til

i 1960 (anslået) 850 mill. kr. (uden ændring i de gældende satser),

Og så kan der vel endda være enighed om, at de nuværende ydelser ikke er – og under en fortsat forringelse af kronens købekraft i endnu ringere grad vil være – i stand til at skabe modtagerne en betrygget alderdom.

Der er således flere vægtige grunde til at indskrænke de ikke arbejdende ældre klasser væsentligt, altså hæve aldersgrænsen.

Men medens man således bør hæve aldersgrænsen til 70 – der jo også er aldersgrænsen for alle i staten og kommunen ansatte, der vil

arbejde – bør man samtidig ophæve den privilegerede stilling, de ikke-gifte kvinder indtager ved at kunne få aldersrente, når de er 60 (efter lovforslaget 62). Dette burde navnlig kvindeorganisationerne kraftigt vende sig imod, da de jo hævder kvindernes fuldstændige ligestilling med mændene. Nu er en lavere aldersgrænse for kvinder end for mænd tilmed særlig urimelig, fordi kvinderne er væsentlig mere sejlivede end mændene. Efter den sidst offentliggjorte dødelighedsstatistik – for året 1953 – var der i dette år her i landet af 70-årige og derover 119.800 mænd, men 135.000 kvinder. Herefter bør da al tale om det »svage« køn på dette område ophøre, og samme aldersgrænse, 70 år, indføres for både kvinder og mænd. (I Sverige og Schweiz er aldersgrænsen da også den samme for mænd og enlige kvinder). Her er da virkelig for en gangs skyld et område, hvor *alle* må være enige om, at staten – uden at gøre nogen som helst skade, men tværtimod gøre menneskene sundere og lykkeligere – kan spare meget betydelige beløb.

En forhøjelse af aldersgrænsen for opnåelse af aldersrente til 70 år for både mænd og kvinder ville i året 1950–51 have givet følgende resultat:

Antallet af personer over 70 år var i dette år 238.942, og regner vi med en aldersrentefrekvens på 60 pct., ville vi have 143.365 aldersrentemodtagere. Med de for det nævnte finansår gældende aldersrentesatser ville de samlede udgifter til aldersrente have været ca. 290 mill. kr.

I samme år havde vi efter den gældende aldersrenteordning 246.000 aldersrentemodtagere, og de samlede udgifter til aldersrente androg 475 millioner.

Ved indførelse af denne aldersgrænse for alle ved 70 år vil staten og kommunerne altså kunne spare ca. 185 millioner kroner om året. Naturligvis må der regnes med en vis margin af svækkede og invalider mellem 65 og 70; men med et fradrag af ca. 25 millioner kroner hertil vil der dog blive en årlig besparelse alene på denne konto på ca. 160 mill. kr. på statens og kommunernes udgiftsbudget.

Denne i alle henseender gode og heldbringende reform, der både vil gøre 60-åringerne gladere og sundere og spare staten for betydelige årlige beløb, bør da selvfølgelig *straks* gennemføres allerede i denne rigsdagssamling. Så kan hele den øvrige foreslåede store og kostbare alderspensions-ordning godt vente, til den nærmere er overvejet.

Endvidere burde man allerede nu også forenkle lovreglerne om aldersrente ved at stryge zone-inddelingen med de forskellige størrel-

ser af aldersrentebeløbene i hovedstaden, provinsbyerne m. m. og det øvrige land (hvilken zone-inddeling er bibeholdt i lovforslaget, om end noget afsvækket). I et så lille og relativt tæt befolket land som vort er der praktisk talt det samme prisniveau i alle zoner. Dertil kommer, at mangfoldige varer, tilmed af de dyrere, allerede ved den ydre pakke-mærkning eller ifølge fast handelssædvane har samme pris hele landet over.

Om det folketingset forelagte lovforslag til en folkepension kan i det hele fastslås, at det vil blive meget dyrt for staten og dermed for de arbejdende, skattebetalende borgere. I 1961-62 vil der (med dette forslags aldersbetingelser) være henved $\frac{1}{2}$ mill., siger og skriver ca. 500.000 folkepensionister (i bedste fald 475.000); statens udgifter vil da i løbet af de første 5-6 år blive forhøjet med ca. 250 mill. kr.; og disse penge skal efter forslaget fremskaffes ved en forhøjelse af de *direkte skatter*. Vi har nu som bekendt i forvejen for store direkte skatter, navnlig på indtægt; disse har nået det punkt, hvor også arbejderne, der jo ofte har årsindtægter fra 10.000 til 15.000 kr., med rette vender sig forbitret mod indtægtsskatten. Alligevel skal folkepensionen dækkes af en ny indtægtsskat, der efter en vis overgangstid vil andrage $2\frac{1}{2}$ pct. af indtægten – efter det sidste kompromisforslag mellem partierne 1 pct. – og iøvrigt dækkes af de almindelige skatter. I alt vil folkepensionen, når den er færdigbygget, komme til at koste det danske samfund årlig over *en milliard kroner*, der altså skal betales af de arbejdende klassers indtægt.

I folkepensionskommissionen (eller, som den korrekt hedder, folkeforsikringskommissionen), hvis betænkning (af 1955) ligger bag regeringens forslag, har man været så optaget af folkepensionens gennemførelse ved *staten* og dennes skatteapparat, at man ikke har vist nogen synderlig interesse for at lade *befolkningen selv* ordne sin pensionering. Der er så meget mere grund til at overveje en sådan ved private midler tilvejebragt ordning, som der ude i befolkningen har vist sig en stigende interesse for private pensionsordninger. I 1943 var der 236 pensionskasser med 29.200 medlemmer, men i 1952: 297 pensionskasser med 44.250 medlemmer; og bidragssummen steg i disse 10 år med ca. 250 pct. Nævnes må også den betydelige opsparing, der finder sted i vore livsforsikringsselskaber, og som i stort omfang tager sigte på den forsikredes egen alderdom. I 1943 androg forsikringssummen ca. 3.955 mill. kr.; men ved udgangen af 1954 var den samlede sum vokset til ca. 8.350 mill. kr.

II

Til løsning af ovennævnte spørgsmål – altså om folkepensioneringen bedst ordnes af staten eller af befolkningen selv – kræves der en betydelig indsigt og erfaring i en videnskab, som kan kaldes: *lovteknik*. I de folkevalgte forsamlinger, rigsdagen, nu folketinget, har der ofte ubevidst rådet den mening, at det at affatte love er noget, lovgivningsmagten, nævnte forsamling og dens regering godt selv kan klare uden særlig lovsagkyndig medvirken; og selv om der nedsættes en kommission, består dennes flertal hyppigt af ikke-sagkyndige politikere. Og dernæst er det i disse kommissioner desværre ofte sådan, at hvis en lovs behandling alene er fremgået af de politiske (i reglen modstridende) magtfaktorer og ikke af en lovteknikers arbejde, er lovene oftest blevet et kompromis og derfor i reglen alene af den grund lovteknisk slet affattet. Til en god lovtekniker kræves der nu ikke blot en betydelig retsvidenskabelig indsigt og stor erfaring, som kun nås gennem mange års arbejde, men også visse medfødte evner. Vore store lovgivere i det 18. og 19. århundrede, som Stampe, Colbjørnsen, Reventlow og Ørsted, var fødte lovtekniske begavelser, der ubevidst fulgte den videnskabelige lovtekniks principper.

Det ville naturligtvis føre for vidt her at komme nærmere ind på enkeltheder i den videnskabelige lovteknik. Jeg skal derfor her blot indskrænke mig til at fremhæve visse væsentlige lovtekniske momenter, der har særlig betydning på *dette* område, folkepensioneringen.

1. *Det præceptive retssystem*. Det er en af socialismens største fejltagelser, at man for at gennemtvinge en samfundsmæssig tilfredsstillende løsning af en opgave anser det for nødvendigt, at *staten* overtager *opgaven*. Der findes nemlig, som jeg har påvist (i min bog: *The Community of the Future* s. 630 ff.), ved siden af 1. den liberalistiske kapitalistiske ordening og 2. den socialistiske ordening en 3. *ordening*, de præceptive retsreglers system, hvorved man på den ene side kan afværge de uheldige virkninger af privatkapitalismen og på den anden side helt undvære den socialistiske ordening, statens overtagelse, og tilmed give en bedre løsning end denne overtagelse, idet de præceptive retsreglers system bl. a. *ikke koster staten en eneste øre*. Ved en præceptiv regel forstår man i juraen en regel, som borgerne må følge, og som ikke kan fraviges ved deres aftale. Det var, som jeg har vist (i min bog: *Ejendomsretten*) ud fra disse præceptive reglers system, som vore store lovgivere i det 18. århundrede ubevidst fulgte, at de på den tid gennemførte de revolutionære landboreformer, hvorved staten ikke

overtog nogen bedrift eller bekostelig opgave, men som ikke desmindre skabte det mest heldbringende grundlag for vort landbrugs senere udvikling til vore dage.

På folkepensioneringens område betyder det præceptive retssystem, at man overlader ikke staten, men befolkningen selv at sørge for sin pensionering, idet man ved lov i præceptive, altså ufravigelige regler gør det til en pligt for enhver arbejdsgiver og hans funktionærer og arbejdere (mellem 20 og 70) månedlig – sammen med skatten – at betale en pensionspræmie, hvoraf arbejdsgiveren betaler halvdelen og funktionæren og arbejderen halvdelen, og som skal sikre enhver arbejder og funktionær over 70 år en tilstrækkelig pension. De selvstændige næringsdrivende må naturligvis selv betale hele præmien.

Efter foretagne beregninger vil der til en folkepension på 5.000 kr. til et ægtepar og 3.300 kr. til enlige på 70 og derover kræves, at alle personer mellem 20 og 70 i de første 10 år svarer en ugentlig præmie af 4 kr., hvoraf arbejdsgiveren altså svarer halvdelen, 2 kr., og funktionæren og arbejderen 2 kr. ugentlig. De selvstændige næringsdrivende må selv helt betale de 4 kr.

Gifte selverhvervende kvinder skal naturligvis, ligesom deres mænd, betale 2 kr. ugentlig og deres arbejdsgiver 2 kr.; og i de relativt få tilfælde, hvor de ingen arbejdsgiver har, bør man af praktiske grunde også fastholde præmietaksten 2 kr. Da det i øvrigt for et ægtepar, hvor hustruen intet selverhverv har, ville være for hårdt, om hustruen skulle betale de i nævnte beregning angivne 4 kroner og manden 2 kroner, i alt 6 kroner, bør man også her stille hustruen lige med manden og altså kun pålægge hende en præmie på 2 kroner. Til gengæld vil det kun være rimeligt, at man pålægger alle ugifte selverhvervende, både mænd og kvinder, da de kun har sig selv at forsørge (og i hvert fald kun har pligt hertil), en noget højere præmietakst. Der vil da være fuld dækning til hele ordningen, dersom alle ugifte mænd og kvinder betaler i stedet for 2 kr. 2,50 kr. i ugentlig præmie (medens arbejdsgiveren betaler den anden halvdel, 2,50 kr.). Efter de første 10 år forhøjes præmierne til 3 kr. og efter 15 år til 4 kr. for en arbejder eller funktionær. De øvrige tal ovenfor forhøjes tilsvarende.

Ved denne præmies fastsættelse er der taget hensyn til, at en del af befolkningen mellem 20 og 70 i perioder, kortere eller længere, på grund af sygdom, invaliditet eller arbejdsløshed ikke er i stand til at betale nævnte præmie.

Når man erindrer, hvor meget mange mennesker bruger ugentlig alene til cigaretter o. l., er det ikke urimeligt, om de skal yde ca. 4 kr. til deres alderdomsforsørgelse ugentlig. 4 kr. er næsten kun, hvad en pakke cigaretter koster. Men hertil kommer som det vigtigste, at når den her foreslåede reform gennemføres, vil der kunne gives en betydelig nedsættelse af indtægtsskatten, som navnlig for *arbejderne* vil være så stor, at den vil overstige nævnte ugentlige afgift, se nedenfor.

For at de yngre aldersklasser ikke skal bære for stor en byrde ved, at de ældre aldersklasser i en overgangstid betaler præmie i et kortere åremål end de yngre, foreslår jeg, at personer, der ved ordningens indførelse er over 50 år, betaler en noget højere præmie, nemlig 2 kr. mere end en arbejder eller funktionær skal betale.

Der er i folkeforsikringskommissionen udtalt den betænkelighed ved en forsikringsordning, at der ved sådan opsamles et alt for stort fond. Denne betænkelighed gælder imidlertid ikke min ordning, idet der efter denne ordning ikke opspares fond af væsentlig betydning.

2. Dernæst vil jeg som et vigtigt punkt i lovteknikken fremhæve, at en lovgiver altid gør klogt i at *følge den linie*, som de *kvalitativt bedste* medlemmer af samfundet ude i *det praktiske liv selv* følger på vedkommende område. Men på dette område viser de ovennævnte tal fra de private pensionskasser, såvel som de mangfoldige livrenter uden for disse, at den flittigste og mest sparsommelige del af befolkningen allerede i forvejen selv sikrer sin alderdom en tilstrækkelig pension. Men den ovenfor foreslåede præceptive ordning fortsætter netop de kvalitative menneskers linie i livet selv.

Derfor bør – foruden de i stat og kommune ansatte – også alle de nævnte kvalitative befolkningsgrupper, der selv i forvejen – individuelt eller kollektivt – har sikret sig en pension, større end eller lige så stor som den ovennævnte legale, undtages fra ordningen, medens folkepensionskommissionens, i folketinget foreslåede ordning tvinger alle ind under samme ordning (undtagen embedsmændene).

3. Endvidere bør lovgiveren altid følge den lovtekniske grundsætning, så vidt muligt, at gøre *et kraftigt skel* mellem mennesker efter deres *moralske kvaliteter*, at give de største fordele til de nøjsomme, sparsommelige og flittige dele af befolkningen og aldrig lade disse betale til ydelser til de mindre flittige og økonomisk ligeglade. Det er en anden meget væsentlig svaghed ved det i folketinget af de store partier vedtagne forslag til pensionering, at det 1) ved at lade alle betale

1 pct. af hvers *individuelle indtægt til alles* folkepensionering og 2) ved at finansiere de øvrige udgifter gennem de ordinære indtægtsskatter tvinger de flittige og sparsommelige til at bidrage væsentligt også til de dovne og økonomisk letsindiges alderspension.

Efter den ovenfor foreslåede ordning skal derimod *alle* bidrage *lige meget*, et bestemt beløb om ugen, hvad enten de tjener meget eller lidt; og alle får herfor den *samme* pension. *Ret og pligt* svarer altså her nøje til hinanden. Derimod er *skattevejen*, som det i folketinget fremsatte forslag bruger til at gennemføre en folkepension, altså højst demoraliserende og den sletteste del af lovforslaget. Alene af den grund bør forslaget ikke gennemføres. Også *arbejderne* rammer *indtægtsskatten meget hårdt*.

De allerede velerhvervede rettigheder bør man naturligvis ikke røre, og derfor bør man lade alle dem, der allerede oppebærer aldersrente efter de nugældende regler, og som er over 65 (60) ved den nye ordnings ikrafttræden, fortsat nyde aldersrenten som hidtil efter den gældende lovs regler. Der er i øjeblikket her i landet ca. 250.000 mennesker på 70 og derover; men da der af disse ældre gennemsnitlig dør ca. 21.000 om året, vil alle disse 250.000 praktisk talt være uddøde om 12 år. Med de nuværende aldersrentemodtagere over 65 (60) vil denne overgangstid vare noget længere.

Når de, der nu, i 1956, er over 65 (60), er uddøde, om ca. 18 år, vil statens forpligtelser efter den nugældende aldersrenteordning helt ophøre. Staten vil da til den tid ikke behøve at give 1 øre ud til folkepensionering; folket vil da klare hele denne selv uden statens hjælp og samtidig efter det 70. år kunne arbejde og tjene lige så meget, det ønsker, og frit kunne oppebære renter og andet udbytte af de gennem deres liv opsparede midler, uanset hvor store disse renter og udbytter er. De administrativt indviklede og kostbare fradragsregler falder da også helt bort. Retsteknisk virker denne ordning dernæst overmåde gavnligt, idet den – ligesom den ovenfor foreslåede hovedordning – virker fremmende på de moralske kvaliteter i befolkningen, idet man heller ikke efter sit 70. år bliver straffet af staten, fordi man i hele sit liv har været flittig, sparsommelig, ædruelig og i det hele behersket i sin livsførelse og derved har kunnet opspare større eller mindre midler til yderligere pension i sin alderdom.

Når den her foreslåede ordning er trådt i kraft, vil endvidere en væsentlig del af det administrative embedsapparat i stat og kommuner,

der anvendes til aldersrenteordningen, kunne forsvinde. Man behøver ikke derfor nu at afskedige nogen af de nuværende embedsmænd på dette område. Man skal blot, *fra nu af*, i den kommende periode, 18 år, *ikke ansætte nye embedsmænd* på dette og andre forsorgsområder og derved gradvis indskrænke embedsmændenes antal, eftersom de uddør sammen med den ovennævnte gamle aldersklasse eller går af.

Det samlede resultat af den ovenfor foreslåede reform er, at staten i de kommende år vil spare mere og mere på aldersrentekontoen og til sidst, efter de nævnte 18 år, spare 1 milliard om året. Hvad vil det ikke betyde af opmuntring for de arbejdende klasser i samfundet, at de nuværende, særlig for arbejderne altfor hårde skatter på indtægt kan nedsættes med 1 milliard. Da indtægter af arvet formue kun er en meget ringe del af folkets indtægter, og langt de fleste indtægter er arbejdsindtægter, vil denne reform både på sit eget område og i sine virkninger betyde en moralsk højnelse af befolkningen, et betydeligt fremme af sparsommelighed, flid og initiativ.

Den her foreslåede reform vil man ikke kunne modsætte sig af saglige grunde; og de politiske partier behøver ikke nære nogen ængstelse for vælgerstemmerne, thi den her foreslåede folkepensionsordning vil, som vist, blive langt fordelagtigere for arbejderne og befolkningen i det hele end lovforslagets, thi

1) vil særlig arbejderne efter mit forslag kunne få en *stor nedsættelse* af den af dem med rette forhadte *indtægtsskat* (mangfoldige arbejders indtægtsskat på mellem 2.000 og 3.000 kr. vil kunne nedsættes med 700 kr. à 1.000 kr.), og

2) skal arbejderne for at få alderspension efter mit forslag *ikke* betale en *ny indtægtsskat*, idet alle skal betale samme fikserede afgift, d. v. s. at de mange flittige og dygtige arbejdere ikke uretfærdigt skal betale ved en procentandel af deres større indtægt til de mindre arbejdende eller ringere arbejdende befolkningselementers pension, som i øvrigt får samme størrelse som alle andres.¹

Men dernæst erindres, at *alle de nuværende* aldersrentemodtagere jo efter dette forslag vil bevare deres aldersrente fuldtud; og den kan *endog forhøjes*, da disse aldersklasser jo ret hurtigt uddør. Og de *kommende* folkepensionister vil jo efter forslaget få en betydelig alders-

¹ Om folkepensionen skal betales af en særlig indtægtsskat eller af de almindelige indtægtsskatter eller af begge dele, er naturligvis ligegyldigt. Det umoralske er og bliver, at de arbejdende klasser skal betale med en ved deres flid og dygtighed stigende indtægtsskat, skønt ganske særligt arbejderne trænger hårdt til en nedsættelse af denne.

pension, som jo i øvrigt *også kan forhøjes* ved fortsat sænkning af kronens værdi, nemlig ved en ikke mærkbar stigning i den ugentlige præmie.

Efter at ovenstående var skrevet, er der fra Sverrig kommet erfaringer, der i høj grad bestyrker min anskuelse.

I betænkningen fra den danske folkeforsikringskommission omtales som bil. 4, s. 18 ff., den foreløbige »principbetænkning«, som det svenske udvalg vedrørende »Allmän pensionsförsäkring« afgav i oktober 1950; men *nu* foreligger det endelige resultat af det fortsatte arbejde, som udvalgets særlig sagkyndige formand, generaldirektør O. A. Åkesson, kort har redegjort for i Nordisk Forsikrings Tidsskrift for april 1956, s. 113–38. Man er herved kommet væsentlig udover, og i flere henseender bort fra, skitsen fra 1950.

Det nye svenske forslag bestyrker først og fremmest *mit udgangspunkt*: at der uden for og *uafhængigt af det almindelige statsbudget* kan og bør skabes en *ordning, der hviler i sig selv* – efter *forsikringsmæssige principper*.

I Betænkningen om Folkepensionen, 5. afsnit s. 74 ff., er hele den danske kommission, ligesom senere motiverne til det danske regeringsforslag og flere talere under 1. behandling i folketinget, enige om at tage afstand fra »en egentlig forsikringsmæssig ordning« – som praktisk uigennemførlig. Bag denne kategoriske dom dækker sig imidlertid en uklarhed, der kan føres tilbage til de citerede ord: »en egentlig forsikringsmæssig ordning«. Som en nærmere undersøgelse vil vise, tænker man herved på en sådan, der ligesom de private livs- eller pensionsforsikringer, hviler på *præmiereserve-systemet*, og som til selv en beskeden folkepensionering ville forudsætte opsamling af et fond på 30 milliarder kr. eller mere – et monstrum, som der i vort lands økonomi, – hvor der cirkulerer offentlige obligationer til samlet pålydende 14,2 milliarder – overhovedet ikke er plads til. Præmiereserve-systemet er på sin plads ved de private, frivilligt tegnede livrenter, men ikke ved *lovpligtige* ydelser til folkepensionerne. At det svenske system og jeg, uafhængige af hinanden, er kommet til samme ordning, turde bestyrke denne.

Min tanke er, *ligesom det svenske system*, at basere denne *lovpligtige ordning*, med *tvungen bidragspligt* for de af ordningen omfattede, på *fordelingssystemet*, således at de løbende pensioner dækkes af de samtidigt indgåede bidrag. Ikke blot bliver det herved muligt – som også

det svenske forslag fremhæver det – at *nøjes med et beskedent reservefond* på nogle få milliarder kr.; men ved at pristalregulere præmiebetalingen opnår man uden større vanskelighed også at kunne gøre *pensionerne værdifaste*.

Som anført mener jeg, at vægtige hensyn – både til de faretruende økonomiske konsekvenser af den forlængede gennemsnitslevealder og til de »gamles« egen legemlige og sjælelige sundhed – taler for at *hæve pensionsalderen til 70 år* og lade dette være *ens for mænd og kvinder*.

Medens det svenske udkast afviger fra mit ved den lavere aldersgrænse, 67 år, er det helt på linie med mig ved at lade den *samme grænse være gældende både for kvinder og mænd*. Dette er fremgået som resultatet af en indgående undersøgelse, der bl. a. har fastslået, at der *ikke af medicinske eller biologiske årsager* er anledning til at sætte grænsen for kvinder lavere end for mænd, hvilket også stemmer med ligestillingsprincippet. Men det er også betydningsfuldt, at netop de enlige kvinder i tresserne *for deres egen skyld* ikke fristes til at »lukke sig inde i sig selv«, men stimuleres til at søge sig et virke for og i kontakt med andre mennesker, hvad de enlige kvinder i 60'erne selv ved flere møder i den sidste tid har givet stærkt udtryk for.

Præmiebetalingen skal principielt påhvile *alle*, mænd og kvinder, *i alderen 20–70 år*.

Om man til *administrationen* af ordningen vil oprette et nyt samfundsmæssigt, *selvstændigt folkeforsikringsinstitut* i lighed med Statsanstalten for Livsforsikring og med en virkekreds, der begrænses til denne bestemte opgave, eller om man vil fordele forvaltningen mellem de bestående livs- og pensionsforsikringsanstalter i forhold til deres respektive forsikringsbestand, kommer for mig i anden række.

Det afgørende er, at *præmierne ikke indgår i den almindelige statskasse*, og at *udbetalingerne ikke udredes af statskassen*.

Under en forhandling, jeg havde med folketingsudvalget om folkepensionen om mine ovenfor fremsatte synspunkter, blev jeg fra en bestemt side i dette udvalg opfordret til at udforme mine synspunkter i et lovforslags form; og jeg sendte kort derefter (maj 1956) udvalget et lovforslag med motiver. Jeg søgte her med fastholdelse af mit systems hovedlinjer at imødekomme udbredte ønsker i folketinget, særlig ved at sætte aldersgrænsen til 67 istedetfor 70, da sidstnævnte aldersgrænse viste sig politisk uigennemførlig, og ved at lade folke-

forsikringen administrere af en særlig offentligretlig forsikringsanstalt. Da det imidlertid nu viste sig, at partierne i folketinget alligevel ikke turde gennemføre mit lovforslag, har jeg i det nedenfor givne forslag atter sat aldersgrænsen ved 70. Endvidere har jeg ændret folkeforsikringsrådets sammensætning i § 6.

Udkast til
LOV OM FOLKEPENSION

Afsnit I.
ALDERSRENTEN

§ 1.

Stk. 1. De personer, der den 1. april 1957 oppebærer aldersrente, er også efter dette tidspunkt berettiget til denne efter de hidtil gældende løvregler, lovbekendtgørelse nr. 218 af 11. juli 1953 med tillægslove nr. 30 af 24. februar og nr. 243 af 26. august 1955 og nr. 108 af 20. april og nr. 279 af 23. november 1955, dog at reglerne om zonegrænserne i samme lovs §§ 39 og 40 bortfalder.

Stk. 2. Enhver enlig person, der efter denne lov oppebærer aldersrente, erholder, uden hensyn til bopæl, 3.000 kr. årlig, og ethvert ægtepar 4.600 kr.

Stk. 3. Tillæg bevares iøvrigt efter hidtil gældende regler, nævnte lovs § 40.

§ 2.

Stk. 1. Den indtægt, som aldersrentenydere må have ved siden af aldersrenten, efter nævnte lovs § 41, stk. 1, forhøjes fra 1. april 1957 fra 50 pct. til 70 pct. af grundbeløbet.

Stk. 2. Ved en indtægt udover det således fastsatte beløb nedsættes aldersrenten med 72 pct. af denne merindtægt.

§ 3.

Stk. 1. De ovennævnte beløb reguleres hvert år den 1. april efter pristallet for den foregående januar.

Stk. 2. Basis for denne pristalsregulering er detailpristallet for januar 1954.

§ 4.

Stk. 1. Personer, der den 1. april 1957 er fyldt 70 år og er berettiget til aldersrente efter de hidtil gældende lovregler, men som ikke inden nævnte tidspunkt har ansøgt om aldersrente, skal være berettiget til efter ansøgning at erholde denne efter nævnte lovregler med de af §§ 1–3 følgende ændringer.

Stk. 2. Såfremt de i stk. 1 nævnte personer venter med at søge aldersrente til deres fyldte 69. år, forøges deres aldersrente med 5 pct., og hvis de venter til deres fyldte 72. år, med 10 pct.

§ 5.

De personer, der efter den hidtil gældende lov kaldes aldersrentemodtagere, benævnes efter 1. april 1957 folkepensionister.

Afsnit II.

FOLKEPENSIONEN

§ 6.

Stk. 1. Der oprettes et folkeforsikringsinstitut, hvis daglige ledelse forestås af en af kongen udnævnt direktør, kaldet folkeforsikringsdirektøren (i det følgende benævnt: Direktøren). Desuden vælges der et råd, kaldet folkeforsikringsrådet (i det følgende kaldet: Rådet), bestående af 5 medlemmer, hvoraf formanden udnævnes af socialministeren, 2 medlemmer vælges af de Samvirkende Fagforbund og 2 medlemmer af Arbejdsgiverforeningen.

Stk. 2. Rådet fører almindeligt tilsyn med folkeforsikringsinstituttets drift og ansætter på forslag af direktøren det til folkeforsikringsinstituttets virksomhed fornødne faste personale.

§ 7.

Folkeforsikringsinstituttet er en selvstændig juridisk person, adskilt fra staten og dennes økonomi. Folkeforsikringspræmierne skal indgå i et fond, folkeforsikringsfondet, som staten ingen rådighed har over. Fondet bestyres alene af folkeforsikringsdirektøren og folkeforsikringsrådet, der skal anbringe fondets penge i stats-, kommune-, kredit- og hypotekforeningsobligationer, i aktier og fast ejendom (både som pant og eje), og ved investering i erhvervsvirksomheder, alt efter direktørens og rådets fornuftige skøn over den mest hensigtsmæssige pengean-

bringelse i henseende til udbytte og sikkerhed. Rådet kan i disse spørgsmål om pengeanbringelserne benytte særlig forretningskyndig og revisionskyndig bistand.

§ 8.

Stk. 1. Personer, der den 1. april 1957 og derefter er fyldt 20 år og ikke fyldt 70 år – og som ikke omfattes af reglerne i afsnit I – og som har dansk indfødsret samt bopæl her i landet, skal sammen med den kommunale indkomstskat indbetale en folkeforsikringspræmie, der, såfremt vedkommende er ansat med heldagsarbejde hos en arbejdsgiver, udgør 2 kr. pr. uge, og ellers 4 kr. pr. uge.

Stk. 2. Et ægtepar, hvoraf den ene er således ansat hos en arbejdsgiver, skal i forsikringspræmie tilsammen erlægge 4 kr. Er ingen af ægtefællerne således ansat, er den samlede præmie 6 kr. pr. uge.

Stk. 3. For ugifte forhøjes præmien med 25 pct.

Stk. 4. For personer, der er ansat med heldagsarbejde hos en arbejdsgiver, skal arbejdsgiveren for hver sådan arbejder eller funktionær sammen med sin indkomstskat også erlægge 2 kr. pr. uge.

§ 9.

Stk. 1. Efter 10 års forløb forhøjes den nævnte ugentlige præmie fra 2 til 3 kr. og efter 15 år til 4 kr., jfr. herved § 17; og de øvrige i § 8 omhandlede beløb reguleres i forhold hertil.

Stk. 2. For personer, der ved ordningens indførelse er 50 år eller derover, opkræves der 2 kr. mere end hvad personer under 50 år skal betale efter stk. 1.

§ 10.

Pristalsregulering af såvel præmier som af folkepensionen sker efter reglerne i § 3.

§ 11.

Personer, der på grund af arbejdsløshed, sygdom, invaliditet e. l. i større eller mindre perioder ikke kan betale forsikringspræmien, skal meddele dette til folkeforsikringsinstituttet, der i klare tilfælde, f. eks. hvor arbejdsløsheden er dokumenteret ved bevis fra arbejdsløshedskassen, skal fritage for præmiens betaling. I andre tilfælde må folkeforsikringsinstituttet søge sagen oplyst, ved lægeerklæringer, forespørgsel hos vedkommende sygekasse e. l. og kan derefter bevilge fritagelse for betaling af forsikringspræmien for kortere eller længere perioder.

Instituttet skal snarest, inden skatteligningen, meddele vedkommende kommunale skattemyndighed afgørelsen.

§ 12.

Folkeforsikringspræmien opføres særskilt på skatteopkrævningsblanketten, med en selvstændig rubrik, kaldet folkeforsikringspræmie. Efterhånden som præmierne indbetales til skattemyndigheden, skal denne i hver måned, hvori der betales skat, indbetale de beløb, der er indkommet i forsikringspræmier, til folkeforsikringsinstituttet.

§ 13.

Stk. 1. Enhver person, der efter reglerne i dette afsnit har betalt præmie til folkeforsikringen inden sit fyldte 70. år, er, såfremt han har dansk indfødsret og bopæl her i landet, fra sidstnævnte tidspunkt berettiget til en folkepension, der, bortset fra pristalsreguleringen, jfr. § 3, udgør 5.000 kr. for ægtepar, hvor begge ægtefæller er fyldt 70 år, og ellers 3.300 kr.

Stk. 2. Folkepensionen udbetales af folkeforsikringsinstituttet månedlig forud på den af modtageren opgivne adresse.

§ 14.

Folkeforsikringspræmien betragtes for arbejdsgiveren som en drifts-udgift og kan altså som sådan fradrages i den skattepligtige indkomst. I denne kan også alle andre personer fradrage de af dem erlagte præmier.

§ 15.

Alle statslige og kommunale tjenestemænd og alle personer, der ved kontrakt med et forsikringselskab, eller som ansat i virksomheder, har sikret sig en pension, der er lige så stor eller større end den ovenfor fastsatte folkepension, er undtaget fra denne lov.

Afsnit III.

NEDSÆTTELSE AF INDKOMSTSKATTEN M. V.

§ 16.

Efter 1. april 1962 gives der for skatteåret 1962-63 og følgende 4 skatteår en nedsættelse af indkomstskatten på 10 pct. af skattebeløbet for alle skattepligtige indkomster på 16.000 kr. og derunder, for de

derefter følgende 5 skatteår en nedsættelse af skattebeløbet på 15 pct., og i de næste 5 år med 20 pct. af skattebeløbet.

Hvad der ud derover spares ved bortfald af aldersrenten, anvendes til nedsættelse af skattebeløb for skattepligtige indkomster over 16.000 kr.

§ 17.

Lønning til folkeforsikringsdirektøren og det øvrige personale samt andre administrationsudgifter og det årlige honorar til folkeforsikringsrådets medlemmer afholdes af folkeforsikringsinstituttets indtægter. Nævnte lønninger og honorarer fastsættes ved lov.

§ 18.

Denne lov træder i kraft den 1. april 1957.

Bemærkninger til OVENSTÅENDE LOVUDKAST

Til begrundelse af ovenstående udkast (i det følgende kaldet: udkastet) må jeg henvise til udviklingen ovenfor side 335–48.

I. Aldersgrænsen. Der gøres i udkastet, ligesom i svensk og schweizisk lov, ingen forskel mellem mænd og kvinder i h. t. aldersgrænsen. Dette er udførligt og sagligt udmærket begrundet i den svenske betænkning til pensionsloven af folkepensionskommissionens formand, generaldirektør O. A. Åkesson i »Nordisk Forsikrings Tidsskrift« for april 1956 s. 124 ff.

II. Aldersrente og aldersforsikring. Den nugældende aldersrenteordning vedbliver at gælde for alle, der har ret til aldersrente ved lovens ikrafttræden, udkastets afsnit I, §§ 1–4; der er således ingen, der berøves deres velerhvervede (d. v. s. ifølge den nuværende aldersrentelov erhvervede) rettigheder; og den nuværende aldersrente sættes endda væsentlig i vejret og sikres værdifasthed, udkastet §§ 1–3. Da ordet »aldersrentemodtager« allerede er sproglig devalueret, er det et stærkt ønske hos aldersrentemodtagere at få erstattet dette navn med navnet folkepensionister, § 5.

Efterhånden som de nuværende aldersrentemodtagere i løbet af de næste ca. 18 år uddør, træder den nye folkeforsikring i stedet, udkastet

§§ 6–16. Medens aldersrenten helt hviler på det karaktersvækkende forsorgsprincip, hviler den nye folkeforsikring på det folkeopdragende selvhjælpsprincip. I den svenske folkeforsikringskommissions betænkning fremhæves det, at det er af psykologisk betydning, at den enkelte borger direkte bidrager til sin egen forsørgelse, og det endelige svenske forslag går da også ud på, at der skal betales en forsikringspræmie dels med halvdelen af arbejderen og dels med halvdelen af arbejdsgiveren, se »Nordisk Forsikrings Tidsskrift« 1956, hefte 2, s. 117. Herved indrages der betydelige beløb, som hidtil har været bekostet af statskassen alene.

Med hensyn til de økonomiske virkninger af min folkeforsikringsordning skal jeg nedenfor anføre de dette spørgsmål belysende beregninger, idet der gås ud fra følgende forhold:

Aldersgrænse:	70 år for mænd og kvinder
Pension:	ægtepar 5.000 kr.
	enlige 3.300 kr.

Præmien betales af alle, der betaler kommuneskat, mellem 20. og 70. år. Gifte husmødre uden andet erhverv svarer halv normalpræmie, og for ugifte opkræves til gengæld, 125 pct. af normalpræmien. Tjenestemænd omfattes ikke af ordningen.

Ordningen træder i kraft 1. april 1957. Forholdene vil da udvikle sig som følger:

	Folkepensionister	udgift	beregnet præmie pr. person pr. uge
1. år	8 000	23 mill. kr.	0,09 kr.
2. »	15 000	46 » »	0,18 »
3. »	23 000	68 » »	0,26 »
4. »	30 000	89 » »	0,33 »
5. »	37 000	110 » »	0,41 »
10. »	150 000	449 » »	1,66 »
15. »	273 000	819 » »	3,06 »
20. »	363 000	1 090 » »	4,08 »

Da det er upraktisk at opkræve så små beløb i den første 10-års periode, fra 9 øre til 1,66 kr., foreslås det i denne periode at opkræve 2 kr. pr. uge, hvorved der altså opspares et mindre reservefond, der kan tjene til nedsættelse af præmien i de følgende år.

Regner vi med et dyrtidstillæg på 10% (juli 1956), får vi følgende årlige præmier:

I

	arbejder + hustru	arbejder
1.-10. år	229	143
11.-15. »	343	214
16.- »	458	286

Men samtidig får disse personer efter mit forslag en skattelettelse, der vises af følgende tal:

II

Forsørger m. skattepl. indk.	6.000 kr.	10.000 kr.	16.000 kr.
6.-10. år	85	221	533
11.-15. »	128	332	800
16.-20. »	171	443	1 067
Ikke-forsørger			
6.-10. år	109	242	548
11.-15. »	164	364	822
16.-20. »	219	485	1 096

Når disse tal under II fradrages i tallene under I, vil altså dels de årlige forsikringsbidrag blive væsentlig mindre, dels medføre direkte besparelser, idet tallene for de årlige forsikringsbidrag herefter bliver følgende:

Forsørger m. skattepl. indk.	6.000 kr.	10.000 kr.	16.000 kr. sparer:
6.-10. år	144	8	304
11.-15. »	215	11	457
16.-20. »	287	15	609
Ikke-forsørger		sparer: kr.	sparer: kr.
6.-10. år	34	99	405
11.-15. »	50	150	608
16.-20. »	67	199	810

III

Efter de politiske partiers kompromisforslag skal man betale følgende præmiebeløb, der er indeholdt i skatterne:

Ved skattepl. indk.	6.000 kr.	10.000 kr.	16.000 kr.
forsørger	266	669	1 547
ikke-forsørger	336	828	1 584

Som det vil ses af ovenstående oversigter, vil personer med 6.000 kr.s årlig indtægt i en længere årrække efter mit forslag betale væsentlig mindre i årlig forsikringspræmie, end efter partiernes forslag i indtægtskat, og derefter praktisk talt det samme: og personer med 10.000 kr.s og 16.000 kr.s indtægt (og mere), hvad mangfoldige arbejdere og funktionærer har, vil spare henholdsvis ca. 600 kr. og 2100 kr. årlig og for højere indtægter mere. Disse sidste besparelser i indtægtskat vil jo også komme særlig de bidragydende arbejdsgivere til gode.

Naturligvis vil disse besparelser først efter en overgangstid – indtil aldersrenteordningen ophører – indtræde i fuldt omfang, men allerede efterhånden som aldersrentemodtagerne uddør, vil besparelser blive mere og mere mærkbare. I denne overgangstid kunne man hjælpe personer med små indtægter (f. eks. under 8.000 kr.) med større skattelettelser end der ovenfor er regnet med.

Den her foreslåede ordning har den lovtekniske, folkepædagogiske fordel, ligesom den svenske, at medens folkeforsikringspræmien er ens for alle, kommer de flittige, sparsommelige og dygtige arbejdere og funktionærer m. m. ikke til at betale ekstra for de mindre arbejdende, mindre sparsommelige og mindre dygtige.

Med hensyn til fondsdannelsen bemærkes, at hvis vi opkræver en ugentlig præmie på 2 kr. pr. arbejder i de første 10 år, derefter 3 kr. i de næste 5 år og derefter 4 kr., vil vi få en fondsdannelse på ca. 4, 5 og 6 milliarder kr. efter henholdsvis 10, 15 og 20 års forløb.

Ved aldersrenteordningens gradvise ophør spares der i de første 10 år 1.400 millioner kr., i de næste 5 år spares 2.100 mill. kr., i de næste 5 år 2.850 mill. kr. (2 milliarder 850 millioner), efter 20 år spares der 650–750 mill. kr. hvert år.

Medens det ved aldersrenten er naturligt at anordne vente-tillæg, har sådanne tillæg intet rationelt formål ved folkepensionen, da denne

jo her bæres af de af befolkningen ydede forsikringspræmier, se udkastets § 12, stk. 1, smh. m. § 1, stk. 3.

III. Værdifastheden. Efter udkastets §§ 3 og 13 er både aldersrenten og folkepensionen værdifaste, idet der for begges vedkommende sker periodiske reguleringer efter pristallet.

IV. Skattnedsættelsen. Det er overordentlig vigtigt, at det udtrykkelig i folkepensionsloven fastslås, at de ved aldersrenteordningens bortfald fremkomne meget store besparelser kommer de folkeforsikrede tilgode i form af skattelettelser, idet de derved har en sikret adgang til en formindskelse navnlig af de relativt større præmier i de sidste perioder, se § 17, idet de folkeforsikrede herved har en garanti for, at de ved aldersrentens bortfald sparede beløb ikke indgår i statskassen og derfra eventuelt anvendes til formål, der er hele folkeforsikringen uvedkommende. Herved bliver det også klart for befolkningen, at den nye folkeforsikringsordning formindsker statens udgiftsbudget med overordentlig store millionbeløb.

Langt den overvejende del af de store skattnedsættelser vil iøvrigt komme arbejderne, funktionærerne, husmændene og i det hele den jævne befolkning tilgode, idet det statistisk viser sig, at kun 5 pct. af befolkningen har mere end 16.000 kr. i årlig skattepligtig indtægt.

Det viste sig, som ovenfor nævnt, at de politiske partier ikke turde bryde med forsørgelsessystemet i den hidtidige danske sociallovgivning og gå over til selvhjælpssystemet. Under forhandlingen i folketinget udtalte ganske vist et af de mest kyndige medlemmer, venstres ordfører, dommer Lorentzen, at der i mit lovforslag er »tanker, som har vundet sympati i mange kredse«, og at »vi alle er fulde af beundring for«, at jeg »har den flid og den enestående evne til i løbet af ganske kort tid at forme et lovudkast som dette«. Men de politiske partier, også venstre, har alligevel ikke kunnet gå ind for mit forslag; og ved de eksempler, der nævntes i tinget, viste det sig, at folkets selvhjælp til en aldersforsørgelse gennem de af mig foreslåede ugentlige bidrag, 2 kr., 4 kr. o. s. v., var den egentlige hindring for mit forslags gennemførelse. Når det her blev anført, at disse ugentlige bidrag først måtte gennemføres i de periodiske arbejds-overenskomster, da er dette ikke rigtigt. Disse to ting, nævnte bidrag og arbejds-overenskomster, har intet med hinanden

at gøre. Det står naturligvis til enhver tid lovgivningsmagten frit for, ganske uanset arbejdsoverenskomsterne, at pålægge alle borgere i visse aldersklasser nye afgifter; ellers kunne man jo heller ikke pålægge borgerne nye skatter, heller ikke den af partierne nu foreslåede forøgede indkomstskat (med 1 pct.) uden at der blev taget hensyn til dem i arbejdsoverenskomsterne. Desuden opvejes jo de af mig foreslåede ugentlige bidrag, som ovenfor vist, i det væsentlige af de af mit forslag følgende skattenedsættelser.

Men *sagens kerne* er den, at intet af de politiske partier nu, da et valg til folketinget stærkt nærmer sig, tør gå ud til vælgerne og sige dem åbent, at de selv gennem egne særlige bidrag må bære deres alderspension. Efter det sidste, saglig uforsvarlige kompromislovsforslag, som de 4 store politiske partier har fundet hinanden i, kan de sige til vælgerne, at de nu får en forhøjet aldersrente – eller, som den nu skal hedde, folkepension. Men de burde samtidig fortælle vælgerne, at disse dog alligevel selv skal bære – men mere indirekte skjult – denne forbedring gennem en højere indtægtsskat, ikke blot den nævnte 1 pct., men, som hidtil, også hele den øvrige folkepension gennem indtægtsskatterne. Man fortsætter altså, ligesom hidtil, med at lægge byrden ved forsørgelsen af de ældre aldersklasser over på den flittige og dygtige del af folket, også af arbejderne; og da den del af befolkningen, der ikke har disse værdifulde karakteregenskaber, er et stort antal vælgere, tør de politiske partier under deres bejlen til folkemassernes gunst ikke bryde med den karaktersvækkende sociale forsørgelseslovgivning, der er mere forsorgsbetonet end noget andet lands. Nu er der i de senere år fra alle sider råbt på nedsættelse af statens udgifter og dermed nedsættelse af de demoraliserende indtægtsskatter. Men når det kommer til stykket, er der alligevel intet politisk parti, der på grund af deres afhængighed af visse dele af vælgerbefolkningen, tør gå denne saglig rigtige vej. Mit forslag vil efter en vis årække betyde en nedskæring af statens forsørgelsesudgifter på 1 milliard kr. om året, og dermed en meget betydelig nedsættelse af de både økonomisk og karaktermæssig svækkende indtægtsskatter. Når man, som jeg foreslår, navnlig giver en nedsættelse af skatten på alle skattepligtige indtægter på ca. 16.000 og derunder, kommer også typisk arbejderne og funktionærerne med i denne skattelettelse.

Hvis man ville give det danske folk *virkelig oplysning* om, at mit lovforslag giver arbejderne og den store befolkning idethele både 1) en reelt større folkepension, og samtidig 2) en stigende indtægts-

skattelettelse, vil dette forslag utvivlsomt skabe en langt større tilfredshed i arbejder- og funktionærklasserne og i den store befolkning idethele end noget andet af de hidtil fremsatte forslag.

Men først og sidst vil dette, at befolkningen ikke skal betale sin folkepension med en forøget indtægtsskat, der i forvejen hviler hårdt ikke mindst på arbejderne og den jævne befolkning idethele, men med bestemte faste bidrag, ens for alle, og at man ikke, jo mere man arbejder og sparer, skal betale til de mindre arbejdende og mindre sparende, vil dette tilfredsstille det vigtigste krav for et folk: retfærdighed.

Men tværtimod skal disse samfundsskadelige indtægtsskatter nu gennem partiernes kompromislovforslag væsentlig forøges. Denne tendens i dette lands forsørgelseslovgivning skal altså nu ved dette politiske kompromis fortsættes, til stedse større og større belastning af statens finanser og af den flittige og dygtige del af folket og til en stadig mere og mere nedbrydende svækkelse af folkekarakteren.

5. AFSNIT

LOVGIVNINGENS
OG DOMSTOLENES FORHOLD TIL
FOLKESTEMNINGEN

KAPITEL 17

RETTEEN OG FOLKESTEMNINGEN I NUTIDEN OG I ÆLDRE TID

Af en række fremragende personligheder er der, som bekendt, rettet en skarp kritik imod »retsopgøret« i tiden efter befrielsen 1945, dels mod den såkaldte forrædderi- og værnemagerlovgivning og den modstandsbevægelse, der satte denne lovgivning igennem og foretog drab (likvidationer) og mishandlinger af mange uskyldige, og dels mod domstolene. Personligheder som professor *Poul Andersen*, højesterets-sagfører *H. H. Bruun*, overretssagfører *Dragsted*, stadsingeniør *Forchhammer*, rektor *Gad*, højesteretssagfører *C. B. Henriques*, professor *Hal Koch*, professor *Oluf Krabbe*, retspræsident, justitsminister *Sv. Rytter*, statsminister *Erik Scavenius*, professor *K. Sindballe* o. fl. a., har hver for sig rettet en vægtig kritik snart mod den ene, snart mod den anden side af dette retsopgør.

Hvis man vil være objektivt retfærdig, kan man naturligvis, hvad nævnte lovgivning angår, til forsvar for rigsdagen, der vedtog denne, anføre, at denne rigsdag handlede under et vist pres fra folkemassen, da den gik med hertil. På den anden side må det indrømmes, at den øverste lovgivende forsamling netop i en kritisk tid dog må vise så meget mod, at den ialtfald ikke lader sig tvinge til at gennemføre love, der strider mod ethvert kultursamfunds mest fundamentale retsgrund-sætninger, navnlig skærpende straffelove, derunder love om dødsstraf, med tilbagevirkende kraft, og heller ikke tillader retsforfølgning mod administrationschefer og andre embedsmænd for handlinger, som samme rigsdag og dens udvalg selv havde gjort sig skyldig i eller billiget, uden at samme rigsdags medlemmer også anklagede sig selv og tog deres straf.

Hvad domstolene angår, kan til deres forsvar anføres, at de dømte efter de vedtagne love, endvidere at der dog var enkelte dommere, der i visse tilfælde viste et betydeligt mod til at gå imod strømmen, og

endeligt, at der i retsopgørets seneste periode i visse sager viste sig en noget lempeligere kurs end i de første perioder. På den anden side vil det engang for historiens domstol ikke objektivt kunne bestrides, at domstolene i mange tilfælde, selv i sager, hvor loven og regeringens anordninger gav mulighed for en retfærdig fortolkning, viste sig svage og lod sig påvirke af den ophidsede folkestemning til at fælde domme, der ikke saglig lader sig forsvare.¹

Dansk retsliv har i denne opgørsperiode i det 20. århundrede savnet store ledende personligheder, både i lovgivning og domspraksis. Det

¹ Ved cirkulærer fra det danske krigsministerium under krigen, af 8. juli 1941 og 1. juni 1943, jfr. regeringserklæring af 1942, garanterede den danske regering de danske befalingsmænd, der meldte sig til finsk eller tysk krigstjeneste, at de ikke ville blive stillet ringere end andre danske befalingsmænd med hensyn til forfremmelse og retsstilling i hæren, og gav menige værnepligtige tilladelse til at melde sig til samme krigstjeneste. Men ved domme efter besættelsen blev disse militære befalingsmænd og menige straffede for landsforrædderi, fordi de, som disse domme mener, måtte indse, at de ved at lade sig hverve til tysk krigstjeneste på et tidspunkt, da Danmark var besat af tyske tropper, begik en landsforrædderisk handling. Ugeskrift for Retsvæsen 1946 s. 1261, jfr. s. 31.

I den anledning udtaler Danmarks statsminister og udenrigsminister fra den tid Erik Scavenius (i sit skrift: *Forhandlingspolitikken under besættelsen*, 1948): »Til trods for alt dette (nævnte regeringscirkulærens tilladelse og løfter til de danske militære), er ikke blot officerer, der har benyttet sig af denne tilladelse, blevet udstødt af hæren og idømt langvarige fængselsstraffe, men dette gælder også menige frivillige, der indtrådte i dette i tillid til, at indtræden i korpset efter hvervningsforbudets ophævelse var fuldt legitim, derunder også sådanne, der ikke ved senere at lade sig anvende mod deres landsmænd har pådraget sig strafskyld. Når man som begrundelse herfor har anført, at de pågældende burde have vidst, at de fra regeringens side trufne foranstaltninger ikke var alvorlig ment, er det for det første ikke rigtigt. Disse foranstaltninger var tværtimod lige så alvorligt ment, som enhver foranstaltning man – omend tvunget dertil – træffer for at redde sig fra en truende fare – i dette tilfælde hærens afvæbning og opløsning. Men dernæst vil en betragtning, hvorefter den enkelte borger skulle være pligtig til at foretage en for hans handle-måde afgørende vurdering af, hvorvidt regeringen mener noget med de foranstaltninger, den træffer, være ganske opløsende for al autoritet og orden og føre til kaos i staten. Borgerne må holde sig til, hvad regeringen faktisk foretager sig.« Denne statsminister Scavenius' opfattelse deles ganske af Retsvidenskaben, der, som en selvfølge, altid har fremhævet, at det er lovenes og anordningernes ord, som er afgørende for borgerne, og ikke de mulig bag lovene og anordningerne liggende hensigter eller ønsker, som ikke har fået udtryk i ordene, se *Ørsted: Håndbog I*, s. 296, *C. Goos: Forelæsninger over den almindelige Retlære, I* (1889) s. 98–99, *Fr. Vinding Kruse: Retlæren I Alm. del* s. 210 ff. Dette er, som *Goos* siger, s. 97, et etisk krav, hvis opfyldelse alene kan beskytte borgerne mod despoti.

er lærerigt herved at sammenligne med en ældre periode, i slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede, hvor dansk retslov, i lovgivning og retspraksis havde to store ledende personligheder, *Chr. Colbjørnsen* og *Anders Sandøe Ørsted*; og det er så meget mere lærerigt, som begge disse personligheder både var lovgivere og dommere og satte dybe spor i dansk retslov.

For få år siden udkom Ørsteds erindringer: Af mit livs og min tids historie i en ny forkortet udgave, ved hvilken særlig højesteretspræsident *Troels G. Jørgensen* har gjort en fortjenstfuld indsats.¹ Disse erindringer kaster et skarpt lys over dansk retslov i nævnte ældre periode. Colbjørnsen og Ørsted var iøvrig meget forskellige karakterer. Men på et væsentligt punkt lignede de hinanden. De viste begge, både som lovgivere og dommere, en beundringsværdig fasthed og upåvirkethed af folkestemninger og idethele af den såkaldte offentlige mening.

Disse dansk retslivs største personligheder i det 18. og 19. århundrede blev begge hårdt angrebet af den offentlige mening, ikke mindst i pressen. Smæde-skrifter angreb Colbjørnsens ære og tillagde ham de sletteste egennyttige motiver i embedsgerning; og angrebets berettigelse troede man på endog i mangfoldige år efter hans død. Ørsteds politiske modstandere, de nationalliberale gjorde alt for at nedsætte ham og hans gerning; de havde folkets flertal bag sig og påvirkede i lang tid efterverdenens dom om ham. Men for historiens domstol har begge disse domme vist sig urigtige.

Ørsted havde i høj grad den for en lovgiver og dommer særlig vigtige evne: at kunne se en sag fra mange sider, at veje omhyggelig en sags mange pro et contra. Han var derfor efter sin natur på forhånd ikke de skarpe standpunkters mand. Men som statsminister i 1854–1855 tog han et yderst skarpt, absolut standpunkt, imod folkeflertallet, ti han mente da, at statens hele velfærd stod på spil og derfor krævede selv de stærkeste midler; og her fik han ret, ti da hans realitetsbetonede helstatspolitik ikke fik tilslutning hos folkets flertal og dets nationalliberale ledere, og disse indlod sig først på en planløs svag politik og derefter på en hasardpolitik, endte det med katastrofen 1864, som Ørsted klart forudså, hvad hans udtalelse til historikeren Werlauf i en samtale kort før Ørsteds død (i 1860) viser.

De nationalliberale politikere, der havde folkestemningen bag sig, stod, som statsmænd og lovgivere, langt under Ørsted og Colbjørnsen. Ørsteds overordentlige grundige og nøje vejende tagen hensyn til alle

¹ Når der nedenfor blot nævnes sidetal, er det denne nye udgave af erindringerne, der henvises til.

tænkkelige sider af en sag kan måske nok nu og da virke irriterende på læserne af hans afhandlinger og erindringer; men det må erkendes, at det netop er denne samvittighedsfulde, pinlig nøjagtige udreden og afvejen af alle hensyn og momenter, der har gjort Ørsted til vort lands betydeligste lovgiver i det 19. århundrede og til den fremragende videnskabsmand og dommer. Men også Colbjørnsen viser ved hele sin lovgivning en ganske overordentlig evne til navnlig at afveje de forskellige samfundshensyn overfor hinanden. I sammenligning med Ørsted er de nationalliberale politikere, der angreb, hånede og anklagede ham, saglig set ret ringe. Politikere som *Hall, Lehmann, Monrad* o.l. manglede det *dybt indtrængende praktiske kendskab* til det virkelige livs mange enkeltheder og de *omfattende erfaringer*, som er særkendet for vore to store lovgivere i det 18. og 19. århundrede, Colbjørnsen og Ørsted.

Den dansk-norske fællesstat havde den fordel, at den til de ledende i statsstyrelsen kunne få de saglig dygtigste kræfter både fra Norge, Danmark og Hertugdømmerne. Af de store statsmænd, der gennemførte de revolutionerende landboreformer i det 18. århundrede, var den ene, *Colbjørnsen*, Nordmand og den anden, *Reventlow*, Holstener. Ørsted virkede til direkte gavn både for den norske og danske retsvidenskab. Hans hovedværk hedder som bekendt: *Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed*, i 6 bind, 1822–1833. Det var, så vidt jeg kan se, en ulykke, at Norge og Danmark skiltes i 1814. Det kan ikke nægtes, at der var langt større fællesskab, både i sprog, lov og ret, og åndsliv idethele, mellem Danmark og Norge end mellem Norge og Sverrig. Det må også her erindres, at det ikke blot var danske, der i unionstiden blev embedsmænd i Norge; men Nordmænd steg til de højeste embedsposter i Danmark. Af brødrene *Colbjørnsen* blev *Jacob Edvard* justitiarius i højesteret og *Christian* generalprokurør og senere (efter sin bror) også justitiarius i højesteret; og som ledende i regeringen blev han vor største lovgiver på den tid. Men også mange andre Nordmænd blev dommere og høje administrative embedsmænd. Dette skabte en frugtbar vekselvirkning og en vid åndelig horisont. Hvad betød det ikke for den dansk-norske kultur, at fællesstatens største digter, *Ludvig Holberg*, og dens største lovgiver i det 18. århundrede, *Chr. Colbjørnsen*, begge Nordmænd, kom som en frisk stormvind over det gamle kultursamfund og, som de revolutionære ånder, de begge var, fejede gamle fordomme og forældede retsordninger bort. Men omvendt har sikkert også mænd som *Øhlenschläger* og *Ørsted* på digtningens og rettens område betydet en del for norsk åndsliv. Man kan naturligvis synes, at Norge geografisk og militært hørte mere sammen

med Sverrig end med Danmark. Det besynderlige er jo imidlertid sket, at Norge og Danmark under verdenskrigen 1939–45 viste sig også militært-geografisk at være intimt forbundne og derfor led samme skæbne; den tyske general, der foretog overfaldet på disse to lande, udtalte, som bekendt, at hvis Danmark ikke havde ligget militært fuldstændig forsvarsløst hen i 1940, men været stærkt rustet, havde den tyske hær magt aldrig kunnet erobre Norge. Også i så henseende har altså den gamle norsk-danske fællesstat haft en vis berettigelse.

Det fremgår klart af *Ørsteds* erindringer, såvelsom af hans retsvidenskabelige hovedværk, håndbogen, at det har betydet meget for hans udvikling og forskning, at han skrev både for Nordmænd og Danske. Hans varme forsvar for *Colbjørnsen* som statsmand mod de uretfærdige angreb, der blev rettet mod ham, et forsvar, der får det smukkeste udtryk i erindringerne og med rette er medtaget i disses nye udgave, viser, hvor højt Ørsted beundrede denne af vort land højt fortjente Nordmand, og hvor meget han menneskeligt holdt af ham (se navnlig s. 61–71). *Colbjørnsen* er, efter min mening, — netop p. gr. a. disse uretfærdige angreb — ikke i eftertiden blevet vurderet efter fortjeneste. Han burde som den største dansk-norske lovgiver i det 18. århundrede forlængst have haft sit mindesmærke og sin biografi.

Den fremragende dygtige lovgivning i slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede kom også i høj grad Norge til gode. Under fællesstaten vistes der for øvrig ofte fra regeringens side en særlig hensyntagen til Norge. Således var skattepålægene ofte læmpeligere i Norge end i Danmark og Hertugdømmerne, jfr. s. 250 ff.; og ønsket om selvstændige norske kulturinstitutioner havde man forståelse for; Norges universitet i Oslo blev således grundlagt allerede i fællesstatens tid (1811).

Det vil være af særlig interesse i det følgende at undersøge, hvorledes *Ørsteds* erindringer belyser hans opfattelse af de centrale samfundsproblemer: Forfatningsspørgsmålet, spørgsmålet om den offentlige menings, navnlig pressens, værdi, og det nationale spørgsmål.

Ørsted og *Colbjørnsen* havde, som alle mennesker, deres begrænsninger og mangler, og det vil også nedenfor i et vigtigt spørgsmål blive belyst særlig for *Ørsteds* vedkommende. *Colbjørnsen* havde de største vanskeligheder ved sit lidenskabelige og heftige sind, der gang på gang skadede ham i samarbejdet med mennesker.¹ Men som karakterer i det offentlige liv hører de til de helt store.

¹ Ørsted giver iøvrig i erindringerne en interessant skildring af striden mellem *Colbjørnsen* og Moltke i Cancelliet, s. 357–70.

Ørsted, der var født 1778, voksede i sin ungdom op under indtrykket af den franske revolution; og tidlig åndelig moden, som han var, beejstredes han for revolutionens idealer, navnlig for den religiøse og borgerlige frihed og for ligheden, rettet mod alle nedarvede adelsprivilegier o. l.; og, ligesom Colbjørnsen, blev han disse idealer tro. Men fordi han i forfatningsspørgsmålet og i det nationale spørgsmål havde en anden mening end de nationalliberale politikere i 1840erne og 1850erne, blev han i denne periode af disse fanatisk indstillede agitatorer lagt for had som frihedsfjendsk og reaktionær, s. 19 ff. Han siger i denne forbindelse: »Det har derfor altid moret mig, naar vor Tids Presse har forestillet sig os Ældre som opvoxede i Trældommens og Mørkets Dage, og deri fundet Undskyldning for, at vi ikke forstode de Frihedens Toner, som, efter hvad man meente, nu først kom os imøde. I Sandhed kunde vi om Meget af det, man nu vil lære os, sige, at vi »det alt har med vore Barnesko slidt«. Der turde endog den Tid have været flere Republikanere end nu, selv efter den store Bevægelse, som er foregået i den allernyeste Tid«, s. 19. Men *Ørsted* ønskede i al sin færd, som lovgiver, dommer og administrationschef, at »Frihedssind og Interesse for borgerlig Orden holde hinanden i Ligevægt«, s. 71.

De nationalliberale talte og skrev systematisk nedsættende om den danske enevældige forfatning før 1848 og fremstillede retstilstanden under denne som et absolutistisk, barbarisk styre uden frihed og det åndelige liv under dette styre som formørket og stagnerende, medens de omvendt fremhævede den konstitutionelle forfatning efter 1848 som det store lys, der spredte mørket, sprængte lænkerne og skabte et frit politisk og åndeligt liv, der bragte alle de dygtige kræfter frem til ledelsen af staten og åndslivet.

Mod denne nedsættende dom, som *Ørsted* anså for ganske ensidig og uretfærdig, følte han sig kaldet til at tage til genmæle; og han leverer i erindringerne et dygtigt og levende forsvar for forfatningen før 1848 og den retstilstand og det åndsliv, der fandtes under den danske enevælde, ligesom han tager væsentlige kritiske forbehold overfor forfatningen af 1849 og den åndstilstand, som efter de nationalliberales mening blev den lykkelige følge af denne forfatning.

Nu, i midten af det 20. århundrede, hvor vi har fået denne store modsætning og dens kampe på afstand, og hvor vi kan overse virkningerne af begge disse forfatningstilstande, har vi mulighed for objektivt og alsidigt at afveje fordelene og manglerne både ved den danske enevælde før 1848 og den konstitutionelle forfatning, der kom efter den. Men for at sætte os istand til at afgive en sådan objektiv og vel af-

balanceret dom må vi følge den gamle erfaring: *distingvendum est*. Vi må sondre imellem de forskellige sider, som forfatningerne og deres følgevirkninger har.

Vi må formentlig her sondre navnlig mellem følgende sider af problemet:

1. Den personlige frihed og ejendomsretten. Uafhængige domstole.
2. Regeringen og lovgivningsarbejdet.
3. Trykkefriheden og åndslevet.
4. Det nationale spørgsmål.
5. Den offentlige menings, derunder pressens, værdi.

1. Den personlige frihed og ejendomsretten. Uafhængige domstole.

De nationalliberale hævdede, at der under enevælden ingen personlig eller åndelig frihed var. I anledning af en nationalliberal godsejer *Tuteins* påstande i denne retning (i et skrift fra 1854) siger *Ørsted*: »Den danske Frihed er, Gud være lovet, ikke saa ung, som Hr. Tutein forudsætter. Længe førend man drømte om Grundloven af 1849, eller dens Forberedelse i 1848, nød den danske Mand en personlig Frihed, en Bevidsthed om lovlig Betyggelse for enhver Rettighed, der ofte savnes i Republikker og constitutionelle Monarkier. Man kunde derfor heller ikke i vort Folk ... finde noget Præg af Trællesind, af Forknythed eller Kryben fra den lavere Stilledes Side«, s. 381–82. Et andet sted udtaler han: »Men *Absolutisme* er der kun der, hvor man gjør en absolut *Brug* af den absolute *Magt*, naar man sætter sig ud over de Love, til hvis Hævdelse Magten var en betroet. Paa saadan Udskeielse har man ligesaa stærke Exempler under republikanske eller constitutionelle Former som i de rene monarkiske Stater. Mindst kan man paastaae, at det danske Folk levede under Absolutismens Aag og først i 1848 derfra blev forløst«, s. 116.

Det kan ikke bestrides, at *Ørsted* her har ret, at de nationalliberales domme om den dansk-norske enevælde var ganske ensidige og overdrevne. Vilkårlige arrestationer, som lettres de cachet, kendtes, ialtfald fra slutningen af det 18. århundrede, ikke. Domstolene værnede også under enevælden borgernes personlige frihed såvelsom deres ejendomsret mod vilkårlige indgreb. Ved ekspropriation kunne ejendomsretten kun berøves borgerne, når almenvellet krævede det, og mod fuldstændig erstatning, jfr. pl. 31. juli 1801. Allerede under *Stampes* virksomhed i det 18. århundrede gennemførtes grundsætningen om domstolenes uafhængighed af regeringsmagten. Domstolene

dømte også i borgerlige retstrætter mellem staten og den enkelte borger. Lovene bandt lige så vel staten som individerne. Den danske stat var således allerede under enevælden i det 19. århundrede en retsstat.

Det må også her erindres, at det allerede var under enevælden, at jøderne opnåede deres frigørelse og fuld borgerret, nemlig ved anordningen af 29. marts 1814.¹ Og regeringen skred kraftigt ind mod alle forsøg på raceforfølgelse.

Ved Colbjørnsens forordning 8. juni 1787 frigjordes bønderne fra det uværdige underordnings- og tugtforhold til godsejerne; og Danmark-Norge var den første stat i verden, der virkede for negrenes frigørelse, se forordningen 16. marts 1792, der forbød import fra Afrika af negre til salg som slaver.

Den dansk-norske enevælde står således forrest blandt forkæmperne for menneskerettighederne ved sin frie, humane lovgivning og sine uafhængige domstole; og den viser, som Ørsted i den anførte udtalelse med føje fremhæver, at en autoritær regeringsform ikke behøver være absolutisme, men meget vel, som i Danmark-Norge under enevælden, en virkelig retsstat.

2. Regeringen og lovgivningsarbejdet.

De nationalliberale hævdede også, at under den nye forfatning 1849, hvor også embedsmænd frit kan udtale deres mening, har der udviklet sig en langt større dygtighed i hele regeringssystemet end før 1848. Det omtalte skrift af Tutein er et typisk udtryk for denne tankegang, idet det her udtales, at det må »anerkjendes, at Regjeringen, efter Danmark har erholdt en fri Forfatning, er ført med en i tidligere Aar ukjendt Dygtighed. Det er — ytrer han endvidere — jo en af det constitutionelle Systems velsignelsesrige Følger, at Regjeringen maa være dygtig. Den constitutionelle Regjering har ogsaa hos os viist et andet Liv, en heel anden Daadkraft, en heel anden Stræben efter at imødekomme og opfylde Folkets Fordringer paa Forbedringer, end nogen tidligere dansk Regjering«. Enevældens embedsmænd skulle altså herefter have manglet den selvstændighed og deraf følgende dygtighed, som skal være opstået efter forfatningsforandringen i 1848.

Ørsted imødegår hele denne opfattelse som falsk. De danske embedsmænd har også under enevælden frit kunnet udtale deres saglig begrundede meninger. I så henseende fremhæver Ørsted: »Da Frederik

¹ Jfr. mindeskrift til hundredårsdagen for an. 29. marts 1914 af *Julius Salomon* og *Josef Fischer*, 1914.

den Sjette kaldte sit Folk til at raadslaae om Landets Anliggender, viste der sig strax en mærkelig Kraft og Frimodighed, saavel i at prøve de forelagte Regjerings-Forslag, som i at andrage paa Afhjælpning af de Brøst, som man fandt i Lovgivningen og Statsstyrelsen, og det er almindeligen erkjendt, at Embedsmænd for en stor Deel vare Førere for den mest indgribende Opposition. Det var derhos langt fra, at disse derved paadroge sig Fortrædigelse eller Tilsidesættelse fra Regjeringens Side. Den Frimodighed hos Embedsstanden, der viste sig i Stænderne, var og at finde hos de Embedsmænd, der var kaldede til at være Kongens nærmeste Raadgivere enten i Statsraadet eller i Regjerings-Collegierne«, s. 382.

Ørsted taler her ud fra sin indgående saglige viden og erfaring, overfor hvilken den nationalliberale dom må anses for overfladisk. Ørsted var jo selv i denne periode medlem af regeringen og den ubestridte fører i stænderforsamlingerne og disses lovgivningsarbejde. Der var ofte store modsætninger og stærke meningsudvekslinger i regeringskollegierne og statsrådet, navnlig mellem *Ørsted* og *Stemann*. Ørsted hævdede frimodig sine meninger; og de trængte ofte igennem. Det kan derfor ikke bestrides, at når Ørsted, der i denne periode ofte af oppositionspressen rostes og fremhævedes som et lysende eksempel på frihed og mod i meninger, senere, da han i forfatningssagen gik imod de nationalliberale, blev lagt for had i samme presse og fremstilledes som kongens lydige tjener, da var denne, af partilidenskab, i pressen vidt udbredte dom om ham, uretfærdig og uridderlig, da de samme mænd, der nu angreb ham, meget vel vidste, at de talte usandt. Man må derfor give Ørsted ret, når han herom i erindringerne udtaler: »Oppositionspressen har, fra den Tid af, da det faldt den ind, fortrinsviis at gøre mig til Maalet for sine Bagvaskelser, stedse villet fremstille mig som den Mand, der ubetinget bøjede sig for den Mening, hvorfor Kongen og de, der havde særlig Indflydelse paa ham, var stemte, eller som dog kun paa en halv eller forsagt Maade traadte frem mod Samme, og den har været idelig beskjæftiget med af det, den meente at vide om Regjeringsanliggenders hemmelige Historie, at levere enkelte Træk, der skulde understøtte dette Billede. Men alt, hvad den uden mindste Hjemmel har udbredt i denne Retning, er enten fuldkommen Usandhed, eller saaledes belemret med forvanskende Tilsætninger og Fortielser, at det i sit Væsen dog ikke er andet end Usandhed. Herved har den imidlertid givet mig Anledning til i de senere Aar at meddele adskillige slaaende Beviser paa, at jeg netop ved mange af de for Landets Velfærd vigtigste Anliggender har af al den Formue, der var mig givet, virket i

en ganske anden Retning, end den, man har fundet for godt at tillægge mig«, s. 282.

»Jeg tør derfor troe, at der under vor forrige Regering var ikke mindre Lejlighed til at udvikle den for en Regeringsmand nødvendige Dygtighed og Selvstændighed, end under de nærværende Forhold. Under disse findes der tværtimod saa Mange og saa Meget, hvorfor man finder det fornødent at bøie sig, at det for den, som »vil i Verden frem« turde være blevet vanskeligere at vedligeholde en reen og fast Character«, s. 383.

Ørsted rører her med føje ved et svagt punkt i de tilstande, der er opstået under de såkaldte frie forfatninger. Det er en kendt erfaring, at embedsstillingerne under disse forfatninger, selv i kommunerne, meget ofte besættes ikke med de saglig dygtigste, men med mænd, der har samme partipolitiske mening som flertallet, og at fasthed i saglige meninger ofte ikke er noget, der gavner en embedsmands forfremmelse. Men man må også her vogte sig for altfor generaliserende domme, både om den ene og den anden forfatningstilstand. Ti ligesom der dog også under den nuværende partipolitiske forfatning heldigvis er embedsmænd, der har deres meningers mod, ligesom før 1848, så må det omvendt erkendes, at der også under den danske enevælde nu og da kunne forekomme tilfælde, hvor hævdelsen af en selvstændig mening imod regeringens flertal kunne få ubehagelige følger for vedkommende embedsmand. Ørsted kunne selv af erfaring tale med herom, idet regeringen i 1826 — med enkelte forbehold — forbød en fortsat forfattervirksomhed fra hans side p. gr. a. en efter regeringens mening altfor fri kirkepolitisk opfattelse, han havde fremsat i en afhandling om kirkenes forfatning. Mærkeligt nok omtaler Ørsted så godt som ikke denne episode i erindringerne.¹ Vi ved fra breve, at Ørsted i øjeblikket følte dette indgreb i hans personlige ytringsfrihed som en stor uret. Men når episoden næppe har efterladt nogen varig bitterhed hos ham, kan det skyldes dels, at han måske selv ved nærmere eftertanke erkendte, at han som generalprokurør vel nok skulle have vist en større tilbageholdenhed ved denne lejlighed, dels, at han den gang, i 1826 og flg. år, rent videnskabeligt, havde nok at gøre med (med kongens tilladelse) at fuldende sit juridiske hovedværk, Haandbogen, hvoraf kun 2 bind da var udkommet, medens de 4 følgende bind først kom i årene 1828–1833, og dels endelig, at han i den følgende tid, efter håndbogens fuld-

¹ Såvidt jeg kan se, er der kun et enkelt sted, s. 413, en hentydning dertil. Se iøvrig nærmere om denne episode den dokumenterede fremstilling af *Frantz Dahl*: Frederik VI og A. S. Ørsted. 1926.

endelse, i 30erne og 40erne fik en sådan ledende stilling i regeringen og stænderforsamlingerne, at det omfattende lovgivningsarbejde, han her udførte, lagde fuldt beslag på hans kræfter, og at han fandt det naturligt, efter sit store videnskabelige arbejde, at afslutte sin virksomhed med et lovgivningsarbejde, som i høj grad var frugten af hans videnskabelige. Det er også i 30erne og 40erne, at han opnår sin store autoritet i regeringen og stænderforsamlingerne; og da var der ingen, der turde antaste hans frihed i meninger.

Men, alt taget i betragtning, må det formentlig erkendes, at hvad angår embedsmændenes frihed og selvstændighed i meninger, har der vel under begge forfatningsformer, både før og efter 1848, været ret gode muligheder, men at det dog på den anden side må erkendes, at der også har fundet misbrug sted under begge forfatninger ved tryk fra oven, før 1848 fra regeringens, efter 1848 fra flertallets side.

En uhildet bedømmelse af *lovenes saglige værdi* under enevælden og under forfatningen af 1849 må komme til det resultat, at lovgivningen under enevælden er af væsentlig større saglig kvalitet end lovgivningen efter 1849.

I. De saglig vel forberedte og grundig gennemtænkte landboreformlove i det 18. århundrede, Reventlows og Colbjørnsens værk, med deres dybtgående, revolutionære indgriben i hele landbrugets tilstand efter strenge, konsekvente linjer kunne overhovedet ikke være gennemført under en parlamentarisk forfatning, hvor næsten enhver lovgivning må manøvrere sig gennem en række kompromisser under de forskellige politiske partiers stemmekøb og overfladiske agitation, således at lovgivningen ofte i vidt omfang forfuskes. De nationalliberales lyse tro, at »det jo er en af det constitutionelle Systems velsignelsesrige Følger, at Regeringen maa være dygtig« (jfr. ovenfor), har som bekendt vist sig at være en af de mange naive illusioner, som man drømte om i disse forfatningers første tid.

II. Men også omkring århundredskiftet og i begyndelsen af det 19. århundrede, navnlig i perioden 1797–1814 – inden den store verdenskrigskatastrofe – blev der givet en række fortrinlige love, således toldforordningen af 1. febr. 1797, hoveriforordningen af 7. dec. 1799, skovforordningen af 27. sept. 1805 og, ikke mindst, den indgribende skatteforordning af 1. okt. 1802, der inddrog de privilegerede – hidtil skattefri – jorder og tiender under den nye ved samme fr. indførte skat. Denne forordning var et ægte barn af den franske revolutions lighedsgrundsætning. Ørsted bruger med rette udtrykket »den store og følge-

rige Grundsætning, der først ved denne Forordning blev sat i Virksomhed« på dette centrale område. Denne skattelov og dens lighedsprincip »fortjente« – siger Ørsted – »saa meget mere levende Paaskjønelse, som den Mand, hvorfra Forordningen fortrinsviis udgik, var en af Landets største Gods- og Tiendeejere«, nemlig *Chr. Ditlev Reventlow*. »Men denne Mand gav endnu stærkere Beviser paa sin store Uegenlyttighed derved, at han stedse søgte de yderligere Bidrag, som Landbruget, især under Krigen og det forstyrrede Pengevæsen, havde at yde til Statens Fornødenheder, ved en efterhaanden meget vidtgaende Forhøielse af den ved Frdgn. 1. October 1802 paabudne Skat, medens de gamle Hartkorns-Skatter, hvori det frie Jordegods og Tiender saa godt som ingen Deel toge, i hiin Periode for det meste kun bleve udredte med det forrige Beløb i de saa dybt nedsatte Pengerepræsentativer«, s. 207.¹

III. Endelig, og ikke mindst, er lovgivningen i 30erne og 40erne under stænderforsamlingernes medvirken og Ørsteds fremragende ledelse en lovgivning af meget høj kvalitet. Stænderforsamlingerne rummede på grund af deres sammensætning en række kompetente, saglig dygtige folk, dommere, andre embedsmænd, fremragende industri- og handelsmænd o. l. I disse kyndige forsamlinger kunne Ørsted – der var blottet for politisk agitatoriske og intrigemæssige evner – blive den ledende, i kraft af sin store saglige viden og erfaring. Han prægede derfor stærkt lovene i denne tid. I de parlamentariske forsamlinger efter 1849 kunne han derimod slet ikke gøre sig gældende. Hele atmosfæren i disse forsamlinger af agitatorisk veltalenhed og partipolitiske stridigheder var ham fuldstændig fremmed. Han blev her en ensom mand; og da han en kort tid blev regeringschef i denne periode, fik han hurtigt flertallet imod sig.

Man må da nødvendigvis idethele anerkende, at lovgivningen under den gamle forfatning gennemgående var af en betydelig højere kvalitet end lovgivningen har været efter 1849. Det er også betegnende, at stør-

¹ Det er et ridderligt træk hos *Ørsted*, at han i sine erindringer benytter enhver lejlighed til at fremhæve sine forgængeres, navnlig de store lovgivere *Reventlows* og *Colbjørnsens* fortjenester. Det er med fuld ret, han s. 281 siger: »Det har i det, jeg hidtil har leveret af nærværende Værk, været min kiæreste Opgave ret at udvikle hine velgjørende Reformers store Værd og Betydning, og navnlig at vise, hvorledes den Mening, som en senere Tid saa gjerne har villet udbrede om, at deri dog var noget Halvt og Ufuldstændigt, kun hidrører fra Mangel paa Indsigt i de Tidsforhold, som de Mænd, der da styrede Staten, havde opfattet og overveiet fra alle Sider.«

stedelen af *Reventlows, Colbjørnsens* og *Ørsteds* lovgivning, navnlig på ejendomsrettens område, er gældende dansk ret den dag i dag, medens lovene i de sidste 100 år gennemgående ikke har haft nogen lang varighed og i reglen har været genstand for ustanselige forandringer. Det er kun de nationalliberale politikeres fanatiske og overfladiske bringen den gamle forfatning i miskredit, der for en kort tid har kunnet tilsløre sandheden om den dansk-norske enevældes og den nyere tids lovgivning.

3. Trykkefriheden og åndslivet.

Det er en ret udbredt forestilling, at der under den danske enevælde ikke var nogen trykkefrihed eller åndelig frihed idethele. Også i denne henseende fremdrager Ørsted med føje den omtalte godsejer Tutein som typisk eksempel, idet denne hævder, at åndslivet under enevælden stagnerede, at »al sans og evne til fremgang i kultur såvel åndeligt som materielt var tilintetgjort«; og han drager navnlig her en sammenligning med tilstanden efter den ødelæggende krig, der endte i 1814, og tilstanden efter krigen i 1848–50. Overfor denne påstand ser det unægtelig mærkeligt ud, at dansk åndsliv både på litteraturens og kunstens område aldrig i Danmark har haft en så rig blomstring som netop i det 19. århundredes første halvdel. Det er jo netop denne periode, vi kalder det danske åndslivs guldalder. Hvilket væld af rige åndelige evner kom ikke her til udfoldelse. Ørsted fremhæver her med rette vore store digtere *Øhlenschläger, Blicher, Hauch, Heiberg, Hertz, Inge-mann, Paludan Müller, Poul Møller, Chr. Winther, Grundtvig* o. fl. a., s. 383 ff., 402 ff. Og kunsten kan fremvise navne som *Eckersberg, Lundby, Thorvaldsen* m. fl. Filosofien og videnskaben fra denne periode rummer også de største navne: i filosofien *Søren Kierkegaard*, i naturvidenskaben *H. C. Ørsted*, i sprogvidenskaben *Rask*, s. 403–9, og i retsvidenskaben *A. S. Ørsted*, som Ørsted selv af beskedenhed ikke nævner. Det ville være ganske utænkeligt, at hele dette rige åndsliv skulle have udfoldet sig, hvis disse forfattere havde følt sig under et trældomsåg fra regeringens side. Men vi hører ikke fra disse åndslivets førende mænd nogensomhelst bebrejdelse mod enevælden i den anledning. Tværtimod er det betegnende, at de fleste af de betydeligste personligheder i dansk åndsliv i første halvdel af det 19. århundrede var tilhængere af enevælden og modstandere af forfatningsforandringen i 1849 og det flertalsstyre, der hermed indtrådte. Det gælder således bl. a. Søren

Kierkegaard, Poul Martin Møller, Joh. Ludv. Heiberg, Mynster og Grundtvig i denne periode og idetheletaget de fleste af de ovennævnte forfattere og kunstnere.

Det er da også en grov forvanskning af kendsgerningerne at påstå, at der ingen åndelig frihed var under enevælden. Efter trykkefrihedsforordningen af 1799, således som denne forordning blev fortolket i 30erne og 40erne – navnlig af mænd som Ørsted i Cancelliet – var der en ret betydelig trykkefrihed. Oppositionspressen boltrede sig da også i 30erne og 40erne ret ubehersket og på en for regeringen i høj grad krænkende måde. I stænderforsamlingerne udtalte en redaktør, der hørte til den mere anstændige presse, da også om hele tilstanden: »Man kan skrive alt, kun ikke rose det bestaaende«, gjorde man det, da var »det ude med populariteten«. Straks kaldtes man »konservativ«, »servil«. Hvor lidt i virkeligheden ytringsfriheden blev ramt – trods oppositionspressens ofte ophidsende og usømmelige tone – viser sig bedst ved den kendsgerning, at Danmarks første vittighedsblad, Goldschmidt's »Korsaren« kunne trives i København i hele tiden fra 1840–1846 uden at lide synderlig meget ondt. Det er da også betegnende, at spørgsmålet om pressefriheden ikke i stænderforsamlingerne kunne sætte lidenskaberne i bevægelse, og at man ved regeringsforslag om pressen nøgternt samlede sig om visse specielle punkter. Udenfor disse forsamlinger kom oppositionen mod regeringens foranstaltninger stærkt til orde og undertiden med så stor hensynsløshed, at der i stænderforsamlingerne ofte udtaltes en stærk misbilligelse af hele pressens tone overfor regeringen; se nærmere om presseforholdene i 30erne og 40erne og stænderforsamlingerne den nyere, indgående undersøgelse i: *Hans Jensen: De Danske Stænderforsamlings Historie, 1830–1848*, 1 bd., 1931, s. 611 ff., 2 bd., 1934, s. 453 ff.¹

¹ Dommen over dr. *Dampe* i 1821 kan ikke anføres i denne forbindelse. Naturligvis var dommen over ham for hård. Men det må retfærdigvis anføres, at han opfordrede borgerne til at forandre forfatningen med *vold*. Hvis kongen vægrede sig ved at indføre en ny forfatning, skulle han tvinges dertil; og medlemmerne i den forening, dr. *Dampe* stiftede, skulle være »beredt paa at blive under Vaaben, indtil Folkets Ret er erkendt og udøvet«. Hans fængsel på livstid blev dog i 1826 væsentlig mildnet, og i 1841 blev han ved kgl. resolution frigivet fra sit fængsel (på Christiansø) mod at tage ophold på Bornholm, hvor han valgte at bosætte sig i Rønne. Ved betragtningen af hans altfor hårde dom må det iøvrig anføres, at også de konstitutionelle forfatninger har særdeles hårde straffe for at forsøge på at forandre forfatningen med magt, se f. eks. den danske straffelov af 15. april 1930 § 111: fængsel fra 3 år indtil livstid. Overfor de truende nazistiske og kommunistiske bevægelser, der vil omstyrte forfatningen med magt, har den nye tyske forbundsrepublik set sig nødsaget

4. *Det nationale spørgsmål.*

Medens det altså må erkendes, at enevælden på de ovenfor omtalte områder dels stod væsentlig over og dels ikke ringere end forfatnings-systemet efter 1849, kommer vi derimod nu til et område, hvor Ørsted og enevældens mænd i det hele viste en betydelig mangel på forståelse og en væsentlig svaghed; og det er på det *nationale* område og dets problemer.

til at indføre en særlig, overordentlig hård straffelov, der trådte i kraft 1. sept. 1951 og til dette formål endog oprettet en særlig forfatningsdomstol den 28. sept. s.å. Enhver stat må nødvendigvis med de hårdeste straffe beskytte sig mod alle forsøg på at omstyrte statens forfatning med magt.

Hvad pressesagerne i almindelighed angår, skal sluttelig bemærkes, at der lige i århundredets begyndelse, efter trykkefrihedsforordningen 27. sept. 1799, rådede en vis strengthed hos domstolene. Ørsted virkede her, dels ved sin fortolkning af denne forordning og dels ved sin dommervirksomhed i Hof- og Stadsretten i 10 år netop i denne periode, stærkt i mildnende retning; men hans domme blev undertiden skærpet af højesteret. I 30erne og 40erne var domstolene derimod ret lemfældige i pressesager, som også den ovennævnte stærke oppositionskritik i pressen viser, jfr. s. 189–203. Også som embedsmand i Cancelliet (i den senere periode) virkede Ørsted for pressefrihed, s. 274–75. Dobbelte uretfærdigt var derfor den nationalliberale presses senere angreb på Ørsted.

Straks i begyndelsen af århundredet var der også enkelte tilfælde af videnskabelig ufrihed, som senere, i 30erne og 40erne slet ikke kendtes. Således virkede hertugen af *Augustenborg* som universitetspatron ud fra sit åndelige snæversyn højst uheldig imod den fulde videnskabelige frihed. Hertugen var en modstander af Kants og hans efterfølgeres filosofiske systemer og var derfor ikke velvillig stemt for ansættelse ved universitetet af mænd af disse anskuelser. Ørsted siger selv: »At jeg saa tidlig opgav Tanken om at gaae Universitetsveien, havde for en god Deel sin Grund i den Stemning, som jeg bemærkede, at Universitets-Patronen nærrede mod mig som ivrig Kantianer, Fichtianer o. s. v. Min Broder, som en Tidlang tildeels sluttede sig til Naturphilosophien, blev vel tidlig ansat som Adjunkt ved det medicinske Facultet uden Gage, men blev saaledes staaende i mange Aar og maatte takke Andre, i Særdeleshed *Schimmelmann*, for, at der dog ikke manglede ham Midler til at fortsætte sin videnskabelige Stræben, blandt Andet ved Forelæsninger, der krævede Instrumenter og andre Apparater; og i 1807 udvirkede hertugen et forbud mod, at *Steffens* holdt forelæsninger ved universitetet, endskønt *Steffens* havde jus doctendi. Senere, i 20erne og 30erne ophørte den slags indgreb i den åndelige frihed.

Også her virker Ørsted, skønt overgrebet i dette tilfælde også gik ud over ham selv, mærkelig kølig; men ud fra sin sædvanlige retfærdighedsbestræbelse for at afveje alle pro et contra, finder han også gode sider ved hertugens universitetsstyrelse og tager afstand fra et efter hans mening uretfærdigt angreb på hertugen; og siger tilsidst de for Ørsted karakteristiske ord: »at skyggesiderne« – ved hertugens styrelse – »paa en lidet behagelig Maade var kommet i Berørelse med mig og flere af mine nærmeste Venner, kan ikke bringe mig ud af den Ligevægt, som en retfærdig Bedømmelse kræver«, s. 347–48.

Det nationale spørgsmål er for Danmarks vedkommende væsentlig det sønderjyske spørgsmål. I tusend år har der stået forbitrede kampe om Danmarks sydgrænse mellem danskerne og tyskerne, med våbenmagt gennem århundreders talrige krige, men også med åndelige midler, lige fra Reformationen til de allersidste dage. Endnu den dag i dag føres kampen med største bitterhed; og desværre er der kun få i Danmark, der har den rette indtrængende saglige forståelse af og viden om dette spørgsmål. Som organisator af den centrale sønderjyske grænseforening har jeg fået et særligt, praktisk kendskab til Syd-slesvigs forhold.

Ørsted har ret, når han i sine erindringer fremhæver, at årsagerne til det sønderjyske spørgsmåls forkvakling ligger langt tilbage. Det var således en afgørende fejl, at Frederik den 3., da arve- og enevoldsregeringen over Danmark og Norge blev ham overdraget af rigets stænder, i kongerigerne indførte en arvefølge, hvori spiren lå til begge hertugdømmers adskillelse fra Danmark, s. 314–18. Ørsted siger forøvrig i denne forbindelse: »Det havde iøvrigt længe vakt min Forundring, at de af vore politiserende Skribenter, for hvem der i et vist Tidsrum Intet var mere magtpaaliggende end at gjøre den i 1660 indførte Statsforfatning forhadt, aldrig toge fat paa det, der var den stærkeste og meest uomtvistelige Behreidelse man kunde gjøre dens Stifter«, s. 320.

Endvidere har Ørsted ret i, at det var *A. P. Bernstorffs* store fejl, at han i 1773, da kongen af Danmark ved traktat med det Gottorpske hus fik sit herredømme over hele Slesvig endelig anerkendt, ikke benyttede den lejlighed, kongen »ved sit fuldstændige Herredømme over begge Hertugdømmerne havde til endelig at sammensmelte ialtfald Slesvig med Danmark«, som ovenfor s. 44 fremhævet. Det var *A. P. Bernstorff* der på den tid, som Ørsted betoner, »deels som Præsident for det daværende tyske Cancelli, deels ifølge sin store personlige Betydning havde en afgjørende Indflydelse paa den Retning, der toges i Hertugdømmernes Bestyrelse«. Men han gjorde intet, s. 299.

Men ikke blot på det politiske område, også på det sproglig-kulturelle område er enevældens holdning i Sønderjylland en række forspildte muligheder. Igennem det 17., 18. og 19. århundrede forsømte enevældens regeringer systematisk alle de mange chancer, der var til at bevare og fæstne dansk sprog og kultur i Sønderjylland, se ovenfor s. 44–45.

Først i 1810 og 1811 begyndte Frederik d. 6. og hans rådgivere at vise interesse for det danske sprog i Slesvig, idet han ved forordninger

i disse år gjorde et forsøg på at indføre det danske sprog som kirke- skole- rets- og forretningsprog i alle dansktalende distrikter af Slesvig og at søge at besætte embeder i disse distrikter med dansktalende embedsmænd. Men disse forordninger blev aldrig ført ud i livet, hverken af centraladministrationen, Cancelliet, eller af de lokale myndigheder, se ovenfor s. 45.

Ørsted forsøger et forsvar for denne nationalt negative holdning fra regeringens og dens embedsmænds side. Men skønt hans forsvar er en længere og, som sædvanlig, grundig redegørelse, virker det påfaldende svagt, s. 278–297. Han hævder, at den manglende gennemførelse af nævnte sprogreskripter må være sket med centralregeringens, Frederik den 6.s stiltiende billigelse, og grunden hertil skal være, at den jævne befolkning i Sydslesvig, skønt den stadig på den tid (c. 1810) var overvejende dansktalende, dog nu gennem århundreder var blevet så vant til det tyske sprog i skole og kirke, at den med sin særlige jyske danske dialekt bedre forstod tysk end præsters og læreres højdansk. »Menighedernes aandelige Tarv kunde komme til at lide under det tyske Kirke- og Skolesprogs Afskaffelse«! (s. 276–96). Der kunne herved opstå vanskeligheder og forviklinger, så Ørsted forstår, »at der i 1811 vare Grunde, der maatte gjøre forstandige og upartiske Regjeringsmænd betænkelige ved, uden nogen fra Befolkningens Side dertil given Anledning, fra Statens Side at skride ind for at faae de gennem Aarhundreder tilvante Sprogforhold forandrede«, s. 295. Man kan vanskeligt tænke sig et svagere, mere irrelevant forsvar end dette. Også de nordjyske bønder havde i lange tider meget svært ved at forstå det højdanske, der jo er dannet på grundlag af det sjællandske sprog. Men de har dog efterhånden lært at forstå det; og det ville de sydslesvigske bønder selvfølgelig også efter en overgang have gjort, hvis regeringen den gang resolut og fast havde gennemført det danske kirke- og skolesprog; og at erstatte det højdanske med et helt fremmed sprog, tysk, er en ganske absurd tanke. Men denne tanke var netop de tyske embedsmænds, som den danske regering lod blive i Slesvigs lokale styre; og her ligger, trods Ørsteds forsvar, den dybere årsag til saboteringen af de danske sprogreskripter.

Betænkelighedernes nådegave havde Ørsted fået tildelt i for rigelig grad; og selvom denne egenskab hos ham ofte førte til fornuftige resultater, kunne den unægtelig også undertiden føre til et for vidt drevet forsvar for det bestående og den bestående regerings kurs, og til en betænkelig passivitet. Man mærker desuden på hele denne Ørsteds redegørelse, at hans hjærte ikke er med i denne nationale sag. Hans yderst

kølige natur blev i denne nationens livssag en svaghed. Dertil kom, at han i sin barndom i en lang række år havde til lærer en tysker, som Ørsted og hans bror nærrede stor agtelse og hengivenhed for, som ikke forstod andet end tysk og indprentede dem den største beundring for tysk sprog, tysk tænkemåde, kultur og tyske bedrifter (Frederik den Store); og selvom brødrene senere i betydelige danske forfattere fik en vis modvægt herimod, blev deres holdning ihvertfald overfor tysk eller dansk helt neutral, s. 13–14. Ørsted siger her: »Vi vare saaledes vistnok, da vi forlode Fædrenehuset, ligesaa langt fra en blind Forkjærlighed for det Tydske som fra urimelig Uvillie derimod«, s. 14.

Da Ørsted som minister under Christian den 8. fik stor indflydelse på denne, kan det ikke nægtes, at Ørsteds kølige indstilling i dette nationale spørgsmål fik en ikke helt heldig indflydelse på denne konge, hvis holdning overfor sprogforholdene i Slesvig, som bekendt, ofte var vaklende og svag.

Ørsteds helt neutrale, kølige holdning i det nationale spørgsmål ville kun have været rigtig, hvis det danske og tyske sprog kunne have levet lige så fredelig side om side som i Schweiz er tilfældet med det tyske og franske sprog. Men dette blev jo umuliggjort ved den fanatiske anti-danske Slesvig-Holstenske bevægelse, der tilsidst førte til krigen 1848–50, der yderligere uddybede de nationale modsætninger og bitterheden på begge sider.

Men denne bevægelse, der ialtfald for Slesvigs vedkommende var en ren overklassebevægelse (embedsmænd, godsejere, store handels- og industrimænd o. l.), ville overhovedet aldrig være opstået i denne landsdel, og højst være blevet en holstensk bevægelse, hvis ikke den danske enevælde ved den ovenfor belyste række misgreb og tåbelige antidanske sprogpolitik gennem århundreder i Slesvig havde bevirket sprogskiftet i Sydslesvig.

De danske regeringer, der kom efter 1849, har imidlertid ikke været bedre end enevælden. De har også de forspildte muligheder på deres samvittighed; de lå ikke på det sproglige, men på det politiske område. Halls og Monrads fejlgreb førte til 1864.¹ Grænsedragningen i 1920 var, som jeg ovenfor s. 45 ff. har påvist, uretfærdig mod Danmark og dansk-

¹ Når det gælder de nationalliberale regeringers fejlgreb og uvidenhed i det slesvigske spørgsmål i 50'erne, bruger Ørsted, mod hvad der ellers er hans vane, stærke udtryk, se f. eks. s. 325–28, jfr. »en af de mest indgroede Fordomme, hvorpaa det herskende falske Begreb om Statsdelenes indbyrdes Forhold hviler, alle de Veje, et vist Parti har gaaet for at udbrede Uro og Utilfredshed«, den »forstokkede Blindhed«, de nationalliberale viste i tronfølgespørgsmålet o. s. v.

heden i Slesvig, idet den danske stat ved grænselinjens fastsættelse ikke burde have fået en grænselinje nordligere end afstemningen i 1867 (inden tvangsfortyskningen satte ind).

5. *Den offentlige menings, derunder pressens værdi.*

Den såkaldte offentlige mening, særlig i pressen, er som bekendt et meget omskifteligt, lunefuldt væsen, idet den ofte er bestemt ved rene tilfældigheder. Ørsted havde gennem et langt liv oplevet så meget af disse lunefulde omskiftelser, at han nærede en dyb foragt for den offentlige mening, derunder pressens holdning. Det samme gjaldt andre af vort åndslivs førende mænd, som f. eks. Heiberg og Poul Martin Møller. Søren Kierkegaard siger: »Dagspressen er Staternes Ulykke, »Mængden« det Onde i Verden«. Denne opfattelse får adskillige skarpe udtryk i *Ørsteds* erindringer, endda i skarpere udtryk end hans kølige natur ellers plejer at anvende. Et sted siger han, at »det, man kalder den offentlige Mening, i Almindelighed beherskes af visse Talemaader, hvorved Ting af meget ulige Natur og Betydenhed sammenblandes«, s. 418. Han fremhæver stærkt den offentlige menings omskiftelighed, dens vrangforestillinger og retsforvirring, s. 322–23. Han taler med tilslutning om kong Christian den 8.s »inderlige Modbydelighed for de nedrige Angreb paa Medborgernes Ære« i store dele af pressen; og om den toneangivende presses angreb på Ørsted selv siger denne: »de hadefulde og forhaanende Ytringer, hvormed jeg i adskillige Aar blev overøst i vore Blade, som Trykkefrihedens Fjende, have og saa meget mindre kunnet gaee mig til Hjerte, som min Bevidsthed sagde mig, at hvis jeg havde feilet i dette Anliggende, saa har det været i en ganske modsat Retning af den, hvorfor jeg er bleven angreben«, s. 272, 274–75. Men trods pressens uberettigede angreb på ham selv og andre, fastholdt Ørsted den mening, at man, så vidt muligt, ikke fra regeringens side burde gribe ind i pressefriheden; og da kongen blandt sine rådgivere satte ganske særlig Ørsteds mening højt, blev det heller ikke til noget med en skærpet presselovgivning i 40erne, altså i Ørsteds ministertid. Kongen blev efterhånden af Ørsted »bestyrket i den Mening, at der ad den ordentlige Retsvei ikke var meget at udrette til at hæmme Pressens Misbrug, der snarere vare i Tiltagende end i Aftagende«, s. 275.

Ørsted fremhæver også som en svaghed ved pressen, at ligesom den ofte angriber ganske uden grundlag og omvendt hæver til skyerne, hvad der ingen anerkendelse fortjener, således undlader den ofte at

interessere sig for virkelig betydningsfulde reformer og at fremhæve og anerkende fortjenstfulde gerninger. Selv i en periode af fuldstændig pressefrihed, 1790–1800, interesserede pressen sig ikke for og medvirkede ikke til de store betydningsfulde reformer, der netop gennemførtes i denne og den nærmest følgende periode, som f. eks. fattigvæsenets for sin tid fortrinlige ordning i København ved plan af 1799, den store skattereform af 1802, hoveriforordningen 1799, toldforordningen 1797 o. l. Det tildrog sig således aldeles ikke pressens opmærksomhed, at forordningen af 1. oktober 1802 inddrog de privilegerede jorder og tiender under den ved samme påbudte nye skat, s. 206–10; og pressen indeholdt heller intet af den levende påskønnelse, som reformens ophavsmænd, *Chr. Ditlev Reventlow*, i så høj grad havde krav på. Heller ikke de følgende store reformlove, som f. eks. fattigvæsenets reform udenfor København 1802–03 eller reformen af borgeralmueskolevæsenet havde pressen nogen andel i eller interesse for, s. 209–10.

Under den offentlige menings store omskiftelighed og stemningsbetonede holdning er det dobbelt vigtigt, at *domstolene* bevarer en fuldstændig uafhængighed heraf og fasthed. En mønstergyldig holdning i så henseende viser som bekendt navnlig de engelske domstole. En højt anset engelsk dommer udtalte en gang fra dommersædet i en stor retsag, der satte sindene i bevægelse, følgende: »In the British courts we don't care a bit about what the newspapers write or what the public opinion or the majority of the people think. All that is absolutely immaterial in the British courts of justice«.

I henseende til denne uafhængighed indtager domstolene under den danske enevælde fra slutningen af det 18. århundrede en høj plads. Vi har adskillige smukke eksempler herpå, også fra tider, hvor det under en stærk stemningsbølge i den offentlige mening er fristende for dommere af en mindre stærk og fast karakter at lade sig påvirke af flertallets ophidselse og pres.

Efter Englands overfald på Danmark i 1807 og den engelske hærs bombardement af København rådede der i det danske folk et så dybt had til England og dets hær, som man ikke i vore dage kan gøre sig et begreb om; og alle, der under besættelsen havde haft samarbejde med besættelsesmagten, stempedes af den ophidsede folkestemning som landsforrædere. Eksempelvis skal her blot nævnes et enkelt tilfælde, der viser, hvilke nationale lidenskaber og hvilken fanatisme den engelske besættelse af landet rejste. Nogle hidtil højt ansete mænd, navnlig lensgreve *Schulin* til Frederiksdal og den fremragende store

finansmand og skibsreder, etatsråd *de Coninck*, havde under besættelsen indledet et samarbejde med fjenden om proviantering af den engelske hær mod betaling, efter at den engelske kommanderende general havde udstedt en proklamation, hvori han bl. a. lovede den danske befolkning, hvis den forholdt sig rolig, sikkerhed for liv og ejendom o. s. v. Disse mænd hævdede, at de først forgæves havde søgt forbindelse med de danske myndigheder, og at deres samarbejde med og ordning af provianteringen til besættelsesmagten havde forskånet befolkningen for udplyndring, vold o. l. Der gik imidlertid alle hånde urigtige rygter om dem og deres forhold; folkestemningen, ophidset til det yderste mod den engelske besættelsesmagt og alle, der havde forbindelse med den, dømte disse mænd på forhånd ugunstigt og krævede dem dømt for landsforræderi. I stemningen blandede der sig utvivlsomt også et ikke ringe element af det brede folks misundelse og mistænksomhed overfor disse meget rige, højtstående personer. Grev Schulin og etatsråd *de Coninck* blev også af anklagemyndigheden, altså regeringen, tiltalt for landsforræderi og efter den lov, der sætter dødsstraf for dem, der bl. a. tager tjeneste hos fjenden, giver fjenden anslag o. l. (Danske Lov 6 bog, 4 cap. 6 artikel).

De danske domstole lod sig imidlertid ikke i mindste måde rive med eller påvirke af den ophidsede nationale folkestemning. Ved højsterets dom i 1809 blev Schulin og *de Coninck* frifundne. I 1810 tilbød regeringen *de Coninck* storkorset. Men han afslog det; i 1811 døde han. *De Coninck* hører til dansk erhvervslivs største mænd. Den for denne ærekære, fremragende mand dybt krænkende anklage havde utvivlsomt svækket hans helbred.

Højsteret havde den gang til præsident en personlighed af største format, en ubøjelig og fast karakter, nemlig selve *Christian Colbjørnsen*. På ham kunne hverken regeringens holdning eller folkestemningen gøre noget som helst indtryk. Han vidste af egen erfaring, hvor lidt presseangreb og folkestemning er værd.

Denne højsteretsdom bør alle dage i dansk retsliv stå som et lysende eksempel på en domstols åndelige uafhængighed og upåvirkethed af folkestemning, offentlig mening, flertallets dom og andre ligegyldige momenter.

Denne retssag, der faldt i *Ørsteds* ungdom, har øjensynlig gjort det stærkeste indtryk på ham, herom vidner hans grundige og meget indgående redegørelse for sagen, s. 417–428. Flere af hans udtalelser fortjener at anføres.

»En stokjuridisk Formalisme kunde netop have ført til de Tiltaltes Fordømmelse«, siger han; men »det var ikke muligt i Dommen at finde noget, der lignede juridisk Spidsfindighed«, s. 426. At den offentlige mening var imod de tiltalte, s. 426–27, og at befolkningen havde særlig mistillid, da sagen angik en lensgreve og en af de største og rigeste finans- og erhvervsmænd, s. 428, faldt altsammen som ligegyldigt for domstolens dybt seende retfærdighed.

Denne dom og den foragt for den offentlige mening, flertallets anskuelse o. l., som dommen gav Ørsted i hans ungdom, bevarede han hele sit liv, og som gammel mand fik denne ringeagt ham til at bevare hele sin sindsro, da han selv blev anklaget for rigsretten for højforræderi og ulovlig anvendelse af statens penge af det af folkets flertal udgåede folketing. Uvilkårlig måtte han her i sin alderdom mindes grev Schulins og etatsråd de Conincks skæbne og dommen om dem i hans ungdom. Det er betegnende, at han i sine erindringer nævner rigsretssagen imod ham netop lige efter hans redegørelse for omtalte højesteretsdom fra hans ungdom, s. 428–433. Med sindsligevægt og foragt for de national-liberale folkeføreres anklage fulgte han retssagen imod ham. Han fremhæver forøvrig her den lighed mellem *Schulins* og *de Conincks* og det *Ørstedeske* ministeriums handlemåde, at i begge tilfælde havde de handlende i virkeligheden alene haft det danske samfunds tarv for øje. Men det viste den offentlige mening, folkeflertallet og dets politiske førere ingensomhelst forståelse for. Et held for retfærdigheden i samfundet var det da, at Danmark i begge sager havde en af folkestemningen ganske upåvirket højesteret.

Det synes at være et ret fremherskende træk i det danske folks karakter den ene tid at hæve en mand til skyerne og ikke kende grænser for dets beundring og til en anden tid at gøre samme mand til genstand for en skånselløs forfølgelse og had. I dette folks skiftende stemninger er der ikke langt fra Capitolium til den Tarpejiske klippe. Landets to største lovgivere i det 18. og 19. århundrede, Colbjørnsen og Ørsted, er begge blevet ofre for denne folkeegenskab. I landboreformernes tid, i slutningen af det 18. århundrede blev Colbjørnsen genstand for folkets og den offentlige menings begejstring, men blot et tiår senere blev han genstand for det bitreste had fra samme folks og offentlige menings side. I 30erne og begyndelsen af 40erne var Ørsted folkets helt, »kongens og folkets mand«. I slutningen af 40erne og i 50erne blev han af samme folk og dets førere stemplet som folkefjende og forfulgt ved retten bl. a. endog for højforræderi. Der synes her at være

noget umandigt, stemningssvingende, i det danske folks karakter. En noget større ligevægt i bedømmelsen af de førende skikkelser i samfundet kan næppe ventes, før nye idealer af ridderlighed og objektivitet en gang i fremtiden kan trænge igennem i pressen og i statens styrelse.

Særlig vigtigt er det derfor, at der overfor et så svagt, stemningsbetonet folk som det danske er ledende statsmænd, lovgivere og dommere, der som Colbjørnsen og Ørsted er ganske upåvirkede af folkeflertallets, pressens og den såkaldte offentlige menings dom.

6. AFSNIT

ØDELÆGGELSEN AF DANMARKS NATUR

I

STORBYGGERIET I NORDSJÆLLAND

Man skal lægge mærke til den omfattende bebyggelse, der for tiden foregår og yderligere planlægges i Nordsjællands natur. Det er imellem hinanden bygninger i 12.-16., 5.-8. og 2.-3. sals højde; og hele byer er vokset og er ved at vokse op. Virum, Lyngby, Holte og Birkerød er allerede store byer; ude ved Sorgenfri bygges der skyskrabere, hvorom der skal samles en stor bebyggelse. I nærheden af Furesøen har der været planer fremme om højhuse, efter at allerede store dele af markerne ned mod denne sø – ved Stavnsholt og Bistrup – har fået mægtig, planløs bebyggelse af meget forskellig art (villaer, kolonihavehuse m. m.) Nord for Hørsholm, langs vejen fra Usserød til Øresundskysten planlægges der bebyggelse med skyskrabere i 16. sals højde. Langs Øresundskysten er der allerede sket og planlægges der nu yderligere høje bebyggelser mellem skoven og havet osv., osv.

Problemet er: skal man fra samfundets side se passivt til og lade de lokale sogneråd tillade hele denne omfattende bebyggelse i Nordsjælland? Eller skal der fra byplan-, byudviklings-, naturfredningsmyndigheders og ministeriers side gribes ind over for denne i begyndelsen spredte, men efterhånden tættere og tættere bebyggelse af Nordsjælland? Har den store befolkning i millionbyen København i disse naturområder nogen interesser, som højere myndigheder bør varetage?

Besvarelsen heraf afhænger af, om der kan gives – ikke en sentimental, følelsesbetonet – men en nøgtern, objektiv vurdering af dette samfundsproblem?

Efter liberalismen i det 19. århundrede var enhver indgriben fra statsmyndigheders side, ikke blot i borgernes almindelige erhvervsliv, men i borgernes frie bebyggelse ganske forkastelig. Enhver borger måtte frit bygge sit hus, *hvor og hvorledes* han ville.

Vi kender virkningerne af dette liberalismens livssyn hos regeringer og rigsdage i det 19. årh., nemlig i de mægtige, uden for voldene bebyggede kvarterer, der navnlig begyndte efter 1850 – i liberalismens stor-

hedstid. Virkningerne var de lange husrækker af Vesterbros og Nørrebroens ensformige grå sidegader og triste gårde, som entreprenører og murermestre tjente millionformuer på i tiden 1850–1900, men som den store jævne befolkning nu er henvist til at bo i og daglig se på. Denne befolknings trang til forfriskende omgivelser og natur må nu tilfredsstilles ved udflugter – i Nordsjælland.

Men lad os trække linjerne konsekvent ud i disse egne nord for storbyen. Liberalismen er efter tunge erfaringer opgivet på flere områder, men er dog på bebyggelsesområdet stadig af en vis indflydelse; og den har i nyere tid fået støtte i et negativt syn på begreber som skønhed, derunder naturskønhed, der søges afløst af begreber som det funktionelle, derunder navnlig trafikale, sundhedsmæssige o. l. hensyn.

Ud fra dette syn er der i og for sig intet at sige til, at vi i den kommende tid f. eks. bygger 20 skyskrabere i 30 etagers højde på Eremitagesletten, hvorfra beboerne vil få en »pragtfuld« udsigt over Øresund og Sverige, at vi omgiver hele Furesøen med samme slags skyskrabere, bebygger Øresundskysten f. eks. fra København til Rungsted med samme højhuse o. l. Sundhedsmæssigt vil beboerne af disse bygninger få det udmærket, og trafikmæssigt er der heller intet at indvende med de moderne færdsmidler, S-baner, busser osv.

Hvad er det da for mystiske x-faktorer, der får størstedelen af befolkningen til at reagere mod en sådan bebyggelse på Nordsjællands sletter, ved dets skove, indsøer og strande, og som med et kort almindeligt ord betegnes som naturskønhed?

Objektivt, videnskabeligt er det meget vanskeligt at definere og begrunde dette begreb og nævnte reaktion. Til en nærmere videnskabelig analyse af dette besynderlige begreb og reaktion kan jeg henvise til visse forsøg, jeg har gjort i enkelte værker (Ejendomsretten, The Community of the Future). Men på dette sted må jeg blot kort, erfaringsmæssigt henvise til det særlige faktum, at millionbyen Københavns befolkning i sit friluftsliv ikke søger de mægtige, flade, ensformige markarealer i trekanten København–Roskilde–Køge, men fortrinsvis i Nordsjælland.

Grunden hertil kan kun være, at den store befolkning finder en særlig forfriskning og oplivelse for sindet netop i Nordsjællands enestående rige, afvekslende natur: skove, søer, sletter, højedrag, strande langs havet o. l. Denne egn er Danmarks »lake district«. Dette distrikt i England rummer, som bekendt, en tilsvarende rigt afvekslende natur med søer som Windermere, svarende til Furesøen, Sjælsø o. l., højedrag, skove; og hele dette distrikt er nu fredet. Der er endnu større

grund til i befolkningens interesse at frede Nordsjælland end der er til at frede the lake district, idet vort sø- og skovdistrikt i modsætning til det engelske ligger i nærheden af og er til stor glæde for en millionbys brede befolkning. Denne befolkning er derfor interesseret i at bevare Nordsjællands rigt afvekslende natur uberørt og fri for bebyggelse med skyskrabere, højhuse, halvhøje huse og tilfældig, spredt villabebyggelse.

Man må samtidig også her erindre, at de kommende beboere af skyskrabere på Eremitagesletten, omkring Furesøen, ved Øresundskysten og andre bygninger, selv sammenlagt, kun er en relativt meget ringe del af millionbyens befolkning; de store udsigter m. m. reserveres ved en sådan bebyggelse nogle tusinde, måske 10 à 20.000 mennesker, altså en mindre privilegeret klasse af velhavende mennesker, der har råd til at bo i nævnte bygninger, medens samtidig den frie, åbne natur ødelægges som rekreatiomsområde for en million mennesker. At det er den rigt afvekslende natur, der i modsætning til de ensformige, lige jordoverflader virker dragende og oplivende på mennesker, og som væsentlig ligger bag begreber som naturskønhed, ses også af, at i de vældige landdistrikter i Amerika, der udelukkende består af monotone, uendelige flader, f. eks. af majsmarker, længes beboerne gang på gang efter som rekreation at rejse til de egne af Amerika, der frembyder den rigt afvekslende natur af søer, skove, floder, bjerge og strande.

Det er dette store gode af oplivende uberørt natur, som den stærke bebyggelse i vort lake district Nordsjælland nu mere og mere berøver Københavns store befolkning. Bogstaveligt dag for dag formindskes dette gode for folket. Man kan vanskeligt tænke sig noget mere udemokratisk end den foregående og planlagte stærke bebyggelse af Nordsjælland.

Allerede for adskillige år siden fremhævede en vægtig betænkning, udarbejdet på foranledning af Dansk Byplanlaboratorium, under dygtig ledelse af professor *Steen Eiler Rasmussen*, vigtigheden af at lede bebyggelsen i væsentlig grad bort fra Nordsjælland og hen til trekanten København-Roskilde-Køge. Men siden denne betænkning fremkom, har storbebyggelsen i Nordsjælland bredt sig i en stadig mere og mere uhyggelig grad.

I modsætning til byggeriet i Nordsjælland vil et stærkt byggeri i de mægtige, flade markarealer i trekanten København-Roskilde-Køge tværtimod kunne virke oplivende. Man kan blot eksempelvis betragte

Kay Fiskers smukke og harmoniske bebyggelse i Brøndbyøster med de høje huses livlige røde mursten og teglsten med brede grønne bæltter imellem. Også skyskraberne i denne trekant, syd for Roskildevej, virker afvekslende og i det hele godt. Længere ude, mellem Roskildevej og Brøndbyøster Boulevard er der også opført enkelte skyskrabere; men der har man ind imellem disse opført nogle halvhøje huse, der nærmest virker forvirrende og ret umotiveret. Her på disse åbne arealer vil tværtimod en ensartet samling af 10–12 skyskrabere virke særlig heldigt – i modsætning til en skyskraber-bebyggelse på f. eks. Eremitagesletten og langs Furesøen.

Det må da håbes, at også de store flade arealer f. eks. ved Herlev, Skovlunde, Ballerup, Glostrup o. l. i nævnte trekant i den kommende tid må blive bebygget med en koncentreret bebyggelse af højhuse og skyskrabere til aflastning af den lignende truende bebyggelse i Nordsjælland. Der går ingen afvekslende, forfriskende natur tabt ved en sådan bebyggelse i trekanten; højhusene, med grønne bæltter imellem, vil, som nævnt, tværtimod her virke tilfredsstillende ligesom højhusene og skyskraberne ved Roskildevej. Der er desuden ved S-banen gode trafikforhold i nævnte områder. Som fremragende byplan-arkitekter har fremhævet, er en stærkt koncentreret bebyggelse på sådanne områder langt at foretrække for en udfladet bebyggelse med villa- og halvhøj bebyggelse. Ganske særlig er en koncentreret skyskraber- eller højhusbebyggelse i stedet for villabebyggelse påkrævet i trekanten, fordi jorden her er meget værdifuld som landbrugsjord.

Hvis en fortsat ødelæggelse af Nordsjællands endnu uberørte natur og derved en stadig formindskelse af dette rekreations- og friluftsområde for Københavns store befolkning skal forhindres, må der snart ske en kraftig, planmæssig indskriden fra samfundets side, hvorved bebyggelsen ledes bort fra dette naturområde hen til de nævnte store arealer i syd. Denne opgave magter de mange lokale by- og sogneråd med deres byplaner i København-, Frederiksborg- og Roskilde amter imidlertid ikke.

For det første hindrer den snævre sognebegrænsning overblikket og samhørigheden i behandlingen af problemerne, der er fælles for disse omfattende landområder. Men dernæst er sogneegoismen i de nye kommuner med forskellige økonomiske og politiske interesser den alvorligste hindring for en rationel samfundsmæssig behandling af hele bebyggelsesproblemet i store linjer. Hvis et by- eller sogneråd f. eks.

har konservativt flertal, er det naturligvis interesseret i at tiltrække så mange velhavende familier – og dermed vælgerstemmer – som muligt til at bo i de – som det fremhæves – naturskønne omgivelser i Nordsjælland; og hvis der omvendt f. eks. er et socialdemokratisk flertal i et by- eller sogneråd, er det interesseret i, at der anlægges så mange fabrikker i sådanne kommuner i Nordsjælland som muligt, hvad der giver mange arbejdervælgere.

II

HVORLEDES REDDE NORDSJÆLLAND OG LIGNENDE OMRÅDER I LANDET?

Følgerne af denne snevre lokale økonomiske sognepolitik ser vi allerede nu i talrige bygninger i Nordsjællands enestående sø- og skovdistrikt. Foruden de tidligere nævnte ødelæggende bebyggelser må endnu særlig fremhæves, at Dyrehaven, som liggende tæt ved København, og som er af den mest vitale interesse som friluft- og rekreationsområde for vor bys store befolkning, gang på gang i nyere tid har været udsat for attentater på dens og dens nærmeste omgivers frie uberørte natur med sognerådernes tilslutning eller passivitet. Den stærke bebyggelse mellem Lyngby-Jægersborg og Dyrehaven o. l., store fabriksanlæg og stærk boligbebyggelse i Lundtofte-området o. l. burde aldrig være sket, men i stedet for være anbragt i de store arealer i trekanten København-Roskilde-Køge, f. eks. Herlev, Skovlunde, Balle-rup hvor S-banen tilmed i forvejen giver gode trafikforbindelser.

I Lundtofte, Jægersborg o. l. områder skaber netop den forkert anbragte bebyggelse et nyt trafikbehov, krav om ny jernbane o. l., som med en større, vidtskuende plan ikke ville være opstået. Statsskovvæsenet har for øvrigt gang på gang gjort opmærksom på, at en bebyggelse i nærheden af Dyrehaven alene af brandtekniske grunde er overordentlig farlig. Alligevel har man dels lagt rækker af villaer (ved Hjortekær), og dels flere steder lagt høje bebyggelser så tæt op ad Dyrehavens træer, at Dyrehaven er kommet til at ligge i en baggård. Dette gælder således de høje huse i Klampenborg lige op i den del af Dyrehaven, der ligger mellem Klampenborg og Peter Lieps Hus. Endvidere gælder det Høje Skodsborg, hvor Dyrehaven ligeledes er kommet til at ligge i husenes baggård, så forbindelsen mellem skoven og stranden er brudt.

Men herved bliver det ikke. Der arbejdes stadig af byggekonsortier på høje bebyggelser i Dyrehavens nærhed. En tid var der tale om at bebygge den såkaldte Cottagepark ved Klampenborg; og det skyldtes

alene statsminister *Staunings* vægtige indsats, at Cottageparken efter cottagernes nedrivning blev skånet for bebyggelse og denne del af Dyrehaven bevaret som frit areal til glæde for den store befolkning, ligesom også grunden, hvor det nedbrændte Klampenborg Hotel stod, blev frilagt (*Staunings* plæne). Det skyldes i det hele et værdifuldt samarbejde mellem *Stauning*, Danmarks Naturfredningsforening og statsskovvæsenet ikke blot, at nævnte fredning gennemførtes, men at en række villaer med haver langs Øresund mellem Klampenborg og Skodsborg blev erhvervet af staten, hvorved store arealer er blevet lagt ud til friluftsliv for befolkningen.

Men nu arbejdes der på en højbebyggelse i selve Skodsborg-området, idet der i det store areal mellem »Høje Skodsborg« og »Solgaarden« er projekteret bygning af tre store blokke i ni etager (tagetagen noget tilbagetrukket) med i alt 500 lejligheder. I dette areal ligger bl. a. en række ældre villaer med store haver. Det er byggekonsortiets mening, når det overtager disse villaer, at nedrive dem og lægge deres haver ud som en fælles, ret stor park. Både arkitekten og havearkitekten har ved projektet til denne bebyggelse, de store blokke, gjort et dygtigt arbejde. Men hermed er denne sag ikke afgjort.

Det er naturligvis vanskeligt, selv efter modeller og fotografier, at danne sig et afgørende indtryk af, hvorledes denne høje bebyggelse, der tilmed kommer til at ligge højt på bakkekammen i Skodsborg ovenfor de nævnte villaer, særlig set fra Strandvejen, vil komme til at virke; og ligesom ved »Høje Skodsborg« bliver atter en af forbindelserne og helhedssynet over skoven og havet brudt. Hvis denne nye bebyggelse skulle bedømmes *isoleret* – altså uden hensyn til *dens placering* i Storkøbenhavns sø-, skov- og stranddistrikt i nærheden af Dyrehaven – ville man måske finde den tiltalende; hvis disse blokke skulle opføres i trekanten, altså f. eks. i Skovlunde eller ved Solrød, kunne de fra et landsplan-standpunkt anbefales. At sognerådet går ind for disse *høje bygningers placering i Skodsborg*, er jo kun naturligt, bl. a. ud fra de nævnte sogne-økonomiske og politiske grunde.

Men det drejer sig nu en gang ikke om *et sogns* interesser, men om hele vort *samfunds* interesser, ikke mindst storby-befolkningens interesse i, at en af vort lands største nationale naturværdier, Dyrehaven, bevares fri for en stadig stigende randbebyggelse, thi medens det vel kan være tvivlsomt, hvorledes denne nye højbebyggelse ved Skodsborg på grund af parken vil komme til at virke for synet fra Strandvejen og Øresund, er der derimod ingen tvivl om, at Københavns befolkning, der færdes i Dyrehaven også her ligesom ved »Høje Skodsborg« og

Klampenborgvej m. m., vil møde synet af en af højhuse indelukket skov. Alene for konsekvensernes skyld, landsplanmæssigt må der nu og i fremtiden siges nej til den stadig mere og mere truende indemuring af Dyrehaven. Når forbindelsen mellem skoven og havet ved Staunings indsats er blevet bevaret og udvidet ved Klampenborg, er det jo ganske urimeligt at afskære denne forbindelse og bygge 9 etagers højhuse mellem skoven og havet ved Skodsborg.

I Hørsholm kommune er der også projekteret et større byggeri, fem skyskrabere i 14–16 etager, og disse ligger endda i sig selv meget højt, således at man øverst oppe i disse skyskrabere vil være ca. 75 m over havets overflade. Går man fra Usserød ad Bolbrovej ned mod havet, skal denne skyskraber-bebyggelse ligge syd for denne vej. Foruden de fem skyskrabere skal der også placeres nogle mindre boligejendomme og villaer. På den anden side af Bolbrovejen har man mod nord en af de ejendommeligste og værdifuldeste udsigter i Danmark – over enge, marker, skove og til sidst langt ude havet. Overalt hvor man færdes i disse skønne egne, vil man altså få udsynet forringet af denne skyskraber-bebyggelse, der vil virke disharmonisk i hele denne egn. Også her skal altså den store befolknings interesser i at bevare Nordsjællands område som uberørt friluftsområde vige for nogle få tusind privilegerede menneskers »pragtfulde« udsigt over det meste af Nordsjælland, Øresund og store dele af Sydsverige.

Hvis man skal gøre sig noget håb om at standse den nu foregående og stadig mere og mere truende store bebyggelse af Nordsjællands enestående natur og den derved fortsatte udemokratiske forringelse af denne natur som befolkningens friluft- og rekreatiomsområde, må samfundet ud fra et videre syn på vort lands interesser snarest gribe stærkt og planmæssigt ind. De lokale sogne- og byråd har, som erfaringen viser, ikke kunnet standse denne ødelæggelse. Hvilke andre myndigheder har vi da?

Her må først nævnes *naturfredningsnævne*. Det skal ikke bestrides, at disse på adskillige steder i landet har gjort en værdifuld indsats; men de har to svagheder. For det første består disse nævns flertal af kommunalt valgte repræsentanter, der ikke altid kan forventes at anlægge et videre syn. Vi har f. eks. i Naturfredningsloven af 7. maj 1937 § 25 en lovregel, der forbyder at bygge inden for en afstand af 300 m fra skovbrynet; men der er desværre til denne lovregel knyttet en dispensationsbestemmelse, og da nævnet, som skal give disse dispensationer, som omtalt har et flertal af kommunale repræsentanter,

er der, som erfaringen viser, rundt i landet ofte givet meget uheldige dispensationer, hvad adskillige skove i landet bærer triste vidnesbyrd om.

Fredningsnævnet i Københavns Amt har imidlertid ofte ydet en for-tjenstfuld indsats. Dette fredningsnævns afgørelse gik således imod opførelsen af »Høje Skodsborg«. Men dette blev underkendt ved overinstansen. Men man må nu håbe, at dette nævn i den kommende tid vil have held med sig til at beskytte navnlig Dyrehaven mod flere bygningmure om skoven.

Men dernæst har naturfredningsnævnet en anden svaghed, nemlig en lokal begrænsning, da hvert nævns virksomhed er begrænset til et amt. Men de problemer, som her er omtalt om storbebyggelse og fredning, går ikke blot langt ud over sognegrænserne, men også langt ud over amtsgrænserne. I virkeligheden burde der lægges en samlet plan for København – Roskilde – Frederiksborg amtskredse. Den engelske lov på dette område hedder ikke blot en byplanlov, men en by- og landsplanlov (The Town and Country Planning Act), idet langt større områder end vore amter inddrages under fælles by- og landsplaner både i henseende til bebyggelse, dennes placering inden for vide områder, fredning o. l.

I flere år har jeg gjort opmærksom på, at vor byplanlov og naturfredningslov her ikke slog til; og den oven for nævnte værdifulde betænkning om bebyggelse af de store områder i nord, vest og syd for København virkede stærkt i samme retning. Som følge af overvejelserne herom fik vi da en lov om regulering af bymæssige bebyggelser af 23. april 1949. Efter denne lov kunne der under medvirken af *byudviklingsudvalget* udarbejdes byudviklings-planer for København, Frederiksberg og Gentofte kommuner, for Hørsholm, Birkerød og Farum kommuner og en stor del af nævnte trekant. Erfaringen har imidlertid vist, at selv dette område var for snævert, og flere kommuner vil nu blive inddraget under reguleringsplanerne, således i syd og vest Greve-Kildebrønde kommune, Karlslunde-Karlstrup kommune, Havdrup-Solrød og Jersie-Skensved kommuner. Endvidere vil blive inddraget under byudviklings-udvalget i Nordsjælland Karlebo, Bloustrød, Lyngø-Uggeløse, Lillerød, Slagslunde-Ganløse og Stenløse kommuner.

Byudviklings-udvalget for Storkøbenhavn har utvivlsomt i flere henseender udført et værdifuldt arbejde og bidraget til, at bebyggelsen er blevet noget mere rationelt fordelt end tidligere; det samme gælder den byplankommitterede i boligministeriet.

Men for det første vil den nylig nævnte udvidelse til en række kom-

muner i Nordsjælland først blive indført nu. Og for det andet bevirker den inddeling i inderzoner, mellemzoner og yderzoner, som efter byudviklingsloven foretages, at byrådene bestemmer over inderzonerne; og da det efterhånden synes at blive en besynderlig ærgerrighed for danske provinsbyer at efterligne hovedstaden og ialt fald bygge sig én skyskraber i stedet for at bevare sit eget ansigt, sit selvstændige særpræg, og da man her ikke behøver at tage hensyn til, hvorledes en sådan skyskraber eller flere vil virke i det byen omgivende landskab, kan man derfor også midt i Nordsjællands natur snart vente sig adskillige mærkelige udsigter i så henseende. Byudviklingsloven er efter min opfattelse ikke stærk nok, og i det hele taget er hele denne splittelse af bebyggelses- og fredningsproblemer i en række forskellige myndigheder, byplanmyndigheder, naturfredningsnævn og byudviklingsudvalg uheldig.

Det drejer sig jo her om intet mindre end landets udseende i dets helhed; og her burde en fælles by- og landsplanmyndighed for meget store områder af landet, f. eks. for alle de nævnte amter, tage bestemmelse om bebyggelser, fredning, placering ikke blot af industriel- og boligbebyggelse inden for et byområde, men også bebyggelsernes fordeling og placering mellem de enkelte byer eller landsområder. En samling af byplan-, byudviklings- og naturfredningslovene til én lov ville skabe den rette rationalisering af de nu spredte lovbestemmelser og den rette forenkling ved i stedet for en række spredte myndigheder at samle alle de værdifulde bestræbelser under en enkelt fælles by- og landsplan-, frednings- og byudviklings-myndighed – en for hvert af de større områder af landet med en naturlig afgrænsning.

Hvis hele bebyggelses-, placerings-, frednings- og udviklings-problemet fortsat skal være udstykket mellem en mængde sogne- og byråd med snævre lokale interesser og synspunkter, mellem en række naturfredningsnævn, hvoraf nogle virker heldigt, andre forkert, og mellem byudviklingsudvalg, der ofte er nødt til at bøje sig for de lokale interesser, og vi ikke får en stærk fælles myndighed for store naturområder i landet til disse spørgsmåls rationelle behandling, vil både Nordsjællands natur og adskillige andre egne natur i landet gå en trist skæbne i møde, til skade for den store befolkning og Danmarks nationale naturværdier.

1. TILLÆG

FREMMEDORDENE

Forsimpling af sproget.

At ville udrydde alle fremmedord af vort sprog og erstatte dem af danske, er et ganske håbløst foretagende. Omvendt er det modsatte standpunkt: ganske kritikløst at importere alle mulige fremmedord, der i øjeblikket er på mode, lige så uholdbart. Men problemet er derfor: hvornår er optagelsen af fremmedord i det danske sprog berettiget, og hvornår må disse ord ved en forstandig kritik sigtes fra. Et sprog udvikler sig ikke blot ud fra sine egne oprindelige sprogelementer, men også i et vist omfang ved påvirkning fra fremmede sprog og optagelse af ord og ordformer fra disse. Det danske sprog, vi taler idag, ville ikke være blevet det smidige og alsidige kultursprog, det er, hvis det ikke gennem århundreder var blevet gavnlig påvirket af fremmede sprog og havde optaget i sig mange elementer fra disse.

Som jeg ovenfor, s. 80 ff., har fremhævet, var det oprindelige fælles nordiske sprog i oldtiden et hårdt og tungvindt sprog, manglede mange ord for højere udviklede begreber og var uden fine afskygninger og overgange. Men under den økonomiske og åndelige udvikling gennem middelalderen og det 16. og 17. århundrede formedes det danske, norske og svenske sprog, ved en frugtbar sprogfornyelse fra to forskellige fremmede sprogkilder.

Gennem middelalderen og renaissancen trængte efterhånden en mængde *latinske* – og *græske* – ord ind og berigede de nordiske sprog og er, som ovenfor vist ved eksempler (s. 81–83), i århundredernes løb gået op også i det danske sprog som en naturlig bestanddel af dette. Og gennem det 16. og 17. århundrede fik det danske og de andre nordiske sprog, som også ovenfor påvist, en anden sproglig fornyelse ved indførelse af en mængde *tyske* ord og ordformer, særlig hanseatiske, navnlig en mængde ordforbindelser med »be«, »an«, »for« og »er« (f. eks. beundring, ansøgning, forsikring, erfaring o. s. v.), der også for-

længst er blevet en del af det folkelige danske sprog og ligeledes har beriget dette på en værdifuld måde; og de danner ligesom de nævnte latinske og græske ord nu en betydelig del af den *fælles nordiske kultursprogskat*, som det gælder om at vogte og bevare (ovenfor s. 83–85).

Denne naturlige sprogudvikling *gennem mange århundreder* med en langsom påvirkning fra det latinske, græske og ældre tyske sprog, der blev optaget også i *den store befolknings sprog*, er i det væsentlige fuldyrdet i det 17. århundrede.

I det 18. århundrede begynder der imidlertid blandt *de såkaldte højere klasser* i Danmark en kraftig import af *franske* ord og tildels også af *tyske* ord. Det blev »fint« at slå om sig med franske og nye tyske ord og vendinger. Men medens den førstnævnte ældre påvirkning fra latin, græsk og ældre tyske ordformer skete overordentlig langsomt, gennem et årtusind og derfor også blev en naturlig bestanddel af folkets danske sprog, forståelig for alle og med en særlig *dansk omformning*, skete importen af franske og tyske ord i det 18. århundrede ret pludselig og som nævnt i de såkaldte højere klasser.

Medens der ikke mod den førstnævnte langsomme sprogpåvirkning fra latin, græsk og ældre tysk gjorde sig nogen modstand gældende, begynder der henimod midten af det 18. århundrede at gøre sig en stærk modstand gældende mod den pludselige import af franske og tyske ord. Vor største digter i det 18. århundrede, *Holberg*, begyndte i sine komedier at gøre sig lystig over de såkaldte højere klassers slåen om sig med disse nyere franske og tyske ord og vendinger. I sin første forfatteretid brugte Holberg selv undertiden en del af disse fremmedord, navnlig franske ord; han havde jo også, som så mange andre akademikere, opholdt sig en lang tid i Frankrig og var stærkt påvirket af fransk filosofi og skønlitteratur; og han var ikke tilhænger af en overdreven udrensning af fremmedord. Men det er betegnende, at i sine senere udgaver af komedierne og andre skrifter erstatter han bevidst en række franske gloser med danske, da han fandt, at *det danske sprog nu allerede i forvejen havde udmærkede danske ord*, så at en import af franske *nu var overflødig*. Han erstatter derfor nu f. eks. det franske ord »avantage« med »fordel«, »particulaire« med »sær« eller »særlig«, »blessere« med »såre«, »generaliter« med »almindelig«, »publique« med »offentlig«, »illustre« med »berømt«, »serieux« med »alvorlig«, »suspicion« med »mistanke«, »præferere« med »foretrække«, »ten-

dresse« med »ømhed«, »courage« med »mod«, »spectateurs« med »tilskuere« o. l.

Samtidig med og efter Holberg fremkom fra flere unge forfattere indlæg, der slog stærkt til lyd for også at danne *nye danske ord* til afløsning af fremmedord, forfattere som *Eilschouw* og *Sneedorf*. Men også de betydeligste digtere som *Ewald* og *Øhlenschläger*, videnskabsmænd som *H. C. Ørsted* og *Sibbern* virkede stærkt i samme retning. Der blev i denne periode, slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede dannet en række nye danske ord, som den gang lød *kunstigt*, men som nu lyder så *naturlige*, at vi aldrig tænker på deres »kunstige« oprindelse, nemlig ord som: Lidenskab, enkelthed, genstand, omdømme, indsigtfuld, overdrevet, fordom (Videnskabernes Selskabs ordbog nægtede i den første tid at optage disse ord); *H. C. Ørsted* dannede ord som: gnidning (friction), vægtfylde, ilt og brint o. fl. a.; og fra gammel dansk oprindelse dannedes eller optoges ord som: »kår, varetægt, høvding, værne, hjemstavn, havdyb o. s. v.«. — At *videnskabsmænd* ved *internationale kongresser* og i *internationale tidsskrifter* benytter fremmedord som »oxygen«, »hydrogen«, hvad der til *dette brug* er praktisk, berører jo aldeles ikke sproget hos den danske befolkning, der ikke er videnskabsmænd og derfor ikke har praktisk brug for disse ord.

Det er ikke underligt, at den bevidste sprogrensende og sprogfornyende bevægelse *netop* begynder hos os *i det 18. århundrede*. Allerede da havde vi nemlig i vort eget danske sprog, også *gennem 1000 års langsomme tildanning og påvirkning udefra*, fået et lødigt *kultursprog*, der også var blevet *folkets* sprog. *Importen* af franske og tyske gloser i de »højere« klasser *i det 18. århundrede* forekom derfor nu naturlig tænkende akademikere som et efterræberi, der var *overflødig*, ligesom disse fremmedord også manglede den danske sprogtone, som de fremmede latinske og tyske ord gennem et årtusind eller gennem adskillige århundreder havde fået.

Nydannelse af danske ord istedenfor fremmede fortsattes da også i det 19. århundrede. I dette århundrede dannedes bl. a. ord som »formålstjenlig« (af Erik Bøgh), »fremtoning« (af Goldschmidt), »ildhu« (af Georg Brandes) o. l.; og adskillige tyske ord, som var trængt ind i det 18. århundrede og altså ikke havde 3–400 års brug og omformning i dansk sprogudvikling bag sig, blev fortrængt af danske ord. Således blev »Geburtsdag«, »en gewesen«, »gelænder«, »geheimt«, »fruentimmer«, »Helliggeist«-kirke; »stervbo«, »nebensag« o. l., der

endnu var almindelig brugt i dansk i begyndelsen af det 19. århundrede, atter i dettes sidste del fortrængt af »fødselsdag«, »en genstand«, »rækværk«, »hemmeligt«, »kvinde«, »Helligåndskirke«, »dødsbo«, »bisag« o. l.

Det foregående har forsøgt at give bidrag til det for vort sprog fundamentale spørgsmål: hvornår skal vi optage fremmedord i sproget, og hvornår skal vi istedenfor anvende eller nydanne danske ord?

Dette problem er igen blevet særlig aktuelt i den allersidste tid, ti medens vi i det 18. århundrede importerede en mængde *franske* og *tyske* ord, der igen, i slutningen af det 18. århundrede og i det 19. århundrede, blev udvist og erstattet af danske ord, har vi nu i det 20. århundrede fået en betydelig import af *engelske* ord og vendinger, f.eks. »slogan«, »service«, »cloud-master«, »sky-master«, »pin-up girl«, »aspect«, »baby«, »baby-sitter«, »minded«, »teamwork«, »officials«, »week-end«, »handicap«, »teenage«, »trick«, »show«, »score«, »glamour«, »so long«, »free-lancing«, »star«, »publicity«, et »come-back«, »boom«, »mix«, »drink«, »body-guard«, »sophisticated«, »combiner«, »feature« o.s.v. Skal vi optage alle disse engelske ord i sproget, eller skal vi erstatte dem med danske, enten i forvejen kendte eller nydannede?

Til at besvare dette spørgsmål kan – efter vore ovennævnte erfaringer gennem århundreder – følgende vejledende momenter formentlig anvendes:

A. Ordene i sproget fører som alt andet i den organiske verden en *kamp for tilværelsen*. Nogle fremmede ord og ordformer trænger igennem og bliver naturlige bestanddele af folkets sprog, andre anvendes en vis tid i større eller mindre krese, men bliver atter fortrængt.

Her gør der sig en ganske naturlig sproglig lov gældende, nemlig: hvis et sprog er primitivt, ordfattigt, usmidigt, uden finere afskygninger og udtryk og højere begreber, vil fremmedord fra folk med en rigere kulturudvikling have let ved at trænge ind i det primitive sprog; men det sker da gennem en overordentlig langsom påvirkning, som ovenfor vist: gennem et årtusind for de latinske og græske og gennem 3 à 400 år for de tyske.

Når sproget herigennem er blevet et *selvstændigt kultursprog*, som det danske gennem nævnte langsomme påvirkninger var blevet det i det 18. århundrede, har fremmedordene langt vanskeligere ved at trænge ind; der ydes stærk modstand; og tilsidst bliver disse fremmedord

atter trængt ud af sproget og erstattet af det hjemlige kultursprogs egne ord eller af nydannede. Derfor kunne de ovennævnte franske og tyske ord, der søgte indpas i det 18. århundrede – »blessure«, »tendresse«, »générosité« o. l., »Geburtsdag«, »Nebensag«, »Stervbo« o. l. ikke klare sig i kampen med de danske og blev fortrængt af disse.

Denne lov kan da udtrykkes således: fremmedords udsigt til at trænge varigt ind i sproget står i omvendt forhold til dette sprogs udvikling som kultursprog.

B. Men hertil kommer en anden sproglig naturlov, der bevirker, at fremmedord i det 18., 19. og 20. århundrede vil have vanskelighed ved at trænge igennem, klare sig i kampen for tilværelsen med det *danske kultursprogs egne ord*, nemlig: *folket* vil ikke optage fremmedordene i sit sprog, når 1) disse ords *mening* ikke står den store befolkning helt klar, når 2) *udtalen* volder vanskeligheder og når 3) ordet ikke har en *naturlig dansk sprogform*. Værst modstand vil fremmedordene møde, hvis både vanskelighed 1), 2) og 3) er tilstede.

Denne sprogløvs lov kan udtrykkes således: fremmedords udsigt til at trænge varigt igennem i sproget står i ligefremt forhold til, om deres mening for det store folk er klart forståelig, deres udtale let, og om deres form er eller kan blive naturlig dansk.

Ud fra disse naturlige love A og B for fremmedordenes kamp for tilværelsen med det danske kultursprog kan man derfor kun spå de fleste af de i det 20. århundrede importerede engelske ord en forbigående tilværelse i det danske sprog. Ord som f. eks. »slogan«, »mind-ed«, »pin-up girl«, »aspect«, »teamwork«, »teenage«, »show«, »glamour«, »body-guard« o. s. v. vil sikkert ikke trænge igennem i det danske sprog i løbet af tusind år som de ovennævnte latinske og græske ord, eller i løbet af 400 år som de ovennævnte gamle tyske ord; men de vil naturnødvendig bukke under i kampen for tilværelsen med det danske kultursprog og blive trængt ud igen, ligesom de ovennævnte franske og tyske ord, der kun førte en forbigående tilværelse i det 18. og 19. århundrede. »Slogan« vil tilsidst blive besejret af »slagord«, ligesom Geburtsdag blev besejret af fødselsdag. Folket forstår 1) bedre ordet slagord, ved bestemt, hvad det betyder, og det har, ligesom de nævnte gamle latinske, græske og andre gamle tyske ord, 2) fået en dansk sprogform. Ord som pin-up girl er, uanset dets morsomme oprindelse, som folket ikke kender, allerede ved at forsvinde. Dette udtryk såvelsom »star« og »glamour-girl« er nu ved at blive fortrængt

af »stjerne« og »stjernepige«, hvad man i seneste tid bl. a. kan se på biograftekster. »So long« kan ikke klare sig overfor »på gensyn« eller »farvel så længe«. »Skymaster« og »cloudmaster« burde forlængst være fortrængt af »himmelmester« e. l. »Minded« vil forsvinde, dels 1) fordi den store befolkning ikke er helt klar over *meningen* og dels 2) fordi den heller ikke er helt klar over *udtalen* af »i« i »minded«. Men dernæst vil dette ord blive trængt ud igen, fordi det er overflødigt, da vi i forvejen har et udmærket dansk ord »sindet« – fransk»sindet«, musik»sindet« (eller musikinteresseret) o. l. – som alle forstår og forstår at udtale. »Aspect« istedenfor synspunkt eller synsvinkel er allerede ved at blive affekteret. »Body-guard« har ikke kunnet fortrænge »livvagt«. »Show« har ikke kunnet fortrænge »skue«, hverken i dyrskue eller andre skuer. Endvidere vil »baby-sitter« sikkert også efterhånden forsvinde, navnlig fordi et tilsvarende dansk udtryk »børnevogter« eller »børnepasser« sproglig-logisk langt bedre udtrykker forestillingen end det sproglig-logisk temmelig skøre engelske ord. Det er kun dovenskab, at vi ikke forlængst har indført danske ord, som langt bedre dækker meningen. Ligeledes er det jo temmelig urimeligt at indføre ordet »service«, da det er overflødigt, og vi endog har et bedre ord i »betjening« eller »tjeneste«, da det første ord i modsætning til det engelske har et smidigt, dertil svarende biord: godt og dårligt betjent, ligesom god og dårlig betjening. I den seneste tid har allerede større forretninger både i deres reklamer og rundskrivelser til kunder begyndt at bruge ordet »betjening« f. eks. »1. klasses betjening«, hvad hele folket forstår og kan udtale. Af »service« hører man i folket den forskelligste udtale: nogle udtaler »e«t i første stavelse som dansk»e«, andre som »ø«, atter andre som i ordet for tallerkener, kopper o. l. med trykket på »i«et. Folket vil have en form, det let kan udtale, fordi det kender den i forvejen fra danske ord.

Endvidere kan nævnes, at »handicap« og »hurdle« fortrænges af »forhindring«, på andre områder af »hæmning«, »tricks« af »numre«. Ordet weekend burde forlængst være fortrængt af »ugelov« og »teamwork« af »hold-arbejde«¹.

¹ I et hovedstadsblad vigtede forfatteren af en artikel om litteratur sig fornylig med det engelske ord »sophisticated«. Man kan vanskelig tænke sig et dårligere ord at indføre i dansk sprog end dette. De allerfleste forstår det ikke; og det fremgik af nævnte artikel, at forfatteren heller ikke selv forstod det. »Sophisticated« betyder oprindelig: forfalskning, forfuskning; men i nyeste tid synes det, som om det tillige er ved at få en noget anden betydning. På dansk har vi gennem de sidste århundreder anvendt et oprindeligt fransk ord »raffineret«, som efterhånden har fået borgerret i det danske sprog og forstås

Ligesom der bag de i det 18. og 19. århundrede indførte og kun midlertidig varende franske og tyske gloser lå en hel del snobberi hos de såkaldte »højere,« men i virkeligheden halvdannede klasser, således ligger der i det 20. århundrede bag de nævnte, midlertidig importerede engelske ord også en del snobberi. Det er blevet fint at slå om sig med »minded«, »service« o. l. Det er nu endog blevet fint at sige, at en kvinde skal have en »baby« istedenfor, at hun skal have et »barn« eller en »lille«. Baby er det særlig urimeligt at importere, da vi her endog har to danske ord: »en lille« er jo velegnet som særlig udtryk for småbørn, hvis man ikke vil anvende ordet »barn«; og den jævne befolkning siger nu igen mere og mere, at en kvinde skal have en lille, også fordi man ikke er helt sikker på udtalen af »a«et i »baby«; jeg har hørt flere jævne folk udtale »a«et i dette ord som dansk a.

Med det her anførte skal naturligvis ikke være sagt, at man overhovedet ikke skal indføre engelske ord i sproget. En vidt dreven dansk udrensningsiver er også her uheldig. Ord som »sport«, »strejke«, »bojkot«, »cykel« er gennem de sidste hundrede år trængt ind i det danske sprog, kan forstås og udtales af alle ved sin naturlige danske sprogform. Men vi burde sikkert, ligesom nordmændene, forlængst være gået over til at skrive sidstnævnte ord som »sykkel«.

Dagspressen ville stå sig ved at få sine medarbejdere til i så vidt omfang som muligt at bruge forståelige danske ord istedenfor de mange engelske og undertiden også franske ord, som den store befolkning ikke forstår. Forfatterinden Ingeborg Olrik beretter, at hun en dag hørte en flok arbejdere drøfte emnet fremmedord; og de udtalte: »vi læser kun Social-Demokraten, for de andre aviser kan vi ikke forstå«. De andre store blade burde forstå, at hvis deres medarbejdere slår om sig med

af alle. Men på engelsk kan man ikke her bruge ordet »refined«, da dette ord mest almindeligt betyder: forfinet, gjort med god smag. Man synes derfor i den seneste tid i engelsk at ville anvende ordet »sophisticated« i betydningen: raffineret. Men helt sikker er sprogbrugen ikke. Dertil kommer, at dette ord også bruges i betydningen: kunstlet. At ville bruge i et dansk blad et så flertydigt og i sprogbrugen usikkert ord som sophisticated kan kun en forfatter, der snobbet vil vigte sig, som tendensen er, med engelske ord. Man kunne passende spørge denne forfatter: hvad mener De egentlig med »sophisticated«? Mener De »forfalsket«, »forfusket« eller mener De »raffineret« eller måske »kunstlet«? »Tal dansk« som Holberg sagde, tilføjet et groft skældsord. Det har den praktiske fordel, at både forfatteren selv og vi andre forstår det.

Ordet »good-will« har to forskellige betydninger, en juridisk og en almindelig. Juridisk betyder det »kunde-kres«, »søgning«. Almindelig sprogligt betyder det »velvilje«, på norsk »godvilje«. Man bør derfor hellere bruge de to danske ord istedenfor hver gang at sige, i hvilken betydning man tager »good-will«.

udtryk som: »aspect«, »seriøs«, »slogan«, »sophisticated«, »teamwork«, »officials«, »glamour«, »bodyguard«, »publicity«, »manager« og mangfoldige lignende ord, så bliver den store befolkning træt af at læse dem og irriteret, fordi disse »andre aviser forstår vi ikke«.

Alle dagblades chefredaktører burde derfor gøre det til en betingelse for at antage medarbejdere, at disse kunne det danske og engelske sprog og derfor havde let ved at oversætte engelske ord til dansk, og iøvrigt at indprente dem, at de aldrig burde anvende fremmedord, som de ikke selv forstår og ikke vil ulejlige sig med at slå efter i leksika herom. Dagspressen burde også hyppigere udskrive konkurrencer om nye gode danske ord for fremmede. Dansk presse har jo allerede indlagt sig fortjeneste ved at få afløst det franske »enquête«, som befolkningen slet ikke forstod, af det nu almindelig brugte ord »rundspørge«, som alle forstår.

Undertiden har man til forsvar for de mange engelske fremmedord gjort gældende, at det engelske sprog har større evne til smidig at danne nye ord end det danske sprog. Det stemmer imidlertid ikke med virkeligheden. Også nutidens danske sprog viser en forbavsende evne til nydannelse. Allerede de ovennævnte nydannede danske ord, der i det 18. og 19. århundrede fortrængte de tilsvarende tyske og franske ord viser det. Man lægger dernæst fra det 20. århundredes sprogudvikling mærke til, at »sujet«, der brugtes meget i begyndelsen af dette århundrede, er fortrængt af »emne«, »essentiël« er fortrængt af »væsentlig«, at »seriøs« er fortrængt af »alvorlig«, at »enquête« – navnlig ved den danske presses indsats – nu helt er erstattet af »rundspørge«, at »automobil« er erstattet af »vogn«. Nu siger man jo ikke mere, at man ringer efter et »automobil«, men at man ringer efter en »vogn« – en tid lang med formen »bil« som overgangsform. Atter her er det folkets sprog, der er nyskabende. Her kan også nævnes det meget ejendommelige fænomen, at ordet »billede« på store områder er ved at afløse »situation«. Fra folkets sprog kommer således det træffende udtryk: der er kommet noget nyt ind i billedet, også om personer, f. eks. »nu kom Sørensen ind i billedet«, eller »nu skiftede billedet helt« –. Dette ligger sikkert i, at ordet »billede« for folket er anskueligt, malende.

Ligesom det danske sprog således har vist en stærk evne til nydannelse, har omvendt engelsk vist på visse områder en besynderlig mangel på evne til at danne helt dækkende abstrakte ord, som dansk har; f. eks. mangler engelsk ganske det generelle ord for »erhverv«. Endvidere mangler engelsk ord for det danske generelle »væsen« f. eks. i postvæsen, jernbanevæsen.

Ovenstående kritik af den i nyeste tid overhåndtagende import af engelske ord må ikke misforstås. Jeg har tilbragt år af mit liv i England og elsker det engelske sprog for dets mandige, kraftige sprog-tone; jeg betragter det som mit andet modersmål og ville ønske, at alle folk i FN snarest ville blive enige om at gøre engelsk til det *eneste verdenssprog*, så at alle mennesker på hele kloden efterhånden kunne forstå hinanden på denne praktiske måde. Vi behøvede da ikke belemlere skolebørnene verden over med mere end 2 sprog, deres eget modersmål og engelsk. Men også under en sådan ordning og netop under en sådan ordning skal vi ikke blande modersmålet og engelsk sammen i det forrodede sprog, som halvdannede mennesker i dette land taler ved deres utidige vigten sig med overflødige engelske ord. De fleste mennesker, der behersker det engelske sprog og elsker det, holder altid disse to sprog skarpt ude fra hinanden, dansk for sig og engelsk for sig.

Det er naturligvis, som nævnt, ikke meningen her at forfægte det standpunkt, at vi også, efter at dansk er blevet et højt udviklet kultursprog, aldrig skal indføre nye fremmedord. Undertiden opstår således helt nye tekniske opfindelser, hvor det er vanskeligt eller umuligt at danne nye danske ord; og hvis da de ovennævnte betingelser for, at de nye fremmede ord kan optages i folkesproget og ved deres sprogform eller sprog-tone blive naturlige bestanddele af dette sprog, skal vi naturligvis også indføre dem. Det er her ejendommeligt at iagttage, at det stadig er de *latinske* og *græske* ord, der ligesom i ældre tid har lettest ved at trænge igennem, og ikke de franske, engelske eller tyske ord. Således kan nævnes en række betegnelser, der forlængst, i det 19. og 20. århundrede, har fået borgerret i det danske folkesprog, fordi de både let forstås og er lette at udtale, såsom: telefon, telegraf, radio, fotografi, vitaminer o. l.

Snobberi hos de halvdannede klasser ved brug af fremmedord ligger naturligvis ikke blot bag importen af engelske ord, men også af franske ord og udtaleformer (derimod er tysk helt forsvunden som et »fint« sprog.) Således hører man jo undertiden, at visse radiotalere siger »Bruxelles« (med tryk på den anden stavelse) istedenfor den hidtil brugte danske form: Bryssel (med tryk på første stavelse) og »Beograd« istedenfor Belgrad; og enkelte blade ses også at anvende den første affektete sprogform, se nærmere herom ovenfor side 82 noten.

Istedenfor den slags forsøg på at vigte sig med en sådan fin fremmedudtale, skulle den danske radio hellere prøve at lære sine radiotalere at udtale andre franske ord korrekt. Således udtaler de sædvanlige radiotalere den franske politiker Mendes-France med det første e i navnet som dansk »æ«. Da jeg fornylig var i Frankrig, hørte jeg ikke en eneste franskmand udtale dette navn på denne måde; alle sagde Mendes-France med *bredt åbent a* for det første e i dette navn.

Dernæst ville det være ønskeligt, om den danske radio ville lære dem, den giver plads i sine udsendelser, også at tale *ordentlig dansk*, og stille som betingelse, at de, der nyder denne ære, virkelig kan tale ordentlig dansk. Det er rædselsfuldt, hvorledes selv magistre og doktorer ofte taler det tarveligste Grønnegade-sprog med flade a'er, lukkede e'er o.l. Disse eksempler, på den ene side med håbløse forsøg på affekteret fin fremmedudtale og på den anden side med fuldstændig mangel på kritik overfor radiotaleres hæslege danske sprogudtale, viser idethele, at radioen mangler en virkelig kulturel sproglig overledning.

Derimod er der intet at sige til, at vi i radioen også af og til hører det ægte københavnske dialekt-sprog, men vel at mærke netop som *dialekt*, altså ligesom jydsk. Der findes et typisk københavnsk dialekt-sprog, det gamle djærve københavnske håndværkersprog, der både i vendinger og udtale har en vis charme, ligesom den jydsk dialekt. Denne københavnske dialekt, der vistnok første gang blev gengivet af Hostrup, der havde et godt øre herfor, og som senere også Karl Larsen gengav udmærket, har meget få flade a'er, men samtidig mange dybe kraftige brysttoner, der giver det en særegen velklang; og det er navnlig velsignet naturligt og kan ingenlunde kaldes vulgært. Men denne københavnske håndværkerdialekt skal netop kun optræde i radioen som dialekt i særudsendelser, *jævnbyrdigt* med jydsk og fynsk.

Men det værste sprog er det helt igennem flade københavnske sprog uden kraft og dybde, der tales af såkaldte dannede, et mærkeligt *feminint* og højst *vulgært* sprog, der desværre altfor ofte optræder i radioen. Disse feminine talende, også akademikere, taler i reglen grammatikalsk korrekt dansk – medens den gode kraftige og velklingende københavnske håndværkerdialekt ofte har sin egen pudsige grammatik og syntaks, der kan være lige så fornøjelig som den jydsk dialekt. Det feminine københavnersprog mangler derimod ganske de dybe, mandige toner, som håndværkerdialekten har.

Eksempelvis kan nævnes, at medens denne gode, kraftige dialekt siger »Amar«, med dybt kraftigt a, altså således som a udtales smukt

i rigssproget, siger det feminine, såkaldte dannede københavnske »Amager« med a udtalt som »æ« eller en mellemting mellem æ og a. En radiotaler, der for nogen tid siden gav et referat fra en NATO-kongres, sagde ustanseligt: »næto« istedetfor »nato«, »svæg« istedetfor »svag« og »bæse« istedetfor »base«. En anden radiotaler sagde hele tiden »fæg« istedetfor »fag«, »hælvdelen« istedetfor »halvdelen«. Man må forøvrigt hellere sige »Amar« end »Amager«, da det er lettere at få de åbne a'er frem i det forkortede »Ama'r« end i det lange »Amager«.

Til slut vil jeg berøre endnu en vigtig sag, der angår udtalen af sproget. Der forekommer nemlig en anden svaghed ved en del stemmer i den danske radio og forøvrigt også ved en del stemmer andet sted, men særlig farligt i radioen, da den taler til så mange. Det kniber ofte med *naturligheden*. Der optræder ofte i radioen personer, der synes i den grad at nyde sig selv og deres bløde stemme, at det virker højst irriterende. – En fornøjelse er det derimod at høre Gunnar Hansen (Gunnar-Nu-Hansen). Han taler et smukt, kraftigt rigsdansk, og dertil et helt igennem *naturligt* sprog, uden selvoptagethed og krukkeri. Han går helt op i sit emne.

Mennesker, der, både i og udenfor radioen, med velbehag smager på sig selv, burde indprente sig en gammel, dyb livets erfaring, som er vanskelig at udtrykke, men som jeg på min måde vil udtrykke således: der findes ingen ret, der er farligere at nyde end: sig selv. Mange talere, skuespillere og prædikanter er faldet som offer for denne farlige nydelse.

Eksempelvis kan nævnes, at en betydelig personlighed, der døde for nogle år siden og med rette spillede en stor rolle i dansk offentligt liv, oprindelig var en fremragende taler, der med sin logik, klarhed og sit smukke danske sprog en lang tid gjorde et stærkt indtryk på enhver tilhørerkres. Men hans oprindelige naturlige veltalenhed blev efterhånden totalt ødelagt, fordi han – i bevidsthed om sin fremragende veltalenhed – mere og mere blev forledt til at nyde sig selv – sin stemmes smukke klang, sin ydre optræden, sine sætningers logik o. s. v. Men vi har også skuespillere, hvem nydelsen af den farlige ret: sig selv, har bragt i fordærv og gjort mere og mere krukke. Blandt præster har vi enkelte fremragende, oprindelig naturligt veltalende prædikanter, der ved at nyde sig selv tilsidst er blevet søgte, affekterede og ulidelige at høre på.

Den store taler, skuespiller, prædikant, der bestandig bevarer sin kunst frisk, levende og naturlig, kan efter min opfattelse kendetegnes derved: at han er så intensivt, med hele sin sjæl optaget – ikke af

sig selv – men af sit *emne*, det åndsindhold, han skal give sine tilhørere, at han *netop helt glemmer sig selv*. Det ejendommelige er, at her som andetsteds opnås det højeste, vi mennesker kan nå, kun ved *uselviskhed*, her helt at glemme sig selv i talens store øjeblikke. Hvis jeg ud fra mine erfaringer skulle give talere, skuespillere og prædikanter et råd, måtte det blive dette: inden I træder op på talerstolen, prædikestolen eller scenen, bed da med hele jeres hjerte denne bøn: Du åndens Herre, hjælp mig først og sidst og over alt andet: at glemme mig selv.

2. TILLÆG

MIT SAMARBEJDE MED TH. STAUNING UNDER KRIGEN

Rigsarkivet henvendte sig for nogle år siden til mig og sagde, at det gerne til opbevaring i Rigsarkivet ønskede mine erindringer om, hvad jeg oplevede under krigen 1939–45, også fordi den parlamentariske kommissions beretninger intet indeholdt herom. Det drejede sig om, hvad jeg kunne meddele om mit samarbejde med statsminister Th. Stauning under besættelsen. Da jeg på det tidspunkt var stærkt optaget af videnskabeligt arbejde, kunne jeg ikke dengang efterkomme rigsarkivets ønske, men lovede det senere disse erindringer. I et mellemrum mellem arbejder har jeg nu taget mig tid hertil, men finder det rigtigt nu at meddele dem offentligt, i det følgende.

Da min bog: *Ejendomsretten*, I–III bd. i 30erne blev oversat til tysk, ligesom til engelsk, fik jeg ofte besøg af tyske og engelske videnskabsmænd, da nævnte bog havde vakt betydelig interesse i den tyske og engelske retsvidenskab. Enkelte gange blev de tyske retsvidenskabsmænd forestillet for mig af Tysklands daværende gesandt i København, minister v. Renthe-Fink. Nogen tid efter den tyske besættelse (i 1940) henvendte v. Renthe-Fink sig til mig og anmodede mig om en samtale; og da han betonedede, at en sådan samtale var meget vigtig for mit lands interesser, kom denne samtale i stand. Det fremgik af hans udtalelser under denne samtale, at den tyske regering var meget misfornøjet med ministeriet Stauning, fordi den efter hans regerings mening ikke magtede de økonomiske opgaver, navnlig ikke en vis kontrol med priser og lønninger o. l., og fordi den ikke havde tilstrækkelig kontrol med pressen. Man ønskede derfor en ny dansk regering, ikke bestående af politikere, men af rent saglige kræfter; og efter det kendskab, man gennem mit ovennævnte værk havde til mig i Tyskland, antydedes det, at jeg og andre saglige personer ville egne os til at afløse Staunings regering. Han betonedede, at man ikke fra den tyske regerings side ønskede en nazistisk regering i Danmark, da man mente,

at de ledende danske nazister, navnlig også Frits Clausen, var saglig set for ringe og ikke ville magte de vanskelige regeringsopgaver, der nu lå for. Jeg kan her tilføje, at minister v. Renthe-Fink var embedsmand fra den gamle tid og selv absolut ikke nazist, og han var iøvrigt under hele besættelsen, sålænge han fik lov til at virke her, Danmark en god mand. Han gjorde alt, hvad der stod i hans magt for at gavne vort land og afværge eller mildne hårde angreb overfor dansk statsliv og erhvervsliv.

Hans tanke om et regeringsskifte med mig som ledende var jeg ikke enig i, og jeg udtalte derfor, at jeg troede, at han også med Stauning som statsminister og Erik Scavenius som udenrigsminister kunne få sine og den tyske regerings ønsker om ændringer i den danske regerings holdning overfor erhvervsliv og presse gennemført, så at et regeringsskifte efter min mening var unødvendigt. Ved samtalens slutning sagde jeg, at jeg ikke kunne tage stilling til hans forslag, men måtte have tid til overvejelse, hvad han gerne indvilgede i.

Jeg mente nemlig, at jeg som dansk borger skyldte den siddende danske regering den absolute loyalitet straks at sætte mig i forbindelse med denne regerings chef, Stauning, og oplyse ham om denne samtale og dens indhold, for at orientere ham om den kritik af ham og hans politik, som den tyske regering gennem sin gesandt overfor mig havde givet udtryk for. Jeg kendte dengang personlig kun lidt til Stauning; og jeg anmodede da min ven, den daværende justitsminister Harald Petersen om at ville formidle en privat samtale mellem Stauning og mig. Harald Petersen indbød derfor Stauning og mig til middag i sit hjem (sommeren 1940). Der fik jeg da efter middagen en fortrolig, indgående samtale med Stauning, hvorunder jeg refererede for ham min samtale med v. Renthe-Fink og orienterede ham i hele situationen, navnlig den tyske kritik af den danske regering og dens ønske om et regeringsskifte. Stauning og jeg blev under denne samtale enige om, at det vigtigste for landet var at undgå en nazistisk regering og idethele et regeringsskifte, og, at hvis man ved at gøre nogle indrømmelser i den økonomiske politik og i pressens holdning kunne undgå en nazistisk regering – samt tvangsindlagt nazistisk bladstof – og et regeringsskifte idethele, burde disse indrømmelser gennemføres; og Stauning og jeg blev dernæst enige om at dele arbejdet herpå mellem ham og mig således, at han ville søge at få sine regeringskollegers og rigsdagens tilslutning til smidige økonomisk-politiske indrømmelser, og at jeg så vidt muligt skulle søge gennem en forhandling mellem chefredaktørerne for de største blade og v. Renthe-Fink at få en vis forstå-

else tilvejebragt om visse indrømmelser, der ikke berørte vor politiske uafhængighed. Begge dele af vor aftale blev gennemført, af Stauning for de økonomisk-politiske spørgsmåls og af mig for pressespørgsmålets vedkommende. Jeg foranledigede et møde mellem v. Renthe-Fink og chefredaktørerne for »Børsen«, »Berlingske Tidende«, »Politiken« og »Socialdemokraten« (redaktørerne Stein, Svend Aage Lund, Niels Hasager og redaktør, senere overborgmester H. P. Sørensen). Her lykkedes det efter en fra begge sider rolig forhandling at opnå enighed om, at bladene ved passende lejligheder skulle bringe rent upolitisk, neutralt kulturelt stof om betydelige sider af tysk åndsliv, videnskab, teknik, kunst, musik og skønlitteratur, særlig om de ledende skikkelser fra de store perioder i tysk åndsliv; og dette samarbejde med dansk presse skulle organiseres på en praktisk måde.

Jeg meddelte derefter v. Renthe-Fink, at der også kunne forventes væsentlige indrømmelser af økonomisk-politisk art fra den danske regerings side, og at jeg herefter og efter forhandlingerne med pressen måtte anse et dansk regerings skifte for unødvendigt og ikke ønskeligt, og at det særlig ville være både i tysk og dansk interesse at undgå en nazistisk regering i landet. v. Renthe-Fink takkede mig for min indsats i disse henseender; nu havde han, som han sagde, fået praktiske handlinger istedenfor ord; men han tilføjede, at hvis jeg og andre saglige kræfter også fremtidig fortsat ville vægre os ved at deltage i en regeringsdannelse, kunne der tænkes at opstå situationer, hvor han – hvor gerne han end ville stå imod – ikke magtede at modstå presset fra hans regering og dannelsen af en nazistisk regering. Hvad jeg stærkt advarede imod, var han således i sit hjerte ganske enig med mig i.

Jeg holdt nøje Stauning underrettet om pressemødet og mine andre forhandlinger med v. Renthe-Fink; men da Stauning og jeg var enige om, at faren for en nazistisk regering herefter ingenlunde var drevet over, holdt han og jeg os stadig i kontakt med hinanden hele sommeren og efteråret 1940 lige til begyndelsen af 1941, i hvilken periode jeg stadig ved samtaler med gesandten søgte at modvirke nazistiske planer om regerings skifte. I begyndelsen af 1941 anså jeg faren for dannelsen af en nazistisk regering for drevet over; og jeg meddelte Stauning dette under en sidste samtale med ham i hans hjem på Valeursvej og sagde, at jeg herefter betragtede min mission som endt, hvad der var mig så meget mere kærkomment, som jeg var stærkt optaget af mit videnskabelige arbejde. Stauning troede også, at nævnte fare næppe mere var truende; og ved afskeden med ham, hvor han fulgte mig ud på vejen,

takkede han mig hjærteligt for min loyale danske holdning overfor ham og hans regering. Stauning var en mand af meget beherskede ord og holdning. Men da han den dag udenfor sit hjem tog afsked med mig, var han stærkt bevæget og sagde, at han aldrig skulle glemme, hvad jeg, også personlig, havde gjort for ham under vort samarbejde i landets interesse.

Forøvrigt fik jeg også efter Staunings død, ved en senere rekonstruktion af den danske regering, fra tysk side henstilling om at indtræde i en ny dansk regering, men sagde atter nej til enhver sådan tanke.

Efter krigens ophør blev jeg i et ugeblad, der tilhørte modstandsbevægelsen, angrebet ved forskellige, usande sigtelser for unational adfærd. Ved landsretsdom (i »Ugeskrift for Retsvæsen« 1946, s. 463) blev dette blad idømt straf, erstatning og procesomkostninger til mig for ubeføjede, ærekrænkende sigtelser.

At landet i 1940 blev besat af en fjendtlig stormagt, skyldtes i væsentlig grad, at det danske folk i årene 1929–1940 helt forsømte landets forsvar, således at Danmark ved verdenskrigens udbrud lå som et militært tomrum mellem de kæmpende stormagter, et let bytte for den af disse, der kom først til at besætte landet. Det danske folk og dets ledere troede i 30erne naivt på det svage Folkenes Forbund, som en realistisk engelsk politiker med rette kaldte »a gorgeous farce«. Under den første verdenskrig holdt et relativt stærkt dansk forsvar os udenfor krigen; og hvad man end vil mene om et stærkt dansk forsvars udsigter under den sidste verdenskrig, må det ialtfald erkendes, at det danske folks flertal ved sin fundamentale forsømmelse af landets forsvar ødelagde enhver chance for, at landet kunne holde sig udenfor verdenskatastrofen. Det danske folk har altså også på dette område vist en afgørende svaghed.

PERSON- OG SAGREGISTER

	Side
Afstemning. I Sønderjylland i 1867 og 1920.....	46- 49
Andersen, Holger, fh. præsident.....	55
Bernstorff, A. P. Hans for landet skadelige politik i Sønderjylland efter 1773	44
Buhl, Vilh. Minister. Vilh. Buhls erklæring i det sydslesvigske spørgs- mål.....	54
Christian d. VIII. Hans svage politik i Sønderjylland	45
Churchill, Winston, hans udtalelse om det engelske verdenssprog..	89
Clausen, H. V. og Aage Friis, deres upraktiske holdning i det sønder- jyske grænsespørgsmål.....	47- 48
Colbjørnsen, Chr. Hans uafhængighed og betydning som lovgiver 363 ff.,	379-381
Danmark. Lovgivning og Retspraksis om truster og karteller og erfaringerne herfra	270-280
Demokrati som demagogi.....	34
Diktaturet. Faren for kulturen	17-18, 21, 25-34
Domstolene. Deres uafhængighed af folkestemningen og pressen, i nyere og ældre tid	154-165
England. Lovgivning og retspraksis om truster og karteller og erfaringer herfra	226-231
Ensrettethed	17-18, 20, 34
Under diktaturet	17- 18
Under demokratiet	34
Erhvervsret. En erhvervsret til afgørelse af spørgsmålet om sammen- hængende lønninger og priser	207-215
Flygtninge. De preussiske flygtningemasser i Sydslesvig og deres indtrængen og forbliven i Sydslesvig, også ved kolonisation....	64- 66
Flygtningepartiet i Forbundsdagen i Bonn	67- 68
Frednings- og bygningslovgivning.....	17, 390
Frederik den Store.....	183-184
Frederik den VI. Hans svage sprog-politik i Sønderjylland	45

Friis, Aage og H. V. Clausen, deres upraktiske holdning i det sønderjyske grænsespørgsmål.....	47- 48
Germaniske bestanddele af de nordiske sprog	83- 85
Hitler.....	28- 30
Hägerström, Axel, hans filosofi.....	97
Høegh-Guldberg. Hans forsømmelse af det danske sprog i Sønderjylland.....	45
Inflation. Lovgivning herimod.....	198-215
Iversen, Herbert. Hans filosofi	97-99, 102-104
Jødespørgsmålet	21- 24
Kultursprog, det norske i nutiden. Det norske rigssprog og landsmål. Sammenblandingen af disse	73- 90
Lange, Carl	103-104
Lehmann, Alfred.....	123-124
Melchior, Marcus, dr. phil., Overrabbiner	24
Moralen. Nutidens forfald. Værdinihilismen	125-129
Myrdal, Gunnar. Hans nationaløkonomiske metode.....	97
Nationalliberale. Monrad, Krieger, Hall. Lehmann. Deres urealistiske politik i det slesvigske spørgsmål. Deres svaghed som lovgivere..	41, 45, 46
Neergaard, Niels, finansminister	192-194
Norge. Lovgivning og retspraksis om truster og karteller.....	263-270
Oktober-noten. Den for danskheden i Sydslesvig svækkende svar-note af 19. okt. 1946 fra den danske regering til den engelske note af 9. sept. 1946.....	56- 59
Overfloden i fremtidens samfund?	35- 40
Partipolitisk system.....	19
Pengevæsen. Statens. Svækkelse af tilliden til statens pengevæsen	173-197
Præceptiv retsregel.....	149-150
Reventlow, Chr. Ditlev, statsminister.....	364, 370
Romanske bestanddele af de nordiske sprog.....	81- 83
Rubin, Edgar	103-104
Rubin, Marcus.....	184 ff.
Saglighed	17, 19
Salazar	30- 33
Scavenius, Erik, statsminister	362, 414
Samfundet. Dets forfald ved svækkelsen af dets økonomi.....	167 ff.
Samfundsvidenskaberne. Min eksperimentalt vurderende erfaringsmetode	125-165
Schimmelmann, finansminister. Hans andel i pengeforordningen af 5. januar 1813	184

September-noten. Den for Danmark og Sydslesvig gunstige engelske note af 9. sept. 1946.....	55- 58
Sprogtvang, i Norge	76- 79
Stauning, Th., statsminister.....	414-416
Sverrig. Lovgivning og retspraksis om truste og karteller	259-262
Sydslesvig. Det danske folks svigten.....	41- 72
Thagård, Vilhelm	163
Thygesen, Frants	63, noten
Trust- og kartellovgivningen	17, 217 ff.
Trustkommissionen, dens betænkning	219-225
U.S.A. Lovgivning og retspraksis om truste og karteller, og erfaringer herfra	231-259
Værdinihilismen, den etiske, i nutiden	91-165
Ørsted, Anders Sandøe. Hans andel i den dansk-norske pengeforord- ning af 5. januar 1813. Hans betydning som lovgiver ..	184-194, 363 ff.
Ørsted, H. C.	371-372

Fremstillingen i 1. afsnit, kapitel 5, side 73–90: Et nordisk kultursprog i forfald, har tidligere været offentliggjort både i nordisk Tidsskrift for Rettsvitenskap, 1939, 267–81, i det norske tidsskrift: Ordet, 1953, side 21–30, og i 3 kronikker i det norske dagblad: Aftenposten, sept. 1954.

2. afsnit, kapitlerne 6 og 7, side 91–165: Den etiske værdinihilisme i nutiden, er opbygget på grundlag af en række afhandlinger i flere videnskabelige tidsskrifter, nemlig: Tidsskrift for Rettsvitenskap, 1930, side 135–162, 1931, side 332–339, 1934, side 269–295, 1950, side 32–82, 1953 side 123–144, Ugeskrift for Retsvæsen 1940, side 177–186 og 1954, side 1–19, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1944, side 386–411, Theoria, nordisk Tidsskrift for Filosofi og Psykologi, 1950.

3. afsnit, kapitlerne 8–15, side 167–367: Samfundets forfald ved svækkelsen af dets økonomi, er bygget dels på en afhandling i Tidsskrift for Rettsvitenskap, 1954, og dels på to selvstændige skrifter, det første: Trustkommissionens Betænkning og lovforslaget om tilsyn med monopol og konkurrencebegrænsning, 1954, side 7–94, og det andet: En rationel lovordning om erhvervsorganisationerne og priser og lønninger, 1954, side 3–36.

4. afsnit, kapitel 16, side 337–358: Den sociale forsørgelseslovgivning. Er folkepensionen en statsopgave? har dels været offentliggjort i 2 kronikker i Berlingske Tidende, morgenudg., 19. og 20. april 1956 og dels indgivet i 1956 som lovforslag til folketingets udvalg om folkepensionen.

5. afsnit, kapitel 17, side 359 ff. er tildels bygget på min afhandling i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1954, side 4 ff. og 6. afsnit fra et skrift, der er særtryk af 2 kronikker i »Politiken«, 1956.